

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Анатолій Загнітко

**ТЕОРІЇ
СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ВЧЕНЬ**

Вінниця 2019

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 10 від 26.04.2019 р.)*

Рецензенти:

Н. Б. Іваницька, доктор філологічних наук, професор (Вінницький торгово-економічний інститут Київського національного торгово-економічного університету),

О. Ю. Карпенко, доктор філологічних наук, професор (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова).

Загнітко А. П.

3-142 Теорії сучасних лінгвістичних вчень: навчальний посібник. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. – 528 с.

ISBN

Схарактеризовано теорії сучасних лінгвістичних вчень із визначенням їх місця і статусу в розвитку мовознавчої думки, з'ясовано напрями й тенденції синтезу лінгвістичної думки з досягненнями географії, психології, психіатрії, соціології, філософії й утворенням нових напрямів, що є прикметою нової лінгво-наукової парадигми, значну увагу приділено закономірностям розвитку герменевтики, прагматики, семіотики, лінгвоперсонології, визначено особливості поняттєво-термінологічного апарату кожного лінгвістичного напрямку і специфіку його кодифікації й нормалізації. Розгляд теорій сучасних лінгвістичних учень здійснено з урахуванням досягнень світової мовознавчої думки.

Адресована студентам-магістрантам усіх форм навчання, учителям-словесникам, усім шанувальникам теорії сучасних лінгвістичних учень.

УДК 81'23:81'271.1

ISBN

© Загнітко А. П., 2019

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	9
I. СУЧАСНА ЛІНГВІСТИКА	
У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ЗМІНИ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ	15
I.1. Поняття наукової парадигми і логіка розвитку науки в концепції Т. Куна	15
I.1.1. Роль історії в науці	15
I.1.2. На шляху до нормальної науки (за Т. Куном)	17
I.1.3. Природа нормальної науки	18
I.2. Стан сучасної лінгвістики з погляду теорії наукової парадигми	18
I.2.1. Еволюція лінгвістичних ідей у другій половині XX століття: парадигмальний аналіз	18
I.2.2. Поняття парадигми наукового знання	19
I.2.3. Диференційні парадигмальні ознаки сучасної лінгвістики	21
I.3. Особливості лінгвістичної парадигми та її епістемології	24
I.3.1. Лінгвістика й епістемологія	24
I.3.2. Часткова епістемологія як „усвідомлена необхідність”	25
I.3.3. Епістемологічна проблематика і відношення між лінгвістикою, психологією і філософією	26
II. ПРОБЛЕМИ АКТИВНОЇ ГРАМАТИКИ Й АСОЦІАТИВНО-ВЕРБАЛЬНОЇ СІТКИ	28
II.1. Класифікація граматичних описів залежно від способів репрезентації мови	28
II.2. Асоціативна граматики: статус, структура і функції	30
II.3. Форми існування асоціативної граматики	32
II.3.1. Синтаксичні моделі	32
II.3.2. Словотвірні зв'язки	33
II.3.3. Відмінкові структури	33
II.4. Зміст і методи асоціативної граматики	34
III. ОСНОВНІ АСПЕКТИ Й НАПРЯМИ ГЕНЕРАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	36
III.1. Поняття про генеративну лінгвістику, її завдання й актуальність	36
III.2. Передумови становлення генеративної лінгвістики.	37
III.3. Вихідні положення теорії Н. Хомського	37
III.4. Суперечності в поглядах прибічників генеративної та функційної лінгвістики	38
III.5. Мовна компетенція, її компоненти	39
III.6. Етапи становлення й розвитку генеративної лінгвістики	41
IV. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ	45
IV.1. Основні підходи, тлумачення і дефініції	45
IV.2. Властивості тексту, його одиниці. Текст і дискурс	46
IV.3. Типологія текстів	51

V. СУЧАСНІ ТЕОРІЇ РЕФЕРЕНЦІЇ.....	52
V.1. Витоки теорії референції, основні етапи розвитку.....	52
V.2. Основні поняття, дефініції.....	56
V.3. Типи референції і рівні сприйняття тексту.....	59
V.4. Типологія слів з референційним значенням.....	59
V.5. Актуалізована / неактуалізована референційна характеристика імені.....	61
V.6. Референційна характеристика висловлення.....	66
V.7. Теорія референції і теорія значення: спільне і відмінне.....	66
VI. ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ.....	67
VI.1. Джерела виникнення й основи постанови.....	67
VI.2. Аспекти мовленнєвого акту.....	67
VI.3. Загальнотеоретична класифікація ілокутивних актів.....	69
V.4. Непрямі мовленнєві акти: диференційні ознаки і статус.....	71
VI.4.1. Особливості комунікативних невдач.....	73
VI.4.2. Закономірності і напрями розвитку теорії мовленнєвих актів.....	74
VII. ПРАГМАТИКА. ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ, ПОНЯТТЯ І НАПРЯМИ.....	76
VII.1. Джерела прагматики.....	76
VII.2. Прагматика шифтерів (дейктичних слів).....	76
VII.3. Рівні розуміння тексту і типологія мовленнєвих ситуацій.....	78
VII.4. Вихідні положення постулатів Г. П. Грайса.....	80
VIII. ТЕОРІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ. МОДЕЛІ ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ. МОДЕЛІ СПРИЙНЯТТЯ МОВЛЕННЯ.....	83
VIII.1. Причини виникнення психолінгвістики і її сучасний статус.....	83
VIII.2. Основні етапи розвитку психолінгвістики і класифікація її основних напрямів.....	84
VIII.3. Залежність динаміки ідей психолінгвістики від різних чинників.....	86
VIII.4. Мова як предмет психолінгвістики: звук і смисл, слово у свідомості людини, психолінгвістичний аспект словотвору і граматики. Невербальні компоненти комунікації.....	87
VIII.4.1. Звук і смисл.....	87
VIII.4.2. Слова у свідомості людини.....	90
VIII.4.3. Психолінгвістичний аспект словотвору і граматики.....	91
VIII.5. Свідомість, співвідношення свідомості і дійсності. Мовна свідомість. Картина світу vs мовна картина світу. Свідомість – мислення – інтелект.....	92
VIII.5.1. Свідомість.....	92
VIII.5.2. Дійсність як психолінгвістичне явище.....	93
VIII.5.3. Психолінгвістичний статус відображення.....	93
VIII.5.4. Співвідношення свідомості і дійсності.....	94
VIII.5.5. Психолінгвістичний статус мовної свідомості.....	95
VIII.5.6. Мислення й інтелект: психолінгвістичні аспекти.....	97
VIII.6. Мовлення і мислення. Мовленнєва діяльність.....	98
VIII.6.1. Мовлення і мислення.....	98
VIII.6.2. Мова – мислення: експериментальні дані.....	99
VIII.6.3. Діяльність і мовленнєва діяльність.....	103

VIII.7. Моделі породження мовлення	106
VIII.7.1. Моделі безпосередніх складників	108
VIII.7.2. Моделі на основі трансформаційної граматики	110
VIII.7.2.1. Когнітивні моделі	111
VIII.7.3. Психолінгвістична теорія породження мовлення (за Московською психолінгвістичною школою (МПЛШ)).....	112
VIII.8. Моделі сприйняття мовлення	115
VIII.9. Види знань. Когнітивні структури	116
VIII.9.1. Основи класифікації знань.....	116
VIII.9.2. Декларативні і процедурні знання в опануванні рідної мови	117
VIII.9.3. Природжені і життєво набуті знання у мовному / мовленнєвому механізмі людини	118
VIII.9.4. Можливості переведення „вивченого” знання в „засвоєне”	120
VIII.9.5. Форма збереження знань та уявлень.....	123
IX. ІДЕОГРАФІЧНА ЛІНГВІСТИКА:	
ОДИНИЦІ, КАТЕГОРІЇ І НАПРЯМИ	127
IX.1. Ідеографічний напрям у лінгвістичній теорії.	127
IX.2. Семантичний простір мови: номінативний, сигніфікативний, конотативний аспекти	129
IX.3. Ідеографічний опис „від лексикону”	134
IX.3.1. Сенсорні образи і семантична уява	135
IX.3.1.1. Когнітивні типи одиниць лексикону	136
IX.3.2. Когнітивна типологія і семантика частин мови	137
IX.3.3. Тематичне і семантичне поля	139
IX.3.3.1. Склад і структура семантичних і тематичних полів в ідеографічному аспекті	139
IX.3.4. Склад і структура глибинного рівня українського ад’єктивного лексикону	141
X. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	147
X.1. Теоретичні принципи. Основні поняття	147
X.2. Співвідношення когнітивної лінгвістики з іншими науками	148
X.3. Напрями когнітивної лінгвістики.....	149
X.4. Особливості когнітивного аналізу мовних одиниць	159
X.5. Когнітивний синтаксис: історія поглядів і підходів.....	164
X.5.1. Генеративна або породжувальна граMATика Н. Хомського.....	165
X.6. Основні когнітивні моделі	167
X.6.1. Відмінкові граматики	167
X.6.2. Когнітивна граMATика Дж. Лакоффа та Х. Томпсона.....	167
X.6.3. Теорія гештальтів Дж. Лакоффа.....	168
X.6.4. Конструкційна граMATика Ч. Філлмора	169
X.6.5. Когнітивна граMATика Р. Ленакера.....	169
X.7. Когнітивний синтаксис і мовна картина світу	170
X.8. Когнітивний синтаксис і зовнішня семантика речення	172
X.8.1. Речення і судження	172
X.8.2. Речення і ситуація	173

XIII.4.9. Мовленнєва і немовленнєва комунікація	222
XIII.4.9.1. Комунікативна ситуація	223
XIII.4.9.2. Мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт	223
XIII.4.9.3. Комунікативна компетенція носія мови	224
XIV. ТЕОРІЯ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ	226
XIV.1. Категорії, рівні та одиниці лінгвоперсонології	226
XIV.1.1. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології	226
XIV.1.2. Теорія сучасної лінгвоперсонології: рівні й категорії	233
XIV.2. Теорія лінгвоперсономи: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій	242
XIV.2.1. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій	242
XIV.2.2. Комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості Івана Франка	247
XIV.2.3. Граматична концепція Юрія Шевельова: еволюція поглядів (1940–1950 pp.)	257
XIV.2.4. Мовна екзистенційність Василя Стуса: художньо-мовленнєвий простір	263
XIV.2.5. Психолінгвістична модель лінгвоперсоналії: категорійно-рівневий вимір	281
XV. ЗАГАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ КАТЕГОРІЙ	285
XVI. АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ	290
XVI.1. Загальне поняття співвідношення речення і висловлення	290
XVI.2. Еволюція поглядів на актуальне членування речення	292
XVI.2.1. Основні етапи і періодизація: з історії опрацювання учення про актуальне членування речення	292
XVI.2.2. Джерела і витоки теорії актуального членування речення	296
XVI.2.3. Функціональна граматики В. Матезіуса: ономасіологічний аспект	302
XVI.3. Аспекти вивчення актуального членування речення	305
XVI.3.1. Бінарність актуального членування речення	305
XVI.3.2. Співвідношення актуального членування речення з формально-граматичним і власне-семантичним структуруванням речення	306
XVI.3.3. Засоби вираження актуального членування речення	307
XVI.3.4. Типи висловлень	308
XVI.3.5. Синтаксична конструкція, речення, висловлення, їх співвідношення	310
XVI.3.6. Два механізми побудови речення-висловлення: від теми до реми і від даного до нового	311
XVI.3.7. Комунікативна динаміка	312
XVI.3.8. Топік – коментар	312

XVI.4. Прагматичні типи речень-висловлень	312
XVI.5. Висловлення і пресупозиція: імпліцитні смисли, асерція	315
XVI.6. Актуальне членування і комунікативна структура речення	317
XVI.7. Актуальне членування й окремі типи мовленнєвих актів: перформативи	320
ВИСНОВКИ	323
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	325
СЕМІНАРИ	326
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	340
ПРАКТИКУМ	377
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	407
КРОСВОРДИ	410
ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ (МАТЕРІАЛИ ДО ЗАНЯТЬ)	413
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	423
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	491
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	517

ВСТУП

У сучасній граматичній теорії, попри все розмаїття підходів до визначення кількості частин мови, простеження особливостей структури речення, з'ясування закономірностей організації тексту та інше, зримо постають проблеми, які можна кваліфікувати як питання традиційного і / чи нетрадиційного характеру. У цьому протиставленні в жодному разі не варто простежувати певної амбіційності, оскільки у першому випадку справді говориться про традиційні проблеми, пов'язані, по-перше, з окресленням частиномовної ієрархії (М. Поспелов, І. Вихованець); по-друге, зі встановленням числа частин мови (В. Виноградов та ін.); по-третє, з виявленням ядра / напівпериферії / периферії з-поміж них (пор. погляди Л. Щерби, В. Виноградова, В. Жирмунського, В. М. Мігіріна, І. Р. Вихованця та ін.); по-четверте, з аналізом сутності морфологічних категорій (О. О. Потебня, П. Ф. Фортунатов, С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко); по-п'яте, з розмежуванням з-поміж морфологічних категорій словозмінних і класифікаційних (О. В. Бондарко та ін.); по-шосте, з визначенням напрямів еволюції категорійної семантики (О. О. Потебня та ін.); по-сьоме, з простеженням шляхів трансформації класифікаційно-абсолютивної сутності у відносно-якісну, пов'язану з видозміною специфіки самої категорії (див. підходи В. М. Ярцевої, М. О. Луценка та ін.); по-восьме, зі з'ясуванням статусу первинних і вторинних функцій морфологічних форм (Є. Курилович, Ю. С. Степанов, Ж. Паре, Ж. Веренк, Є. В. Клобуков, Л. Л. Буланін); по-дев'яте, зі встановленням функційно-семантичних парадигм цих форм (Є. В. Клобуков та ін.); по-десяте, з констатацією внутрішньомовних і зовнішньомовних функцій морфологічних категорій (О. Лешка); по-одиннадцяте, з виявленням співвідношення аналітичності / синтетичності у граматичному ладі мови (В. М. Жирмунський, І. Р. Вихованець); по-дванадцяте, з диференціацією лексико-морфологічних (лексико-граматичних) розрядів слів та частин мови (І. І. Ковалик, О. В. Бондарко, О. А. Колесник); по-тринадцяте, зі з'ясуванням співвідношення морфологічних і синтаксичних категорій (О. В. Бондарко, Н. Д. Арутюнова, В. М. Ярцева, М. В. Всеволодова); по-чотирнадцяте, з визначенням класифікаційних основ типів і різновидів складного речення (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, М. С. Поспелов, О. С. Мельничук, В. А. Белошапкова, Н. Ю. Шведова, О. С. Савченко, І. Р. Вихованець); по-п'ятнадцяте, з простеженням специфіки вияву синтаксичних категорій у граматичному ладі мови (В. Сімович, С. Смеречинський, Ю. Шерех (Шевельов), І. Р. Вихованець) та ін. Водночас актуалізуються нетрадиційні проблеми граматики, що пов'язані безпосередньо з формуванням нового типу граматик, з-поміж яких можна констатувати уже поширені – а) функційну

(О. В. Бондарко, В. С. Храковський, Н. О. Слюсарева, І. Р. Вихованець), б) комунікативну (Г. О. Золотова), в) функційно-комунікативну (М. В. Всеволодова), відмінкову (Є. В. Клобуков), г) рольову або актантну (Л. Теньєр, Ч. Філлмор, Й. Ф. Андерш), д) конструктивну (М. О. Луценко), е) идеографічну (І. Г. Милославський), ж) ономасіологічну / семасіологічну (Є. В. Клобуков) та лише заявлені, над якими розпочинається активна робота, – це 1) валентна (Ю. С. Долгов, Т. Є. Масицька), 2) природна (Роберт Д. Ван-Валін (мол.)) та ін. Актуалізація цілого ряду традиційних проблем зумовлена видозміною наукової парадигми та антропоцентричним підходом до розгляду мовних одиниць, сутності самої мови як такої. У 1980-ті роки багато лінгвістів втратило інтерес до формалізації – і в граматиці, і в семантиці стали значно менше використовуватися математичні моделі. Метамова нашої лінгвістики стала більш одноманітною, що досить яскраво простежується на енциклопедії „Українська мова” (К., 2001), яка за тривалий розвиток української лінгвістичної науки побачила світ. Водночас намітилося взаєморозуміння і плідне співробітництво між „структуралістами” і мовознавцями, які працюють у традиційному стилі. Причину цього, очевидно, треба вбачати в певному розчаруванні у монотонному процесі моделювання та відсутності свіжих ідей, які б могли привести у формальну лінгвістику нові сили.

Значною мірою почав втрачатися інтерес до формальних напрямів лінгвістики США, не було навіть помічено відкриття „принципу збереження структури”. Висунута Н. Хомським „теорія керування і зв’язування”, яка сьогодні все більшою мірою використовується у теоретико-поняттєвому апараті. Попри весь скепсис багатьох лінгвістів генеративна граMATика Н. Хомського не тільки не зазнала краху, але вступила в епоху нового бурхливого успіху та експансії. У зв’язку з цим почалося відродження формального моделювання у мові, але формального моделювання на якісно новому етапі, на якісно новому витку. У сфері синтаксису, який сьогодні постає одним із найбільш вагомих і значущих напрямів дослідження, актуальними виступають напрями синтаксичного опису та аналіз синтаксичних категорій з послідовним простеженням їхньої специфіки у формально-граматичному, семантико-синтаксичному, власне-семантичному і комунікативному вимірах.

Одним із визначальних компонентів нового підходу до розгляду мовних одиниць є теорія номінації. Істотними постають питання про те, 1) наскільки мова є соціальним керівництвом до духовного (мисленнєвого) освоєння самого матеріального і духовного світу; 2) які мовні категорії і якою мірою орієнтовані на систематизацію об’єктивного світу, що вони охоплюють; 3) які категоризовані диференційно-розрізнявальні ознаки виступають найбільш смисловими і наскільки вони є закріпленими у мові і співвіднесені з національною картиною світу; 4) наскільки універсально-типологічними є вирізнявані ознаки, оскільки кількість таких ознак у кожній мові різна, але відмінності у способах моделювання світу не стають перешкодою на шляху

адекватного членування і систематизації дійсності, її сприйняття людьми, які розмовляють різними мовами; 5) якою мірою у мові передбачена рольова специфікація самих номінативних одиниць, які в процесі творення мовлення виконують суворо визначені відповідні функції (за Г.-Г. Гадамером, мовна номінація передбачає не лише „збирання світу у слово”, але й чітко визначену рольову ієрархію самих мовних засобів). У силу цього все більшої ваги набуває етнолінгвістичний підхід до тлумачення граматичних явищ, тобто їх аналіз через призму важливості для людини.

Теорія референції, яка найповніше постала у працях Г. Фреге, вияскравлює проблему про шляхи набуття референтної характеристики реченням-висловленням і через нього словами і сполуками слів, які поза реченням залишаються тільки будівельним матеріалом (О. В. Падучева, В. Г. Гак). Це мотивується подвійною природою мови: з одного боку, мова не може існувати не узагальнюючи, з другого боку, мова також не може існувати не конкретизуючи, оскільки люди не могли б зрозуміти одне одного. Саме ця мовна подвійність зобов'язує мовця, за визначенням Е. Бенвеніста, до процедури подвійного означування: використовуючи той чи інший номінативний засіб, мовець спочатку констатує денотат – клас певних реалій, які збігаються із сигніфікатом, що закріплений за певним засобом, а згодом за допомогою відповідних процедур виділяє референт, який репрезентує окремо взятий, доведений до межі упізнавання елемент денотативного класу. Тому, за А. М. Ломовим, номінацію необхідно кваліфікувати як родове поняття, яке включає два тісно пов'язаних і взаємно передбачувальних видових поняття – номінацію узагальнюювальну (денотаційну) (М. В. Всеволодова вирізняє як окремий денотативний рівень речення) та номінацію індивідуальну (референційну). Перша з них забезпечує категорійну об'єктивацію життя у мовних формах, а друга у зворотньому порядку переводить категорійні об'єктивації на мову конкретних фактів.

Теорія мовленнєвих актів належить до найпізніших компонентів номінативно-екзистенційної парадигми. Ядро теорії мовленнєвих актів пов'язують з ім'ям англійського логіка Дж. Остіна, ідеї якого були своєрідно інтерпретовані Дж. Сьорлем, П. Ф. Стросоном. Оскільки у теорії мовленнєвих актів основним компонентом виступає акт мовлення, то важливим є врахування тієї інтенції, яку вкладає сам мовець (адресант) у повідомлюване, і результат, що досягається цим висловленням. Звідси суттєвим є врахування локутивної сили висловлення, його ілокутивного спрямування та перлокутивного впливу, що дає змогу окремим дослідникам говорити про потрібну опозицію макроструктури мовленнєвого акту. Кожен з компонентів (локуція, ілокуція, перлокуція) може бути покваліфікований як окремий мовленнєвий акти, оскільки під локутивною силою розуміють той смисл, який закладається самим мовцем (адресантом) у висловлення, співвідношення змісту останнього з об'єктивною дійсністю, перлокуція – це вплив мовлення на

думки і почуття співрозмовника (адресата), отримані наслідки мовленнєвого акту передбачуваного і непередбачуваного характеру. Отже, уже в цьому конспективному викладі постулатів теорії мовленнєвих актів простежується повною мірою опозиція і співвідношення об'єктивного і суб'єктивного у структурі мовленнєвого акту.

Однією з актуальних проблем сучасних граматичних студій постає введення прагматичних підходів до визначення спрямованості тих чи інших граматичних форм. Саме в силу цього надактуальним виступає проблема прагмалінгвістичної заангажованості морфологічних форм, їхніх первинних / вторинних форм (пор. співвідношення номінативно-денотативної, генералізуювальної та семантико-маркованої функцій форм чоловічого роду іменників на позначення осіб за професією, фахом, соціальним статусом: *На урочистому зібранні виступив академік Б. Завадський, який звернув увагу присутніх на актуальні проблеми екологічного простору* (Літературна Україна. – 2000. – 14 березня) / *Статус академіка в сучасному суспільстві децю не відповідає його призначенню, оскільки останнім часом у засобах масової інформації знівельоване це високе звання* (Літературна Україна. – 2000. – 13 липня) / *Академік Л. Корнієвська недвозначно наголосила на суттєвій значущості компонентів атомного структурування на перебіг ланцюгової реакції* (Інформаційний вісник АН ВШ України. – 1999. – № 24. – С. 18)), встановлення специфіки їхнього функційного навантаження. Саме тому важливими постають питання вивчення комунікативної граматики українського слова (Є. В. Клобуков), що особливо є важливим у визначенні напрямів аналізу граматичних форм в ономасіологічному та семасіологічному ключі. Адже та сама вторинна функція морфологічної форми є більш напруженою для адресанта і менш напруженою для адресата, оскільки саме адресант концентрує свою увагу на емоційно-експресивній навантаженості відповідного граматичного утворення, адресат, своєю чергою, повинен декодувати уміщений зміст з метою віднайдення у тій чи іншій граматичній формі певного змісту, звідки й постає прагматична дилема: суттєвим є не тільки те, який зміст вкладає адресант у ту чи іншу форму, а й те, як адресат зуміє сприйняти цей зміст, пор. висловлення, в якому основним компонентом є форма імператива *Я до тебе прийду на роботу!*, що може означати: 1) просте донесення певної інформації; 2) суворе попередження; 3) різку погрозу; 4) певне застереження тощо.

Сучасні когнітивні підходи до аналізу семантики покликали до життя цілу низку когнітивно-граматичних теорій та концепцій, початок яких треба шукати, поза всяким сумнівом, ще у „докогнітивних” підходах. Такими когнітивно-граматичними концепціями необхідно вважати: 1) відмінкову граматику; 2) лексивідмінкову граматику; 3) когнітивну граматику (Дж. Лакофф, Х. Томпсон, Р. Ленакер); 4) теорію гештальтів у граматичному аспекті (Дж. Лакофф); 5) конструкційну граматику (Ч. Філмор).

Відмінкові граматиками у своїх основних вимірах ґрунтуються і розвивають ідеї рольової семантики речення, що оперують поняттям ролей. Такі ролі виконують референти імен у прототипових ситуаціях, відмінкова ж рамка становить структурну основу елементарного речення. Відмінкові граматиками часто кваліфікуються не як власне-граматиками, а як системи семантичних валентностей. Основне їх призначення полягає в описі внутрішньої семантики речення (див. праці Ч. Філлмора, У. Чейфа, Р. Джекендоффа, Р. Лангаккера).

Лексивідмінкова граматика (обґрунтована в працях С. Старости) значною мірою розвиває і поглиблює основні ідеї відмінкової граматиками. Вона певною мірою може бути витлумачена як своєрідний компроміс між генеративною граматикою Н. Хомського та власне-відмінковою граматикою. У всіх своїх параметрах вона виходить із концептуальних засад відмінкової рамки та маніпуляцій з пацієнсом тощо.

Поширення ідей когнітивної граматиками пов'язане з працями Дж. Лакоффа та Х. Томпсона, суть якої полягає в ототожненні стратегій розуміння та породження речень, що розглядаються як когнітивні процеси, мовна ж структура постає у формі ментальної репрезентації як певна семантична мережа. Сьогоднішній розвиток ідей когнітивної граматиками суттєво доповнено теорією гештальтів, і в цьому розрізі актуальним постає розгляд питань, пов'язаних із встановленням 1) статусу та особливостей мови як частини загальної когніції; 2) напрямів зв'язку параметрів форми з параметрами значення, наповнення їх ідіоетнічним змістом та ін. Теорія гештальтів (Дж. Лакофф) передбачає зосередження уваги на тих чи інших образах, фігурах, наявних у свідомості людини. Сам термін „гештальт” походить від нім. *gestalt*, що в перекладі означає „фігура”, „образ”, „структура”. За концепцією лінгвістичних гештальтів, ментальні процеси типу сприйняття, емоції, усвідомлення вважаються такими, що організовані за тими самими структурними принципами, які й називаються гештальтами. Р. Лангаккер вважає, що синтаксис реалізує завдання символізації, утворюючи континуум разом з лексиконом та морфологією. У цьому разі синтаксичні одиниці постають біполярними, характеризуючись семантичним і фонологічним полюсами, і відповідно граматика є символізацією семантичної структури. Тому Р. Лангаккер стверджує, що семантична структура речення організована еґоцентричним способом і спирається на перформативну основу, центром якої постає мовець. У репрезентації треба чітко розрізняти епістемічний пласт та об'єктний рівень, що виступає найнижчим за ієрархією та модифікованими видовими показниками. Так, загальна схема семантичної репрезентації речення „*He may see her*” („Він, можливо, бачить її” або „Він, можливо, може бачити її”) має таку форму: епістемічний пласт – *May*; екзистенційний – *Do*; пласт об'єктивного змісту – *See, He, Her*. Однією з ядерних у цьому разі постає категорія предиката. У кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. когнітивна граматика набуває статусу самостійності. Водночас вона суттєво впливає на розвиток усієї

концепції граматики, оскільки у розмежуванні суб'єктивної та об'єктивної модальності здебільшого спираються на окремі постулати когнітивності.

Не менш важливими постають і проблеми концептуального розмежування ономазіологічного і семасіологічного аспектів граматики і створення граматики адресанта і граматики адресата, які, попри усі спільноти, характеризуватимуться суттєвими відмінностями. Саме на це орієнтовані й останні спроби створення комунікативних граматик (див. праці Г. О. Золотової, М. В. Всеволодової та ін.), де послідовно простежується визначення ракурсів речення, напрямів їх мовленнєвих модифікацій та пристосувань, окреслення реєстрів звучання. І в цьому разі, поза всяким сумнівом, треба говорити про інтерпретативну сутність реченнєвої структури і навантаження останньої мовцем відповідно до комунікативно-ситуативних завдань та їх належного прочитання адресатом.

Сучасне розмаїття проблем граматики засвідчує непересічне зацікавлення ідіотетичною маркованістю граматичних форм та граматичних значень, їх закріпленням у національно-мовній картині світу, мотивованістю еволюції граматичних форм напрямами видозміни сприйняття об'єктивних реалій та відношень між ними. Наголошення окремих граматик типу ідеографічної, акумулятивної, словникової засвідчує універсальність самого поняття „граматика” та прийнятність його застосування до усієї науки про мову.

Сучасна лінгвістика все більше уваги приділяє пошуку відповіді на щонайактуальніші питання сьогодення: як співвідноситься мова і мислення, як витворюється та функціонує мовна картина світу, як мовно-когнітивна свідомість індивіда співвідноситься з мовною свідомістю колективу, загальнонаціональним мовно-когнітивним простором, які моделі граматичного опису існують. Сьогодні сформувалося кілька граматичних течій, які взаємодіють і взаємовідштовхуються одна від одної. Більшість сучасних граматичних течій народжуються на перетині і взаємопроникненні різних наук (когнітивна граMATика, ономазіологічна граMATика, семасіологічна граMATика тощо). Це ж стосується і сучасних семіотичних, лексикологічних, лексикографічних, семасіологічних, стилістичних пошуків. Все це зумовлює необхідність аналізу нових і новітніх підходів до аналізу мовних явищ, встановлення спільного і відмінного між ними.

I. СУЧАСНА ЛІНГВІСТИКА У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ЗМІНИ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ

1.1. Поняття наукової парадигми і логіка розвитку науки в концепції Т. Куна. Т. Кун наголошує, що його розрізнення допарадигмальних і пост-парадигмальних періодів у розвитку науки є досить схематичними. Кожна школа від самого початку керується чимось подібним на парадигму. Інколи обставини мотивують наявність і співіснування двох парадигм.

1.1.1. Роль історії в науці. Якщо науку розглядати як сукупність фактів, теорій і методів, зібраних у підручниках, то в такому разі вчені – це люди, що вносять свій вклад у створення цієї сукупності. Тоді розвиток науки – це поступовий процес, у якому факти, теорії і методи поступово збільшуються, являючи собою наукову методологію. Історія науки стає дисципліною, що фіксує цей послідовний приріст, труднощі розвитку науки. Історик науки ставить перед собою два завдання: 1) визначити, хто і коли відкрив або винайшов кожний науковий факт, закон, теорію; 2) повинен пояснити масу помилок, міфів та упереджень, що заважали накопиченню складників сучасного наукового знання.

Останнім часом історикам науки усе важче і складніше простежувати історію розвитку науки через накопичення, оскільки вони виявляють, що чим далі просувається дослідження, тим складніше відповісти на окремі питання, наприклад, про те, коли було відкрито кисень або хто першим виявив збереження енергії. Посилюється підозра, що такі питання просто неправильно сформульовані і розвиток науки – це зовсім не накопичення окремих відкриттів і винаходів. Водночас усе складніше відрізнити „науковий” зміст минулих спостережень від того, що їхні попередники називали „помилкою”. Застарілі теорії не можна вважати ненауковими тільки на тому ґрунті, що їх було відкинуто. Тому і науковий розвиток навряд чи можна кваліфікувати як нарощення знань.

Ранні стадії більшості наук характеризуються постійним змагом різних уявлень про природу, хоча кожне зі спостережень є похідним відповідного наукового спостереження і приписів наукового методу. Розрізняються між собою школи не окремими частковими недоліками використаних методів, а неспівмірністю способів бачення світу і практикою наукового дослідження. Самі спостереження і досвід не можуть визначити специфіку змісту науки. Формотворним інгредієнтом переконань завжди є особисті та історичні чинники – елемент випадковий і довільний.

Наявність цього елемента довільності не вказує на те, що певне наукове співтовариство могло б займатися своєю діяльністю без відповідної системи

усталених уявлень. Не применшує він ролі тієї сукупності фактичного матеріалу, на якому ґрунтується діяльність співтовариства. Навряд чи будь-яке ефективне дослідження може постати раніше, ніж наукове співтовариство вирішить, що в нього достатньо обґрунтованих відповідей на питання типу: а) які фундаментальні сутності, з яких складається універсам?; б) як вони взаємодіють один з одним і з органами почуттів?; в) які питання вчений має право ставити щодо таких сутностей і які методи можуть бути використані для їхнього розв'язання? У розвинутих науках ці питання та відповіді на них є опертям процесу навчання, що готує студентів до фахової діяльності. Відповіді на ці питання залишають глибокий слід у науковому мисленні індивіда, що необхідно враховувати при розгляді ефективності нормальної наукової діяльності.

Нормальна наука, на розвиток якої тратить майже увесь свій час більшість учених, ґрунтується на припущенні, що наукове співтовариство знає, який навколишній світ. Багато успіхів науки народжується з прагнення співтовариства захистити це припущення. Нормальна наука часто подавляє наукові починання, тому що вони інколи руйнують її основи. Інколи проблема нормальної науки, проблема, що повинна розв'язуватися за допомогою відомих правил і процедур, не розв'язується навіть талановитими вченими. В інших випадках інструмент, призначений і сконструйований для завдань нормального дослідження, є неспроможним функціонувати так, як це прогнозувалося, що засвідчує певну аномалію. Відбувається збій магістральної лінії науки. Тоді, коли фахівець не може більше уникнути аномалій, що руйнують наявну традицію наукової парадигми, починаються нетрадиційні дослідження, що врешті-решт приводять всю певну галузь науки до нової системи приписів, до нової бази для практики наукових студій. Ситуації, в яких постає ця зміна професійних приписів, є науковими революціями (Т. Кун). Вони постають доповненнями до пов'язаної традиціями діяльності в період нормальної науки, що руйнують традиції.

Найочевидніші приклади наукових революцій являють собою ті знамениті епізоди в розвитку науки, за якими уже давно усталилася назва революцій. У науці можна неодноразово спостерігати великі поворотні пункти, пов'язані з іменами Коперника, Ньютона, Лавуазьє, Ейнштейна. Такі поворотні моменти постають яскравими зразками наукових революцій. Кожне з цих наукових відкриттів зумовило відмову наукової спільноти від тієї чи іншої освяченої віками наукової теорії на користь іншої теорії, несумісної з попередньою. Кожне з них викликало наступні зрушення в проблемах, що підлягають скрупульозному науковому дослідженню. Кожне з цих відкриттів перетворювало наукову уяву так, що врешті-решт ці періоди можна кваліфікувати як трансформацію світу, в якому проводиться наукова робота. Такі зміни сукупно з дискусіями, що їх обов'язково супроводжують, і визначають характерні риси наукових революцій.

Засвоєння нової теорії вимагає перебудови попередньої і переоцінки колишніх фактів, внутрішнього революційного процесу, що часто є непосильним для одного вченого і реалізується протягом тривалого часу. Тому немає нічого дивного в тому, що історики науки інколи не можуть чітко визначити дату цього тривалого процесу.

1.1.2. На шляху до нормальної науки (за Т. Куном). Термін „нормальна наука” означає дослідження, що ґрунтується на одному або кількох минулих наукових досягненнях. Останні протягом певного часу визнаються відповідним науковим співтовариством як основа для подальшої практичної діяльності. Такі досягнення в наш час викладаються здебільшого у підручниках. Такі підручники пояснюють сутність прийнятої теорії, ілюструють вдалі її застосування і порівнюють ці застосування з типовими спостереженнями й експериментами. До того часу як такі підручники стали загальноприйнятими, що відбулося в ХІХ ст. (для нових наук значно пізніше), аналогічну функцію виконували знамениті класичні праці вчених: „Фізика” Аристотеля, „Альмагест” Птолемея, „Начала” й „Оптика” Ньютона, „Електрика” Франкліна, „Хімія” Лавуазьє, „Геологія” Лайєлла та ін. Тривалий час вони певною мірою визначали правочинність проблем і методів дослідження кожної сфери науки для наступних поколінь вчених. Це постало можливим завдяки двом суттєвим особливостям цих праць. Їхнє створення, по суті, є безпрецедентним, щоб показати переваги на тривалий час прибічників із конкурентних напрямів наукових студій. Водночас вони були досить відкритими, щоб нові покоління вчених могли в їхніх рамках віднайти для себе нерозв’язані проблеми будь-якого типу.

Досягнення з двома цими характеристиками є „парадигмами”, що пов’язано з поняттям „нормальної науки” (Т. Кун). Вивчення парадигм є тим, що здебільшого готує студента до членства в тому чи іншому науковому співтоваристві. Оскільки він приєднується таким чином до людей, що вивчали основи їхньої наукової сфери на тих самих конкретних моделях, його наступна практика в науковому дослідженні нечасто буде виявляти різке розходження з фундаментальними принципами. Вчені, наукова діяльність яких ґрунтується на основі однакових парадигм, мають опертись ті самі правила і стандарти наукової практики. Ця спільність настанов і позірна узгодженість, яку вони забезпечують, являє собою передумови для нормальної науки і тягlostі в традиції того чи іншого напрямку в дослідженні.

Історія свідчить, що шлях до стійкої згоди в науці надзвичайно складний. Будь-яка наука розпочинається із первинного накопичення фактів. І якщо немає іншої потреби або мотивації, то здебільшого накопичуються факти, що знаходяться на поверхні. Внаслідок цього утворюється певний фонд фактів, частина з яких доступна для простого спостереження та експерименту, а інші є більш езотеричними і запозичуються з інших практичних сфер знання, що існували до цього: медицини, укладання календарів, металургії та ін.

Оскільки ці практичні сфери є легкодоступним джерелом фактів, що не можуть бути виявленими поверховим спостереженням, то вони відіграють суттєву роль у постанні інших наук.

Ніяку природну історію не можна інтерпретувати, якщо відсутній хоча б у прихованому вигляді перетин теоретичних і методологічних передумов, принципів, що допускають відбір, оцінку й критику фактів. Якщо така основа наявна, вона повинна підкріплюватися зовні, можливо, за допомогою філософії, іншої науки, або шляхом особистих / суспільно-історичних настанов. Тому не дивно, що на ранніх етапах розвитку будь-якої науки різні дослідники не завжди ті самі категорії, факти описують однаково. Дивним є те, що з розвитком та усталенням певної науки первинні розходження зникають. Таке зникнення здебільшого зумовлено тріумфом однієї з допарадигмальних шкіл. Теорія, що приймається як парадигма, повинна видаватися кращою, ніж інші, але вона не повинна пояснювати всі факти, що зустрічаються на її шляху.

Коли в розвитку природничої науки окремих учений або група дослідників вперше створюють синтетичну теорію, спроможну захопити більшість дослідників, колишні школи поступово зникають. Зникнення цих шкіл частково зумовлено прийняттям їхніми представниками нової парадигми. Щоправда, завжди залишаються вчені, що сповідують ті чи інші застарілі погляди. Нова парадигма пропонує чіткіше визначення сфери дослідження. Якщо вчений не переходить до цієї парадигми, то з плином часом він так чи інакше постане в ізоляції. У науці з першим прийняттям парадигми пов'язано створення спеціальних часописів, організація наукових товариств, вимоги щодо виділення окремого спеціального курсу в академічній освіті.

1.1.3. Природа нормальної науки. В усталеному вжитку поняття парадигми означає прийняту модель або зразок. Вчені в руслі нормальної науки не ставлять собі за мету створення нових теорій, здебільшого вони коректно ставляться до створення таких теорій іншими, а дослідження в нормальній науці спрямовано на опрацювання тих явищ і теорій, існування яких парадигма передбачає.

1.2. Стан сучасної лінгвістики з погляду теорії наукової парадигми.

1.2.1. Еволюція лінгвістичних ідей у другій половині XX століття: парадигмальний аналіз. Запроваджене на початку 60-х років XX ст. Т. Куном поняття парадигми було пов'язано з прагненням вченого наголосити важливість докорінної зміни наявних в науці уявлень, продемонструвати умови і причини подібних змін, що відбуваються у вигляді наукових революцій і пов'язаних врешті-решт з невизнанням попереднього набору знань і вирішень – попередньою науковою парадигмою. Вивчаючи структуру наукових революцій, Т. Кун наче відмовився від ідеї простого одномоментного стрибка в системі поглядів і підійшов до аналізу складних чинників, що зумовлюють наукову революцію як зміну плавну і поступову.

І.2.2. Поняття парадигми наукового знання. У фокусі уваги Т. Куна перебували закономірності розвитку природничих наук. Висловлені ним ідеї належать до загальнометодологічних. Поняття парадигми в цьому аспекті постає цілком прийнятним. Його можна використовувати для демонстрації розвитку наукових ідей у лінгвістиці. У лінгвістиці завжди поряд з домінуювальним напрямом існували й інші школи. Така ситуація не може бути підтвердженням незрілості лінгвістики як науки. Можна визнати наявність кількох течій і шкіл і водночас між цими школами, течіями можуть бути точки дотику, і, за Т. Куном, вони розвиваються в рамках однієї наукової парадигми. Тому поняття парадигми знання постає зручним для виділення певних концептуальних єдиних моментів за зовнішнім різноманіттям підходів, засобом вияву глибинної подібності, засобом простеження основних ліній розвитку науки та виділення ядерних тенденцій у її рухові. Це поняття зумовлює необхідність визначити ключові концепти певних епох і відрізнити еволюційні періоди від революційних, охарактеризувати природу новаторських ідей. Одне тільки кумулятивне розуміння росту науки не може пояснити появу „фундаментальних гіпотез, що суперечать уже сталим науковим поняттям, уявленням і навіть цілим системам знання, що приводить до наукових революцій”. Поняття парадигми уможливорює також розгляд більш конкретної причини певної ревізії концепцій.

Поза усяким сумнівом, методологічно суттєвим є те, що постання нової парадигми знання пов'язано з формуванням іншого, „третього світу”, тобто світу об'єктивного знання, наявного в кожного члена наукового співтовариства. Прийняття постулатів певної парадигми і дотримання її приписів означає для кожного вченого можливість погодитися з цілим рядом теоретичних припущень щодо об'єкта та його властивостей без особливих доказів, тобто приймаючи їх на віру. За Г. Г. Гадамером, у понятті парадигми можна виділити ланку вихідних припущень. За О. С. Кубряковою, для лінгвіста поняття парадигми в цьому вимірі повинно дорівнювати поняттю особливого об'єднання одиниць, що існує за рахунок наявності в кожній парадигмі відповідної кількості позицій (слотів) і семантичній етикетці кожної позиції. Тому в дусі кунівських ідей варто охарактеризувати поняття парадигми не тільки розпливчато, але й виділити його конкретні складники.

За Д. І. Руденком, парадигма, визначувана в широкому сенсі слова, тлумачиться як „домінуювальний дослідницький підхід до мови, пізнавальна перспектива, методологічна орієнтація, широка наукова течія (модель), навіть науковий „клімат думки”. Але щоб бути усім цим, парадигма повинна задовольняти суворіші вимоги: ці вимоги стосуються насамперед її власної архітектоніки. Для задоволення уявлення про впорядкованість об'єднання складників поняття парадигми повинно охоплювати три ланки: настановчо-передумовну; предметно-пізнавальну; процедурну, або „технічну”.

Т. Кун, вважаючи можливим заміну поняття парадигми на поняття дисциплінарної матриці, імплікував цим самим наявність у них певних „клітин”, або ж компонентів, частин.

У визначенні *настанов* лінгвістичного дослідження інколи наявні розходження у а) визнанні (+ / –) зв’язку лінгвістики з іншими науками (тобто визнання лінгвістики автономною / неавтономною наукою); б) у разі визнання певного зв’язку – доборі тієї „високої” науки, під егідою якої повинна розвиватися лінгвістика; в) обмеження (+ / –) сфери інтересів лінгвістики зовнішньою або внутрішньою лінгвістикою, тобто обмеження аналізу мовних одиниць тільки суто системними зв’язками, чи уможливлення виходу в контекст або навіть врахування інтенцій мовця і слухача.

З визначенням настанов лінгвістичного дослідження пов’язано і розуміння уже наявних даних про мову, тобто усвідомлення сповідування певних передумов аналізу, що нерідко постають у вигляді системи вихідних допущень. У поєднанні з настановами передумовна частина парадигми дає чітке уявлення про мету і завдання теоретичної лінгвістики для певного наукового співтовариства, і вже на цьому ґрунті можна говорити про загальну орієнтацію парадигми на опис мови або пояснення статичних або динамічних явищ. *Настановчо-передумовна* частина наукової парадигми пов’язана з *предметно-пізнавальною* частиною.

Предметно-пізнавальна частина охоплює безпосередньо сферу лінгвістичного аналізу. Сюди належить також коло аналізованих мов, синхронний або діакронний підхід до мовних явищ, дані про обраний шлях аналізу – від форми до змісту, або від визначеного змісту до відповідних форм.

„Технічна”, або ж процедурна частина є оперативною, що охоплює використовувані в даній парадигмі знання і прийоми і способи осягнення даних, улюблені моделі, відношення до нормалізації цих даних, форми їхнього запису тощо. Багато наукових шкіл здобували свою назву за наявними в цій частині прийомами аналізу, пор. школи дистрибутивного аналізу, аналізу за безпосередніми складниками, трансформаційний напрям тощо.

Важливою ознакою в концепції наукової парадигми є можливість констатувати наявність не тільки „великих” і „малих” наукових революцій, але й наявність „великих” і „малих” наукових парадигм.

Принципи класифікації наукових парадигм знання ґрунтуються на тому, який із трьох складників стане її опертям. В історіографічних працях, на думку О. С. Кубрякової, домінувальною постає настановча частина парадигми, що значною мірою збігається з тим, на пізнання яких властивостей мови спрямована певна парадигма, і з тим, які пояснення цих властивостей вважаються найпереконливішими (генетичні, функційні, когнітивні та ін.). Історію мовознавства двох останніх століть можна тоді умовно подати як зміну порівняльно-історичної парадигми знання структуральною, а далі – генеративною. У складі таких парадигм можна виокремлювати „малі”.

І.2.3. Диференційні парадигмальні ознаки сучасної лінгвістики. До загальних настанов сучасної наукової парадигми належать: 1) експансіонізм; 2) антропоцентризм; 3) функціоналізм (або неофункціоналізм); 4) експланаторність. Сьогодні лінгвістику не можна вважати наукою з чітко визначеними межами – вона постійно розширює свої межі. Цю тенденцію називають *експансіонізм*.

Поняття *експансіонізму* як певного періоду в становленні наукової дисципліни – на противагу *редукціонізму* – було вперше обґрунтовано на XVI Міжнародному лінгвістичному конгресі в Берліні в 1987 р. щодо лінгвістики тексту. *Редукціоністськими* названо такі періоди в розвитку дисципліни, коли панує прагнення обмежити межі аналізу об'єкта, *експансіоністськими* – такі, коли ракурси дослідження певного об'єкта вважаються або не зовсім прозорими, або – в силу складності об'єкта – постійно змінними. Тенденції розвитку науки пов'язані в цьому разі з пошуками нових підходів до аналізованого об'єкта. У такі періоди відбувається експансія науки, що досягається інколи шляхом розмивання її меж.

Очевидно, що поняття експансіонізму сьогодні можна віднести не тільки до лінгвістики тексту, але й до багатьох інших лінгвістичних субдисциплін, а також – до самої теоретичної лінгвістики. Виявом експансіонізму постає і виникнення нових „здвоєних” наук (пор. психолінгвістика, нейролінгвістика, соціолінгвістика, соціосемантика, психосемантика, семантика синтаксису та ін.), у зміцненні традиційних зв'язків лінгвістики з філософією, логікою (пор. нові школи – школа логічного аналізу мови, лінгвістичні дослідження філософів-аналітиків), постанні нових дисциплін (пор. інженерна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика), формування нових сфер знання всередині самої лінгвістики (пор. лінгвістика тексту, трансфрастика, теорія мовленнєвих актів).

Експансіонізм лінгвістики виявляється також у поширеному визнанні того факту, що для адекватного пізнання мови необхідні виходи не тільки в різні сфери гуманітарного знання, але й в різні сфери природничих наук.

Експансіонізм пов'язаний і з укрупненням наук, одним із виявів якого є виділення міждисциплінарних програм дослідження (підтвердженням є поява когнітивної науки, що є засобом об'єднання низки наук, що служать засобом об'єднання низки дисциплін, пов'язаних аналізом феномена інформації та її опрацювання). Експансіонізм є підтвердженням природного плину подій і типовий для сучасного стану науки загалом. Сама тенденція експансіонізму характеризує і сучасне буття більшості лінгвістичних досліджень. Експансіонізм у такому розумінні пов'язаний з іншими рисами сучасної лінгвістики – антропоцентризмом, функціоналізмом та експлікаторністю, оскільки звернення до інших наук мотивоване насамперед прагненням віднайти для мовних феноменів те чи інше пояснення. Таке пояснення будови мови намагаються знайти насамперед у сутнісних характеристиках її носія – людини.

Панування принципів антропоцентризму споріднює лінгвістику з іншими сферами знань, означає переорієнтацію, що спостерігається в інших науках: у фізиці – це визнання позиції спостерігача, в літературознавстві – звернення до образів автора і читача в різних іпостасях, в мегаекології – увага до усіх проблем довкілля. Антропоцентризм як особливий принцип дослідження полягає в тому, що наукові об'єкти вивчаються насамперед за їхньою роллю для людини, за їхнім призначенням в її життєдіяльності, за їхніми функціями в розвитку людської особистості та її удосконаленні. Він виявляється в тому, що людина стає точкою відліку в аналізі тих чи інших явищ. Він означає тенденцію поставити людину в центрі уваги у всіх теоретичних передумовах наукового дослідження і зумовлює його специфічний ракурс. У лінгвістиці антропоцентричний принцип пов'язаний зі спробою розглянути мовні явища в діаді „мова і людина”. У цьому ракурсі суттєвим постає розгляд, як впливає певна природна мова на поведінку і мислення людини і що дає щодо цього існування в людини певної картини світу. Не менш важливо простежити, як людина впливає на використовувану мову, які ділянки мовних систем відкриті для її лінгвокреативної діяльності і взагалі залежать від людського чинника (дейксис, модальність, експресивні аспекти мови, словотвір тощо). Значущою є постановка проблеми мовної особистості (Б. О. Серебренников, Ю. М. Караулов та ін.).

Функціоналізм постає досить прозорим на інтуїтивному рівні. Функціоналізм пов'язаний з Празьким лінгвістичним гуртком. Широке розуміння функціоналізму уможливорює трактувати його як такий підхід до науки, коли центральною її проблемою постає дослідження функцій аналізованого об'єкта, його прилаштованість до виконуваних ним завдань та ін. Загальним постулатом функційної лінгвістики є положення про те, що мова являє собою інструмент, знаряддя, засіб, механізм для реалізації відповідної мети і реалізації людиною певних намірів – у сфері пізнання дійсності, її опису, актах спілкування, соціальної інтеракції, взаємодії за допомогою мови. Різні школи функціоналізму постають у силу того, що з-поміж різних функцій мови одна або кілька оголошуються найголовнішими: або комунікативна, або когнітивна, інколи додають експресивно-емоційну, поетичну. Очевидно, функційний підхід врешті-решт утвердить пріоритет для всієї лінгвістики категорії значення. Поширення семантично і прагматично орієнтованих студій пов'язано з утвердженням функціоналізму як центрального принципу в дослідженні мови. С. Дік пов'язує функційний підхід з новими уявленнями про природу людської мови і протиставляє його формальній парадигмі знань, звинувачуючи останню в ігноруванні вивчати прагматичні і дискурсивно-мотивовані чинники у використанні мови.

Функціоналізм та антропоцентризм постають двома найважливішими припущеннями щодо природи та організації мови, що допомагають зрозуміти, з якими функційними, біологічними, психологічними і соціальними об-

меженням повинна зіткнутися комунікативна система у своєму походженні та у своєму реальному використанні. Тому вони пов'язані з експланаторністю (пор. пояснювальність). Саме пояснення поняття експлікації в науці має давню традицію, оскільки без тлумачення причиново-наслідкових відношень у науці не можна нічого зробити. Ґрунтувалося це поняття у сфері природничих наук, а в лінгвістиці настанова на пояснення, а не лише на опис, поступове прагнення побороти протиставлення опису й пояснення, примушує побачити у цих фактах становлення нової дослідницької програми і перетворення її кінцевої мети. Лінгвістика була і буде наукою емпіричною, вона не може існувати без початкової бази емпіричних даних, але суть співвідношення емпіризму та раціоналізму в прогресі науки полягає у певному компромісі між ними. Для лінгвіста 60–70-х рр. це питання поверталось не скороченням питомої ваги опису порівняно з теоретизуванням, а насамперед висуненням дедуктивних методів аналізу мови на протигагу індуктивним. Прагнення ввести пояснювальний момент в аналіз мови примушувало будувати гіпотези щодо її будови, її глибинних структур, висувати певні передбачення, щоб їх можна було перевірити і верифікувати.

Постановка питання про пояснення в лінгвістиці має два різні аспекти: один, більш очевидний, пов'язаний із серією питань про те, що саме може вважатися поясненням для того чи іншого мовного явища і які типи пояснення тут повинні переважати (структурні, генетичні, функційні тощо). Інший аспект стосується значно складнішої і релевантної для усієї лінгвістики проблеми – проблеми її власних цілей і завдань, проблеми визначення кінцевого результату лінгвістичної дослідницької діяльності та її орієнтації, спрямуванні.

У цьому ракурсі суттєвим є окреслення предмета лінгвістики з чіткими обмеженнями. Як обмеження повинні виступати прозорі відповіді на питання про мету сучасної лінгвістики, водночас суттєвою постає відповідь на питання, для чого врешті-решт здійснюється дослідження мови і що воно може пояснити: ментальну, духовну, когнітивну, комунікативну, соціальну, суспільну діяльність людини та ін. Лінгвістика як зріла наука може і повинна пояснити досліджуваній нею об'єкт – мову, – але не тільки для себе і в саму себе, а для глибшого розуміння і пояснення людини в цьому світі та й самого світу. Це створює передумови для вивчення мови за її роллю і для розуміння (когнітивний напрям у дослідженні мови), і для комунікації та реалізації мовленнєвої діяльності (комунікативна лінгвістика і теорія мовленнєвих актів), і для забезпечення нормальної життєдіяльності усього суспільства загалом (культурологічний напрям дослідження) та ін.

Якщо в кожному поясненні наявні дві частини, що різняться своїми функціями, – експланандум і експлананс, тобто пояснюваний об'єкт і те, що його пояснює, тоді для адекватної характеристики мови як експланандуму необхідне звернення до феноменів свідомості, мислення, суспільства, куль-

тури (як експланансів) і, навпаки, для пояснення цих феноменів необхідним є звернення до мови. Досягнення лінгвістики уможливають використання цих даних як експланансів для інших наук. А для того, щоб це досягнути, необхідне взаємозбагачення усіх зацікавлених наук. Принцип експланаторності набуде в цьому разі конкретніший зміст, тому що взаємопроникнення наук уможливить вияв різних типів пояснення і надасть кожному з них (когнітивним, функційним, біологічним та ін.) раціональний зміст.

На кінець XX ст. переважали інтеграційні тенденції в лінгвістичних дослідженнях, що дає можливість стверджувати формування нової конструктивної парадигми наукового знання, у якій синтезуються підходи, що розвивалися дотепер як самостійні з різною орієнтацією. Попри зближення та інтеграцію різних підходів, різних шкіл, кожен із них продовжує власний шлях розвитку, демонструючи різні предметні сфери дослідження і, по суті, репрезентуючи окрему (малу) парадигму наукового знання. У цьому разі статус сучасної лінгвістики треба кваліфікувати як **поліпарадигмальний**. Відбувається становлення нової, неофункційної, або конструктивної (пост-генеративної), парадигми знання, визначальною рисою якої постає вдалий синтез когнітивного і комунікативного підходів до явищ мови.

1.3. Особливості лінгвістичної парадигми та її епістемології.

1.3.1. Лінгвістика й епістемологія. Нова лінгвістика народжувалась у суперечках щодо способів конструювання її предмета та метамови лінгвістичного опису. Від 50-х років – початку активної дискусії і до сьогодні – в лінгвістиці відбулася повна зміна парадигми: змінилися способи конструювання предмета лінгвістичного дослідження; змінився сам підхід до вибору загальних принципів та методів дослідження, постало кілька конкурентних метамов лінгвістичного опису. Єдиного погляду на ефективність останніх немає.

Зміна наукових парадигм актуалізує опрацювання загальних і часткових проблем епістемології лінгвістики. У сучасній лінгвістиці власна епістемологія перебуває в зародку.

У силу специфіки власного об'єкта сучасна лінгвістика, на відміну від лінгвістики кінця XIX ст., має кілька предметів. Так, предмет типологічних студій і предмет когнітивних досліджень має багато спільного, а предмет морфолога і предмет дослідника лінгвістики тексту мало мають спільного між собою. Сучасну лінгвістику важко зарахувати до суто гуманітарних або до суто природничих наук. Зараховуючи її до складу „наук про людину”, легко передбачити, що в ній зовсім інший зміст, ніж у медицини або антропології.

Усіх дослідників мови об'єднує розуміння лінгвістики як науки про знакові системи, тобто частини загальної семіотики.

І.3.2. Часткова епістемологія як „усвідомлена необхідність”. Загалом епістемологія гуманітарних наук є нерозвинутою. На відміну від загальної епістемології, часткова епістемологія не займається загальнофілософськими питаннями про природу пізнання, про верифікованість або фальсифікованість теорії, про те, яке місце в пізнанні посідають апіорні категорії і яке – чуттєвий досвід. До її завдань належать: 1) як сконструювати (вирізнити) об’єкти, якими певна наука оперує; 2) які методи пізнання виділених об’єктів вважаються припустимими, а які – ні; 3) які методи перевірки правильності результатів і переконання читача щодо правильності вчень може використовувати, а які належать до заборонених прийомів; 4) як систематизувати основні поняття певної науки, щоб забезпечити можливість взаєморозуміння у межах певної наукової парадигми; 5) які завдання в межах певної науки треба вважати справді задаваннями, які необхідно розв’язати; 6) як транслювати результати в науковий соціум.

За (1): безпосередньо перед нами постає нерозчленований мовленнєвий потік: як вирізнити звук мовлення і як вирізнити слово?; (2) – для психолінгвістики: правильно проведений експеримент – найбільш раціональний спосіб пізнання об’єкта; (3) – у лінгвістиці: правильність тверджень перевіряється шляхом пошуку досить вагомих ілюстрацій, що заперечують тези; у психолінгвістиці: якщо експеримент може відтворюватися з тими самими результатами, то запропоновані висновки, очевидно, правильні; у лінгвістиці та в історичній науці: покликання на сакральні тексти не може розглядатися як аргумент щодо істинності певного твердження; (4) – у лінгвістиці: різниця між Московською та Ленінградською фонологічними школами постала наслідком різної уяви про рівневу структуру мови (розходження ґрунтувалися на недостатньо експлікованій систематизації уявлень про відношення між фонемним і морфемним ярусами); (5): сучасна лінгвістика не вважає проблему походження мови науковою проблемою; (6): наукові результати повинні транслюватися в соціум за певними правилами. Для точних наук – це доказ, для експериментальних – експеримент та належні висновки; для гуманітарних – правдоподібні міркування; результати повинні викладатися так, щоб їх можна було перевірити. До певного часу відсутність часткової епістемології в лінгвістиці не відчувалася, що мотивувалося незначним узагальненням теорії та відсутністю чинників для методологічної рефлексії. Одна з причин відмови від внутрішньонаукової рефлексії постає, очевидно, спільною для парадигматично оформлених наук, тобто характерна для нормалізованої науки закритість списку дозволених до постановки проблем. Тому усі методи постають незаперечними. Це засвідчує оформленість парадигми. Продовження життя в науці так чи інакше зумовлює розхитування тієї чи іншої усталеної парадигми.

І.3.3. Епістемологічна проблематика і відношення між лінгвістикою, психологією і філософією. Один із типових виявів розхитування парадигми – це вихід науки за межі уже освоєних територій. Виявляється наче „нова реальність”. Для її опису необхідний, найчастіше, новий інструментарій. Останнім постає насамперед нова мова опису.

З’являється нова метамова опису, що уможлиблює включення до розгляду нових об’єктів і фіксацію отриманих при цьому результатів. Згодом поступово з’являються нові методи.

Віра і метод. Незалежно від джерела нашого знання, працюючи в сучасній науці, необхідно зафіксувати, оформити знання згідно з відповідними усталеними зразками, а не довільно. У науковому викладі (крім теології) вчений втрачає право покликатися на догмати і сакральні тексти для підтвердження істинності свого знання.

У пострадянській свідомості залишилася загальна тенденція до авторитаризму і догматичності мислення, що особливо небезпечно для гуманітарних наук, де відсутні суворі методи доказу й експерименту. У лінгвістиці фраза „як наголосив N (стверджував, згадував, вважав, зазначив)” інколи стає аналогом „як показав N”. Якщо N1 (суб’єкт висловлення) на певний період є певною „культовою особою”, то його фрази і самі тексти набувають статусу сакральних. Але цитата не може претендувати на аргумент у суперечці. Вона лише знайдений кимсь до цього періоду спосіб формулювання, можливо, більш вдалий. Але від цього цитата не перетворюється на аргумент.

Питання для самопідготовки

1. Поняття наукової парадигми і логіка розвитку науки в концепції Т. Куна.

1.1. Який зміст вкладено в поняття „наукова парадигма” у працях Т. Куна?

1.2. Наявність яких ознак дає змогу констатувати, що певна наука переживає парадигмальний етап свого розвитку або є „нормальною наукою”?

1.3. У чому Т. Кун бачить основні переваги так званого парадигмального етапу, а в чому його слабкість?

1.4. Які риси відрізняють науку, що перебуває на допарадигмальному або постпарадигмальному етапі розвитку?

1.5. Розкрийте суть поняття „наукова революція”, що стало для Т. Куна опертям запропонованого метафоричного переносу: „революція соціальна → революція наукова”? Яку роль відіграють кризи в розвитку науки?

1.6. Як бачить Т. Кун процес розвитку науки в історичній перспективі?

2. Стан сучасної лінгвістики з погляду теорії наукової парадигми.

2.1. У чому слабкість сучасної теоретичної лінгвістики (за Р. М. Фрумкіною)? Які докази можна навести щодо того, що лінгвістика на сучасному етапі свого розвитку може бути віднесена тільки до складу допарадигмальних наук?

2.2. Яка система аргументації прибічників поліпарадигмальної теорії? У чому полягає принципова відмінність парадигмальної і поліпарадигмальної теорії розвитку науки?

2.3. Охарактеризуйте кожен з парадигмальних ознак сучасної лінгвістики.

Література для самопідготовки

Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) *Язык и наука конца XX века.* – М., 1995.

Кун Т. Структура научных революций. М., 1977.

Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? *Язык и наука конца XX века.* М., 1995.

Фрумкина Р. М. „Теория среднего уровня” в современной лингвистике *Вопросы языкознания.* 1996. № 2.

Фрумкина Р. М. Когнитивная лингвистика, или „психолингвистика на оборот”? *Язык и речевая деятельность.* Т. 2. СПб., 1999.

II. ПРОБЛЕМИ АКТИВНОЇ ГРАМАТИКИ Й АСОЦІАТИВНО-ВЕРБАЛЬНОЇ СІТКИ

II.1. Класифікація граматичних описів залежно від способів репрезентації мови. Спочатку необхідно сказати про основні способи репрезентації природної мови. Мову можна уявляти як все о-словлене її носіями на певний момент і мовлене раніше, як глобальну сукупність мовленнєвих творів, а у вузькому сенсі – як сукупність текстів, тобто як результат мовленнєвої діяльності відповідного народу (це не тільки писемні тексти, але також записи діалектної, розмовної мови, протоколи засідань, юридичні документи, афоризми тощо).

Другий спосіб репрезентації мови – більш компактний, що базується на науковому підході, – наявний у лінгвістичних описах, тобто у словниках, підручниках, граматиках, лінгвогеографічних атласах, теоретико-структурних побудовах, які відображають системні закономірності її організації й одночасно уміщують зразковий текстовий матеріал. Тут мова також являє собою результат, але результат її наукового осмислення та узагальнення правил користування нею в тексті.

Третій спосіб її визначення полягає у простій вказівці на середньостатистичного мовця і твердженні, що мова міститься „у голові” цього носія, втілена в його мовленнєвих здібностях. Аналізована у цьому плані мова не може оцінюватися як результат – результат мовленнєвої діяльності або результат наукової діяльності лінгвіста-дослідника. Мова в цьому разі виступає як потенція, як те, що може і здатне стати результатом, але поки що не стало, мова у готовності бути результатом. Саме в такій її якості застосовуване до мови відоме гумбольдтівське „енергейа” (діяльність), дві ж перші іпостасі – текст і система – співвідносяться з протилежним поняттям „ергон” (застиглий твір, „результат”).

Тому можна говорити про три іпостасі, три образи природної мови:

- мова як сукупність текстів, тобто як результат мовленнєвої діяльності носія;
- мова як системно-структурне утворення, тобто як упорядкований і взаємопов’язаний, але статичний перелік можливостей текстової її реалізації, встановленої дослідником-лінгвістом;
- мова як лінгвістична компетенція мовця, тобто мова в потенції, мова, не реалізована в текстах, але готова до такої реалізації; мова, спосіб існування якої принципово відмінний від статичного системного уявлення її лінгвістом. Тому суттєвим постає розрізнення мови-тексту, мови-системи і мови-здібності.

У межах першої опозиції „текст – система” (соссюрівське „мовлення – мова”) можливі взаємопереходи від першого до другого і навпаки. Перехід від тексту до системи знаменується створенням різного типу дескриптивних, описових граматик, які систематизують спостережувані в тексті зв’язки і закономірності. Так, спостереження над українським текстом показують, наприклад, що не можна утворювати пасивні дісприкметники теперішнього часу від дієслів доконаного виду: *зробити* – тільки *зроблений*. Так само формуються численні правила описових граматик.

Дескриптивні граматика за своїм складом є класифікаційними, а щодо носіїв мови – пасивними, тобто орієнтованими насамперед на розуміння. Зразком такої граматики є „Сучасна українська літературна мова” у п’яти книгах. Налаштованим на описову граматику словником є традиційний тлумачний Словник української мови (В 11 томах).

У разі переходу від системи до тексту виникають граматика принципово іншого характеру, які прийнято кваліфікувати як активні, або граматика мовця. Вони досить різноманітні, їх об’єднувальною ідеєю є тенденція до забезпечення мовця поясненнями і правилами того, як, коли і з якою метою необхідно вживати певну одиницю, конструкцію, вираз, як побудувати текст певного функційного спрямування, щоб комунікація була успішною. Так, для вираження ідеї спонукання до дії в певний момент мовлення (з різними градаційними відтінками категоричності і модальності) українська граматична система оперує такими формами: *відпочивати!*; *відпочивай!*; *відпочинь!*; *нумо відпочивати!*; *давай відпочивати!*; *відпочиньмо!*; *ти б відпочив;* *треба відпочити;* *тобі б відпочити...* Найбільша проблема на цьому шляху – визначення максимально повного набору функцій, який, природно, має тенденцію до прогресу в безкінечність. Моделлю такої граматики є функційна граматика, створена під керівництвом О. В. Бондарка, „граматика смислів” Н. Ю. Шведової.

Лексикографічною підтримкою такого типу граматичних описів є словники ідеографічного (ідеологічного) типу, а також „налаштовані на активну” граматику словники (Ю. Д. Апресян).

Звертаючись до поняття „мовна здібність”, треба розглянути можливість переходу від неї до тексту і від неї до системи. У цьому разі, звичайно, мова йде про породжувальні граматика. Мета породжувальної граматики – встановити певний набір правил побудови й усіх можливих перетворень (трансформацій) правильних речень певної мови. До числа породжувальних граматик належать: 1) граматика безпосередніх складників; 2) граматика залежностей; 3) трансформаційна (генеративна) граматика Н. Хомського; 4) аплікативна граматика С. К. Шаум’яна. Вихідним трансформаційним простором для породжувальної граматики виступають системні описи, тобто дескриптивні граматика певної мови. Завдання генеративістів полягає в тому, щоб переосмислити, доповнити і розширити правила описової граматики,

перетворивши їх на правила породження й увівши необхідні лексичні (лексико-семантичні) обмеження на застосування цих правил.

Набір породжувальних правил та обмежень, сконструйований лінгвістом, постає як функційний субстрат мовленнєвої здібності, як зміст граматичної компетенції мовця.

II.2. Асоціативна граматики: статус, структура і функції. Безпосереднім вивченням мовної здібності займається психолінгвістика і когнітивна психологія. Але застосовувані у цих науках моделі є надзвичайно глобальними і мало дають для лінгвіста в напрямі вияву специфіки репрезентації мови як потенції.

Найбільш репрезентативною моделлю цього типу вияву мови постає асоціативно-вербальна сітка (АВС) мови. В цій сітці кожне слово наявне у різноманітні власних форм, значень, семантичних і синтаксичних зв'язків з іншими словами, входячи до різних асоціативних полів.

Три способи репрезентації мови передбачають їхню взаємодію, й усі мислимі між ними відношення (або переходи) вичерпані відповідним переліком:

1. мова-текст	→	мова-система	дескриптивна граматики
2. мова-система	→	мова-текст	функційна граматики
3. мова-текст	→	мова-здібність	генеративна граматики
4. мова-система	→	мова-здібність	генеративна граматики
5. мова-здібність	→	мова-система	?
6. мова-здібність	→	мова-текст	?

Як видно, процеси переходу від мови-здібності до системи і тексту залишаються незаповненими.

У разі переходу від тексту до системи виникають дескриптивні граматики пасивного характеру, що підтримуються традиційними алфавітно-тлумачними словниками. У разі переходу від системи до тексту постають функційні граматики активного типу, які вимагають відповідних активних словників – ідеографічного, комбінаторного, семантичного та інтегрального. Перехід від мови-системи і мови-тексту до мови-здібності (пункти 3 і 4) можна здійснити через побудову породжувальних (генеративних) граматик, де набір правил породження постає як операційний аналог мови-здібності, формуючи операційне знання гіпотетичного носія мови, а декларативні знання (тобто знання про зміст самих одиниць, над якими здійснюються операції) повинні бути включені у супроводжувальний генеративну граматику словник.

Наголосивши, що замість поняття „мова-здібність” можна поставити поняття АВС, маємо підстави зробити висновок про місце асоціативної граматики у класифікаційній сітці:

5. мова-здібність	→	мова-система	?
6. мова-здібність	→	мова-текст	?

Асоціативна граматика – це граматика, уміщена в асоціативно-вербальному зв'язку і віднаходжується в ньому лінгвістом з метою створення або статично-системного, або динамічного мовного опису. Асоціативна граматика набуває класифікаційного і пасивно орієнтованого опису у ході аналізу АВС з метою вияву в ній системно-граматичних закономірностей, тобто реконструкції системи, але вже не з тексту, а з сітки (пункт 5). Вона ж набуває активного спрямування, коли ставиться завдання переходу від АВС до тексту (пункт 6). Словник у цьому разі відіграє не тільки роль доповнення до асоціативно-граматичного опису, але й роль джерела системно-граматичних даних про мову.

Так, слово *житель* було використано як стимул на першому етапі експерименту, і в I томі Російського асоціативного словника (РАС-I) репрезентоване такою асоціативною статтею:

ЖИТЕЛЬ: города 113; села 37; **город 26;** деревни 22; земли 15; планеты 14; Москвы 12; **человек 10;** местный 9; городской, горожанин, дом, сосед 7; **деревни**, Луны, севера 6; абориген, сельский 5; области, Челябинска 4; **гражданин**, долгожитель, **жить**, квартирант, сеятель, сожитель, столицы 3; гор, горы, дома, жилец, квартира, любитель, местности, **мирный**, Москва, обитатель, обитель, острова, посёлок, пригорода, района, **ребенок**, село, сельской местности, Сибири, страны, толпа, Урала 2; ад, Азии, Атлантиды, бабка в окошке, **бабушка**, вселенной, горечь, города Москвы, городка, гостиница, **гость**, Гудаури, дед, довольный, долго, домочадец, **земля**, изгой, индеец, Кавказ, каторжник, квартиросъемщик, Киева, континент, коренной, крестьянин, куда, Ленинграда, ленинградец, **лес**, леса, лесов, Марадона, марсианин, мертвый, местность, **место**, Миасса, микрорайона, мохнатый, мучитель, нахлебник, нашей планеты, **не житель**, не определено, неба, небес, незнакомец, ничто, общежития, обыватель, обыкновенный **человек**, обычный, **один**, **окно**, остров, паспорт, Перми, пешеход, планет, по-новому, прописка, родственник, Саратова, села и деревни, серость, смертник, спокойный, старушка, **старый**, **старый человек**, степей, страны Советов, тайга, тесно, тюрьмы, учебник, француз, хитрость, Эстонии, яичная, якут 1; 475 + 132 + 2 + 82.

Жирним шрифтом у статті помічені ті реакції-словоформи, які збіглися зі стимулами першого етапу експерименту, тобто слова *город, человек, деревня* і под. входять до складу стимулів й утворюють власні асоціативні статті. Цифри у статті після словоформи або сукупності словоформ вказують на кількість анкетованих, які відповіли цією словоформою на стимул *житель*. Так, словоформа *города* (у сполученні *житель города*) була реакцією 113 осіб і зафіксована, таким чином, 113 разів, а словоформи *области, поселка, Челябинска* зустрілися в анкетах по 4 рази кожна. Цифри у кінці статті узагальнюють статистичні характеристики й означають: перша (475) вказує на кількість осіб, які відповідали на цей стимул; друга (132) окреслює

кількість різних словоформ; третя (2) показує, скільки осіб з-поміж анкетованих не дали ніякої відповіді на певний стимул; остання, четверта, цифра (82) констатує кількість одиничних відповідей.

Звертаючись до асоціативного поля **житель**, можна „задати” цьому полю різні граматичні питання. Наприклад, як відновити словозмінну парадигму цього слова? У зворотному словнику I тому (РАС-2) знаходимо як реакцію на інші стимули такі словоформи цього слова: *жителєй* (← *деревням*), тобто 3н. в. від *житель*; *жители* (← *двор*), тобто Н. в множини і под.

Переміщаючись за зв'язками, наявними в АВС між усіма зафіксованими в ній словами і словоформами, в цьому разі – між одиницями тієї самої словотвірної моделі, – відновлюємо повну парадигму обраного слова (пор.: [Караулов 1999: 17–21]).

II.3. Форми існування асоціативної граматики. Той факт, що в структурі мовної здібності носія мови граматика “записана” не в тій формі, в якій вона репрезентована в системних описах лінгвістів, інтуїтивно постає ясним і загалом ніким не заперечується. Питання в тому, яка ж ця альтернативна форма? Для розгляду можна скористатися словом *житель*.

II.3.1. Синтаксичні моделі. Насамперед у кількості реакцій звертають на себе увагу чотири групи відповідей, що покривають 95 % складу статті, ілюструючи основні типи зв'язку, в які вступає певне слово. Такі зв'язки резюмовані відповідними синтаксичними моделями: відношення належності до типу поселення, до місця загалом або до конкретного населеного пункту, тобто *S + X род. в.*, де *S* – це стимул, зокрема **житель**, *X* – іменник в род. в. зі значенням місця у широкому смислі: *житель города, ж. Села, ж. Деревни, ж. Земли, ж. Планеты, ж. Москвы, ж. Луны, ж. Севера, ж. Области, ж. Поселка, ж. Челябинска, ж. Столицы, ж. Гор, ж. Горы, ж. Дома, ж. Местности, ж. Острова, ж. Пригорода, ж. Района, ж. Сельской местности, ж. Сибири, ж. Страны, ж. Урала, ж. Азии, ж. Атлантиды, ж. Вселенной, ж. Города Москвы, ж. Городка, ж. Гудаури, ж. Кавказа, ж. Киева, ж. Ленинграда, ж. Леса, ж. Лесов, ж. Миасса., ж. Микрорайона, ж. Нашей планеты, ж. Неба, ж. Небес, ж. Общежития, ж. Перми, ж. Планет, ж. Саратов, ж. Села и деревни, ж. Стезей, ж. Страны Советов, ж. Тюрьмы, ж. Эстонии.*

Ця модель реалізована у 49 випадках зі 132 різних відповідей. До цього типу відношень між стимулом (*S*) та реакцією (*R*) треба віднести також випадки, коли м і с ц е визначено, тобто *X* позначений, але граматичне відношення експліцитно не виражено, хоча легко реконструюється: *ж. Город = [житель города]* і под. – *ж. Дом, ж. Деревня, ж. Квартира, ж. Москва, ж. Обитель, ж. Посёлок, ж. Село, ж. Ад, ж. Гостиница, ж. Земля, ж. Континент, ж. Местность, ж. Место, ж. Остров, ж. Тайга*, що складе в сумі 65, тобто 50 % різних пар *S – R*.

Наступною за частотністю реакцією виступає синонімічне, квазісинонімічне, okazіонально синонімічне, гіпонімічне або гіперонімічне позначення жителя, яке в низці випадків із синтаксичного погляду являє собою синтаксичний трансформ першої моделі (*горожанин – житель города*): *человек, горожанин, сосед, абориген, гражданин, квартирант, обыватель, ребенок, жилец, бабка в окошке, бабушка, дед, домочадец, индеец, квартиросъемщик, крестьянин, ленинградец, марсианин, незнакомец, обыкновенный человек, пешеход, родственник, старушка, старый человек, француз, якут.*

Іншою досить частотною моделлю словосполучення для слова *житель* виявляється його пара з прикметником, який у цьому разі займає препозицію. Прикметник у таких випадках або утворений від одного з іменників, які вже увійшли в першу модель, тобто є її трансформом (*житель города → городской житель*), або несе певну оцінну характеристику стимулу: *местный ж., городской ж., сельский ж., мирный ж., довольный ж., коренной ж., мертвый ж., мохнатый ж., обычный ж., спокойный ж., старый ж.*

Останню групу типових реакцій становлять аналогічні утворення, в яких реалізується дериваційна модель самого стимулу. У групі слів *долгожитель, сеятель, сожитель, любитель, обыватель, мучитель* повторюється суфікс *-тель* зі значенням „особи-витворювача дії”, названого основою мотивуючого дієслова, а в групі слів *долгожитель, сожитель, жилец, жить, общежитие* повторюється корінь мотиваційного дієслова (*жи-*).

II.3.2. Словотвірні зв'язки. Дія закону аналогії уже простежувалася на процедурі відтворення повної парадигми слова *житель* в ABC. У словнику зафіксовано більше 60 таких девербативів із суфіксом *-тель*. Всього ж таких дериватів зафіксовано близько 600.

II.3.3. Відмінкові структури. З непрямих відмінків на першому місці у словнику родовий відмінок, який орієнтовно прирівнюється до знахідного об'єкта, потім ідуть за частотністю – давальний та орудний, останнє місце посідають форми місцевого відмінка. Такий розподіл відмінкових слів виявляється не випадковим. Він підтверджується частотними даними вжитку відмінкових форм у тексті.

Водночас асоціативний словник дає змогу встановити частотність сполучуваності відмінкових форм з відповідними прикметниками. Так, для наз. в. притаманним є поєднання з прикметником, що постає адекватним позиції і функції агенса в реченні: *повелитель ← высочайший, проситель ← настоячий.*

Для знахідного відмінка його основним значенням і, відповідно, типовою функцією в реченні є позиція об'єкта. Саме така придієслівна позиція виявляється у всіх словосполученнях. Це ж стосується інших відмінків.

II.3.4. Оцінні функції. Асоціативний тезаурус у своїй структурі відображає оцінку того чи іншого стимулу через відповідні сполучувальні компоненти.

Отже, 1) асоціативна граматика – це граматика предикацій; 2) асоціативна граматика – це граматика намірів, тенденцій і готовностей мовленого; 3) в асоціативній граматиці немає правил у загальному смислі слова, але постають прецеденти; 4) асоціативна граматика – це не граматики опозицій і парадигм, а граматики позицій та аналогій, граматики позиційна, цілком і повністю лексикалізована; 5) асоціативна граматики – це ще одна форма лексикографічного, словникового представлення граматики; 6) асоціативна граматики – це не граматики мови у звичайному смислі слова, а граматики мовленнєвої діяльності; 7) асоціативна граматики – це граматики дисипативних, розсіяних структур, розподілених, розлитих в лексиці АВС.

II.4. Зміст і методи асоціативної граматики. Одиницями асоціативної граматики є словосполучення, утворювані поєднанням стимулу з реакцією. Поряд з терміном “словосполучення” для номінації основної одиниці АВС і, відповідно, одиниці асоціативної граматики міг би використовуватися термін „модель двох слів” (за концепцією М. І. Жинкіна), хоча він видається не зовсім вдалим, оскільки є досить невизначеним. Доцільнішим постає використання терміна „синтаксема”, тому що він добре пов’язаний з ідеєю предикації: логічно включається в ряд „емічних” одиниць мови (фонема, морфема, лексема, фразема, синтаксема); своєю внутрішньою формою, своєю морфосемантичною структурою цілком визначено вказує на ієрархічно вищий рівень узагальнення щодо поняття „синтаксичний примітив”. Звернувшись до статті РАС **черный**, можна вилаштувати три ряди зовнішньо подібних синтаксем:

I	II	III
черный шар		
черный жук	черный период	черный Саша
черный карандаш	черный ход	черный квадрат
черный автомобиль	черный юмор	черный – плохой
черный дым	черный рынок	черный – красиво
черный берет	черная суббота	черный ворон
черный чемодан	черная дыра	черный – неблагополучие
черный костюм	черный ящик	черный – траур
черный пес	черный кобель	черный кот

Основний смисл у цьому розподілі пов’язаний з ідіоматичним і культурно-історичним наповненням цих словосполучень. Сполучення *черный кобель*, виступаючи формально позначенням „самця собаки чорного кольору”, одночасно виявляється синтаксичним примітивом цілої ідіоми „фразеологічним примітивом”, оскільки для носіїв мови воно насамперед пов’язується з російським прислів’ям „черного кобеля не отмоешь добела”. Ясно, що в цій ідіомі іменник *кобель* втратив пряме денотативне значення і несе смисл

„чоловіка – мужчини, в якого наявні різні статеві стосунки, який веде невпорядковане статеве життя і який висуває на перший план сексуальні мотиви”. Поза ідіомою саме слово *кобель* не дуже часто використовується. Навіть у мові кінологів, де воно виступає у суворо термінологічній сфері, надають перевагу евфемізму *хлопчик*. Відповідно, на місце позначення особини жіночої статі – *сука* кінологи вживають евфемізм *дівчинка*, що знову ж таки пов’язано з яскраво вираженим емоційно-негативним смислом цього слова. У другій колонці сема кольору у слова *черный* майже повністю втрачена, оскільки *черный шар* – при таємному голосуванні подача голосів проти кандидата (на посаду, звання тощо); *черный период* – поганий, невдалий час для когось і под.

У першій колонці репрезентоване пряме значення слова чорний. У III групі синтаксем яскравим постає зв’язок з культурними феноменами й у відсиленнях мовця до так званих „прецедентних текстів культури”. Під останніми розуміються різні явища культури, хрестоматійно відомі усім носіям певної мови. Це можуть бути власне-літературні або філософські тексти. Прецедентні в тому смислі, що, знаючи про них, людина одночасно знає, що інші носії мови також знають про них. Ці „тексти” – загальне надбання нації, елементи „національної пам’яті”. Вони використовуються як критерій оцінки і порівняння, як аргумент у дискусії. Тому, *черный кот* – це не просто тварина чорного кольору (рівень семантики), це не тільки символ неприємностей для людини, яка зустріла його (рівень мовної картини світу), але це ще й натяк на популярний (прецедентний) культурний текст. Цей останній рівень смислу доцільно назвати прагматичним, оскільки він характеризує мету комунікації, уміщує в собі оцінку її учасників або її змісту, дає уявлення про їхні інтереси, інтенції та ідеали.

Отже, три ряди типових синтаксем виявляють три рівні асоціативної граматики: 1) рівень семантико-синтаксичний, або рівень граматики у вузькому значенні слова (I ряд); 2) рівень мовної картини світу, або когнітивний, що розкриває взаємозв’язки лексем у плані „мова-світ” (II ряд); 3) рівень прагматики, який характеризує взаємовідношення людини зі світом – „людина у світі” (III ряд).

III. ОСНОВНІ АСПЕКТИ Й НАПРЯМИ ГЕНЕРАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

III.1. Поняття про генеративну лінгвістику, її завдання й актуальність. У мови є особлива психічна реальність – з цього твердження розпочався переворот у лінгвістиці, здійснили його засновники генеративної (породжувальної) граматики, насамперед Н. Хомський.

Психічна реальність мови – це її універсальна, для всіх мов Землі однакова внутрішня структура, що закладена в людині від народження і різниться в різних мовах тільки деталями зовнішньої структури. Саме тому, засвоюючи мову, дитина робить не всі можливі, а лише окремі види помилок, і їй достатньо трохи проекспериментувати зі словами, щоб встановити параметри рідної мови.

Відповідно, лінгвіст не „створює” граматику, намагаючись якось організувати мовленнєвий потік, він її реконструює, як археолог реконструює вигляд давнього міста. Головна мета граматики, за Н. Хомським, – пояснити загадкову здібність людини нести в собі цю внутрішню структуру мови, використовувати її й передавати наступним поколінням.

Генеративна граMATика (породжувальна граMATика) – один із напрямів сучасної лінгвістики, що виник у США в другій половині 1950-х років і на сьогодні набув широкого авторитету і розвивається не тільки в Північній Америці, але й у багатьох країнах Європи, Південній Кореї, Японії та Індії. Інша назва, під якою став відомим цей напрямок, – **хомськіанська лінгвістика, або хомськіанство**, від імені американського лінгвіста **Н. Хомського**, однієї з найвпливовіших фігур в інтелектуальному житті ХХ ст., з ім'ям якого пов'язано не тільки становлення генеративної граматики, але й розвиток її протягом більше ніж сорока років минулого століття.

Генеративна граMATика принципово відрізняється від всіх без винятку лінгвістичних напрямів, що існували до її появи, насамперед своїми завданнями. Займаючись аналізом мовленнєвих даних, генеративна граMATика не розглядає як самоціль їхній збір, опис та узагальнення. Кінцевим результатом досліджень, що здійснюються в межах генеративної граматики, за задумом її засновника, повинна стати відповідь на питання – **як людина засвоює мову**. Тому можна стверджувати, що **генеративна граMATика – це не теорія мови, а теорія засвоєння мови**.

Чому ж Н. Хомський та його послідовники актуалізують саме це питання – питання про засвоєння мови?

Актуальність цього питання була пов'язана з тим, що здібність людини володіти мовою розглядалася Н. Хомським як одна з особливостей людсько-

го мозку, що визначає людину як біологічний вид. **Зрозуміти, як людина засвоює мову, означає, за Н. Хомським, виявити один з аспектів улаштування людського мозку.** Сучасній людині це може видатись очевидним, але в 1950-ті роки – у час появи генеративної граматики – ситуація була дещо іншою.

III.2. Передумови становлення генеративної лінгвістики. Провідні на той час погляди на мову та на науку про мову зародилися в межах так званої „*дескриптивної*” (у перекладі з англійської – описової) лінгвістики, наукового напрямку досить авторитетного в 1930–50-ті роки. Погляди представників цього напрямку (з-поміж яких були такі видатні лінгвісти, як Л. Блумфілд, З. Харріс, Ч. Хоккет та ін.) на мету лінгвістики, своєю чергою відчували сильний вплив *біхевіоризму* (behavior – поведінка), теоретичної течії із психології, що постала на початку ХХ ст. Найважливіша особливість біхевіоризму полягала у відмові навіть від спроби дати відповідь на питання про улаштування людської свідомості. Стверджувалося, що дослідження людини як індивіду розумного повинно зводитися до вивчення його поведінки у соціумі, середовищі, а результатом мала стати узагальнювальна модель цієї поведінки, що не порушує питання про механізми людського мозку. Оскільки ці механізми не можна спостерігати, їхнє вивчення вважалося принципово неможливим та повинно було поступитися скрупульозному аналізу лише тих особливостей людської особистості, які можуть бути вивчені шляхом безпосереднього спостереження. Отже, це означало, що метою лінгвістики може бути тільки систематизація даних про мовленнєву поведінку людини, тобто аналіз висловлювань, без спроб навіть висунути гіпотезу про те, як улаштовано „відділ” людського мозку, що відповідає за мовленнєву поведінку.

Саме цій теорії, яка залишає лінгвісту одну-єдину можливість – нескінченно відточувати прийоми вивчення „видимої” матерії мови, й кинув виклик Н. Хомський у своїх ранніх дослідженнях, що були опубліковані у другій половині 1950-х та у 1960-ті роки.

III.3. Вихідні положення теорії Н. Хомського. У 1957 році виходить перша монографія Н. Хомського „*Синтаксичні структури*” (*Syntactic Structures*), в якій автор формулює своєрідну дослідницьку програму, що мала на меті пояснити здатність людини опанувати мову. Основними вона мала такі спостереження:

1. *Кількість граматично правильних речень у будь-якій природній мові безкінечна*, і тому опанування мови не може бути зведено до простого запам'ятовування всіх правильних речень цієї мови (як і граматики мови не може бути описом всіх можливих речень певної мови – яким би великим не був їх доробок, вона явно буде враховувати не всі допустимі речення цієї мови).

2. *Дитина досить швидко опановує граматику рідної мови*, тобто набуває здатності відрізняти граматично правильні речення цієї мови від неправильних.

Між цими двома спостереженнями наявна суперечність, пояснити яку й намагався Н. Хомський. Дитина, яка опанувала граматику рідної мови (переважно цей процес завершується у 5 років), правильно визначає, які речення цієї мови є граматично коректними, незважаючи на те, що більшість цих речень вона раніше не чула: навіть за великого досвіду мовленнєвого спілкування кількість усіх речень, будь-коли почутих дитиною під час мовлення дорослих, є граничною – на відміну від кількості граматично правильних речень мови. Нemoжливим також постає припущення, що всі речення, неправильність яких фіксує дитина, були раніше вимовлені нею або іншими дітьми в її присутності та виправлені дорослими: неправильних речень, які можна скласти зі слів певної мови, також безкінечно багато, але неправильні речення, що були виправлені дорослим під час мовлення дитини, складають граничну, замкнену кількість.

Це досить легко підтвердити простим прикладом. В українських сполученнях іменника з кількісним числівником звичайним порядком слів є „числівник + іменник”, наприклад: *десять аркушів*. Але, якщо нам потрібно зазначити приблизну кількість, ми використовуємо зворотний порядок слів – *аркушів десять*. Такий порядок можливий з усіма числівниками, що позначають „округлені” величини: *аркушів п'ятнадцять, аркушів сорок, аркушів сто*. Але зі словами мільйон та трильйон такий порядок заборонено: *аркушів мільйон*. Не можна сказати, що будь-який носій мови чув усі можливі числові сполуки, але будь-який носій мови здатний безпомилково відрізнити граматично правильні сполуки від граматично неправильних. Наведений приклад підводить нас до поняття внутрішньої або глибинної структури мови.

III.4. Суперечності в поглядах прибічників генеративної та функційної лінгвістики. Розглядаючи мову окремо від людської свідомості, лінгвістична теорія може запропонувати найрізноманітніші пояснення цієї заборони. Загалом Н. Хомського в цих граматичних заборонах цікавило не те, як найелегантніше „вмонтувати” їхній опис та пояснення в який-небудь теоретичний апарат, а те, як „наївний” носій мови, що не володіє лінгвістичною теорією, здатний правильно ідентифікувати ці заборони.

Те, що мовленнєвого досвіду, який властивий дитині, тобто речень, про правильність чи неправильність яких вона дізнається, недостатньо для опанування граматики рідної мови, наразі не викликає сумнівів не тільки у прибічників генеративної граматики, але й у лінгвістів інших напрямів, що займаються проблемою опанування мови. Але пояснення того факту, що дитина все-таки здатна опанувати граматику, йде різними шляхами, і саме в них приховується одна з принципових розбіжностей між сучасними лінгвіс-

тичними теоріями. Прибічники так званої *функційної лінгвістики* намагаються пояснити опанування граматики шляхом особливих вимірів поведінки людини та сприйняття нею дійсності, які виявляються і в інших сферах людської діяльності (закони міжособистісної взаємодії, прагнення до економії засобів вираження тощо). Тобто, за їхнім тлумаченням, дитина, отримуючи певний мовний досвід, „добудовує” на його основі граматику, використовуючи досвід, отриманий нею в інших сферах, а також ресурси своєї свідомості, що пов’язані не лише з опануванням мови.

Генеративна граматика дотримується протилежного погляду, відповідно до якого у свідомості людини наявний особливий природжений компонент, який забезпечує опанування граматики мови, отримуючи „на виході” обмежені дані мовного досвіду. Такий компонент людської свідомості називається в генеративній лінгвістиці **мовною компетенцією**.

Встановити шляхом мовного експерименту, чи є правильним погляд генеративістів або їхніх опонентів, постає неможливим, оскільки безпосереднє спостереження роботи людського мозку досі неможливе. Саме тому теорії з протилежними поглядами на процес засвоєння мови паралельно розвиваються вже протягом кількох десятиріч. Ситуація може змінитися або в результаті появи принципово нових можливостей експериментального дослідження мозкових структур, або тоді, коли переваги однієї з теорій-суперниць у поясненні фактів стануть очевидними.

III.5. Мовна компетенція, її компоненти. *Мовна компетенція*, що висувається Н. Хомським та його послідовниками, – *це система уявлень про граматику мови, яка притаманна людині від народження, тобто властива людині як біологічному виду незалежно від її досвіду, оточення тощо*. Сама ідея про існування природжених уявлень, що використовуються людиною в найрізноманітніших різновидах інтелектуальної діяльності, серед філософів Нового часу була вперше висловлена Рене Декартом, внаслідок чого генеративна граматика іноді називається картезіанською лінгвістикою, від латинського імені Декарта – Cartesius. З цього визначення випливає, що мовна компетенція визначає лише універсальні якості мови, тобто якості, спільні для всіх мов світу.

У ранніх версіях генеративної граматики **мовна компетенція складалася з двох компонентів**:

1. Так званого **базового компонента**, тобто переліку правил, що відповідають за створення певної обмеженої кількості синтаксичних структур, наприклад, одне з таких правил визначає, що будь-яке речення включає два складники – групу підмета й групу присудка, інше правило дає змогу, щоб при імені знаходилося означення у формі родового відмінка тощо.

2. Так званих **трансформацій**, тобто правил, які дають змогу утворювати нові синтаксичні структури на ґрунті структур, за утворення яких відпо-

відають правила базового компонента: до таких належить, наприклад, правило перетворення речень активного стану в речення пасивного стану: (1) *Василько прочитав книгу – Книга була прочитана Васильком*, правило скорочення тотожних елементів у складносурядних реченнях: (2) *Василько відчинив двері та Василько увійшов до кімнати → Василько відчинив двері та увійшов до кімнати*, правило заміни іменника на займенник: (3) *Я зателефонував Васильку та попросив Василька приїхати → Я зателефонував Васильку та попросив його приїхати*. Трансформації можуть бути факультативними, як зміна активного стану на пасивний (1), так і обов'язковими (2).

Оскільки трансформації мали найважливіше значення в ранніх версіях породжувальної граматики, на перших етапах свого розвитку вона часто називалася **трансформаційною граматикою**. Необхідно зазначити, що рання породжувальна граMATика, хоча й ставила питання про мовну компетенцію, не передбачала визначення її меж. Вона становила систему правил, які давали змогу побудувати (“породити”) всі наявні в мові синтаксичні конструкції без чіткого розмежування між правилами, що наявні у свідомості людини від народження, та правилами, що можуть бути встановлені дитиною з мовного досвіду. Багато в чому це було пов'язано з обмеженістю емпіричної бази досліджень генеративної граматики, яка займалася майже винятково англійською мовою. Наприкінці 1960-х років ситуація кардинально змінилася завдяки зверненню генеративістів до даних значно більшої кількості мов, ніж це було раніше. З'ясувалося, що більшість трансформацій не універсальна. Наприклад, універсальною не може вважатися трансформація, що перетворює активний стан на пасивний, оскільки останній є не у всіх мовах світу. Трансформації, пов'язані зі скороченням тотожного елемента або заміною імені на займенник, хоч і наявні начебто в кожній мові, але істотно відрізняються за багатьма характеристиками у різних мовах. Водночас було помічено, що між мовами, а також між різними трансформаціями в одній і тій самій мові є істотні й зовсім нетривіальні подібності щодо обмежень на їхнє застосування.

Для прикладу можна розглянути трансформації, пов'язані з лінійним пересуванням певного елемента. Як в англійських, так і в українських чи російських питаннях питальне слово обов'язково займає позицію на початку речення: (4) *Where did Pete go / Куди пішов Петро?*

Це правило діє і тоді, коли питальне слово стосується залежної предикативної частини, але як питання інтерпретується головна: (5) *How much do you want them to pay you / Скільки ти хочеш, щоб тобі заплатили?*

Але якщо питальне слово відноситься до залежної обставинної чи означальної частини, його висування в обох мовах неможливе: (6) *How much did you come in order that they pay you? / букв. Скільки ти пройшов, щоб тобі заплатили?* (7) *Where did you come in order that they pay you? / Куди саме ти ходив, щоб отримати платню?*

В англійській мові є й інша трансформація, пов'язана з пересуванням – винесення на початок речення словосполучення, що позначає тему речення, тобто предмет, що знаходиться в центрі уваги в цьому реченні, на відміну від речень, що передують йому в контексті, пор.: (8) *John? I like* (Що стосується) Джона, (то) я (його) люблю.

Виявляється, що такий тип пересування також постає неможливим, якщо вираз, „що висувається”, відноситься до обставинної чи означальної підрядної: (9) *Three thousand doollars, I will come in order for them to pay me* букв. Три тисячі доларів, я прийду, щоб мені заплатили. (10) *John? I know the person who has seen* букв. Джона, я знаю людину, яку бачив.

Такі факти змусили генеративістів припустити, що існують універсальні обмеження на трансформації. Більше того, було висунуто гіпотезу про те, що саме вони, а не трансформації формують, разом із правилами базового компонента, мовну компетенцію людини. Дитина, що засвоює рідну мову, може, наприклад, за аналогією до почутих питальних речень збудувати необмежену кількість інших. Однак здатність будувати речення за аналогією до почутих ніяк не пояснює, чому дія цієї аналогії не розповсюджується на речення (6)–(7). Щоб пояснити, як дитина фіксує їхню неграматичність, обмеження на трансформації й були віднесені до мовної компетенції.

Розвиток генеративної граматики в 1970-ті – на початку 1990-х років майже повністю був підпорядкований пошуку універсальних обмежувачів на різні граматичні явища. І тоді універсальні обмеження отримали назву принципів, а розходження між граматиками різних мов у межах, дозволених принципами, було названо параметрами. Для кожного принципу генеративісти намагалися довести, що він не може бути засвоєним дитиною з мовного досвіду, для кожного параметра демонструвалося зворотнє. Така картина впливає із загальнотеоретичних настанов породжувальної граматики, але треба визнати, що вона не завжди отримує достатнє емпіричне підтвердження.

Постаючи природженими, принципи граматики не можуть апелювати до особливостей застосування тих чи інших мовних одиниць у мові, а також до значень слів, що належать до синтаксичних конструкцій (оскільки значення слів людина, напевно, засвоює з мовної теорії і досвіду). Ця вимога часто має назву **автономія синтаксису**.

III.6. Етапи становлення й розвитку генеративної лінгвістики. Майже піввікову історію становлення та розвитку генеративістики можна умовно поділити на три етапи, найбільшими з яких є:

1. Етап стандартної теорії, у межах якої виділяють:

1.1. Модель „Синтаксичних структур”, в якій було реалізовано уявлення про мову як механізм породження нескінченної кількості речень за допомогою граничного набору граматичних засобів, висуває гіпотезу про існування: внутрішньої (глибинної) структури мови (прихованої від безпо-

середнього сприйняття та народженої системою рекурсивних (тих, що можуть застосовуватися багатократно, правил)); зовнішньої (поверхневої) граматичної структури (тієї, що сприймається безпосередньо); трансформацій, що описують перехід від глибинних структур до поверхневих.

Теорія трансформаційного аналізу розрізняє ядерні та похідні синтаксичні конструкції. Кількість ядерних конструкцій у кожній мові обмежена. Похідні конструкції виникають з ядерних шляхом певних трансформаційних правил. Наприклад, ядерну конструкцію: *Майстер розібрав годинник* можна перетворити на похідну: *Годинник розібраний майстром*.

Генеративна граматика розрізняє глибинні та поверхневі структури, перші визначають семантичну інтерпретацію речення в аспекті синтаксичної дескрипції, інші ж забезпечують вираження універсальних елементів смислу граматичними класами слів / частинами мови. Саме тому одна поверхнева структура може корелювати з кількома глибинними і навпаки. Наприклад, висловлення *Відвідування родичів було для нього приємним* може мати відповідники двох різних смислів: *Чому було приємно відвідати родичів?* і *Йому було приємно, що родичі його відвідали*.

1.2. Модель „**Аспектів**”, або стандартна теорія, викладена в праці Н. Хомського „Аспекти теорії синтаксису” (*Aspects of the Theory of Syntax*, 1965) і являє собою спробу введення у формальну модель семантичного компонента – так званих правил семантичної інтерпретації, що приписують значення глибинним структурам. В „Аспектах теорії синтаксису” було введено протиставлення мовної компетенції (системи процесів породження мовних висловлювань) та застосування мови, прийнята так звана гіпотеза Катца–Посала про збереження змісту при трансформації, у зв’язку з чим виключено поняття факультативної трансформації, а також уведено апарат синтаксичних ознак, що описують лексичну сполучуваність.

1.3. **Розширена стандартна теорія**, або „**лексикалізм**”, до якої було додано лексичний компонент та численні правила семантичної інтерпретації. Основні положення теорії було викладено Н. Хомським у статті „Нотатки про номіналізацію” (*Remarks on Nominalization*, 1970). На відміну від попереднього етапу, особлива увага приділяється лексиці та семантичній інтерпретації. Відповідно до гіпотези Катца й Посала, традиції не змінюють значення висловлювання, все, що має семантичну інтерпретацію, повинно бути представлено на рівні глибинної структури. Сам Н. Хомський виділяв з групи явищ ті, які спростовують положення породжувальної семантики: непродуктивність деяких мовних процесів (номіналізації), структурний характер глибинного процесу та здатність традицій змінювати значення мовних виразів.

2. Етап розвитку генеративізму – теорія керування та зв’язування, або теорія принципів і параметрів, що формувалася протягом 1970-х років та була представлена в книзі Н. Хомського „Лекції про керування та

зв'язування" (*Lectures on Government and Binding*, 1981); або за першими літерами англійської назви ОБ-теорія.

Саме в рамках теорії „принципів та параметрів” генеративістами було досягнуто найзначніших результатів у сфері пошуку граматичних обмежень. Важливою особливістю „теорії принципів і параметрів” є модульність, тобто поділ граматики на незалежні блоки („модулі”), кожен з яких визначає певний аспект мовної компетенції людини та включає один або кілька принципів. Такі блоки в літературі також називаються „теоріями”. Для цього треба ознайомитися з найважливішими з них:

1) теорія семантичних ролей (так званих „тета-ролей”), за якою кожна семантична роль предиката (діюча особа, об'єкт дії) в будь-якій конструкції має бути заповненою (в одиничних випадках вона може бути заповнена так званою „порожньою категорією”, тобто синтаксичною одиницею, що не має звукового вираження);

2) теорія відмінка, за якою наявні певні обмеження на відмінкове оформлення підмета й додатка;

3) теорія зв'язування, що являє собою набір універсальних обмежень на поведінку так званих „зв'язаних” слів чи словосполучень, тобто слів або словосполучень, що позначають той самий предмет, що й інше слово або словосполучення, що займає більш пріоритетну структурну позицію в тому самому реченні (прикладом „зв'язаних” елементів можуть служити зворотні займенники, що позначають той самий предмет, що й підмет);

4) теорія обмежування, що визначає заборони на синтаксичні переміщення, проілюстровані в (6)–(7) й (9)–(10);

5) теорія керування, що містить умови, за яких певна синтаксична позиція (наприклад, позиція підмета чи прямого додатка) може бути заповнена фонетично невираженим елементом.

„Модулі” граматики не можуть змінювати свого змісту при взаємодії один з одним у межах одного речення. Цікаво, що „модульний” принцип в останні десятиріччя було реалізовано в низці теорій, що займаються іншими сферами людської свідомості, зокрема, зоровим сприйняттям.

3. Етап розвитку генеративізму – мінімалістська програма, основні положення якої були викладені Н. Хомським у кількох статтях, зібраних у книзі *„The Minimalist Program”* (1995).

Ця програма (не модель і не теорія) передбачає мінімізацію мовних уявлень та опис їхньої взаємодії з іншими когнітивними системами, постулюючи в мовному апараті людини дві головні підсистеми: лексикон та обчислювальну систему, а також два інтерфейси – фонетичний та логічний.

Апарат та багато теоретичних постулатів генеративізму за чотири десятиріччя змінилися майже до невпізнання, досить вказати на те, що теорія, яка в 1960-ті роки називалася трансформаційною та формулювалася як система правил, наразі ані поняття трансформації, ані поняття правила не використо-

вус. З новітньої версії генеративізму були вилучені й поняття глибинної та поверхневої структур, що колись посідали центральне місце в породжувальній теорії. Прийнято вважати, що незмінним у генеративізмі залишилися лише постулати про природжену мовну здібність людини, про єдність базових принципів побудови різних мов, що відрізняються лише встановленням деяких параметрів, та про автономність граматики. Це так, але, по-перше, ці постулати, особливо два перші, не є винятковими рисами генеративізму, вони, можливо, нечітко сприймалися в багатьох лінгвістичних теоріях і раніше, а головне – вони можуть бути виведені з деяких більш загальних міркувань.

Реальним інваріативним ядром генеративізму Н. Хомського є, насамперед, так званий методологічний монізм, тобто вимога, відповідно до якої пояснення у всіх науках має бути побудовано однаково – за зразком природничих наук, і передусім фізики як еталону. Як закони природи виступають граматичні правила й принципи – автономний і неавтономний синтаксис (у широкому розумінні), що закладає формальні структури, які, також за деякими правилами, переводяться у звукову форму та яким за певними правилами надається значення.

З методологічного монізму випливає й автономність синтаксису (його нічим не можна пояснити) та постулат про природжену мовну здібність (вона надана людині у готовій формі, так само як їй подані закони природи), а з тези про природженість цілком логічно випливає теза про глибинну єдність мов.

Генеративна теорія Н. Хомського, поза всяким сумнівом, є видатним інтелектуальним досягненням. На першому (до своєї кризи 1960–1970 років) етапі вона мала вагомий вплив на розвиток формальних граматик та обчислювальної лінгвістики, надавши дослідникам економніший та більш потужний, порівняно з граматиками безпосередніх складників, апарат опису формальних мовних структур. „Синтаксичні структури” Н. Хомського є однією з праць, що заклала підвалини сучасної когнітивної науки.

IV. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ

IV.1. Основні підходи, тлумачення і дефініції. Розділ лінгвістики, який досліджує текстові структури, називають: **лінгвістика тексту, граматика тексту, теорія тексту й аналіз дискурсу**. Різні назви відображають нетотожність підходів, особливо остання. Обидва терміни – текст і дискурс – неоднозначні і по-різному тлумачаться представниками різних напрямів. Сам вибір одного з них як головного і вихідного постає значущим, тому що відповідно встановлюється коло досліджуваних явищ. У лінгвістиці тексту мова йде перш за все про формальні і семантичні закономірності, в аналізі дискурсу більшою мірою залучаються факти прагматики. Наявні різні традиції вивчення тексту і дискурсу: традиційна європейська лінгвістика тексту, французька школа аналізу дискурсу й англо-американська школа аналізу дискурсу. У вітчизняній традиції з 60-х років XX ст. активно розвивалася лінгвістика тексту (В. Г. Гак, С. І. Гіндін, Т. М. Ніколаєва, О. В. Падучева, Т. В. Радзівєвська, Н. М. Сологуб та ін.).

За різних інтерпретацій і визначень тексту наявне також і нетермінологічне використання слова “текст”, коли воно вживається на позначення чогось написаного як протиставлення не написаному. В лінгвістичній термінології це протиставлення, як правило, не використовується. Інколи поняття тексту і мовлення ототожнюють. В. Б. Касевич наголошує на двох інтерпретаціях терміну „текст” – широкий і вузький. У першій текст – те саме, що мовлення. Текст у вузькому розумінні – це одиниця мовлення, тобто одиниця тексту в широкому смислі.

Регулярнішим постає друге розуміння (вузьке). За такого підходу актуалізується певна проблема: адже текст можна розглядати не тільки як одиницю мовлення, але і як одиницю мови, причому найбільшу. Пор., Д. Х. Баранник в енциклопедії „Українська мова” констатує, що текст – це „писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність *висловлень*, об’єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною темою і сюжетною заданістю. Одиницею тексту є реально вичленований найменший словесний масив, що складається з лінійно розташованої сукупності *речень*, об’єднаних у тематичну і структурну цілісність, після якої йде інша цілісність того ж рівня”, а Т. М. Ніколаєва в „Лингвистическом энциклопедическом словаре” кваліфікує текст як об’єднану смисловим зв’язком послідовність знаків, що не суперечить розгляду тексту в межах мови. Коректнішим постає розгляд тексту в межах мовлення, оскільки він є результатом мовленнєвої діяльності. Це мотивується тим, що, по-перше, на

відміну від речення для тексту не існує ніяких схем, що могли б заповнюватися лексично. Відповідно тексти неможливо обчислити і навіть інвентаризувати. Щодо текстів немає сенсу говорити про будь-які обмеження в аспекті їхньої лінійної ємності, але щодо речень такі обмеження існують: якщо не в теоретичному, то в практичному аспекті, тому що наддовге речення (обсягом у тисячу і більше слів) важко сприймається як цілісна інформативна величина, пор. лінійний обсяг речень в окремих романах О. Забужко, Є. Пашківського, В. Медвідя тощо. Існують оповідання й інші художні твори, що складаються з одного речення, які необхідно кваліфікувати як художній прийом, порушення усталеного порядку. Можливість продовження тексту часто міститься в самій його природі. Такі тексти, як літописи або хроніки, передбачають постійне доповнення. Саме тому важко стверджувати, чи існує текст у мові, як слово, чи будується за усталеними правилами, як речення.

IV.2. Властивості тексту, його одиниці. Текст і дискурс. До основних властивостей тексту належать **зв'язність і спрямованість**. Поняття зв'язності ґрунтується на структурних особливостях тексту, його правильності або неправильності. Поняття спрямованості означає єдину функційну спрямованість тексту, тобто передбачає вживання тексту, його функціонування в мовленні. Отже, текст є результатом мовленнєвої діяльності (тобто мовлення як процесу) і тому максимальною одиницею мовлення.

Основним для тексту постає його операційне визначення, що передбачає виділення критеріїв, за допомогою яких можна з'ясувати, чи постає певний фрагмент мовлення або відповідна послідовність висловлень текстом.

Щодо поняття дискурсу, то П. Серію, представник французької школи аналізу дискурсу, розрізняє вісім його тлумачень, за якими дискурс постає: 1) еквівалентом поняттю мовлення в соціальній розумінні (тобто конкретні висловлення); 2) одиницею, що за розміром більша за фразу, висловленням у глобальному смислі; те, що є предметом дослідження “граматики тексту”, що вивчає послідовність окремих висловлень; 3) у межах теорій висловлення або прагматики „дискурсом” називають вплив висловлення на його адресата і його внесок у „висловлювальну” ситуацію (що передбачає суб'єкта висловлення, адресата, момент і відповідне місце висловлення); 4) у разі спеціалізації значення цей термін означає бесіду, що розглядається як основний тип висловлення; 5) „дискурсом” називається мовлення, що присвоюється мовцем, на противагу „повіді”, що розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлення (за Е. Бенвеністом); 6) один з елементів опозиції „мова ↔ дискурс”, як, з одного боку, система мало диференційованих віртуальних значущостей, і, з іншого – як диверсифікація на поверхневому рівні, пов'язана з різноманітністю вживань, притаманних мовним одиницям. Отже, можна розрізнити дослідження елемента „в мові” і його дослідження „в дискурсі”; 7) система обмежень, що накладаються на необ-

межену кількість висловлень у силу відповідної соціальної або ідеологічної позиції. Так, коли говорять про „феміністський дискурс” або про „адміністративний дискурс”, то розглядається не окремий частковий корпус, а відповідний тип висловлення, що властивий загалом феміністкам або адміністрації; 8) висловлення, що розглядається з погляду дискурсного механізму, що ним керує. Саме за цим поглядом у французькому аналізі дискурсу розмежовуються поняття висловлення і дискурсу.

Висловлення – це послідовність фраз, уміщених між двома семантичними пробілами, двома зупинками в комунікації. Дискурс – це самі умови творення тексту. Отже, погляд на текст з позиції його структурування „в мові” визначає певний текст як висловлення; лінгвістичне дослідження умов продукування тексту витлумачує його як „дискурс”.

Все це відображає наявність у ряді випадків синонімічності терміна „дискурс” і терміна „текст” (1, 2, 6). Лінгвісти замінюють дискурсом термін „текст”. Реальної ж синонімії між „текстом” і „дискурсом” немає. Щодо інших значень, то в 3, 4, 5, 8-му наголошується на прагматичному аспекті цього явища. Таке слововживання і протиставлення терміну „текст” певною мірою наближається до сучасного використання терміна „висловлення”, що також протиставлене терміну „речення”. Позначаючи один об’єкт, аналізовані дефініції наголошують його різні аспекти, причому, перш за все, структурний аспект протиставлений прагматичному або комунікативному. Особливий інтерес становить значення 7, де суттєвими постають ще й соціальний і культурний аспекти. Таке розуміння дискурсу зафіксовано в ЛЭС. Автор статті про дискурс Н. Д. Арутюнова визначає його як зв’язний текст у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін.) чинниками.

У лінгвістиці тексту використовується також термін на позначення проміжного між реченням і текстом об’єкта – **складне синтаксичне ціле (надфразна єдність)**. Ця лінгвістична конструкція необхідна для вивчення семантичних механізмів, які забезпечують зв’язність тексту. Так, складне синтаксичне ціле *До класу зайшов учитель. У руках він тримав зошити*, очевидно, не можна вважати текстом, тому що опис подій належним чином не завершено і спрямованість постає незрозумілою. Водночас у межах цього складного синтаксичного цілого можна вивчати дію механізмів анафори (*учитель – він*) і комунікативного динамізму (відношення тем і рем двох речень). Поєднання складних синтаксичних цілих, постаючи актуалізованим, може сформувати текст, а з тексту можна вичленувати різні складні синтаксичні цілі.

Наявні й інші одиниці, що посідають проміжну ланку між реченням і текстом, пор.: **абзац, параграф, розділ** і под. На відміну від складного синтаксичного цілого вони є не лінгвістичними конструкціями, а реальними елементами композиції тексту.

У визначенні тексту основним постає питання про те, який фрагмент мовлення уже є текстом. Інколи це питання розглядають в інших термінах. Непоодинокую є констатація **текстуальної властивості** (по суті, властивості „бути текстом”) і визначаються її складники (критерії). Основним критерієм текстуальності є **зв’язність**.

Наявні спроби визначити зв’язність через актуальне членування, і під нею мають на увазі рух тем і рем висловлень, причому теми скріплюють текст, а реми передають нову інформацію (реми одних висловлень стають темами постпозитивних висловлень): *Хлопці зайшли до хати. В хаті було прохолодно. Прохолода ця, здавалось, йшла від самої землі, від стін.*

Загалом текстуальність ґрунтується на загальній сумі знань мовця й адресата, на спільних пресупозиціях і комунікативних принципах.

В аналізі дискурсу (в англомовній традиції) використовуються терміни **когезія** і **когерентність** замість не зовсім чіткого терміна зв’язність. Фактично ж розглядається внутрішня (структурна) і зовнішня (прагматична) зв’язність. Когезія – це зв’язок елементів тексту, коли інтерпретація одних елементів тексту залежить від інших. Когерентність – це зв’язність, що привноситься чимось зовнішнім щодо тексту, перш за все знаннями його адресата. На підставі цих знань адресат може конструювати певне очікування і добудовувати зв’язок, що відсутній у тексті: *Естер залишається в Алма-Аті ще трохи більше тижня; обіцяє повернутись. Тим часом я багато разів розповідаю їй про себе, вона – про себе. Ми відчуваємо, що старий мав рацію: щось із нас виходить, ми набули особливої легкості, хоча не сказати, щоб стали щасливішими.*

Проте пам’ятаємо його настанову: якомога швидше заповнити нашу порожнечу. Перед від’їздом Естер питає, чи не хочу побувати у Франції, щоб ми там продовжили процес забування. Бо їй ні з ким радитись – чоловікові вона про це нізащо не скаже, колегам по службі не довіряє і тому потребує когось збоку, здалека, людини, яка в певному сенсі не має стосунку до її долі.

Я погоджуюсь і лише в цю мить нагадую про передбачення. І додаю, що не знаю французької, а мій досвід обмежується тим, що я нас овець і працював на бензоколонці.

Вже в аеропорту вона просить мене якнайшвидше пройти інтенсивний курс французької мови. Питаю, навіщо вона мене запрошує. Вона повторює, що боїться порожнечі, яка виникне в душі, коли забудеться минуле, а також – що минуле наляже на неї з новою силою, і тоді вже вона не зможе від нього звільнитись (П. Коельо. Заїр).

Основним засобом когезії постає повтор тих самих елементів. Насамперед вирізняється **лексичний повтор**. Так, в уривку з роману Коельо Пауло повторюються слова *Естер, ми* та ін. Суттєвим є **семантичний повтор**: *настанову* і *передбачення* (контекстуальні синоніми) тощо. Засобом когезії є

будь-який добір тематичної лексики, тобто лексики одного семантичного поля, і відповідно повторення в тексті інтегральних ознак цього поля. Загалом будь-які парадигматичні відношення в лексичі можуть сприяти текстовій когезії – антонімія, паралелізм конструкцій і под.

На адекватності в тих чи інших іменних групах референта ґрунтується **кореферентність**, пор.: *Перша жінка чомусь посміхалась. Саме ця якась жінка з непевним виглядом. Стоячи в передній кімнаті, вона міркувала про щось. Ця кімната вирізнялась чимось* (П. Коельо) → *перша жінка і якась жінка, передня кімната і ця кімната*.

Займенники типу *він, вона, воно, вони, цей, ця, це, ці, там, тут*, вживаючись у тексті, як правило, спрямовують читача до певного фрагмента тексту. Синтагматичні відношення між словами або словосполученнями, що полягають у тому, щоб до смислу одного висловлення входило відсилання до іншого, і кваліфікуються як **анафоричне** (або **анафора**). Перший елемент такого відношення є **антецедентом**, а другий – **анафором**. Слова, словникове тлумачення яких містить таке покликання, є **анафоричними**. Анафорична функція може поєднуватися з дейктичною. Так, займенник *це* постає універсальним анафоро-дейктичним словом, що може спрямовуватися до будь-якого фрагмента тексту (від слова до тексту) і до будь-якого фрагмента дійсності.

Анафора і кореферентність, яку можна розглядати як частковий вияв анафори, також забезпечують текстову когезію. До неї прилягає ще один поверхневий спосіб вираження когезії – **еліпсис**. Під еліпсисом мають на увазі пропуск у тексті певної мовної одиниці, на яку вказує той чи інший елемент, еліпсис легко відновлюється на підставі попереднього контексту: *Мати повернулася з роботи, а син – зі школи*. Подібну функцію виконують неповні відповіді-репліки в діалозі:

- *Дитино, ти вже ходиш до школи?*
- *Ходжу.*

Забезпечують зв'язність тексту і спеціалізовані слова, що інколи кваліфікуються як **дискурсивні**. До останніх насамперед належать частки і сполучники, пор. у діалозі:

- *Нам варто поїхати до міста.*
- *Навіщо?*
- *Це просто необхідно. Адже нам треба багато дечого купити до свята.*

Частка *адже* забезпечує когезію двох реплік одного співрозмовника і пов'язує їх причиново-наслідковим зв'язком.

Аналізуючи такі явища, використовують терміни **міжфразні відношення** і **міжфразні зв'язки**, що не зовсім коректно, оскільки такі засоби когезії можуть бути задіяні і в межах речення і поза ним.

У уривку з роману П. Коельо досить чітко простежується зв'язність в аспекті комунікативного динамізму. Реми перетворюються в теми наступних речень.

З властивостей когезії і когерентності випливає певна особливість тексту – **очікування адресата = обрїй адресата** (ланцюг передбачуваних текстових елементів), оскільки той чи інший фрагмент тексту може бути повністю визначеним семантичними відношеннями цього тексту.

Зв'язність тексту пов'язана з настановою, що також належить до критеріїв текстуальності. Властивість настанови ґрунтується на функційному аспекті. Це не означає, що окремі елементи структури тексту не визначають його настанову. Насамперед це стосується **зачину і кінцівки**.

У різних мовах наявні спеціальні засоби оформлення зачину, розподіляючись за різними жанрами, пор. притаманні українській казці зачини типу *Жили-були...* або *Жив собі дід і баба...*; англійській – *Once upon a time...* Часто в зачині фіксується місце або час, що характеризують описувані події, пор. зачин п'ятого підрозділу в повісті І. Нечуя-Левицького „Микола Джеря”: *Одного дня бурлаки примітили серед рівного степу високу синю смугу...*; відповідно – шостого: *Як минуло літо, отаман почав ділитись заробітком...*; сьомого – *Другого дня після того, як Микола покинув Нимидору й пішов на заробітки, Нимидора мусила йти на панщину*. Це яскравий зразок класичного зачину, що фіксує час події. В повісті наявна і кінцівка, певне підведення підсумків: *Вже сонце зайшло, вже ніби дрімота й розлилась над густими садками, над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали, а бджоли гули, неначе гула гучними струнами кобза, пригріваючи до чудової казки-пісні пасічника Миколи Джері*.

В аналізі дискурсу замість властивості настанови використовується кілька більш простих властивостей: **інтенційність, інформативність, ситуаційність і прийнятність**.

Інтенційність – це свідомий намір досягнути певної мети за допомогою відповідного тексту (аналог ілокутивної сили у висловленні).

Критерій інформативності означає, що загалом текст повинен уміщувати нову і зрозумілу інформацію.

Критерій ситуаційності орієнтований на врахування ситуації, в межах якої реалізується мовлення або з якою певний текст пов'язаний.

Окремої уваги вимагає прагматичний критерій прийнятності, що означає згоду адресата або певної аудиторії розглядати ту чи іншу послідовність речень як текст. Цей критерій ієрархічно постає важливішим за інші, у тому числі і структурні. Будь-який, навіть незв'язний набір речень за певних умов може оцінюватися як текст. Визначальну роль відіграють параметри мовленнєвої ситуації: хто є мовцем, хто – адресатом, яка сама мовленнєва ситуація. Так, у романі П. Коельо суттєвою постає особистість автора і його роль у розгортанні дії (див. роман „Заїр”). Особливого статусу порушення набувають у постмодерністському дискурсі, де подекуди зникає межа між реченням і текстом, та й межі між реченнями є суто умовними, і їхнє розпізнавання вимагає від читача неабиякого хисту і майстерності: *Коли розглядаю*

ноги / у коротких і вузьких спідничках / які проходять / моїми дорогами / каблучками по серцю / а потім задивляюся в їхні очі / каштанових мрій / розумію / що губи цвітуть розпачем / неначе в вазонах на вікнах / Запідозрюю / причину формотворення горщиків (О. Гуцуляк).

До критеріїв визначення тексту належить також **інтертекстуальність**, що означає наявність певних формальних і семантичних відношень між тим чи іншим текстом й іншими текстами. Цей критерій забезпечує можливість об'єднання текстів у тексти і навіть продовження тексту.

IV.3. Типологія текстів. Досі немає єдиної і загальноприйнятої класифікації текстів, що зумовлено властивостями тексту загалом і неможливістю запрограмувати певне обчислення текстів. І все-таки на сьогодні виокремлені суттєві ознаки, що окреслюють відповідні класи текстів.

Свого часу (50-ті роки XX ст.) французький лінгвіст Е. Бенвеніст констатував, що часи французького дієслова поділяються на дві групи – часи **розповіді**, що абсолютно незалежні від просторово-часових координат мовця, і часи **дискурсу** (або мовлення), що інтерпретуються тільки за допомогою цих координат. Це уможливило диференціацію двох визначальних типів текстів.

Чи не найбільш відому класифікацію текстів запропонував Е. Верліх, який виділив п'ять ідеальних типів тексту: **deskриптивний** (описовий), **наративний**, **експланаторний**, **аргументативний** та **інструктивний**. Основу такої класифікації становить функційна настанова, водночас кожен клас має відповідні специфічні структурні риси.

V. СУЧАСНІ ТЕОРІЇ РЕФЕРЕНЦІЇ

V.1. Витоки теорії референції, основні етапи розвитку. Основу теорії референції складає поняття **референції** (від англ. *reference* – покликання, співвідношення), тобто процес співвідношення одиниць мовлення (іменників та іменної групи) з позамовною дійсністю, а також результат такого співвідношення. Референційна проблематика має тривалу історію (вона виявляється ще в давньокитайській філософії – школа імен, у німецькій лінгвістичній концепції „Слова і речі” тощо), власне-класичного втілення вона набула тільки в XIX–XX ст.: у логіко-філософських дослідженнях Дж. С. Мілля, Б. Рассела, Г. Фреге, Р. Карнапа, а згодом у пізніших логічних і лінгвістичних працях С. Кріпке, У. Куайна, Л. Лінського, Б. Парті, Дж. Сьорла, П. Стросона, А. Тарського, Я. Хінтіккі та ін. У розвитку лінгвістичної теорії референції в 70–90-і роки значну роль відіграли студії Н. Д. Арутюнової, О. В. Падучевої, Т. В. Булигіної, А. Д. Шмельова та ін.

Під референцією здебільшого розуміють відношення актуалізованих іменних висловів до реального або уявного світу, а під референтом – об’єкт, на який вказує цей вислів. Завдяки відношенням вказівки, позначення та номінації, які є опертям референції, забезпечується зв’язок між мовою й іншими реаліями. Не випадково відношення імені до реалії фігурує у тривимірній структурі відомого „семантичного трикутника”.

Залежно від типу здійснюваної референції розмежовують три типи: означену, неозначену і нульову референції.

Означена референція. Референція є означеною, коли об’єкт, на який вказує іменний вислів, постає не тільки відомим, хоча б одному з учасників комунікації, але й одиничним. Так, у фразі (1) „*Тигр – тварина класу ссавців*” ім’я „тигр” сприймається по-іншому, ніж у фразі (2) „*Тигр з’їв молодого сайгака*”. У першому випадку говориться про типового представника класу з характерними для цього класу таксонімічними ознаками типу /хижий/, /котячий/, /їсть м’ясо/ тощо, а в другому – про конкретного тигра, який з’їв молодого сайгака. Здійснюючи референцію до об’єкта, мовець вирізняє його з-поміж інших об’єктів, а функція референції окреслюється необхідністю ідентифікації безпосередньо того об’єкта, про який робиться повідомлення. Сфера референції звужується з класу до індивіда, а через значення референтного імені, за Б. Расселом, наче просвічується об’єкт, на який вказує це ім’я. Щодо мовного відношення одиничності референта визначується відповідними дескрипторами, зокрема вказівними займенниками однини, означеним артиклем, а в мовах без артикля – порядком слів.

Смисл висловлення не можна обмежити вказівкою на об’єкт, а референцію вивчати окремо від предикації. У межах умовно-істинної семантики

значення судження залежить не лише від того, як забезпечується зв'язок між референтним виразом і позамовним об'єктом, але й від того, наскільки правильно відображаються предикатами відношення між об'єктами дійсності. Так, у наведеному вислові (2) референція прозора, оскільки в екстенціонал і поняття „тигри” можна виділити з переконанням певного конкретного тигра, існування якого і забезпечує істинність твердження. Після ідентифікації об'єкта є потреба встановити, наскільки є коректним щодо відповідного референтного вираження приєднаний предикат – у цьому разі „з'їв молодого сайгака”, тому що висловлення є істинним тоді, коли предикат насправді характеризує певний об'єкт, тобто є „істинним” щодо того об'єкта, про який ідеться у цьому висловленні (пор.: [Сёрль 1982: 183; Стросон 1982: 125]). Отже, референція прозора, а висловлення означене тільки у референції на об'єкт реального світу. Означеність ґрунтується на ілюзії, наче будь-яке означене висловлення повністю описує фрагмент дійсності, а значення збігається з позначенням, більше того – з вичерпним позначенням (пор.: [Растье 2001: 243–244]).

Неозначена референція. Референцію вважають „непрозорою” [Куайн 1982: 90], коли наявна непрозора предметна співвіднесеність. Такою вона виявляється в будь-якому непрозорому контексті зі змінним референтом. Так, у висловленні „*Астронавти сіли на Марсі*” референція іменного вислову неозначена, особливо якщо її прирівнювати до ідентифікаційної функції, намагаючись визначити, з якими конкретно індивідами співвідноситься в цьому разі ім'я (пор.: [Стросон 1982: 109–133]). Таксономічне значення, на ґрунті якого встановлюють належність імені до класу, не постає насправді ідентифікаційним: від того, що „астронавти” належать до класу „люди”, „Марс” – до класу „планети Сонячної системи”, не можна встановити, про яких людей говориться. Якщо розвивати погляд авторів, що тлумачать неозначеність у плані неоднозначності, можна уявити різноманітні ситуації, в яких діти, наприклад, граються в астронавтів, астронавти називають Марсом барокамеру, сідають на планеті віртуально, не разом, а поодиноці та ін. Перифразувати можна до безмежності, але усі потенційно можливі перифразування, якими б захоплюючими вони не були, належать не стільки до семантичної структури фрази, скільки до її логічних уявлень в інтерпретації.

Неоднозначність такого типу – не більше ніж артефакт в екстенсійному тлумаченні референції. Аналізоване речення „граматичне”, за О. Дюкро [Дюкро 1982: 282], і тоді, коли нам нічого не відомо про людей, від існування яких залежить істинність твердження. І, можливо, не тільки тому, що неозначений вислів можна згодом замінити на означений, тобто звузити сферу референції з класу до індивіда, а хоча б тому, що приєднаний предикат є супряжним із суб'єктом: на планету сідають астронавти, а, наприклад, не кондуктори або провідники. Отже, висловлення прийнятне тією мірою, якою воно корелює – незалежно від онтологічного критерію – з нормами семан-

тичної зв'язності. Остання відома в семантиці як ізотопія. Щодо цього воно суттєво різниться, нехай значення і непрозоре, від такого хибного висловлення, як „Астронавти з'їли Марс” (якщо, звичайно, „Марс” належить так само до класу „планети Сонячної системи”, а не до класу „продукти харчування”). Навіть постаючи референтно непрозорим, речення характеризується смислом у мовному плані. Про непрозоре референтне вживання не можна сказати, істинне воно чи неістинне: воно невизначене.

Нульова референція. Ситуація ускладнюється, коли референтний вислів взагалі позбавлений співвідносності з об'єктивним світом. У силу того те, щодо якого здійснюється референція, повинно за визначенням існувати, оскільки не можна в такому разі виконувати референцію до того, чого не існує (пор.: [Сёрль 1982: 179–180]). Нульова референція наявна тоді, коли мова йде про кентаврів, відьом, мавок та інші неіснуючі об'єкти. Якщо розвивати тези Б. Рассела, то можна стверджувати, що насправді існує тільки один світ – реальний. У цьому разі потрібно визнати, що твердження про існування кентаврів у геральдиці – не більше ніж відмовка, тому що геральдика оперує не реальними кентаврами з плоті і крові, а їхніми словесними описами і символічними репрезентаціями. Аналогічне існування Гамлета в поетичному світі Шекспіра неадекватне існуванню Наполеона в реальному історичному світі. Стверджувати навпаки – навмисне вводити себе й інших в оману [Рассел 1982: 43–44].

Реальний світ не дорівнює ні можливому, ні особливо контрфактичному світу: у кожному випадку наявні різні види існування (пор.: [Вендлер 1982: 235]). Це не означає, що лінгвістична семантика, семантика тексту, повинна бути обмежена тільки емпіричними даними природного світу. У такому разі вона втратить притаманну їй автономність, а семантичний аналіз перетвориться на якийсь непотрібний додаток.

Визнання можливих світів не заперечує існування реального світу: реальний світ не лише не ліквідується, але й постає необхідним тлом, на якому чітко простежуються специфічні особливості дослідження можливого світу. Якщо іменний вислів не належить ні до якого об'єкта реального світу, можна констатувати псевдовикористання, а згодом тлумачити „сумнівний” вислів у термінах можливого світу, де він прийнятий у плані референції (пор.: [Стросон 1982: 66–67; МакКоли 1983: 180–181]). Сферою значення змінної постають у такому разі об'єкти того світу, на який вказує вислів, що її містить, – незалежно від того, чи існують ці об'єкти в реальному чи можливому світі. Наприклад, у мовленні про реальний світ не можна покликатися на кентавра і говорити „Я зустрів сьогодні в лісі кентавра”, але можна здійснювати референцію до міфологічної істоти в середньовічних творах, які своїм джерелом мають грецький текст “Фізіолога” (II–III ст.) (пор.: [Арутюнова 1982: 24; Сёрль 1982: 181]).

У межах теорії можливих світів припустимість виразів з так званими безденотатними іменами залежить від взаємного узгодження використовуваних термінів, зокрема приєднаних предикатів. У цьому напрямі основне, щоб пропозиція була адекватна щодо усіх умов, за яких її вважають істинною у відповідній концептуальній системі. Так, кентаври, нехай вони і не існують у реальному світі, можуть набувати в міфопоетичній моделі світу таких кодифікованих характеристичних ознак, як „страшний”, „людино-подібний” та ін. Про безденотатне речення не можна сказати, істинне воно чи неістинне.

Джерела теорії референції треба шукати у міркуваннях про подвійну природу імен. Уже в трикутнику Огдена–Річардса (символ, думка, референт), що зображує знакову ситуацію, репрезентована спроба розчепити план змісту мови на два складники: поняттєвий (думка, смисл, поняття та ін.) і предметний (денотат, референт і под.).

Справді, слову притаманні дві властивості: означати і називати (або позначати). Той самий реальний об’єкт може бути названий різними іменами, з погляду значення смислу зовсім не тотожними, пор.: *Аристотель*, *вихователь Олександра Македонського*, *автор „Метафізики”*, *давньогрецький філософ* і под. Але й одне ім’я може називати різні об’єкти.

Особливу роль теорії референції в межах семантичної науки найчіткіше сформулював У. Куайн, протиставивши слабку (теорія значення) і сильну (теорія референції) семантику. До першої належать проблеми і поняття, пов’язані із синонімією (тотожність значення), значущістю (наявністю значення) й аналітичністю (або істинністю в силу значення), до останньої – найменування, істинність висловлення, денотація, екстенціонал тощо. Досі практично ця межа в лінгвістичній семантиці не окреслена. Лінгвістична теорія референції охоплює кілька актуальних проблем. Перша з них – дослідження семантики так званих референційних слів, або актуалізаторів, насамперед, займенників й артиклів. Останнє зумовлює розгляд відповідних типів кванторних значень (всезагальність, існування тощо) й означеність / неозначеність. Важливим завданням є створення класифікації типів референції іменних груп у мовленні та розгляд іменних груп щодо їхньої орієнтованості на певний тип референції.

На відміну від смислу, референція притаманна не імені як такому, а його вживанню. Смысл може тільки окреслювати орієнтованість імені на той або інший тип референції. Знання референції конкретних імен подібно до знання їхнього смислу забезпечує розуміння конкретного тексту. Референція імені зумовлена не тільки його смислом, але й контекстом, а також прагматичними чинниками.

V.2. Основні поняття, дефініції. Важливим є те, що здатність означати притаманна імені незалежно від його використання, а здатність позначати виявляється тільки в актуалізованих іменах, тобто іменах, що використані в реальному тексті. Отже, ім'я має смисл уже в мові, а референт (об'єкт у позамовній дійсності, позначений певним іменем) ім'я набуває тільки в межах мовлення. Водночас у мові ім'я характеризується певним референційним потенціалом. Одним із можливих способів його опису є введення поняття екстенціонала, тобто множинності усіх потенційних референтів (або просто множинність усіх об'єктів, які можна назвати відповідним іменем) й інтенціонала. При такому підході механізми референції, чинні в мовленні, розглядаються як різні операції над екстенціоналами й інтенціоналами актуалізованих слів. Так, конкретна референція означає виділення одного або кількох елементів екстенціонала, що корелюють з певним словом у мовленні і названих його референтом. Певна конкретна референція означає знаність цих референтів, а неозначена, відповідно, незнаність. Такий поняттєвий апарат дає змогу описати й так зване нереферентне вживання.

Базові поняття теорії референції прийшли в лінгвістику з логіки орієнтовно в другій половині XX ст., що було зумовлене тим, що можливості традиційної лінгвістичної семантики (теорія значення) виявилися недостатніми для опису певних семантичних протиставлень. Найпрозорішим випадком таких протиставлень є висловлення, що різняться лише референцією використання тієї самої іменної групи, своєрідні мінімальні референційні пари. Найвідоміше протиставлення – **референтних й атрибутивних вживань** – увів К. Доннелан для визначення дескрипцій у позиції підмета, тобто імен, екстенціонал яких складається тільки з одного об'єкта: *автор „Заповіту”, перший президент України, третій президент США* тощо.

У фразі *Автор „Заповіту” – геніальний письменник* наявна глибинна неоднозначність. За одного розуміння іменну групу *автор „Заповіту”* можна замінити на власне ім'я, причому загальний смисл фрази не зміниться: *Тарас Шевченко – геніальний письменник*. За такого прочитання референтом імені *автор „Заповіту”* є великий український письменник Тарас Шевченко, що може бути названий різними способами. Твердження про його геніальність може ґрунтуватися на підставі знання всієї його творчості, а не тільки „Заповіту”. За іншого розуміння це висловлення можна перефразувати так: *Написати „Заповіт” міг тільки геніальний письменник*. Це означає, що з однієї властивості „бути автором „Заповіту” випливає інша властивість „бути геніальним письменником”. У цьому разі суттєвим є не конкретний референт з усіма його властивостями, а сама названа властивість. Перше твердження використовує ім'я **референтно** й уміщує твердження про конкретну особу, що виділено за допомогою певної дескрипції, друге ж твердження використовує ім'я **атрибутивно** й уміщує твердження про зв'язок властивостей. За такою ж моделлю можна проаналізувати омонімічні ви-

словлення: *Дружина Цезаря поза підозрою і Вбивця Кеннеді – божевільний*. Їхнє референтне прочитання передбачає знання конкретних осіб типу *дружини Цезаря, вбивці Кеннеді*, а твердження про їхні властивості – позамовну процедуру, наприклад, наявність конкретного злочину й алібі. Атрибутивне прочитання означає висновок про відповідні властивості не на підставі аналізу дійсності, а тільки на основі семантики імен. Тому ці речення можуть бути перифразовані так: *Будучи дружиною Цезаря, не можна виступати підозрюваною / Убити Кеннеді міг тільки божевільний*. Омонімія, пов'язана з протиставленням атрибутивних і референтних вживань, може нівелюватися за допомогою контексту. Так, у контексті дієслів, що позначають конкретні актуальні дії, можливим постає лише референтне прочитання іменних груп: *Автор „Заповіту” народився в 1814 р. або Вбивця Кеннеді уже зарядив гвинтівку*.

До опозиції референтних й атрибутивних вживань належить і протиставлення **конкретності і неконкретності**, що стосується неозначених дескрипцій у контексті заперечення, модальних та інших дієслів. Так, у фразі *Банк шукає касира* також наявна омонімія. Саме тому можливе питання *Якого? Старого чи нового?* Конкретне використання означає, що говориться про конкретну людину, наприклад, про касира, що утік зі значною сумою готівки і тому розшукується банком. У разі неконкретного використання мова йде про вакантну посаду й пошук кандидатури на її заміщення. До уваги береться лише властивість, а не та чи та конкретна людина.

За умови конкретного використання імен, так само, як і за референтного вживання, можлива заміна імені на інше, що позначає той самий референт (пор. *Банк шукає особу на прізвище Сидоренко, що втік у невідомому напрямі*). Така заміна не призводить до зміни смислу висловлення загалом і його істинної оцінки. Використання іменних груп, що допускають заміну на імена з тотожним референтом, кваліфікуються як **прозорі**, так само, як і контексти, в яких така заміна в принципі можлива. Якщо ж така заміна неможлива, наявне **непрозоре** використання іменних груп і непрозорих контекстів. Це означає, що для смислу всієї фрази важливий саме смисл імені, а не його референт. Тому заміна певного імені на інше з тотожним референтом призводить до викривлення смислу висловлення і зміни його істинності. Непрозорими постають, зокрема, модальні контексти, контексти знання або думки та інші. Так, у фразі *Цар Едіп хотів одружитися з Іокастою*, що описує ситуацію давньогрецького міфу, заміна імені Іокаста на іншу дескрипцію – *мати Едіпа* – зумовлює викривлення смислу і перетворює істинне висловлення на хибне: *Едіп хотів одружитися зі своєю матю*. Едіп хотів одружитися з Іокастою, не знаючи, що вона його мати, тому використання відповідного імені є недоцільним. Неможлива заміна імен і в контексті предикатів знання у фразі *Петро знає, що Париж – столиця Франції*. Так, за-

міна назви *Париж* на *столиця Франції* зумовлює постановня висловлення, що є ненормативним: *Петро знає, що столиця Франції – столиця Франції*.

Особливий різновид непрозорості репрезентований контекстами, що вимагають так званого **автонімного використання** (наявна референція імені щодо самого себе). Так, у висловленні *Баглаї* назвали дитину *Васильком* власне ім'я не може бути заміненим ні на яку іншу дескрипцію, оскільки остання також впливає на смисл й істинність висловлення. Речення *Молоток – це іменник* є істинним тільки за умови автонімного прочитання слова *молоток*. А висловлення *Молоток – це один з інструментів* істинним є тільки за умови неавтонімного використання *молотка*. Автонімне використання не допускає навіть заміни слова на його синонім. Істинне речення *В бегемоті сім літер* за умови заміни слова *бегемот* на синонімічне *гіпопотам* стає хибним.

Отже, непрозорість означає, що заміна імені на „тотожне”, тобто ім'я з тим самим референтом, неможлива або призводить до зміни смислу й істинності висловлення.

Протиставлення атрибутивних і референтних, неконкретних і конкретних та інших використань не є абсолютним, оскільки не можна чітко стверджувати, що в одних випадках суттєвим постає референт імені та його властивості, а в інших – смисл імені, при тому що референт не існує або неважливий. Не зовсім правильно, що ім'я корелює тільки з референтом, або тільки зі смислом. Коректнішим є розгляд таких протиставлень через дві ознаки – референтний / нереферентний та атрибутивний / неатрибутивний. Смисл імені може поставати важливим і в тому разі, коли воно співвіднесе не з конкретним об'єктом. Так, у реченнях *Злодія буде покарано*, або *Я висміяв брехуна*, або *Х високо цінує автора „Заповіту”*, з одного боку, постають конкретні люди (*злодій, брехун, автор „Заповіту”*), з іншого, смисл цих іменних груп також є важливим, тому що взаємодіє зі смислами інших слів: „покарання за злодійство”, „висміяти брехню”, „висока оцінка „Заповіту””. У цих висловленнях репрезентовані одночасно і референтні, й атрибутивні іменні групи. Звідси випливає, що в конкретному висловленні в ході прочитання іменної групи істотним постає не протиставлення смислу й референції, а два незалежні протиставлення – наявність / відсутність смислу і наявність / відсутність референта.

Загалом семантика тексту складається не лише зі смислів слів, але і з їхньої референції. Без знання референції актуалізованих імен неможливе розуміння тексту. Фраза *Хлопчики люблять вишивати хрестиком, дівчатка люблять грати у футбол* постає дивною, оскільки мова повинна йти не про звичайних хлопчиків і дівчаток (про хлопчиків і дівчаток загалом), і тому це не є прямо реальним. У відповідних контекстах ця фраза може бути істинною. Наприклад, *У сусіда три сини і дві доньки. Хлопчики люблять вишивати хрестиком, дівчатка люблять грати у футбол. У цьому разі змінила-*

ся референція слів у конкретному тексті. *Хлопчики* і *дівчатка* – це уже не взагалі хлопчики і взагалі дівчатка, а цілком конкретні діти, для яких характерні нетипові щодо відповідних класів властивості.

V.3. Типи референції і рівні сприйняття тексту. Розуміння тексту загалом передбачає розуміння референції окремих іменних груп, що актуалізує опис можливих **типів референції** з метою створення відповідної класифікації. Для визначення співвідношення слова в кожному конкретному випадку необхідно знати потенціал такого співвідношення, що актуалізує необхідність класифікації типів співвідношення мовних одиниць з об'єктивною дійсністю (крім терміна **тип референції** наявний також термін **денотативний статус** (автор О. В. Падучева)). Така класифікація ґрунтується на різних референційних протиставленнях. На сьогодні не існує загальноприйнятої класифікації, можна лише говорити про окремі досить детальні дослідження й описи типів референції. Та сама іменна група залежно від контексту і прагматичних умов може мати різну референцію. Так, слово *ягуари* в реченні *Ягуари ніжилися на сонці і дозволяли дівчині їх гладити* позначає конкретних звірів (це конкретний тип референції або конкретно-референтне використання). В реченні *Ягуари вимирають* мова йде про ягуарів як різновид тварин (родовий тип референції). А в реченні *Ці тварини – ягуари* слово *ягуари* позначає властивість, що приписується суб'єкту речення (предикатний тип референції), у реченні *Ягуари – форма множини* наявний автонімний тип референції. Слово співвідноситься само з собою і з власними кваліфікаційними ознаками.

Найзагальніша класифікація типів референції іменних груп з максимальним охопленням усіх релевантних ознак опрацьована О. В. Падучевою. За цією класифікацією треба розмежовувати: **субстанційні** (іменна група вводить позамовні об'єкти); **предикатні** (іменна група не співвідноситься ні з якими об'єктами) й **автонімні** (іменна група позначає саму себе) використання. Субстантивні, відповідно, можуть використовуватися **референтно** (об'єкт постає як індивід) і **нереферентно** (не позначають об'єкт). Перший різновид за ознакою означеності щодо мовця й адресата охоплює три групи імен: **означені**, **слабко означені** і **неозначені**. Нереферентні використання поділяються на **екзистенційні** (пор. їхні різновиди: **дистрибутивні**, **неконкретні** і **загальноекзистенційні**), **універсальні**, **атрибутивні** і **родові**.

V.4. Типологія слів з референційним значенням. Встановлення типу референції конкретного імені подекуди є складним. Завданням лінгвістики постає опис мовних засобів, що допомагають визначити тип референції, – маркерів референції. Найважливішим класом таких засобів є лексичні – спеціальні слова як актуалізатори іменних груп. Сюди належать насамперед займенники й артиклі. В безартиклевих мовах, типу української, функції артикля щодо вираження категорії означеності / неозначеності беруть на себе

займенники типу *той*. Звернувшись до омонімічних фраз, можна простежити, як нівелюється омонімія за допомогою займенників (у німецькій мові і за допомогою добору означеного / неозначеного артикля).

Так, у висловленні *Микола хоче одружитися з литовкою* наявна омонімія конкретного і неконкретного вживання. Якщо вживання конкретне, йдеться про конкретну жінку, яку мовець називає литовкою (можливо, тому, що не знає її імені). Якщо ж використання неконкретне, ніякої конкретної жінки не існує, а є тільки мрія одружитися з такою жінкою, яка була б литовкою. Можна розширити контекст, що зумовлює або тільки конкретне прочитання імені, або лише неконкретне. Очевидно, що у фразі *Микола хоче одружитися з литовкою, з якою він познайомився в Болгарії* говориться про цілком конкретний референт (наявне тільки конкретне прочитання), а у фразі *Микола хоче одружитися з литовкою, тому що читав, що вони добре ставляться до своїх чоловіків* більшою мірою постає неконкретне прочитання (це посилюється розузгодженням анафоричного займенника *вони* з антецедентом за числом). Нейтралізувати омонімію можна не тільки за допомогою розширення контексту, але й включення в іменну групу певного займенника. Так, займенник *який-небудь* (загалом займенники з *-небудь*) передбачає конкретне, атрибутивне та інші прочитання, пов'язані з властивістю, а не конкретним об'єктом дійсності. Тому фраза *Микола хоче одружитися з якою-небудь литовкою* означає відсутність конкретного референта і бажання знайти будь-яку жінку, якій притаманна саме ця властивість („бути литовкою”). Водночас займенники із *-сь* (зокрема *хтось*) або займенник *один* актуалізують іменну групу як конкретно референтну. Відповідно, фрази *Микола хоче одружитися з якоюсь литовкою* або *Микола хоче одружитися з однією литовкою* означають, що існує не просто абстрактне бажання, але й конкретна жінка, варіюється тільки ступінь знаності референта для мовця й адресата висловлення.

Аналогічно протиставляються займенники всезагальності *будь-який і кожний*. Якщо модифікувати висловлення *Дружина Цезаря поза підозрою* для множинності об'єктів – *Дружина султана Мохамеда поза підозрою* і вжити в ньому названі займенники, то очевидно є така сама семантична різниця. У фразі *Кожна дружина султана Мохамеда поза підозрою* йдеться про конкретний злочин і наявність власного алібі у всіх дружин султана. *Кожна* вказує на референтне прочитання іменної групи. У фразі *Будь-яка дружина султана Мохамеда поза підозрою* актуалізується більш загальне твердження. В ній пов'язуються властивості „бути дружиною султана Мохамеда” і „бути поза підозрою” незалежно від конкретних осіб і конкретних подій.

З-поміж окремих займенників референційна (співвідносна) функція постає єдиною, пор. займенник *це*, опис якого поза цією функцією практично неможливий. Займенник *це* може означати все, що завгодно, підтвердженням цього є його тлумачення у словниках типу „Вживається на...”. Останнє

сигналізує, що у словниках описується певною мірою не значення, а використання займенників й артиклів.

За даними психолінгвістики та інших наук відомо, що маленькі діти завоюють займенники найпізніше і часто називають співрозмовника на ім'я (замість *Я не хочу каші – Сашко не хоче каші* тощо), здебільшого плутають особові займенники *я* і *ти*. Це мотивується тим, що словам *я* і *ти* притаманна властивість називати будь-які об'єкти. Словом *я* мовець називає себе, словом *ти* – співрозмовника, але властивості „бути мовцем” і „бути слухачем” не належать до постійних і під час розмови взаємозамінюються. Займенники (так само й артиклі) належать до мовних засобів, що встановлюють зв'язок між мовою й об'єктивною дійсністю. Займенники й артиклі – це слова з преференційною семантикою, тому що в їхньому значенні міститься ідея співвідношення мовлення із зовнішнім світом.

V.5. Актуалізована / неактуалізована референційна характеристика імені. Здебільшого тип референції іменних груп встановлюється без допомоги займенників й артиклів. Так, у реченні *Ягуари вимирають* дієслово виначає тип співвідношення імені. У реченні *Ці тварини – ягуари* важливим є те, що *ягуари* – присудок, тобто синтаксична функція також пов'язана з референцією. Особливу роль відіграє семантичний тип іменної групи, тому що різним іменним групам притаманний неоднаковий референційний потенціал.

У семантичному плані особливими постають власні імена. В традиційній класифікації вони позбавлені смислу. Можливо, й існують певні гіпотези щодо того, яким повинен бути *Андрій* або *Марія*. Така інтерпретація є повністю суб'єктивною, що не дає змоги її враховувати і кваліфікувати як значення слова в мові. Звичайно, в носіїв і першого і другого імені є спільна властивість, пор. *Андрій* – особа чоловічої статі, *Марія* – особа жіночої статі. Відсутність смислу не дає змоги включати власні імена до тлумачних слівників: їх не можна тлумачити.

Водночас власні імена успішно реалізують свою основну **називну** функцію, особливістю вияву якої постає випереджувальний акт найменування. Наприклад, батьки називають власну дитину, записують її ім'я у свідоцтво, розповідають про це родичам, знайомим. Та й сама людина, якщо прагне, щоб її знали, робить усе для знайомства з іншими людьми. Отже, власні імена своїм існуванням у мові сигналізують про те, що властивість називати речі словами може бути притаманна і незалежно від власного смислу. Така властивість не є вторинною, вона постає наче паралельна властивість щось позначати. З погляду теорії референції, власні імена не мають інтенціонала (смислу), але мають екстенціонал – множинність носіїв певного імені.

Різниця між власними і невласними іменами може майже нейтралізуватися, якщо йдеться про унікальний об'єкт, пор. *Сонце* – власне ім'я світила або це тільки поняття, під яке підводиться тільки одне астрономічне тіло?

Власні імена разом з відповідними дескрипціями стали підґрунтям формування теорії референції.

У мові наявні й іменні групи з протилежними властивостями, тобто такі, що мають смисл і не мають екстенціонала, пор. іменні групи типу *король Франції*. Ця іменна група цілком осмислена, але у сучасному світі її екстенсіонал порожній: Франція – республіка, і тому в ній немає короля (див. дослідження поведінки таких імен у тексті Б. Расселом). Фраза *Король Франції лисий* не може бути оцінена з погляду істинності. Це висловлення про неіснуючий об'єкт. Воно не може бути правильним, але воно і не хибне, адже в такому разі було б істинним його заперечення. А висловлення *Король Франції лисий* так само не може бути названим істинним. Отже, це висловлення не істинне і не хибне, воно не набуває ніякої істинної оцінки. Б. Рассел запропонував вважати такі висловлення аномальними.

Вживання подібних іменних груп не завжди робить висловлення аномальним. Вони можуть зустрічатися навіть в істинних висловленнях, якщо з *королем Франції* пов'язані певні уявлення, наприклад, *Ти поводиш себе, наче король Франції*. Аномальність висловлення залежить від позиції іменної групи і постає тоді, коли вона є темою висловлення. Хоча цю тезу треба брати до уваги із певними застереженнями.

Очевидно, неправомірно вважати фрази *Одіссей розумний* або *Сатири злісні* аномальними або навіть хибними тому, що ні Одіссей, ні сатири реально не існують. Імена, що називають об'єкти, які реально не існують, часто використовуються, якщо йдеться про інші часи або про можливі світи. В існуванні короля Франції, або Одіссея, або Пегаса, або єдинорога немає ніякого внутрішнього протиріччя (на відміну від існування круглого квадрата, що неможливе внаслідок взаємовинятку властивостей „бути круглим” і „бути квадратним”). Саме тому в логічній теорії референції (С. Кріпке, Я. Хінтікка) і постало поняття можливих світів, де пропонується існування таких і подібних об'єктів. Для імен *Одіссей* або *сатир* такі можливі світи достатньо описані. Це світи художніх творів Гомера і давньогрецьких міфів. Тому висловлення типу *Одіссей розумний* постають істинними, але тільки в межах того можливого світу, в якому Одіссей існує.

Людина не завжди достеменно знає, чи існує той або інший об'єкт, але може розмовляти про нього, припускаючи його існування, тобто основу складає презумпція наявності відповідного можливого світу. Можна говорити про літаючі тарілки або про снігову людину, навіть не вірячи, що вони є, але й абсолютно не виключаючи такої можливості. Отже, іменам зі смислом притаманна і властивість називати.

Заслугує на увагу також протиставлення конкретно-референтних і предикативних уживань.

Оцінні імена (*дурень, молодець, симпатяга* та ін.) неспроможні чи майже неспроможні співвідноситися з конкретним референтом і тяжіють до по-

зиції предиката. Так, цілком нормативні фрази *Який він дурень!* або *Він такий молодець!* і ледве припустимі *Дурень зайшов до кімнати* або *Молодець учора розповів мені одну історію*. Таке можливе тільки тоді, якщо мовець наче цитує якісь попередні висловлення і фактично використовує оцінні імена як прізвиська. Абсолютно нормальним є референтне використання оцінних імен із займенниками-актуалізаторами: *Цей дурень учора таке вигадав!*

Окремо треба наголосити на „референтційно орієнтованих” іменах типу *вершник*, для яких предикативна функція є майже нехарактерна, пор. **Він – вершник*, і поширеною постає конкретно-референтне вживання: *Вершник подався до найближчого хутора*.

Для адекватного розмежування різних типів імен необхідно враховувати у висловленні ємність пресупозиції. Саме поняття пресупозиція (від лат. *prae* „попереду”, „перед” і *supposition* „передбачення”) означає інформацію, що передує тлумаченню будь-якого мовного вислову. Лексично ця інформація може бути невираженою, але повинна бути відомою учасникам комунікації заздалегідь.

Пресупозиції – це імпліцитні компоненти, поза якими неможливе розуміння. В. М. Волошинов наводить такий приклад: двоє сидять у кімнаті і мовчать. Один промовляє: „Так!”. Ізольовано взятий вислів „так” має значення, але немає смислу, оскільки може не тільки співвідноситися з будь-якою ситуацією, але й набувати в цій ситуації будь-якого значення. Смысл висловлення стає зрозумілим лише за умови окреслення конкретної ситуації спілкування, в якій звучить цей вислів. Припустимо, продовжує В. Волошинов, на момент бесіди обидва співрозмовники, подивившись у вікно, бачать сніг; водночас обидва знають, що уже травень і що давно має бути весна; та й обом уже цілком набридла зима; обоє чекають на весну. Такого зразка знання, що маються на оці, не лише випереджають висловлення, а й формують необхідне мовне тло, на якому його можна правильно зрозуміти. За В. Волошиновим, „те, що мається на оці” утворює „спільний просторовий світогляд”, а прагматична ситуація входить у висловлення як невід’ємна частина „цілісного смислу”. В такий спосіб осмислене ціле висловлення складається з двох частин: 1) зі словесно здійсненої (або актуалізованої) частини і 2) з „тим, що мається на оці” [Волошинов 1995: 65–68].

Описані уявлення беруть участь у комунікації як імпліцитний зміст, який важко обґрунтувати семантично, тому що немає таких семантичних правил, за якими його можна пов’язати з „експліцитним” змістом. Інша картина постає у висловленні *„Василько повернувся додому”*, де пресупозиція ґрунтується на значенні дієслова „повернутися”, а висловлення має на увазі, що Василько кудись ходив. Це настільки очевидно, що будь-який мовець не сумнівається в такому висновку. Можна до того ж говорити і про екзистенційну пресупозицію, тому що висловлення передбачає наявність Василька, а також і домівки, „куди він повернувся”. Кожна з цих пресупозицій пов’язана

з іншими, оскільки екзистенція Василька передбачає існування батьків, бабусь і дідусів, прабабусь і прадідусів, так що, врешті-решт, постають особи Адама і Єви, а екзистенційна пресупозиція наче переконує, що будь-яке речення і навіть слово передбачає існування усього світу.

У сучасній літературі наявні різні класифікації пресупозиції. Особливої уваги заслуговують різновиди пресупозиції, що пов'язані із загальною концепцією інтерпретації, розуміння, зокрема тексту.

Семантичні пресупозиції поширюються на відношення між компонентами речення – наприклад, суб'єкта до предиката. Як граматична умова вона регулюється мовною системою, і про неї можна говорити за синтагматичною взаємозалежністю, наприклад, лексичних одиниць. За твердженням Дж. Лайонза [1978: 465], ці пресупозиції існують між відповідними субстантивами і дієсловами – „bird” : „fly”, „fish” : „swim”, між „прикметниками” й „іменниками” – „blond” : „hair”, „addled” : „egg”, між дієсловами і об'єктами – „drive” : „car” тощо. Селекційні обмеження тлумачаться як пресупозиції і в таких прикладах Ф. Кіфера [Кіфер 1985: 347]: (1) „He frightens X_1 ”; (2) „ X_2 admires Picasso”; (3) „ X_3 is pretty”; (4) „ X_4 is a bachelor”; (5) „ X_5 lasts X_6 ”; (6) „ X_7 elapsed”. Щоб кожне з цих речень було осмисленим, X_1 повинні бути притаманні ознаки /істота/, X_2 – /людина/, X_3 – /людина/ і /жіночий/, X_4 – /людина/, /чоловічий/ і /дорослий/, X_5 – /подія/, X_6 – /час/, X_7 – /час/. Якщо ці пресупозиції не будуть виконані, констатує Ф. Кіфер, речення буде аномальним.

Найбільш чітко постають семантичні пресупозиції у разі їхнього порушення. Наприклад, дієслово „пам'ятати” співвідноситься здебільшого тільки з подіями, що відбулися або мали місце в минулому. Заперечуючи Білій Королеві, яка пропонувала згадати майбутнє, Аліса зауважує: „У мене пам'ять не така. Я не можу згадати того, що ще не відбулось”. У викладі О. В. Падучевої обмеження на семантичну сполучуваність, зокрема презумпція про властивості актантів предиката, утворюють категорійну пресупозицію [Падучева 1997: 217]. Така пресупозиція пов'язана з істиннісною оцінкою висловлення, а перевірка на останню реалізується шляхом встановлення відповідності реальному стану речей (пор.: [МакКоли 1983: 190]). Оскільки в класичному двозначному обчисленні усі пресупозиції або істинні, або неістинні, здебільшого стверджують: якщо пресупозиція певної пропозиції хибна, то і ця пропозиція хибна (пор.: [С'єрль, Вандервекен 1986: 247]). У семантиці можливих світів, підтрнуттям якої є багатозначна система обрахування, можна передбачити і такий стан речей, за якого „пам'ятати” корелює і з майбутніми подіями, як це відбувається, наприклад, у Країні чудес, так що висловлення „Я пам'ятаю те, що ще не відбувалося” не постає аномальним.

Прагматичні пресупозиції. На відміну від семантичних, прагматичні пресупозиції виражають пропозиційну настанову мовця, а істинне значення релятивується щодо уявлень мовця (пор.: [Столнейкер 1985: 427]). Ці пресупо-

зиції залежать від контексту думки; їх не треба сплутувати з „комунікативними імплікатурами” [Грайс 1985: 219–228]. Як правило, стверджують: реченню S властива прагматична пресупозиція P, якщо за будь-якого нейтрального вжитку S у висловленні мовець вважає P таким, що само по собі є зрозуміле або просто відоме адресату (пор.: [Арутюнова, Падучева 1985: 39; Падучева 1990: 396]).

Такі „знання в дужках” визнаються в термінах відповідності певній конвенційній системі, а мовленнєвий акт здійснюється на ґрунті відповідних концептуальних систем, що відображають пізнавальний досвід носіїв мови і є підґрунтям інтерпретації мовних висловів і ситуацій, в яких ці висловлення вживаються. Наприклад, коли незадоволений покупець каже продавцю „*Ви мене обважили!*”, передбачається, що продавці не повинні ніколи обманювати покупців. У такому розумінні частина висловлення, що мається на увазі, замикається на системі думок, що усталилася в певному соціумі. Думка продавця може, очевидно, не збігатися з думкою покупця.

Прагматична пресупозиція функціонує певною мірою за типом ентими, або скороченого силогізму, в якому опускається один із передбачуваних складників (пор.: [Волошинов 1995: 65–68; Кондаков 1975: 561, 689–690]). Думка формулюється часто в скороченому вигляді, коли та або інша частина умовисновку не висловлюється, а тільки мається на увазі. Без ентимем не можна уявити спілкування, оскільки без них суттєво уповільнився б обмін думками. З повним правом можна опускати те, що є очевидним. В іншому випадку слухачі просто порозбігаються (за С. Кліні (цит. за: [Кондаков 1975: 689])). С. Кліні наводить простий приклад: *Я кажу господині пансіону, яка пропонує мені випити ввечері кави: „Якщо я вип’ю кави, я не зможу заснути”*. Частина цього висловлення не тільки опущена, вона імплікована, оскільки сама передумова типу „я збираюсь сьогодні рано лягти спати” прогнозується як відома і ґрунтується на загальноприйнятому судженні типу „Кава збуджує завдяки наявності у ній кофеїну й ароматичних сполук, що утворюються у процесі просмажування зерен на вогні”. У мовленні опускаються такі покликання, які очевидні, а очевидними вони є або тому, що загальноприйняті і добре відомі, або тому, що про них тільки що говорили.

За такого поділу пресупозиції прагматика існує наче незалежно від семантики, а прагматичний компонент значення наче протиставляється семантичному компоненту. Відмовившись від чіткого поділу семантики і прагматики, можна включити прагматичний компонент значення в мікросемантичний опис, хоча б у формі актуалізованих у контексті аферентних ознак. Ці ознаки можуть бути соціолектними й ідіолектними: наприклад, у наведеному висловленні „*Ви мене обважили!*” в семемі „обважити” може актуалізуватися ознака /„обман”/ та ознака /„спритність”/.

Пресупозиції мають принципове значення для інтерпретації. Якщо не обмежуватися „технічною” інтерпретацією, що ґрунтується на мовному ви-

раженні, без прагматичних пресупозицій не можна обійтися, тому що спрямованість будь-якого мовленнєвого акту на інші мовленнєві акти передбачає певне попереднє знання – те, що інколи називають „феноменологічним залишком” [Гуссерль 1999: 110], тлом невисловлених припущень, фреймами, соціальними нормами тощо. Будь-яке висловлення містить за собою приховане тло пресупозиції, а його смисл залежить не лише від інтенційних станів мовців (пор.: [Сєрль 1987]), але й від відповідних пресупозицій у певному контексті думки.

V.6. Референційна характеристика висловлення. Особливої уваги вимагає референція висловлення, оскільки само поняття *висловлення* пов'язано з теорією референції. Висловлення протиставлене поняттю *речення* подібно до протиставлення поняття *актуалізованого імені* й *просто імені*, або імені в мові. Речення й ім'я належать до одиниць мови, а висловлення й актуалізоване ім'я – до одиниць мовлення, пор. висловлення – це речення, використане в мовленні. У мовленні речення набуває оцінки істинності. Так, речення *Йде дощ* неможливо оцінити з погляду істинності, але, використане в мовленні (набувши статусу висловлення), воно може бути охарактеризованим як істинне або хибне. Значення речення (твердження про наявність дощу), притаманне йому незалежно від його вживання, являє собою умову істинності відповідного висловлення. За умови реалізації в момент вимови відповідного висловлення ознак істинності (тобто „*йде дощ*”) воно постає істинним. Якщо ж умови істинності не виконуються, то висловлення є хибним.

Референція імен пов'язана з оцінкою істинності висловлення, тому зміна референта імені може зумовити зміну оцінки істинності усього висловлення. На підставі аналізу різних референційних властивостей висловлення за аналогією з відповідними референційними властивостями імені свого часу Г. Фреге запропонував вважати денотатом (сучасний термін „референт”) висловлення його оцінку істинності. У сучасних працях з референції інколи по-іншому витлумачується поняття референта висловлення. Подібно до співвідношення імен у мовленні з конкретними об'єктами зовнішнього світу висловлення співвідноситься з цілими ситуаціями і / або навіть з комплексами ситуацій.

V.7. Теорія референції і теорія значення: спільне і відмінне. Слова мають смисл, саме він забезпечує зв'язок мови з мисленням, а референція – зв'язок мови з об'єктивною дійсністю. Врахування цього зумовило постанову в лінгвістиці теорії значення і теорії референції. Перша досліджує смисли мовних одиниць, способи їхнього комбінування і відношення між ними, тобто мову поза її вживанням, а теорія референції розглядає зв'язки мови з об'єктивною дійсністю.

VI. ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ

VI.1. Джерела виникнення й основи постанови. Теорія мовленнєвих актив актуалізувалася в межах лінгвістичної філософії, пор. праці представників оксфордської школи (Дж. Остін, П. Стросон) і філософів (Дж. Сьорл та ін.). Засновником теорії мовленнєвих актив є англійський філософ Дж. Остін, який основні ідеї нової теорії виклав у своїх лекціях (Гарвардський університет (1955 р.)). У 1962 р. ці лекції вийшли окремою книгою (пор. назву перекладу „Слово як дія”). Вирізнивши перформативне висловлення, учений подав його кваліфікаційні характеристики, розглянув поняття мовленнєвого акту і диференціював три його сутності: локуцію, ілокуцію і перлокуцію. Основну увагу Дж. Остін та його послідовники приділили ілокутивному акту. Підґрунтям класифікації мовленнєвих актив стало поняття мети. Теорія мовленнєвих актив була вирішальною при переході від семантичного значення до прагматичного. Дж. Остін, розглядаючи поняття перформативності, узагальнює його до поняття прагматичної рамки. Теорія мовленнєвих актив стала одним із джерел сучасної прагматики.

Дж. Сьорл спробував експлікувати правила, які керують мовленнєвим актом. Водночас був запропонований опис механізмів передачі намірів від мовця до слухача у процесі комунікації.

VI.2. Аспекти мовленнєвого акту. Основу теорії Дж. Остіна складає поняття **мовленнєвого акту** – мінімальної одиниці мовленнєвого змісту. Мовленнєвим актом називається творення конкретного речення в умовах реальної мовленнєвої комунікації. Це поняття мовленнєвого акту збігається із сучасним тлумаченням висловлення.

Сам Дж. Остін практично не розглядав цілісний мовленнєвий акт, оскільки аналізував окремо три різні типи актив: **локутивний, ілокутивний і перлокутивний.**

Локутивним постає сам акт мовлення (проголошення), а **ілокутивний** акт можна інтерпретувати у трьох різних іпостасях. Локутивний акт реалізується: 1) як фонетичний акт (вимова окремих звуків); 2) як фатичний акт (вимова окремих слів, що сприймаються як певні звукосполучення, котрі належать до певного словника і певної граматики); 3) ретичний акт (вимова мовних знаків, відповідних слів із властивим для них значенням і референцією). Фатичний і ретичний акти різняться особливостями цитування тощо. Перший передається прямою мовою: *Він сказав: „Йди!”*, де *Йди!* являє собою фатичний акт. Ретичний акт передається непрямою мовою: *Він сказав, щоб я йшов.*

Локутивний акт супроводжується **ілокутивним**. Для нього притаманні намір, мета і конвенційність. Ілокутивний акт реалізується під час говоріння і протиставлений самому говорінню, що зумовлює його ядерність як об'єкта дослідження. Треба диференціювати різні наміри, з якими вимовляється та або інша локуція (результат). Це може бути питання або відповідь, інформація або попередження, оголошення вироку або ухвали, заклик або критика тощо. Отже, локуції можуть використовуватися в різних функціях. Дж. Остін кваліфікував їх як функції мови (пор. розгляд останніх у структурній лінгвістиці) і витлумачував у розрізі **ілокутивної сили**, що є найважливішою характеристикою мовленнєвого акту.

Локутивний та ілокутивний акти можуть мати службову функцію за умови реалізації говорінням цілеспрямованого впливу на думки і почуття слухача. Цей аспект мовленнєвого акту Дж. Остін назвав **перлокуцією**, або **перлокутивним актом**. Різницю між трьома вимірами цілісного мовленнєвого акту вчений прокоментував на прикладі використання різних дієслів. Так, фраза *Він сказав, що...* ілюструє локутивний акт, фраза *Він доводив, що...* – ілокутивний, а фраза *Він переконав мене, що...* – перлокутивний.

Залежно від напряму аналізу можна окреслити три типи мовленнєвих актів. Цілісний мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його субстанції і мовного складу, – це локутивний акт. Ілокутивний акт – це мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його мети й умов реалізації. Перлокутивним постає мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його результату і впливу на слухачів.

Перехід від локутивного акту як об'єкта аналізу до ілокутивного акту – це перехід від традиційного семантичного дослідження до прагматичного. Основним критерієм, який відрізняє ілокутивний акт від локутивного, за П. Стросоном, постає його конвенційність.

Дж. Остін проаналізував три різновиди результатів, які зумовлюються ілокутивним актом: 1) здійснення ілокутивного акту передбачає забезпечення засвоєння (треба зрозуміти значення локуції й ілокутивну силу); 2) ілокутивний акт впливає особливим конвенційним способом, пор.: результатом висловлення *Я називаю цей парк „Ювілейний”* є своєрідне хрещення і неможливість назвати цей парк по-іншому; 3) багато ілокутивних актів зумовлюють певну реакцію – відповідь або практичний наслідок. Така характеристика в чомусь наближає ілокутивні акти до перлокутивів, хоча вони певною мірою різняться, пор.: дія, що зумовлює певні наслідки (*Я наказав йому, і він підкорився*); і дія з особливим перлокутивним завданням (*Я примусив його підкоритися*).

Дж. Сьорл експлікував поняття ілокутивного акту шляхом застосування понять „правило”, „судження” і „значення”. Учений зарахував витворення ілокутивного акту до форм поведінки, регульованих правилами. Водночас він диференціював регулятивні (регулюють наявні форми поведінки типу

етикету) і конститутивні (створюють нові форми поведінки: правила гри) правила. Мовна семантика, на його думку, повинна розглядатися як ряд систем конститутивних правил, а мовленнєві акти відбуваються згідно з цими правилами. Тому завданням дослідження мовленнєвих актів є вияв та опис останніх.

VI.3. Загальнотеоретична класифікація ілокутивних актів. Перша класифікація мовленнєвих актів була запропонована Дж. Остіном, що ґрунтувалася на наявності / відсутності того або іншого перформативного дієслова (здатного в першій особі однини дійсного способу прогнозувати утворення перформативного висловлення). Саме таке дієслово сигналізує про наявність відповідної ілокутивної сили. Перформативні дієслова експлікують різні ілокутивні сили. По суті, метою класифікації Дж. Остіна є класифікація ілокутивних актів, у якій спочатку виділяються усі перформативні дієслова з подальшою їх диференціацією на класи. Остання включає одночасно і класифікацію перформативних дієслів та ілокутивних актів.

Дж. Остін розмежував і витлумачив дієслова п'яти класів: вердиктивів, екзерситивів, комісивів, бехабітивів, експозитивів.

Вердиктиви – це офіційні або неофіційні повідомлення очевидного і прихованого судження про оцінку або факт. До них належать судові акти, що можуть бути обґрунтовані або необґрунтовані, справедливі або несправедливі. В англійській мові вердиктиви реалізуються дієсловами типу *acquit* „виправдати, визнати невинним”, *convict* „осуджувати, визнавати винним”, *characterize* „характеризувати”, *value* „здійснювати оцінку” та ін. Вердиктиви репрезентують реалізацію оцінного судження.

Екзерситиви означають прийняття ухвали або ведення пропаганди на користь або на шкоду когось або чогось. За допомогою екзерситивів здійснюється влада, права або вплив: призначення на посаду, голосування, наказ, порада тощо, пор. англійські дієслова: *appoint* „призначати”, *command* „наказувати”, *name* „називати”, *resign* „подавати у відставку”, *plead* „упрошувати”, *proclaim* „оголошувати” та ін. Екзерситиви – це вияв впливу або реалізація влади.

Особливістю **комісивів** є спонукання мовця до певної поведінки. Типовими виявами цього класу постають обіцянки та інші обов'язки, зокрема заяви про наміри і різне вираження підтримки, пор. англійські дієслова типу *consent* „погоджуватися”, *guarantee* „гарантувати”, *promise* „обіцяти”, *vow* „клястися, присягатися” та ін. Комісиви – це ухвала обов'язків про наміри.

Бехабітиви – це реакція на поведінку інших людей і події. Бехабітиви є змішаною групою, що пов'язана із суспільною поведінкою і взаємовідносинами людей. До них належать вибачення, образа, привітання, похвала, вітання, співчуття та ін. Для цього класу важливою є не тільки успішність акту, але й щирість мовця.

Експозитиви засвідчують статус висловлення у мовленнєвій комунікації. Вони використовуються під час пояснення, проведення дискусії. Це найчисельніший клас ілокутивних актів. Ним марковані англійські дієслова типу *affirm* „підтверджувати”, *deny* „заперечувати”, *state* „стверджувати”, *answer* „запитувати”, *mention* „згадувати”, *inform* „інформувати”, *report* „повідомити” і под. Призначенням експозитивів є пояснення підстав, аргументів та повідомлень.

У класифікації Дж. Остіна не завжди чіткими постають межі між класами. Той самий ілокутивний акт може бути відразу зарахованим до кількох класів, що особливо притаманне для експозитивів.

Усе це зумовило різку критику класифікації Дж. Остіна, основними недоліками якої вважалися: 1) нечіткість формулювань; 2) прив’язування класів до перформативних дієслів, тобто до конкретної мови, а необхідна універсальність класифікації ілокутивних актів. Найбільш послідовно її критикував Дж. Сьорл, який наполягав на розмежуванні класифікації перформативних дієслів та ілокутивних актів. Він запропонував власну класифікацію ілокутивних актів, що постає найбільш репрезентативною і певною мірою загальноприйнятою.

Основу класифікації Дж. Сьорла утворюють 12 критеріїв, з-поміж яких три основних: ілокутивна мета, напрям пристосування і виражений психологічний стан. Ілокутивна мета – це основна частина ілокутивної сили, яка не вичерпує її. Так, ілокутивна мета прохань і наказів збігається: вони є спробою спонукати співрозмовника щось вчинити, водночас їхні ілокутивні сили не збігаються.

Підґрунтям другого критерію є розмежування двох напрямів ілокутивних актів: пристосування слів до світу і навпаки. Прилаштування слова до реальності відбувається зазвичай у твердженнях, описах та ін. Пристосування реальності до слів відбувається у вимогах, наказах тощо. Психологічний стан типу наміру, бажання, переконання і под. виявляються умовою ширості мовленнєвого акту.

Ґрунтуючись на цих та інших критеріях, учений пропонує незалежну від конкретної мови класифікацію ілокутивних актів. Дж. Сьорл розмежовує п’ять базових типів: репрезентативи (або асертиви), директиви, комісиви, експресиви і декларації.

Мета **репрезентативів** полягає у фіксуванні відповідальності мовця за повідомлення про певний стан речей, тобто за істинність висловленого судження. Репрезентативи оцінюються за шкалою: „істина” – „неістина”. Їм притаманне пристосування слів до реальності, а висловлене ними психологічне судження – переконання.

Завданням **директивів** є досягнення, здійснення чого-небудь адресатом. Їм властиве пристосування реальності до слів, а виражений психологічний стан – бажання. Особливістю їхнього пропозиційного змісту є те, що адресат у майбутньому реалізує певну дію, пор.: питання, накази, прохання тощо.

Клас **комісивів** за змістом (не зовсім адекватно за обсягом) повторює відповідний остінівський. Їхня мета полягає в покладенні на мовця зобов'язання здійснити якусь дію або ж дотримуватися певної лінії поведінки. Комісивам властиве пристосування реальності до слів, а виражений психологічний стан – намір: обіцянки та ін.

Метою **експресивів** є вираження психологічного стану щодо стану речей, що окреслений пропозицією: подяки, привітання, вибачення і под. Їм не властиве пристосування.

Декларації реалізують встановлення відповідності між пропозиційним змістом і реальністю. Вони не марковані певним психологічним станом, але для них характерні обидва напрями пристосування.

Дж. Сьорл підтвердив свою класифікацію і власне-синтаксичними даними. Він пов'язував віднесеність мовленнєвого акту до певного класу із синтаксичними особливостями дієслів, використовуваних у цих актах.

VI.4. Непрямі мовленнєві акти: диференційні ознаки і статус. Класифікація ілокутивних актив, за Дж. Сьорлом, універсальна і не залежить ні від якої конкретної мови. Очевидно, наявна кореляція між типом мовленнєвого акту і використовуваними в ньому мовними засобами. Це стосується насамперед ілокутивної сили і семантики відповідного дієслова, що експлікує цю силу (*Я стверджую... Я наказую... Я прошу...*). За відсутності такого дієслова в мовленні ілокутивна сила експлікується особливою синтаксичною структурою або інтонацією (пор. *Василь прийшов* і *Василь прийшов?*).

У мовленні використовуються і так звані непрямі мовленнєві акти, де немає відповідної ілокутивної сили спеціальних мовних маркерів. Окремі з таких висловлень конвенційні, тобто регулярно вживаються для вираження певної ілокутивної сили, попри те, що містять мовні маркери, характерні для інших типів ілокуцій. Так, питання *Пробачте, у вас немає годинника?* регулярно використовується як прохання повідомити, котра година. Питання *Не могли б ви передати мені сіль?* постає насправді проханням передати сіль, а не питанням про фізичні можливості співрозмовника. Висловлення *Я хочу привітати тебе з Днем народження*, швидше, постає привітанням, а не повідомленням про власні бажання.

Дж. Сьорл висунув гіпотезу, що незалежно від того, конвенційними є непрямі мовленнєві акти чи ні, основу їхнього розуміння складають ті самі механізми. Використовуючи непрямі мовленнєві акти, мовець розраховує на мовні й позамовні знання співрозмовника. Під останніми розуміють також знання про принципи спілкування (зокрема, постулати Г. П. Грайса), і різні енциклопедичні знання про реальний світ. З цієї метою Дж. Сьорл opracує логічну процедуру (висновку), що складається з 10 кроків, пройшовши через які, адресат зуміє правильно інтерпретувати питання як прохання, тобто розпізнає, що перед ним непрямий мовленнєвий акт. Природно, якщо

відповідний непрямий мовленнєвий акт стає конвенційним, адресат не повинен щоразу реалізовувати цю процедуру, а може просто перейти до її результату. Отже, в разі конвенційності (стандартності такого вжитку) результат процедури інтерпретації мовленнєвого акту треба розглядати і як його ілокутивну силу. Тому Х, звертаючись до У, вимовляє: „*Не могли б ви передати мені сіль?*”

Крок 1: Х поставив мені питання про те, чи притаманна мені спроможність передати сіль (факт, що стосується цього діалогу).

Крок 2: Я передбачаю, що в межах цього діалогу він вчинить за законами взаємодії, і тому, можливо, його висловленню притаманна певна мета або спрямованість (принципи кооперації в мовленнєвому спілкуванні).

Крок 3: Обставини мовленнєвого спілкування не передбачають у співрозмовника абстрактного зацікавлення моєю спроможністю передати сіль (фактологічна фонові інформація).

Крок 4: Більше того, він, можливо, уже знає, що відповідь на це питання буде позитивною (фактологічна фонові інформація).

Крок 5: Отже, його висловлення являє собою не просто питання. Мають, йому притаманна певна прихована ілокутивна мета (умовисновок на підставі перших чотирьох кроків). Якою може бути ця мета?

Крок 6: Підготовчою умовою для будь-якого спонукального ілокутивного акту є здатність адресата реалізувати цей акт.

Крок 7: Отже, Х поставив мені питання, з позитивної відповіді на яке випливає, що виконано підготовчу умову для прохання передати сіль (умовисновок на основі кроків 1 і 6).

Крок 8: Тепер ми обідаємо; люди за обідом переважно користуються сіллю; вони передають сіль один одному, просять інших передати сіль і под. (фонові інформація).

Крок 9: Отже, він мав на увазі виконання підготовчої умови для прохання, умови реалізації якої він пов'язує зі мною: він хоче, щоб я був готовий її виконати (умовисновок на підставі кроків 7 і 8).

Крок 10: Отже, в силу відсутності якої-небудь іншої розумної ілокутивної мети він просить мене передати йому сіль (умовисновок на підставі кроків 5 і 9).

До найчастотніших причин використання непрямих мовленнєвих актів належить ввічливість. У багатьох мовах наявні різні способи уникнення прямих прохань, що вважаються неввічливими. Прямі прохання замінюються, наприклад, на питання про можливості або бажання здійснити певну дію. Здебільшого такі заміни є конвенційними, що дає змогу стверджувати про наявність представницького класу конвенційних ввічливих непрямих мовленнєвих актів.

VI.4.1. Особливості комунікативних невдач. Комунікативною невдачею називається такий мовленнєвий акт, коли наміри мовця (ілюктивна сила) були неадекватно сприйняті адресатом, що зумовило його непрогнозовану реакцію. Щоправда, інколи адресат лише створює видимість про незрозуміння намірів мовця і свідомо реагує неадекватно. Останнє помітно під час конвенційних непрямих мовленнєвих актів, коли неадекватна реакція сприймається як знуцання. У низці випадків можна моделювати відповідні комунікативні невдачі, пор.: 1) *Пробачте, у вас немає годинника?* – Є [питання сприймається як питання, а не як прохання повідомити котра година]; 2) *Не могли б ви передати сіль?* – *Чому не міг би?* *Міг би* [сіль не передається; очевидне прохання інтерпретується як питання згідно з синтаксичною і семантичною структурою]; 3) *Я хочу привітати тебе з днем народження.* – *Ну що ж, вітай* [непрямий мовленнєвий акт привітання інтерпретується як висловлення бажання].

На сьогодні актуальним є створення відповідної класифікації комунікативних невдач. На матеріалі російської мови таку типологію запропонували О. П. Єрмакова й О. А. Земська. Її основу складає типологія зумовлюваних причин, з-поміж яких дослідники виділяють три класи: 1) зумовлювані будовою мови, 2) зумовлювані різницею мовців у тому чи іншому вимірі, 3) зумовлювані прагматичними чинниками. В діалозі зазвичай діє не одна причина, а їхній комплекс. Так, з-поміж першого типу комунікативних невдач вирізняється, зокрема, підклас комунікативних невдач, зумовлюваних неоднозначністю мовних одиниць, до яких належать комунікативні невдачі, що постають внаслідок неоднозначного тлумачення слова *як* (питальний займенник – прислівник способу дії – питальна частка, що виражає подив) [Єрмакова, Земская 1993], пор. такі конкретні діалоги: *А. Ти знаєш, що Дмитрик ударив І. П.? Б. Як?! А. Я не знаю як, знаю, що ударив. Б. Тьху! Я що питаю „яким чином”? Я просто повірити не можу. А. А кажеш „як”!*

Постання комунікативних невдач, пов'язаних з відмінностями в індивідуальних (психічних і фізичних) властивостях співрозмовників, пов'язане також з тими чи іншими мовними чинниками. Лише в небагатьох випадках такі комунікативні невдачі не супроводжуються мовними засобами. Це може зумовлюватися різницею в картинах внутрішнього світу співрозмовників, наслідком чого є різна оцінка певних явищ. Сюди належать також і відмінності в психологічних властивостях мовців. Як ілюстрація – діалог-запрошення на дачу, під час якого обговорюється відсутність у господарів машини, що самі господарі інтерпретують як незручність, а запрошення – як переваги дачного життя (відсутність шуму і бруду). І лише наприкінці розмови у співрозмовників настає взаєморозуміння.

З-поміж прагматичних чинників, що зумовлюють комунікативні невдачі, виділяється, зокрема, ігнорування мовцем прагматичного компонента в семантиці слів. Для адресата він постає сильнішим, ніж предметно-логічний

зміст слова, пор.: у селі розмовляють два чоловіки: молодий мешканець міста (А.) і старшого віку сільський учитель, пенсіонер, який виріс у селі (Б.)
А. А що, тут тільки приїжджі тепер? Аборигенів уже немає? Б. А ви трошки стиште ваш гонор! Які вони вам аборигени! Це селяни! Трудівники полів! А. Та я нічого поганого не мав на увазі. Я в сенсі „корінні жителі”.

У зв'язку з цим автори відзначають принципові особливості реального спілкування. В природному непідготовленому мовленні співрозмовники майже ніколи не сповідують прагматичних постулатів, сформульованих Г. П. Грайсом. Часто, кажучи одне, люди прагнуть, щоб зрозуміли зовсім інше; їхнє мовлення буває надлишковим, малоінформативним та ін. Комунікативні невдачі постають результатом взаємодії складного комплексу людських чинників з явищами мови. Важливим є те, що наявність комунікативних невдач, хоча й заважає спілкуванню, вельми рідко зумовлює повне непорозуміння. Здебільшого воно нівелюється під час бесіди.

Загалом теорія комунікативних невдач виходить за межі теорії мовленнєвих актів і належить до прагматики загалом.

VI.4.2. Закономірності і напрями розвитку теорії мовленнєвих актів.

Один із найважливіших методологічних наслідків теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що множинність способів використання мови (правда, в межах комунікативної функції) не є безмежною. Можливість обчислення ілокутивних сил, а також мовних способів їхнього вираження дає змогу створити певну надбудову над класичною семантикою речення. Кількість різних дій, обчислених у межах теорії мовленнєвих актів, постає не надто великою. Так, Дж. Сьорл виділив з-поміж них такі основні типи: 1) ми повідомляємо іншим, який стан речей; 2) ми намагаємося примусити реалізувати щось інше; 3) ми беремо на себе обов'язок здійснити щось; 4) ми виражаємо свої почуття і відношення; 5) ми за допомогою висловлень вносимо зміни до навколишнього світу. Інколи за допомогою того самого висловлення реалізується кілька таких дій.

Запропонований Дж. Сьорлом механізм встановлення в межах дослідження непрямих мовленнєвих актів виявився зручним інструментом аналізу когнітивної діяльності загалом. Визначення ілокутивної сили висловлення є частковим випадком висновку, що використовує адресат для отримання вичерпної інформації про наміри мовця. На цьому ґрунті постала теорія особливої семантики адресата (в широкому розумінні – теорія когнітивної діяльності слухача).

Ключовими в семантиці адресата є поняття наміру й інтенційності (від англ. *intention* „намір”). Інтенційність протиставлена конвенційності й означає всі ті суб'єктивні моменти, які мовець включає у висловлення. Г. П. Грайс вводить також поняття значення мовця, що охоплює його намір і мету під час виголошення висловлення. Це дає підстави розглядати ілокутивну силу

як частковий випадок значно ширшого і більш загального феномена – наміру мовця і пов'язаних з ним понять. Очевидно, що мовець використовує не тільки ілокутивні маркери (засоби вираження ілокутивності), але й багато інших (пресупозиція, метафора, риторичні прийоми тощо) для досягнення своєї мети. Теорія мовленнєвих актів стала одним із джерел і відповідно частиною прагматики. Теорія мовленнєвих актів відіграла важливу роль у розвитку інших лінгвістичних дисциплін: лінгвістики тексту, соціолінгвістики, теорії аргументації і в дослідженнях у сфері штучного інтелекту.

ВІІ. ПРАГМАТИКА. ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ, ПОНЯТТЯ І НАПРЯМИ

ВІІ.1. Джерела прагматики. Класичне визначення прагматики (від грец. *Pragma* – справа, дія) запропонував Ч. Морріс у 1938 р. Мався на оці розділ семіотики, протиставлений синтаксису й семантиці, відношенню між знаками та їхніми інтерпретаторами, або користувачами. Порівняно з цим визначенням реальні межі сучасної прагматики суттєво розширилися. Сьогодні під прагматикою мається на увазі когнітивне, соціальне і культурне дослідження мови і комунікації. По суті, прагматика є міждисциплінарною сферою, що використовує методи і теорії різних наук. У сучасному науковому світі вона посідає одне з чільних місць за інтенсивністю розвитку і впливу на інші сфери знань. Інколи завдання власне-лінгвістичної прагматики певною мірою звужують її завдання і залишають для неї тільки вивчення функціонування мовних знаків у мовленні (такий підхід поширений у вітчизняній лінгвістиці).

Одним з основних джерел прагматики, крім власне-семіотичних ідей Ч. С. Пірса і Ч. Морріса, постав обґрунтований на ідеях Ч. С. Пірса американський філософський напрям – прагматизм, до представників якого належать У. Джемс, К. І. Льюїс, Дж. Дьюї, Дж. Г. Мід, Р. Рорті.

Іншим важливим джерелом була теорія мовленнєвих актів, опрацьована в межах лінгвістичної філософії у працях Дж. Остіна і Дж. Сьорла.

Особливу роль для формування безпосередньо лінгвістичних завдань відіграла теорія Г. П. Грайса, що інколи називається логікою мовленнєвого спілкування, або прагматичною теорією значення.

ВІІ.2. Прагматика шифтерів (дейктичних слів). Умови комунікації впливають на розуміння тексту, підтвердженням чого є індексальні мовні знаки, семантика яких безпосередньо орієнтована на мовленнєву ситуацію. В значенні слів типу *я, ти, тут, сьогодні, тепер* фактично міститься покликання на мовленнєву ситуацію. Крім семіотичного терміна „індекси”, на позначення цих слів використовуються й інші назви. Найпоширенішими є: 1) термін „дейктичні слова” (К. Бругман, К. Бюлер, У. Вайнрайх); 2) термін „шифтери” (О. Есперсен, Р. О. Якобсон). Ці терміни використовуються дещо ширше, ніж це властиво для прагматики. Так, індексами, або шифтерами, називаються також граматичні категорії, пов’язані із ситуацією мовлення, наприклад: категорії особи або часу.

Особовий займенник 1-ої особи *я* позначає людину, що вимовляє це слово, а під час розмови так називають себе усі співрозмовники. Слово *я* наче переміщується від мовця до слухача, називаючи поперемінно то одного,

то іншого. Вважати, що значенням *я* є щось типу „мовець”, неправильно. Так, фрази *Мовець повинен дивитися в обличчя співрозмовникові* і *Я повинен дивитися в обличчя співрозмовникові* означають цілком різні речі, тобто *я* і *мовець* не є синонімами.

Особовий займенник 2-ої особи *ти* за основними своїми властивостями надзвичайно подібний до *я*, але пов'язаний він уже не з адресантом, а з адресатом. Це слово під час бесіди також стосується різних людей, різних співрозмовників, його значення не може бути описаним просто як „співрозмовник”.

Діти, які тільки починають засвоювати мову, досить важко орієнтуються в переходах референта, вживаючи ці слова, тому вони часто називають себе і тих, до кого звертаються, власними іменами або такими словами, як *мати, батько, тато, дядько*, тобто використовують знаки з постійним значенням. Замість фрази *Я тебе люблю* звучить, наприклад, *Світланка любить маму*, а замість *Я хочу їсти* → *Миколка хоче їсти*. Значення займенників *я* і *ти* є, по суті, змінними, заповнювані специфічно для кожної окремої мовленнєвої ситуації.

Змінними можуть бути також місце і час. Щоб встановити зміст слова *тут*, треба знати місце, де воно було вимовлено. *Тут*, мовлене в театрі, відрізняється від *тут*, мовленого на стадіоні, *тут* вдома не те саме, що *тут* у школі. Слово *тепер* позначає змінний час. Час, фіксований словом *тепер*, завжди збігається з моментом його вимови. *Тепер*, вимовлене вранці, позначає інший час, ніж *тепер*, висловлене увечері; *тепер* у наші дні відрізняється від *тепер* у давньому світі. Подібне легко простежити на прикладі слова *сьогодні* з тією тільки різницею, що проміжок часу тут точно визначений: це день, коли вимовляється це слово. Значення слова *сьогодні* складається зі змінної і постійної частин. Таких слів дуже багато.

Щоб визначити точний смисл слів, що містять у своїй структурі змінну, треба знати: *я* – хто це говорить, *ти* – кому це кажуть, *тут* – де це кажуть, для *сьогодні* і *тепер* – коли це говорять, тобто треба знати умови вживання певних знаків. Якщо ці умови невідомі або непрозорі, виникають непорозуміння і плутанина. Звичайно, ситуації спілкування, в яких залишаються невідомими окремі з головних параметрів (учасники, місце і час), досить рідкісні, але можливі.

Для особових займенників такими є ситуації, коли один із співрозмовників не впізнає іншого. Наприклад: дзвінок у двері. Запитуєте: „*Хто там?*” – і у відповідь чуєте: „*Я*”. Якщо ви не впізнаєте голосу, така відповідь вам нічого не дає: будь-хто за дверима може так відповісти. Правильно було б у цій ситуації назвати своє ім'я. Відповідь „*я*” може бути тільки тоді, коли мовець впевнений, що його голос впізнають. Саме тому такою відповіддю здебільшого користуються між собою лише дуже близькі люди.

Не менш показовою може постати ситуація із займенником 2-ої особи. Вам повинен зателефонувати колега. Лунає телефонний дзвінок. Ви швидко

знімаєте слухавку і відразу ж запитуєте: „*Це ти?*”. Питання неточне – адже будь-яка людина з іншого боку має право вимовити: „*Так*”, і, таким чином, наявна комунікативна невдача. Якщо ви так поспішаєте, що не можете дочекатися перших слів співрозмовника, то назвіть хоча б ім'я вашого колеги: „*Це ти, Миколо?*”.

Ще один вельми показовий приклад розмови по телефону. Мама запитує в сина: „*Де ти?*”, син чесно відповідає: „*Тут*”, але він нічого не повідомляє про місце перебування. Хоча потрібно було назвати конкретне місце, наприклад, „*в гостях*”, „*у школі*” і под.

Ще складніше уявити мовленнєву ситуацію, коли був би невідомий час породження тексту. Хоча це також можливе, якщо між відправленням й отриманням повідомлення наявний розрив у часі. Ви отримали листа від знайомого, в якому написано „*Сьогодні купив білети. Через тиждень приїду*”, але знайомий забув вказати дату купівлі білета. Коли він приїде, незрозуміло. Незрозуміло також, від якого числа треба розпочинати відраховувати тиждень, адже саме слово *сьогодні* не позначає ніякого конкретного дня. Якби було написано *Сьогодні, першого вересня*, то не виникло б непорозуміння.

У використанні дейктичних слів, або шифтерів, тобто змінних мовних знаків, наявні певні обмеження. Якщо мовець хоче, щоб співрозмовник його зрозумів й отримав конкретну інформацію, він повинен потурбуватися про те, щоб співрозмовнику були відомі усі необхідні параметри мовленнєвої ситуації.

VII.3. Рівні розуміння тексту і типологія мовленнєвих ситуацій. Від параметрів мовленнєвої ситуації залежить розуміння не тільки слів-шифтерів, але й будь-якого тексту. В парадоксальній формі цю ідею висловив аргентинський письменник Х. Л. Борхес в оповіданні „П'єр Менар, автор «Дон Кіхота»”. За формою оповідання являє собою рецензію на роман “Дон Кіхот” (точніше, фрагменти роману), написане в XX ст. якимсь П'єром Менаром і яке текстуально збігається з „Дон Кіхотом” М. Сервантеса. Але, як засвідчує рецензент, це два цілком різні твори, оскільки сучасний автор зумів вкласти в той самий текст значно глибокий зміст. Якщо відсосередитися від вельми оригінального завдання створити (створити, а не скопіювати!) художній твір, уже створений раніше іншою людиною, то зовнішні парадоксальні висновки виявляються якщо не зовсім незаперечними, то, певною мірою, зрозумілими. Справді, сучасний автор вкладає в текст зовсім інший зміст у силу того, що він володіє цілком іншими знаннями про світ і про літературу. Залежно від авторства значно різняться і читацькі стратегії. Умовно кажучи, підпис під текстом, а також час його написання та інші дані суттєво впливають на його сприйняття.

У повсякденній комунікації (а не тільки у вигаданій літературній) досить легко наштотхнутися на різне сприйняття тексту внаслідок реальної

або потенційної зміни його авторства. Так, почувши в телевізійній програмі фразу про можливі революції в країні, слухач-глядач розуміє її та реагує цілком по-різному залежно від того, чи виражає вона думку самого ведучого чи він цитує когось. В останньому випадку суттєвим є те, чи цитує він президента, опозиційного політичного діяча чи випадкового перехожого.

Розуміння окремої фрази або всього тексту залежить від контексту в найширшому розумінні слова, тобто від мовленнєвої ситуації, від фонду знань адресата й адресанта, від їхніх цілей і стратегій, поведінки в певний момент. Усі ці критерії постійно змінюються. Вимовляючи те саме, дві особи можуть мати на увазі різне, навіть якщо не підозрювати їх в іронії, знущанні тощо. Це можна сказати і про ту саму людину: кажучи те саме, але в різний час або різним людям, вона має на увазі різні речі.

Принципово важливим є те, що семантика тексту залежить не тільки від мовця (автора), але і від його адресата. Тут варто звернутися до літературних прикладів. Численні інтерпретації „Божественної комедії” Данте досить відомі. Їхній діапазон надзвичайно великий – від релігійних творів до політичної сатири. Але текст залишається тим самим. Тлумачення іншого тексту – Біблії – значно перевищує обсяг самого Священного Писання, хоча йдеться тільки про передачу змісту.

Говорити про одну інтерпретацію не має рації. Власна інтерпретація і розуміння тексту властиві літературознавцям, критикам та ін. Їхнє розуміння не залежить безпосередньо від намірів автора (існує навіть твердження, що автор не господар свого твору), а більшою мірою визначається здібностями самого читача, який може „вкласти” в текст будь-який зміст. Множинність інтерпретацій притаманна не тільки складним текстам, але і простим, не лише літературним текстам, але і будь-яким виголошеним словам.

Аналогічним до розуміння тексту постає сприйняття творів невербального мистецтва. Так, сприйняття чорного квадрата, безумовно, залежить від того, де його спостерігати: в музеї, на вулиці або в зошиті учня. Суттєвим є те, хто його намалював. Та й сприйняття відомого „Чорного квадрата” К. Малевича в музеї так само залежить від суб’єкта сприйняття. Хтось взагалі не сприймає його як предмет мистецтва, хтось вкладає в нього складний і глибокий зміст.

Власне значення тексту виконує роль одного з чинників, що впливають на його розуміння, але в жодному сенсі не визначають його. Можна вважати, що наявні різні семантики і, відповідно, різні значення. Звідси говорять про значення в мові і значення в мовленні, про значення адресанта і про значення адресата, просто про значення і про прагматичне значення. Значення тексту в мові зазнає певних змін внаслідок реальної комунікації (актуалізації тексту). З-поміж чинників, що впливають на ці зміни, необхідно наголосити на умови мовленнєвої ситуації і різні характеристики адресанта й адресата: фонди їхніх знань, спільна частина фондів знань, комунікативні стратегії і под.

Один із фундаментальних описів стратегії мовленнєвої поведінки і можливих відхилень від „прямого” смислу ґрунтовно описаний Г. П. Грайсом. Саме він складає основу сучасних підходів у прагматичі.

VII.4. Вихідні положення постулатів Г. П. Грайса. Г. П. Грайс сформулював принципи прагматичного підходу і значною мірою визначив подальший розвиток прагматики. Г. П. Грайс констатує, що діалог здебільшого є спільною діяльністю його учасників. У звичній ситуації учасники діалогу визнають спільну мету або напрям діалогу. Згідно з ними вони дотримуються певного спільного принципу, який Г. П. Грайс кваліфікує як **принцип кооперації**, пропонуючи таке тлумачення: „Комунікативний внесок учасників на кожному кроці діалогу повинен бути адекватним щодо того, що вимагає спільно визначена мета (напря́м) діалогу”.

Поряд з принципом кооперації виділяються конкретніші **постулати спілкування**. Вони поділяються на чотири категорії: кількість, якість, відношення і спосіб.

До категорії кількості належать два постулати: 1) твоє висловлення повинно містити не менше інформації, ніж вимагається (для виконання плинних завдань діалогу); 2) твоє висловлення повинно уміщувати не більше інформації, ніж вимагається (для виконання реальних завдань діалогу).

Категорія якості репрезентована загальним постулатом: намагайся, щоб твоє висловлення було істинним. Цей постулат деталізується двома частковими підпостулатами: а) не говори того, що ти вважаєш неправдивим; б) не говори того, на що в тебе немає достатніх підстав.

Категорія відношення містить постулат: не ухиляйся від теми.

Категорія способу охоплює постулат: висловлюйся ясно. Останній розкривається чотирма частковими підпостулатами: а) уникай незрозумілих висловів; б) уникай неоднозначності; в) будь лаконічний (уникай непотрібного багатослів’я); г) будь організований.

Г. П. Грайс наголошує, що список постулатів загалом не вичерпаний. До того ж, наявні постулати й іншого ґатунку – естетичні, соціальні і моральні, наприклад: „Будь ввічливим” тощо. З-поміж наведених постулатів наявні більш важливі і менш важливі. Так, багатослів’я менше ігноруються, ніж неправда. Усі ці постулати ґрунтуються на тому, що основною метою мовленнєвої комунікації постає максимально ефективна передача інформації, і всі вони покликані забезпечити таку комунікацію. Але очевидно, що мова може використовуватися і з іншою метою: обману, маніпуляції свідомістю та ін. Так, згідно з трансакційним аналізом Е. Берна сформульовані постулати забезпечили б лише процедурне використання мови.

Отже, жоден із постулатів не постає безумовним. Але відхилення можуть бути різними: свідомими і несвідомими, з метою ввести співрозмовника в оману і без такої мети. Інколи демонстративний ухил від того або того

постулату має додаткову інформацію і постає одним із можливих комунікативних прийомів. Для пояснення механізму цього прийому Г. П. Грайс вводить поняття **комунікативної імплікатури**. Це поняття він пояснює таким діалогом: *А і Б розмовляють про свого спільного колегу В, який працює в банку. А питає, як справи у В на роботі, і Б відповідає: „Думаю, більш або менш усе в нормі: йому подобаються товариші по роботі, і він ще не потрапив до в'язниці”*. Після цієї фрази для А було б природним поцікавитися (якщо він, звичайно, не орієнтується в подіях), що саме означають його слова і на що конкретно натякає Б. Б може пояснити свої слова в тому смислі, що В не та людина, щоб витримати спокусу, яка стоїть перед ним, або що його товариші по роботі – надзвичайно неприємні люди. На цьому прикладі добре видно, як те, що мається на увазі, може відрізнитися від того, що висловлено. Те, що мається на увазі, встановлюється за певними правилами, і з того, що висловлено, і з того, в якій ситуації і в якому контексті це висловлено.

Комунікативні імплікатури постають у тому разі, коли свідомо і демонстративно порушується (або наче порушується) який-небудь із постулатів спілкування. В цьому разі співрозмовник встановлює певний смисл з факту квазі-порушення принципу кооперації загалом й окремого постулату зокрема. За термінологією Г. П. Грайса, мовець імплікує щось. Загальна схема встановлення комунікативної імплікатури за Г. П. Грайсом така: „Він сказав, що *p* немає підстав вважати, що він не дотримується постулатів або, в крайньому разі, принципу кооперації; він не міг сказати *p*, якщо б він не вважав, що *q*, він знає (і знає, що я знаю, що він знає), що я можу зрозуміти необхідність передбачення про те, що він думає, що *q*, він хоче, щоб я думав – або хоча б готовий дозволити мені думати, – що *q*; отже, він імплікував, що *q*”.

Г. П. Грайс ілюструє поняття комунікативної імплікатури значною кількістю прикладів, членуючи їх на три групи, де першу складають приклади, в яких усі постулати витримані або хоча б не простежується, що якийсь постулат порушено: *А стоїть біля свого автомобіля. Між ним і перехожим Б відбувається такий діалог: А. У мене закінчився бензин. / Б. Тут за рогом є гараж*. Очевидна семантична незв'язність діалогу означає, що Б фактично імплікує, що гараж може бути відчинений і що в ньому може продаватися бензин.

Другу групу складають приклади, в яких постулати вступають у конфлікт і один з них порушується: *А опрацьовує разом з Б маршрут подорожі Францією. А хоче відвідати їхнього спільного знайомого В: А. Де живе В? / Б. Десь на півдні Франції*. Немає підстав вважати, що Б ухиляється від відповіді. Але його відповідь містить менше інформації, ніж хотілося б А. Недотримання постулату кількості зумовлено бажанням уникнути порушення постулату якості: „Не кажи того, на що у тебе немає достатньо підстав”. Б імплікує, що він не знає, в якому місті живе В.

Третя група охоплює приклади, в яких мовець свідомо порушує постулат для породження імплікатури. На думку Г. П. Грайса, до випадків пору-

шення постулату кількості належать фрази типу *Жінка є жінка* або *Війна є війна*, оскільки на семантичному рівні вони не інформативні. Такий підхід не зовсім коректний, тому що конструкції $X \in X$ можна приписати особливе значення.

До порушення постулатів якості належать різноманітні мовленнєві фігури: іронія, метафора, гіпербола тощо. Така, наприклад, фраза якогось *А про Б*: „*Він – справжній друг*”, у тому разі, якщо усім відомо, що *Б* тільки що зрадив *А*. Щоб уникнути передбачення, що *А* демонстративно і безуспішно обманює, слухачі повинні приписати цій фразі інший смисл.

Як приклад порушення постулату якості Г. П. Грайс розглядає такий випадок. На прийомі *А* заявляє: „*Місіс Х – стара кляча*”. Репліка у відповідь *Б*: „*Чи не правда, що погода цього літа була чудова?*” Допускаючи відкрите порушення постулату відношення, *Б* імплікує, що слова *А* не варто осуджувати і що *А* продемонстрував соціальну недоречність.

Порушення постулату способу Г. П. Грайс бачить у вживанні фрази *Міс Х випускала послідовність звуків, що нагадували пісеньку „Home sweet Home”* замість синонімічної фрази *Міс Х співала „Home sweet Home”*. Очевидно, багатослів'я пояснюється тим, що мовець хотів наголосити на різниці між поведінкою *міс Х* і тим, що означає дієслово *співати*. Так мовець імплікує, що у співі *міс Х* наявний певний дефект.

Обчислення комунікативних імплікатур, тобто особливих прагматичних компонентів смислу, ґрунтується на презумпції дотримування принципу кооперації. Прагматичні компоненти виявляються результатом взаємодії семантики проголошуваного тексту з певними параметрами мовленнєвої ситуації (маються на увазі й різні характеристики її учасників).

VIII. ТЕОРІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ. МОДЕЛІ ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ. МОДЕЛІ СПРИЙНЯТТЯ МОВЛЕННЯ

VIII.1. Причини виникнення психолінгвістики і її сучасний статус.

Психолінгвістика з'явилася паралельно з іншими науками, що здобули складні назви з двох, а інколи і трьох компонентів. Це було зумовлено актуальністю опрацювання комплексного підходу до пояснення фактів, що не могли бути викінчено пояснені в межах однієї дисципліни. Сьогодні поки що психолінгвістика характеризується з позицій різної галузевої належності залежно від акцентування уваги на тому чи іншому складнику первинно окресленого „перетину”. Так, окремі автори розуміють під психолінгвістикою „варіант” лінгвістики [Сахарний 1989], кваліфікують теорію мовленнєвої діяльності як особливий ракурс теоретичного мовознавства [Супрун 1996] або уточнюють, що психолінгвістика – це експериментальна лінгвістика [Prideaux 1984], тлумачать курс психолінгвістики як один з обов'язкових у „вступі до вивчення мови” [Widdowson 1998]. О. О. Леонтьєв вважає, що психолінгвістика „на сучасному етапі її розвитку органічно входить до системи психологічних наук” [Леонтьєв 1997: 20]. Це корелює із зарубіжним тлумаченням психолінгвістики переважно як розділу психології (останніми роками мова йде про когнітивну психологію) або ширше – розділу когнітивної науки загалом. Таке тлумачення часто відображене і в назвах підручників типу „Psychology of language” з уточненням у передмові, що говориться про „принципи психолінгвістики” (див.: [Carroll 1994]).

Інколи під психолінгвістикою мають на увазі певний напрям досліджень, супроводжуючи цей загальний термін уточненням імені основного представника такого напрямку або просто маючи на увазі його (наприклад, „психолінгвістика Осгуда”, „психолінгвістика Хомського”). На жаль, з часом специфічне тлумачення поширюють на психолінгвістику загалом. Так, у словнику [Баранов, Добровольський 1996: 481] психолінгвістика визначена як „лінгвістична дисципліна, що досліджує психологічну реальність лінгвістичних моделей і теорій”. Це відображає лише популярне в 70-і роки ХХ ст. тлумачення психолінгвістики ідей Н. Хомського і Дж. Міллера. Поширеним є також спрощене, помилкове розуміння психолінгвістики як чогось пов'язаного з експериментом і такого, що не вимагає особливої фундаментальної теоретичної підготовки в царині лінгвістики і / або психології. Похідним такого розуміння є дискредитація психолінгвістики. Є. Ф. Тарасов справедливо наголошує, що психолінгвістика сьогодні – „це збірна назва

для наукових теорій, що орієнтуються часто на не тільки методологічні напрямки, що не збігаються, але й на прямо протилежні; психолінгвістичні школи і напрями виникали на різному національному і культурному ґрунті, пов'язані з різними психологічними і лінгвістичними школами" [Тарасов 1991: 3].

Термін „психолінгвістика”, введений у науковий обіг після двох міждисциплінарних нарад, що проходили в США в 1951 і 1953 рр. (див.: [Леонтьев 1967; 1969]), не всім ученим видався вдалим. Так, Р. Браун [Brown 1958] констатував, що слово „психолінгвіст” найімовірніше означає поліглота не сповна розуму, ніж психолога, що цікавиться мовою. На негативному ставленні до терміна „психолінгвістика” наголошено також у [Reber 1987], де відзначено, що психологи когнітивної орієнтації уникають його використання, тому що остерігаються ідентифікації як прибічники якогось особливого дослідницького підходу. Цей термін став надзвичайно популярним, хоча в нього інколи вкладають різний смисл.

VIII.2. Основні етапи розвитку психолінгвістики і класифікація її основних напрямів. Психолінгвістика як наука постала на початку 50-х рр. XX ст., але передумови її виникнення простежуються давно.

Найчастіше корені психолінгвістики простежують у працях В. фон Гумбольдта і В. Вундта, О. О. Потебні, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Шахматова, І. М. Сеченова, М. А. Бернштейна, С. І. Бернштейна, Л. С. Виготського, О. О. Леонтьєва, А. Р. Лурії, М. І. Жинкіна та ін. Так, Т. М. Наумова відзначає, що поєднання мовознавства і психології триває уже більше 100 років. Вона аналізує психологічно орієнтовані синтаксичні теорії, трактуючи простежувані концепції як закономірні ланки наукової еволюції з урахуванням як сучасного для них теоретичного „контексту”, так і сьогоденного дня розвитку психолінгвістики. Наголосивши на ролі О. О. Потебні як основоположника психологічно орієнтованого мовознавства, Т. М. Наумова детально аналізує концепції Д. М. Овсянико-Куликовського, Д. М. Кудрявського, П. Ф. Фортунатова, О. М. Пешковського, О. О. Шахматова, С. І. Бернштейна і простежує відображення цілого ряду їхніх ідей в концепції мовленнєво-мисленнєвої діяльності Л. С. Виготського як основоположника вітчизняної психології і психолінгвістики.

У праці [Blumenthal 1987] констатовано, що міждисциплінарні контакти між психологією і лінгвістикою встановлювалися двічі: вперше на початку XX ст., переважно в Європі, а вдруге – в середині XX ст., здебільшого в США.

А. Блюменталь наголошує, що в обох випадках наявний своєрідний *асиметричний* союз дисциплін. У перші роки століття лінгвісти звернулися до психології в пошуках відповіді на питання, як люди використовують мову,

намагаючись побудувати лінгвістичну теорію на ґрунті психологічних понять, образу, репрезентації, пам'яті, уваги та ін. Внаслідок конфлікту між протилежними психологічними теоріями лінгвісти дійшли до думки про те, що лінгвістика і психологія мають різну мету. В проміжний період в обох дисциплінах домінував біхевіористський підхід, і вони ігнорували одна одну. В середині століття, навпаки, психологи звернулися до лінгвістики для опрацювання психології мови. З орієнтацією на формальну лінгвістичну теорію психологи стали створювати „граматики” користування мовою („grammars” of language performance), описувати когнітивні процеси в термінах „суб'єктивного лексикону”, тлумачити пам'ять як „пропозиційну сітку”, що ґрунтується на синтаксичних відношеннях, а також осмислювати проблему „мова думки”. Цього разу конфлікт між лінгвістичними теоріями став підґрунтям для розуміння розбіжностей у меті психології і лінгвістики, результатом цього стала відмова від сповідування лінгвістичних теорій під час опрацювання психологічних теорій мови. А. Блюменталь вважає, що історія взаємовідношень між психологією і лінгвістикою може тлумачитися як нещаслива, тому що періоди ілюзій та інтеграції цих дисциплін змінювалися періодами розчарувань і розмежування. Водночас на це можна дивитися й по-іншому, більш оптимістично, враховуючи, що короткочасне поєднання психології і лінгвістики стимулювало зміни поглядів у тій чи іншій науці. Але істинно, або збалансованої, інтеграції психології і лінгвістики ніколи не було [Blumenthal 1987:322].

Існує також погляд [Reber 1987], за яким наголошується, що психолінгвістика виникла раптово в 50–60-і рр. нашого століття, а потім зазнала занепаду як самостійна наука в силу збільшення ізоляції від психології, надання переваг формальній теорії, відсутності врахування функційного спрямування експериментальної психології. Тому те, що спочатку виглядало як революція, обернулося просто частковим реформуванням, яке відбулося попутно з реальною когнітивною революцією, але незалежно від неї. Основна критика спрямована проти напряму психолінгвістики, орієнтованого на теорію Н. Хомського, з ім'ям якого в США прийнято асоціювати психолінгвістику, поширюючи те, що є специфічним для цього напряму, на всю психолінгвістику. Подібне тлумачення поєднання психології з лінгвістикою як невдалого міститься і в статті [McCauley 1987], де наголошується, що інтеграція можлива, коли хоча б одна із таких наук має стабільну викінчену теорію.

У сучасній науці немає єдності і щодо періодизації та визначення пріоритетних напрямів. До складу провідних проблем психолінгвістики Є. Ф. Тарасов зараховує „продукування і сприйняття мовленнєвого висловлення разом з проблемою мовленнєвого спілкування і засвоєння мови дитиною” [Тарасов 1991:3]. Констатуючи наявність коренів психолінгвістики як науки в працях В. фон Гумбольдта, В. Вундта й інших вчених, Є. Ф. Тарасов коротко

простежує історію психолінгвістичних шкіл: психолінгвістики Ч. Осгуда, що джерелом має біхевіористську психологію мови, яка ґрунтується на дистрибутивній лінгвістиці і теорії комунікації (ця теорія передбачала вивчення психолінгвістикою відношення між структурою повідомлення і якостями індивідів, які продукують і приймають повідомлення); психолінгвістики Дж. Міллера і Н. Хомського як певного етапу спіробітництва психології і лінгвістики, коли правила породження речень у трансформаційній граматиці Н. Хомського, що мали статус описової моделі мови, були взяті за функційну модель, яка підлягала верифікації в психологічному експерименті; психолінгвістики „третього покоління”, що пов’язана з критикою попередніх напрямів досліджень, різким посиленням уваги до семантики і прагненням вивчати реальних мовців у відповідних контекстах за відсутності викінчено формалізованих теорій; *теорії мовленнєвої діяльності* як наукової парадигми (протиставленої і попереднім психолінгвістичним школам, і „конгломерату” часткових ідей третього покоління психолінгвістики), що розвивається як невід’ємна частина загальної психології і що акцентує увагу на процесах продукування і сприйняття мовлення і на мовленнєвих операціях, на цілеспрямованості і мотивованості мовленнєвої активності, включеної в структуру немовленнєвої діяльності людини як члена певного соціуму. Є. Ф. Тарасов наголошує, що поняттєвий апарат кожної психолінгвістичної школи складається з двох фрагментів: психологічного і лінгвістичного, а своєрідність тієї або іншої школи встановлюється із відповідних психологічних теорій і / або лінгвістичних уявлень. У цьому разі наявне тлумачення психолінгвістики як науки „перетину”, а не інтеграції.

З позицій розвитку світової психолінгвістики постає доцільним виділення як першого („підготовчого”) періоду *підґрунтя для виникнення психолінгвістики* у психологічних і лінгвістичних публікаціях у різних країнах до середини ХХ ст., другим періодом треба вважати 50–70 рр. цього ж століття, коли відбувалося *оформлення психолінгвістики як самостійної сфери досліджень*, а відлік третього періоду розпочинати з 80-х рр., пов’язуючи його з постановням *фундаментальних міждисциплінарних психолінгвістичних досліджень*. Характеристика виділених періодів корелює з *єдиним принципом динаміки* – від передумов через становлення психолінгвістики як самостійної науки до вияву фундаментальних міждисциплінарних праць, що дає змогу прогнозувати специфіку наступного періоду як етапу дійсної реалізації завдань психолінгвістики як інтегративного типу.

VIII.3. Залежність динаміки ідей психолінгвістики від різних чинників. За публікаціями останніх років можна простежити тлумачення психолінгвістики як частини лінгвістики з різними варіаціями: від дескриптивної і структурної лінгвістики, а також трансформаційної породжувальної грама-

тики до „лінгвістики майбутнього” (в цьому разі психолінгвістика кваліфікується разом із соціолінгвістикою і прагматикою як складник семасіології, за Ф. де Соссюром [Горелов, Седов 1997: 199], як підхід до опрацювання майбутньої теоретичної лінгвістики [Супрун 1996: 271] і под.). В українській лінгвістиці психолінгвістичний напрям активно репрезентований у концепціях теорії мовленнєвої діяльності (пор. праці Ф. С. Бацевича з питань комунікативної лінгвістики, української генології та ін.).

За справедливим зауваженням Евелін Хетч [Hatch 1983], психолінгвісти, прийшовши з різних сфер знання, різняться між собою. Так, лінгвісти, що звернулися до психолінгвістики, розглядають опанування мови, продукування і розуміння мовлення як процеси, що підпорядковуються мовним правилам, які є похідними системності мови; тому їх цікавлять не названі процеси як такі, а ті *мовні відношення*, що спрямовують ці процеси. З іншого боку, психологи, стаючи психолінгвістами, вірять, що вони досліджують *інтелектуальні процеси*, які тлумачаться як основні для психолінгвістики, тому що, на їхню думку, такі процеси пояснюють й опанування мови. На відміну від цього, викладачів мови (другої або іноземної) цікавлять питання, пов'язані з легкістю / складністю опанування мовних структур, з чинниками, що впливають на успішність такого опанування, та ін. Залежно від базової підготовки психолінгвістів, характеру останньої наявні і розбіжності в кваліфікації аналізованих проблем, у підходах до їхнього розв'язання, в актуалізації певних моментів.

VIII. 4. Мова як предмет психолінгвістики: звук і смисл, слово у свідомості людини, психолінгвістичний аспект словотвору і граматики. Невербальні компоненти комунікації.

VIII. 4.1. Звук і смисл. У психолінгвістиці є розділ, що займається дослідженням співвідношення у мовній свідомості звуку і смислу. Цей розділ називається *фоносемантика*. На проблему співвідношення у мовній свідомості звуку і смислу у лінгвістиці існує два діаметрально протилежних погляди: 1) більшість лінгвістів схиляється до того, що звук сам по собі значення не несе; 2) інший погляд заперечує цю тезу. Згадаймо А. Рембо та його вірш „Голосні”:

А – чорне, Е – біле, У – зелене, І – яскраво-червоне,
О – небесного кольору! Ось так, що не день, що не година,
Ваші приховані властивості беру я на колір і на вимір,
Вас на колір і на запах я пробую, голосні!

Між музикальними звуками (і тональностями) і кольором для багатьох музикантів (і не тільки) наявний асоціативний зв'язок. Згадаймо імена Мікалоюса Чюрльоніса та Олександра Скрябіна (останнього вважають винахідником кольорової музики).

Не задумуючись, дайте відповідь:
який звук більший – *І* чи *О*?;
який звук світліший – *О* чи *І*?;
який звук менш мелодійний – *І* чи *Р*?

Як свідчать опитування, переважна більшість носіїв мови дає практично однакові відповіді: *О* більший за *І* та світліший за *І*, *Р* грубіший, ніж *І*. У чому річ? Можливо, звуки мовлення у свідомості мовців викликають певні значення? Відомий лінгвіст А. П. Журавльов передбачив, що відповідь на це питання може бути позитивною, і згодом виходив з цієї гіпотези. Лінгвіст провів такий експеримент: багатьом його учасниками були запропоновані анкети, в яких наводились усі звуколітери, а перпендикулярно до них розташовувалася відповідна шкала характеристик: 1) тихий – дзвінкий; 2) світлий – темний; 3) сильний – слабкий; 4) тьмянний – блискучий; 5) нерівний – рівний; 6) великий – маленький; 7) червоний – білий; 8) зелений – голубий; 9) яскраво-червоний – небесно-голубий; 10) голубуватий – яскраво-жовтий тощо. На перетині цих ліній відповідно треба було відзначити певні характеристики. Цікавим є те, що ніхто не визначив звуколітери *Щ* і *Ш* як „світлі”, „гладенькі”, *И* – як „ніжна”, *І* – як „велика”. Це свідчить, що зв’язок між звучанням мовленнєвих фрагментів і зорово-дотикових образів цілком реальний. На основі своїх досліджень учений довів, що звуки мовлення змістовні і їм притаманні певні значення. *Фонетичне значення – це значення, яке несуть у собі мовленнєві звуки*. Наведемо окремі результати дослідження А. П. Журавльова щодо співвідношення звуколітер і кольору: *А* – густо-червоний, *Я* – яскраво-червоний, *О* – світло-жовтий або білий, *Е* – зелений, *І* – синій, *Й* – синюватий, *У* – темно-синій, синьо-зелений, *И* – темно-рудий або чорний.

Результати досліджень А. П. Журавльова отримали підтвердження і підлягали певним (несуттєвим) уточненням у подальших дослідженнях (найбільшою мірою у групі VAAL, очолюваній В. П. Беяніним).

Іншим суттєвим питанням є проблема співвідношення фонетичного значення і значення лексичного, поняттєвого. В українській мові маса слів є звуконаслідувальними: *аукати*, *охати*, *кукурікати*, *свистіти*, *фиркати*, *мукати*, *тьохкати* та ін. Від багатьох таких слів можна утворити похідні: *тупати* – *тупім* – *протупати* тощо. У кожній розвинутій мові нараховується 2–3 тисячі таких слів. А в окремих мовах (напр., нанайській в Росії або еве в Судані) питома вага цих слів надзвичайно велика.

У зв’язку з такими фактами згадується звуконаслідувальна теорія виникнення мови. Противники цієї теорії висувають аргумент: ця теорія ніяк не може пояснити наявність у мові слів на позначення абстрактних понять. Прибічники ж стверджують, що мова виникла не відразу і не в такому стані, в якому вона існує нині, а первісні люди не мали і не могли мати абстрактних понять, а значить, і в самій мові не могло бути таких знаків для позна-

чення неіснуючих понять. Як додатковий аргумент прибічники цієї теорії наводять приклад „примітивних мов”, в яких і сьогодні мало слів на позначення абстрактного. У мовах з ієрогліфічною писемністю часто ієрогліф, який позначає конкретний предмет (наприклад, у китайській „дерево” позначається ієрогліфом, що зовні нагадує дерево), може використовуватися для позначення складнішого, збірного поняття (у тій же китайській мові „ліс” позначається за допомогою трьох ієрогліфів „дерево”). Цей ієрогліфічний принцип вважається принципом „примарної (первинної)” мотивації форми знака. Аналогічно форма знака мови типу „хрюшка” або „тремтіти” також є примарно мотивованою: „хрюшка” – від фонації тварини (тобто тих звуків, які вимовляє тварина), а „хр” передає (копіює) чутні і нечутні коливання за допомогою вібрувального кінчика язика. Такі копії-асоціації називаються **ідіофонами**. У поетичному і дитячому мовленні можна знайти немало прикладів подібних ідіофонів, причому як зафіксованих словником, так і зовсім нових: „ав” – собака, „тік-так” – годинник тощо.

Відомий лінгвіст А. Р. Лурія звернув увагу на те, що можливі сполучення типу *тепле слово, холодний погляд, солодка брехня, важкий погляд, різкий звук*, в яких наявний психофізичний механізм зв’язку такого типу відчуттів. Це полягає в тому, що нервові імпульси, які йдуть від наших рецепторів у підкорковій сфері, одне одного індукують, оскільки нейротвірні шляхи розташовані близько одне від одного.

ЖЕРТВА СЛУЖБОВОГО ОБОВ’ЯЗКУ

1. Одна із західних недільних газет – „Нібджет фейдж” – вибачилась перед читачами за те, що в черговому номері відсутня постійна рубрика „Куди піти поїсти”, що рекламує ресторани, кав’ярні, бари. Редактор пояснила, що репортер, який поставляє матеріали для цієї рубрики, захворів, відправившись до ресторану „Чофет” під час виконання службових обов’язків.

2. Одна із західних недільних газет – „Хеммен мод” – вибачилась перед читачами за те, що в черговому номері відсутня постійна рубрика „Куди піти поїсти”, що рекламує ресторани, кав’ярні, бари. Редактор пояснила, що репортер, який поставляє матеріали для цієї рубрики, захворів, відправившись до ресторану „Хеддок” під час виконання службових обов’язків.

А тепер дайте відповідь на питання: якою, на Вашу думку, стравою отруївся репортер? Холодною чи гарячою?

Результати Є. І. Красникової такі: у першій групі – гарячою; у другій – холодною. Підказка – слова „Нібджет фейдж”, „Чофет” і „Хеммен мод”, „Хеддок”. Якщо підсумувати фонетичне значення звуків, з яких складаються ці слова (за методикою А. П. Жукова), то виявляється, що перші два складаються із „гарячих звуків”, а останні два – із „холодних”. Синестезійний ефект став причиною вибору „гарячого” або „холодного” варіанту.

Ще один приклад. Знову два тексти.

1. ... *На цьому озері влітку гарно ловиться риба і вудочками, і спінінгами, звичайно, якщо є човен, який вам може надати місцева турбаза „Zippeg”.*

2. ... *На цьому озері влітку гарно ловиться риба і вудочками, і спінінгами, звичайно, якщо є човен, який вам може надати місцева турбаза „Евеллоуп”.*

Як ви гадаєте, які береги цього озера – круті чи пологі?

Анкетовані першої групи спрогнозували, що в озера береги круті, а ті, хто читав другий текст – вважають, що в озера береги похилі. Аналіз фоносемантичної структури слів „Zippeg” і „Евеллоуп” показує, що перше складається з „нерівних” звуків, а друге – із „похилих”.

Фоносемантична характеристика притаманна не лише окремим звукам, але й цілим текстам.

VIII.4.2. Слова у свідомості людини. У сучасній психолінгвістиці існує ціла низка різних підходів до значення слова та його функціонування у мовленнєвій діяльності: 1) *асоціативний підхід* – у центрі уваги перебуває асоціативне значення, специфічна внутрішня структура, глибинна модель зв'язків та відношень, яка складається у людини через мовлення і мислення, перебуває в основі „когнітивної організації” її багатобічної діяльності і може бути виявлена шляхом аналізу асоціативних зв'язків слова; 2) *параметричний підхід* – увага акцентується на тому, що для носія мови значення слова не постає монолітним, воно може бути розкладеним на низку складників, ступінь вияву яких піддається кількісному виміру; цей підхід пов'язаний з методом семантичного диференціала Ч. Осгуда, який виміряє конотативне значення слова; 3) *ознаковий підхід* – у центрі уваги перебуває те, як використовується значення слова індивідуумом, все, що знаходиться за значенням слова, описується через певний інвентар ознак, які швидше характеризують пов'язуваний зі словом предмет; 4) *прототипний підхід* – ґрунтується на понятті типовості не тільки певного поєднання ознак, але й ступеня значущості таких ознак для віднесення того чи іншого об'єкта до певної категорії; 5) *ситуаційний (подійний) підхід* – увага фокусується на тому, як використання мовою значення слова реалізується шляхом включення його в певну більш ємну одиницю – пропозицію, фрейм, схему, сцену, сценарій, подію, ментальну модель тощо; значення функціонують не окремо, а у певних зв'язках, які до того ж складаються у більші об'єднання: кластери (групи), поля, сітки.

Ґрунтовнішого розгляду вимагає асоціативний підхід. Він полягає в тому, що анкетованому пропонується слово-стимул, на яке він повинен прореагувати першим словом, яке прийшло до нього. Слово-реакція і є тією лексемою, яка пов'язана зі словом-стимулом. Зв'язки між словами, які виникають у свідомості, називаються асоціативними, або просто *асоціаціями*.

Існують асоціації, спільні для переважної більшості представників певної національно-лінгвокультурної спільноти. Проведемо експеримент. Напишіть перші слова, які прийшли вам у голову:

Український поет:

Частина обличчя:

Птах:

Фрукт:

Асоціації можуть бути синтагматичними (*студент – заочник, відмінник, інститут* тощо; *студент – бідний, вічний, голодний, вчиться* і т. ін.) і парадигматичними (*друг – товариш* – синоніми; *друг – ворог* – антоніми; *студент – учень* – гіперонім; *студент – відмінник* – гіпонім).

Здебільшого асоціації є національно детермінованими і соціально окресленими (поняття *калини* в українця, і поняття *берези* в росіянина).

Асоціації в мовній свідомості утворюють асоціативні поля, в яких слова, близькі за значенням, об'єднані в групи. Учені виявили три типи реакцій на зовнішній подразник: 1) *нейтральна реакція* – судини пальців і голови не розширюються і не стискуються; 2) *орієнтована* – судини пальців стискуються, судини голови розширюються; 3) *захисна* (відбувається мобілізація усіх сил організму для спротиву) – стискуються судини пальців і голови.

VIII. 4.3. Психолінгвістичний аспект словотвору і граматики. Психолінгвісти стверджують, що нове слово створюється людиною, коли вона стикається з предметом, призначення і сутність якого вона знає, але не має уяви і не пам'ятає його „імені”.

Перший випадок: наприклад, як називається предмет – палиця з гумовою насадкою, яка використовується для очищення ванн і туалетів. Можливі назви: *прочищалька, пробивалька, продувала, тиркала, шировалка, присоска, гумка*. Насправді цей предмет називається „вантуз”.

Другий випадок: як називається людина, яка мешкає на Півночі? А на Сході? А хто живе на Памірі?

Досить відомим є термін „народна етимологія”. У чому суть цього явища?

Квазіказка:

ПУСЬКИ БЯТИ

Сяпала Калуша напушкою й укланчила бутявку. І войнить:

– Калушата, калушатоньки! Бутявка!

Калушата присяпала і бутявку стрямкала.

І полудонились.

А Калуша войнить:

– Оее! Оее! Бутявка ле некузява!

Калушата бутявку вичучили.

Бутявка зачукилилась, зіткнунувшись й усяпала з напушки.

А Калуша войнить:

– Бутявок не тряскають. Бутявок не тряскають. Бутявки дюбі і зюмо-зюмо некузяві. Від бутявок дубоняться.

А бутявка войнить за на пушкою:

– Калушата подудонились! Калушата подудонились!

Зюмо некозяві! Пуськи бяті!

VIII.5. Свідомість, співвідношення свідомості і дійсності. Мовна свідомість. Картина світу vs мовна картина світу. Свідомість – мислення – інтелект.

VIII.5.1. Свідомість. Для визначення поняття свідомості необхідно ще раз заакцентувати, що являє собою психіка. Як стверджує О. О. Леонтьєв: „Психіка – властивість живих, високоорганізованих матеріальних тіл, що полягає в їхній здатності відображати своїм станом навколишнє середовище, що існує незалежно від них. Психічні явища – відчуття, уявлення, поняття – суть більш або менш точні і глибокі відображення, образи, світлини дійсності...” Звідси постає, що психічні явища вторинні, а дійсність є первинною, визначальною. Специфіка психіки полягає в тому, що „відчуття предметне, відображає властивості предметів дійсності”.

Постає питання, як відображається дійсність? Для психологів найважливішим виявляється постулат: **відображення в істот – завжди активний процес**, і діяльність істоти постає відображенням об’єктивних властивостей довкілля.

Наявність психіки (здатності активного відображення довкілля) відрізняє істоту від неістоти. Але в цій здатності уміщено і розмежування всередині класу „живих високоорганізованих матеріальних тіл” – відмінність людини від тварини, тому що психічне відображення, характерне для тварин, виявляється протиставленим *свідомому* відображенню, специфічно притаманного лише людині. Це таке відображення, яке вирізняє об’єктивні стійкі властивості оточуючого предметного світу. Так ми підходимо до поняття свідомості, яке є **специфічно людською формою відображення дійсності і вищим типом психіки** (за О. М. Леонтьєвим).

Останнє твердження вимагає певного уточнення. По-перше, необхідно витлумачити поняття дійсності, по-друге, як тлумачити відображення. Аналізуючи концепцію О. Розенштока-Хюсі, К. Гарднер стверджує, що, на думку філософа, людство було сформовано чотирма типами мовлення: 1) племінне мовлення відсылало людство до минулого; 2) храмове мовлення, подібне до того, що народилось у Давньому Єгипті, спрямовувало людство до зірок; 3) мовлення Давньої Греції засобом поезії зосереджувало людину на її внутрішньому „я”; 4) мовлення народу Ізраїлю засобом пророцтв звертало людину до її майбутнього. Християнство об’єднало ці чотири модуси мовлен-

ня в єдине ціле. Таке розуміння дало змогу О. Розенштоку-Хюсі на підставі чотирьох орієнтацій в дійсності зробити висновок про наявність „хреста реальності”. Чотири орієнтації, чотири „фронти життя” (минуле, майбутнє, внутрішнє і зовнішнє) складали „доступну нам дійсність”, яка постає не як коло, а як хрест. Це положення є принциповим, оскільки відповідно до такого розуміння дійсність виявляється набагато ширшою від реального світу, що оточує людину.

VIII. 5.2. Дійсність як психолінгвістичне явище. *Дійсність – це все суще, матеріальне й ідеальне, реально наявне й уявлюване (у формі, наприклад, спогадів про минуле, мрій про майбутнє, фантазій), що належить свідомості, й таке, що перебуває поза нею (не за межами свідомості, а саме поза нею, тобто матеріальний світ, який може сприйматися п’ятьма чуттєвими каналами). І якщо космос (всесвіт, універсал), витлумачуваний як усе пізнане і непізнане, усе пізнаване й непізнаване, індіферентний до процесу пізнання, не пов’язаний із свідомістю й, очевидно, може включати в себе нерозчленоване щось, то дійсність, пов’язана з процесом пізнання, із свідомістю, уміщує щось, що перебуває поза межами свідомості. Отже, фактами дійсності постають факти в найширшому сенсі: від артефактів до ментафактів. У силу цього в реальність включені і працівник освіти, і „домовик”. Світ художньої літератури становить „вторинну дійсність”, „віртуальну реальність”, яка також постає частиною дійсності. Отже, персонажі в художніх творів, населяючи створену автором „вторинну дійсність”, також входять у дійсність „первинну”.*

VIII.5.3. Психолінгвістичний статус відображення. Тут, звичайно, не йдеться про відбиття у воді, люстерку, не про відбиток ноги на мокрій глині. Говорять про відбиття як процес активний, як процес сприйняття інформації з одночасним її когнітивним опрацюванням. Сприймаючи інформацію, наприклад, про певний предмет, людина визначає його, кваліфікує і класифікує його і „поміщає” на відповідне місце в тій картині світу, яка в неї наявна. В іншому разі людина не могла б орієнтуватися у світі, являючи собою вічну *tabula rasa*. Очевидно, тут можна стати й на матеріалістичну основу, вважаючи, що довколишня реальність первинна, а свідомість певної конкретної людини є відображенням дійсності. Непрямим доказом цього є, на думку В. Красних, психологічний експеримент, коли людину просять намалювати невідому тварину. Як правило, фантастичні істоти являють собою контамінацію елементів уже відомих певній конкретній людині реально існуючих тварин. Безумовно, такі результати не можуть бути поясненими однією причиною. Процеси, які відбуваються у „чорному ящику” (у мозку людини, у свідомості людини), надзвичайно складні, до кінця не пізнані і не усвідомлені. Вони є предметом вивчення психологів, нейрофізіологів і представників інших спеціальностей, не пов’язаних з лінгвістикою.

VIII.5.4. Співвідношення свідомості і дійсності. Це питання пов'язане з філософією і, як багато філософських питань, є питанням „вірувань”. Як-що коротко відповідати на поставлене питання, то відповідь постане надто категоричною. Можна з відповідними застереженнями стверджувати, що свідомість входить у дійсність. Відношення між ними не є родо-видовими, тобто співвідношенням частини і цілого. Якщо сама свідомість – відображення дійсності, то „зміст” свідомості – ідеальний бік дійсності. Давайте проведемо аналогію: уявімо собі акваріум, в якому плавають рибки. Чи можуть жити рибки без води? Ні. Рибки і вода – те саме? Ні. Отже, акваріум – це свідомість, вода – ідеальний бік дійсності, а рибки – це ментафакти. Інакше кажучи, ментафакти суть елементи „змісту” свідомості, і між ідеальним боком дійсності і свідомістю не варто ставити знак дорівнює (як не можна поставити знак дорівнює між рибою і водою, хоча риба живе тільки у воді). Уся інформація, яка сприймається людиною, поступає п'ятьма каналами. У зв'язку з цим згадується картина Рене Магритта „Доля людська”: картина, зображена на полотні, настільки точно відтворює фрагмент навколишнього світу, що первісно сприймається саме як даний фрагмент. Сама картина (полотно) матеріальна, навколишній світ (включно із зображеним фрагментом) матеріальний, але світ художника (той світ, який він бачить „всередині” себе) нематеріальний, і той фрагмент, який художник зобразив на картині, постаючи первісно матеріальним і матеріальним на полотні, водночас нематеріальний. Отже, свідомість, нематеріальна за своєю природою, є фрагментом дійсності, оскільки дійсність у запропонованому розумінні охоплює і нематеріальні феномени.

Варто відзначити, що свідомість людини існує у формі ментальних образів, доступних для спостереження (за ідеєю О. Тарасової), в інтроспекції лише для суб'єкта свідомості, і в „зовнішніннях” цих ментальних образів, тобто у формі діяльності, в якій суб'єкт свідомості реалізує такі образи, і у формі предметного втілення образів, тобто продуктах, результатах діяльності.

Людина – істота суспільна, „соціальна за своєю природою, людське в людині зумовлюється її життям в умовах *суспільства*, в умовах створеної людством *культури*” (за О. М. Леонтьєвим). Отже, свідомість людини „постає відбиттям дійсності, наче трансформованим через призму суспільно напрацьованих *мовних значень, понять*”, а „індивідуальна свідомість людини можлива тільки в умовах існування свідомості суспільної”. „**Свідомість** є продуктом розвитку матерії, є продуктом розвитку **життя**. Це вища форма відображення, форма **специфічно людська**, що виникла в процесі історичного розвитку, в результаті переходу до специфічно людського способу життя – до життя в суспільстві, до **суспільних відносин**” [Леонтьєв 1994].

VIII.5.5. Психолінгвістичний статус мовної свідомості. Інколи поняття мовна свідомість і свідомість використовують з метою опису того самого феномена – свідомості людини. Отже, мовна свідомість – один з аспектів свідомості, та її „іпостась”, яка пов’язана з мовленнєвою діяльністю.

Для Л. С. Виготського (його погляди поділяє О. М. Леонтьєв) свідомість має мовну, мовленнєву природу: „Мати свідомість – володіти мовою. Володіти мовою – володіти значенням. Значення є одиниця свідомості (мається на увазі мовне, вербальне значення). Свідомість постає знаковою” [Леонтьєв 1994: 49], пор. з ідеєю Поля Рикера: „...мова постає, по суті, системою значень; вона не може не позначати що-небудь, і все існування полягає в значенні” [Рікер 1995: 65]. На думку Г. Гійома, „мова реалізує ментальне”, і далі вчений констатує, що „світ очима людини – це вигляд світу на основі опрацювання, те, як ми уміємо підпорядковувати світ, уміщений в нас”. Отже, мова людини – „це поверхнева структура, в якій за допомогою текстів фіксується модель світу, яку ми несемо у своїй свідомості” (цит. за: [Тураєва 1994: 110]), оскільки „сама мова, як певна значуща система, вимагає співвідношення з існуванням” [Рікер 1995: 67].

Мовна свідомість – це форма існування індивідуальної, когнітивної свідомості людини розумної, людини як соціальної істоти, як особистості [Зимня 1991: 78]. Свідомість (мовна свідомість) має мовну природу, „маніфестує” себе в мові, і мова, за ідеєю Лейбніца, є найкраще відображення людської думки (пор. з ідеєю Л. В. Щерби: „Мова є діяльність людини, спрямована щоразу до певної мети, до найкращого і найзручнішого вираження своїх думок і почуттів”), мова є те, у чому і за допомогою чого існує свідомість суспільства (пор. думку Л. П. Якубинського: „Мова є різновид людської поведінки. Людська поведінка є факт психологічний (біологічний), як вияв людського організму, і факт соціологічний, як такий вияв, який залежить від спільного життя цього організму з іншими організмами в умовах взаємодії”). Мовні дані відіграють вирішальну роль у вияві фундаментальних моделей мислення у різних груп населення [Вежицька 1996].

Якщо між „свідомістю” і „мовною свідомістю”, на думку багатьох учених, можна поставити знак дорівнює, то „картина світу” і „мовна картина світу” повинні чітко диференціюватися.

За М. Гайдеггером, „картина світу”, викінчено витлумачувана, означає не картину, яка зображає світ, а світ трактовано як картину. Картина світу, по суті, є відбиттям навколишнього світу в голові людини. Сучасні психолінгвісти вважають поняття „свідомості” й „картина світу” близькими, якщо не синонімічними (за О. О. Леонтьєвим, Н. Уфимцевою). Картина світу обов’язково несе на собі національно-культурний відбиток. Для багатьох дослідників картина світу постає як „сума ментальних значень, найзагальніших уявлень про світ” (за Т. Утробіною). Картина світу постає як ідеальне, концептуальне

утворення, якому притаманна подвійна природа: необ'єктивованість – як елемент свідомості, волі або життєдіяльності, й об'єктивованість – у формі різних слідів свідомості, волі чи життєдіяльності, зокрема у формі знакових утворень, текстів (зокрема таких, як мистецтво, архітектура, соціальні структури, мова) [Постовалова 1987: 70].

Передумови для співвіднесення реального світу та його відображення у свідомості людини – картини світу (тобто об'єктивної реальності світу незалежно від свідомості людини, й ідеальної картини світу як продукту людської свідомості) створюються, за В. Г. Колшанським, наявністю „вторинного, ідеального світу у мовній плоті”, тобто *мовної картини світу*. Кожна природна мова відображає певний спосіб концептуалізації світу, де значення, виражені в мові, формують єдину систему поглядів, що являє собою певну „колективну філософію”, яка „нав'язується” усім носіям певної мови як обов'язкова (пор. з ідеєю В. Постовалової: „Мова не відображає світ, а відображає його; експлікує й об'єктивує концептуальну картину світу людини”) [Постовалова 1987: 71]. Отже, мовна картина світу може бути визначена як сукупність знань про світ, зафіксована в лексиці, фразеології, граматиці (В. Маслова). Мовна картина світу позначає „світ у дзеркалі мови”, а картина світу розуміється як „відображення у психіці людини предметного навколишнього світу, опосередковане предметними значеннями і відповідними когнітивними схемами, які піддаються певній рефлексії” [Леонтьев 1994: 45], як результат минулого того народу, до якого ми себе зараховуємо (Н. Уфімцева). Як свідчать дослідження, за зовнішньою подібністю формальної структури ядра мовної свідомості можуть перебувати цілком різні „образи світу” (наприклад, *хата* або *друг* в українців і в іншій спорідненій / неспорідненій культурі). З другого боку, відмінності в мовних картинах світу не завжди свідчать про кардинальні розбіжності на певних ділянках світу. Так, як свідчать спостереження, носії англійської, німецької або шведської мов у принципі розрізняють *синій* і *блакитний* кольори досить чітко і легко засвоюють такі позначення, як *світло-блакитний*, *світло-синій*, *темно-блакитний* і *темно-синій*, хоча, як відомо, в англійській мові існує тільки одне слово *blue*, що може уточнюватися словами *dark* і *light* (щоправда, в американському варіанті англійської мови є слово *navy* на позначення синього кольору, але словники здебільшого уміщують тільки аналітичні словосполучення). Аналогічні картини наявні і в шведській, і в німецькій мовах, де позначення голубого і синього кольорів також одне слово *blau* і *blau* відповідно. Цікаво у зв'язку з цим порівняти назви рослин і тварин в українській, шведській та англійській мовах, які засвідчують, що, незважаючи на відмінності в мовній картині світу носіїв цих мов, у їхніх картинах є багато спільного щодо позначення предметів за кольоровим відтінком:

Чорниці (= чорні ягоди) – *blåbär* (= сині ягоди) – *blue-berries* (= сині ягоди; останнє може називати також брусниці, буяхи: власне чорниці називаються *bilberries, whortleberries*);

Ожина (відсутність маркування за кольором) – *blåhalton* (= синя / голу-ба малина) – *blackberries* (= чорні ягоди);

Волошка (синій) – *blåklint* (= синя / небесна вершина гори) – *bluebottle* (= синя / блакитна пляшка), *bluet, bluett* (окремі з варіантів назви квітки).

Аналогічну картину можна спостерігати і у сфері граматичних категорій, де також спостерігається певна асиметрія форми і значення: значення присутнє у свідомості, але не має однозначної граматичної форми для свого вираження (категорія роду в українській та англійській мовах).

VIII.5.6. Мислення й інтелект: психолінгвістичні аспекти. Свідомість і мислення необхідно розрізняти. *Свідомість* у психології є „рефлексія суб'єктом дійсності, своєї діяльності, самої себе” [Леонтьєв 1997: 36], одна з форм психіки, функції мозку і відображення об'єктивного світу у голові людини (О. О. Леонтьєв, А. А. Будний). *Мислення* ж постає „процесом свідомого відображення дійсності в таких об'єктивних її властивостях, в які включаються і недоступні для безпосереднього сприйняття об'єкти. Пізнання для людини можливе опосередковано – через мислення” [Леонтьєв 1997: 67].

Щодо інтелекту, то, очевидно, найкращим постає визначення С. Бердса, найчастіше цитоване психологами: „Під інтелектом психолог розуміє природжену загальну розумову здібність. Вона успадковується або в крайньому разі є природженою, а не емоційною або моральною, на неї не впливають працьовитість або завзяття; вона спільна, а не специфічна, тобто не обмежена ніяким окремим видом роботи, але входить у все, що ми робимо, говоримо, думаємо. Зі всіх наших психічних якостей ця здібність найширша” (цит. за: [Коул 1992: 72]).

Заявлене дає змогу вибудувати певну тріаду: свідомість – як феномен, як вища форма відображення дійсності, мислення – як процес свідомого відображення дійсності, інтелект – як розумова здібність. Враховуючи безпосередній зв'язок між свідомістю (мовною свідомістю), інтелектом і мисленням, з одного боку, і мовою – з другого боку, можна, очевидно, провести певну паралель між зазначеними феноменами і трьома іпостасями мови, які вирізняв О. О. Леонтьєв, адже сьогодні ні в кого не викликає сумнівів наявність зв'язку між свідомістю, мисленням, інтелектом та мовою:

Свідомість (як феномен)	→ мова як предмет;
Мислення (як процес)	→ мова як процес;
Інтелект (як здібність)	→ мова як здібність.

VIII.6. Мовлення і мислення. Мовленнєва діяльність.

VIII.6.1. Мовлення і мислення. У процесі аналізу мовлення і мислення, їхнього співвідношення основними є питання, що пов'язані з визначенням того компонента, що знаходиться між думкою і словом і з простеженням, як відбувається рух від думки до слова.

Визначальною працею у цій сфері є книга Л. С. Виготського „Мислення і мовлення”. Для адекватного усвідомлення його концепції треба зупинитися на двох принципово суттєвих категоріях: значення і смисл. Значення – це система зв'язків, що об'єктивно склалася і перебуває за словом. Це те, що об'єднує носіїв мови в розумінні тієї чи тієї номінації. Смисл – це індивідуальне значення слова, яке пов'язане з особистісним суб'єктивним досвідом мовця і з конкретною ситуацією спілкування. Смисл завжди індивідуально-особистісний, він співвідноситься з думкою, з вихідним задумом висловлення. Він завжди очевидний для мовця і не завжди зрозумілий для інших. Він уміщує в собі те, що повинно втілитися в мовленні. Значення ж реалізується у мовленнєвому творі і зрозуміле усім учасникам комунікації.

Отже, рух від думки до слова постає у формі перетворення особистісного смислу в загальнозрозуміле значення. Сама думка зароджується різноманітними потребами людини, а отже, за думкою перебуває мотив, те, заради чого ми говоримо. Мотив – перша інстанція у породженні мовлення. Він є й останньою інстанцією у сприйнятті мовлення.

Отже, якщо інтерпретувати концепцію Л. Виготського, то варто сказати, що ситуація породжує мотив, який втілюється в інтенції (комунікативні наміри мовця). У процесі сприйняття ж ми „виходимо” від розуміння слова до розуміння смислу й через нього – мотиву.

Перетворення думки в слово здійснюване у внутрішньому мовленні (ця категорія чи не найважливіша в концепції Л. Виготського). Внутрішнє мовлення складається з предикатів, ключових слів, які уміщують суть інформації. Думка уже вміщує в собі те, про що піде мова, отже, воно спеціального позначення не потребує. Спеціального позначення вимагає те, що буде висловлене про предмет мовлення. В актуальному членуванні речення – це рема. Тема, відома інформація, те, що очевидне, може не позначатися, а нова інформація, рема, має бути позначена. Отже, внутрішнє мовлення – це наче набір рем майбутнього мовленнєвого твору. Внутрішнє мовлення – це мовлення згорнуте, стисле, деграматизоване.

Внутрішнє мовлення – результат тривалої еволюції мовленнєвої свідомості. Її ще нема у дошкільняти, її формування завершується до 10–11 років.

Відоме висловлювання Л. С. Виготського про те, що думка не втілюється у слові, а здійснюється в ньому. Можна подумати, що це ситуація, подібна до ситуації, описаної Б. Захoderом: на питання маленької дівчинки, про що вона думає, дитина відповіла: „Звідки я знаю? Ось скажу, тоді дізна-

юсь!” Але насправді це не так. Уже на етапі зародження інтенції (як втілення мотиву), тобто до того, як розпочинається вербалізація думки, людина уже знає, про що буде говорити. Звичайно, можливі трансформації замислу, його корекція. Безумовно, сама „вербальна оболонка” може варіюватися. Але замисел із самого початку наявний. Відбувається певна боротьба між індивідуально-особистісним смислом і загальнозрозумілим значенням, яка вимагає найскладнішої роботи за їхнім поєднанням: смисл необхідно передати за допомогою мовних засобів, які є носіями колективних значень. Результат цієї роботи не завжди задовольняє самого мовця. Вербальна форма не завжди адекватно (з погляду мовця) виражає той смисл, який він хотів висловити. Учень і соратник Л. Виготського С. Рубінштейн запропонував пом’якшене формулювання: „У мовленні ми формулюємо думку, але, формулюючи, ми суціль ... її формуємо” (цит. за: [Зимня 1991: 48]).

За Л. С. Виготським, одиниці думки й одиниці мовлення не збігаються (відома метафора ученого – нависла хмара-замисел проливається дощем слів). Отже, існує дві різних мови: мова думки і мова слів.

Цю ідею значно поглибив і зняв суперечності видатний психолог Микола Іванович Жинкін, який висунув гіпотезу про існування у свідомості людини універсально-предметного коду (УПК). УПК – мова інтелекту, базовий компонент мислення. Йому притаманна невербальна природа. Це мова схем, образів, відбитків реальності (дотику тощо), кінетичних (русальних) імпульсів тощо. УПК – це мова, якою відбувається первинний запис особистісного досвіду, формування замислу мовленнєвого витвору. Рух від думки до слова розпочинається з УПК. Думка існує у межах можливостей УПК, у процесі вербалізації вона спроможна трансформуватися, обростати значеннями, які несуть у собі одиниці конкретної національної мови. За своєю сутністю УПК інтернаціональний і в силу цього є передумовою розуміння іноземної мови.

VIII.6.2. Мова – мислення: експериментальні дані. Експерименти довели, що думка і мовний конструкт можуть співіснувати без усякого зв’язку: особа, набираючи і / чи продукуючи текст, може слухати радіо, розмовляти й не відчувати жодних проблем. Навіть якщо текст позбавлений смислу (*Багато з такого в певний момент і пізніше мурахи в латунних чобітках виявили не один раз; водночас вони ставали зовсім білими*). Якщо ж текст був деформований граматично (синтаксично і морфологічно), особи починали відчувати серйозні труднощі і змушені були відсосереджуватися від додаткових супровідних чинників і зосереджуватися тільки на тексті (*Багато з таких і пізніше також або ось з латуні мурашині чобітки пішов скоро тому що він стала зовсім біла*). Експеримент дає змогу стверджувати, що перешкодою в останньому випадку була не семантика тексту, а його поверхнева вербальна структура, яка була порушена.

Ще один експеримент, здійснений у кінці 70-х. Під час лекцій викладачі диктували своїм студентам для точного запису такий фрагмент: *„На одному з Антильських островів була минулого року виявлена популяція птахів, які перемовлялись одна з одною за допомогою азбуки Морзе, а у вільний час уміли готувати смачне печиво за рецептами кулінарних книг”*. Результат був таким: переважна більшість першокурсників, які не звикли осмислено записувати прослуханий текст, старанно записали цей формально правильний текст і, тільки перечитавши його на прохання лектора, зрозуміли, що вони записали.

Серії експериментів показали, якщо анкетованому доводиться одночасно сприймати два вербальних тексти (усний і письмовий), то або один знає з пам'яті (домінує тільки один текст), або жоден не зберігається в пам'яті (попри старанне бажання запам'ятати обидва тексти). До речі, як стверджують фахівці з НЛП, якщо людині в навушники давати різні тексти, тобто в правий один текст, а в лівий інший, то людина впадає у стан трансу. Психологи подають таке пояснення: ділянки кори, які відповідають за зорове і слухове сприйняття, працювали нормально, але інформація надходила в один спільний центр опрацювання. В результаті відбулася інтерференція мозкового декодування сигналів тієї самої мовленнєвої природи. Отже, феномен Юлія Цезаря – всього-на-всього міф. Гіпотетично Цезар умів розподіляти увагу у часових „проміжках” між виконанням текстів. І Юрія Горного, який одночасно лівою рукою грає на фортепіано, правою щось пише, водночас у голові здійснює щонайскладніші обрахунки і запам'ятовує ряди цифр, можна назвати, як це роблять журналісти, „сучасним Цезарем” тільки з певним застереженнями.

Якщо анкетованим пропонували текст у вербальному „виконанні” і текст у формі серії із 6 картинок (Х. Бідструпа), то учасники експерименту не відчували утруднень у відтворенні обох текстів. Очевидно тому, що образний зміст малюнків практично не потрібно перекодовувати в апараті мозку, а вербальний текст потрібно було все одно розшифровувати у центрі обробки смислів, поки він розшифровувався, малюнок уже був засвоєний.

Висновки з експерименту: 1) національно-мовний матеріал розуміється тому, що відбувається його перекодування в особливий код мозку, який відповідає за побудову смислу і являє собою інформаційну систему; цей код універсальний, незалежний від національних мов – УПК за Жинкіним; 2) картинка (будь-яка: ситуація, схема, шахова позиція) залежить від знань смислу, а не знань мови. Це за своєю сутністю збігається або близько до одиниць УПК, очевидно, малюнок розуміють представники практично будь-яких мов, якщо вони знають відповідні загальнокультурні об'єкти, які не постають етноспецифічними символами. Тут може приховуватися й небезпека. Відомий випадок, коли одна фармацевтична фірма рекламувала свої

таблетки за допомогою серії малюнків: на першому було зображено дуже сумну людину, на другому, дещо правіше, та сама людина приймала таблетку, а на третьому, найправішому, та сама людина зображала величезну радість і безмежну веселість щодо власного здоров'я. У багатьох країнах ця реклама повністю виправдала покладені на неї надії. До тих пір, поки її не розмістили в одній з арабських країн. Там ефект був абсолютно зворотним. Чому? Давайте згадаємо, як читають араби. Справа наліво! А тепер уявіть, що прочитав в цій рекламі носій арабської мови. Випадки подібного типу входять у сферу етнопсихолінгвістики.

Розуміння мовних текстів і серії малюнків, безумовно, осмислено, де читання – процес вербальний, а сприйняття малюнків – невербальний (якщо визнати, що не відбувається приговорювання; до речі, на курсах швидкочитання відучують саме від приговорювання читаних про себе текстів). Мислення пов'язано не тільки з породженням, але й зі сприйняттям. Отже, якщо я можу одночасно сприймати тексти, які поступають різними каналами і в різній формі, то у мене працюють різні „канали” мислення. Далі, існує можливість, а для певних професій і необхідність (машиністи, наприклад) перепрацьовувати (певним чином) вербальну інформацію без проникнення у зміст читаного або тексту, що набирається. Реалізація цієї здібності свідчить про те, що зв'язок між процесом мислення і вербальної поверхневої структури тексту може бути нульовим, відсутнім.

У середині 60-х відомий дослідник-психолог О. М. Соколов провів серію дослідів, щоб з'ясувати, чи існує взаємозв'язок мови і мислення. Для цього необхідно було встановити, чи постає національна мова „базальним компонентом” мисленнєвого процесу. Численним анкетованим, носіям різних мов, пропонувалися завдання, виконання яких виключало автоматизм і потребувало осмислення, наприклад, вимагалось прочитати незнайомий текст, мисленнєво відтворити відомий вірш і т. п., тобто необхідним було опертя на мову. Інша частина завдань не передбачала використання мови: завдання полягали в тому, щоб зібрати цілісний малюнок з фрагментів, вивчити малюнки з аналогічними деталями, вирішити лабіринтні, шахові й подібні завдання тощо. На мовленнєвому апараті анкетованих прикріплювалися спеціальні датчики, імпульси від яких записувалися точними приладами. Отримувані малюнки називались електроміограмами (ЕМГ). Внаслідок експериментів дослідники показали на практиці, що органи артикуляції у всіх анкетованих знаходились у русі, виявляли „латентну” (приховану) активність. Було зроблено висновок: латентна активність органів артикуляції в моменти вирішення мисленнєвих завдань свідчить про те, що „національна мова є базальним компонентом мислення” [Соколов 1968: 45].

Під час обговорення результатів експериментів було поставлено цілий ряд питань, на які було отримано такі відповіді: 1) Чи знімалися ЕМГ з яких-

небудь тварин? (Відповідь була негативною. Але якби тварини показали аналогічні латентні рухи, то це означало б, що йдеться не про латентну артикуляцію, а про щось зовсім інше. Відомо, що діти, старанно виконуючи певну роботу, часто висовують язик, стискають губи, прикушують губу та ін. Водночас не вимагається, здебільшого, серйозного осмислення таких завдань, але активність органів артикуляції наявна. З другого боку, також добре відомо, що органи артикуляції задіюються не лише у процесі мовленнєвої діяльності (наприклад, під час прийому харчів). Очевидно, можна стверджувати, що зафіксована активність органів артикуляції є саме артикуляцією, а не активністю, з мовленням не пов'язаною? Відповіді не було запропоновано); 2) Чи були знайдені спільні фрагменти ЕМГ носіїв різних мов? Чи були зафіксовані ЕМГ носіїв однієї мови, що читають один віршований текст, і якщо так, то чи відрізняються їхні ЕМГ від аналогічних ЕМГ носіїв іншої мови? (Відповідь: багато ЕМГ уміщувала схожі і несхожі між собою фрагменти, але ідентифікувати за ними схожі і несхожі мови не вдавалося).

Окремі результати ще одного експерименту. Латентні мікрорухи відповідають здібності вимовляти текст національною мовою, але вони короткочасніші: їхня швидкість орієнтовно втричі вища за швидкість артикулювання звукового мовлення. Швидкість звукового мовлення – 8 складів у секунду, максимальна латентна швидкість – 24 склади в секунду. Проведемо дослід: роздамо анкетованим репродукції раніше невідомої сюжетної картинки. За сигналом картинку треба перевернути догори і протягом 2-х секунд розглядати її. Потім її закрити. Анкетовані повинні записати те, що запам'ятали, на аркуші паперу. Завдання – описати якомога лаконічніше, перераховуючи предмети, їхнє розташування, колір, обсяг і коротко сформулювати смисл зображення. Під час опрацювання отримані тексти скорочуються: слова за можливістю замінюються коротшими синонімами, прибираються надлишкові слова (замість „зображена ваза” – просто „ваза”), прибираються заголовки, у тексті залишається те, що уміщує квінтесенцію отриманої уяви. У тексті, що залишився, підраховується кількість складів. У реальних дослідах число складів у середньому дорівнювало 250. Образ побаченого протягом певного часу зберігається в оперативній пам'яті, отже, анкетований може наче бачити картинку, реально уже не спостерігаючи її (явище ейдетизму). Тому із 250 віднімаємо 100 – явище „ейдетизму”. Ті 150, що залишилися, ділимо на максимальну швидкість латентної артикуляції – 24 склади в секунду. Виходить близько 6 секунд. А тепер згадаємо, що картинка вивчалась усього 2 секунди, тобто протягом часу, утричі меншого. Отже, чи не можна зробити висновок, що, за осмисленням картинки не було мовних операцій, тобто латентна артикуляція виявилася непотрібною? Крім того, швидкість артикуляції у звуковому потоці тільки удвічі, а не втричі менша, як ми вважали, беручи максимальні цифри.

І все-таки можна стверджувати, що будь-яке осмислення вимагає мовного опертя. Нормально людина мислить, коли розмовляє про щось. Але це не означає, що людина, мислячи, обов'язково „приховано говорить”.

VIII.6.3. Діяльність і мовленнєва діяльність. Сучасні психологи, психолінгвісти і лінгвісти, за Л. Виготським і О. Леонтьєвим, розглядають мовленнєву діяльність як один із різновидів діяльності як такої. У психології *діяльністю називаються „лише такі процеси, які, здійснюючи те чи те ставлення людини до світу, відповідають особливою, їм притаманною потребою (наприклад, запам'ятовування) і які характеризуються психічно тим, що те, на що спрямований певний процес загалом (його предмет), завжди збігається з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкта до цієї діяльності, тобто мотивом* (за О. Леонтьєвим). Діяльність людини включена у спілкування навіть у ситуації наодинці.

Психолінгвісти розуміють мовленнєву діяльність як *„єдність спілкування й узагальнення, яку можна уявити як одночасне здійснення в мовленнєвій діяльності декількох функцій мови”* (О. О. Леонтьєв), як *„особливим чином організовану активну і цілеспрямовану діяльність людини, регульовану певною системою мотивів”* [Гридин 1975: 65].

У наведених висловлюваннях не розмежовуються мовлення і мовленнєва діяльність, але таке розмежування є вкрай необхідне і важливе.

Мовлення вбудовується в іншу діяльність й існує одночасно як засіб досягнення не мовленнєвих цілей і як самоціль. Більше того, мовлення – це ще і засіб регулювання поведінки інших людей, цілком підпорядкований завданням інформуючого. Мовлення є одночасно знаряддям діяльності і діяльність (А. Піменов, Є. Тарасов). Мовлення – це інструмент, найбільш пристосований для розвитку думки (Ш. Бутон). Мовленнєва поведінка – послідовний процес, в якому визначаються генералізовані схеми дій (Р. Титоне).

Протягом декількох років дослідники обговорювали питання, чи постає мовленнєва діяльність абсолютно творчим процесом і чи вона передбачає постійне відтворення попереднього досвіду, так би мовити, „цитування за пам'яттю”. Отже, *наскільки мовленнєва поведінка спонтанна або прогнозована?* Існують два діаметрально протилежні погляди. Один „полюс” репрезентований дослідниками, які вважають, що здійснювати мовленнєву діяльність – це значить постійно продукувати й інтерпретувати нові висловлювання, які мовець ніколи не чув раніше. Згідно з цим поглядом, мовленнєва діяльність вважається творчим процесом „створення унікальних комбінацій одиниць мовлення” (І. Ільєсов, Т. Рябова). Отже, мовленнєвій діяльності не можна навчити (Є. Негневицька). Інший „полюс” репрезентований, наприклад, працями Б. Гаспарова, який вважає, що в основі мнемонічного володіння мовою перебувають комунікативні фрагменти (КФ) – „відрізки мовлення різної довжини, які зберігаються в пам'яті мовця як *стаціонарні частини*

його мовного досвіду і якими він оперує при створенні й інтерпретації висловлювань” [Гаспаров 1996: 45], тобто: „КФ – це цілісний відрізок мовлення, який мовець здатний безпосередньо відтворити як готове ціле у процесі своєї мовленнєвої діяльності і який він безпосередньо упізнає як ціле у висловлюваннях, які поступають до нього зовні. І на факті свого власного „особистісного мовного світу” Б. Гаспаров висуває тезу про те, що мовна пам’ять виносить ті чи ті комунікативні фрагменти на поверхню свідомості, оскільки у своєму попередньому мовному досвіді людина або сама вживала їх у своєму мовленні, або зустрічала у письмових чи усних текстах, з якими їй доводилося стикатися. Отже, уся наша мовна діяльність – і створювана, і та, що сприймається, – пронизана блоками-цитатами із попереднього мовного досвіду. Творчість у процесі мовленнєвого народження обмежується тим, що із певної первісно наявної обмеженої кількості чи „набору” вибираються ті чи ті „деталі”, які „компонуються” в тому чи тому порядку.

Водночас багато лінгвістів не займають у цьому питанні полярні позиції і висловлюють менш категоричну думку, вбачаючи в процесі навіть повсякденної комунікації два боки „медалі” – „цитування” і творчість: „Мовленнєва діяльність людини будується головним чином на використанні готових комунікативних одиниць. Формулюючи висловлення, ми обов’язково звертаємось до схем, шаблонів, кліше. А без опанування жанрово-рольовими стереотипами спілкування, в яких мовні одиниці досить стійко пов’язані з типовими ситуаціями, взаємодія мовних особистостей була б утрудненою. І все ж таки, попри усю справедливість наведених роздумів, припустимо говорити і про естетичні елементи повсякденної комунікації. Своєрідність розмовного спілкування якраз і полягає в тому, що трафаретність і шаблонність поєднуються в ньому з чітко вираженою настановою на творчість” [Горелов, Седов 1997: 199].

Найбільш прийнятними постають останні концептуальні підходи. З одного боку, справді існує цілий ряд феноменів, які певною мірою не стільки відтворюються в мовленні щоразу заново, скільки „витворюються”. З другого боку, навіть відтворюючи „старе”, ми кожного разу створюємо „нове” – як у відомому прикладі М. В. Панова: фонема <a> ніколи не може бути представлена тим самим звуком [a], який її реалізує, навіть якщо цей звук [a] буде вимовляти та сама людина, оскільки щораз звук [a] буде різним. Така ж картина наявна й тоді, коли говоримо про певні „відтворювані” одиниці іншої природи: по-перше, сама одиниця може підлягати певній трансформації, а по-друге, в комунікації щораз породжується і сприймається *абсолютно новий текст*, тому що текст є одиницею дискурсу, а дискурс являє собою компонент ситуації, а ситуація ніколи не буває тією самою. І в цьому сенсі навіть „цитування”, „відтворення” є творчим виявом. І мовленнєва діяльність як така – процес також безумовно творчий, оскільки не можна двічі увійти в ту саму річку.

Мовленнєва діяльність, за ідеєю Л. В. Щерби, – один із аспектів мовних явищ. У статті „О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании”, яка вперше була опублікована в 1965 р., Л. В. Щерба виділяє 3 аспекти мовних явищ: 1) мовленнєва діяльність – процеси говоріння і розуміння; 2) мовні системи – словники і граматики мов; 3) мовний матеріал – сукупність всього того, що говориться і розуміється групою.

Мовленнєва діяльність зумовлюється мовленнєвою організацією людини – складним мовленнєвим механізмом, який є психофізіологічною організацією індивіда. Розглянемо особливості *мовленнєвої організації людини*, про які пише Л. Щерба: 1) вона не дорівнює системі мовленнєвого досвіду, але постає певним її опрацюванням; 2) вона може бути тільки психофізіологічною; 3) вона є національним продуктом; 4) вона постає індивідуальним виявом мовної системи, яка походить з мовного матеріалу; 5) про її характер можна говорити тільки на ґрунті мовленнєвої діяльності індивіда.

Варто відразу зазначити, що викликає певною мірою сумнів теза про те, що мовленнєва організація постає індивідуальним виявом мовної системи. О. О. Залевська говорить про мовленнєву організацію так: 1) мовленнєва організація є динамічною системою, а не пасивним сховищем даних про мову; 2) наявна постійна взаємодія між процесом опрацювання й упорядкування мовленнєвого досвіду, з одного боку, та його продуктом, з іншого (тобто якщо нове в мовленнєвому досвіді не вписується в межі системи, то іде перебудова самої системи); 3) із мовленого випливає, що мовленнєва організація є системою, що самоорганізується.

Говорячи про мовленнєву діяльність і увесь блок проблем, з нею пов'язаних, дослідники досить часто протиставляють систему, структуру і процес. Для лінгвістів це „генетично” спрямовано до протиставлення мови і мовлення, яке можна знайти в працях представників різних шкіл і напрямів. Протиставлення мови і мовлення має свою багату історію: це й ідеї молодогограматиків, соціологістів, і праці Ф. де Соссюра, А. Гардинера, Л. В. Щерби, та дослідження психологів і психолінгвістів. За відсутності можливості детально аналізувати усі погляди, зупинимось на трьох, які мають принципове значення для обговорюваних питань.

Визначальне розмежування мови, мовної здібності, мовленнєвої діяльності і мовлення ми знаходимо у працях Ф. де Соссюра. Згадаємо коротко його ідею: варто розмежувати мову (Langue) і мовленнєву здібність (Faculté du Langage), а їхня сукупність є мовленнєвою діяльністю (Langage), що протиставлена мовленню (Parole), як потенція і реалізація.

Отже, диференційовано чотири „компоненти”: 1) мова (L); 2) мовна здібність (FLg); 3) мовленнєва діяльність (Lg); 4) мовлення (P). Відношення цих „компонентів” можуть бути виражені за допомогою такої формули:

$$\{L + FLg = Lg\} \leftrightarrow P$$

1 2 3 4,

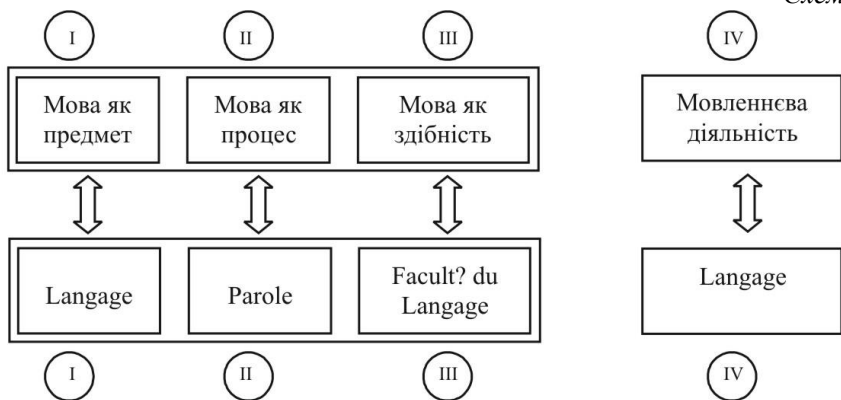
де (1) і (2) становлять (3), протиставлене (4).

Ті ж поняття розглядає О. Леонтьєв, який запропонував протиставлення трьох складників: мова як предмет – мова як процес – мова як здібність, – які „постають частинами мовленнєвої діяльності”. Отже, йдеться про чотири феномени: I. Мова як предмет; II. Мова як процес; III. Мова як здібність; IV. Мовленнєва діяльність. Відношення між ними можуть бути описані так:

$$I + II + III = IV$$

Між поглядами Ф. де Соссюра й О. Леонтьєва існує певна відповідність, яка може бути показана так:

Схема 1

VIII.7. Моделі породження мовлення. *Стохастичні моделі породження мовлення.* *Стохастичні моделі* – це моделі ймовірнісні, тобто множинність елементів повідомлення може бути репрезентована за допомогою розподілу ймовірностей (Дж. Міллер, Н. Хомський; пор. також праці Дж. Селфриджа).

До *стохастичних моделей* психолінгвістики належать і граматики з граничним числом станів. Граматика з граничним числом станів – це будь-яка модель, у якій як елемент постає граматичний клас (наприклад, частина мови) і визначуваний характер залежності між граматичними класами, що послідовно з’являються. Така залежність може бути не ймовірнісною, і сама модель постає стохастичною. У практиці психолінгвістичних досліджень розглядаються саме ймовірнісні моделі з граничним числом станів, пор. дослідження ймовірнісних залежностей між словами різних класів: різні асоціативні експерименти.

Як свідчать експерименти, у процесі породження мовлення обов’язково використовується тією чи тією мірою ймовірний принцип, приховане знан-

ня того, які нові елементи з'являються за попередніми, тобто знання умовних (зумовлених попередніми елементами) ймовірностей появи нового елемента. Наприклад, розшифруйте фразу: *Ле-ал-ел, ле-ал он среди – орных – уч и с – ал...* (*Летал орел, летал он среди горных туч и скал або Лежал осел, лежал он среди сорных куч и спал*). Початок Вашого розшифровування (*лежал осел* або *летал орел*) визначає і його продовження (експеримент Н. Л. Еліава з Грузії). Експерименти американського дослідника МакКоркодейла також показують, що початок фрази може зумовлювати її продовження. В експерименті вимагалось продовжити речення *Діти помітили, що сніг почав покривати землю, коли вони покинули...* Якщо в реченні використовувалося дієслово *to hide* (*покривати*), то типовим було *школу, автобус, будинок*. Якщо в реченні використовувалося дієслово *to blanket* (асоціюється з *ковдрою*), то типовим було вживання слова *ліжко*.

Для ґрунтовнішого розуміння треба зупинитися на класичній осгудівській моделі породження, в якій ймовірний принцип також відіграє важливу функцію. За концепцією Ч. Осгуда, породження здійснюване паралельно на декількох рівнях за певними закономірностями кожного з цих рівнів. Водночас закономірності розподілу одиниць *вищого рівня враховують закономірності розподілу одиниць нижчих рівнів*. *Вищий рівень* – рівень мотивації, основна одиниця – речення. *Другий рівень* – семантичний, основна одиниця – функційний клас (при кодуванні), ядро, „нуклеус” (при декодуванні). Функційний клас співвідносимо з тим, що Л. Щерба називав „синтагмою” у пізніших роботах і „фразою” у більш ранніх працях і визначав як найпростіші елементи зв'язного мовлення, що є *адекватними єдиними і далі на момент мовлення уявленнями, що не розкладаються*. Ядро співвідносне з основою слова, за російською граматичною традицією, тобто словоформа мінус флексія. У багатьох роботах О. Леонтьєв використовує еталонний приклад *Талановитий художник пише цікаву картину*. Якщо цю фразу репрезентувати одиницями кодування – функційними класами, то постає результат: *Талановитий художник – пише – цікаву картину*. Якщо ж цю фразу розподілити за ядрами (нуклеусами), наявна така фраза: *Талановит-ий-художник-пише-цікав-у-картин-у*.

Третій рівень – рівень послідовностей, основна одиниця – фонетичне слово.

Четвертий рівень – інтеграційний, основна одиниця – склад (при кодуванні) і фонема (при декодуванні).

Стохастичні моделі і граматики з кінцевим числом станів (тобто системи, побудовані за принципом „зліва направо”) релевантні, коли ми говоримо про взаємовідношення окремих слів у процесі породження зв'язного мовлення. Але вони не підходять для моделювання граматичних процесів. По-перше, тому що існують конструкції, які в принципі не можуть бути поро-

джені за цими моделями (сюди належать *self-embedding* – „які самовставляються” і *nesting* – „які гніздяться”, співвідносні з українськими складно-підрядними реченнями). По-друге, ці моделі абсолютно неможливі з погляду онтогенезу дитячого мовлення. За визнанням Дж. Міллера, Е. Галантера і К. Прибрама, щоб навчитися розмовляти і розуміти по-англійськи, дитина має вислухати орієнтовно 10^{30} речень. Якщо передбачити, що щосекунди дитина вимовляє 3×10^{30} речень і повністю засвоює кожний ряд із 20 слів після одного подання, то дитинство має тривати 100 років без перерви на сон, обід та ін. Зрозуміло, що це зовсім не відповідає природному стану речей.

Чи можна в такому разі говорити про те, що такі моделі загалом неприйнятні? Очевидно, ні. О. Леонтьєв вважає, що є низка комунікативних ситуацій, коли саме граматика з обмеженою кількістю станів виявляється найоптимальнішою для моделювання (дитяче мовлення, коли словник засвоєний, а морфосинтаксис ще відсутній; жестова мова глухих; креолізовані жестові мови для міжетнічного спілкування людей, що розмовляють різними мовами). Крім того, граматика з граничною кількістю станів може моделювати процес породження мовлення ізольованими мовами (типу китайської), в яких породження мовлення ґрунтується не на морфосинтаксисі, а на лінійній організації семантичних класів.

VIII.7.1. Моделі безпосередніх складників. Ця модель передбачає виконання операції деривації, тобто послідовної підстановки на місце більшої одиниці двох (тільки двох) більш дрібних компонентів, з яких вона складається. В результаті цих послідовних підстановок утворюється „термінальний (граничний) ланцюжок”, тобто само речення. Походження кожного ланцюжка може бути зображеним у формі математичного графа – „дерева безпосередніх складників” (див. Схему 2):

Схема 2

У модель породження за безпосередніми складниками входять і так звані контекстні обмеження – граматичні правила: (талановитий) + рід + число + відмінок + (художник) + число + відмінок + (пише) + особа + число...

Що особливо постає суттєвим у цій моделі порівняно з граматиною з граничною кількістю станів? Тут породження відбувається за двома напрямками: не тільки „зліва направо”, але і „зверху донизу”, тобто відбувається не тільки послідовна поява компонентів, але й їхнє „розширення”.

Специфічні риси граматики безпосередніх складників: 1) вона дихотомічна; 2) вершину дерева являє собою речення як єдине синтаксичне ціле, тобто фіксується послідовність операцій, необхідних для вияву синтаксичних зв'язків; 3) були опрацьовані два важливих поняття: а) напрями розгалуження дерева – правобічне (регресивне) і лівобічне (прогресивне); до речі, у більшості європейських мов домінує регресивне вставлення, а в японській, вірменській, у тюркських мовах переважає прогресивне; б) глибина речення: вона визначається за максимальною кількістю вузлів лівого розгалуження дерева.

Популярність граматики безпосередніх складників у психолінгвістиці розпочалась у 60-ті роки з праць Віктора Інґве. Суть його концепції зводилася до: щоб побудувати висловлення у процесі психолінгвістичного породження, необхідно здійснити операції того ж плану і в тій самій послідовності, що і в лінгвістичній моделі. Але з'ясувалося, що теоретично можливі структури в реальних умовах природних мов практично не зустрічаються: так, не зустрічаються речення, які мають глибину більшу 7–9. В. Інґве передбачив, що це пов'язано з „магічним” числом Дж. Міллера: людина одночасно може оперувати не більше ніж 7-ма символами ($\pm$ два). Насправді, 7 ± 2 – це верхня межа обсягу оперативної пам'яті, а реальна глибина речення міститься в межах 3–4. Це з одного боку. А з другого, ми можемо побудувати речення і більшої глибини, якщо вимірювати її не лінгвістично, а з погляду мовної свідомості. І тоді дві або більше „лінгвістичні” одиниці будуть адекватними одній „психолінгвістичній” одиниці: *кіт учений, Мідний вершник, Ромео і Джульєтта* тощо. О. О. Леонтьєв говорить про такі одиниці як про „кліше”. Їх треба вважати одиницями (у цьому разі – прецедентні феномени), за якими перебувають фрейм-структури свідомості. Далі В. Інґве вводить поняття „граматичних обов'язків”: якщо я кажу *талановитий*, то далі повинно бути означуване у формах чоловічого роду, однини, називного відмінка. У процесі породження ми „погашаємо” старі зобов'язання і беремо на себе нові. І відповідно, глибину речення В. Інґве визначає як максимальну кількість зобов'язань, які ми беремо на себе одночасно в цьому реченні (цит. за: [Красных 2001: 94]).

Чарльз Осгуд також писав про модель безпосередніх складників. Його основні ідеї полягають у тому, що: 1) стохастичні закономірності пов'язують не елементи термінального ланцюжка, а операції, необхідні для отримання цього ланцюжка; 2) будь-яке речення може бути уявленим у формі послідовності „ядерних тверджень”, тобто пропозицій, які мають „суб'єкт –

зв'язку – об'єкт” і семантично еквівалентні реченню (художник талановитий, картина цікава, художник пише картину); 3) граматичні сполучення можуть бути кваліфікувальними, або квантитувальними; ядерні твердження – завжди кваліфікувальні сполучення, за будь-якої їхньої трансформації вони зберігають свій смисл: *талановитий художник* = *художник талановитий*; на відміну від *дуже цікаву (картину)*, що ніяк не може бути поданим як предикативна одиниця; 4) поява кваліфікувальних ознак у реченні, що сприймається нами, тягне за собою процес семантичного „згортання”. Аналізуючи *талановитий художник*, ми приписуємо *художнику* додатковий або смисловий „обертон”. Цю операцію ми здійснюємо зі всіма ядерними твердженнями. В результаті семантична трансформація, приписувана суб'єкту, утворює, за Ч. Осгудом, „моментальне” значення слова (в нашому випадку – *художник*). Аналогічно будуватиметься і породження мовлення, але у зворотному напрямі.

Ідеї Ч. Осгуда розвивалися Н. Джонсоном, В. Левелтом, М. Брейном, Й. Енгелькампом. У лінгвістичному плані ідею ядерних тверджень (пропозиційних функцій) розвивали Ю. Степанов, Н. Арутюнова, Г. Золотова.

Природно, що граматики безпосередніх складників, як і будь-яка інша цікава концепція, не обійшлася без критики. Багато критикували її Н. Хомський і Дж. Міллер. Суть критики цієї граматики зводилася до того, що граматики безпосередніх складників не стільки помилкова, скільки недостатня.

VIII.7.2. Моделі на основі трансформаційної граматики. Про трансформаційну граматику написано багато, але тут необхідно згадати, що структура моделі Н. Хомського включає чотири компоненти: 1) *синтаксичний компонент* (опрацьований самим Н. Хомським та ін.); 2) *семантичний компонент* (теорія опрацьована Дж. Катцом, Дж. Фодором), який охоплює дві ланки: а) лексикон (складається з граматичної, генерувальної й семантичної частин, де остання забезпечує власне-семантику); б) правила співвіднесення лексикону з граматичною структурою, тобто проєкційні правила; 3) *фонологічний компонент* (детально описаний в працях Н. Хомського і М. Халле). Він постає опертям інтерпретації результатів дії синтаксичного компонента, але не на глибинному, а на поверхневому рівні; ґрунтується на концепції диференційних фонетичних ознак Якобсона–Халле; 4) *прагматичний компонент* – прагматичні правила, тобто правила співвіднесення граматичної структури з контекстом (ситуацією). Його не згадують уже в літературі 70-х років ХХ ст.

Ця модель викликала немало критичних зауважень. Критикували і прибічники, й опоненти (про критику детально описано в навчальному посібнику О. Леонтьєва). Психолінгвістичні моделі на ґрунті трансформаційної граматики опрацьовували в межах психолінгвістики другого покоління (за О. Леонтьєвим).

VIII.7.2.1. Когнітивні моделі. У межах психолінгвістики третього покоління (за О. Леонтьєвим) у 70-ті роки вирізнялася когнітивна психолінгвістика як особливий напрям когнітивної психології. **Когнітивна психологія** – та частина психологічної науки, яка, за визначенням Р. Л. Солсо, вивчає те, як людина отримує інформацію про світ, як ця інформація уявляється людиною, як вона зберігається в пам'яті і перетворюється в знання і як ці знання впливають на увагу і поведінку людини.

Щодо психолінгвістики когнітивний підхід тлумачиться О. О. Леонтьєвим як такий підхід, за якого вивчається роль пізнавальних процесів у мовленнєвій діяльності.

Модель породження І. Шлезінгера передбачає, що основу породження складає система щонайпростіших семантичних пар. Наприклад: *Mary had a little lamb*. Основу цього висловлення становить уява про співвідношення „власника” і „майна” (посесивні відношення). З „ягням” співвіднесена ідея маленького розміру. Ці взаємопов'язані змістові характеристики (посесивні відношення і зв'язок предмета та його розміру) І. Шлезінгер називає „протовербальними елементами”. До цих елементів прилягають чотири різновиди правил реалізації: 1) *реляційні правила*, вони приписують кожному протовербальному елементу граматичну і фонологічну характеристики; 2) *правила лексикалізації*, вони обирають потрібні лексеми; 3) *правила узгодження*; 4) *інтонаційні правила*.

Уводиться поняття **комунікативне виваження**: відповідний компонент моделі визначає, який із компонентів речення є комунікативним центром (логічним суб'єктом, фокусом, темою).

І. Шлезінгер стверджує, що за протовербальними елементами перебувають невербальні когнітивні структури. Ці невербальні структури переходять у протовербальні елементи внаслідок процесу коагуляції, тобто внаслідок вибору з банку знань того, що мовець має намір висловити у спілкуванні. Ці когнітивні структури репрезентовані у психіці у формі образів.

У 80-ті роки Ч. Осгуд створив модель, яку він назвав „абстрактною граматикою мовної активності”. Суть цієї концепції полягає в тому, що процес мовленнєвого породження прямо пов'язаний з немовними (когнітивними) чинниками, зокрема, з актантами (учасниками описуваної ситуації), які безпосередньо сприймаються. Первинною послідовністю компонентів висловлення є „суб'єкт – об'єкт – предикат”. Отже, основу для породження і сприйняття висловлення становлять базові „природні” когнітивні структури (КС). Ці КС утворюються завдяки взаємодії мовної і немовної інформації. У когнітивних моделях варто в першу чергу звернути увагу: 1) на ідею до мовленнєвих КС; 2) на ідею пропозиційного характеру КС і на ідею певної організації цих пропозицій, яка не завжди збігається зі структурою речення; 3) на ідею існування такого компонента, який визначає співвідношення синтаксичної

структури речення з його топіком (фокусом); 4) на те, що в психолінгвістичних дослідженнях була введена ідея З. Фрейда про ситуації, тобто взаємопов'язаної системи когнітивних компонентів ситуації.

VIII.7.3. Психолінгвістична теорія породження мовлення (за Московською психолінгвістичною школою (МПЛШ)). Погляди МПЛШ своїм джерелом мають погляди Л. С. Виготського і концепцію діяльності О. М. Леонтьєва. Безпосередні попередники МПЛШ – А. Р. Лурія і М. І. Жинкін.

Основні погляди А. Р. Лурії викладені в його працях „Основные проблемы психолингвистики“ (1975), „Речь и мышление“ (1975), „Язык и сознание“ (1979).

За А. Р. Лурією, процес породження, „формулювання” мовленнєвого висловлення характеризується кількома етапами. На самому початку процесу породження знаходиться мотив. Потім виникає думка – загальна схема змісту, який буде втілено у висловленні. Згодом в дію вступає внутрішнє мовлення. Воно згорнуте, скорочене, але характеризується предикативністю. Внутрішнє мовлення бере участь у перекодуванні замислу у розгорнуте мовлення і в створення породжувальної схеми розгорнутого мовленнєвого висловлення. Внутрішнє мовлення є механізмом, який перетворює внутрішні суб'єктивні смисли в систему зовнішніх розгорнутих мовленнєвих значень. Мовлення як засіб спілкування є не стільки комплексом лексичних одиниць (слів), скільки системою синтагм (цілих висловлень). А. Р. Лурія чітко протиставляв парадигматичні і синтагматичні лексичні значення.

А. Р. Лурія запропонував розмежовувати „комунікацію події” (повідомлення про зовнішній факт, що доступний для наочно-зорового спостереження), напр.: *Хлопчик вдарив собаку*, і „комунікацію відношення” (повідомлення про логічні відношення між речами), напр.: *Собака – тварина*. З комунікацією події він співвідносив синтагматичні відношення лексичних значень, а з комунікацією відношення – парадигматичні.

За концепцією А. Р. Лурії, шлях від думки до мовлення 1) розпочинається з мотиву загального замислу, який із самого початку у загальних рисах відомий суб'єкту; 2) проходить через стадію внутрішнього мовлення, яке спирається на схеми семантичного запису з його потенційними зв'язками; 3) приводить до формування глибинно-синтаксичної структури; 4) розгортається у внутрішнє мовленнєве висловлення, яке ґрунтується на поверхнево-синтаксичній структурі.

Найвідоміші праці М. І. Жинкіна: „Механизмы речи” (1958), „Внутренние коды языка и внешние коды речи” (в кн.: То Нопор Roman Jakobson 1967); „Грамматика и смысл” (в кн.: Язык и человек 1970), „Речь как проводник информации” (1982).

За М. І. Жинкіним, внутрішнє мовлення користується особливим внутрішнім кодом – „предметно-схемним”. Відбір на усіх рівнях породження є

універсальною операцією. Слова не зберігаються в пам'яті у повній формі, але щоразу синтезуються за певними правилами. У процесі породження висловлення діють особливі семантичні правила (сполучуваності слів у семантичні пари), які гарантують осмислення висловлення. Породження тексту розпочинається із зародження замислу цілого тексту і постає як його розгортання. З погляду змісту, текст постає як ієрархія предикацій різного рівня (підтем і субпідтем), орієнтований на реципієнта, і передбачає в останнього наявність певних знань, спільних для обох комунікантів, не виражених у тексті і домислюваних реципієнтом.

Організувальним і мозковим центром МПЛШ виступив О. Леонт'єв. МПЛШ вважає першим етапом власного становлення *внутрішнє програмування висловлення*. Внутрішня програма являє собою ієрархію пропозицій, що складають її основу. Ця ієрархія формується у мовця на основі певної стратегії орієнтування в описуваній ситуації, яка залежить від „когнітивної ваги” певного компонента цієї ситуації. О. О. Леонт'єв увів поняття ситуації спілкування і ситуації-теми (ситуації, про яку говориться) (пор. „мова”, якою ми розмовляємо, і „мова”, про яку ми розмовляємо). Ситуація-тема має свою внутрішню структуру, в тому числі свої тему і рему. Внутрішня програма висловлення відображає саме психологічну структуру ситуації-теми. Кодом внутрішнього програмування є предметно-схемний код. Отже, основу програмування становить образ, якому приписана певна смислова характеристика (особистісний смисл, за О. М. Леонт'євим). Ця смислова характеристика і є предикатом до певного елемента. Так, талановитість приписувана образу художника, цікавість – образу картини. Далі художникові приписувано („предиковано”) написання картини: (*талановитий + художник*) + *пише* + (*цікаву + картину*). Така ж ієрархізація предикацій у внутрішній програмі наявна і у процесі породження цілого тексту. Внутрішня програма є тим змістом висловлення, який утримувано в оперативній пам'яті під час породження подальших висловлень і який постає інваріантом перекладу. Вона ж є кінцевою ланкою у процесі смислового сприйняття висловлення.

Наступний етап – *граматично-семантична реалізація*. На цьому етапі виділяються: 1) тектограматичний підетап; 2) фенограматичний підетап; 3) підетап синтаксичного прогнозування; 4) підетап синтаксичного контролю.

На *тектограматичному підетапі* найважливішими операціями постають операції переведення програми на об'єктивний код. Одиниці об'єктивного коду замінюються мінімальним набором семантичних ознак слова (здебільшого імені), які обмежують семантичний клас і дають змогу в ході подальшого породження добирати всередині класу різноманітні варіанти. Таким одиницям приписують додаткові семантичні ознаки, які потім втілювані в предиковані компоненти висловлення (дієслова, прикметники). Через наявність тектограматичного підетапу породження отримано набір ієрархічно

організованих одиниць об'єктивно-мовного коду, яким ще не притаманні повні семантичні характеристики, але вони уже навантажені додатковою семантикою.

У процесі переходу до *фенограматичного підетапу* вводиться лінійний принцип. Тут важливими постають операції: розподілу семантичних ознак, раніше приписуваних одній кодовій одиниці; лінійний розподіл кодових одиниць у висловленні, які ще не мають граматичних характеристик. Очевидно, саме з цим підетапом співвідноситься актуальне членування висловлення.

Практично одночасно з фенограматичним підетапом, як тільки вирізняється початковий елемент висловлення (його топик, логічний суб'єкт), розпочинається *синтаксичне прогнозування*. Цей підетап співвідноситься з лексикограматичною характеристикою висловлення у процесі руху його зліва направо. Послідовним елементам приписуються усі недостатні параметри: 1) місце у загальній синтаксичній структурі висловлення; 2) граматичні зобов'язання – конкретна морфологічна реалізація місця у загальній схемі, а також синтаксично нерелевантні граматичні ознаки; 3) повний набір семантичних ознак; 4) повний набір акустично-артикуляційних (або графічних) ознак.

Як тільки складається бачення певної синтаксичної будови висловлення, вмикається механізм *синтаксичного контролю*. Отриманий прогноз співвідноситься з різними наявними даними: з програмою, контекстом, ситуацією спілкування тощо. Якщо протиріччя немає, то відбувається подальший рух зліва направо: на основі різних ознак вибирається чергове слово, йому приписується повна характеристика, і здійснюється перевірка на відповідність програмі й іншим чинникам. Якщо виникає невідповідність, то спостерігається дещо відмінна картина й можливі варіанти: 1) якщо причина невідповідності у неправильному прогнозі, то прогноз просто замінюється і висловленню приписується інша синтаксична схема, і так відбувається доти, поки не реалізується збіг; 2) якщо при перебиранні усіх можливих прогнозів збіг усе-таки не простежується, то необхідно перейти до нового класу прогнозів, повернувшись до початкового слова і приписавши йому відмінну синтаксичну характеристику; відбувається трансформація висловлення; 3) якщо трансформація неможлива, то реалізоване повернення на внутрішню програму і висловлення програмоване знову.

Якщо досягнуто збіг прогнозу й наявної інформації, то висловлення добудовують до кінця. Цілком можлива лінійна інверсія окремих слів і предикативних пар.

На вибір слів впливають асоціативно-акустичні характеристики слів, їхня звукова оболонка та їхня суб'єктивна ймовірна характеристика.

Окрім внутрішнього семантико-граматичного програмування, відбувається його моторне програмування, яке здійснюється уже після того, як здійснено синтаксичне прогнозування.

VIII.8. Моделі сприйняття мовлення. Як стверджує О. О. Леонтьєв, усі наявні теорії сприйняття мовлення можна розкласифікувати за двома основними критеріями: 1) *моторний* або *сенсорний* принцип сприйняття; 2) його *активний* або *пасивний* характер.

Моторний принцип передбачає, що в процесі слухання реципієнт визначає значення моторних сигналів, які керують і які необхідні для продукування повідомлення, подібного до почутого.

Основним механізмом у разі сенсорного підходу є зіставлення сигналу з еталоном за акустичними ознаками, моторний опис розглядають як побічне явище.

Пасивні теорії сприйняття – це теорії крокового прийняття рішень, близькі моделі з граничною кількістю станів; наприклад, „граматика слухача” Ч. Хокетта. Пасивним теоріям протиставлена модель „аналізу через синтез”, запропонована М. Халле та К. Стівенсоном і підтримана Н. Хомським і Дж. Міллером. Суть цієї теорії полягає в такому: щоб сприйняти висловлення, необхідно побудувати синтаксичну модель, яка повністю або частково збігалася б з тією моделлю, яку ми використовували б у процесі породження цього висловлення. І оскільки, з цього погляду, механізм розуміння у своїй основі нічим не відрізняється від механізму породження (Е. Леннеберг), то цілий ряд моделей, репрезентованих як моделі породження, за своєю суттю є моделями сприйняття. У процесі сприйняття важливу роль відіграють евристичні прийоми.

У *когнітивній моделі* сприйняття У. Кінча концепція розуміння мовлення ґрунтована на ідеї пропозицій. Пропозиція складається з предиката (може бути репрезентована дієсловом, прикметником, прислівником або окремими іншими частинами мови) та одного або кількох аргументів (здебільшого виражені іменниками). Саме предикату належить провідна роль. Очевидно, висловлення – це система пропозицій, які організуються в семантичну сітку „правилами узгодження”. У структуру моделі У. Кінча входить „цільова схема”, яка визначає, що більш важливе і що менш важливе для читача у процесі розуміння тексту, відновлює пропущені умовиводи, визначає змістову „макроструктуру” висловлення на глибинному рівні. Ця структура є типовою структурою „семантичних відмінків” (Ч. Філлмор), тобто описує взаємодію актантів у межах ситуації. У. Кінч вважає, що оперування компонентами висловлення у процесі його розуміння й інтеграції відбувається на ґрунті певної абстрактної уяви про змістову структуру ситуації. І система пропозицій наче накладається на цю уяву.

VIII.9. Види знань. Когнітивні структури.

VIII.9.1. Основи класифікації знань. На сьогодні немає єдиної і несуперечливої класифікації знань, яка б могла об'єднати усі різновиди знань, що виділяються на різних засадах.

Перша класифікація подає в найзагальнішій формі розмежування знань на наукові й ненаукові (повсякденні, життєві). Ці знання не завжди протиставлені, але досить різні. Наукові знання членовані на природничо-наукові й гуманітарні.

О. Потебня писав про поетичне і міфічне мислення у зв'язку з відношенням свідомості до образу. Якщо свідомість відноситься до образу так, що образ вважається об'єктивним і тому цілком переноситься в значення і постає основою для подальших висновків про властивості означуваного, то наявне міфічне мислення, за панування якого наукове мислення неможливе. Якщо ж свідомість відноситься до образу так, що образ розглядається лише як суб'єктивний зв'язок для переходу до значення і ні для яких подальших висновків не стає основою, то перед нами поетичне мислення; цей спосіб мислення вирізняє наукове мислення, оскільки об'єктивне протиставляється суб'єктивному. Міфічне мислення певним чином співвідноситься з недискретним мисленням, яке сучасні дослідники відмежовують від дискретного, окрім того, в сучасній літературі диференціюється дискурсивна vs недискурсивна свідомість.

Ще однією класифікацією знань загального типу постає розмежування соціальних й індивідуальних знань. До соціальних знань належать: філософські, економічні і / або природничо-наукові, гуманітарні. Певним чином це співвідноситься із соціальною vs індивідуальною психікою. Соціальні й індивідуальні знання протиставлені за ступенем поширення (пор.: О. О. Залевська розмежовує колективні й індивідуальні знання).

Якщо в центрі уваги перебуває продуктивна діяльність людини, то розмежовуються предметні й методологічні знання. *Предметні знання* – це знання про певну предметну сферу об'єктивного світу. *Методологічні знання* – знання про знання і про способи діяльності, про процедури оперування знаннями (див. Схему 3).

У процесі опанування мови розмежовують знання *мовні* і *метамовні*. До останніх належать: 1) знання про комунікативні ситуації, в яких зустрічаються ті чи ті мовні форми; 2) знання про мовні одиниці і типові помилки; 3) знання про мовні спільноти і про належність елементів мови і мови загалом до певної спільноти носіїв мови (Г. В. Ейгер).

Схема 3

Знання предметні vs методологічні

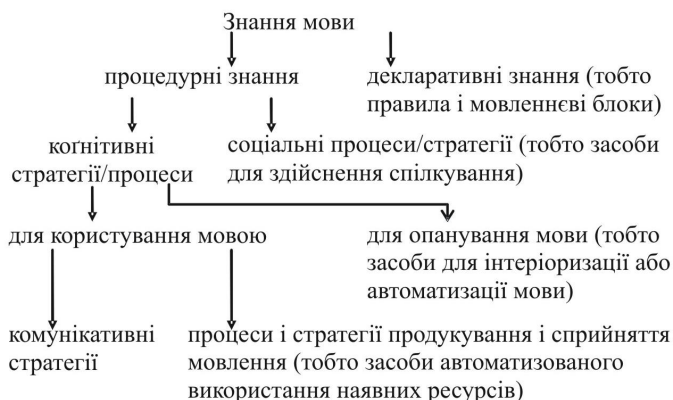

VIII.9.2. Декларативні і процедурні знання в опануванні рідної мови.

З інформатики та досліджень штучного інтелекту прийшло розмежування знань *декларативних* і *процедурних*. Декларативні знання – це знання про щось, виявляються на рівні вербальної дії. Це протиставлення виявляється особливо актуальним у ході розгляду питань, пов'язаних з опануванням та використанням мови. Так, Р. Елліс класифікує їх у такий спосіб:

Схема 4

Знання процедурні vs декларативні

Це розмежування спирається на концепцію Андерсена, який запропонував протиставлення: знання фактів vs знання процедур.

За змістом знання поділяються на *енциклопедичні* і *мовні*. До енциклопедичних належать знання про світ, немовні, прагматичні, фонові. До мовних належать знання про мову. Але тут закладена певна складність: мовні і немовні знання можуть розмежовуватися за змістом (тобто знання про що?) і за формою (тобто вербалізовані vs невербалізовані).

VIII.9.3. Природжені і життєво набуті знання у мовному / мовленнєвому механізмі людини. Знання *природжені* vs *набуті*. У 1966 р. на Единбурзькій психолінгвістичній конференції Д. МакНіл у своїй доповіді стверджував, що успіхи дітей під час засвоєння мови (йдеться про рідну мову) змушують передбачити наявність у дітей природженої здібності до опанування мови. Діти незрозумілим чином засвоюють абстрактну граматичну інформацію, яка прямо не маніфестована у поверхневій структурі мовлення. Після цього у наукових колах розгорнулася дискусія: як дитина опановує мовні закономірності? Наслідком стало формування двох підходів: емпіричного і раціоналістського.

Емпірики повністю заперечують наявність природженого знання, але припускають існування природжених засобів (механізмів, процедур) опанування мови. Цей підхід корелює з ідеями психологів, які стверджують, що знання не дані дитині, а лише запрограмовані. Вирішальна роль у процесі опанування мови належить життєвому досвіду, завдяки якому формується знання.

Раціоналісти констатують, що людині від народження притаманні певні „базові” знання. Окремі вчені (Дж. Локк та його послідовники) наголошують, що будь-які знання походять із чуттєвого досвіду. Інші (розпочинаючи ще з Аристотеля) вважають, що тільки чуттєвого досвіду недостатньо, необхідні ще природжені засоби та умови для засвоєння мови.

Відомий психолог Ж. Піаже писав, що при народженні у дитини є „недиференційовані” схеми. Завдяки цим схемам через досвід формується інтелект, який, своєю чергою, забезпечує опанування абстрактних граматичних знань. Отже, знання мови є продуктом інтелекту.

Х. Патнем також пов’язує засвоєння мови з інтелектом, але припускає природжений інтелект і постулює наявність у дитини базових багатоцільових стратегій навчання.

Найвпливовішими виявилися ідеї Н. Хомського, вагомість яких важко переоцінити. Саме він сформулював концепцію (див. працю: [Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambr.: Mass., 1965]) природженого знання. Змістом природженого знання, за Н. Хомським, є універсальна граматики. Вона постає як набір глибинних синтаксичних структур. Ось такі глибинні синтаксичні структури і є опертям для опанування мови. База визначає певну підсистему правил і множинність різноманітних умов. Підсистема правил становить каркас структури будь-якої мови. За визначуваними основою умовами, формальними і субстанційними, має будуватися опрацювання граматики.

Той факт, що дитина легко опановує мову, Н. Хомський пояснює так: природжена універсальна граматики визначає схему, якій має підпорядковуватися будь-яка граматики. Отже, опановуючи мовні знання, не потрібно винаходити високо абстраговану і складно структуровану теорію на ґрунті неповних („дефектних”) даних мовленнєвого досвіду. Необхідно лише роз-

в'язати значно простіше завдання: встановити, якій із вельми обмеженої кількості мов належать ці дані. У пізніших працях Н. Хомський висунув ідею „перемикачів”, суть якої полягає в тому, що людині притаманні природжені знання про певні мовні принципи (параметри), які по-різному реалізуються в різних мовах. Діти „завчасно знають”, що той чи той параметр може мати різні вияви, але вони повинні „відкрити”, які саме вияви характерні для їхньої мови, тобто поставити „перемикач” у потрібний вияв.

Ці (та інші) ідеї мали і досі мають чимало своїх послідовників. З-поміж яскравих прибічників Н. Хомського можна назвати С. Пінкера, який ґрунтується на модульному підході до тлумачення мовленнєвого механізму і постулює існування специфічного „мовного інстинкту”, який вбудований у мозок людини в результаті еволюції.

Ідеї Н. Хомського мають не лише прибічників, а й критиків. І на сьогодні невідомо, кого з них більше і хто з них більшою мірою є непримиреннішим. Н. Уфімцева, проаналізувавши погляди Л. Виготського, О. М. Леонтьєва, О. Лурії, дійшла висновку, що в цих працях спільним є твердження про те, що структури мови не є природженими, вони постають результатом відображення основних відношень об'єктивного світу; основи для опанування мови перебувають поза індивідумом, у санкціонованих суспільством нормах і способах спілкування; носієм цих норм і способів для дитини є дорослий.

Подібні ідеї висловлюють й інші дослідники. Так, Б. Величковський підкреслює, що ідеям природженого знання і модульності роботи мовного механізму протиставляється конекціоністська аргументація у поєднанні з *екологічним підходом і культурно-історичною психологією*. Екологічний підхід ґрунтований на фізичних аспектах оточення, а основною ідеєю культурно-історичної психології, що має опертям концепцію Л. Виготського, є визнання активного впливу культури на поведінку, мозок, свідомість. Отже, на думку Величковського, увага звертається не на те, „що є всередині нашої голови”, а на те, „всередині чого знаходиться наша голова”. Структура і значення, які існують у культурі до народження дитини, засвоюються нею через когнітивні і соціально-когнітивні навички за допомогою дорослих, які ці навички передають дітям. Оволодіння мовою розпочинається на підсвідомому рівні, здійснюється шляхом поступового включення дитини у взаємодії з іншими людьми і в результаті забезпечує повноправну участь у міжособистісному спілкуванні.

Д. Стейнберг відзначає, що суперечки між емпіриками і раціоналістами тривають уже тисячу років і можуть тривати ще стільки ж, але перші не можуть переконливо пояснити, як знання стають похідними з досвіду, а інші – звідки беруться природжені знання.

М. Тернер вважає, що частина встановлюваного дитиною досвіду (завдяки оточенню і регулярності) настільки стійка й універсальна, що може виглядати як природжена.

VIII.9.4. Можливості переведення „вивченого” знання в „засвоєне”.

Знання *вивчені* vs *засвоєні*. Р. Елліс на підставі аналізу різноманітної літератури розрізняє три основних погляди: 1) ці типи мовних знань чітко диференційовані й автономні; 2) ці види знань різні, але не автономні; 3) модель опанування другої мови ґрунтується на двох різновидах знань, які взаємодіють.

Перший погляд пов’язаний з ім’ям С. Крашена, який чітко розмежовує, з одного боку, знання *вивчені* і, з другого – знання *засвоєні*. Вивчені знання набуваються внаслідок цілеспрямованого навчання; увага фокусується на формальних ознаках мови, що вивчається. Вивчені знання складаються з метамовних правил, які можуть використовуватися тільки як „монітор”, що регулює оперування набутими знаннями. Вивчені знання співвідносні з метамовними, декларативними знаннями. *Знання засвоєні* – набуваються автоматично, через природну комунікацію, увага фокусується на значенні повідомлення. Засвоєні знання співвідносні з мовними, процедурними знаннями. За ідеєю С. Крашена, ці різновиди знань автономні, оскільки вивчені знання не гарантують володіння правилами. Засвоєні знання можуть набуватися без виучування правил. Крім того, вивчені знання ніколи не переходять у засвоєні.

Інший погляд репрезентований працями Х. Селіджера і Е. Стевіка. Суть його полягає в тому, що учень використовує у *процесі навчання різні види знань, але вони не постають автономними*.

Х. Селіджер вважає, що у кожного учня формуються його власні, індивідуальні репрезентації отримуваних у школі правил. Крім того, вивчені правила не описують того внутрішнього знання, яке функціонує у природній комунікації, і тому ці правила не можуть розглядатися як такі, що забезпечують мовленнєву поведінку як таку. Але водночас такі правила фокусують увагу учнів на тих „критичних” ознаках понять, які вони повинні самі вивести згодом. Отже, вивчені правила є „полегчувачами” засвоєння. Вивчені знання не можуть переходити у набуті.

Е. Стевік припускає перехід вивчених знань у набуті та навпаки. Виучування пов’язано з „вторинною” пам’яттю, яка утримує інформацію більше двох хвилин, але, якщо матеріал не використовується час від часу, він поступово втрачається. Засвоєння пов’язане з „третинною” пам’яттю (іншим різновидом пам’яті), яка утримує матеріал, навіть якщо він не використовується. Подібно до С. Крашена, Е. Стевік вважає набуті знання продуктом комунікативного досвіду, але припускає, що може використовуватися й недавно вивчений матеріал як фрагмент вторинної пам’яті. Якщо це відбувається, то наявний перехід від вторинної пам’яті до третинної, тобто від вивченого до засвоєного.

Ще іншого погляду дотримується Е. Бялисток. Суть його полягає в тому, що модель опанування другої мови ґрунтується на *двох взаємодіючих різновидах знань – імпліцитному й експліцитному*. Протиставлення цих знань

можна також знайти і в С. Гес і Л. Селінкера. Імплицитне знання витлумачують як інтуїтивну інформацію, якою оперують учні, а експліцитну розглядають як усвідомлюване знання про мову, тобто вербально витворювані правила. Експліцитне знання може переходити в імплицитне через практику. Це дає змогу стверджувати, що імплицитне знання може формуватися і що наявні два шляхи для подібного формування імплицитного знання: 1) головний шлях – „неусвідомлювано набуते”; 2) допоміжний шлях – через автоматизацію експліцитного знання.

У вітчизняній психології і лінгводидактиці можливість / неможливість переходу вивченого у засвоєне обговорюється як проблема взаємовідношення знання і навичок.

Протиставлення вивченого і засвоєного, експліцитного й імплицитного, декларативного і процедурного знання, знання й умінь співвідносне з опозицією „знання мови” vs „опанування мови”. Знання мови пов’язане з мовною компетенцією, що ґрунтована на вивченні / засвоєнні знань. Її розуміють як ментальну репрезентацію мовних правил, що постають у ролі внутрішньої граматики ідеального мовця-слухача. Опанування мови пов’язано з комунікативною компетенцією і ґрунтоване на засвоєнні умінь (з *linguistic performance* Н. Хомського). Комунікативну компетенцію витлумачують як розуміння і продукування мовлення.

Встановлювані знання. Вони перебувають дещо осібно і пов’язані з феноменами, які зумовлюють розуміння тексту. Встановлювані знання пов’язані з такими феноменами, як внутрішній контекст, імплікатура, фонові знання, пресупозиція, когнітивні структури.

Встановлювані знання є встановлюваними з того матеріалу, який отримує реципієнт як вихідний. О. О. Залевська відзначає, що ці знання правильніше було б називати встановлюваними знаннями / відношеннями, оскільки особиста інтерпретація встановлюваних фактів завжди супроводжується їхнім емоційно-оцінним переживанням. Це переживання постає до того ж могутнім чинником, який спрямовує увагу індивідуума і часто змушує його робити „не ті” висновки, заповнюючи пробіли між яскраво вираженими у тексті „поза темою” проміжними змінними.

Встановлювані знання можуть ґрунтуватися на мовних і / чи енциклопедичних знаннях. Інтегрування встановлюваного знання і того, що безпосередньо подано в тексті, може зумовлювати забування синтаксичної структури самого тексту й збереження лише його смислової суті (Дж. Кесе).

Багато дослідників (F. Ungerer, H.-J. Schmidt, A. Garnham) відзначають, що проблема встановлюваного знання набула особливого значення у зв’язку з дослідженнями штучного інтелекту, розвитком методик спілкування „людина – машина”, опрацюванням комп’ютерних програм розуміння тексту природною мовою. Пов’язано це з тим, що машина часто не спроможна роз-

шифрувати приховані в тексті смисли саме тому, що в неї (машини) не закладена інформація, якою володіє кожен мовець певної мови: знання цілісного контексту, знання фактів, знання того, як здебільшого відбувається та чи та подія, знання „очікуваних” результатів спілкування тощо.

А. Гарнхам констатує, що з усіх наявних класифікацій різновидів встановлюваного знання найцікавішими для теорії розуміння тексту постають три: 1) встановлювані знання ранжуються від логічного висновку, що залежить тільки від значення слова (напр., *машина червона, значить, вона пофарбована*), до використання деталізованих знань про світ; 2) у певних випадках встановлювані знання абсолютно необхідні для пов'язування подій у тексті (в інших випадках його можна використовувати, але це постає обов'язковим), в лінгвістиці це прийнято називати *bridging inference*, тобто встановлювані знання постають у ролі місточка, який дає змогу пов'язувати різні висловлення в тексті, забезпечуючи їхню зв'язність; 3) встановлювані знання про описані в тексті ситуації, позначені (1) та (2), можуть протиставлятися встановлюваним знанням про наміри автора, тобто прагматичній інтерпретації; це пов'язано з імплікатурами дискурсу.

Поняття імплікація вимагає свого уточнення. Треба наголосити, що терміни „імплікація” і „пресупозиція” прийшли в лінгвістику з логіки й безпосередньо пов'язані з поняттями істинності / неістинності певних суджень. Під *імплікацією* в логіці мається на увазі операція, що пов'язує два висловлення у складне висловлення за допомогою логічної зв'язки, що здебільшого у мові виражається сполучником „якщо ... то”: „*Якщо А, то В*” (тобто А тягне за собою В) (Н. І. Кондаков). Відповідно, у логіці *імплікаційне покликання* є покликання пропущене, але таке, що мається на увазі у тому чи тому умовисновку, а „імпліцитне” позначає те, що мається на увазі, невиражене (А. М. Баранов, О. С. Ахманова, Д. О. Добровольський). Лінгвістичні *імплікації* працюють тільки в один бік (Л. Карттунен), тобто щодо них не можна застосувати правило зворотного висновку, і їх необхідно відрізнити від логічних відношень. Для певного спрощення і для уникнення лінгвістичної плутанини дослідники використовують термін Г. П. Грайса – імплікатури мовленнєвого спілкування, або комунікативні імплікатури. Імплікатуру тлумачать як частину смислу висловлення, яку виводять за певними правилами з буквального значення висловленого (А. Баранов, Д. Добровольський); в окремих випадках конвенційних імплікатур висновок може ґрунтуватися на загальних знаннях про світ, у разі неконвенційних імплікатур висновок роблять на основі знань про ситуації.

Джені Томас, аналізуючи концепцію Г. П. Грайса, зазначає, що необхідно розрізняти імплікацію і встановлювані знання. Так, фраза „*Вона мешкає в Лондоні*” передбачає висновок „*Вона мешкає в Англії*”. Це не постає імплікацією в точному смислі цього терміна. Пор. приклад із фразою „*Тут*

так спекотно!”, де автор може непрямо просити відкрити вікно. Отже, *імплікувати* – це натякати, непрямым способом вказувати на щось мовними засобами. При оперті на встановлювані знання реципієнт приходить до певного висновку з очевидного, останнє може мати мовний, паралінгвістичний й екстралінгвістичний характер, а імпліковане автором приводить реципієнтів до висновків, що вельми різняться. За Дж. Томас, *імплікація* – це те, що входить у сферу автора, а встановлювані знання належать до сфери реципієнта.

Розглядаючи різні види знань, треба звернути увагу на поняття *інтеріоризації* й *екстеріоризації*. Здебільшого, обговорюючи ці поняття, спираються на праці Ж. Піаже і Л. С. Виготського. На сьогодні диференціюють три грані інтеріоризації (А. Г. Асолов): 1) індивідуалізація; через розкриття цього аспекту інтеріоризації Л. С. Виготський відобразив основний генетичний закон культурного розвитку: від інтерпсихічного (соціальної, колективної діяльності) до інтрапсихічного (індивідуальних, власне-психологічних форм діяльності дитини); 2) інтимізація; перехід від „ми” до „я”; самоусвідомлення особистості; 3) продукування внутрішнього плану свідомості; за Л. С. Виготським, „при врощуванні”, тобто переході функції всередину, відбувається щонайскладніша трансформація всієї її структури”. Інтеріоризація – це механізм соціалізації. Можна розуміти інтеріоризацію і простіше: як механізм перетворення матеріального в ідеальне, зовнішнього у внутрішнє.

Екстеріоризація – це перехід, переведення внутрішнього у зовнішнє, перехід від інтра- до інтерпсихічного, вербалізація, логічне опрацювання і под.

VIII.9.5. Форма збереження знань та уявлень. Знання та уявлення зберігаються у свідомості як когнітивні структури (КС), що становлять певну „змістову” форму кодування і збереження інформації. Інформація, кодована і зберезувана у формі КС, включає в себе дані (знання та уявлення) не лише про реальний світ, а й знання мови, і знання про мову, тобто пов’язана з мовними знаннями й енциклопедичними. Тому розрізняють феноменологічні й лінгвістичні КС.

Феноменологічні КС (ФКС) формують сукупність знань та уявлень про феномени екстралінгвальної та власне-лінгвістичної природи, тобто про історичні події, реальні особистості, закони природи, твори мистецтва та ін.

Лінгвістичні КС (ЛКС) перебувають в основі мовної і мовленнєвої компетенції, вони формують сукупність знань та уявлень про закони мови, про її синтаксичну будову, лексичний запас, фонетико-фонологічний устрій, про закони функціонування її одиниць і побудову мовлення певною мовою.

КС – неподільна і нечленована одиниця, яка зберігає „згорнуте” знання і / або уявлення. КС – це відповідна „елементарна одиниця”, тобто базова, основна, з одного боку, і далі неподільна і нечленована – з другого. Якщо ми спробуємо „розгорнути” КС, то ми змушені будемо виконати те саме, що

й у процесі переведення внутрішнього мовлення у зовнішнє. У ході розгортання КС наявна вербалізація, тобто активізуються не тільки КС-„об’єкт”, але й КС-„посередник”, тобто ті, за допомогою яких і відбувається вербалізація.

КС певним чином співвідносяться з різними видами компетенції: вони формують нашу компетенцію і становлять її основу. В лінгвістичній, психо-лінгвістичній, лінгводидактичній літературі розрізняються, насамперед, мовна, мовленнєва і предметна компетенції. Останнім часом значна увага приділяється культурній компетенції. І. В. Михалкіна у своїй докторській дисертації запропонувала диференціацію компетенції на мовну, мовленнєву, соціолінгвістичну, цивілізаційну, предметну, стратегічну, дискурсивну і комунікативну. Остання постає як найвища форма опанування мови, як підсумкова мета навчання, тобто може бути визначена як конгломерувальна форма компетенції. Ці компетенції являють собою ієрархічну структуру, в якій можуть бути виділені не тільки вищий рівень, але й базовий і проміжний. Отже, мовна, мовленнєва, предметна і культурна компетенції постають елементами базового рівня цієї системи, вони достатньо самостійні і незалежні. Певна сполучуваність цих компетенцій дає змогу говорити про компетенції „вищого” порядку, пор.:

(мовна + мовленнєва) + предметна = соціолінгвістична;

Предметна + соціолінгвістична = стратегічна і под.

Вершиною цієї „піраміди” постає комунікативна компетенція (див. Схему 5). Якщо говорити про „базові” види компетенції (мовну, мовленнєву, предметну, культурну) та „вищу” компетенції – комунікативну, а також про їхнє співвідношення з феноменологічними і лінгвістичними КС, то можна встановити певні паралелі.

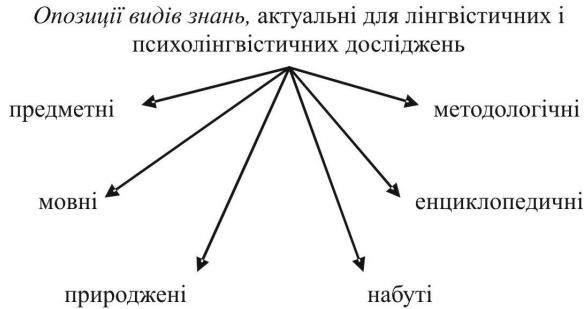
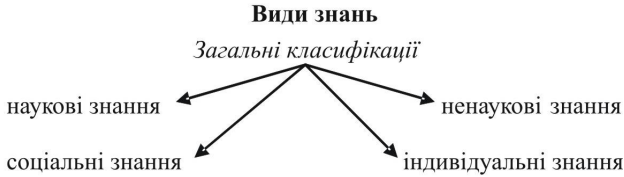
Схема 5

Мовна і мовленнєва компетенції формуються насамперед саме лінгвістичними КС (з ЛКС пов'язана і мовна здібність). Предметна (професійна, наукова і под.) компетенція найбільше пов'язана з феноменологічними КС, хоча складно говорити про ФКС „у чистій формі”, без задіяння ЛКС. Але якщо ми спостерігатимемо за міжкультурним спілкуванням колег у сфері, наприклад, математики, фізики або хімії, що мають спільний код у формулах, то виявиться, що їхньої предметної компетенції й, очевидно, ФКС, які притаманні комунікантам, цілком достатньо для адекватного спілкування (хоча, звичайно, у вельми специфічній ситуації). Культурна компетенція формується як ЛКС, так і ФКС в їхньому взаємозв'язку, тобто лінгвістичними КС, за якими перебувають феноменологічні, і, навпаки, феноменологічними, що вербалізуються відповідними ЛКС. Насамперед це пов'язано з різними культурними предметами, які розглядаються у сукупності їхньої форми (вербального вираження – ЛКС) і змісту (образу, уяви – ФКС). Комунікативна компетенція включає в себе як компоненти не тільки усі названі види компетенції.

З різними когнітивними структурами пов'язані й різні „картини світу”: очевидно, що ЛКС безпосереднім чином беруть участь у формуванні мовної картини світу, а „матеріалом” формування (концептуальної) картини світу є передусім ФКС. Останнім притаманні вербальна „оболонка”, тобто вони постають у парі з ЛКС.

Оскільки ЛКС і ФКС здебільшого нерозривно пов'язані, то й функціонують вони, так би мовити, „у зв'язці”, але в певні моменти людської діяльності на перше місце можуть виступати або феноменологічні, або лінгвістичні КС. Так, наприклад, якщо звернутися до проблеми сприйняття тексту, то виявиться, що рівні сприйняття мовленнєвого повідомлення (за О. Лурією) також пов'язані з дією КС різних типів: на першому рівні наявні процеси розшифровування мовних кодів, які сприймаються, що зумовлює активізацію ЛКС; на другому рівні простежувані процеси розшифровування глибинного смислу, який перебуває за повідомленням, що сприймається, й основне „навантаження” припадає на ФКС. Те саме постає справедливим, на наш погляд, якщо ми звертаємося до проблеми розмежування розуміння й інтерпретації тексту (О. Кубрякова): у розумінні головну роль відіграють ЛКС, під час інтерпретації – актуалізуються ФКС (коротко різниця між розумінням й інтерпретацією може бути визначена так: „*Інтерпретація відбувається в загальному контексті пізнавальної й оцінної діяльності людини, на відміну від розуміння, що відбувається з опорою на мову*”). Для формування встановлюваного знання і мовного, й енциклопедичного необхідні як ЛКС, так і ФКС. Для розпредмечування мовленнєвого тексту вимагаються лінгвістичні знання (ЛКС), а для розпредмечування предметів, на які вказується у тексті, вимагаються також й енциклопедичні знання (Є. Ф. Тарасов, М. Л. Соснова), тобто ФКС (див. Схему 6).

мовні	метамовні
процедурні	декларативні
освоєні (acquired)	виучені (learned)
імпліцитні	експліцитні
опанування мови (proficiency)	знання мови (knowledge)
уміння	знання
linguistic performance	linguistics
ментальні репрезентації	competence
мовних правил, внутрішня	розуміння і
граматика ідеального	продукування
мовця	мовлення

Імплікатура, за Г. П. Грайсом, є частиною смислу, що виводиться із буквального значення висловлення. У разі розмежування імплікації і встановлюваного знання: імплікація – це те, що автор „закладає” у висловлення, те, на що він натякає, імплікація належить сфері автора; встановлювані знання входять у сферу реципієнта.

Інтеріоризація – механізм соціалізації, перетворення зовнішнього у внутрішнє. **Екстеріоризація** – перехід внутрішнього у зовнішнє, від інтрапсихічного до інтерпсихічного.

Когнітивна структура – змістова форма кодування і збереження інформації. Розрізняють ЛКС і ФКС. Різні типи КС співвідносні з різними видами компетенції.

ІХ. ІДЕОГРАФІЧНА ЛІНГВІСТИКА: ОДИНИЦІ, КАТЕГОРІЇ І НАПРЯМИ

ІХ.1. Ідеографічний напрям у лінгвістичній теорії. Традиційним є погляд на лінгвістику як науку про мову (пор. лексикологія – наука про систему лексем; словотвір (дериватологія) – наука про систему словотвору; морфологія – наука про систему частин мови та їхні граматичні категорії тощо). В силу того, що мовна свідомість почала поставати як особливий об’єкт дослідження, виникли психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, учення про мовну картину світу, учення про мовну особистість, ідеографічна лінгвістика.

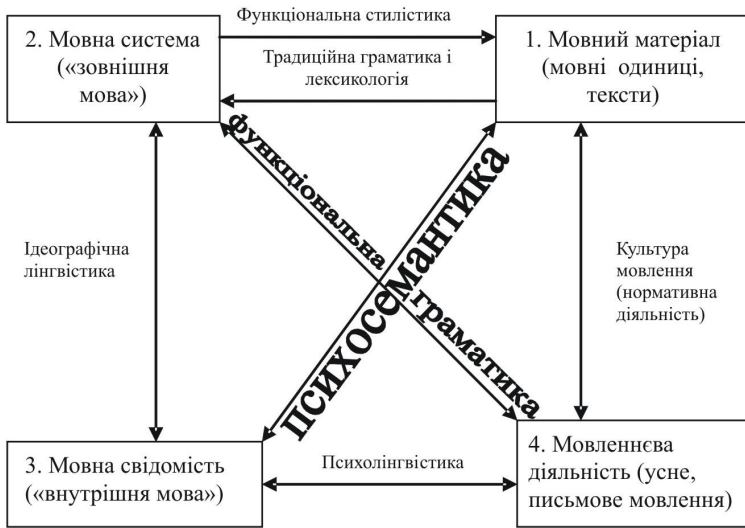
Об’єктом ідеографічної лінгвістики постають концептуальні структури, що перебувають у фундаменті мовної свідомості (тобто система категорійних мовних значень) та закономірності їхньої репрезентації в конкретних мовних одиницях – лексемах, словоформах, реченнях і текстах. Об’єкт мовознавства складається з чотирьох компонентів (пор. співвідношення між ними на Схемі 7): 1) мовний матеріал; 2) мовна система; 3) мовна свідомість; 4) мовленнєва діяльність (див. також [Щерба 1974: 27–28; Залевская 1977: 4]).

У лінгвістиці диференціюють статичний (системно-структурний – функція моделювання світу) і динамічний (функційний – функція перетворення світу у процесі діяльності) аспекти. Мовний матеріал вивчають у його відношенні до системи мови для встановлення закономірностей побудови мовної системи як такої (пор. концепцію традиційної граматики) і водночас з метою встановлення, як у мовному матеріалі (у текстах різноманітних стилів) реалізуються можливості системи мови (функційна стилістика).

Мовна система в її відношенні до мовної свідомості – об’єкт ідеографічної лінгвістики, основне завдання якої – аналіз когнітивних структур і процесів. Інша назва цього об’єкта – „мовна свідомість”, „картина світу” – як у внутрішній своїй будові, так і у співвідношенні з мовною системою (пор. опрацювання різноманітних ідеографічних словників: тезаурусів як словників семантичних полів).

Співвідношення мовної свідомості з мовленнєвою діяльністю – об’єкт психолінгвістики, а мовленнєва діяльність в її відношенні до мовного матеріалу – об’єкт дисципліни, метою якої постає оцінка відповідності результатів мовленнєвої діяльності, з одного боку, завданням комунікації, з другого – закономірностям організації „зовнішньої” мови (мовним нормам) – культури мовлення (ортологія). Вісь „мовна система” – „мовленнєва діяльність” повністю реалізується у функційній лінгвістиці (пор. концепцію функційної граматики О. В. Бондарка). Врахування особливостей моделі лінгвістичного знання як цілісного відображення мовної свідомості і мовленнєвої діяльності дає змогу побудувати відповідну схему (див. Схема 8).

**Модель лінгвістичного знання
(мовна свідомість + мовленнєва діяльність)**

В епістемологічному плані для ідеографічної граматики суттєвим постає питання про перехід від структурно-семасіологічного до ономасіологічного осмислення мовної системи, тобто від опису – „від форми до змісту” – до опису – „від змісту до вираження”. З ономасіологічної характеристики мовної системи й розпочинається ідеографічна лінгвістика, хоча її значення не можна звести до суто такого опису.

Відомо, що семасіологічний аспект передбачає розгляд мовних одиниць з позицій слухача (адресата) (кроки: мовна одиниця – її місце в системі мови – що позначає мовна одиниця), ономасіологічний аспект передбачає розгляд мовних одиниць з позицій адресанта (кроки: поняття (або інтенція) – можливі способи позначення реалії (такі способи наявні в конкретній мові) – вибір одного або кількох способів – мовленнєвий акт). Звичайно, ономасіологічний підхід ширший, ніж завдання ідеографічної лінгвістики, тому що лінгвістична ономасіологія охоплює також питання: 1) про використання мовних засобів для вирішення конкретних комунікативних завдань; 2) про способи лінгвістичного відображення різних невербальних компонентів картини світу, які ґрунтовані на інших знакових системах. Власне-ідеографічний аспект охоплює розгляд мовних засобів вираження системи тих загальних понять (мовних концептів, категорійних тощо), що складають основу мови, пор.: в ідеографічній лексикології – це питання про способи реалізації „архі-

семних” значень у межах певної лексико-семантичної групи, синонімічних рядів, антонімічних парадигм; в ідеографічному словотворі – щодо способів вираження різних словотвірних значень; в ідеографічній морфології – про способи реалізації частиномовних значень і семантики морфологічних категорій тощо. Відповідь на такі проблеми вимагає виходу за окремий мовний ярус і простеження між’ярусних зв’язків як таких, що окреслюють вияв тієї чи тієї семантики.

ІХ.2. Семантичний простір мови: номінативний, сигніфікативний, конотативний аспекти. Семантичний простір – це результат охоплення і відображення усього обсягу реальності та ірреальності, що дає змогу говорити про семантичний континуум мови й об’єктивної реальності. Базовою одиницею цілісного лінгвістичного опису постає слово як носій різноманітних конкретних лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних значень. В орієнтації на слова, що об’єднуються в різноманітні семантичні і формально-семантичні угруповання, полягає особливість ідеографічної лінгвістики. Об’єкт ідеографічної лінгвістики – значення, а об’єкт функційної лінгвістики – функція слова та інших мовних одиниць, пор. тезу О. В. Бондарка: „Значення форми охоплюється поняттям „мова”. Функція ж пов’язує значення і позамовні цілі спілкування. Функції (семантичні) містяться в значеннях, але відрізняються яскраво вираженим зверненням до об’єктивних цілей – до смислів, які необхідно передати і сприйняти в процесі комунікації” [Бондарко 1984: 32].

Вихідне членування семантичного континууму на речі (думки про речі – почуттєве), думки (думки про мислі – раціональне) і почуття (емоційне) знаходить відображення у співвідношенні „номінативного / сигніфікативного / конотативно орієнтованого” на усіх рівнях мовної системи, пор. різну спрямованість частин мови: іменники – на номінацію, прикметники – на сигніфікацію; різну орієнтованість лексико-морфологічних розрядів іменників: конкретні – номінація; абстрактні – сигніфікація тощо. Це відображено і в лінгвістичній термінології: конкретні іменники, абстрактні іменники; ментальні дієслова, дієслова зі значення емоційного стану, дієслова фізичної дії; транспозитивні і мутаційні словотвірні; номінативні і „синтаксичні” категорії в морфології тощо. Базова одиниця аналізу в ідеографічній лінгвістиці – семантичне поле, в лексикології – семантичне поле у вузькому сенсі цього слова, в морфології і словотворі – різноманітні морфосемантичні і семантико-словотвірні угруповання, у морфології і синтаксисі – лексико-морфологічні і лексико-синтаксичні угруповання, пор.: у функційній лінгвістиці – основна одиниця – функційно-семантичне поле, що співвідноситься з номінативним аспектом мовної системи.

Мовна свідомість є багатомірною, що перекликається з тезою А. Р. Лурії про багатомірність слова (і пам’яті загалом). Остання охоплює: звукові озна-

ки, морфологічні зв'язки, образні зв'язки, семантичні зв'язки. Сприйняття слова є складним процесом його включення в систему відомих кодів, в яких провідні ознаки постають домінувальними [Лурія 1974: 14–15].

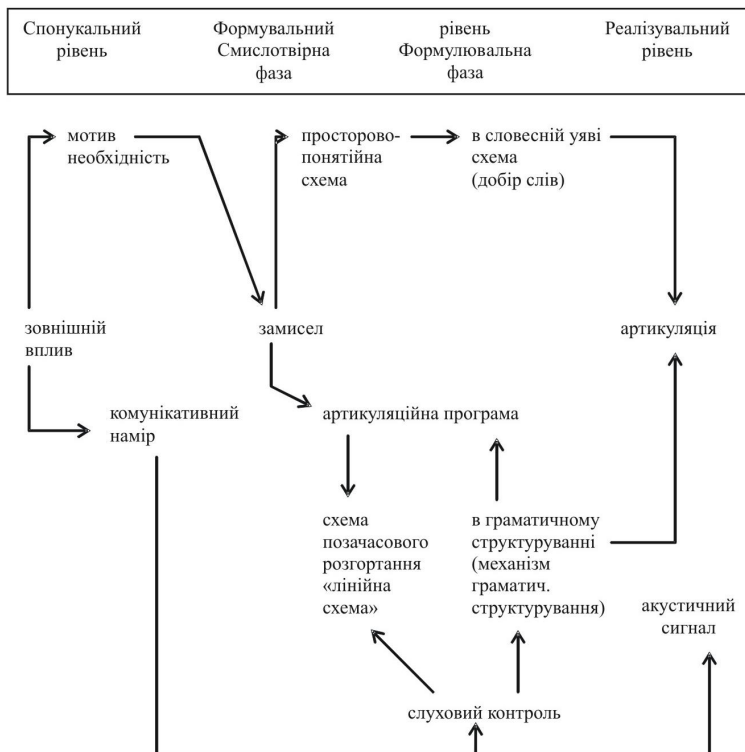
Домінувальними є семантичні зв'язки, а всі інші – вторинні. Слова існують у мовній свідомості не як окремість, а як активно взаємодіючі. Тому породження мовлення треба розглядати з позицій народження певних загальних фундаментальних смислів. Саме останні складають основу буденної свідомості. В лінгвістиці розрізняють три основні моделі породження мовлення: 1) стохастична модель з граничною кількістю складників (її основу становить передбачення, що ланцюжок слів у висловленні виникає внаслідок можливого добору елементів з необхідним смислом із множинності одиниць лексикону); 2) за безпосередніми складниками (речення не будується із послідовно поєднаних слів, а являє собою ієрархічну структуру, яка розвивається у внутрішньому мовленні від елементарної до неелементарної за усталеними зразками; 3) трансформаційна модель ґрунтована на ідеї перетворення базових речень однієї структури в базові речення іншої структури (з ядерних простих розповідних речень за усталеними зразками продукуються усі подібні).

За усієї різноманітності моделей породження мовлення (пор. погляди Л. Виготського, О. Леонтьєва, Т. Ахутіної, О. Лурії, С. Кацнельсона та ін.) можна виділити такі основні етапи: 1) мотив; 2) думка; 3) „внутрішнє програмування” (О. Леонтьєв і Т. Ахутіна), або „глибинно-семантичне синтаксичне структурування” (С. Кацнельсон); 4) лексичне розгортання і граматичне конструювання (відбір лексичних одиниць, синтаксичних конструкцій і категорій морфології); 5) „поверхнєві синтаксичні структури” (О. Лурія) і форми словозміни; 6) зовнішнє мовлення (див. Схема 9).

Первісно думка репрезентована як активність взаємопов'язаних ділянок семантичних сіток. У такій іпостасі їй притаманний суто „парадигмальний” характер. Перетворення сформованої у вербальному просторі конфігурації смислів у текст – це перетворення нелінійного, симультанного, в лінійне, часове. І якщо основна одиниця мовної свідомості – слово, що постає як цілісність, в єдності усіх своїх аспектів або тільки в одному з них, то основна одиниця мовлення, породжуваного тексту – висловлення, що формована на ґрунті переходу від глибинних лексико-семантичних структур – через граматичне структурування, відбір або конструювання слів і морфологічного оформлення – до поверхнєвого і згодом артикуляційного (зовнішнє мовлення, фонація).

За твердженням цілого ряду лінгвістів: „Природна мова – це особливого типу перетворювач, який реалізує напрацювання заданих смислів у відповідні щодо них тексти і заданих текстів у відповідні щодо них смисли” [Мельчук 1974: 9].

**Функціональна психологічна схема формування
і формулювання думки мовним шляхом**

С. А. Шувалова запропонувала характеристику значень складного речення через поняття ситуації [Шувалова 1990]. Спираючись на це поняття, можна стверджувати, що в типовому випадку складносурядне речення називає дві (складносурядне семантично елементарне речення) / три і більше (складносурядне семантично неелементарне речення) ситуації, пор.: *Птахи летять, і сонце світить і Перелітні птахи повертаються з вирію, і сонце світить яскраво* (*Птахи повертаються з вирію + Птахи є перелітні + Сонце світить + Сонце яскраво*), а складнопідрядне речення (в типовому випадку) орієнтоване на одну ситуацію, яка може членуватися на ядро і периферію. Розгортання семантичного простору у складнопідрядному реченні ґрунтується на категоріях умовно-логічного характеру, що можуть бути зінтерпретовані як „до / після”, „спочатку / потім (згодом)”, „раніше / пізніше”, „вчора / сьогодні / завтра”, „до / тепер / потім” тощо. Кожному з таких компонентів притаманне відповідне маркування в мовній системі. Подальша ідеографічна

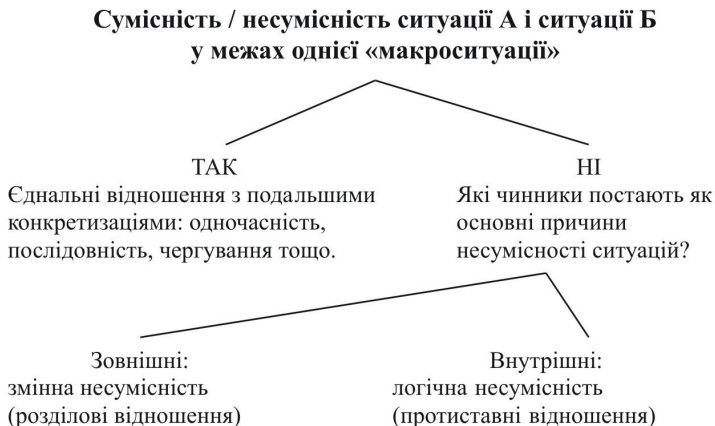
характеристика семантичного простору складнопідрядного речення здійснюється: 1) на підставі вияву типології ситуацій і закономірностей когнітивного розгортання різних ситуацій. Так, наприклад, певні ситуації вимагають здебільшого причиново-наслідкового пояснення („щось наявне з якоїсь причини і тому буде мати відповідні наслідки”), якісь – умовно-наслідкові тощо; 2) на ґрунті вияву часткових різновидів умовних, означальних, цільових та інших значень та ін. (див. Схема 10).

Схема 10

Семантичний простір складнопідрядного речення

Умовний минулий	Умовний теперішній		Умовний майбутній
Умовність: за якої умови? <i>якщо</i> Причина: чому? <i>тому що</i> <i>через те що</i> <i>оскільки</i> Допустові відношення: незважаючи на що? <i>хоч, незважаючи</i> <i>на те що</i> Основний засіб зв'язку частин – сполучники	Час: коли? що? <i>коли що</i> <i>поки</i> Місце: де? <i>де, куди, звідки</i> Основний засіб зв'язку – сполучні слова	З'ясувальні відношення Ознака: який? <i>який</i> <i>котрий</i> Основний засіб зв'язку – сполучні слова	Мета: навіщо? <i>щоб</i> Наслідок: що з цього випливає? <i>так що</i> Основний засіб зв'язку частин – сполучники
Зміст ситуації, описаної в головній частині складнопідрядного речення			

Розгортання семантичного простору складносурядного простору ґрунтується на уявленні про співіснування двох або більше ситуацій, кожна з яких постає як самодостатня. Формування конкретного типу складносурядного речення ґрунтується на вияві характеру співвідношення таких ситуацій (див. Схема 11).

Розгортання простору думки розпочинається із супряжності як мінімум двох ситуацій, відношення між якими на початковій стадії постають недиференційованими і кваліфікуються як єднальні. Наступний когнітивний крок пов'язаний з усвідомленням відповідних часових і просторових відношень: одночасність / послідовність: *На рунах уже лежав срібний тил раннього приморозку, і павутиння пливло й гойдалось над ними* (М. Рильський) – одночасність; *Сліпучо спалахнула блискавка, і гуркіт грому сповістив про початок нічної грози* (О. Донченко) – послідовність. Відношення послідовності можуть легко розвиватися у причинові: *Усе зазеленіло: (тому що) прийшла весна; умовно-наслідкові: Високий літній піднявся і вовну білих хмар тримає при землі* (М. Зеров). Зміст інших супряжних ситуацій може пов'язуватися з розгортанням допустових (*З борців насміхалася доля, зростала проте їх громада* (П. Грабовський)), цільових (*Ми прийшли – і вас побачили*), знакових (*Тільки за поріг переступіть – і цілий світ широкий відкриється для вас!* (Леся Українка)) та інших відношень.

Розгортання простору ситуацій реалізується в двох аспектах: номінативному (що? де? коли? який?) і сигніфікативному (чому? за якої умови? незважаючи на що? всупереч чому? навіщо?). Встановлення закономірності такого розгортання дасть змогу знайти типологію можливих ситуацій і простежити закономірності їхньої комбінаторики.

Типологія базових когнітивних відношень у структурі складного речення досить послідовно корелює із семантикою простого речення та із семантикою відмінкових форм. Когнітивне розгортання на рівні простого речення пов'язане з актуалізацією предикативних категорій: часової співвіднесеності (категорія часу), відношення дії до дійсності (категорія модальності) і характеру суб'єктно-об'єктних відношень (категорія особи).

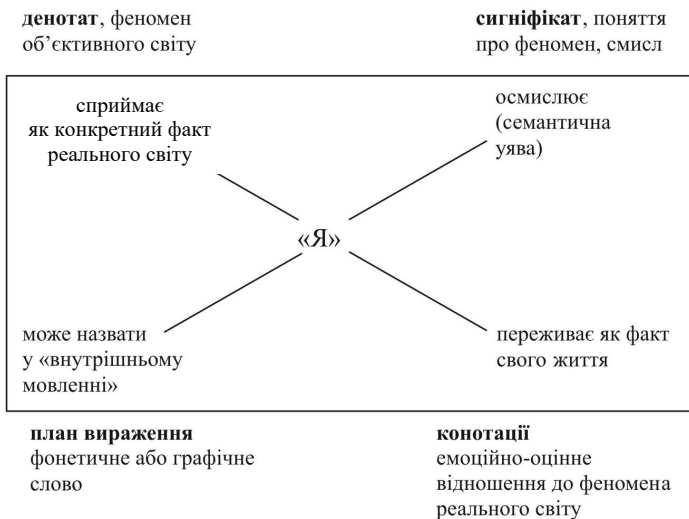
Когнітивне розгортання на рівні висловлення пов'язане з глибиною відмінків, яка в загальній формі може інтерпретуватися в такій ієрархії: називний відмінок – „Суб'єкт”; родовий відмінок – „Об'єкт” або „Частина об'єкта” (зі словами типу *немає*): *не помітив друзів; тут немає суніць*; давальний відмінок – „Адресат”: *подарувати матері*; знахідний відмінок – „Об'єкт”: *рвати черешині*; орудний відмінок – „Інструмент”: *косити косою, різати ножем*; місцевий відмінок – „Локатив”: *знаходиться в селі*; кличний відмінок – „Потенційний суб'єкт”: *Дівчино, поглянь на мене*.

Очевидно, можна говорити про 1) часткову ізоморфність глибинної семантики відмінків і семантики складного речення (що? де? коли? куди?); 2) часткову „додатковість” цих елементів системи мови: у відмінків – суб'єктно-об'єктні відношення, у складного речення – сигніфікативне розгортання ситуацій за параметрами умови, причини, мети, допусту, наслідку та ін.

ІХ.3. Ідеографічний опис „від лексику”. Слово – основний елемент мовної системи й одночасно – мовної свідомості. В основі онтології слова знаходяться чотири відносно автономні аспекти: 1) план вираження, тобто графічна оболонка слова; 2) денотат (референт, екстенціонал) – феномен зовнішнього світу (предмети, процеси, властивості, кількість тощо); 3) сигніфікат (смысл) – феномен внутрішнього світу; сукупності сигніфікатів можуть утворювати думку; 4) конотація (емоційно-оцінне й стилістичне забарвлення) – відображення переживань (емоцій, оцінок), які викликає в людини її взаємодія зі світом, іншими людьми та ін. (див. Схема 12).

Схема 12

Корелятивність значень і рівнів мовної свідомості

Семантична уява як компонент значення слова є феноменом мовної свідомості і певною мірою наближена до асоціативного поля. Семантична уява може бути зінтерпретована в одному ряду зі значенням, причиною, вірогідністю, закономірністю тощо. Семантичну уяву можна віднести до підсвідомого, що на рівні свідомості постає практично невіддільним від формальної репрезентації слова (пор.: уява в художника може трансформуватися у форми і фарби, у музиканта – у ритм і звук тощо).

Оцінно-емоційні компоненти значення слова пов'язані з емоціями опосередковано – шляхом оцінних характеристик. Аналізоване в цьому аспекті слово або позначає оцінку типу „важливе / неважливе”, або виражає емоційний стан і реакцію – певний рух душі, зумовлений відповідним типом переживань.

Усе це засвідчує, що слово наче модулює внутрішнє життя суб'єкта, опосередковує його зв'язок із об'єктивним світом, з його переживаннями, відображає специфіку мовленнєвого і немовленнєвого кортежу. У цьому розрізі надважливою постає проблема збереження слова у пам'яті людини.

ІХ.3.1. Сенсорні образи і семантична уява. У мовній свідомості мовців те саме слово пов'язане з різними семантичними уявленнями за наявності спільної частини і ще більше конкретних сенсорних образів, про що переконливо писав А. Р. Лурія, розглядаючи слово *уголь*. Воно для господарині просто речовина, а для хіміка – ціла велика категорія речовин, у яких наявний хімічний радикал С [Лурія 1975: 10]. Те саме слово в одних людей переважно корелює з конкретними сенсорними образами, в інших – із семантичною уявою або навіть з конкретними науковими уявленнями (пор. *товар* – для економіста і для пересічного обивателя).

„Формальність” слова, його зовнішня оболонка, або „осмисленість” значення конкретного слова, досить добре усвідомлюється мовцем (наприклад, абстрактні іменники вживаються тільки в однині на відміну від конкретних іменників), але не завжди усвідомлюються переходи від одного до другого.

Конотативний ореол наявний у кожного слова. Такий ореол може поставати спеціальним об'єктом дослідження у психолінгвістиці або психосемантиці. У цьому разі досліджуються не загальномовні конотації, але індивідуальні або групові емоційні реакції на те чи те слово. Конотативний аспект слова з власне-лінгвістичного погляду пов'язаний з емоційно-оцінною сферою людського життя. Тому власне-емотивний складник загальномовної картини світу являє собою тільки частковість, що охоплює два компоненти: 1) слово як засіб *позначення* емоцій (наприклад, *радість, сум, горе*), у тому числі вияв емоційних станів (*страх, сміх, сльози*), різних феноменів, які зумовлюють той чи той стан (*комедія, трагедія*) тощо; 2) слово як засіб *вираження* емоцій, що найбільш зримо виявляється з-поміж вигуків (*ура* – емоція радості або наступального пориву) або слів з узуальними емоційно-оцінними конотаціями (*малюсенький* – ласка; *бабисько* – згрубілість). Інші компоненти

цієї частини картини світу з власне-емоціями безпосередньо можуть бути не пов'язані, пор., наприклад, такі вочевидь оцінні (в широкому сенсі слова), але позбавлені емотивного змісту (але не позбавлені емотивного ореолу) слова, як *можливий* і *можливо*, *однаковий* і *різний*, *особливий* і *особливо* тощо. Щодо конотативного „виміру” лексикону (можливо, і мовної системи загалом) краще користуватися терміном **прагматикон**, що витлумачується як сукупність засобів вираження не стільки оцінно-емоційних реакцій, але загалом різних поглядів.

ІХ.3.1.1. Когнітивні типи одиниць лексикону. Різним словам притаманний різний ступінь ухилу до того чи того кутів „семантичної трапеції”. Подібне до протиставлення “номінативне – сигніфікативне – конотативне” використував В. фон Гумбольдт для характеристики різних мов, наголошуючи, що „слова однієї мови репрезентують більше чуттєвої образності; другої – більше духовності; третьої – більше розумового відображення поняття... Жодна зі згаданих особливостей не зустрічається ізольовано...” [Гумбольдт 1984:379].

Основна функція номінативно орієнтованих лексем – номінація, позначення реалій, сигніфікація і конотація – функції вторинні. Номінативно орієнтована лексика пов'язана з домінуванням предметно-чуттєвого компонента, „позначає перш за все предмети зовнішнього щодо мислення і мови матеріального світу” [Степанов 1981:58], спрямована на сенсорні образи, як реальні, так і фантомні. Такі, наприклад, основні прикметники зі значенням кольору, для яких неможливо подати достатнє тлумачення „через поняття”, але тільки – „через еталонний предмет” [Шрамм 1979], пор.: *білий* – „кольори снігу, молока, цукру, крейди”, *зелений* – „кольори листя, трави” тощо. Тлумачення вихідних кольоропозначень “інформативне, коли воно уміщує пряму вказівку на об'єкт, колір якого ... завжди сприймається як однаковий. Якщо такий об'єкт не вдається підібрати, ми відчуваємо суттєві труднощі. А тому доведеться визнати, що в нас немає ніякої точки відліку, ніяких метамовних понять, за допомогою яких можна було б ефективно тлумачити імена кольорів” [Фрумкіна 1979: 163–164; Фрумкіна 1984]. Подібне спостерігається і в прикметників типу *крутий*, *похилий* (*крута гора*, *похилий берег*, *крутий спуск* та ін.), значення яких визначається шляхом „денотативного” відношення до вертикалі. Номінативно орієнтованими постають і конкретні іменники, зокрема і назви артефактів: *лампа*, *чашка*; назви істот: *тигр*, *лев*, *кошеня*; рослини та їхні плоди: *береза*, *дуб*, *явір*, *яблуко*, *слива* і под. (Д. М. Шмелев пропонує кваліфікувати такі слова як „денотативні” [Шмелев 1973]).

Основна функція сигніфікативно орієнтованих одиниць – вираження смислу, певної семантичної уяви (повсякденного або наукового поняття), а другорядні – номінація і конотація. Найбільш виразна сигніфікативна орієнтованість абстрактних іменників, утворених від дієслів або прикметників: *боротьба*, *чекання*, *страждання*, *квиління*, *моління*, *синь*, *юнь*, *зелень*, *хоробрість*, *мужність* тощо.

Основна функція прагматично („конотативно”) орієнтованих лексем – вираження погляду на реалію і / або смисл (поняття), а номінація і сигніфікація – другорядні функції. Найбільш очевидна така орієнтованість у різних дериватів з емоційно-оцінними суфіксами, пор.: *синок, синочок*, діал. *сина, донечка, доня, синенький, малюсінкий, смачненьке* та ін. Основним призначенням прагматично орієнтованої лексики є вираження найрізноманітніших оцінок („поглядів”), яким притаманний оцінно-емоційний характер, а не лише „чиста” конотація, яка найчастіше витлумачується як вираження „емоційного стану мовця й зумовленого ним відношення до адресата, об’єкта і предмета мовлення, ситуації, в якій здійснюється ... спілкування” [Шмелев 1973], або як відображення „уяви носія мови про асоціативні зв’язки позначеної словом реалії з властивістю іншої названої реалії”, що спостерігається в разі зв’язаного значення: *металева рука, золоті руки* [Теля 1981: 226]. Так, прикметники *гарний* або *головний, потрібний* або *необхідний* прагматично орієнтовані у первинному значенні і пов’язані з емоціями лише потенційно, але вони, поза усяким сумнівом, призначені для вираження “погляду” і в цьому сенсі є прагматично („конотативно”) орієнтовані.

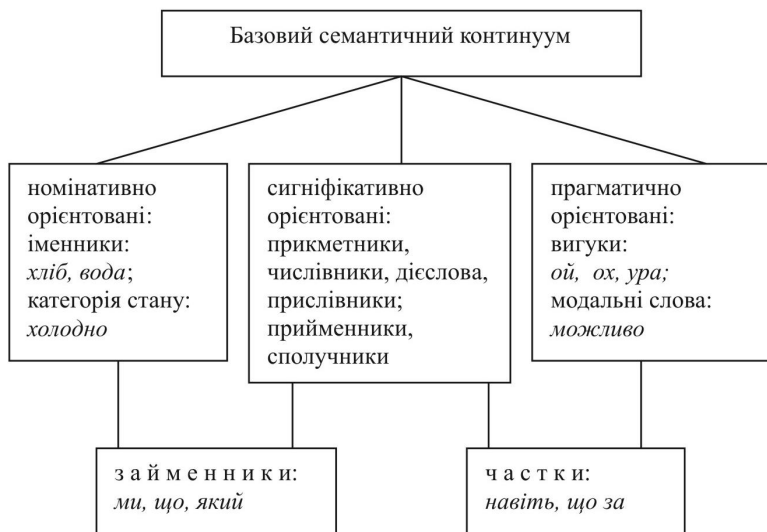
ІХ.3.2. Когнітивна типологія і семантика частин мови. Одним із перших кроків диференціації семантичного континууму в мовній системі є членування на частини мови. Значення слів відповідних частин мови мають загальнокатегорійний характер. Категорійне протиставлення трьох груп частин мови – цілком реальний факт мовної свідомості (пор. протиставлення Н. Д. Арутюновою ідентифікаційної і предикатної лексики). Ідентифікаційні слова (знаки-субститути, які заміщують у процесі комунікації предмет, про який повідомляється) – **це власні імена, дейктичні слова** (*він, такий, хто*) і загальні іменники, що позначають чітко розрізнявальні, насамперед „речові”, конкретні „окремоті”: осіб, тварин, природні явища й артефакти: *лісник, кіт, небо, чашка* та ін. Їм властива чітка денотативність (предметний клас), але вельми неозначений сигніфікат, який може відображатися в необмеженому наборі часткових сем, пор.: *слон* – „тварина”, „сsaveць”, „з хоботом”, „з бивнями”, „трав’яна”, „живе в Африці й Індії”, „крупна”, „до 5 тонн”, „легко дресирується”, „живе табуном” і под.

Предикатні слова (за Н. Д. Арутюновою, слова, яким притаманний тільки поняттєвий зміст, і самі по собі не пристосовані до денотації [Арутюнова 1976: 329]) – це насамперед якісні прикметники і дієслова. Вони мають чітко визначуваний сигніфікат, що складається із замкнутого набору сем і „розпиленого” множинністю часткових феноменів денотата: *багрянний* – „яскраво-червоний”: про захід сонця, вогонь, колір води, трави, шкіри, крові, фарби, олівця, листя та ін.

Слова, що належать до основних повнозначних частин мови (іменники, дієслова і прикметники), перебуваючи в межах фундаментальної загальної відмінності почуттєвого і раціонального (як переважно орієнтовані номіна-

тивно), тобто слова ідентифікаційні, і слова, що постають переважно сигніфікативно орієнтованими (див. Схема 13).

Схема 13

Класи номінативно і сигніфікативно орієнтованих слів своєю чергою членуються на ті чи ті множинності, пор. іменники: 1) орієнтовані номінативно (*стіл, диван*); 2) сигніфікативно (*сміливість, чесність*); 3) прагматично (*розумник, нероба*). Подальше розгортання семантичного простору здійснюється в кожному з трьох вимірів. Іменники як клас здебільшого ідентифікаційних імен подали членуються на **номінативній, тематичній** основі, тобто поділяються на різноманітні предметні напрями, прикметники і дієслова – поділяються на **сигніфікативній** основі, залежно від того, які найзагальніші семи („семантичні примітиви”, за А. Вежицькою) складають ґрунт їхніх значень. У силу цього очевидно постає різниця між двома типами лексичних полів і, відповідно, між двома типами тезаурусів, що відображають лексичні поля **ідентифікаційного** типу (базова одиниця (дескриптор) – номінація тієї чи тієї предметної галузі) і з лексичними полями **сигніфікативно-предикатного** типу (базова одиниця – найменування певного елементарного смислу, що у процесі подальшого розгортання складатиме основу семантичного поля). Отже, первинне членування простору субстантивної семантики полягає у розподілі окремих смислів на різні **предметні** галузі, що повністю відображено в **тематичному** словнику, а первинне членування „підпростору” ад’єктивної і дієслівної семантики полягає в розподілі окремих смислів на різні поля, що адекватно відображено в **семантичному** словнику.

ІХ.3.3. Тематичне і семантичне поля. Тематична група – це певна множинність слів, що відображають ту саму предметну сферу. Тематична група є складником тематичного поля, що структурується на основі повного охоплення тієї чи тієї предметної сфери, пор. назви предметів домашнього вжитку (тематичними групами можуть поставати назви дерев'яних виробів домашнього вжитку; назви металевих предметів домашнього вжитку тощо); назви частин приміщення (тематичні групи: назви частин житла; назви частин господарських приміщень і под.); назви одягу (тематичними групами постають: назви верхнього одягу; назви нижнього одягу тощо).

Семантичне поле відображає насамперед не побутові зв'язки між феноменами самої дійсності, а стійкі логічні (семантичні) зв'язки між смислами, також і між смислами, пов'язаними з тією чи тією реалією. Слова в семантичному полі пов'язані сигніфікативно. Основний спосіб пізнання семантичних полів – пошук лінгвістичних методик, що дають змогу інтралінгвістично визначити закономірності структурування мовної свідомості. У наявних ідеографічних словниках тематичні й семантичні поля не розмежовуються (див.: [Русский семантический 1982]). Очевидно, відсутність ідеографічних словників з послідовно викінченими у структурному аспекті статтями мотивується обмеженістю охоплюваної відповідним аналізом лексики (див.: [Баранов 1990; Баранов, Караулов 1991], пор. також: [Лексическая 1984; Толковый 1992]). На сьогодні найпослідовніше структурована лексика родинності і свояцтва, що описується в різноманітних аспектах. В ідеографічній частині словника [Лексическая 1984] найпослідовніше простежується орієнтованість самого видання на „лексичну основу”, що й накладає обмеження на повноту / неповноту певного семантичного поля.

ІХ.3.3.1. Склад і структура семантичних і тематичних полів в ідеографічному аспекті. Питання складу і структури семантичних і тематичних полів ґрунтується на проблемі розмежування ядра / напівпериферії / периферії предметних і предикатних слів. Для перших головним критерієм постає екстралінгвістична цінність, для предикатних слів суттєвими є інтралінгвістичні чинники „центральноності” в мовній системі. Неможливо встановити ядро лексикону, переміщуючись тільки у прагматичному вимірі мовного простору, оскільки щоразу постає питання про важливість тієї чи тієї лексичної одиниці. Свого часу Ф. де Соссюр стверджував, що „будь-який член групи можна розглядати як певного типу центр сузір'я, як точку, де сходяться інші, координовані з ним члени групи, кількість яких безмежна” [Соссюр 1977: 158]. Хоча це не означає, що кожне слово насправді є центром, наприклад, можливість розглядати Землю як центр Сонячної системи зовсім не означає, що саме Земля, а не Сонце постає центром Всесвіту. Тезу Ф. де Соссюра необхідно розуміти в тому сенсі, що „центром системи” виступає сукупність одиниць, яким притаманна максимальна кількість „сильних” зв'язків,

що відображаються у відповідних лексичних відношеннях (синонімія, антонімія тощо) і дериваційних зв'язках (висока валентність).

До диференційних ознак слів ядра лексику треба віднести високий ступінь словотвірної валентності. Цей ступінь простежується за можливістю творення похідних і їхньою репрезентативністю в мовній системі.

Структурне розгортання тематичних полів здійснюється залежно від значущості тих чи тих зв'язків між феноменами реального світу, відображеними у словах тематичного поля. Розгортання семантичних полів – залежно від власне-сигніфікативних чинників і закономірностей. Тому семантичні поля розгортаються по-різному (пор. поле дієслів і ментальних дієслів). Якщо визнати, що сукупність дієслівних й ад'єктивних лексем – це свого роду семантичні „макрополя”, а сукупність субстантивних лексем – „предметне” макрополе, то завдання визначення структури цих полів виявляється тотожним завданню вияву основ природних класифікацій іменників, прикметників і дієслів. Основу таких природних класифікацій можна бачити у відповідних парадигматичних групах лексики (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Склад і структура семантичних і тематичних полів

Вираження	Одна лексема	Різні лексеми, пов'язані одна з одною в плані вираження	Різні лексеми, не пов'язані одна з одною в плані вираження
Зміст			
Один смисл	Однозначне слово: <i>хуртовина</i>	Лексичні варіанти: <i>Вовчиха – вовчиця</i>	Абсолютні синоніми: <i>алігатор – крокодил</i>
Сигніфікативно орієнтовані групи	Полісемія: <i>золото</i> : ЛСВ „цінний благородний метал”; ЛСВ „вироби із золота” ЛСВ „щось надзвичайно цінне, хтось дуже цінний”: <i>плавити золото</i> ; <i>обідати на золоті</i> ; <i>дівчина – золото</i>	Семантичне поле Поезія: говорити, ідея, щирий... Різні групи всередині семантичного поля: 1. Паронімія: <i>адресат-адресантка</i> 2. Морфосемантичні і семантико-словотвірні групи, об'єднані яким-небудь кореневим або афіксальним елементом, зокрема: а) спільнокореневі антоніми: <i>друг – недруг</i>; б) спільнокореневі синоніми: <i>синій – синенький...</i> 1. Різнокоренева антонімія: <i>день – ніч</i> 2. Ідеографічна синонімія: <i>худий – охлялий; бігти – мчати</i> 3. Лексико-семантичні групи, класи з такими типовими відношеннями, як: а) „рід – вид”: родичі: батько, мати, син, сестра... б) градуальність: <i>юний – молодий; літній – старий...</i>	
Номінативно орієнтовані групи	—	Тематичне поле <i>Бібліотека: сільська, читати, каталог...</i> Основна група всередині тематичного поля – „ціле-частина”: <i>Голова: вуха, очі, вії</i>	

Продовження таблиці 1

Групи одиниць, не пов'язаних за змістом	—	1. Повні омоніми: клуб „організація” – клуб „тварина” – клуб „частина тіла” 2. Омоформи: три (дієсл.) – три (числ.) 3. Омографи, омофони: мука – мука; кленок – клинок	—

Для побудови семантичних полів прикметників суттєвими постають антонімічні зв'язки з послідовним розмежуванням контрарної і комплементарної, векторної тощо, врахування гіперонімічних відношень та ін. Семантичні поля, їх виділення ґрунтується на структурі лексичного ядра. Для встановлення лексичного ядра необхідно певною мірою абстрагуватися від семантичних чинників. Тому семантичними критеріями, очевидно, можуть бути визнані: 1) формальна неускладненість і простота; 2) семантична неускладненість і простота; 3) непохідність; 4) адекватність лексичного значення й елементарного компонента смислу. Застосування цих критеріїв дає змогу, наприклад, легко визначити ядро українського ад'єктивного лексикону, до якого належать непохідні прикметники, що вступають в узуальні симетричні антонімічні протиставлення і що є домінантами в синонімічних рядах: *гарний – поганий, високий – низький*.

ІХ.3.4. Склад і структура глибинного рівня українського ад'єктивного лексикону. Ад'єкстони є переважно сигніфікативно орієнтованими, що умотивовує необхідність розмежування контрарних і комплементарних основ (контрарні прикметники (контративи) утворюють градуальну опозицію, що передбачає наявність проміжного компонента: *молодий – (нестарий, немолодий) – старий*). Комплементарна антонімічна пара (комплементативи) не допускає наявності проміжного компонента: *здоровий – хворий*. Наступне розгортання семантичних полів значною мірою ґрунтується на прагматичній настанові.

Контративи. 3-поміж прикметників вирізняється група номінативно орієнтованих ад'єктивів, до яких належать прикметники зі значенням кольору і релятивні ад'єктиви. Останні можуть виражати три різновиди відношень: а) просторові (*лівий – правий*); б) часові (*майбутній – минулий*); в) логічні (*головний – другорядний*).

До ядра релятивних прикметників належать прикметники, лексична семантика яких корелятивна граматичній: 1) займенникові прикметники типу *інший, кожний, будь-який*; 2) комплементарні пари: *перший – останній*; 3) прикметники типу *свій, власний – чужий*.

Кількість контрарних антонімів незначна й охоплює 76 пар.

Базовим простором ядра ад'єктивного лексикону є сигніфікативна орієнтація, для якої значущими постають контрарність / комплементарність, на-

явність сем типу „значний” / „незначний”, „мати” / „не мати”, тому класифікація прикметників-контративів можлива тільки на основі встановлення семантичних класів ядерних контративів (див. Схема 14). Контративи на позначення властивостей „фізичного світу” (див. Схема 14) членуються на зорові і незорові, а перші, своєю чергою, поділяються на власне-зорові (позначають властивості, що є емпірично очевидними і що не вимагають концептуалізації: *високий – низький*) і прикметники із так званим зоровим підґрунтям (вони можуть бути сприйняті зором безпосередньо, але не можуть бути ідентифіковані без належного концептуального опрацювання: *щільний – рідкий*). Група власне-зорових контративів містить одну пару антонімів на позначення кольору з маркувальною ознакою, „якому притаманне значне / незначне освітлення або інтенсивність забарвлення” [Горелов, Седов 1997: 186] (*яскравий – блідий*), а усі інші є параметричними прикметниками. Ядро останніх складають дві підгрупи: 1) контративи зі значенням сукупного розміру, тобто розміру предмета загалом: *великий – малий, крупний – дрібний*; 2) контративи на позначення розміру в довжину, ширину або висоту: *високий – низький, довгий – короткий, широкий – вузький*. Периферію параметричних прикметників утворюють контративи, значення яких складається з неелементарних, розкладних ідентифікаторів (розмір у розрізі): *глибокий – мілкий, товстий – тонкий*.

Схема 14

Група контративних прикметників на позначення емпіричних незорових ознак охоплює в межах ядра лексикону шість антонімічних пар: 1) з властивістю високої / невисокої температури: *гарячий, теплий* – *холодний*; 2) з властивістю значної / незначної твердості / м'якості: *твердий, жорсткий* – *м'який*; 3) з властивістю значної / незначної в'язкості, плинності (густини): *рідкий* – *густий*; 4) з властивістю значного / незначного звучання, голосу: *голосний* – *тихий*; 5) з властивістю високих / невисоких смакових якостей; приємний / неприємний на смак: *солодкий* – *гіркий*; 6) з властивістю значної / незначної ваги: *важкий* – *легкий*.

Менш репрезентативними постають контративи на позначення властивостей соціального світу. З-поміж них до ядра ад'єктивного лексикону належать прикметники з архісемами: 1) „віку”: *старий* – *молодий, юний* („одиниця виміру” – роки); 2) „новизни”: *старий* – *новий, свіжий*; 3) „повноти, ваги”: *товстий* – *худий* (кілограми); 4) „розуму, кмітливості”: *мудрий* – *дурний* (відповідну „одиницю виміру розуму” назвати і визначити складно; у системі освіти певним цифровим корелятом здібностей і знань постає певна оцінка; у психодіагностиці – коефіцієнт інтелектуальності); 5) „майна, багатства”: *багатий* – *бідний* (одиниця виміру – гроші й інші цінності); 6) „вартості”: *дорогий* – *дешевий* (одиниця виміру – гроші).

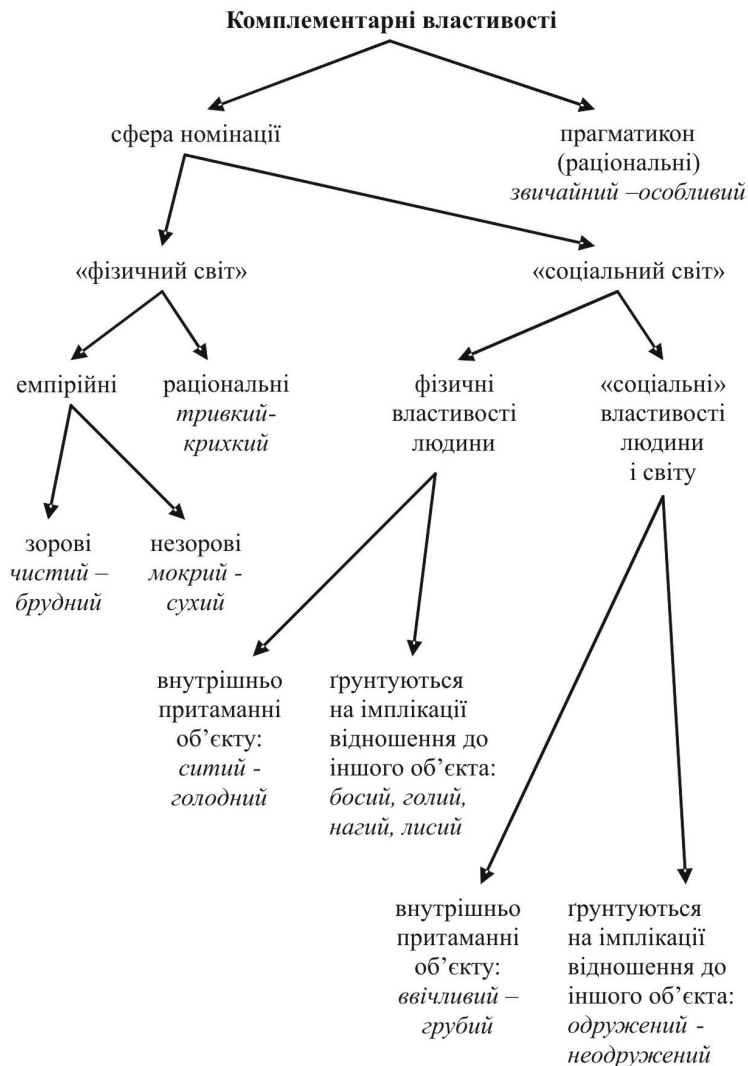
Смність множинності прагматично орієнтованих контративів є незначною й охоплює оцінки властивостей, що внутрішньо не притаманні об'єкту: 1) „значна / незначна сила, енергія”: *сильний, міцний* – *слабкий*; 2) „значна / незначна складність”: *складний* – *простий*; 3) „що вимагає значної / незначної праці”: *важкий* – *легкий*; 4) „висока / невисока якість”: *гарний, прекрасний, кращий* – *поганий, гідкий, бридкий*; 5) „висока / невисока естетична якість”: *красивий, привабливий* – *гідкий* (контрарна частина ад'єктивного прагматикону ґрунтується на категоріях „енергія”, „праця”, „ступінь складності”, „якість”, „краса”, оскільки такі властивості-оцінки сприймаються як внутрішньо притаманні об'єкту поза його відношенням до суб'єкта).

Комплементативи. Комплементарна частина ад'єктивного прагматикону орієнтована на оцінки, що передбачають врахування відношень характеризуваного об'єкта до чого-небудь іншого, ніж сам цей об'єкт. Це мотивовано тим, що комплементарні прикметники позначають емпіричні (раціональні) ознаки (див. Схему 15).

Комплементативи на позначення властивостей фізичного світу поділяються на: 1) прикметники на позначення раціональних часових параметрів (*швидкий* – *повільний, довгий* – *короткий*) і власне-раціональних пізнань типу *міцний, тривкий* – *крихкий, ламкий*; 2) прикметники з раціональною оцінкою типу *ввічливий* – *брутальний*. Емпіричні комплементативи залежно від каналу інформації поділяються на зорові і незорові. Перші з них охоплюють: 1) релятиви на позначення просторових відношень: *увігнутий* – *плоский; кривий* – *прямий*; 2) ад'єктиви на позначення властивостей-відношень – від-

ношень не до абстрактного орієнтиру, а до конкретного об'єкта: а) „хмарність / безхмарність”: *похмурий – ясний*; б) „заповнений / незаповнений”: *повний – порожній*; в) „якому властива / невластива різноманітність кольорів і відтінків”: *різнобарвний – однотонний*; г) „такий, що крізь нього видно”: *прозорий – мутний, каламутний*; д) „без бруду / з брудом”: *чистий – брудний*.

Схема 15

Незорові комплементативи охоплюють антонімічні парадигми зі значенням: 1) „дрібною нерівністю / без дрібною нерівністю”: *шорсткий – гладенький*; 2) „містить / не містить вологи”: *мокрый, вологий – сухий*; 3) „із сіллю / без солі”: *солоний – прісний*.

Комплементативи на позначення раціональних властивостей фізичного світу охоплюють елятиви на позначення часових відношень (*пізній – ранній*) і сигніфікативні прикметники зі значенням: 1) „якому властива / не властива постійність”: *постійний – тимчасовий*; 2) „наявності / відсутності вільного місця”: *просторий – тісний*; 3) „стійкий / нестійкий до зовнішнього впливу”: *тривкий – крихкий*.

Комплементативи на позначення соціального світу охоплюють дві групи: а) комплементативи на позначення людських властивостей; б) комплементативи на позначення властивостей людини й інших феноменів. До перших належать прикметники зі значенням „інгерентності / неінгерентності”, що властиве людині за її внутрішнім станом (*бадьорий*), й ознака, що ґрунтується на імплікації відношення людини до певного об’єкта, який не становить людської сутності: *босий* (об’єкт – взуття) та ін. Підгрупа інгерентних комплементативів охоплює опозиції: 1) „якому властива / не властива бадьорість, життєрадісність, свіжість”: *бадьорий – стомлений*; 2) „якому властиве / не властиве здоров’я”: *здоровий – хворий*; 3) „який має / не має ознаки життя”: *живий – мертвий*; 4) „який задовольнив / не задовольнив власний апетит; не відчуває голоду”: *голодний – ситий*.

Підгрупа неінгерентних комплементативів охоплює неуніверсальні ад’єктиви типу *босий, голий, піший, нагий* (заст.).

3-поміж комплементативів на позначення соціальних властивостей людини і світу також треба розрізняти групи прикметників на позначення інгерентних і неінгерентних властивостей. Перші з них охоплюють підгрупи зі значенням: 1) „якому властива / не властива акуратність”: *акуратний, охайний – неохайний*; 2) „якому властива / не властива врівноваженість (спокій)”: *спокійний – буйний*; 3) „який дотримується / не дотримується усталених правил і норм поведінки в суспільстві”: *делікатний – грубий*; 4) „з веселим настроєм / без веселого настрою”: *веселий – сумний*; 5) „з гордістю, почуттям власної гідності / без гордості, почуття власної гідності”: *гордий – сором’язливий*; 6) „якому притаманна / не притаманна увага, зосередженість”: *уважний – неувважний* та ін.

Неінгерентні властивості (властивості-відношення) охоплюють: а) „який проживає / не проживає в одному місці”: *осілий – кочовий*; б) „що відбувається / не відбувається в присутності особи”: *очний – заочний*; в) „спрямований / не спрямований з двох боків”: *взаємний – односторонній*.

Своєрідність комплементарної частини прагматикону полягає в тому, що її складники здебільшого позначають оцінки, пов’язані з відношеннями характеризуваного об’єкта до чого-небудь. Значення нерелятивних компле-

ментативів прагматичного типу можна кваліфікувати як характеристику раціональних, ментальних відношень об'єкта до чого-небудь. Часткові різновиди прагматичних значень комплементативів зумовлюються специфікою того, що до чого відноситься, і характером уміщеної в такому відношенні оцінки. В межах прагматично орієнтованих прикметників-комплементативів наявні узуальні антонімічні пари (конкретний – абстрактний, загальний – частковий) й універсальні антоніми: *можливий, імовірний, готовий, знайомий, відомий, зручний, цілий*. Ці прикметники позначають різноманітні конкретизації тих базових оцінок, які виражаються узуальними антонімічними протиставленнями ад'єктивів: 1) відношення об'єкта до дійсності: *об'єктивний – суб'єктивний, реальний – ідеальний* („існуючий / неіснуючий в дійсності”) і под.; 2) відношення об'єкта до об'єкта: *основний – другорядний* („значущий / незначущий у низці інших), *загальний – частковий* („подібний / не подібний до інших”) та ін.; 3) відношення суб'єкта до об'єкта: *необхідний – зайвий* („потрібний / непотрібний об'єкт суб'єкту”), *очевидний – прихований* („доступний / недоступний об'єкт для сприйняття”); 4) суб'єкт у відношенні до своєї дійсності, тобто до чинної діяльності можливої дійсності: *активний – пасивний* („якому притаманна / не притаманна активність”) і под. (див. Схему 14).

Х. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Х.1. Теоретичні принципи. Основні поняття. Сучасна лінгвістика здебільшого характеризується наявністю в ній наукових парадигм як **полі-парадигмна**, тобто в сучасній лінгвістиці співіснують різні концепції та напрями, в яких за основу беруться то логічні моделі мови, то психологія мови (за Н. Хомським – як людина засвоює мову, продукує і розуміє мовлення з опорою на універсальні природжені здібності, налаштовувані на конкретну мову), то інтерпретаційні механізми виражених мовою смислів, то значущість ситуативно-мовленнєвих механізмів у доборі мовних одиниць для вираження змісту (композиційність), то з'ясування функцій елементів вираження, то встановлення закономірностей творення тексту, простеження особливостей його внутрішніх зв'язків та смислових відношень між реченнями у структурі тексту (лінгвістика тексту), то концентрація уваги на самій дії, внаслідок якої реалізується певне висловлення (теорія мовленнєвих актів та їх відповідного мовного вираження (звідси проблема дискурсу), то простеження статусу мови в системі інших когнітивних можливостей людини, то виявлення соціальної і комунікативної значущості висловлення для нас самих (принцип кооперування) тощо. Уже цей неповний перелік сучасних теорій і підходів до визначення мови, її статусу в нашому житті та самому поступі людства як такого повною мірою засвідчує наявність різних і часто зовсім відмінних концепцій тлумачення тих самих мовних одиниць. Звичайно, можна, відштовхуючись уже навіть від заявленого переліку, визначити більш і менш відомі підходи до тлумачення мовних фактів, ступінь їх репрезентативності в сучасних концепціях мови. **Когнітивна лінгвістика – це напрям, основу якого становить мова як загальний когнітивний механізм.**

Якщо звертатися до передісторії когнітивної лінгвістики, то треба зауважити, що значно раніше у процесі вищлюювання функцій мови здебільшого наголошувалося на когнітивній функції останньої, хоча вона завжди виокремлювалася поряд (і тільки після!) з комунікативною. Тому це розуміння функцій мови в людському суспільстві органічно готувало розгляд останньої через призму мисленнєвих моделей та закономірностей. У сферу найсуттєвіших проблем когнітивної лінгвістики належало б заакцентувати „ментальні” основи розуміння та продукування мовлення з того погляду, як структури мовного знання репрезентуються та беруть участь в обробці інформації (за О. Кубряковою, В. Дем'янковим). Сам процес комунікації у такому разі постає як трикомпонентний процес, в якому вирізняються: адресант, текст, адресат. Адресант здійснює механізм синтезування і відповідно кодування доступ-

ної для нього інформації, водночас адресат свою діяльність спрямовує на аналіз сприйнятого, декодування почутого. Попри всю „зриму” доступність такого процесу залишається неясним часто сам механізм розуміння, декодування. В силу цього постають різноманітні концептуальні параметри щодо мовної компетентності, кооперативності і под. Чи не найважливішим є питання: що має знати мовець, щоб могли спілкуватися на відповідному рівні в певному мовному колективі. Тому тут істотними є й етнографічні чинники.

Х.2. Співвідношення когнітивної лінгвістики з іншими науками.

Когнітивна лінгвістика безпосередньо співвідноситься з проблемами творення національно-мовної картини світу, особливостями її репрезентативності на різних рівнях, що зумовлює посилення уваги до когнітивно-мовного простору, когнітивно-мовної бази. Останнє уможливорює розгляд багатьох категорійних одиниць (лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного рівнів) в аспекті їх наповнення когнітивним змістом. Безперечно, в основі витлумачування мовних одиниць, їх структури у когнітивній лінгвістиці перебувають логічні моделі, що й дає підстави стверджувати: „...у когнітивній лінгвістиці розглядаються ті, і тільки ті когнітивні структури і процеси, що притаманні людині як *homo loquens*” [Демьянков 1995: 305]. Окремі дослідники прагнуть окреслити коло питань, що постають актуальними під час розгляду мовних утворень у когнітивному вимірі: 1) репрезентація ментальних механізмів опанування мови і принципів їх структурування, напрямів взаємодії таких механізмів; 2) продукування, що передбачає з’ясування механізмів власне-продукування і сприйняття тих самих одиниць системи – тотожні чи різні механізми становлять основу цих процесів (водночас актуальним постає питання про механізм творення реченнєвої структури, послідовність операційних дій, реалізовуваних у цьому разі: спочатку створюється каркас речення, а потім його наповнюють лексичним матеріалом і под.); 3) сприйняття й розуміння взаємопов’язані величини; актуальним є питання, яке знання актуалізується і яка організація семантичної пам’яті як такої, статус цієї пам’яті у сприйнятті і в розумінні мовлення. Основне завдання когнітивної лінгвістики можна сформулювати як опис та пояснення внутрішньої когнітивної структури і динаміки мовця-слухача.

У когнітивних дослідженнях суттєвим постає врахування номінативної й екзистенційної баз реченнєвих структур, в яких не тільки іменується певна подія, а й стверджується і / або заперечується її вияв, співвідношення з суто мовленнєвою комунікацією. Наше мовлення ґрунтується на закономірностях мисленнєвого творення моделі та її адекватного мовного оформлення, наповнення лексичним матеріалом. Очевидно, базовим поняттям когнітивістики треба вважати також визначення несамосуперечливості судження, репрезентованого у мовній формі. Власне, це питання і становить суть однієї з центральних проблем філософії мови.

Х.3. Напрями когнітивної лінгвістики. Торкаючись напрямів когнітивної лінгвістики, варто наголосити на актуальності побудови теорії текстів, у межах якої постає можливим виявлення характеристики процесів когніції та відношень між реченнями та в самій структурі реченневих утворень. Поряд із цим важливими є питання й про самі науки про „роботу думки” людини, яка включає теорію вираховування тексту, тобто окреслення його зв’язаності (логічної несамосуперечливості) при тому, що (подібно до феноменологів) зв’язність суджень про світ вважається корелятом природного існування світу. Все це засвідчує, що когнітивістика пов’язана з цілим комплексом дисциплін: психологією, антропологією, філософією, комп’ютерологією (computer science). Врахування усіх аспектів та особливостей мислення як такого у філософському, онтологічному, ономасіологічному, семасіологічному, логічному та інших вимірах та закономірностей сприйняття і розуміння у психологічному, філософському тощо тлумаченні уможливорює відповідь на питання, як влаштоване наше мислення, наша пам’ять і под.

Загалом у сучасних лінгвістичних словниках поняття когнітивної лінгвістики зовсім не розглядається і не витлумачується, його не аналізує і не торкається навіть останній „Лингвистический энциклопедический словарь” [М., 1990], що мотивується, очевидно, відсутністю чіткого бачення предмета когнітивної лінгвістики та її основних / неосновних аспектів. Певною мірою ця лексикографічна лакуна компенсується працею [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1996. – 246 с.], в якій узагальнено наявну сьогодні термінологію з проблем когнітивної лінгвістики та здійснено спробу напрацювати єдиний термінологічний апарат цієї галузі знань. За останнім виданням, під когнітивною лінгвістикою розглядається лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого перебуває мова як загальний механізм, як когнітивний інструмент – система знаків, що відіграє роль у репрезентації (кодуванні) і в трансформації інформації. Суттєвим моментом, що відрізняє мову від подібних семіотичних інструментів, є те, що вона постає об’єктом і зовнішнім, і внутрішнім для суб’єкта, що конструйований незалежно від нього і таким, що підлягає засвоєнню в онтогенезі. У механізмах мови істотні не лише мисленнєві структури, а й матеріальне втілення таких структур у формі певних знаків зі своїм наповненням.

У сферу когнітивної лінгвістики входять ментальні основи розуміння і продукування мовлення, коли мовне знання бере участь в обробці інформації. Результати досліджень у сфері когнітивної лінгвістики дають ключ для розуміння механізмів людської когніції загалом, особливо механізмів категоризації і концептуалізації. Основне завдання когнітивної лінгвістики полягає в такому разі в описі та поясненні мовної здатності і / або знань мови як внутрішньої когнітивної структури і динаміки мовця-слухача, що розглядається як система опрацювання інформації, яка складається із граничного

числа самостійних модулів (Д. Вундерліх, І. Кауфман) і співвідносить мовну інформацію на різних рівнях.

Когнітивна лінгвістика виявляється пов'язаною з вивченням когніції в її лінгвістичних аспектах і виявах, з одного боку, і з дослідженням когнітивних аспектів самих лексичних, граматичних та інших, з другого. У цьому розрізі вона займається і репрезентацією власне-мовних знань у голові людини, корелюючи з когнітивною психологією щодо аналізу таких феноменів, як словесна і вербальна пам'ять, внутрішній лексикон, розгляду породження, сприйняття та розуміння мовлення і з'ясування того, в якому вигляді вербалізуються утворювані людиною структури знання. В силу цього когнітивна лінгвістика входить у сферу найскладніших досліджень, які пов'язані з описом світу і створенням засобів такого опису (див.: [Кубрякова 1992: 4–38; Кубрякова 1994: 5–31; Кубрякова Е. С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус // Изв. РАН. Серия литературы и языка. 1994. Т. 53. № 2. С. 3–15]).

Здебільшого початок когнітивної лінгвістики відносять до 80-х років ХХ ст. і пов'язують із симпозіумом в Луйсбурзі, який був організований Рене Дірвеном у 1989 році, створенням Міжнародної Когнітивної Лінгвістичної Асоціації. Постанова останньої було зумовлене новим розумінням суті мови і виокремленням у ній психічного, ментального аспектів. Визначення мови як явища когнітивного або когнітивно-процесуального, наголошення на тому, що мова передає інформацію про світ (див.: [Soames 1988: 185–207; Stassen 1985]) і що вона різнобічно пов'язана з опрацюванням цієї інформації (див.: [Schwarz 1981: 133–151; Schwarz 1992]), має пряме відношення до побудови, організації та удосконалення інформації та способів її репрезентації, забезпечує перебіг комунікативних процесів, у ході реалізації яких передаються величезні пласти знань та використовуються не менш значущі набутки людських знань (див.: [Павиленис 1983: 228–271; Rickheit 1993; Nuyts 1992]).

Уже сьогодні можна констатувати, що в когнітивній лінгвістиці сформувалися течії і напрями, які репрезентують різні типи когнітивних граматик, когнітивних досліджень дискурсу, когнітивних лексикологій тощо. Водночас в активі послідовно опрацьовуваної сфери семантики пропонуються нерівнорядні версії когнітивних інтерпретацій семантики – прототипна семантика, концептуальна семантика (тут значної ваги набуває тлумачення концепту, напрямів концептуалізації світу тощо), фреймова семантика та ін. (див.: [Дем'янков 1992: 39–77; Дем'янков 1994(а); Дем'янков 1994(б): 17–33; Беляевская 1994: 87–110; Харитончик 1992: 98–123]). Нове розв'язання у сфері когнітивної лінгвістики притаманне проблемам категоризації і концептуалізації, проблемі мовної картини світу, проблемі співвідношення мовних структур з когнітивними, проблемі частин мови та ін. Когнітивна лінгвістика взаємодіє з семіотикою, зокрема у з'ясуванні особливостей іконічності й індексально-

сті знаків, кореляції самих знаків з тими концептами, реалізаторами яких вони постають, різниці в самих знаках, їх типах, що залежать від тривалості, рівня і под.

У розрізі когнітивної лінгвістики надзвичайно суттєвим постає тлумачення понять концепт, концептуалізація і под. Під концептом здебільшого мають на увазі термін, що є засобом пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці. За сучасними підходами, поняття концепту відображає ті смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які відображають зміст досвіду та знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у формі певних „квантів” знання. Очевидно, концепт з'являється у процесі побудови інформації про об'єкти та їхні властивості, така інформація може включати і дані про об'єктивний стан речей у світі, і дані про уявні світи і можливий стан речей у цих світах. Концепти узагальнюють, зводять розмаїття спостережуваних та уявлюваних явищ до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику. Вони дають змогу зберігати знання про світ і постають будівельними елементами концептуальної системи у всьому її обширі, сприяючи виробленню суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під відповідні напрацьовані суспільством категорії і класи. Два і більше різних об'єктів набувають можливості їх розгляду як екземплярів і репрезентантів одного класу / категорії (див.: [Elliss 1993; Evans 1985]).

Всю пізнавальну діяльність людини (у когнітивній лінгвістиці її окреслюють як когніцію) можна розглядати як таку, що розвиває уміння орієнтуватися у світі, а ця діяльність поєднана з необхідністю ототожнювати і розрізняти об'єкти. Концепти виникають для забезпечення операцій такого типу. Для виділення концепту необхідні: 1) перцептивна виокремлюваність певних ознак; 2) предметні дії з об'єктами; 3) гранична мета предметних дій з об'єктами; 4) оцінка предметних дій з об'єктами. Незважаючи на активне опрацювання проблем виникнення концептів, на сьогодні в лінгвістиці немає однозначної відповіді на те, як постають концепти, які чинники їх витворення є визначальними.

Безсумнівним вважається, що найкращим засобом опису та визначення природи концепту є мова (див.: [Jackendoff 1993]). Окремі лінгвісти вважають, що найпростішими концептами варто вважати ті, що виражені чи репрезентовані одним словом, а складнішими – які реалізовані чи репрезентовані у словосполученнях і реченнях (пор. теорію самого словосполучення, основу якої становить теза про те, що словосполучення є номінацією складного об'єкта; у цій теорії й речення постає засобом розгорнутої номінації (див.: [Schiffer 1988])). Інші вбачають найпростіші концепти в семантичних ознаках або маркерах, виявлених у процесі компонентного аналізу лексики.

Ще інші стверджують, що аналіз лексичних систем мов може призвести до вияву незначної кількості „примітивів” (типу ХТОСЬ, ЩОСЬ, РІЧ, МІСЦЕ і под. у дослідженнях А. Вежбицької), комбінаціями яких можна описати у подальшому увесь словниковий запас мови. Водночас у лінгвістиці відомі спроби компромісів щодо тлумачення чи визначення специфіки концепту. Це спостерігається тоді, коли мовознавці стверджують, що частина концептуальної інформації характеризується суто мовним „забарвленням” (частина такої інформації репрезентована ментально – образами, картинками, схемами. Різниця, наприклад, між яблуною і грушею постає явною не тому, що кожна з них можна уявити як сукупність різних ознак або як різні концептуальні об’єднання, але швидше тому, що їх легко розрізнити і концепти цих дерев подані насамперед образно).

Суттєвим постає застосування фреймів (від англ. *framme* – „рамка”). Моделювання будь-якої нової комунікативної ситуації реалізується переважно шляхом співвіднесення з відповідною ситуацією, а в її межах – з тим чи тим збережуваним у пам’яті стандартним ситуативним типом, що забезпечує когнітивне опрацювання певної ситуації. Найпростішою структурою такого типу постає, очевидно, сценарій стереотипних ситуацій, пов’язаних причиново-часовими відношеннями: наприклад, сценарій відвідання ресторану складається зі сцен, що описують прихід, замовлення, їжу і вихід з ресторану в термінах дій і станів. Добре опрацьований сценарій – це заздалегідь підготовлений ланцюжок, що являє собою узвичаєну послідовність подій. Використовуючи сценарій, суб’єкт-носії мови може зв’язати в єдине ціле ідеї, що не можуть бути співвідносними за своїми зовнішніми ознаками.

У когнітивних дослідженнях такий сценарій здебільшого називають фреймом [Ван Дейк 1989: 16–19, 23–24; Минский 1988: 289–291; Филлмор 1988: 52–92], сценою-прототипом [Филлмор 1983: 79–81, 86–87, 109–110], схемою [Чейф 1983: 43], ситуативним сценарієм [Шенк, Бирнбаум, Мей 1989: 32–47; Fayol, Monteil 1993: 868]. У цьому разі необхідно наголосити на тому, що основу фрейму складає відповідна концептуальна структура, за допомогою якої здійснюється опрацювання відповідної комунікативної ситуації, а водночас і вибір стратегії мовленнєвої поведінки – селекція і комбінація мовних реалізацій.

Поняття фрейму є необхідним і для інтерпретації. В когнітивній семантиці розуміння мовних утворень дорівнює впізнаванню шляхом співвіднесення аналізованих слів з лексичними прототипами, висловлень – із ситуативними схемами, образ яких автоматично дістається з пам’яті (пор.: [Филлмор 1988: 57]). Наприклад, у казці Льюїса Керролла висловлення Чорної Королеви „*Запрошую вас сьогодні на обід до Аліси*” осмислюється Алісою за типовим сценарієм, а слова „запрошувати” й „обід” асоціюються на повній підставі з „гостями”: „...якщо я сьогодні даю обід, то гостей, на мій погляд, повинна запрошувати я”.

Розуміння ускладнюється, коли до аналізованого вислову взагалі не вдається дібрати який-небудь відомий фрейм. Наприклад, у висловленні Чорної Королеви „*А інколи взимку ми беремо собі відразу десять ночей – щоб тепліше було!*” для читача є зрозумілим значення слів, але незрозумілий смисл висловлення. Оскільки в цьому разі говориться не про те, що наївне насправді, а про те, що могло б постати за певних обставин, завданням інтерпретації є побудова такого фрейму, що постає поєднуваним із семантичним універсумом тексту. Смысл висловлення релятивується щодо певної настанови думки (асумптивний універсум), а ця настанова встановлюється безпосередньо під час інтерпретації, що дає змогу виявити, наскільки адекватною в цьому контексті є думка про вибір приєднаних предикатів.

Текстові фрейми інколи суперечать загальноприйнятим моделям. Так, у куртуазному романі про Тристана інтимний зв'язок Тристана з Ізольдою Білокурою суперечить основним настановам лицарського кодексу насамперед васальському обов'язку перед королем Марком. Єдиним виправданням таких несанкціонованих стосунків в очах сучасної аудиторії є, очевидно, тільки незаперечна сила випадково випитого приворотного зілля. Й оскільки звинувачувати, виявляється, немає кого, оцінка релятивується щодо надприродних обставин, а нестандартна ситуація адюльтеру реінтерпретується шляхом співвіднесення з відповідною стереотипною схемою – топосом долі.

Отже, фрейм функціонує як необхідна концептуальна схема, що забезпечує когнітивне опрацювання будь-якої прагматичної ситуації, а водночас і вибір адекватної комунікативної стратегії.

Не викликає ніяких сумнівів той факт, що найважливіші концепти кодуються саме в мові. Можливо, що найвагоміші для людської психіки концепти відображені в граматиці мов, і цілком імовірно, що саме граматична категоризація створює ту концептуальну сітку, той каркас для розподілу всього концептуального матеріалу, який виражений лексично. Очевидно, що для утворення концептуальної системи є необхідним існування певних базових, або первинних, концептів, з яких розвиваються і походять всі інші. Концепти у ході мовленнєво-мисленнєвої практики підлягають різноманітним модифікаціям та варіаціям. На самому початку вони становлять неаналізовані сутності, але згодом внаслідок активної / пасивної взаємодії з іншими елементами системи вони видозмінюються. Для прикладу можна взяти, наприклад, таку ознаку, як „червоний”, яка, з одного боку, інтерпретується як ознака кольору, а з другого, подрібнювана через вказівку на його інтенсивність (пор.: пурпуровий, багрянний, темно-червоний та ін.) і збагачувана іншими характеристиками. Та й сама можливість інтерпретувати різні концепти в адекватних / неадекватних відношеннях засвідчує, що кількість концептів, обсяг їх змісту, напрями модифікації багатьох модифікацій безперестанно підлягають зміні.

Основним предметом пошуків у когнітивній семантиці часто постають найсуттєвіші для побудови всієї концептуальної системи концепти: ті, що

організують концептуальний простір і є основними рубриками його членування. Досить поширеною сьогодні постає думка Р. Джекендоффа про те, що основними конституентами концептуальної системи є концепти, що постають найближчими до „семантичних частин мови” – концепти ОБ’ЄКТА та його ЧАСТИН, РУХУ, ДІЇ, МІСЦЯ або ПРОСТОРУ, ЧАСУ, ОЗНАКИ та ін. (див.: [Jackendoff 1990; Jackendoff 1992; Jackendoff 1993; Levin, Pinker 1991]). Незаперечним є факт домінування граматичних категорій для організації ментального лексикону, членування слів на частини мови не можна ні в жодному разі зводити лише до суто формальних і механічних критеріїв, оскільки таке членування за своєю суттю мотивоване онтологічними критеріями. Воно уможливорює сприйняття світу, засвоєння усього його розмаїття. Відношення між значенням і концептом вельми складні, оскільки у цілому ряду слів навряд чи можна постулювати наявність певного значення. Це стосується зокрема сполучників, пор.: *і, але, або*, але наявність у них концептів постає очевидно: *і* – єднання, *але* – протиставлення, *або* – розділовість, що й дає підстави відносити їх до відповідних репрезентантів певної моделі речення. Можна погодитися з О. С. Кубряковою, яка стверджує можливість того, що „...у всіх людей світу є спільна уява щодо реагування людиною на контакт з об’єктом, що впливає на неї своєю температурою, але значення, зафіксовані у словах типу *обжечься, сгореть, тепло, жар* та ін., відображають лише певну частину цього концепту і постають залежними від мови” [Краткий 1996: 92].

У когнітивній лінгвістиці вельми перспективним є напрям у семантиці, який відстоює ідею щодо протиставлення концептуального і семантичного рівнів, що послідовно розвивається у теорії дворівневості значення (свого часу активно опрацьовувалося М. Бірвішем (див.: [Herweg 1992; Rickheit, Strohner 1993; Bierwisch 1983: 122–136; Bierwisch 1988; Bierwisch 1987])). Попри усю загальнолюдську спільність концептів, їх групування та вербалізація у різних мовах світу відбувається суто національно-мовними засобами, що визначається власне-лінгвістичними, прагматичними і культурологічними чинниками. Відмінна реалізація зумовлює неадекватне їх відображення у значеннях.

Безпосередньо з проблемою концепту як такого пов’язана проблема концептуалізації, що буквально може бути витлумачена як поняттєва класифікація (за Ф. Кліксом). Останню треба розуміти як процес пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні людиною наявної інформації. Таке осмислення призводить до утворення самих концептів, які, відповідно, разом із концептуальними структурами (до їх складу може входити два і більше концептів) формують концептуальну систему самої людини. Концептуалізація є тим процесом, поза яким неможливе пізнання світу. В жодному разі не можна спрощувати механізм концептуалізації, оскільки його дія ґрунтується на усьому комплексі наявних знань людини, її досвіді, що призво-

дить до формування певного розумового висновку. Інколи концептуалізацію наближають до категоризації, хоча за усієї класифікаційної їх подібності між собою, між ними існують суттєві відмінності, оскільки концептуалізація спрямована на виділення певних мінімальних одиниць людського досвіду в їх змістовій репрезентації, категоризація спрямована на об'єднання одиниць у більш ємні розряди на підставі їх подібності. Концептуалізація відбувається на довербальній стадії, оскільки вона не обов'язково пов'язана з процесом спілкування людини, але з виникненням та формуванням мови напрями концептуалізації посилюються, набувають інших форм вияву. Водночас завдяки вербальним засобам людина засвоює комплекс попередніх концептів, у силу чого постала можливість говорити про національно-концептуальну систему і загалом національно-когнітивний простір, поза засвоєнням та усвідомленням якого неможливим постає пізнання культури народу тощо.

Поряд з проблемою концептуалізації перебуває питання про концептуальну систему або структуру, під якою розуміють той ментальний рівень або ментальну організацію, де зосереджена сукупність усіх концептів, наявних у розумі людини, їх упорядковане об'єднання. Гіпотеза про те, що в голові людини існує певний рівень, на якому акумулюється інформація, отримана зовні, і на якому опрацьовуються результати сприйняття зорового, слухового, тактильного, моторного тощо спільно з мовним засвоєнням цього досвіду, належить Р. Джекендоффу. Учений стверджує, що цілком імовірно передбачити, що існує такий рівень, на якому уся інформація, яка поступає різними каналами і яка маркована різними модальностями, була б зіставлявальною (див.: [Jackendoff 1976: 89–150; Jackendoff 1984: 49–72; Jackendoff 1990]). Здатність до утворення концептів є природженою, і водночас вона значною мірою залежить від досвіду конкретної людини і суспільства загалом, частиною цієї здатності постає мовне знання, сам мовний досвід. Що більший національний досвід, то ємнішою постає здатність утворювати концепти, звідси правильним є твердження про *національно-когнітивний простір як базу існування певного народу та його окремих представників і функціонування внаслідок цього народу як цілісної особистості* (пор. подібні погляди Дж. Фодора [Fodor 1981]). Загалом концептуальну систему можна уявити як систему знань та думок про навколишню дійсність, і ця система відображає і репрезентує пізнавальний досвід людини, який не в усьому варто ототожнювати з мовною сутністю. Існує твердження, що конструювання системи відбувається у довербальний період, завершуючись згодом вербальним оформленням [Павиленис 1983]. До цієї проблеми прилягає питання виокремлення та дефінування ментального лексикону, який треба витлумачувати як систему, що відображається у мовних здібностях знань про слова та еквівалентні до них одиниці. У сучасній лінгвістиці відомий напрям, основним завданням якого, як вважають його представники, є створення *лексичних граматики* (див. праці Дж. Бреснана, Р. Хадсона, Ст. Старости та ін.). Ядер-

ним елементом у цих граматиках постає слово, його визначальна роль у процесі породження та сприйняття мови, базовість у ході збереження та використання інформації, доступу до неї та передачі наступним поколінням завдяки національно-мовній пам'яті (див.: [Кубрякова 1991(а): 82–140; Кубрякова 1991(б): 4–21; Кубрякова, Шахнарович 1991: 141–220]). Окреслюючи поняття „ментальний лексикон”, інколи користуються назвами „внутрішній лексикон”, „словесна пам'ять”, „інформаційний тезаурус людини” [Залевская 1985: 150–171]. Очевидно, останнє поняття окреслює всю глибину знань людини, що сигналізує про об'єднання невербальних та власне-вербальних знань людини про навколишній світ, наближаючись таким чином до поняття концептуальної системи. У ході дослідження ментального лексикону суттєвим постає встановлення 1) когнітивних функцій слова (див.: праці Р. Берд); 2) принципів організації словника та визначення закономірностей семантичної і формальної взаємодії лексем; 3) співвідношення лексем з позамовним світом; 4) особливостей вербалізації тих чи тих концептів; 5) специфіки форми і змісту ментальних репрезентацій лексичних одиниць; 6) кореляція усього загалу даних про мову з тим компонентом, який зберігається в ментальному лексиконі. Останнє уможливило протиставлення окремими лінгвістами лексикону *граматикону* (знань про мову на синтаксичному і морфологічному рівні – виокремлення граматичного модуля мовної компетенції (див.: [Караулов 1992; Караулов 1987])). Поряд із цим перебуває питання про різноманітні форми репрезентацій ментальних структур, схем реалізацій пропозицій або аргументно-предикатних структур, адже вони також постають складниками репрезентаційної системи у свідомості людини, її пам'яті. Внаслідок об'єднання ментального лексикону та ментального граматикону може йтися про особливу ментальну мову – метамову, на якій програмуються (задаються) одиниці концептуальної системи і / або описуються ментальні репрезентації для значення природномовних виражень. У процесі конструювання репрезентаційної семантики виявляються правила, за якими кожному реченню мови-об'єкта приписуються вирази певною метомовою (це може бути й англійська, і мова логіки першого порядку або спеціально створена для реалізації цього завдання). Головне завдання полягає в тому, щоб систематичні відношення між значеннями речень (пор. ідентичність, різниця, наслідок, причина та ін.) були відображені систематичними відношеннями між метамовними виразами, яким і надається статус „мова думки”. Однією з перших спроб створити ментальну мову була логіко-філософська мова Лейбніца. Останнім часом ментальна мова як метамова лінгвістичного опису особливо активно опрацьовується А. Вежбицькою. Ментальна мова, або мова думки, є засобом внутрішньої репрезентації психологічно значущих і виділюваних людиною аспектів її оточення (див.: [Fodor 1975; Fodor 1981; Fodor 1983])). Тільки тією мірою, в якій ця інформація „висловлювана” певною мовою, вона може далі підлягати опрацюванню відповідними сценаріями, які входять до когнітив-

ного репертуару організму: ці процедури записані також внутрішньою мовою. Подібне відчувається і в праці [Штерн 1998], де І. Б. Штерн прагне охопити максимально широке коло наявних у сучасній лінгвістиці різних підходів до тих самих понять, витлумачити особливості різних дефініцій та водночас простежити те спільне, що їм притаманне.

Очевидно, для того, щоб визначити специфіку когнітивної лінгвістики, треба заглибитися у саме коло когнітивних наук, які можна визначити як сукупність дисциплін, що ставлять собі за мету вивчення інтелектуальної поведінки на підставі тісного взаємозв'язку між науками про мозок, лінгвістикою, інформатикою тощо. Поза всяким сумнівом, до когнітивних наук варто віднести усі нейронауки, теорію штучного інтелекту, філософію, психологію та лінгвістику. Особливий статус з-поміж наук посідають нейронауки, тобто науки, які вивчають нервову систему та її клітинні й біохімічні композиції та комбінації (через нову інтердисциплінарність, що включає фізику, антропологію тощо) і які є унікальною спробою перетворити психологію на об'єктивну науку й „очистити її від усього наносного і вторинного”. Когнітивні науки не зосереджують свою увагу тільки на психології, а спрямовані на об'єднання зусиль нейронаук, інформатики та багатьох інших дисциплін для глибшого розуміння інтелектуальної поведінки.

Загалом наукове дослідження мозку розпочалося ще у ХІХ ст., коли Брока (1824–1888 рр.) довів, що центр артикульованої мови міститься в лобовій частині лівої півкулі кори головного мозку. В наші дні Жан-П'єр Шанже, професор Колеж де Франс, разом з іншими дослідниками, приділяє чимало уваги вивченню нейронних процесів навчання, пам'яті, пригадування тощо. Саме науки про нервову систему сьогодні найбільшою мірою прагнуть вияскрасити „ментальні об'єкти” (пор. думку Ж.-Р. Шанже, висловлену ним у книзі „Нейронна людина” (1983 р.)).

На думку Ж.-П. Шанже, під когнітивними науками необхідно розуміти вивчення інтелекту, передусім людського, від його формальної структури до його біологічного субстрату, вивчення, що приділяє увагу як проблемам його моделювання, так і його психологічним, лінгвістичним та антропологічним виявам. Саме тісна співпраця між науками про мозок, психологією, лінгвістикою, інформатикою, антропологією та філософією із застосуванням гіпотез, узятих із більш специфічних галузей досліджень, таких, наприклад, як логіка або теорія автоматів, може дати нові, тобто одержані в результаті емпіричних розвідок, відповіді на традиційні запитання, що стосуються людського духу.

Когнітивістика, якщо саме цим ємним словом її охарактеризувати, зорієнтована на визначення інтелекту і всього того, що покривається цим словом і співвіднесене з самим поняттям інтелекту. У найбільш простому тлумаченні інтелекту передбачується, що кожне створіння, якому притаманний інтелект, поділяє сам об'єктивний світ на простіші, пізнаваніші підсвіти і вико-

ристовує ці знання для того, щоб пристосувати свої дії до оточення й планувати свою поведінку за можливих несприятливих умов. Опрацювання сенсорними системами зібраної інформації про довкілля дає змогу якнайкраще структурувати корисні знання, встановлювати їх значущість. Планування, тобто процес і тенденції об'єднання корисних знань для найефективнішої організації дій, орієнтованих на досягнення певної мети, має опертям спроможність мати адекватне і гнучке уявлення про середовище. Така спроможність, що є не чим іншим, як умінням навчатися, ґрунтована на збиранні нової інформації, її послідовного синтезу та пристосуванні для модифікації структур знання стратегії сприйняття і дій. Подібне навчання ніколи не може бути ефективним без комунікації; інформація має вільно циркулювати між структурами знання й між індивідами. Не треба сумніватися в тому, що мова, передусім як засіб репрезентації знань та комунікації, наділила наш вид неоціненними здібностями і зробила з людського мозку найінтелектуальніший пристрій з усіх тих, які будь-коли виникали чи виготовлялися. Сприйняття, дії, спрямовані на досягнення певної мети, концептуальна організація, раціональне мислення, навчання, комунікація, мова – ось ті аспекти, які покриваються поняттям пізнавального процесу (когніції).

Очевидно, – і ніхто не має слушних підстав у цьому сумніватися, – що ці пізнавальні (когнітивні) процеси репрезентовані, втілені у нервовій системі; що вони є виявом і виразом, в останній інстанції, функціонування мозку. Цей орган сьогодні активно вивчається численними дослідниками, які прориваються за традиційні кордони наук. Одним зі складників когнітивістики є аналітична філософія, що пов'язана з концепцією значень мовних висловлень, яку створив на початку нашого століття Рассел і яка знайшла свій вияв у логічному неопозитивізмі Віденського гуртка (Е. Гуссерль та інші), а продовження – в теорії мовних актів англійського філософа Дж. Остіна та Оксфордської школи, а також в американця Квайна (спростував кілька тез логічного емпіризму), в американського логіка С. Кріпке тощо. Очевидно, глобальне значення аналітичної філософії можна зрозуміти тільки за умови врахування того переходу, який вона здійснила – переходу від проблематики картезіанського типу, побудованої навколо певності, до з'ясування смислу мовних виразів. Це й справді фундаментальна зміна, тому що замість запитання „Що я знаю?” ставиться зовсім інше: „Що це означає?”. В аналітичній філософії, різних її дослідженнях завжди перебуває мова. Останнє мотивується тим, що саме вона є одним із найефективніших засобів контактування з реальною дійсністю. Тому аналітична філософія – це, передусім, дослідження мови з метою або зробити з останньої настільки досконалий, наскільки можливо, інструмент для розуміння реальності, або досконало вивчити скарби повсякденної мови (Оксфордська школа).

Х.4. Особливості когнітивного аналізу мовних одиниць. Розгляд мовних одиниць у когнітивному ключі передбачає з'ясування окремих деталей наповнення їх мисленнєвим змістом та визначення глобальних напрямів їх варіативності. У цьому плані цікавою постає екзистенційна концепція тлумачення речення як вершинної синтаксичної одиниці (хоча для більшості такою одиницею постає текст, що характеризується набором власних диференційних ознак). Загалом екзистенційна наукова концепція є міждисциплінарною, поява якої покликана була зняти суперечності, що поставали у тлумаченні тих співвідношень, які наявні між логічними та граматичними категоріями (пор., наприклад, інтерпретацію співвідношення речення і судження (див.: [Загнітко А. П. Український синтаксис: У 2-х ч. – Ч. 1. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 26–32])). Загалом уперше питання про співвідношення речення і судження було поставлене в античній філософії, в якій не могло навіть бути мови про власне-мовний зміст речення. Тому речення і судження розглядались так, начебто поставали двома аспектами того самого феномена. Відповідно, природним поставав висновок про їх ізоморфність, тобто визначалася двокомпонентність речення і судження та їх структурування з суб'єкта і предиката. Ця теза античної науки протрималася вельми довго, не викликаючи суттєвих сумнівів в її істинності (будь-які відхилення від закономірності пояснювались законами мовної редукції). Тільки у XIX ст., коли особлива увага зосередилася на конструкціях типу *Душно; Затишно; Весна; Морозить; Мрячить* і под., щодо яких говорити про мовленнєву неповноту стало складно, цей підхід почав піддаватися сумнівам. У зв'язку з цим у науці постали спроби примирити старі наукові концепції і уведений в науковий обіг новий мовний матеріал. Ці спроби розвивалися в науках трьома напрямками.

Ф. фон Brentano, І. Ф. Герберт, Ф. А. Тренделенбург і Ф. Міклошич вибрали найпростіший спосіб, що полягав у віднайденні абсолютного механізму співвідношення мисленнєвих і мовних категорій. У зв'язку з цим теза про обов'язковий характер двокомпонентності суджень була заперечена, і визнавалася можливість існування однокомпонентних суджень, які, відповідно, виражаються односкладними реченнями.

Окремі лінгвісти вважали, що через універсальність двокомпонентності судження всі речення також є двоскладні, але один із членів речення може набувати не цілком стандартне вираження або через безособовий займенник (Г. Пауль, В. Вундт), через особові закінчення дієслова-присудка (Г. Зігварт, Ф. Буслаєв, С. Смаль-Стоцький), через іменник у непрямому відмінку, що постає функційно тотожним типовому репрезентанту підмета – іменнику в називному відмінку (Г. Пауль, В. Класовський), через певну ситуацію, проєкцію на яку утримує формальний елемент (Г. Пауль).

Третій напрям пояснення співвідношення логічних і мовних категорій сформувався в логіці і психології кінця XIX ст., що найповніше вияскравлювався у праці О. Шахматова „Синтаксис русского языка”. Саме О. О. Шах-

матов допускав можливість певних відмінностей між мовою і думкою, що виявляється в обов'язковій двокомпонентності думки, яка перебуває в основі речення, і цілком природному її вираженні через дво- й односкладне речення (думка може виражатися розчленовано (суб'єкт і предикат) і нерозчленовано (один головний член речення)).

Прихильники першої концепції не зуміли достатньою мірою умотивувати, що об'єднує одно- і двокомпонентні судження як варіанти тієї самої інваріантної іпостасі у сфері мислення і у сфері мови. Недостатньо мотивованим поставало пояснення і прихильників другої концепції, оскільки для аргументів здебільшого обиралися факти доісторичного розвитку людського мислення і самої мови. О. О. Шахматов та його послідовники, аналізуючи односкладні речення, мало звертали увагу на нерівнорядність структур типу (1) *До тебе прийшли*; (2) *Радію від усього почутого*; (3) *Мрячить*, оскільки у конструкціях (1), (2) зберігається позиція підмета, хоча і не заміщений спеціальними лексемами. Структури ж (3) навіть семантично не передбачають позиції підмета. Ці суперечності зникають в екзистенційній концепції речення, за якою будь-яке речення без винятку є двокомпонентним і складається з константної величини чи ідеї буття (існування) та змінної величини – того, що стверджується як існуюче (пор. погляди М. Каринського, А. Ломова). Саме ця ідея (а не речення загалом!) характеризується двокомпонентністю і тому може репрезентуватися двоваріантно: вона може бути одночастинною й поставати у формі окремо взятого предмета: *Є надскладні тіла* або двочастинною і становити відношення „означуване—означувальне”: *Вовк є тварина-хижак* [Каринский 1914: 373–374]. Такий підхід має опертям тлумачення зв'язки як такої, що містить ідею існування (пор. погляд Аристотеля щодо асемантичності зв'язки), і розгляд „односкладності” і „неодноскладності” речення в системі координат нижчого рангу щодо самої ієрархічно верхинної величини, яка інтерпретується як змінна й наявна. Ця ідея активно розвивається в сучасних концепціях, у яких стверджувалося, що дієслово *бути* в усіх випадках має чітко виявлюване значення буття (існування). Граничним виявом такого підходу постає твердження, що у складеному іменному присудку власне-присудок формує тільки зв'язка, тоді як іменні форми виконують функцію комплементу [Сильницький 1981]. Сьогодні у філософії визначальним є розрізнення сущого й буття як двох визначальних категорій онтології, і водночас філософська наука стверджує, що мова становить реальність, яка приховує таємниці буття, що можуть постати розкритими тільки через мову (пор. афористичні вислови М. Гайдеггера: „мова – це дім буття” і „Мова є мова буття, як хмара – хмара в небі”, що концептуально споріднені з відповідним тлумаченням Платона). Отже, у сфері лінгвістики актуальною є номінативно-прагматична наукова парадигма, що ґрунтована на 1) теорії номінації, 2) теорії референції і 3) теорії мовленнєвих актів. Теорія номінації передбачає з'ясування відображувальних потенцій білатеральних мовних

одиниць. Останнє мотивовано специфікою мови, яка є соціальним керівництвом до мисленнєвого освоєння дійсності, можливого лише тому, що мова, репрезентуючи для мислення, його оперативності свої категорії і форми, тим самим створює всі необхідні умови для систематизації дійсності. Систематизацію пізнаного здійснюють на підставі категоризованих мовою розрізнявальних ознак тих чи тих об'єктів, сутностей самої дійсності. Хоча сама категоризація світу та інвентар розрізнявальних ознак тих чи тих об'єктів у кожній національній мові специфічний, але ці особливості у моделюванні світу не перешкоджають адекватному сприйняттю світу носіями різних мов. У категоризації об'єктивного світу відбувається не тільки „збирання світу в одне слово” (за Г.-Г. Гадамером), але й рольова специфікація самих номінативних одиниць, в яких уже відбита особливість їхнього функційного навантаження у процесі мовленнєвого творення.

Теорія референції ґрунтується на закономірностях пізнавального процесу (за Г. Фреге). За однією з лінгвістичних концепцій, референтну характеристику в процесі актуалізації здобуває тільки речення, і саме через нього здатні набувати референтності слова і словосполучення, що залишаються поза межами останнього всього-на-всього „невикористаним матеріалом”. Це тлумачення перегукується з концептуальним визначенням подвійної природи мови – узагальнювальної та конкретизувальної. Саме ця особливість мови зумовлює застосування мовцем у процесі мовленнєвої діяльності напрямів реєстрації денотата – класу реалій, який є адекватним сигніфікату, що закріплений за цим засобом, а потім за допомогою відповідних процедур виділяє референт, який являє собою окремо взятий, доведений до межі упізнання елемент денотативного класу. Тому видається цілком логічним кваліфікувати номінацію як родове поняття, що включає два тісно пов'язаних і взаємно передбачуваних видових поняття – узагальнювальну (денотаційну) номінацію і номінацію індивідуалізувальну (референційну). Перша з них забезпечує категорійну об'єктивацію життя в мовних формах, інша ж постає чимось на зразок зворотного переведення категорійних об'єктивацій мовою конкретних фактів. Саме тому, вважає А. Ломов, теорія номінація орієнтується на вивчення двоспрямованих закономірностей: з об'єктивної дійсності у мову і у зворотному напрямі – в об'єктивну дійсність.

Третє концептуальне джерело номінативно-прагматичної парадигми – теорія мовленнєвих актів, що постала в межах аналітичної філософії. Здебільшого її розглядають як складову частину прагматики, що тлумачиться як вивчення мови в її функції реалізувати дії. До речі, коли основоположник теорії мовних актів Дж. Остін говорить про порозмовні акти – вони означають у нього те, що діялося у процесі розмови. Один із підзаголовків його книги так і називається: „Казати – це щось робити” („How to do Things with Words”). Дж. Остін спробував витлумачити, в чому полягає сила висловлювання, як слова переходять у дії. За основу дослідження він узяв перформа-

тиви, назва яких походить від англійського дієслова *perform* і вказує на те, що „зробити висловлювання – це виконати дію (причому ця дія полягає не тільки в говорінні чого-небудь)” [Остин 1986: 86]. Він вирізняє з-поміж класу перформативів висловлювання *контрактивні* („б’юся об заклад, що...”), *декларативні* („я оголошую – декларую – війну) та ін. У цьому плані використовуване поняття перформативності. У чомусь подібні міркування зустрічаємо в Дж. Сьорла [Серль 1986: 101]. Так, Дж. Сьорл констатує: „По-перше, розмовляти – означає реалізувати акти мови, а саме: стверджувати, наказувати, запитувати, обіцяти і так далі, а більш абстрактній сфері притаманні такі акти, як: покликання, проповідкування. По-друге: ці акти, загалом, стають можливими внаслідок наявності правил, що регулюють застосування лінгвістичних елементів, і реалізуються вони за цими правилами”. І продовжує: „...утворення або виділення фразової події за певних умов є актом мови, а акти мови ... – це мінімальні базові одиниці лінгвістичної комунікації” [Серль 1986: 112]. Саме тому робиться висновок, що говорити – „це форма поведінки, регульованої правилами”. Отже, правила соціальної і психологічної поведінки чітко окреслюються й означаються самими мовленнєвими актами.

Розглядаючи когнітивні проблеми мови, треба пам’ятати, що „мова пропонує нам граничні засоби. Але нескінченні можливості самовираження, які не підкоряються іншим правилам, аніж формування поняття і фрази, правила почасти специфічні й ідіосинкретичні, а почасти також універсальні і такі, якими наділене все людство. Форма кожної мови, яка може бути специфікована у граничний спосіб [...], являє собою „органічну єдність”, що пов’язує між собою базові елементи мови й організовує всі конкретні виявлення, потенційна кількість яких нескінченна” (за Н. Хомським). Відомо, що тривалий час панував погляд, що „мови – це найліпше дзеркало людського духу”. Н. Хомський наголошує, що подібний підхід – це „віртуальна ідентифікація лінгвістичних і ментальних процесів, що умотивовує картезіанську верифікацію існування інших видів розуму. Безперечно, кожне речення постає елементом мовлення у тому разі, якщо його зміст співвіднесений з відповідними настановами самого мовця, орієнтованими на реального чи уявного адресата. Саме тому людина „ніколи не постає настільки фундаментально в ролі *суб’єкта*, як тоді, коли темпоралізує себе через оперативність мови. Така темпоралізація передбачає подвійний процес потенціалізації, визначуваної мовою, й актуалізації з нагоди дискурсу, артикульованого в одну певну мить. Часовий символ його крихітної індивідуальності в неозорому всесвіті. Так формована корелятивна сила, спроможна позначати світ і відносно панувати над часом – оберненість і потенційність тут діють солідарно, – що в першу чергу характеризує людське становлення, породжуючи *суб’єкти*” (А. Жакоб) (цит. за: [Безяєва 2002: 641]). Отже, відбувається отримання *суб’єктом* від лінгвістичної діяльності, поновлюваної щохвилини, сили відродження, що збігається із силою поклику самого всесвіту, через мови, які про нього свідчать і без яких він утратив би всякий смисл.

Когнітивний аналіз мовних явищ повинен спиратися на принципове розмежування *індивідуального когнітивного простору, колективного когнітивного простору і національно-мовної когнітивної бази*. Треба враховувати, що ці три величини характеризуються спільною площиною і водночас між ними наявна відмінність. Відношення між ними можна було б передати за допомогою концентричних кіл, які вписуються одне в одне. Бо ж справді важко було б уявити процес людських взаємин, якби між людськими особами не витворювався спільний мовно-когнітивний простір. Ієрархічно найвищим компонентом постає мовно-когнітивна національна база, яка уміщує у собі увесь потенціал знань нації, що належним чином структуровані й організовані. Саме ця база характеризується наявністю віртуального виміру та вертикальної й горизонтальної ліній. Віртуальний вимір мовно-когнітивної національної бази простежується в тому, що кожне наступне покоління цілком свідомо успадковує певні фрейм-структури типу *одруження, шкала оцінки, сімейні взаємини* від попереднього, вкладаючи в них ідентичний мовно-поняттєвий смисл. У цьому разі треба звернути увагу також на асоціативні зв'язки, що значною мірою успадковуються і водночас поглиблюються, набуваючи щоразу більшого діапазону. Вертикальна лінія мовно-когнітивної бази простежується у семантичній і структурній глибині: досвід усіх попередніх поколінь вбирається, й саме він засвідчує ємність мовної картини світу.

У чомусь подібні процеси відбуваються за універбації, що передбачає „перетворення словосполучення в стійкий елемент мови, що функціонує як еквівалент окремого слова” [Ахманова 1969: 215] (сам термін уперше в науку увів О. В. Ісаченко [Ісаченко 1963: 340], хоча й існує тлумачення універбації як такої, продуктом якої „... можна вважати тільки таке мотивоване слово, поряд з яким існує синонімічне словосполучення (з мотиваційним словом у його складі), що носить характер стійкої мовної одиниці” [Лопатин 1978: 73], і універби є наслідком реалізації закономірностей економії мовних зусиль, обмеженості оперативної пам'яті людини, прагнення до експресивності найменування тощо.

Видозміна наукових парадигм та актуалізація антропонімічного компонента в науковій концепції вивчення мови неминуче призвели до перегляду наріжних каменів тлумачення категорій (морфологічних, синтаксичних, семантичних, лексичних, стилістичних та ін.), перегляду ієрархії виконуваних функцій мови та розгляду когнітивної функції як однієї із визначальних, що зумовлено кількома чинниками: 1) статусом мовної системи в акумуляції та передачі системи набутих знань; 2) закономірностями реалізації мисленнєвих інтенцій у мовних структурах (пор. статус фрейм-структур, сценарних одиниць тощо); 3) витворенням концептів як макро- і мікроструктур, що відображають особливості ментальної категоризації світу.

Х.5. Когнітивний синтаксис: історія поглядів і підходів. Термін «когнітивна наука» (англ. *cognitive science*) був введений декілька десятиліть тому, щоб назвати певне коло наукових знань, пов'язаних з отриманням, опрацюванням, зберіганням та використанням, організацією та накопиченням структури знання, а також із формуванням цих структур у мозку людини. Когнітивна наука – наука про знання і пізнання, про результати сприйняття світу та предметно-пізнавальної діяльності людей, накопичених у вигляді усвідомлених та зведених у певну систему даних, які певним чином репрезентовані в нашій свідомості й складають основу ментальних, або когнітивних, процесів.

Більшість вчених, визначаючи когнітивну науку, беруть за основу тезу, згідно з якою вона являє собою науку про системи репрезентації знань й опрацювання інформації, що надходить людині різними каналами.

Для глибшого розуміння суті когнітивного синтаксису треба зазначити, що когнітивна наука – це не стільки наука з точним уявленням про об'єкти, які вона намагається аналізувати, скільки „об'єднувальний” термін, що увібрав під „парасольку” дисципліни для реалізації ними особливої міждисциплінарної програми: вивчення процесів, так чи інакше пов'язаних зі знанням чи інформацією. У перекладі з англійської *cognition* означає передусім „пізнання”, а *cognitive* – „те, чого стосується пізнання”, але дієслово *to cognize* має значно ширше значення – “осягати”, „пізнавати”, „впізнавати” та „розуміти”. *Cognition* може, як будь-який віддієслівний іменник, називати і процес досягнення знань – пізнання, так і його результат – саме знання. Тому не випадково поряд із цими більш-менш звичними термінами, характеризуючи когнітивну науку, використовують і кальку, термін „*когніція*” [Штерн 1998].

Спектр когнітивних підходів та тлумачень ключових понять, таких як „когнітивний”, „когніція”, „когнітивізм”, є досить широким. Підходи розрізняються за ознаками: 1) коло досліджуваних явищ; 2) ступінь „технологічності”; 3) орієнтація на спеціалізовані дослідження отримання інтегральних результатів тощо.

Предметом когнітивної науки є дослідження механізмів людської свідомості, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу, або – у категоріях кібернетики – отримання, зберігання, перероблення, передачу та генерацію інформації (знань). Метою когнітивних досліджень є побудова інтегральної картини процесів мовлення, мислення та інтелектуальної поведінки людини. Основними досліджуваними категоріями тут є *знання*, що розглядаються водночас як знаряддя, результат та інструмент когнітивних процесів, а також самі когнітивні операції над знаннями.

З огляду на коло досліджуваних явищ можна виділити, принаймні, три групи проблем, що визначають три підходи до когнітивних досліджень, та, відповідно, три розуміння завдань когнітивної науки, а саме; а) побудову теорії обробки природної мови як „когнітивного обчислення” (Т. Майєрс,

К. Браун та інші); б) з'ясування того, як працює мислення людини у напрямку „обчислення” смислу текстів (Ф. Джонсон-Лерд та інші); в) інтеграція даних про мислення, що постачають різноманітні наукові дисципліни (психологія, лінгвістика, антропологія, філософія, computer science) для вирішення проблем типу: що таке розум, що таке концептуальна система, як вона організована і чи є вона спільною для усіх людей, що об'єднує ті способи, за допомогою яких люди мислять, тощо (Дж. Лакофф та інші).

Когнітивна лінгвістика – лінгвістична дисципліна, в якій функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Когнітивна лінгвістика входить до інтегральної міждисциплінарної галузі досліджень, яка отримала назву Cognitive science – когнітивної науки, когнітології, або когнітології.

Когнітивна лінгвістика розвиває успадковану від лінгвістики, філософії, психології класичну проблему зв'язків між мовою та мисленням, яка традиційно вирішувалася у лінгвістиці через лінгвістичний аналіз понять, суджень та умовисновків. Тепер ці кореляції розглядаються у дещо іншому плані, а саме у таких категоріях когнітивної та лінгво-когнітивної природи, як знання, його мовні різновиди, мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знанням, ментальні структури та процеси у свідомості (пам'ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо) [Штерн 1998, с. 169].

Когнітивна наука в україністиці досі недостатньо розвинена, в русистиці – за винятком кількох окремих праць – знаходиться на стадії вимирання.

Х.5.1. Генеративна, або породжувальна, граматики Н. Хомського. У 50–60-ті роки ХХ ст. закладені концептуальні засади нової, постструктуральної парадигми, названої генеративною. Її засновником є автор генеративно-трансформаційної теорії мови Н. Хомський.

Генеративну парадигму називають „хомськіанською революцією”. Її революційний характер вбачають у висуванні принципово нових ідей та установок, цілком протилежних дескриптивним настановам у лінгвістиці та біхевіористським принципам аналізу у психології. Якщо спочатку вона становила „парадигму розриву” й була свідомо спрямована на руйнування старих уявлень про мову та лінгвістику, то згодом вона еволюціонувала, що вже у 80-ті роки призвело до зближення позицій деяких шкіл та, у певному розумінні, їхньої інтеграції в межах нової постгенеративної парадигми. Систематизуючи методологічні узагальнення Ф. Ньюмейєра, Дж. Катца, Р. де Богранда та інших з приводу генеративної теорії, О. С. Кубрякова виділяє, принаймні, п'ять базових принципів цієї теорії:

- проголошення пріоритету гіпотетико-дедуктивного підходу до мови замість суто емпіричного, індуктивного;
- переміщення в центр граматики вже не фонології та морфології, а синтаксису – синтаксичних відношень;

-
- визнання творчого, креативного характеру мовної / мовленнєвої діяльності й необхідності вивчати саме цей аспект діяльності комунікантів;
 - розгляд мови як ментального феномена, тобто феномена психіки людини [Кубрякова 1994, с. 34–47].

Потрібно розглянути окремі з них детально. *Принцип перший.* Якщо „догенеративна” лінгвістика була переважно таксономічною наукою, тобто наукою, орієнтованою на об’єктивний опис та систематизацію (класифікацію) мовних даних, то лінгвістика Н. Хомського базувалася не на емпіризмі спостережень, а орієнтувалася на логічне виведення знань про мовні структури з обмеженого набору вихідних ядерних постульованих структур. Одне з головних протиріч між „догенеративною” та генеративною лінгвістикою полягало саме у протиставленні способів опису мовних процесів та конструкцій. Цю проблему було вирішено в генеративній концепції шляхом введення нової опозиції в нових категоріях: „мовна компетенція” – „правила генерації мовних конструкцій”.

Формально-процедурний характер генеративної граматики, можливість репрезентувати граматичні правила у вигляді обчислення забезпечили їй широке визнання та практичний попит у багатьох дослідників, що працювали в галузі алгоритмізації розв’язання завдань та розроблення мов програмування і передусім – серед фахівців у галузі автоматичної обробки мови, машинного перекладу тощо.

Принцип другий. Одна з головних ідей генеративної граматики полягала саме у тому, що знання мови і користування нею аж ніяк не обмежуються поверхневими оболонками та структурами речення, тобто фонологією та морфологією, але, натомість, характеризуються вмінням трансформувати ці поверхневі структури у глибинні, що передають приховані значення. Таким чином, у центрі уваги опиняються глибинні процеси та структури, а саме – синтаксичні. Власне синтаксичний процес розглядається у генеративній граматиці як перетворення невеликої кількості ядерних синтаксичних структур (глибинних) на поверхневі, що здійснюється за рекурсивними правилами. Така концепція генерації мовних висловлень стала прототипом для створення багаторівневих моделей породження.

Оскільки синтаксичні процедури та структури не витримували усього генеративного навантаження, розробники генеративних моделей були змушені звернутися до такої „забороненої” попередньою структуральною парадигмою категорії, як значення. Поступово, з розвитком версій генеративної граматики, все більше уваги та спеціальних досліджень присвячується проблемам співвідношення семантики та синтаксису, семантичної репрезентації речень, створенню систем семантичних фільтрів тощо. Саме увага до семантичних проблем та повернення до аналізу значення в усій його складності вважається деякими лінгвістами чи не найважливішим результатом генеративної парадигми.

Принцип третій. Прагнучи за допомогою своїх моделей збагнути глибинну сутність мовних явищ, генеративісти також вбачали в них знаряддя для дослідження творчого характеру мовної діяльності, мовної поведінки.

Принципи четвертий та п'ятий. Генеративна лінгвістика проголосила нове бачення мови – як мовної спроможності, як певної ментальної організації. Така дослідницька спрямованість була обґрунтована Н. Хомським в одній з його книг ранньої генеративної доби „Мова та мислення”. Згодом Н. Хомський висуває тезу про те, що „знати мову – означає перебувати у певному ментальному стані” [Chomsky 1981]. У такий спосіб знання мови та мовної поведінки включається до інтердисциплінарного контексту, що складається з декількох дослідницьких напрямів лінгвістики та психології. Завданням лінгвістики є формування гіпотез про типи та характер мовних знань і механізмів мовної поведінки, а завданням психології – визначення відповідних психічних структур, або доказів їх існування.

Об'єднання обох дослідницьких програм – лінгвістичної та психологічної, представлених Н. Хомським та Дж. Міллером, стало витоком створення нової міждисциплінарної галузі знань – когнітивної науки, у межах якої сформувалася когнітивна лінгвістика.

Х.6. Основні когнітивні моделі. Поряд із когнітивною семантикою, в когнітивній лінгвістиці існує ціла низка когнітивно-граматичних теорій та концепцій, започаткованих ще у „докогнітивних” парадигмах. Це моделі мовних умінь, мовної діяльності, набуття знань, що спираються на когнітивні моделі репрезентації образів, логічного виведення, отримання нових знань, уміння складати плани та виконувати сценарії тощо.

Х.6.1. Відмінкові граматики розвивають ідеї рольової семантики речення, що оперує ролями, які виконують референти імен у прототиповій ситуації. За Ч. Філлмором, предикати та аргументи – лексичні одиниці – репрезентують різноманітні сцени під різними поглядами, а відмінкова „рамка” становить структурну основу елементарного речення. Відмінкові граматики розглядаються не як власне граматики, а як системи семантичних валентностей, що призначені для опису внутрішньої семантики речення. Відмінкова теорія пов'язана з іменами Ч. Філлмора, У. Чейфа, Р. Джекендоффа (автор концепції інтерпретативної семантики), Р. Ленакера та інших.

Так звана **лексико-відмінкова граматика** С. Старости продовжує ідеї відмінкової граматики і становить своєрідний компроміс між генеративними ідеями Н. Хомського та власне відмінковою граматикою Ч. Філлмора. Вона базується на відмінковій рамці та маніпуляціях з „пацієнтом” („пацієнт” у відмінковій граматиці означає суб'єкта, що відчуває на собі ефект).

Х.6.2. Когнітивна граматика Дж. Лакоффа та Х. Томпсона (середина 70-х років) продовжує лінію породжувальної семантики. Її концепція полягає в тому, що людина розуміє речення за допомогою висування та переві-

ряння гіпотез про структуру всього речення на основі вже прочитаної або вже прослуханої його частини при частковому зверненні до початку речення. Такі граматики ототожнювані зі стратегіями розуміння й породження речень і розглядаються як когнітивні процеси, а мовна структура уявлювана як ментальна репрезентація – в дусі традицій штучного інтелекту – як семантична сітка.

Х.6.3. Теорія гештальтів Дж. Лакоффа. У 1977 році когнітивну граматику Дж. Лакоффа та Х. Томпсона було доповнено теорією гештальтів, а в кінці 80-х років вона дещо відходить від концепцій породжувальної семантики, відмінкової граматики, а також і теорії гештальтів. Нова версія, розроблена Дж. Лакоффом у співпраці з П. Кеєм та Ч. Філлмором, перебуває ближче до породжувальної семантики, з якої запозичені такі її принципи:

- мова є частиною загальної когніції й використовує загальні когнітивні механізми;
- первинна функція мови – це передача значення, а граматика має безпосередньо показувати, як параметри форми пов'язані з параметрами значення тощо.

Теорія гештальтів Дж. Лакоффа доповнює щойно описану когнітивну граматику. Сам термін “гештальт” походить від німецького Gestalt – „фігура”, „образ”, „форма”, „структура”. Він поширений у спеціальних психологічних теоріях, де називається „гештальт психології”. Увівши поняття „гештальт”, Дж. Лакофф адаптує його до своєї концепції та узагальнює у такий спосіб:

- 1) гештальти суть цілісні об'єкти та водночас складаються з частин, проте ціле не зводиться тільки до суми своїх частин;
- 2) гештальти можуть бути розкладені на складники більше, ніж у якийсь один спосіб, залежно від таких важливих чинників, як усталено-прийнятий погляд, позиції спостерігача, аспект спостереження (дослідження) тощо;
- 3) відношення між такими складниками гештальту можуть також бути різноманітними, залежно від певного погляду, обраної позиції;
- 4) гештальти можуть мати зв'язки з іншими гештальтами: бути їх частиною або спроектованими на ці чи інші гештальти; проектування може бути засноване на логічному виведенні, на довільних, символічних та культурних асоціаціях;
- 5) гештальти, інкорпоровані як частини в інші гештальти, можуть отримувати нові властивості;
- 6) гештальти можуть перетинатися;
- 7) гештальти – це структури, що використовуються в мовних, ментальних, перцептуальних, моторних та інших процесах, проте й самі такі процеси можна трактувати як гештальти;
- 8) під час аналізу гештальтів немає необхідності в розкладанні сутності на елементарні компоненти тощо.

Основні сподівання, покладені на теорію лінгвістичних гештальтів, полягали в тому, що, по-перше, в категоріях лінгвістичних гештальтів можна буде описати та пояснити співвідношення глибинних та поверхневих форм мовних висловлень і, по-друге, що активна взаємодія – саме через гештальти – лінгвістики з психологією, філософією, логікою, антропологією, соціологією, літературою тощо сприятиме найбільшому прогресу в творенні лінгвістики, в якій основним є „вивчення людини через мову”.

Сьогодні, майже через 20 років після того, як Дж. Лакофф оприлюднив свою „гештальт-орієнтовану” інтегральну концепцію дослідження мови (1977 р.), її вже не сприймають як дещо парадоксальне, особливо зважаючи на те, що в сучасному лінгвістичному контексті „антропоцентрична” парадигма знов посідає одне з чільних місць. Ідеї Дж. Лакоффа виявилися плідними для створення моделей мовної поведінки в штучному інтелекті, у наш час вони цілком співзвучні з антропоцентричними та когнітивними підходами у лінгвістиці (концепція дослідження та моделювання мови).

Х.6.4. Конструкційна граматики Ч. Філлмора розвиває ідеї конструкційної граматики Дж. Лакоффа та Х. Томпсона. Головне місце в ній має поняття граматичної конструкції, що трактуване як синтаксична структура речення. Синтаксичні позиції заповнюювані лексичними одиницями або маркерами, що вводять згорнуті синтаксичні конструкції й дають змогу репрезентувати речення в розгорнутому вигляді.

Х.6.5. Когнітивна граматики Р. Ленакера становить доопрацьовану і / чи перероблену версію моделей, названих раніше граматиною простору (space grammar). Її основні концепції:

- граматики мови включає усі одиниці мови поряд із схемами, що їх підпорядковують;
- синтаксис не є автономним; він виконує завдання символізації, утворюючи континуум разом із лексиконом та морфологією. Синтаксичні одиниці є біполярними, вони мають два полюси: семантичний та фонологічний;
- семантична структура являє собою концептуалізаційну й образну структуру, а граматики є символізацією семантичної структури;
- більшість граматичних морфем має значення і наявна у мовному висловленні саме завдяки своєму семантичному опису;
- граматична структура майже повністю відкрита.

Однією з головних категорій когнітивної граматики є категорія предиката. Для наочного зображення структури речень, що описують рух, місце-перебування тощо, використовуються графіки, які репрезентують місця локалізації, траєкторію руху тощо. У кінці 80-х років ця концепція перетворюється на повноцінну когнітивну граматику. До попередніх принципів тут додається ще декілька нових, зокрема:

- образність певних семантичних репрезентацій, на відміну від тих концепцій, де з подібною ж метою використовують логічну нотацію;

-
- нерозривність зв'язків між граматикою та лексиконом;
 - значення прирівнюється до концептуалізації, тобто трактується як когнітивне оброблення мовної одиниці (cognitive processor);
 - мова не вважається окремим модулем у психологічній структурі, а інтегрується у більш загальне психологічне утворення;
 - граматика лише пропонує носію мови інвентар символів, а їх використання для побудови та оцінки виразів природною мовою – це вже результат діяльності людини, а не граматики.

Прикладні аспекти когнітивної лінгвістики формуються під суттєвим впливом концепцій штучного інтелекту. На сучасному етапі її завданням є створення інтелектуальних мовних моделей.

Х.7. Когнітивний синтаксис і мовна картина світу. Когнітологія стала в першій половині 70-х р. ХХ ст. Її попередниками були В. Гумбольдт, О. Есперсен, Л. Єльмслев, Ш. Брюно, Ф. Брюно, І. І. Мещанінов, І. О. Бодуен де Куртене, Ш. Баллі та ін. Перший центр – Гарвардський університет, у 80-і роки когнітивна лінгвістика увійшла до європейської традиції. Когнітивна лінгвістика займається проблемами дослідження набуття мовних і немовних (співвіднесених з мовою) знань, їхнім опрацюванням і процесами використання в мовленні двох підходів: 1) *антропоцентричного* – від мовця; 2) *мовно-центричного* – від мови і до когніції і навпаки.

Когнітивна лінгвістика пройшла два етапи наукового пошуку: 1) когнітивізм як протилежність біхевіоризму й апеляція до репрезентації зовнішнього і внутрішнього світу суб'єкта; 2) конекціонізм – опис мисленнєвої діяльності шляхом конекцій (зв'язків) досимволічних одиниць під час опрацювання знань, актуалізації нових субсимволів.

На перетині граматики і когнітології постають: 1) когнітивна граматика (Дж. Лакофф, У. Чейф, Р. Джекендорф) – створення когнітивних (концептуальних) моделей граматичних явищ; 2) когнітивний синтаксис (Т. ван Дейк, В. Кінч); 3) теорія дискурсу (М. Бірвиш, Д. Шпербер, Д. Уїлсон).

Завдання когнітивної лінгвістики: 1) аналіз структур збереження знань про мову і в мові, а також тих, до яких апелює мовленнєва діяльність; 2) дослідження цих структур у конкретному мовленнєвому акті; 3) визначення ментально-антропоцентричних складників комунікації (дискурсу); 4) вивчення ментально-мовної сутності мисленнєвих операцій запам'ятовування, навчання, сприйняття, згадування, забування тощо; 5) когнітивна інтерпретація процесів номінації, граматикалізації, синтактики, породження тексту і його сприйняття; 6) дослідження динаміки структур збереження знань та ін.

Головною моделлю репрезентації знань у когнітології вважається *фрейм* (автор терміна Марвін Мінський) – структура інформаційних даних, що відображають набуті шляхом досвіду знання про певні стереотипні ситуації і про текст, який її описує; фрейм репрезентує також інформацію про те, як

його використати, які наслідки це може мати і що варто зробити, якщо ці сподівання не виправдаються. Інтерпретація структури фрейму (Ч. Філлмор) зумовлена умовами сприйняття мовлення. Між вузлами (слотами) фрейма наявні зв'язки (фрейм інтеріоризованого об'єкта або поняття: *картопля, істина, добро* і фрейм певної ситуації: *обід, іспит, прогулянка* тощо. Важливим постає визначення вершини фрейма).

Принципи аналізу концептосистеми мови: 1) концептосистема людини складається з цілого ряду типів знань про дійсність, модельні світи (наукові, енциклопедичні, образні та ін.), а також досвіду, оцінок, уявлень тощо. Певна частина репрезентована вербально; 2) фрейм є компонентом концептосистеми й уміщує компоненти ментального лексикону; 3) фрейм збереження знань як одиниця когнітивного аналізу може встановлюватися інтроспективно (шляхом спостереження, інтуїції) й асоціативно (експериментально); 4) дослідження фреймів як структури опрацювання і використання знань у мовленнєвій діяльності зумовлює проекцію складників комунікативної ситуації; 5) фрейми (подібно до ментального лексикону, концептосфери) є динамічною, еволюційною сутністю, що залежить від активності процесів пізнання (результатом може бути створення нових терміналів, активізація слотів, їхнє поповнення та ін.); 6) динаміка концептосфери виявляється вербально в метафоризації, метонімії, образності мовлення і невербально – в комунікації, створенні підтексту, сплутуванні оцінок, у перегляді позицій; 7) концептосистеми індивідів різні і постають корелятивними мисленнєвим можливостям людей (різниця може виявлятися і в стереотипах знань); 8) поліярусність складників концептосистеми, механізм їхнього аналізу в процесі опрацювання знань і під час використання в комунікативній діяльності зумовлює диференціацію типів фреймових структур. Основними типами фрейма є: 1) *схема*, 2) *схемата*, 3) *скрипт*, 4) *сценарій*. Відношення останніх являють собою модель переходу від найзагальнішого до найконкретнішого, від збереження знань до їхнього використання в дискурсі, пор. класифікацію всіх предметів об'єктивного світу в одному з австралійських племен д'ирбал на 4 прототипні класи: 1) особові істоти чоловічої статі, тварини; 2) особові істоти жіночої статі, вода, вогонь, битва; 3) вегетаріанська їжа; 4) все інше.

Поряд із поняттям ментального лексикону знаходиться поняття мовної картини світу. Концепція універсальної граматики розглядає *загальну картину світу людини*. Очевидно, що коректнішим постає розмежування загальної картини світу, міжетнічної картини світу (*балканська картина світу*), національної картини світу й індивідуальної картини світу.

Оскільки засобом збереження, використання знань є не тільки мова, треба диференціювати концептуальну картину світу і мовну картину світу. Перша виступає більш ємною, її константами постають групи і поняття свідомості; друга менш ємна, її константами постають семантичні категорії і поля. Більша ємність першої мотивується тим, що 1) в ній наявні невербалі-

зовані елементи; 2) смисл тексту завжди ємніший, ніж його поверхневий зміст; 3) мовні засоби мають певну обмеженість, що не дає можливості виступати їм ідеальним засобом вираження думки (В. Б. Касевич, Б. О. Серебренников, М. М. Тихомиров та ін.).

Х.8. Когнітивний синтаксис і зовнішня семантика речення. Цю проблему треба розглядати за співвідношенням: слово (клас предметів) → денотат → референт (конкретний предмет у реченні). Суттєвим напрямом програмування денотата виступає сигніфікат.

Важливим напрямом аналізу є простеження співвідношення речення → судження → події.

Х.8.1. Речення і судження. Від Аристотеля бере початок ототожнення речення і судження: *Залізо є метал*.

Постулат: *Будь-яке судження обов'язково виражається реченням, але не будь-яке речення виражає судження* (питальні, спонукальні, оптаивні та ін.). Для розгляду напрямів вияву цього постулату суттєвим є врахування того, що 1) логіка не розглядає процеси висловлювання; 2) є два різновиди мислення: пізнавальне і комунікативне; 3) логічно правильним постає речення, побудоване за всіма правилами суворого наукового судження: воно є двоскладним, складним, містить модус і диктум: *Сума чисел два і два складає число чотири* ← *Я стверджую, що сума чисел два і два є число чотири*; 4) структура речення, накладаючись на структуру судження, формально і змістово перетворює її. Формально – скорочує, змістово – редукує модус; 5) основу судження складає концепт, що виражається реченням. До основних концептів належать: а) буття об'єкта; б) буття ознаки; в) інакбуття об'єкта; г) самостійне переміщення; д) агенс впливає на об'єкт; е) мовленнєво-мисленнєва діяльність людини; ж) пацієнс перебуває в певному стані; к) небуття об'єкта.

Зміст концепту охоплює: а) буття об'єкта: об'єкту притаманне буття у просторі і часі → хто / що є де і коли: *Я був сьогодні в галереї*; б) буття ознаки об'єкта: *Слово таверна італійське*; в) інакбуття об'єкта. Об'єкт виявляє себе із середини, тобто буття для інших → спостерігач сприймає у процесі розкриття внутрішньої природи: *Батько сумно кивнув головою*; г) самостійне переміщення об'єкта: агенс – переміщення – просторові орієнтири (локативи): вихідний пункт – кінцевий пункт – шлях переміщення: *Від зупинки автобуса до вас я йшов пішки*; д) агенс впливає на об'єкт: агенс – дія – об'єкт: *Вона несла велику ляльку*; е) мовленнєво-мисленнєва діяльність людини: тема мовлення / думки: *Марина дійсно сказала щось недоцільне*; ж) пацієнс відчуває зміну стану: кому необхідно / доводиться щось робити: *Для появи замислу, як і для появи блискавки, необхідний інколи зонайменший стрибок*; к) небуття об'єкта: кого / чого немає / не було / не буде / де: *Тут нічого немає*.

Х.8.2. Речення і ситуація. Усі речення репрезентують / репрезентували моделі конкретних ситуацій. Співвідношення моделей з учасниками ситуації постає непрямим на противагу давньому – прямому. За умови відсутності формальних відмінків у мові вони стають позиційними (прикладом є англійська мова). Першу позицію в англійській мові займає підмет: *Мені це подобається*, англ. *I like it*; *Маріїці дали книгу*, англ. *Mary was given a book*. Сутність відмінкової граматики – глибинні (семантичні) відмінки. Вони повинні бути універсальні, засоби ж їхнього вираження в мовах – специфічні. Тому важливо розрізняти предикати дії, стану, процесу та ін. Базовими у реченні виступають ролі: агенса (агента), пацієнса (пацієнта), інструмента, експерієнцера, бенефіціанта.

Агенс – особа-діяч, продуцент дії, автор: *Я йду*. Пацієнс: особа, що перебуває в стані (особа, що самотійно не діє): *Дріт натягнутий*. Інструмент – знаряддя дії: *Хлопчик відчинив двері ключем*. Експерієнцер – особа, певним чином налаштована / неналаштована щодо чогось: *Хлопчикові подобається казка*. Бенефіціант – особа, для якої певна ситуація є сприятливою: *У хлопчика є магнітофон*. *Хлопчик знайшов олівець*.

Речення – одиниця мовна, воно призначене для комунікації; неситуативне; семантично самодостатнє; потенційне, інваріантне.

XI. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ГЕРМЕНЕВТИКИ

XI.1. Теоретичні основи герменевтики. Під герменевтикою здебільшого розуміють теорію і практику тлумачення священних, філософських, юридичних та й загалом усіх інших семіотичних творів.

У найзагальнішому плані герменевтику треба визначити, оскільки заторкуються умови розуміння й інтерпретації, як „діяльність людини або колективу у процесі розуміння або інтерпретації тексту або того, що може тлумачитися як текст” [Богин 2001: 1]. Настанова на розуміння, притаманна усім галузям знань, дає змогу говорити про герменевтичність усіх наук і тим самим переборювати – всупереч традиційному поділу – розрив між науками про культуру і природу (пор. [Rastier 2001: 100]).

Залишаючись названою ім'ям Гермеса, посередника між богами і людьми, герменевтика фактично бере на себе приписувану йому функцію: тлумачення. Одним тільки кодуванням і декодуванням тут не можна обмежитись. Оскільки смисл не можна відокремити від культурно-історичної ситуації, в якій реалізується його постановня й інтерпретація, призначення герменевтики полягає в тому, щоб показати, як соціальна практика впливає через посередництво різних соціальних норм на аналізований твір (пор. [Растье 2001: 287–288; Rastier 2001: 99–132]).

Історично герменевтика походить від екзегізи, насамперед християнської, покликаной тлумачити Священне писання згідно з догматами Церкви. Причому завданням такого тлумачення є не тільки показ того, як Новий заповіт співвідноситься зі Старим, буквальний смисл із духовним, але й пояснення темних місць й усунення суперечностей, якими наповнені біблійні тексти. Саме з цією метою отці Церкви, включно з Оригеном, Климентом Александрийським, Фомотою Аквінським, Августинотм, формулюють ряд процедур і правил походження смислу. Але засновником саме герменевтичної науки – загальної герменевтики – (на думку Дільтея) є Фрідріх Шлейєрмахер (1768–1834).

У межах традиційної багатовікової традиції в герменевтиці виділяють три складники: „*subtilitas intellegendi*” *розуміння*, „*subtilitas explicandi*” *тлумачення* і „*subtilitas applicandi*” *застосування*. Ці настанови взаємопов'язані: як наголошує І.-Г. Гадамер, розуміння завжди є тлумаченням, тлумачення – експліцитною формою розуміння, а розуміння – застосуванням до ситуації, в якій знаходиться інтерпретатор [Гадамер 2000: 364]. Сильна взаємодія не виключає превалювання однієї настанови над іншою, тому що будь-який герменевтичний акт тяжіє тією чи іншою мірою до тлумачення або застосування. Коротко про кожну з настанов.

Розуміння. З проблемою розуміння пов'язані різні дисципліни – лінгвістика, психоаналіз, історія, соціологія та ін. Питання, пов'язані з розумінням,

постають навіть у повсякденному спілкуванні, коли намагаються вияснити наміри мовця за допомогою міміки, жестів або модуляцій голосу. І різного типу вербальні або мімічні рухи, випадкова репліка або прихований погляд засвідчують часто більше, ніж прагне того співрозмовник. Наприклад, у знаменитому романі М. Пруста „У пошуках втраченого часу” автор розуміє тасмні пристрасті Шарля за тим, як торкає небожа за щоку, а Сван усвідомлює, що він правильно думає за мимовільними рухами тіла коханої. Незалежно від сфери вивчення актуальним є питання про те, який смисл вкладається в повідомлення і як визначити, наскільки є адекватним розуміння. Складність того, що вимагається зрозуміти, є різною; і у філологічному аналізі вимагається, безумовно, більше спеціальних знань, ніж у повсякденному спілкуванні. Але якою б не була сфера застосування, чи то біблійна, філософська або філологічна герменевтика, проблема залишається без змін: *що і як треба зрозуміти?*

Ф. Шлейєрмахер визначає розуміння з позиції доцільності: „...я не розумію того, в чому не бачу необхідності і що не можу побудувати” [Schleiermacher 1989: 12]. Розуміння має усвідомлювати, що його спрямовують, а усвідомлювати розуміння себе здебільшого починає, коли наштотхується на окремі „проблемні” висловлення, що вимагають інтерпретації. Основною передумовою розуміння залишається спільна семантична компетенція, а умовою постанови (виведення) смислу – контекст. За основним правилом „технічної” інтерпретації Ф. Шлейєрмахера, кожне слово повинно розумітися на основі свого контексту. Так, у Євангелії від Матвія Христос говорить Петру: „Ти – Петро, і на цьому камені Я створю Церкву Мою, і врата пекла не переможуть її” (Мф 16:18). Постає питання, чому апостол Петро асоціюється з каменем. Така асоціація пояснюється, можливо, не тільки звуковою аналогією, але і попереднім контекстом. За Л. П. Карсавіним, цю аналогію можна зрозуміти з події, про яку в тому ж Євангелії говориться на попередній сторінці (Мф 14:25–31). Учні, які плвли вночі морем, побачили Христа, який ішов до них прямо по воді. З усіх тих учнів, що були в човні, тільки один Петро захотів йти назустріч по воді, але, злякавшись, відразу став тонути. Незабаром після цього, зауважує Л. П. Карсавін, Христос і сказав: „Ти – камінь”, а потім додав: „На цьому камені воздвигну...”.

Будь-яке розуміння може виявитися водночас непорозумінням і под. У цьому разі виділяються два граничних випадки: або переоцінка, або недооцінка певних фактів. Так, прагнення пояснити „темні місця” може, як це не дивно, призвести до зворотного результату. Свого часу І. Кант наголошував, що „окремі книги були б зрозумілі, якби їх не намагалися зробити надто зрозумілими” [Кант 1999: 28]. Крім того, причиною нерозуміння може виявитися недооцінка деяких, на перший погляд простих речей. За Ф. Шлейєрмахером, розуміння інколи утруднюється, а окремі місця стають непроясненими через неналежну увагу до простих речей: „...окремі місця постають

складними тільки тому, що не були прояснені більш прості” [Schleimacher 1989: 12]. Найпростіші „прості” місця можуть до того ж постати айсбергами тільки тому, що видаються напрочуд простими. Перифразовуючи Вітгенштейна, можна стверджувати (хоч це і постає парадоксальним), що важливе часто упускається тільки тому, що перебуває „на поверхні”. У цьому вимірі надзвичайно важливою є проблема „комунікативного провалу”, тобто врахування навіть найменшої деталі і водночас уникнення процесу надання надзначущості незначному елементу. Інтерпретатор повинен визначити, якою мірою для розуміння є актуальним той чи той факт аналізованої послідовності. У такому разі можна застосувати процедуру герменевтичного кола, що дає змогу констатувати, що розуміння будь-якої деталі можливе тільки на основі цілого. Поза критерієм релевантності у всякому разі ця ситуація не може бути розглянута. Причому релевантність варто, очевидно, визначати не лише на основі принципу раціональності, коли повинні враховуватися такі і тільки такі факти, що корелюють з іншими фактами того ж порядку. Релевантним може видатися той факт, що не забезпечує принцип регулярності, хоча б у межах аналізованого.

Розуміння розпочинається з „нарошування смислу”: „...той, хто хоче зрозуміти текст, постійно здійснює нарощення смислу” [Гадамер 2000: 318]. Попередньо „нарошення смислу” – не що інше, як гіпотеза у формі правдоподібного здогадування. Основною умовою її висунення визнається угадування смислу: „...цей перший смисл проясняється ... лише тому, що ми із самого початку читаємо текст, очікуючи знайти в ньому той чи той відповідний смисл” [Гадамер 2000: 319]. Розуміння стає „передрозумінням” (Гайдеггер), „антиципацією смислу” (Гадамер), а смисл аналізованої послідовності виводиться на основі попередніх знань шляхом уніфікації до наявних моделей: у когнітивній семантиці, наприклад, слово співвідноситься з прототипом, а висловлення і текст – з поняттєвими структурами типу сценарних фреймів. Ці поняттєві структури утворюють всеохопний горизонт „життєвого світу” (Гуссерль), з яким співвідноситься у „плинній ситуативності” будь-яке розуміння.

Тлумачення. Як наголошує Г.-Г. Гадамер [Гадамер 2000: 397], „інтерпретувати варто там, де смисл якого-небудь тексту не може бути зрозумілим безпосередньо”. Будь-яка інтерпретація є тлумачення. Останнє заторкує, очевидно, не тільки темні або суперечливі місця, які не можуть бути зрозумілі безпосередньо. Розуміння переходить у тлумачення, коли не можна обмежитися семантичною компетенцією. І можна стверджувати: „Я розумію, що ти говориш, але ніяк не усвідомлю, що ти хочеш цим сказати”. Тлумачення повинно фактично дати відповідь на питання: „що ти маєш на увазі?”, „що ти вкладаєш у ці слова?” або „для чого ти це говориш?”. Отже, тлумачення застосовують тоді, коли „необхідне не лише розуміння значення отриманого повідомлення, але і його інтерпретація, розшифровування” [Ару-

тюнова 1998: 184]. Намагаючись витлумачити висловлення, вжите у прямому значенні, гоголівський персонаж Подколесин запитує: „Как это пошли вон? Что это значит пошли вон?”. Тлумачення проблемного висловлення спрямовано на прагматичний смисл. Якщо розуміння мовного висловлення забезпечується загалом семантичною компетенцією, тобто знанням значення слів і речень, то у ході тлумачення важливою є участь прагматичної компетенції, тобто знання механізмів використання мови в певній прагматичній ситуації. Як стверджує Н. Д. Арутюнова [1998: 184–185], об’єкт розуміння – величина постійна, інтерпретація ж спрямована на змінний комунікативний смисл слів у висловленнях і самих висловлень.

Розуміння стає тлумаченням, як тільки усвідомлюється необхідність застосування особливих процедур виведення смислу, який мається на увазі, так, наче аналізоване повідомлення сприймалося як загадка, що вимагає відгадки. Будь-яке безглуздя трактують по-іншому, ніж у логічному обчисленні висловлень, відповідно до відомого герменевтичного правила: якщо певне повідомлення не задовольняє вимог або видається безглуздим, то варто задуматися, чи не приховується тут щось інше. Так, Августин повчає новонавернених: „...якщо він почує в Писанні щось таке, що звучить як плотське, то нехай він, хоча б і не розуміючи, вірить, що тут закладений певний духовний смисл, що має на увазі майбутнє життя і добру моральність” (Про навчання оголошуваних 36, 3). Християнська екзегеза прагне не лише з’ясувати „темні” місця Писання, але й осмислити витлумачуваний текст як священний. Логічне обрахування постає в результаті теологічним, а посталлий смисл – духовним. Хоч логіки нараховують у Біблії немало суперечливих висловлень, ці висловлення не стають від цього нерозв’язуваними згідно з основним законом формальної логіки: „...неможливо, щоб суперечливі твердження були водночас істинними” [Аристотель 1996: 400]. Суперечність трактується не в межах класичної двозначної логіки, що відштовхується від двох значень істинності, і навіть не в межах сучасної багатозначної логіки, що допускає, окрім „істинно” і „неістинно”, окремі інші значення істинності, а в межах божественного одкровення. Тому істину, що констатують екзегети, можна побачити тільки „очима серця”, і „ніяка буквальна інтерпретація тут неможлива” (П. Абеляр). За визначенням, пошукувана істина знаходиться під покривом буквального смислу: „...той плотяний покрив, у який загорнуто і під яким приховано в цих книгах повіствування про слова і справи людські, треба розгорнути і зняти для того, щоб зрозуміти його смисл, а не просто слухати, як лунають літери <...> розплутується алегорія і дістається певний таємний смисл” (Августин. Про навчання оголошуваних 10, 3).

Подібно до християнської екзегетики сучасна теорія тлумачення також зайнята пошуками „прихованого” смислу – з тією лише різницею, що будь-якого плану нісенітниця пояснюються тепер не затемненим божественним одкровенням, а поетичною функцією мови, цензурою або антропологією

таємниці. Як і раніше, „інтерпретувати” – означає йти від очевидного смислу до смислу прихованого” [Рикёр 1996: 51]. Так, у структуралістській поетиці аномальні висловлення пояснюються характерною для літературного тексту „настановою на вираження” (Р. Якобсон). Наприклад, у відомій фразі Н. Хомського „Colorless green ideas sleep furiously” окремим критикам бачиться поезія, причому „гарна сучасна поезія”, а в поезії М. Семенка або В. Поліщука – літературність.

Будь-яка неоднозначність може, крім того, пояснюватися – всупереч постулату щирості (Г. П. Грайс) – стратегією таємниці або неправди, а процедура розв’язання неоднозначності – збігатися з виявом певного „таємного” смислу. В цьому разі інтерпретатор реагує переважно не стільки на те, *що* говориться, скільки на те, *як* це говориться. Як переконує давній вислів, мова в людини для того, щоб приховувати свої думки, але спроба їх приховувати, додає Ж. Женетт, свідчить про неправду: „Falsum index sui, et veri” [Женетт 1998, 1: 448]. В романі М. Пруста чимало прикладів такого типу. Саме поспіх, з яким Альбертина заперечує ще не висловлене передбачення щодо таємних пристрастей своєї подруги, дає можливість Марселю витлумачити заперечне висловлення „ця жінка – зовсім не те, що я про неї думаю” як непряме визнання лесбійських нахилів. „У пошуках втраченого часу” – „необмежений текст мимовільного зізнання”. На думку французького критика, „тут неправда <...> зумовлює правду – як необхідну умову і форму існування, – постаючи в підсумку її *вмістищем*: правда наявна у творі такою мірою, якою мірою вона наявна і в кожному слові, але не тією мірою, якою вона нам відкривається, а тією, якою вона буває прихована” [Женетт 1998, 1: 467–468].

Пошуки „таємного” смислу можуть, між іншим, обернутися герменевтичним свавіллям, а зайва „підозрілість” – наділенням незначних фактів невластивим для них значенням (пор. [Есо 1992]). У цьому разі інтерпретатор стає подібним певною мірою полковникові Марселю з французького фільму про Блондина в чорному черевикові. Якщо мати за основу презумпцію тайни, а смисл декодувати шляхом привнесення додаткового коду, то гіпостазований смисл можна за бажання виявити в будь-якому навіть найбанальнішому факті, навіть у написові на світліні: *закохані серця з’єднуються*. Висунута гіпотеза підтверджується, оскільки істинність базової тези не викликає сумнівів. Долучені для доказу факти не тільки не заперечують, але й внутрішньо пов’язуються один з одним і впливають один з одного згідно із законом достатньої основи: „жодна річ не зникає без причини, але все виникає на певній підставі” [Есо 1992]. Отже, смисл у такому разі випереджає аналіз, а інтерпретація стає застосуванням – „subtilitas applicandi”.

Застосування. Тлумачення стає застосуванням, як тільки підпорядковується зовнішній меті, а висновки узгоджуються з відповідною доцільністю. Г.-Г. Гадамер наголошує, що „при розумінні завжди має місце щось подібне

до застосування тексту, що підлягає розумінню, до тієї сучасної ситуації, в якій знаходиться інтерпретатор” [Гадамер 1988: 364]. Наприклад, тлумачення Писання часто використовується у проповіді не стільки в інтересах історичного або теологічного розуміння священного тексту, скільки з повчальною метою. Як наслідок, духовний смисл, який виводять з Писання, постає здебільшого як моральний смисл. Така редукція не суперечить принципам християнської екзегетики, тому що моральний смисл не тільки не заперечує, але доповнює аналогічний смисл як невід’ємна частина духовного смислу.

Застосування трансформує іманентну структуру тексту, а виведений смисл регламентується зовнішніми чинниками. Так, по суті, виглядає – незалежно від системи цінностей – застосування будь-якого іншого тексту, тлумачення якого повністю підпорядковане визначеній думці, інколи всупереч об’єктивній оцінці. Перифразовуючи відомий вислів Дільтея щодо впливу історії на людину, можна констатувати: смисл тексту визначає його застосування. Наприклад, роман А. Головка „Бур’ян” оцінюють у марксистській критиці як винятково позитивний, оскільки вважають „потрібним”, а таким вважають тому, що він корелює з вимогами політичної ситуації. З подібним успіхом до нього можна застосувати і методи психоаналітичної інтерпретації, щоб виявити, як змінюються норми моралі і постає боротьба індивідуального і колективного. Прийнятною постає щоразу тільки така символічна форма, на яку можна проектувати власні, чи то політичні, ідеологічні, естетичні або інші переконання.

Тлумачення залежить від базової позиції, яку детермінує прагматичний контекст, а обмежують – аксіологічні настанови інтерпретатора. Саме ці настанови і визначають виведення смислу. Тому що застосовувана до тексту стратегія уже уміщує в собі орієнтири, за якими відбувається поділ аналізованого матеріалу і відповідно відбір інтерпретантів.

ХІ.2. Герменевтичне коло. Під герменевтичним колом здебільшого мають на увазі характер розуміння у формі кола. Після Ф. Шлейєрмахера це – випробований принцип тлумачення в герменевтиці. Стрижневим компонентом вважають взаємозв’язок цілого й частин: ціле тлумачать через частини, частини – через ціле.

Структура розуміння у формі кола очевидна на прикладі окремої деталі. Для прикладу можна взяти таку деталь, як *конфети* (за авторкою) у творі „Солодка Даруся: драма на три життя” Марії Матіос, де від самого початку (драма щоденна „Даруся”) персонажі розмірковують над моральною і психологічною значущістю *конфет* для *солодкої Дарусі*, а розуміння й тлумачення цього образу постає у кінці (драма найголовніша „Михайлове чудо”).

На перший погляд, конфети як конфети: деталь випадкова, нічим не відрізняється від того, що визначене словником. Як і у всіх інших контекстах, значення зводиться до гранично загальної дефініції: „...солодкий кондитер-

ський виріб, виготовлений з різних продуктів, зварених з цукром, що має вигляд невеличкого шматочка, кульки, плиточки і т. ін.” [СУМ, IV: 273 і XI: 246]. Але значущість цього образу пізнається в третій драмі в комплексі з військовим одягом, оскільки і трагедія трапилася з Дарусею у такій цілісності: „Став коло них Михайло.

Офіцер у галіфе і собі сів на ковбчик у трьох кроках і, посміхаючись, мовчки витягнув щось із кишені гімнастерки, не спускаючи очей з господарів. То був зелений півник-льодяник на довгій паличці, з розкішним гребенем і видовженим, добре закрученим догори хвостом.

Офіцер підніс півника до губів і один раз повільно лизнув по всій поверхні, так повільно, що стало видно товстий шар білого нальоту на його язикові. Тоді він лизнув півника вдруге – тепер уже довго водячи кінчиком язика то по хвостові, то по гребеневі. Він мовчки смакував льодяником з такою насолодою, що навіть здивований Дідушенко голосно ковтнув слину. Насолодившись, офіцер витягнув із кишені галіфе йще одного – тепер червоного – півника з таким же закрученим догори хвостом і розкішним гребенем і поклав його собі на коліно. Знову піднісши до губів зеленого півника і коротко лизнувши, він тепер дивився виключно на дитину. Посмоктуючи зеленого півника так, що стало чути голосне цмокання язика, вказівним пальцем лівої руки офіцер поманив дитину до себе.

І тут Матронка скинулася, ніби зі сну, нібито мала намір не пустити дитину, але дитина вже стояла перед офіцером, не зводячи очей з півника на його коліні.

– Як ти називаєшся, дівчинко? – в’юнким, улесливим аж до непристойного, голосом запитав чоловік, дивлячись дитині просто в очі.

– Даруся – донька Михайла Ілащука, сина Петрового.

– А скільки тобі рочків, Дарусю, – донько Михайла Ілащука, сина Петрового, що ти така розумна?

– У місяць по Стрітенню минуло десять.

– А ти отче наш знаєш?

– Знаю. І „вірую” знаю.

– А конфети солодкі любиш?

– Люблю.

Офіцер і дитина дивилися одне на одного, ніби змагалися, хто кого передивиться.

Зелений півник у офіцеровому роті з вертким язиком знову зменшився на одну п’р’їну з хвоста.

Дівчинка переступила з ноги на ногу і собі ковтнула слину.

Офіцер підніс червоного півника з колін близько до дитячих губів, але в рот не дав.

– Дарусю, тато казав, що вночі до вас приходили вуйки...

Дитина дивилася на зеленого півника, що знову повільно ховався у чоло-віковому роті спочатку залишками гребінця, а далі – зникнув там увесь. Вона кліпала очима, ніби щось думала.

– Приходили, – відповіла, стежачи, як червоний півник засовує свій розкішний гребінь і їй у ротик.

Не встигла вона облизати його як слід, а червоний гребінь вискочив з рота і заскакав у неї перед носом.

Офіцер одною рукою тримав двох півнів – зеленого, геть змалілого, і червоного – ніби настовбурченого до бою, а другою обмацував і гладив дві грубі і довгі – аж до колін – дитячі кіски з кольоровими вовняними зав'язками.

– Дарусю, а хто тобі так гарно заплітає кісочки?

– Мама Матронка.

– А ти сама що, не вмієш заплітатися?

– Вмію. Показати?

Офіцер сам розв'язав зав'язку на одній косичці, швиденько розплів її до половини і переклав шовковий жмутик волосся у руки дитині:

– Покажи.

Дівчинка швиденько заплела кіску, зав'язала, поправила другу, і тепер дивилася на офіцера.

Червоний півник знову скочив на дитячий язичок. А коли офіцер іще раз висмикнув його, півень був уже безхвостий.

Офіцер засміявся, покрутивши льодяником перед дитячими очима.

Засміялася й дівчинка.

– Дарусю, а твоя мама – вона чия донька?

– Мама Матронка – донька Івана Яків'юка, сина Тимофія з Малинешного.

– А ті вуйки, що приходили вночі, дуже били тата?

Дівчинка перевела погляд з безхвостого півня на тата.

Тато стояв позаду мами і дивився в ноги.

Збайдужіла – ніби мертва – мама сиділа, не відбираючи хусточки від очей. Хусточка була геть чисто мокра.

– Вони тата не били.

– Вони тата не били, але били вінка?

– Ні, тато бив вінка сам, коли вуйки пішли.

– Але мама плакала? Так? І казала давати вуйкам бринзу?

– Мамка плакала дуже. А казала дати бринзу вуйку, мама не хотіла, щоб тато давав.

Тепер безхвостий червоний півник спочатку скочив просто в Дарусину долоньку, а далі швидко опинився в її роті. Коли він вибіг звідти уже й без гребеня, офіцер знову питає:

– Дарусю, а що ще казали татові вуйки?

– Казали зарізати до суботи свиню.

Офіцер устав з ковбчика, дивлячись то на Дідушенка, то на дитину:

– От і добре. До суботи є час... А тепер біжи, солодка Дарусю – донька Михайла Ілащюка, сина Петрового, до тітки Марії та й побався із Славчиком. А заодно дай і йому півника. Він такого півника, певно, не бачив. – І офіцер витягнув із галіфе ще одного – тепер уже жовтого – льодяника (М. Матіос. „Солодка Даруся: драма на три життя”).

Щоб зрозуміти деталь *конфети*, треба зрозуміти цілісність, а остання пізнається шляхом адекватного розуміння частини.

Згідно з процедурою розуміння за колом тлумачення передбачає не одне, а кілька прочитань аналізованого тексту. Спочатку сприймається основна думка, а повернення до прочитаних місць дає змогу уточнити, яке значення набуває в тексті те чи те висловлення і як смисл всього тексту залежить від значення цих висловлень (пор.: [Дильтей 2001: 143]). Адекватна інтерпретація можлива тільки за умови руху за колом – від частини до цілого і у зворотному напрямі. Причому частина може сприйматися як ціле, а ціле ставати частиною: наприклад, значення слова або словосполучення прояснюється в контексті висловлення, значення висловлення в тексті або прагматичному контексті, а смисл тексту – на тлі інтертекстуальних зв'язків з іншими текстами в межах творчості, літературного напрямку тощо.

У формі розширювальної спіралі будь-яке коло переходить у ширше коло, поки вичерпно не відтвориться увесь „горизонт світу” (Е. Гуссерль), що дає змогу уявити аналізований текст в істинних його пропорціях.

Процедура розуміння у формі кола має принципове значення для інтерпретації, а герменевтичне коло постає легітимним. Тому й не видається парадоксальною теза М. Гайдеггера: „Найголовніше – не в тому, щоб вийти за межі кола, а в тому, щоб правильно увійти в нього” [Хайдеггер 1993: 34].

ХІІ. СЕМІОТИКА. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

ХІІ.1. Основні терміни і поняття семіотики. Знак. У визначенні знака за основу здебільшого беруть відомий з давніх часів „заміщувальний” принцип: *aliquid stat pro aliquo*, а мовний знак визначають як відношення звукового або графічного вираження до позначуваного предмета. Знаки тим самим наче заміщають сутності, явища і речі, даючи змогу людям обмінюватися інформацією (пор.: [Бюлер 1993: 38–50; Лотман 2000: 9; Моррис 1983: 37–89; Степанов 1997: 19–171; Кау 1976]). В іншому разі людство, очевидно, уподібнилося би ученим з відомого твору Дж. Свіфта, що замінив слова речами, а згодом важко переміщався містом: коли необхідно було назвати який-небудь предмет, вони просто на нього вказували. Такий оригінальний вид спілкування не лише важкий, а й практично неможливий. Навіть в остенсивному визначенні, яке використовують під час спілкування з людьми, що розмовляють незрозумілою мовою, вказівка на предмет супроводжується переважно вимовою слова, що позначає цей предмет. Відмовившись від використання знаків, людство перетворилося би справді в учених з острова Лапута.

„Людська цивілізація неможлива без знаків і знакових систем, людський розум не можна відділити від функціонування знаків” [Моррис 1983: 37–38]. Їх вивченням займається семіотика, наука про знакові системи: синтактиці належить відношення між знаками, прагматиці – відношення знаків до інтерпретатора, семантиці – відношення знаків до об’єктів.

За Ч. С. Пірсом, розрізняють, як правило, три типи знаків: ікону (іконічний знак), індекс (індексальний знак) і символ. *Ікона* позначає об’єкт за аналогією: наприклад, проведена грифелем риска репрезентує геометричну лінію. *Індекс* відсилає до об’єкта внаслідок наявного з цим об’єктом зв’язку: наприклад, дим є індексом пожежі, а відбиток ноги, знайдений Робінзоном Крузо, – індексом того, що на його острові існує, крім нього самого, інша людина. *Символ* визначається конвенційно безвідносно щодо мотивації, що зумовила його вибір: наприклад, слова природної мови є символи [Пірс 2000, 1: 222; 2: 87–92, 93–97]; (пор. [Моррис 1983: 57–58; Якобсон 1983: 103–104]). До індексальних знаків належать, очевидно, тільки дейктичні слова типу вказівних і присвійних займенників.

Власне-мовними знаками в такій типології можуть бути тільки символи, частково індекси, а будь-який знак, чи то ікона, індекс або символ, виявляється детермінованим об’єктом, на який вказує цей знак. Визначення знака Ч. С. Пірс ґрунтує переважно на „заміщувальному” принципі, а основну функцію знака бачить у репрезентації. Знаком, за Ч. С. Пірсом, є „що завгодно, що визначає щось інше (свій *інтерпретант*) як таке, що відсилає до об’єкта,

до якого так само відсилає воно само” [Пирс 2000, 2: 93]. У такому визначенні **знак** пов’язується переважно з референтною теорією значення, що набула розвитку в межах так званого „семантичного трикутника” з вершинами у формі імені, поняття й реалії. У плані номінації мовний знак позначає предмет через посередництво поняття. Постаючи введеною в науковий обіг Огденом і Річардсом (1923 р.), триада „слово – поняття – річ” уперше була зінтерпретована Аристотелем. У термінах Г. Фреге між елементами семантичного трикутника встановлюються такі відношення: 1) відношення імені до реалії: знак позначає предмет (значення знака); 2) відношення імені до поняття: знак виражає смисл (смысл знака); 3) відношення поняття до реалії: смисл знака програмує значення [Фреге 2000: 489]; пор. також: [Степанов 1997: 92–100]). За К. Бюлером, „...щось стоїть замість чогось” (пор.: [Бюлер 1993]), а за Л. Вітгенштейном, „ім’я позначає об’єкт, а об’єкт – його значення” [Витгенштейн 1994: 12, 80], „...знаком позначається і виражається певний „шматок дійсності”, вичленувані факти і події” [Уфимцева 1990: 167].

Ставши на позиції „семантичного трикутника”, семантика попадає в залежність. По-перше, значення знака зводиться до референції, а семантичний аналіз – до вивчення відношень між мовою й іншими реаліями. Тим самим наче переінакшуються відношення між значенням і позначенням: насправді ж, підкреслює Ф. Растьє, мовному знаку не притаманне значення, тому що позначає об’єкт, а може позначати об’єкт, тому що йому притаманне значення у відповідній мовній системі [Растьє 2001: 23].

По-друге, знак береться ізольовано, оскільки набуває значення, окрім інших знаків (шляхом співвіднесення з об’єктом). Окремо взятий знак сам по собі не існує, а завжди входить (пор. довільний характер знака в концепції Ф. де Соссюра – не в сенсі свободи вибору означального, а в сенсі вибору означального, тобто відсутності природного зв’язку означального з означувальним) до складу висловлення. Значення останнього, не постаючи раз і назавжди остаточно визначеним, залежить від різномісних відношень з іншими знаками всередині досліджуваної мовної послідовності. За винятком найпростіших випадків, знак визначуваний на тлі контексту, у функції якого постає хоча б синтагма: наприклад, слово „склад” по-різному усвідомлюється у сполуках „продуктовий склад”, „артилерійський склад” або „склад слова”. За відсутності достатнього мовного контексту – наприклад, в еліптичних висловах – функцію інтерпретанта бере на себе прагматичне оточення. К. Бюлер наводить такий приклад: коли неговіркий відвідувач кав’ярні говорить офіціанту „einen schwarzen” або „schwarz” – *чорна [кава]*, а потім додає „ohne” – *без [цукру]*, офіціант, звичайно ж, усвідомлює, що мова йде про чашку кави, а не про що-небудь інше [Бюлер 1993: 141–144]. Компенсувати опущені елементи дає змогу комунікативна ситуація *hic et nunc*, а гранично – соціальні конвенції (йоха), за якими чорним у кав’ярні може бути тільки кава, а каву здебільшого подають з цукром або без цукру.

Як тільки відмовитися від екстенсійного тлумачення знака, як надзвичайно важливим стає відношення знака до інших знаків. На відміну від атомістичної теорії Ч. Пірса, Ф. де Соссюр трактує знак не ізольовано, а за відношенням до інших знаків. За Ф. де Соссюром, знак сам по собі значення не має, а набуває його в системі щодо інших знаків даної системи. Отже, знаки пояснюються через знаки: зміст знака витлумачують не на ґрунті відношення із заміщуванням його об'єктом, а через його співвідношення з іншими знаками. Визначення мовного знака є винятково диференційним: оскільки мову трактують як „систему власне-значущостей”, у якій „немає нічого, крім різниці”, знак визначають не позитивно – своїм змістом, а негативно – відношенням до інших знаків тієї самої системи [Соссюр 1977: 144, 152, 149].

Окрім значення, слово набуває значущості (*vaieur*). Щоб встановити значущість, недостатньо констатувати, що слово позначає поняття, про яке свідчить лексичне значення, треба також зіставити його з іншими словами. Ф. де Соссюр наводить приклад. Французьке слово „*mouton*” може збігатися за значенням з англійським словом „*sheep*”, але мати іншу значущість, тому що про приготовлений і поданий на стіл шматок м'яса англійці скажуть „*mutton*”, а не „*sheep*”. Різниця значущості фр. „*mutton*” й англ. „*sheep*” полягає в тому, що в англійській мові поряд з „*sheep*” є інше слово, якого немає у французькій мові [Соссюр 1977: 148].

За рядом пунктів така позиція відходить від атомістичної, а водночас і від екстенсійного тлумачення знака, на якому ґрунтується властивий логічному позитивізму об'єктивізм. Відмова від референтної теорії значення має принципове значення для семантики тексту, що особливо очевидним постає за умови, коли інтерпретатора цікавить, за Г. Фреге, не значення, а сам спосіб програмування співвідношення значення і смислу. В цьому разі зміст знака визначається не щодо об'єкта, а щодо тексту, жанру, стилю, літературної норми тощо.

З будь-яким знаком у свідомості асоціюється, звичайно, певний прототип у формі можливих його вживань (пор. [Филлмор 1983: 51; Степанов 1997: 9]), але релевантним виявляється тільки таке вживання, яке знак набуває безпосередньо в контексті і навіть в інтертексті. Специфіка багатомірних знакових відношень особливо очевидна на прикладі індивідуальних асоціативних зв'язків. Так, специфічне самозаглиблення і спостереження за цвинтарем як своєрідним виміром співвизначуваного життя постає в ідіолекті Б. Лепкого одним із найбільш часто розігруваних образів смерті і співіснування життя і смерті. Зв'язок життя з цвинтарем виявляється не тільки в тому, що персонажі спостерігають за ним з вікна своєї оселі, але й в тому, що „істоти” цвинтаря співіснують в „реальній” дійсності і впливають на самопочуття, самопізнання і самовияв персонажів, сприяють самодостатності останніх, і смерть персонажів осмислюється не як перехід в інший простір, а як співіснування, опосередковане окремим виміром доби; більше того, бага-

то ключових слів тематичного комплексу виявляються пов'язаними з топіком смерті, тому що містять такі специфічні її ознаки, як /застивання/, /оніміння/, /омертвіння/, /темрява/, /жах/ та ін.

Відмовившись від атомістичного тлумачення знака, не можна не відмовитися і від принципу композиційності, за яким значення цілого висловлення складається зі значень складників. Ціле не дорівнює, а є більшим від суми частин. Л. В. Щерба наголошував, що в сполученні слів у реченні складання дає „не суму смислів, а нові смисли”. І навіть у відносно вільних словосполученнях, акцентує Ю. Д. Апресян, „значення цілого словосполучення ... не завжди складається зі значень слів, що його утворюють, за простим законом зведення суми” [Апресян 1995, 1: 7, 79]. Це правильно для тексту, смисл якого утворюється не шляхом простого „складання”, а шляхом швидше „множення” усіх сукупних значень. У русі за колом від частини до цілого і у зворотному напрямі глобальний смисл переважає над локальним (пор.: [Растьє 2001: 14, 285]), а інтерпретація спрямована від цілого до частини.

Отже, для інтерпретації тексту насамперед має значення: 1) на відміну від логічного обчислення, в якому знак повинен бути ідентичним самому собі протягом всього обчислення, мовний знак залежить від вживання, що набуває в контексті, і щодо нього є незастосовним, очевидно, принцип підстановки: *eadem sunt, quae sibi mutuo substitui possunt salva veritate*. Не постаючи раз і назавжди визначеним, значення знака виводиться безпосередньо під час інтерпретації; 2) замість відношення до об'єкта знак набуває значення відносно системи, в межах якої здійснюється його ідентифікація й інтерпретація. Знак постає завжди членом протиставлення, а його значення визначається диференційно – щодо інших знаків певної системи; 3) знак не втрачає зв'язку з дійсністю, але референція до об'єктів дійсності опосередковується відповідною знаковою системою, а семіозис регламентується соціальною практикою.

ХІІ.2. Екстенціонал й інтенціонал: спільне і відмінне. Під екстенціоналом здебільшого йдеться про зміст мовного виразу, що встановлюють – на відміну від інтенціонала – з опертям на суто зовнішній контекст. Наприклад, щоб встановити, що означає прикметник „кислий”, орієнтуються на об'єкти, яким притаманні ці специфічні властивості – лимон, оцет, квашена капуста або перекисле вино. Значення в цьому разі пізнається за референцією, а значення зведене до необхідності позначати за відповідною тезою: „...позначення у всіх своїх виявах є первинним щодо значення” (Шухардт; цит. за: [Арутюнова 1998: 24]).

Логіка і філософія мови віддавна займаються екстенсійним аналізом значення. В екстенсійному визначенні аналіз змісту мовних виразів підпорядкований фактично вивченню відношень між цими вираженнями й іншими реаліями, а основне завдання обмежується ідентифікацією референта –

„станів, процесів і об’єктів зовнішнього світу” (пор.: [Бирвиш 1981: 194–197; Даммит 1987: 152; МакКоли 1983: 183–185]). Характерним визначенням смислу стає дефініція типу: „Смисл знака 5 відомий тоді і тільки тоді, коли відомі умови, які відповідна річ повинна задовольняти таким чином, щоб можна було сказати, що вона позначається 5” (Х. К. Сьоренсен; цит. за: [Даммит 1987: 154]). Оскільки референція до об’єктів дійсності тлумачиться як необхідна умова істинності або неістинності судження (пор.: [Даммит 1987: 135, 144]), екстенсіонал постає як критерій істини. Вислів визнають істинним тоді і тільки тоді, коли відомий його екстенсіонал: наприклад, істинне значення речення „*Людина сіла на Місяць*” залежить у такому разі від того, чи насправді є людина, що сіла на Місяць. Щоб осмислити висловлення, в екстенсіоналі поняття „люди” вирізняють людину, існування якої і гарантує істинність аналізованого висловлення (пор.: [Дюкро 1982: 282]).

Настанова на екстенсіонал в угоду пресловутому „почуття реального” (Б. Рассел) перетворюється на важку проблему. Основна складність, на яку наштовхуються прибічники екстенсійної семантики, – це навіть не бездєнотатні імена на кшталт химер, русалок або єдиногоків (пор.: [Рассел 1982: 43–44]), а розмитість екстенсіоналу.

З референтною неозначеністю можна зустрітися щоразу, коли відсутній лінгвістичний і / або прагматичний контекст. Для прикладу варто взяти речення типу *Дідусь похилого віку ходив вулицями села*. Його можна вважати цілком достатнім, у всякому разі „граматично”, навіть у референтно непрозорому контексті. Якщо нам відоме значення лексичних одиниць, а їхня комбінація не суперечить поєднувальному обмеженню, чи можна уявити, наголошує Ф. Джонсон-Лерд [Джонсон-Лерд 1988: 235–236], смисл цього твердження, тобто пропозицію, яку воно виражає в контексті? Згідно з екстенсійним критерієм висловлення неозначене, а для декого може поставати навіть неоднозначним. Поза належними уточненнями не можна насправді встановити, що село корелює із дідусем, а дідусь похилого віку – з постаттю О. Ковіньки. Не випадково для уникнення істинної однозначності диференціюють два використання певних дескрипцій – атрибутивне і референтне: висловленню приписують атрибутивне тлумачення, коли незрозуміло, про кого говориться, референтне тлумачення, коли говориться про конкретну людину – у цьому разі про О. Ковіньку.

У референтному тлумаченні вирази „О. Ковінька” й „дідусь похилого віку” можна вважати, оскільки вони позначають той самий об’єкт дійсності, рівнозначними, що дає підстави замінювати їх у всіх контекстах зі збереженням значення істинності (пор.: [Сєрль 1982: 182]). Ці вислови тотожні за екстенсіоналом, але, очевидно, не можна говорити про смислову тотожність, оскільки кожний вислів по-різному характеризує об’єкт. Х. Патнем наголошує на необхідності чіткого розмежування екстенсіонала й інтенсіонала, аргументуючи це яскравим прикладом: іменні вислови „істота, що має нирки”

й „істота, що має серце”, хоч і збігаються за екстенсіоналом, розрізняються за інтенсіоналом [Патнэм 1982: 377; пор.: Растье 2001: 20].

Подібні проблеми для екстенсійної семантики постають і в тому разі, коли екстенсійне значення суперечить інтенсійному. Підтвердженням цього є „екстенсійне свавілля” [Арутюнова 1998: 138], що постає щоразу, коли значення слів не збігається з позначуваними речами або станом речей, а інтенсіонал суперечить екстенсіоналу. Навіть не торкаючись вторинної номінації типу метафори, можна згадати чимало випадків, коли об’єкт називають – за незнанням, некомпетенцією або з інших причин – невластивим для нього ім’ям. Якщо мовцеві не властиві, наприклад, особливі пізнання у сфері ботаніки і він не може відрізнити бук від в’яза, то в його ідіолекті бук може називатися (хоч це й дивно) в’язом, а в’яз – буком (пор.: [Патнэм 1982: 382; Растье 2001: 165]).

Екстенсіоналу, нарешті, не притаманний „чинник смислу” – у всякому разі у плані інтенсійності, або враховує, найбільше, тільки дескриптивні характеристики об’єкта. Не випадково, коли прагнуть зрозуміти, що означає той або той об’єкт, від зовнішніх ознак переходять до способу репрезентації об’єкта у відповідній системі облаштування. Екстенсіонал тим самим наче підправляється інтенсіоналом, значення – смислом.

Отже, без інтенсіоналу не може обійтися ніяка інтерпретація, оскільки у своєму прагненні зрозуміти докільля людина „семіологізує” дійсність шляхом перетворення в певний текст. Семіологічне ставлення до світу неминуче, за Н. Д. Арутюною [1998: 515–516, 526], уже хоча б тому, що встановлює реальні і потенційні зв’язки між об’єктами в релевантному для людини життєвому контексті.

ХІІ.3. Топос. Топос (від грец. *topos* – „місце”) можна тлумачити як:

– *стереотипну модель роздуму*, що містить як покликання певну загальноприйняту, хоч і не абсолютно істинну, думку типу *doxa*, щоб „...з правдоподібного зробити висновок про будь-яку передбачувану проблему і не суперечити, коли ми самі відстоюємо певну думку” [Аристотель 1978: 349]. Наприклад, щоб дати відповідь на питання, чи може бути гарна людина заздрісною, необхідно знати, що таке заздрість, тому що заздрість, за визначенням, є іншою, ніж добродетель, що підтверджує: гарна людина не може бути заздрісною, а заздрісна людина – гарною [Аристотель 1978: 349, 376];

– *стереотипну тематичну структуру* (Е. Р. Курціус), що збігається почасти з „мандрівним мотивом” (О. М. Веселовський): пор. відправлення в інший світ, збирання квітів на луках тощо;

– *нормативну аксіому у вступі соціальних норм*, на ґрунті якої актуалізуються певні аферентні семантичні ознаки (пор.: [Растье 2001: 50, 82–84, 143, 245–246]). Наприклад, щоб витлумачувати тавтологічний вислів „*boys are boys*”, семемі *'boys'* приписуються ознаки /бешкетний/ або /неслухняний/

на ґрунті судження типу „хлопчики схильні робити речі, будь-кому зрозуміло які, до яких ми ставимося неохайно; але немає сенсу розстроюватися щодо цього, оскільки хлопчики не можуть поводити себе інакше” [Апресян 1995: 166].

Топос може поставати основою тематичних досліджень. Як предмет літературних студій топос збігається з темою – у всякому разі, в семантичному аспекті: як і тему, його можна уявити як стійкий набір рекурентних семантичних ознак, актуалізованих з повною або змінною лексикалізацією у відповідній множинності текстів. Основна особливість міститься у кодифікації: оскільки топос належить до системи спільних позицій, семантичні ознаки, що формують його, є завчасно відомими (наприклад, „кохання” /нестерпне/, „час” /невмолимий/), а корпус текстів – досить значним. Тому топос не випадково визначають як „соціолектний сектор тематики” [Rastier 2001: 217].

Топос може поєднуватися не з однією, а кількома темами: так, наприклад, топос весняного збору квітів як любовного чарівного зілля містить три тематичних компоненти: „квіти”, „весна”, „кохання”. Кожна з цих тем може по-різному лексикалізуватися в тексті і / або контексті: „квіти” як *конвалії, васильки, маки* або *лаванда*, „кохання” як *пристрасть, печаль* або *недуга, „смерть”* як *стара баба, ворон, темрява* або *зима*.

У структурному аспекті топос містить певну програму, що розгортається з різним ступенем щільності у всіх реалізаціях певної смислової парадигми. Оскільки, наприклад, опис квітучого саду будується за типом *locus amoenus*, основними ознаками цього опису повинні бути канонічні атрибути вертограду типу /чудовий/, /бажаний/, /доглянутий/, /вологий/, /обгороджений/ і под. Не постаючи застиглою, програма може змінюватися, а різноманітні її реалізації – відхилятися від певного піднятого до абсолюту ідеального зразка. Граничним виявом тут постає, очевидно, трансформація шляхом або докорінної зміни складу семної молекули, або заміни окремих релевантних ознак на протилежні [Rastier 1995: 220–224]. Так, коли футуристи оспівували „бетонні ритми” сучасного промислового міста на противагу ідилічним сільським пейзажам, така репрезентація вступає у протиріччя з літературними нормами, за якими сільська місцевість оцінюється вище, ніж місто. Встановити подібну трансформацію можна фактично тільки на тлі типового зразка – шляхом відновлення найактуальніших міжтекстових зв’язків.

ХІІ.3.1. Топос як умова смислового висновку. Подібно до прагматичної пресупозиції топос функціонує часто як імпліцитне покликання, тому інтерпретація аналізованої послідовності реалізується за типом ентими [Rastier 2001: 217]. Так, щоб зрозуміти, чому в поемі Ш. Бодлера „Une martire” (*Fleurs du Mal*, 1857) поєднуються такі, на перший погляд, взаємовиключні мотиви, як „смерть” і „насолота”, досить звернутися до іконографії західноєвропейської літератури – численних еротико-цивільних мотивів, у яких смерть поєднуються з трансом кохання, Танатос – з Еросом.

У такому розумінні топос – не що інше, як інтерпретант, поза яким не постає жодна адекватна інтерпретація. Звертання до топосу є виправданим і навіть необхідним для встановлення, як співвідносяться в аналізованому творі традиція і новаторство в тлумаченні того або іншого тематичного комплексу.

ХІІІ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ОСНОВНІ НАПРЯМИ І ТЕНДЕНЦІЇ

ХІІІ.1. Основні поняття і категорії. Соціолінгвістика вивчає різні впливи соціального середовища на мову і на мовленнєву поведінку. Соціолінгвістика спрямована на встановлення того, як використовують мовний знак люди, – всі однаково чи по-різному, залежно від свого віку, статі, соціального стану, рівня характеру освіти, від рівня загальної культури та ін. Різниця може зумовлюватися не тільки професією, але й, наприклад, характером освіти, оскільки в тих, хто закінчив технічний інститут, одні смаки, а в тих, хто має освіту філолога, історика тощо, зовсім інші. В сучасному суспільстві, наприклад, мовлення технічної інтелігенції більшою мірою, ніж мовлення гуманітарної інтелігенції, підпорядковане впливу жаргону, пор. слова і вислови типу *доходяга, лопухнутися, стояти на вухах, качати права*.

Інколи люди однієї професії або одного вузького кола спілкування утворюють досить замкнуті групи, які напрацьовують свою мову. Так, у давнину був відомий жаргон лірників, що своїми незрозумілими словами, відповідною манерою мовлення відмежовувалися від інших, утаємничуючи секрети свого промислу. Сьогодні мова програмістів і всіх тих, хто професійно займається комп'ютерами, також перетворилася у своєрідний жаргон: *монітор* – це *око*, *диски* – *млинці*, *користувач* – *юзер* та ін.

Елементи таких жаргонів відіграють роль не тільки передачі інформації, але й своєрідних символів: за ними розпізнають свою для певної групи людину. Вивчення групових мов, мовленнєвої поведінки людини як члена певної групи – пряма справа соціолінгвістики.

Існують суспільства (держави, території), де використовується не одна мова, а дві або кілька. Часто одна з них – державна і в цьому сенсі обов'язкова: якщо людина хоче нормально жити в цьому суспільстві, спілкуючись з владою, іншими людьми, перебуваючи на державній службі, вона повинна знати державну мову. Інші наявні в цьому суспільстві мови – це переважно рідні мови людей, об'єднаних в ті чи ті етнічні групи, або такі, що складають цілі народи (пор. стан у багатьох країнах сучасної Африки). Функціонуючи в певному суспільстві, різні мови можуть змішуватися, набувати різного ґатунку проміжних форм: піджини, креольські мови. В процесі утворення і функціонування таких мов соціолінгвістику цікавлять соціальні і ситуативні умови, в яких вони використовуються і взаємодіють одна з одною.

Соціолінгвісти можуть ставити перед собою і завдання: регулювати розвиток і функціонування мови (мов), не покладаючись повністю на довільний плин мовного життя. Корисним у цьому плані постає вивчення оцінок, які дають люди тим чи тим мовам, окремим мовним елементам. Мовці ті самі

факти оцінюють по-різному. Вивчення різниці в оцінках мовних фактів дає змогу вирізнити соціально престижніші і менш престижні форми мовлення.

Опрацювання лінгвістичних проблем, спрямованих на те, щоб управляти мовними процесами, є завданням мовної політики; мовна політика – частина соціолінгвістики.

Сучасна соціолінгвістика розвивається бурхливо, в різних напрямках. Її розвиток пов'язаний із психолінгвістикою (наукою про індивідуальні особливості засвоєння мови), соціологією, соціальною психологією, демографією, етнографією та ін.

ХІІІ.2. Основні джерела постановки соціолінгвістики як науки. Теза про соціальну диференціацію мови є відомою здавна. Одне з перших письмово зафіксованих спостережень, що підтверджують це, належить ще до початку ХVІІ ст. Гонсало де Корреас, викладач Саламанкського університету в Іспанії, розмежовував соціальні різновиди мови: „...мова має крім діалектів, що побутують у провінціях, окремі різновиди, пов'язані з віком, станом і майном мешканців цих провінцій: існує мова сільських мешканців, простолюдинів, міщан, знатних панів і придворних, ученого-історика, жебрака, проповідника, жінок, чоловіків і навіть малих дітей” (цит. за: [Степанов 1976: 22]).

Термін *соціолінгвістика* увів у науковий обіг у 1952 р. американський соціолог Г. Каррі [Currie 1952], але лінгвістичні дослідження, спрямовані на мотивації мовних явищ явищами соціальними, почали опрацьовуватися на початку ХХ ст. у Франції, Україні, Росії, Чехії, Польщі. І. О. Бодуен де Куртене наголошував: „Оскільки мова можлива тільки в людському суспільстві, то, крім психічного боку, ми повинні наголошувати в ній завжди бік соціальний. Опертям мовознавства повинна бути не тільки індивідуальна психологія, але й соціологія” [Бодуэн де Куртенэ 1963: 15].

Ідеї, поза якими сучасна соціолінгвістика не можлива, активно опрацьовувалися І. О. Бодуеном де Куртене, Є. Д. Поливановим, Л. П. Якубинським, В. М. Жирмунським, Б. О. Лариним, О. М. Селищевим, Г. О. Винокуром у Росії (Радянському Союзі), Ф. Брюно, А. Мейє, П. Лафаргом, М. Коеном у Франції, Ш. Баллі й А. Сеше в Швейцарії, Ж. Вандрієсом у Бельгії, Б. Гавранеком, В. Матезіусом у Чехословаччині та ін. До таких ідей насамперед треба віднести ідею про те, що всі засоби мови розподілені за сферами суспільства, а поділ спілкування на сфери має значною мірою соціальну зумовленість (Ш. Баллі); ідея соціальної диференціації єдиної національної мови залежно від соціального статусу її носіїв (праці чеських і російських лінгвістів); теза про залежність темпів мовної еволюції від темпів розвитку суспільства (мова загалом завжди відстає від наявних у ній змін від відповідних змін у суспільстві (Є. Д. Поливанов)); поширення методів, застосовуваних у разі вивчення сільських діалектів, на дослідження мови міста (Б. О. Ларин); обґрунтування необхідності соціальної діалектології, поряд із діалектологією

територіальною (Є. Д. Поливанов); важливість вивчення жаргонів, аргю й інших некодифікованих сфер мови для розуміння внутрішньої будови системи національної мови (Б. О. Ларин, В. М. Жирмунський та ін.) і под.

Кваліфікаційною ознакою соціолінгвістики 2-ої половини XX ст. є перехід від праць загального плану до експериментальної перевірки репрезентованих гіпотез, математичного виваження конкретних фактів. На думку американського соціолінгвіста Дж. Фішмана, на сучасному етапі вивчення мови в соціальному аспекті характеризується такими ознаками, як системність, суворота спрямованість збору даних, кількісно-статистичний аналіз фактів, щільне переплетення лінгвістичного і соціологічного аспектів дослідження [Fishman 1971: 10]. Переважає синхронний аспект, аналіз зв'язків між елементами структури мови й елементами структури суспільства; у працях попереднього періоду здебільшого постулювалася супротивність еволюції мови з розвитком суспільства, тобто цим дослідженням притаманний діахронний аспект.

XIII.3. Соціолінгвістика як наукова дисципліна. *Соціолінгвістика* постанала на перетині двох наук – соціології і лінгвістики. Сучасна соціолінгвістика – це галузь мовознавства, в якій не тільки визначились об'єкт, мета і завдання досліджень, але й отримані суттєві результати. Напрацьовуючи методології досліджень, соціолінгвісти запозичили багато методів у соціологів, пор.: методи масових обстежень, анкетування, усні опитування й інтерв'ю, адаптувавши їх щодо вивчення мови, а крім того, на їхньому ґрунті напрацьовуються власні методичні прийоми роботи з мовними фактами і з носіями мови.

Об'єкт соціолінгвістики. Один із засновників сучасної соціолінгвістики американський дослідник Уільям Лабов визначає соціолінгвістику як науку, що вивчає „мову в її соціальному контексті” [Лабов 1975]. Увага соціолінгвістів *зосереджена* не на власне-мові, не на її внутрішній будові, а на тому, як використовують мову люди, що формують певне суспільство. Враховують усі чинники, що можуть впливати на використання мови, – від тих чи тих характеристик мовців (їхнього віку, статі, рівня освіти і культури, виду професії та ін.) до особливостей конкретного мовленнєвого акту.

Викінчений і точний науковий опис певної мови не може обійтися без граматичних і лексичних правил, що стосуються наявності або відсутності розбіжностей між співрозмовниками з погляду їхнього соціального стану, статі або віку; певні місця таких правил у загальному описі мови являють собою складну лінгвістичну проблему” [Якобсон 1985: 382].

На відміну від породжувальної лінгвістики, репрезентованої, наприклад, у працях Н. Хомського (див.: [Хомський 1972: 9]), соціолінгвістика оперує не ідеальним носієм мови, що породжує лише правильні висловлення відповідною мовою, а реальними особами, які у мовленні можуть порушувати норми, помилятися, змішувати різні мовні стилі та ін. Істотним є пояснення, чим мотивовані подібні особливості реального використання мови.

Отже, за соціолінгвістичного підходу до мови об'єктом вивчення є функціонування мови; її внутрішня структура постає як певна модель і спеціальному дослідженню не підлягає.

ХІІІ.4. Основні терміни і поняття соціолінгвістики. До специфічних термінів і понять соціолінгвістики треба віднести: *мовне співтовариство, мовна ситуація, соціально-комунікативна система, мовна соціалізація, комунікативна компетенція, мовний код, перемикування кодів, білінгвізм (двомовність), диглосія, мовна політика* і под. До них прилягають окремі запозичені з інших мовознавчих дисциплін поняття: *мовна норма, мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт, мовний контакт, змішування мов, мова-посередник* та ін., а також із соціології, соціальної психології: *соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль, соціальний чинник* та ін. Окремі з цих понять, що можуть бути віднесені до основних, вимагають свого тлумачення.

ХІІІ.4.1. Мовне співтовариство. На перший погляд, поняття мовного співтовариства не вимагає пояснень – це співтовариство людей, які розмовляють однією мовою. Насправді такого розуміння недостатньо. Так, французи, які мешкають у Франції і які розмовляють по-французьки, і канадці, які розмовляють також по-французьки, не складають одного співтовариства. Не можна об'єднати в одне мовне співтовариство англіїців й американців (хоча і ті й ті говорять по-англійськи), іспанців і мешканців Латинської Америки, що розмовляють по-іспанськи. Мова та сама (або майже та сама), а співтовариства різні. Водночас існує проблема, пов'язана з тим, чи складають різні мовні співтовариства люди, які мешкають в одному місті і які працюють на тих самих підприємствах, але які мають як рідну різні національні мови, – наприклад, татари, башкири, удмурти?

Саме у процесі вивчення останнього типу явищ (дво- і багатомовності) за спільноти соціального життя постала необхідність введення поняття „мовне співтовариство”: за його допомогою дослідник визначає соціальні рамки, в яких функціонує одна мова або кілька мов, що взаємодіють між собою.

Мовне співтовариство – це сукупність людей, об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними і культурними зв'язками, які реалізують у повсякденному житті безпосередні й опосередковані контакти між собою і з різними соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у межах цієї сукупності.

Межі поширення мов дуже часто не збігаються з політичними кордонами. Найяскравіший приклад – сучасна Африка, де тією самою мовою можуть говорити мешканці різних держав (така, наприклад, суахілі, поширена в Танзанії, Кенії, Уганді, частково в Заїрі і Мозамбіку), а всередині однієї держави співіснує кілька мов (у Нігерії, наприклад, понад двісті мов). Тому у визначенні поняття „мовне співтовариство” суттєвим є поєднання лінгві-

стичних і соціальних ознак: якщо залишити тільки лінгвістичні, то можна говорити лише про мову, безвідносно щодо того середовища, в якому вона використовується; якщо підґрунтям мати тільки соціальні критерії (охоплюючи і політико-економічні, і культурні чинники), то поза увагою залишаться мови, що функціонують у певній соціальній спільноті.

Мовні співтовариства можуть розглядати сукупності людей, що є різні за кількістю, – від цілої країни до так званих малих соціальних груп (наприклад, сім'ї, спортивні команди): критерієм виділення в кожному випадку повинні бути *спільність соціального життя* і наявність *регулярних комунікативних контактів*. Одне мовне співтовариство може бути ємнішим щодо інших. Так, сучасна Україна – приклад мовного співтовариства, що охоплює мовні співтовариства меншого масштабу – області, міста, містечка. Водночас місто як мовне співтовариство охоплює мовні співтовариства ще меншого масштабу – підприємства, установи, навчальні заклади.

Чим менша кількість мовного співтовариства, тим вища його мовна однорідність.

В Україні існують і взаємодіють одна з одною десятки національних мов і їхніх діалектів, а у великих українських містах основні форми суспільного життя здійснюються за допомогою уже значно меншої кількості мов, інколи трьох (Сімферополь – українська, кримськотатарська і російська), а за національної однорідності населення – переважно однією мовою (Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль та ін.).

У межах таких мовних співтовариств, як завод, науково-дослідний інститут, середня школа, переважає одна мова спілкування. У малих мовних співтовариствах – таких, як сім'я, де комунікативні контакти реалізуються безпосередньо, – може бути не одна, а дві мови. У двомовних співтовариствах багато індивідів володіють більш ніж однією мовою; у такому разі мови розрізняються і за порядком засвоєння, і за тією роллю, яку вони відіграють у житті білінгва.

У вітчизняній соціолінгвістиці перша засвоєна мова найчастіше називається рідною мовою. Рідною мовою вважається мова, специфічна для певного етносу. Непоодинокими є ситуації, коли з раннього дитинства дитина однаково засвоїла дві мови; фактично вона частіше заговорює якоюсь однією з них, але в дошкільному віці її компетенцію в кожній з мов не можна відрізнити від компетенції одномовної дитини. Нарешті, інколи, особливо за еміграції, виникають ситуації, коли одномовна в ранньому віці дитина, пройшовши нетривалий шлях двомовності, повністю переходить на нову мову і в підлітковому віці першу мову практично втрачає повністю. В цьому разі доцільно вважати рідною другу мову. Отже, *рідна мова* – це мова, засвоєна в дитинстві, навички використання якої в основному зберігаються і в дорослому віці. Будь-яка мова, яку індивід опанував після рідної, називається *другою мовою*. За такого визначення других мов може виявитися кілька. Відріз-

няти другу за порядком опанування мови від третьої (інколи і наступних), як правило, немає потреби, оскільки функції нерідких мов, ступінь володіння ними мало залежать від порядку, в якому індивід почав їх використовувати.

Мови у двомовному співтоваристві рідко бувають рівноправні. В суспільному житті, у професійній діяльності, в неформальному спілкуванні з друзями і членами сім'ї людина може використовувати різні мови. Використання однієї мови часто переважає; і в такому разі говорять про основну (домінуювальну мову), тоді інші мови, відомі індивіду, набувають статус додаткових мов – їх комунікант застосовує рідше, ніж інші. Часто основна мова – та, якою здійснюється міжетнічна комунікація. Навіть в етнічно однорідному комунікативному середовищі функції основної мови може виконувати не рідна, а інша мова.

За тим, як індивід набуває мовні навички, мови поділяються на засвоєні в процесі спілкування (рідну мову дитина засвоює саме так) і вивчені, ті, які індивід спеціально вивчав у школі або самостійно. В цьому разі необхідне відповідне термінологічне розрізнення. Навчання практично завжди пов'язано з оволодінням письмовою формою мови і літературною нормою. Це шлях до постання регіональних варіантів засвоєваної мови.

ХІІІ.4.2. Мовний код. Кожне мовне співтовариство користується відповідними засобами спілкування – мовами, їхніми діалектами, жаргонами, стилістичними різновидами мови. Будь-який з цих засобів можна назвати *кодом*.

У найбільш загальному сенсі *код* – це засіб комунікації: природна мова (українська, англійська, сомалі та ін.), штучна мова типу есперанто або типу сучасних машинних мов, азбука Морзе, морська прапорцева сигналізація тощо.

У лінгвістиці кодом називають мовне утворення: мову, територіальний або соціальний діалект, міське койне, піджин, лінгва-франка і под.

Поряд з терміном *код* вживається і термін *субкод*, що позначає різновид, *підсистему* певного загального коду, комунікативний засіб меншого обсягу, вужчої сфери використання і меншого набору функцій, ніж код. Наприклад, такі різновиди сучасної української національної мови, як літературна мова, територіальний діалект, міське койне, соціальний жаргон – це субкоди, або підсистеми, єдиного коду (української національної мови).

Субкод, або підсистема, також може членуватися на різновиди. Наприклад, українська літературна мова, постаючи субкодом щодо національної мови, членується на два різновиди – кодифікована мова і розмовна мова, кожна з яких характеризується певною самодостатністю і розрізняється за функціями: кодифікована мова використовується в книжно-письмових формах мовлення, а розмовна – в усних формах. Своєю чергою кодифікована літературна мова диференціюється на стилі, а стилі реалізуються в різнома-

нітних мовленнєвих жанрах; певна подібність такої диференціації наявна і в розмовній мові.

У вітчизняній соціолінгвістиці субкоди інколи називають *формами існування мови*, в європейській традиції їх прийнято називати *регістрами* відповідної мови.

ХІІІ.4.3. Соціально-комунікативна система. Сукупність кодів і субкодів, використовуваних у відповідному мовному співтоваристві і які перебувають один з одним у відношеннях функційної додатковості, називається *соціально-комунікативною системою* цього співтовариства.

Поняття соціально-комунікативної системи увів у науковий обіг у середині 1970-х років А. Д. Швейцер, який особливо наголошував функційний аспект цього поняття: „Відношення функційної додатковості означає соціально детермінований розподіл наявних у межах певного мовного колективу систем і підсистем за сферами використання (книжно-письмове мовлення, побутове спілкування і под.) і суспільними функціями (наука, культура, освіта, релігія), з одного боку, і за соціальними ситуаціями – з іншого” [Швейцер 1976(а): 76].

ХІІІ.4.4. Мовна ситуація. Компоненти соціально-комунікативної системи, що обслуговують те чи інше мовне співтовариство, перебувають одна з одною у відповідних відношеннях. На кожному етапі існування мовного співтовариства ці відношення більш-менш стабільні. Водночас зміни політичної обстановки в країні, зміна державного ладу, економічні перетворення, нові орієнтири в соціальній і національній політиці й інші чинники можуть певною мірою впливати на стан соціально-комунікативної системи, на її склад і на функції її компонентів – кодів і субкодів.

Функційні відношення між компонентами соціально-комунікативної системи на певному етапі існування мовного співтовариства формують *мовну ситуацію*, характерну для цього співтовариства.

Поняття *мовна ситуація* застосовується переважно до великих мовних співтовариств – країн, регіонів, держав. Для цього поняття суттєвим є чинник часу.

ХІІІ.4.5. Перемикання і змішування кодів. Коди (мови) і субкоди (діалекти, стилі), що утворюють соціально-комунікативну систему, функційно розподілені. Той самий контингент мовців певного мовного співтовариства використовує спільний набір комунікативних засобів залежно від умов спілкування. Так, якщо говорити про субкоди літературної мови, то в науковій діяльності носії літературної мови використовують засоби наукового стилю мовлення, у справочинстві, юриспруденції – засоби офіційно-ділового стилю, в релігійній сфері – слова і конструкції конфесійного стилю та ін. Отже, залежно від сфери спілкування мовець *перемикає субкоди*.

Подібну картину можна спостерігати і в тих мовних співтовариствах, де використовується не одна, а дві мови (або кілька). *Білінгви* – мовці, які віль-

но володіють двома (або кількома) мовами, здебільшого „розподіляють” їх використання залежно від умов спілкування: в офіційній сфері – переважно використовується одна мова, а в побуті, в сім’ї – інша (інші). В цьому разі також наявне перемикування кодів.

Перемикування кодів, або кодове перемикування, – це перехід мовця у процесі мовного спілкування з однієї мови (діалекту, стилю) на інший залежно від умов комунікації.

ХІІІ.4.6. Інтерференція. У мовленні білінгва наявний взаємовплив використовуваних мов, що виявляється в будь-яких мовних підсистемах: у фонетиці, у граматиці, у лексиці. Будь-який вплив однієї мови білінгва на іншу, а також результат цього впливу називається *інтерференцією*. Переважно під інтерференцією розуміють лише неконтрольовані процеси, а свідомі запозичення до неї не зараховують.

Напрямок інтерференції може бути різним. Найчастішою є інтерференція рідної мови на іншу, але якщо друга мова стає основною, то і вона може впливати на рідну. Це легко побачити на українському мовленні представників української діаспори зі США, Канади, що проживають в іншомовному середовищі не один десяток років.

Інтерференція – це явище, властиве індивіду, але за масової двомовності однотипні інтерференційні процеси характеризують мовлення багатьох осіб, і, усталившись в ідіолектних мовних системах, вони починають впливати також і на мовну компетенцію монолінгвів, що зумовлює мовні зміни. Якщо інтерференція набуває визнання в мові (стає частиною стандарту певного мовного коду), вона не відчувається в цьому коді як щось невласне, тобто перестає бути такою для усіх, крім лінгвістів.

Усі явища, що зараховуються історичною лінгвістикою до числа субстратних і суперсубстратних, поштовхом свого виникнення мають інтерференцію. Навіть ті діакронні зміни, що зазвичай вважаються результатом внутрішньомовних процесів, можуть пояснюватися інтерференційною взаємодією різних кодів однієї мови.

Чим більша різниця між мовами, тим теоретично більше потенційних можливостей для інтерференції, але у споріднених мовах вона менш помітна самому мовцеві. Тому в білінгвів, які вільно володіють і постійно користуються близькоспорідненими мовами, інтерференція стає майже невідторотною.

ХІІІ.4.7. Мовна варіативність. Розгляд механізмів кодового перемикування й інтерференції повинен враховувати *мовну варіативність*.

Уміння носія мови по-різному виражати той самий смисл називається його *здібністю до перифразування*. Ця здібність, поряд зі здібністю встановлювати смисл зі сказаного й умінням відрізняти правильні фрази від неправильних, складає підґрунтя *володіння мовою*.

Варіативність виявляється на всіх ярусах мовленнєвої комунікації – від володіння засобами різних мов до усвідомленого допущення мовцем різних

фонетичних або акцентних, морфологічних варіантів, що є характерними ризами однієї мови (в сучасній українській літературній мові це варіанти типу *дідусу* і *дідусеві* і под.).

Між цими полюсами містяться різноманітні види мовного варіювання: наприклад, лексичні синоніми, які можна розглядати як варіанти вираження того самого смислу (*збільшуватися* – *посилюватися* – *зростати* та ін.), хоча це питання розв'язується в лінгвістиці неоднозначно, тому що дуже часто синонімія буває пов'язана з різницею в значеннях одиниць, що утворюють синонімічний ряд: *вітер посилюється*, але *не зростає*, *проблеми зростають*, але *не посилюються* та ін. Тому в сучасній лінгвістиці щодо різних видів синонімії поняття варіанта й варіативності не використовуються. Вони застосовуються здебільшого до таких відмінностей мовних одиниць, що не пов'язані з різницею в їхньому значенні. Отже, *варіативність* – це насамперед невідповідності в зовнішньому вигляді, у формі мовних знаків, які мають той самий смисл.

З соціолінгвістичного погляду, явище варіативності заслуговує на увагу тому, що різні мовні варіанти можуть використовуватися залежно: а) від соціальних розбіжностей між носіями мови і б) від розбіжностей в умовах мовленнєвого спілкування.

Так, У. Лабов встановив, що початковий приголосний у таких словах, як *thick* „тонкий”, *htick* „товстий” і под. реалізується по-різному в мовленні представників вищих соціальних шарів американського суспільства (він назвав цей варіант престижним) і в мовленні інших соціальних груп. Негри – носії American English значно частіше, ніж інші групи мовців, редукують приголосний <g> у позиції перед приголосним, тобто при вимові слів типу *first* „перший”.

Це – один вид варіювання, *власне-соціальний* (ще його називають *стратифікаційним*, оскільки він відображає стратифікацію мовного співтовариства на шари і групи). У. Лабов називає такого типу варіанти, що залежать від соціальних характеристик мовців, *індикаторами*: кожний варіант наче вказує на соціальний стан носія мови [Лабов 1975: 50].

Крім цього, використання допущених нормою варіантів може залежати від умов мовлення: від стилю, жанру, ступеня уваги мовця до власного мовлення, офіційності / неофіційності обставин тощо. Ті самі носії мови можуть вибирати різні варіанти залежно від таких умов. Так, за офіційних обставин, коли мовець прагне контролювати свою вимову, він добирає більш чітко акцентовані форми. Варіанти такого типу У. Лабов називає *маркерами*: вони маркують різні стилі мовлення, до яких належать різні варіанти однієї мовної одиниці.

ХІІІ.4.8. Мовна норма. *Норма* – це сукупність правил вибору й уживання мовних засобів (у певному суспільстві у відповідну епоху). Поняття *норми* нерозривно пов'язано з поняттям *літературної мови*. Літературну мову називають часто *нормованою мовою*.

Норма є підґрунтям цілісності і зрозумілості літературної мови. Вона визначає, що правильно і що неправильно, вона рекомендує одні мовні засоби і способи вираження як „законні” (наприклад: *документ, автори, в клубі, в Україні*) і заперечує інші як такі, що суперечать мовним законам, традиціям.

Норми історично змінні, але їх зміна є поступовою. В розвинених мовах норма залишається стабільною протягом багатьох десятиліть. Але все-таки, якщо зіставити українську мову початку ХХ ст. з українською мовою початку ХХІ ст., то легко виявити певні розбіжності між нормативними настановами, яких дотримувалися прихильники норми обох епох. Така зміна мовних норм – явище природне. Важко уявити собі суспільство, в якому змінювався б соціальний устрій, звичаї, стосунки між людьми, розвивалися наука і культура, а мова протягом століть залишалася б незмінною. Але хоча норма змінюється разом з розвитком самої мови, в принципі вона *консервативна*: якщо вона є підґрунтям цілісності і загальнозрозумілості літературної мови, то властивість консервативності їй цілком необхідна. „Якби літературне наріччя, – наголошував О. М. Пешковський, – змінювалося швидко, то кожне покоління могло б користуватися літературою своєю і попереднього покоління... Але за таких умов не було б і самої літератури, оскільки література будь-якого покоління створюється усією попередньою літературою. Якби Чехов уже не розумів Пушкіна, то, можливо, не було б і Чехова, занадто тонкий шар ґрунту давав би надто слабку поживу літературним паросткам. Консерватизм літературного наріччя, об'єднуючи віки і покоління, створює можливість єдиної могутньої багатовікової національної літератури”. Літературною нормою, за твердженням О. М. Пешковського, „визнається те, що було, і почасти те, що є, але зовсім не те, що буде” [Пешковский 1959: 54–55].

Літературна норма виконує важливу соціальну і культурну функцію. Усі соціально важливі сфери людської діяльності обслуговуються нормованою мовою: без неї важко уявити собі функціонування науки, освіти, культури, розвиток техніки, законотворчості, справочинства тощо. Норма відіграє роль фільтра: вона пропускає в літературний вжиток усе яскраве, гостре, образне, що наявне в народному мовленні і, водночас, відсіює усе випадкове, невиважене.

Норма динамічна: вона не поділяє суворо мовні засоби на гарні і погані, не прогнозує: перші треба вживати завжди, а інші – не вживати ніколи. Правильне й доцільне в одних умовах мовлення (наприклад, у побуті) може виглядати як недоцільне в інших (наприклад, у монографії). Залежність літературної норми від умов, в яких реалізується мовлення, називають *комунікативною доцільністю* норми.

Маючи на увазі різницю норми культивованої і норми як результату тривалої традиції, Е. Косеріу запропонував розмежовувати два значення поняття *норма*: в широкому смислі „норма корелює не тому, що „можна сказати”, а тому, що уже „мовлено” і що за традицією „говориться” в аналізованому суспільстві” [Косеріу 1960: 175], а у вузькому значенні норма – це результат цілеспрямованої діяльності суспільства щодо відбору і фіксації відповідних мовних засобів як зразкових, рекомендованих до вжитку.

Потуги суспільства щодо збереження норми, цілеспрямоване опрацювання правил і приписів, покликаних сприяти такому збереженню й науково обґрунтованому оновленню норм, називається *лінгвістичною кодифікацією*. Кодифікації переважно підлягає не вся національна мова, а тільки ті її підсистеми (субкоди), що є найважливішими в соціальному і комунікативному аспектах. Таким соціально і комунікативно важливим засобом спілкування найчастіше постає *літературна мова*, яка в письмовій своїй формі називається *кодифікованою* підсистемою національної мови, на відміну від інших підсистем, які не підлягають кодифікації і тому називаються *некодифікованими* (територіальні діалекти, соціальні і професійні аргі і жаргони, койне, піджини).

XIII.4.8.1. Літературна мова (стандарт). Історично літературною називали мову, якою створювалася художня література, на відміну від мови побуту, ремесел, промислів та ін. Це характерно і для української літературної мови, і для більшості літературних мов Європи: історично їхню основу склала мова поезії, художньої прози, почасти народного епосу і релігійної літератури.

Для розмежування понять *літературна мова* і *мова літератури* для першої інколи використовують як синонімічний термін *стандарт*, або *стандартна мова*. Наприклад, в англійській лінгвістичній традиції використовуються саме цей термін – *standard language, standard English*. В українській лінгвістичній термінології така термінологія не усталилася.

Загалом зміст терміна *літературна мова* радикально змінився: літературним стали вважати той різновид національної мови, що найпридатніший для комунікації в більшості соціальних сфер – у науці, освіті, дипломатії і юриспруденції, в ділових стосунках між людьми й установами, в повсякденному спілкуванні культурних людей. Мова художніх творів – це щось особливе: її основу складає літературна кодифікована мова, але широко використовуються елементи і будь-яких інших, некодифікованих підсистем національної мови – просторіччя, діалектів, жаргонів.

Поняття літературної мови може визначатися як на підставі лінгвістичних властивостей, що притаманні цій підсистемі національної мови, так і шляхом відмежування сукупності носіїв певної підсистеми, виокремлення її із загального складу людей, що користуються відповідною національною мовою. Перший спосіб визначення є лінгвістичний, інший соціологічний.

Прикладом лінгвістичного підходу до кваліфікації сутності літературної мови є визначення М. В. Панова: „...якщо в одному із синхронних різновидів мови певного народу долається нефункційна різноманітність одиниць (вона менша, ніж в інших різновидах), то цей різновид стає літературною мовою щодо інших” [Панов 1966(а): 56]. Учений імплікував такі важливі властивості літературної мови, як її послідовна нормованість (не просто наявність єдиної норми, але й свідоме її культивування), загальнообов’язковість її норм для всіх мовців певної літературної мови, комунікативно доцільне використання засобів (ця властивість впливає із тенденції до їхнього функційного розмежування) та ін. Визначенню властива суттєва диференційна сила: воно чітко відмежовує літературну мову від інших підсистем національної мови.

Із соціолінгвістичного погляду, власне-лінгвістичний підхід до визначення мовних підсистем, і зокрема літературної мови, недостатній. Він не дає відповіді на питання, кого, які шари населення треба вважати носіями певної підсистеми, і в цьому сенсі визначення, що ґрунтуються на суто лінгвістичних критеріях, неопераційні. Тому під час розв’язання завдань соціолінгвістичного вивчення мови інколи використовують інший, „зовнішній” критерій визначення поняття *літературна мова* – через сукупність носіїв певної мови.

Застосування „зовнішнього” критерію вимагає особливої уваги. Обстежуючи із соціолінгвістичною метою сукупність носіїв певної мови, науковці сформулювали такі ознаки, якими носії літературного варіанту національної мови повинні відрізнитися від осіб, що користуються іншими підсистемами (діалектами, просторіччям, жаргонами): 1) українська мова є для них рідною; 2) вони народились і тривалий час (все життя або більшу його частину) живуть у місті; 3) вони мають вищу бо середню освіту, яку здобули в навчальних закладах з викладанням усіх предметів українською мовою.

Таке визначення корелює з традиційною уявою про літературну мову як мову освіченої, культурної частини народу. Зазвичай спостереження свідчать, що особи, для яких українська мова нерідна, навіть у тому разі, коли мовець володіє нею вільно, виявляє у своєму мовленні риси, які певною мірою зумовлені інтерференцією. Так, у мовленні росіян, які володіють українською мовою, регулярно використовується проривний [г] замість фарингального, усталеного в українській літературній нормі. Це не дає змогу досліднику вважати таких людей однорідними в мовному відношенні з особами, для яких українська мова рідна.

Також цілком очевидно, що місто сприяє взаємному впливу різнодіалектних мовленнєвих стихій, змішуванню діалектів. Вплив мови преси, радіо і телебачення, мовлення освічених прошарків населення в місті виявляється значно швидше, інтенсивніше, ніж у селі. Крім того, в селі літературній мові протиставлена організована система одного діалекту (хоча в сучасних умо-

вах і значно послаблена впливом літературного мовлення), а в місті – так званий інтердіалект, складники якого перебувають між собою в нестійких, мінливих відношеннях. Це зумовлює нівелювання діалектних мовленнєвих рис або призводить до їхньої локалізації (наприклад, тільки в сімейному спілкуванні) чи до повного їх витіснення під впливом літературного мовлення. Тому люди, які, хоч і народилися в селі, але усе свідоме життя мешкають у місті, також мають бути включені – поряд з корінними городянами – в поняття „мешканці міста”.

Сам критерій „наявність вищої або середньої освіти” уявляється необхідним тому, що роки навчання в школі і вищому навчальному закладі сприяють повнішому, досконалішому опануванню норм літературної мови, тому що навчання реалізується винятково літературною мовою.

Літературній мові притаманні певні властивості, з-поміж яких значущими постають: 1) *кодифікованість*: вона характеризується відносно стійкою нормою, єдиною й обов’язковою для усіх мовців, і ця норма цілеспрямовано культивується; 2) *поліфункційність*: вона придатна для використання в різноманітних сферах людської діяльності. Згідно з різноманітними сферами використання і різними функціями, що вона виконує, літературна мова поділяється на різновиди (книжний і розмовний) і *стилі* (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, конфесійний). Функційні стилі диференціюються на *мовленнєві жанри*; 3) *соціальна престижність*: постаючи компонентом культури, вона являє собою таку комунікативну підсистему національної мови, на яку орієнтуються всі мовці, незалежно від того, чи володіють вони цією підсистемою або якою-небудь іншою. Така орієнтація означає не стільки прагнення опанувати літературну мову, скільки розуміння її більшої авторитетності порівняно з територіальними діалектами, просторіччям, соціальними і професійними жаргонами.

ХІІІ.4.8.2. Діалект. Термін *діалект* використовується переважно на позначення територіальних різновидів мови і найчастіше застосовується до різновидів мовлення, якими користуються сільські мешканці, хоча у спеціальній літературі можна зустріти словосполучення „соціальні діалекти”, „міські діалекти”, „професійні діалекти” та ін. Так, Є. Д. Поливанов писав про соціальні діалекти і соціальну діалектологію як про науку, що повинна стати в один ряд з традиційною діалектологією, що вивчає селянські говори. В американській соціолінгвістиці є чимало досліджень про міські діалекти; зокрема, до діалектів зараховують мовлення негритянського міського населення США, англійська мова якого суттєво відрізняється від інших різновидів American English. Французькі лінгвісти поряд з терміном *діалект* (*dialecte*) використовують термін *патоа* (*patois*), що також позначає локально обмежене мовлення відповідних груп населення, переважно сільського (в іншому значенні цей термін позначає неправильне мовлення з елементами аргю і жаргонів).

Територіальний, або місцевий, діалект за своєю назвою свідчить насамперед про географічний, ніж соціальний, поділ мови. Але територіальна ло-

калізованість – лише одна з характерних рис цієї підсистеми національної мови. Водночас це й соціальний мовний різновид, оскільки місцевий діалект властивий особам, що об'єднані відповідними соціальними стосунками і територією мешкання. До основних властивостей територіальних діалектів належать: 1) соціальне, вікове обмеження кола носіїв діалекту (це здебільшого сільські мешканці старшого покоління); 2) обмеження сфери використання діалекту сімейними і побутовими ситуаціями; 3) утворення *напівдіалектів* як результат взаємодії і взаємовпливу різних говорів і пов'язана з цим зміна відношень між елементами діалектних систем; 4) нівелювання своєрідності діалектного мовлення під впливом літературної мови (шляхом засобів масової інформації, книг, системи освіти та ін.).

ХІІІ.4.8.3. Соціолект. Термін виник у лінгвістиці порівняно недавно – у другій половині ХХ ст. Він утворений з двох частин – частини *соціо-*, що вказує на відношення до суспільства, і другого компонента слова „діалект”; це, по суті, стягнення в одне слово словосполучення „соціальний діалект”.

Соціолект – це сукупність мовних особливостей, притаманних якій-небудь соціальній групі – професійній, віковій та ін., – у межах тієї чи тієї підсистеми національної мови. Прикладами соціолектів постають мовлення моряків (морський жаргон), школярів (шкільний жаргон), кримінальний жаргон, аргі хіпі, студентський сленг, комп'ютерний сленг, різні торговельні аргі (наприклад, „човникарів”, продавців наркотиків та ін.) і под.

Термін *соціолект* зручний на позначення різноманітних і схожих одне на одного мовних утворень, яким властиві спільні об'єднувальні ознаки: такі утворення обслуговують комунікативні потреби *соціально обмежених* груп людей.

Соціолекти не утворюють цілісних систем комунікації. Соціолекти відбивають особливості мовлення – у формі слів, словосполучень, синтаксичних конструкцій. Підґрунтя соціолектів – словникове і граматичне – здебільшого мало чим відрізняється від характерної основи певної національної мови. Так, у сучасному кримінальному аргі існує досить значна кількість специфічних позначень, у тому числі метафоричних: *балда* „голова”, *кусок* „тисяча гривень”, *мент* „міліціонер”, *хаза*, *малина* „злочинський притон”, *хрусти* „гроші”, *шмонати* „обшукувати”, *етапка* „пересильна в'язниця” та ін., але відмінювання й дієвідмінювання таких слів, їхня сполучуваність у реченні реалізуються за усталеними загальномовними моделями і правилами; загальномовною є й лексика, що не позначає які-небудь специфічні реалії „професійного” й побутового життя злочинців (*Ударили мене по балді; Це він купив за два куски* та ін.).

ХІІІ.4.8.4. Ідіолект. Ідіолект (від грец. *idios* „свій”, „особливий”). Під ідіолектом звичайно розуміють індивідуальне використання системи мови, а саме: „сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія певної мови” [Виноградов 1990: 171].

Насправді ніколи не говорять просто „по-українськи”, „по-німецьки” або „по-французьки”, а завжди розмовляють певним різновидом української, німецької або французької мови; і цей різновид відрізняється не лише специфічними ознаками, що притаманні окремій соціальній або територіальній групі, але й суто індивідуальними особливостями вживання тих чи тих форм, слів, зворотів та ін. На відміну від соціального або територіального варіювання це – винятково індивідуальне вживання мови. Не випадково стверджують: „...на світі стільки ж окремих мов, скільки індивідів” [Пауль 1960: 58]. У цьому сенсі будь-який ідіолект становить особливий стиль мовлення поряд з іншими ідіолектами.

Настанова на індивідуальне варіювання актуальна *a fortiori* в поезії. В художньому творі ідіолект збігається в багатьох рисах з образом автора, особливо якщо пов'язувати його з творчим ставленням до мови, а автора визначати як „індивідуальну словесно-мовленнєву структуру, що пронизує лад художнього твору і яка визначає взаємозв'язок і взаємодію усіх його елементів” [Виноградов 1971: 151–152, 211]. Індивідуально-авторське використання мови є насправді такою ж лінгвістичною проблемою, як і мовленнєві особливості будь-якого носія мови. На думку О. Г. Винокура, „якщо ми задумаємося над питанням про „мову письменника”, то це не тільки законне, але й обов'язкове завдання мовознавства <...> проблема того відділу мовознавства, який, за почином Женеvської школи, називається <...> лінгвістикою мовлення на відміну від лінгвістики мови” [Винокур 1991: 51]. Не можна уявити мову без постійної диференціації: „якби навіть раптом всі індивідуальні мови на певній території стали на мить зовсім тотожними, – пише Г. Пауль [Пауль 1960: 60], – то хвилиною пізніше виникли б уже зародки нових розбіжностей”. Оскільки „індивідуальні мови” – єдина емпірично дана нам реальність, часто роблять висновок, що мова – сума ідіолектів. Мова дійсно реалізується у вживанні, а будь-яке вживання є індивідуальним. Індивідуальне варіювання не можна абсолютизувати, тому що поряд зі специфічними особливостями наявні і загальні властивості. Не випадково, що, абстрагуючись від індивідуальних відмінностей, з-поміж основних форм існування мови виділяють також діалекти і соціолекти.

Ідіолект може, звичайно, варіювати від твору до твору, тексти того ж автора будуть нерівнорядними, а тексти різних авторів – аналогічними.

За визначенням, відношення форми до змісту в художньому творі має *персональний* характер, а естетичний об'єкт постає, за твердженням М. М. Бахтіна, „відповідною своєрідно здійсненою подією дії і взаємодії творця і змісту” [Бахтин 1975: 71]. Кожний літературний напрям, чи класицизм, чи романтизм, чи реалізм, характеризується власним ставленням до системи засобів вираження, а кожний автор – своїм ставленням до даної системи. Це стосується насамперед способів розуміння, перетворення і поетичного використання літературної мови. Художній твір визначається не тільки зовніш-

ньою традицією, але й тим, як ця традиція трансформується в тексті. Будь-який слововжиток симптоматичний тією мірою, якою відображає на загальному тлі традиції, специфіку індивідуального стилю: чим видатніший майстер, тим більшою мірою його творча манера розходиться із загальним стилем сучасної для нього епохи.

У вивченні ідіолекту особливе місце належить творчому використанню мови, релевантними тут можуть бути найрізноманітніші засоби аж до використання порівнянь, метафор, повторів, паралелізмів тощо. Особливості ідіолекту легко простежити навіть у порушенні правил сполучуваності, пор.: „наскрізь простуджений” (В. Підмогильний), „*Льолю й до того не виходило на розмову*” (М. Хвильовий). Показовими постають й асоціативні зв’язки між словами: так, П. Гіро зазначає, що, „gouffire” *провалля* асоціюється у творчості Бодлера з поняттями жаху, запаморочення і відповідно позначається як „чорне”, „темне” [Гіро 1980: 54].

Нові смисли можуть формуватися шляхом наближення слів, що не мали або давно втратили будь-який взаємний зв’язок. Г. О. Винокур наводить, зокрема, такі приклади: „Сокровище мое! Куда *сокрылось* ты?” (Сумароков); „Не находите ли, что *ясень* по-русски очень хорошо назван? Ни одно дерево так легко и *ясно* не сквозит в воздухе, как он” (Тургенєв); „*Вешается* на шею женатому! У!! *Повеса*, право, *повела*” (Островський); „*Гнев*, – соображал он, – *прогневаться, огневаться*, – вот он откуда, *гнев*, – из огня! У кого *огонь* в душе горит, тот и *гневен* бывает. А я бывал ли *гневен-то*? Нет во мне *огня*” (Горький)” [Винокур 1991: 30–31]. Зайвим є повторювати, що між словами „ясень” і „ясно”, „гнев” та „огонь” немає ніякого етимологічного зв’язку: слова наближаються винятково внаслідок звукової подібності, а ця подібність притягує смислову еквівалентність. Встановлення еквівалентності між різними семемами означає фактично утворення контекстуального класу. Причому цей новоутворений клас семем не збігається з наявними в мові системними класами.

До висловлень поетичного тексту не можуть бути застосованими правила істинності і неістинності. Наприклад, вислів „*льодяна прірва*” (Ш. Бодлер) – ні істинний, ні неістинний, а може бути тільки прийнятним або неприйнятним у відповідній системі координат. Щодо цієї системи, це – стан, у якому може перебувати об’єкт у семантичному універсумі певного ідіолекту. Так чи інакше, але обчислення предикатів у літературному тексті не можна виконувати на основі традиційних семантичних уявлень, що допускають інтерпретацію тільки щодо реальної дійсності. Оскільки мова в художньому тексті йде не тільки про те, що наявне в реальному світі, але й про те, що могло би бути за відповідних обставин, аналіз висловлень здійснюється щодо того світу, яким є світ аналізованого тексту.

Звернення до ідіолекту має принципове значення для характеристики індивідуального стилю, особливо якщо форма словесної побудови постає,

як стверджував М. Пруст, не тільки „питанням техніки, але й „бачення речей”. У цьому разі індивідуальне використання мови – це не просто специфічний зворот мовлення, а спосіб оформлення субстанції змісту, за яким можна говорити про концептуалізацію дійсності в цьому ідіолекті.

XIII.4.8.5. Арго. Жаргон. Сленг. Терміни *арго* и *жаргон* – французькі за походженням, *сленг* – англійський. Вони часто вживаються як синоніми. Видається доцільним розмежування цих понять: *арго* – це, на відміну від жаргону, певною мірою *таємна* мова, створювана спеціально для того, щоб зробити мовлення певної соціальної групи незрозумілим для сторонніх. Тому правильно говорити „злочинське арго”, „арго лірників” – бродячих продавців XIX ст., а не „злочинський жаргон”, „жаргон лірників”. Таке протиставлення торкається насамперед історії формування жаргонів й арго. Синхронно „секретність” кримінального арго вельми відносна; ті, хто бореться зі злочинністю, здебільшого знають цю мову цілком пристойно, а ідея тайно домовитися на арго в присутності передбачуваної жертви злочину виглядає вельми награно. Для цієї мети в межах конкретних злочинних угруповань створюються разові коди того ж типу, якими користуються у відкритому листуванні ворожі шпіони: звичним словам надаються особливі таємні значення, причому так, щоб для стороннього слухача мовлення не видавалося дивним і мало б свій усталений смисл, що складається із нормативних лексичних значень. „Прихованість” мови кримінальників найчастіше показна, розрахована насамперед на збереження групової ідентичності, на протиставлення „своїх” і „не своїх”. В арго існує багато слів, що, в силу незначної відмінності від нормативних, не можуть претендувати на секретність, в інших випадках зовнішньо не можуть бути пізнані як ненормативні. Невипадково в арго слово *люди* позначає лише тих, хто сповідує *злочинський закон*; якщо, увійшовши до камери, *злочин* (не будь-яка „особа, яка здійснила крадіжку”, як у нормативній мові, а той, хто має визнаний у кримінальному світі ранг *злочинця в законі*) запитусь: „*Люди є?*”, він має на оці тих, хто належить до кримінального світу. Ще одна причина існування арго – необхідність у задоволенні експресії. У зв’язку з цим багато словникових одиниць замінюються в арго відносно часто, інші, емоційно менш забарвлені, залишаються без змін протягом століть. Д. С. Лихачов наголошує ще одну причину виникнення й існування арго: особливістю злочинського мислення постає наявність елементів магійного ставлення до світу. Первісно-магічне сприйняття виявляється і на ставленні до мови: невдало, невчасно мовлене слово може викликати нещастя. У зв’язку з цим у злочинному світі звичні слова замінюються арготичними, існує також ряд табуованих тем, про які не прийнято говорити навіть на арго. Щодо цього кримінальне арго нагадує жаргонне і професійне мовлення мисливців, військових та ін.

Ступінь зрозумілості тексту на кримінальному арго сильно варіюється залежно від тематики. До жовтневого перевороту арго розвивалося цілком

автономно від загальноновживаної мови; в художній літературі арготична й інша жаргонна лексика вживалася майже винятково для мовленнєвої характеристики окремих персонажів (пор. дослідження О. Горбача). В Радянському Союзі в 1920-і роки у зв'язку з різким підвищенням соціальної мобільності населення мовна норма дестабілізується, повсякденна мова пронизується словами кримінального походження, частина з них постає частиною розмовного стилю, й походження окремих перестає усвідомлюватися: *барахло*, *по блату*, *липовий* (у значенні „несправжній”) і под.

З 1930-х років у зв'язку з посиленням офіційного контролю за письмовими текстами вони стають нормативнішими, але усне мовлення, насамперед молодіжний, армійський й інші жаргони, завдяки постійним масовим контактам представників усіх верств суспільства з пенітенціарною системою перебуває під помітним впливом арго. Арготична лексика широко використовується в невідцензурній художній літературі. В роки перебудови з відміною цензури суттєво арготизується мова усіх видів письмових текстів, засобів масової інформації і публічних виступів. З'являються твори, написані граничним виявом арготичної лексики – матизмами (пор. твори Л. Подерв'янського).

Термін *сленг* більш характерний для західної лінгвістичної традиції. За змістом він близький до того, що позначається терміном *жаргон*.

Арго, жаргон, сленг – це різновиди соціолекту. Специфіка кожного з цих мовних утворень може бути зумовлена професійним відокремленням тих чи тих груп або їхньою соціальною відмежованістю від усього суспільства. Комп'ютерний жаргон (сленг) – приклад *професійно* специфічних мовних утворень, злочинське арго, студентський сленг – приклади *соціально* специфічних субкодів. Інколи група може бути відокремлена і професійно, і соціально; для мовлення такої групи характерні риси і професійного, і соціального жаргону (арго, сленгу). Приклад – солдатський жаргон, оскільки військова справа являє собою професію, а люди, що займаються цією професією, живуть своїм, досить відокремленим від суспільства, життям.

XIII.4.8.6. Койне. Термін *койне* первісно застосовувався лише до загальногрецької мови, що сформувалася в IV–III ст. до н. е. і була єдиною мовою ділової, наукової і художньої літератури Греції до II–III ст. н. е.

У сучасній соціолінгвістиці койне розуміється як такий засіб узвичаєного спілкування, що пов'язує людей, які розмовляють різними регіональними або соціальними варіантами певної мови. Роль койне можуть реалізувати наддіалектні форми мови – своєрідні *інтердіалекти*, що об'єднують у собі риси різних територіальних діалектів, – або одна з мов, що функціонують у цьому ареалі.

Поняття *койне*, особливо є актуальним для опису мовного життя великих міст, у межах яких змішуються маси людей з різними мовленнєвими навичками. Міжгрупове спілкування в умовах міста вимагає напрацювання

такого засобу комунікації, який був би зрозумілий усім. Так постають *міські койне*, що обслуговують потреби повсякденного, здебільшого усного, спілкування різних груп міського населення.

Крім міських койне вирізняють *койне ареалу*, тобто певної території, де поширена певна мова (або мови). Так, у багатомовній республіці Малі (Африка) як койне використовується мова бамана, що має наддіалектну форму [Виноградов 1990]. Поняття *койне* інколи застосовується і до письмових форм мови – наприклад, до латини, що використовувалася як мова науки в середньовічній Європі.

ХІІІ.4.8.7. Просторіччя. *Просторіччя* – це мовлення неосвіченого і напівосвіченого міського населення, яке не володіє літературно кодифікованими нормами. Просторіччя можна розглядати як різновид койне. Сам термін *просторіччя* вживається переважно у вітчизняній соціолінгвістиці, оскільки просторіччя – властиве саме для української, російської мовних систем (пор. також поняття *суржику*). Якщо територіальні діалекти і літературна мова мають прямі аналоги в інших національних мовах, то у просторіччя таких аналогів немає. Ні французька підсистема *langue populaire*, ні те, що в англійській лінгвістичній літературі називають *nonstandard* або *illiterate speech*, не постають просторіччям, відрізняючись від останнього соціальною базою (склад носіїв) і структурними і функційними властивостями.

Так, *langue populaire* тільки в чомусь корелює з просторіччям: хоча цей різновид мовлення перебуває між аргі і фамільярним стилем літературної французької мови, він *аргоїзований* (насичений елементами різних соціальних аргі – значно більшою мірою, ніж просторіччя). Але найголовніше те, що *langue populaire* – це не лише соціальний, але й стилістичний різновид французької мови: носії літературної мови в ситуаціях невимушеного спілкування використовують елементи *langue populaire*. В українському літературному мовленні просторічні одиниці використовуються тільки з метою іронії, жарту, свідомого стилістичного контрасту і под.

Те, що можна зіставити з просторіччям в англійській мові, зокрема в американському варіанті, – це так званий *спільний сленг*, але він не має своїх носіїв, а є функційно-стилістичним різновидом англійської мови (елементи спільного сленгу широко використовуються в засобах масової інформації); останнім часом окремі лінгвісти відстоюють тезу про необхідність виділення в українській мові так званого *спільного жаргону*, що посідає проміжний стан між просторіччям і соціальними жаргонами (пор. праці Т. П. Ілика).

Ще складніша картина в німецькій мові, де проміжні (між літературною мовою і територіальними діалектами) форми *Halbmundart* і *Umgangssprache* містять цілий комплекс мовних, функційних і соціальних ознак, що не дають змогу однозначно кваліфікувати ці мовні утворення до просторіччя за статусом і властивостями.

У споріднених слов'янських мовах, крім російської, де просторіччя виявлено найпоспідовніше, просторіччя також немає аналогів. Так, *obesna*

čestima – функційно-стилістичний різновид сучасної чеської мови, що є найближчою до просторіччя, відрізняється від просторіччя однією особливістю: вона використовується в побутових ситуаціях усіма, незалежно від рівня їхньої освіченості (див.: [Нещименко 1985]). Польські міські діалекти більшою мірою, ніж сучасне просторіччя (особливо російське), мають підґрунтям селянські говори; болгарські, сербські і хорватські міські койне наближені до їхньої діалектної основи (див.: [Толстой 1985]).

Просторіччя реалізується виключно в усній формі. Найтиповіші сфери і ситуації реалізації просторіччя: сім'я, черга, суд (покази свідків), кабінет лікаря і под. Загалом за сферами функціонування просторіччя легко зіставити з територіальними діалектами: в обох випадках домінують вузько побутові і внутрішньосімейні ситуації спілкування.

XIII.4.8.8. Суржик. З проблемою просторіччя пов'язане питання суржику. *Суржик* належить до специфічної форми побутування в Україні (пор. у Білорусії – *трасянка*; вважають, що білоруський термін виник за моделлю українського). Цей термін запозичений із сільськогосподарської лексики, де він означає: „1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші; 2. (перен., розм.) Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова” (Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. IX. – С. 854). Отже, *суржик* – це наслідок змішування двох різних субстанцій і пониження якості продукції внаслідок такого змішування. Словник Б. Грінченка цього значення не фіксує, хоча поряд з першим подає значення – „людина змішаної раси”, пор.: *Се суржик: батько був циган, а мати дівка з нашого села* (С. Черкасенко).

Саме гібридне явище українсько-російського мовлення виникло завдовго до укладання Словника Б. Грінченка, пор. партію Виборного і Возного в п'єсі „Наталка Полтавка” І. Котляревського, приклади з творів М. Кропивницького, М. Старицького та ін. Значний матеріал у цьому плані містять пам'ятки XVIII ст. з Лівобережної України.

На кінець XIX – початок XX ст. *змішана субмова* була уже поширеною (була фактом, даністю спонтанного мовлення як такого), про що переконливо написав В. Жаботинський: „*Був я ... на Дніпрі, прислухався до тамтешнього люду. Мене вразила їхня говірка – явне зіпсуття, явна хвороба української мови. Хохли просто сипали українськими словами, великоруськими зворотами, а основна мова та її склад були українські; виходило децю досить потворне, ні Богові свічка, ні чортіві шпичка. ... я замислився про вмирання малоросійської мови. Адже це безперечно, що вона вмирає. Чи зникне остаточно, чи ще прокинеться й буйно розквітне – інше питання... Занепадає говір, що ним розмовляли впродовж сторіч мільйони живих людей, і розмовляли не з примусу, а тому, що з ними цей говір народився і з ними зріс... Коли у вагоні третьої класи вслуховувався в цей сором української мови, мені –*

хоч я сам не малорос і не слов'янин – кортіло гукнути на цілий слов'янський світ: „Чому ви дозволяєте? Адже тут перед вашими очима остається збиток і згуба слов'янського добра!” (цит. за: [Феллер М. 1994: 105–106]).

У період українізації (20-ті роки) постало завдання розширення функцій української мови, водночас активізувалась проблема змішаного мовлення. Аналізуючи склад українців, які за переписом 1930 р. визнали свою належність до українців, а своєю рідною мовою вважали російську (1 300 000), М. Скрипник констатував, що „...в них синтаксис і вся побудова мови українська, а вимова і певний запас слів російський. Значна частина таких громадян говорить по-українському лише з певною домішкою російських слів і виразів. Врешті, переважна частина таких громадян говорить мовою ламаною, мішаною, де здебільшого на основі української мови переплітаються слова українські із словами російськими, що мають українську вимову, з словами українськими, що мають вимову російську...” [Скрипник 1931: 32].

Згортання українізації почалося зі звинувачень в утисках національних меншин, зокрема російської, до якої долучили і відомі 1 300 000 українців. Захищаючись, М. Скрипник наполягав на кваліфікації змішаної говірки як такої, що ґрунтується на українськомовній основі, тому „...у виборі початкової мови ... навчання можна в більшій частині місцевостей УСРР надати перевагу у виборі мови українській... треба констатувати, що такою мовною основою мішаної говірки дітей по містах, містечках і селищах є мова українська” (Там само).

М. Скрипник обґрунтував тезу про процеси *українізації* і *дерусифікації* (промова в Харківському машинобудівельному інституті восени 1932 року): „...ми стаємо на шлях дерусифікації робітників, техніків, інженерів тощо, що є українцями з походження, але говорять ламаною мовою, на три чверті російською і на одну чверть українською...” (цит. за: [Шліхтер О. Посилимо більшовицьку пильність на фронті боротьби за здійснення ленінської національної політики на Україні // Більшовик України. – Ч. 9–10. – 1932. – С. 62]).

Концепція *дерусифікації* була кваліфікована як *насильницька* і *механічна* українізація. По смерті М. Скрипника один із авторів численних розгромних статей, відштовхуючись від слів Й. Сталіна („...не можна примусити російські робітничі маси зректися мови й російської культури і визнати за свою культуру і свою мову українську”, бо це „суперечить принципів вільного розвитку національностей”), зверхньо наголошував: „Ці слова нашого вождя т. Сталіна забув т. Скрипник, коли він висував вимогу дерусифікації пролетаріату, провадив механічну українізацію шкіл” (Там само; див. також: [Затонський 1933]).

Подальший розвиток радянського нормативізму наклав табу на проблему суржику, оскільки активно опрацьовувалася теза гармонійної українсько-російської двомовності, створення інтернаціонального лексичного фонду, зближення мов радянських націй. Суржик використовувався тільки як

художній засіб (п'єса О. Корнійчука „В степах України” – образи Часника і Галушки). Було створено дует Тарапуньки і Штепселя, де україномовний Тарапунька був таким собі дурником, а російськомовний Штепсель – носій передових ідей. Це досить вдало втілювало в життя ідеї влади. В науковому плані дослідження суржик у було повністю табуйоване.

Виразне визначення *суржик* подав Б. Антоненко-Давидович: „Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова однієї мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч, чи, як кажуть у нас, на Україні, суржик” [Антоненко-Давидович 1991: 12].

Розпочато дослідження суржик у 90-ті роки ХХ ст. Одна з перших дослідниць суржик у Олександра Сербенська кваліфікувала його як zdeгpado-вану під тиском русифікації форму українського мовлення, наголосивши також поряд з лінгвістичним вагомий психологічний аспект його негативно-го впливу на свідомість, оскільки „скалічена мова отуплює людину, зводить її мислення до примітиву... Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову...” [Антисуржик / За заг. ред. О. Сербенської. – Львів, 1974. – С. 6–7].

Постали спроби теоретичного осмислення антисуржик у [Кознарьський 1998; Труб 2000; Врублевська 2002]. На сьогодні ця проблема далека від свого теоретичного узагальнення й належного осмислення, оскільки необхідні моделі розрізнення типів суржик у, його аналізу, простеження його специфіки в українському усно-розмовному просторі.

У мовознавстві *суржик* дефінується здебільшого як одна з форм українського просторіччя, оскільки виходять з того, що слово *суржик* „живається переважно щодо українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими ... російськими елементами: *самольот, січас, тормозити, строїти, кидатися в очі, займатися в школі, гостра біль*” [Ленець К. В. Суржик // Українська мова (Енциклопедія). – К., 2000. – С. 616], пор. також статтю про просторіччя, де суржик визначено як одну з форм просторіччя: [Тараненко О. Просторіччя // Українська мова (Енциклопедія). – К., 2000. – С. 499]]. Є непоодинокі спроби кваліфікувати *суржик* як окрему мову, наголошуючи, що суржик – це „спотворена, просторічна форма першої підлеглої ... мови, яка є результатом мало усвідомленої спроби мовця наблизитися до опанування не першої домінуючої мови” [Труб 2000: 52]. У цьому разі розгляд суржик у здійснено на теоретичних засадах кваліфікації мовних систем.

Важливим постає теоретичне осмислення просторіччя. Переконливою є його кваліфікація як одного „...зі структурно-функціональних некодифікованих різновидів загальнонародної мови, який, не будучи обмеженим територіальними або вузько соціальними рамками, разом з діалектами та жарго-

нами протистоять літературній мові, її розмовному стилю. Основна форма функціонування просторіччя – усно-розмовна мова осіб, не знайомих у необхідному обсязі з літературними нормами внаслідок недостатньої освіченості” [Тараненко О. Просторіччя // Українська мова (Енциклопедія). – К., 2000. – С. 498]. Заявлене визначення дає змогу розглядати просторіччя у сфері мовлення, що „перебуває поза нормами мовного стандарту” [Масенко 2004]. Відповідно до цього суржик можна виокремити з-поміж просторіччя, простежуючи його співвідношення з іншими формами і виявами просторіччя.

Явище суржику спричинене намаганням носіїв української сільської говірки (можливо, літературного стандарту) пристосуватися до російськомовного міського середовища. Соціальне середовище, в якому виникає суржик, – це сільські жителі, що пристосовуються до російськомовного населення міста. Утворюється він шляхом стихійного засвоєння російської мови під час безпосередніх контактів з її носіями, а не шляхом поступового опанування другої мови в процесі її вивчення. Він створюється внаслідок хаотичного заповнення зруйнованих ланок структури української мови елементами поверхово засвоєної російської мови. Проміжний характер цієї мовної суміші усвідомлюють і її носії. Вони часто у ході опитування ототожнюють себе з носіями тієї чи іншої мови: в українськомовному оточенні – з українськомовними, в російськомовному оточенні – з російськомовними.

ХІІІ.4.8.9. Диглосія і двомовність. Природні мови принципово неоднорідні: вони існують у багатьох різновидах, формування і функціонування яких визначаються соціальною диференційованістю суспільства і розмаїттям його комунікативних потреб. У деяких з цих різновидів є власні носії (територіальні діалекти та ін.). Інші різновиди постають додатковим засобом спілкування. Наприклад, студент використовує студентський жаргон здебільшого у „своєму середовищі”, а в інших ситуаціях використовує засоби літературної мови. Це стосується також професійних жаргонів: програмісти використовують комп’ютерний жаргон у невимушеному спілкуванні на фахові теми, а поза межами свого професійного середовища активними є слова і конструкції літературної мови.

Подібне володіння різними підсистемами тієї самої національної мови й використання їх залежно від ситуації або сфери спілкування називається внутрішньомовною *диглосією* (*диглосія* – від грец. δι – дво- і γλῶσσα – мова; буквально – „двомовність”).

Диглосія може позначати і володіння різними мовами, тоді термін вживається без означення „внутрішньомовна”.

Поняття і термін *диглосія* в 1959 р. увів у науковий обіг американський дослідник Ч. Фергюсон [Ferguson 1959]. До цього в лінгвістиці використовувався (почасти і сьогодні) термін *двомовність* – як переклад інтернаціонального терміна *білінгвізм*. А для ситуацій, у яких можуть функціонувати кіль-

ка мов, активно використовується термін *багатомовність* (пор. англ. *multilingualism*, фр. *plurilinguisme*).

Двомовність і багатомовність – це наявність і функціонування в межах одного суспільства (здебільшого – держави) двох або кількох мов. Багато сучасних країн дво- або багатомовні: країни Африки, Південно-Східної Азії, Індія та ін.

Функціонування двох і більше мов у суспільстві було б неможливим без двомовності окремих членів мовного співтовариства (навіть якщо індивід володіє кількома мовами, його часто називають білінгвом, а саме явище – білінгвізмом, або двомовністю).

Розрізняються три основні типи індивідуального білінгвізму. За *субординативного* білінгвізму мовці сприймають другу мову через призму рідної: поняття співвідносяться з лексичними одиницями рідної мови, а останні – з одиницями другої мови. В силу природної різниці семантичних структур двох мов у процесі породження і сприйняття тексту другою мовою обов'язковими є помилки типу анекдотичного сприйняття українського тексту (розмова українця з росіянином): *Который час? – За п'ятнадцать шоста. – Я не спрашиваю сколько будет через пятнадцать минут. Сколько сейчас.*

За *координативного* (чистого) білінгвізму дві мови цілком автономні, кожній властивий власний набір понять, граматичні категорії двох мов також незалежні. *Змішаний* білінгвізм в ідеалі передбачає єдиний механізм аналізу і синтезу мовлення, а співіснуючі мови розрізняються лише на рівні поверхневих структур. Л. В. Щерба називав таку комунікативну систему однією мовою з двома термінами. Звичайно, реально повного ізоморфізму граматичних систем двох мов не спостерігається, наявне лише їхнє більше або менше уподібнення.

Для українського мовного співжиття характерні усі три типи білінгвізму, але їхній вияв є надзвичайно специфічним і вимагає послідовного врахування під час розгляду особливостей мовної ситуації в кожному з регіонів держави. Політика українізації була тимчасовою тактикою більшовиків з метою заспокоєння прагнення українського народу до національного самоствердження.

XIII.4.8.9.1. 1930-ті роки: доба Великого терору й українська мова.

Нищення надбання української культури почалося з політичного процесу Спілки Визволення України. На цьому процесі було звинувачено 45 провідних українських вчених, письменників у шкідництві (Всеволод Ганцов, Григорій Голоскевич, Сергій Єфремов та ін.). Головний удар було зроблено проти Всеукраїнської академії наук: у 1931 р. розпустили історичну секцію, а її керівника М. Грушевського вислано до Москви (помер у 1934 році); закрито Державні курси української мови і Центральні державні курси українознавства; 1932 р. – закрито українські школи всіх типів, газети і журнали за межами України.

Після призначення на посаду секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева, якого перед тим вислали з України за спротив політиці українізації і корені-

зації, розпочалася *політика тотальної русифікації*. У лютому 1933 року звільнено М. Скрипника з посади наркома освіти, а призначено Д. Затонського. Тепер головним ворогом постає не великоросійський шовінізм, а український (місцевий) націоналізм. З 1933 року починається вкорінення тези про особливий статус російської мови як мови міжнаціонального спілкування в СРСР, як мови всесвітнього значення, мови творів вождів світового пролетаріату Леніна й Сталіна, що відповідно ставило в привілейоване становище носіїв російської мови в союзних республіках: „... російська нацменшість – це своєрідна нацменшість. Вона є національна більшість в союзному масштабі. ...Їх і за нацмен не вважали... Відмінність від інших нацмен полягає ... в тому, що ... російська мова на даному етапі є засобом культурного зв'язку у всесоюзному масштабі. Російська мова ... стала одною з світових. Тисячі пролетарів інших країн, поки ще капіталістичних, вивчають її, щоб в оригіналі читати твори Леніна, Сталіна...” [Затонський 1933: 111].

Тільки за один рік у Дніпропетровській області кількість дітей, які навчалися російською мовою, збільшилася більше, ніж удвічі, пор.: 1932 р. – 20 800 і 1933 р. – 48 000.

20.04.1938 р. прийнято спільну постанову Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У „Про обов'язкове навчання російської мови в неросійських школах України”. Внаслідок цього усі школи національних меншин перевели на російську мову викладання. Розпочинається скорочення викладання українською мовою в середній спеціальній і вищій школі, згортається українськомовне справочинство, українська мова витісняється з наукової сфери, звужується зовнішнє застосування української мови.

На думку Ю. Шевельова, „...радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або живцем перенесені з російської мови” [Шевельов 1978: 173].

Відбувається перегляд правопису: вилучають літеру *г*, вводять флексію *-і* для іменників III відміни, уніфікують правопис слів іншомовного походження під російський зразок та ін.

Нищівних ударів завдано по українській школі термінознавства. А. Хвиля, народний комісар освіти, закликав, щоб: 1) припинити негайно видання всіх словників; 2) переглянути словники і всю термінологію; 3) провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському Союзі і вживана на всій Україні; 4) переглянути кадри на мовному фронті і вигнати з цього фронту буржуазно-націоналістичні елементи; 5) переглянути український правопис та ін. [Хвиля 1933: 55]. Результатом цього стало створення спеціальних бригад, завданням яких був перегляд виданих словників, вилучення з них буржуазно шкідливої термінології і замінення її „інтернаціональною”.

Російсько-український словник 1948 року послідовно продемонстрував тенденцію наближення двох мов – російської та української, оскільки значна частина питомих українських слів зникла, а її заступили скальковані лексеми. Подібне відбувалося і в словотворі, де не рекомендувалося вживати прикметники на **-ов(ий)** замість прикметників на **-н(ий)** тощо. Тавро „українського фашизму” було покладено на все мовознавство, на всі наукові видання Інституту української наукової мови і Науково-дослідного інституту мовознавства” [Масенко 2004]. У другій половині 30-х років молоде покоління українців майже повністю було позбавлене українських підручників, оскільки вони були заборонені (автори О. Курило, П. Бузук, Є. Тимченко, О. Синявський та ін.). Вся мовна політика була спрямована на перетворення української мови на бліду копію російської мови. В такому разі цілком підтверджувалася теза про її меншовартість, а значить – і непотрібність. „Напрямок мовознавчих досліджень в УРСР ... мали визначати такі три головні постулати: 1. Теза про „благотворність” впливу російської мови на українську, потребу зближення двох „братніх” мов і „гармонізацію” українсько-російської двомовності. 2. Теза про необхідність формування спільного лексичного фонду мов народів СРСР. 3. Вимога широкого впровадження інтернаціоналізмів” [Масенко 2004: 46].

ХІІІ.4.8.9.2. 1950–1960-ті роки: мовознавство шістдесятників – нові реалії осмислення наслідків попередньої доби. Десталінізація й лібералізація в 50–60-ті роки покликала в науку нову хвилю свідомих патріотів. Саме в цей час було започатковано цілу серію нових видань, які мали непересічне значення: Українсько-російський словник: В 6-ти томах; розпочато планову роботу над Словником української мови: В 11-ти томах; багатотомною „Історією міст і сіл України” тощо.

Русифікація неросійських народів Радянського Союзу залишалася основним напрямом національної політики КПРС. Звуження функцій національних мов у низці республік створювало ілюзію добровільної відмови населення від своїх мов і давало змогу проголосити тезу про „другу” рідну мову – російську, що й формалізовано на ХХІІ з’їзді КПРС.

Проведена в 1958 році реформа освіти ввела в законодавство положення про вільний вибір мови навчання і вільний вибір вивчення другої мови в російських школах. Продовжувалося панівне становище російської мови і у видавничій сфері. Так, наприклад, Техвидав України в 1963 році випустив 121 назву книжок російською мовою і тільки 32 українською (підручників російською мовою – 11, українською – 1).

На початку 60-х років у системі Академії наук СРСР було створено наукову раду з проблеми „Закономірності розвитку національних мов у зв’язку з розвитком соціалістичних націй”. Внаслідок здійсненого аналізу було запропоновано усі мови поділити на перспективні і неперспективні. До перших поряд з російською було зараховано: вірменську, грузинську, латиську,

литовську, естонську. Всі інші попали в розряд неперспективних [XXII съезд КПСС и задачи изучения закономерностей развития современных национальных языков Советского Союза // Вопросы языкознания. – 1962. – № 1. – С. 5–6]. Така кваліфікація ряду мов була зумовлена наслідком свідомого ставлення їхніх носіїв до своїх мов і спротив тотальній русифікації носіїв інших мов. Виключення цілої низки мов з перспективних (білоруська, українська, мови народів Середньої Азії) певною мірою викликало спротив навіть у цих республіках, і тому в числі 4 за 1962 рік цього ж часопису було проголошено, що процес стирання відмінностей між мовами є тривалим, його не можна уявляти як щось спрощене і механічне.

50–60-ті роки були періодом істотного поліпшення української лексикографії, оскільки в цей час з'являються: „Українсько-російський словник: В 6-ти томах” (1953–1963) – 120 тисяч слів; „Російсько-український словник: В 3-х томах” (на базі „Українсько-російського словника: В 6-ти томах”) – 1969 рік; розпочато роботу щодо підготовки Словника української мови: В 11-ти томах (вийшов протягом 1970–1980 років); вийшла низка перекладних словників типу „Польсько-український словник: В 2-х т.” (1958–1960”), „Українсько-англійський словник” (1957), „Французько-український словник” (1955), „Українсько-французький словник” (1963) та ін. Вийшла п'ятитомна „Сучасна українська літературна мова” (1969–1973), потім до неї було додано ще один том про словотвір сучасної української літературної мови; розпочато роботу над укладанням „Атласу української мови” (керівник – Ф. Жилко); видані окремі пам'ятки: „Лексис...” Лаврентія Зизанія (1964), „Лексикон словенороський” Памви Беринди (1961), „Синоніма славенороская” (1964) – упорядник В. Німчук; розпочато роботу над укладанням „Етимологічного словника української мови” (керівник О. Мельничук – до 4-го тому, 5 і 6 – В. Скляренко; вийшло шість томів). Водночас залишалися незмінними три визначальні постулати „ідеологічно правильного розвитку” української мови, визначені в 30-ті роки (див: [Масенко 2004: 53]). Заявлені засади відбито в першому і другому томах сучасної української літературної мови: „Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика” (1969) – підрозділ „Мова української соціалістичної нації” (автор І. Білодід), „Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія” (1973).

60-ті роки були періодом постановня нових досліджень, які суттєво відходили від трьох постулатів. Їх автори вважали спадщину 30-х знаковою, що підтверджувало тезу про неперервність розвитку наукового аналізу української мови. Такою постаттю був Б. Антоненко-Давидович (виступи на конференції з проблем української мови в 1963 році в Київському університеті та ін.). Поряд стоїть праця І. Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?” ([див.: Дзюба 1998; Дзюба 1990(а); Дзюба 1990(б)]). Б. Антоненко-Давидович поставив питання про повернення в українську абетку літери *ѣ*, низки граматичних форм, лексем (статті в часописі „Україна”, газеті „Літературна Україна” (1969–1970)).

У 60-ті роки постали і публікації І. Світличного „Гармонія і алгебра” (Дніпро. – 1965. – № 3) та ін., в яких він в іронічній формі з’ясовував значення низки мовознавчих праць (див. також статтю [Світличний 1970; передрук: Світличний 1990]). В одній зі статей він простежив механізм вилучення питомої української лексики, порівнявши „Російсько-український словник” за 1948 рік та „Російсько-український словник” за 1968 рік. Після першого арешту в 1965 році (30 серпня) і під час заслання І. Світличний серйозно працює над словником синонімів (див.: [Світлична Леоніда. Поруч з Іваном // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. – К., 1998]). На жаль, умови концтабору, а потім заслання дисидента І. Світличного на Алтай, де кліматичні умови були протипоказані йому за станом здоров’я, призвели до передчасної смерті.

Активно працював у 60-ті роки і Святослав Караванський, якого влада після заслання вислала за межі Радянського Союзу. З 1979 року він перебуває в США (див. праці: [Караванський 1994; Караванський 2001]). Автор намагається простежити процеси вилучення питомо українських форм і слів та заміни їх суто російськими або скалькованими, заміни українських словотвірних моделей російськими. Значну увагу приділяє С. Караванський роботі над упорядкуванням українського синонімічного фонду [Караванський 1993], проблемам перекладу [Караванський 1998].

XIII.4.8.9.3. 1970-ті – початок 1980-тих років: „глобалізація” русифікації. 70-ті роки значною мірою нагадували 30-ті. Саме в ці роки було сформульовано тезу про нову історичну спільність – радянський народ [Брежнев 1974]. Ця теза і визначила суть мовної політики в 70-ті роки: боротьба з українським буржуазним націоналізмом.

Після зняття П. Шелеста з посади першого секретаря ЦК Компартії України на його місце прийшов В. Щербицький (1972–1988). Його правління здебільшого кваліфікують як „період безжального викорінення всього, що містило хоча б найменший натяк на українську самобутність” [Грицак 1996: 286]. На кінець 1987 року в Україні у 4 500 російськомовних школах навчалося більше половини всіх учнів, а в Києві з 300 000 учнів українською навчалося тільки 70 000 [Субтельний 1991: 462]. На 1988 рік майже усі наукові журнали з точних і природничих наук виходили російською мовою [Павличко 1988: 41]. Від 1969 до 1980 років загальна кількість журналів, що виходили українською мовою, знизилася з 46 % до 19 %; відсоток книг, що виходили українською мовою, між 1958 і 1980 роками впав відповідно з 60 % до 24 %.

Протягом 70-х – початку 80-х років українську мову було витіснено з театрів. Із семи театрів юного глядача лише один Львівський театр був українськомовним. Російськомовними були і всі театри музкомедії в Україні. З 50 театрів-студій тільки два були українськомовними. Українськомовного кіно, по суті, не існувало, а у фільмах розмовляли українською хіба що бандерівці.

1978 рік – Постанова ЦК КПРС про посилення вивчення і викладання російської мови та літератури; 1983 рік – Постанова про посилене вивчення російської мови, поділ класів в українських школах на дві групи та підвищення зарплати вчителям російської мови на 15 %. Посилене вивчення російської мови було зорієнтоване на руйнацію стійкого українськомовного середовища, особливо в селах (див.: [Культура русской речи в национальных республиках 1984:40–41]).

Гармонізація національно-мовних взаємин стала однією з провідних проблем наукових інститутів (див. праці: [Белодед 1974; Белодед 1981; Русский язык – язык межнационального общения народов 1976; Русский язык – источник обогащения языков народов СССР 1978; Функционирование русского языка в близкородственном языковом окружении 1981; Культура русской речи в национальных республиках 1984]).

В останнє десятиліття існування СРСР можна цілком впевнено говорити про виконання усіх трьох постулатів національно-мовної політики. Були обґрунтовані характеристичні риси нової спільноти – радянського народу, які полягали в „єдиних принципах розвитку національних мов” у „сполученні з дією мови міжнаціонального спілкування” [Білодід 1973: 14–15].

Двомовність почали тлумачити як позитивне явище, стверджували, що в такому разі обидві мови мають високий рівень розвитку всіх функційних стилів, їх однаково використовує народ [Белодед 1981: 57], а російську мову трактували як другу рідну мову. Об’єктивно ж констатовано, що на масовому рівні у країні гармонійна двомовність ніколи не буває, оскільки вона засвідчує: 1) або стійку нерівновагу – перетворення на одномовність; 2) або ж розпад держави через міжмовний конфлікт.

Були заборонені усі інші теорії походження української мови, крім спільного походження трьох східнослов’янських мов з єдиного джерела – давньоруської мови (О. Шахматов).

У термінології була запроваджена обов’язковість спільних із російською мовою моделей творення [Белодед 1981: 66].

У розвитку художньо-белетристичного стилю увагу сконцентровано на боротьбі з так званими діалектизмами, розмовною лексикою, на уніфікацію синоніміки та ін. Чималі множини слів кваліфікували як застарілі. Так, наприклад, М. Шамота визначав як застарілі слова зразка *залюблений, часопис, здоровить, відсоток, небавом, набутки, під орудою, сьогодення, наразі, від дня* та ін. (див. праці: [Жовтобрюх 1975; Єрмоленко, Русанівський 1970]; публікації виступів: Шамота 1973; Плющ 1973 (цит. за: [Масенко 2004: 80])).

Такий підхід став результатом формування так званої „української дубль-мови”. Лінгвістичний феномен останньої визначено „максимально можливим однозначним збігом з російською – зарівно лексичним (слова добираються методом прямого калькування), як і граматичним (звідси витіснення із навчальних курсів і, зрештою, з живого мовлення двоїни, давноминулого

часу, кличного відмінка іменників – всього, що, за улюбленим висловом М. Суслова, „роз’єднує народи”)” [Забужко 1999: 120]. Таку „українську дубль-мову” цілком закономірно можна визначити як мертвонароджений новоязівський покруч, залишки якого і сьогодні наявні в українському діловому мовленні.

ХІІІ.4.8.9.4. Соціальна стратифікація української мови. Мовне середовище.

ХІІІ.4.8.9.4.1. Формування й активізація механізмів розриву між-генераційних і міжтериторіальних зв’язків. Мова повністю виконує свою державнотвірну функцію лише тоді, коли обслуговує потреби найширших верств населення. Найважливішим завданням постає подолання соціальної неповноти української мови. Російськомовна школа стала засобом розриву міжгенераційних і міжтериторіальних зв’язків, формування цілих просторових і генераційних лакун української мови.

Урбанізація мала в Україні суто російськомовний характер, внаслідок чого витворювалося своєрідне протистояння міста і села, витворення мовного бар’єру як константної величини. Згідно з переписом 1874 р., який провело в Києві Київське географічне товариство, можна зробити певні спостереження про тодішній стан української мови, хоча такі висновки є надто невідповідними, що мотивується нечіткістю питань анкети. Щодо питання про рідну мову, то пропонувалося зробити вибір між „общерусским” – літературною російською мовою і його „наріччями” – „великоросійським”, „малоросійським” і „білоруським” (за теорією „триєдиного російського народу”). За цим переписом російську мову та її „наріччя” назвали рідними 80 % киян, з-поміж них: 49,32 % вважали російську літературну мову, 39,26 % – малоросійське наріччя, 9,91 % – великоросійське наріччя і 1,51 % білоруське (Киевский телеграф. 30.03.1875. – Цит. за: [Масенко 2004: 120]. За цим переписом, уродженці України складали майже 74 % населення міста і вони становили більшість серед тих 49,32 %, що назвали рідною літературну російську мову, тому що всього „уродженців Московщини” з-поміж киян було менше 17 000, або 21,5 %.

У силу відсутності української мови в місті тут не міг утворитися найбільш значущий елемент урбанізації мови – міський український наддіалект. Російська мова в цих умовах також була позбавлена живого мовного підґрунтя. І все-таки російська мова м. Києва ХІХ і подальших століть позбавлена її співвіднесеності з національною самоідентифікацією, ментальністю та й політична свідомість киян – українська (пор.: [Забужко Оксана. Інший формат / Упорядник Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 20–21]).

ХІІІ.4.8.9.4.2. Російська мова й українська самотність: лінії дотику. Російська мова в Україні ХІХ – початку ХХ ст. була лише поверховим шаром, який не зачепив глибинних коренів культури, а мовна стихія села несла тенденцію до мовного оновлення. Така тенденція повністю зберігалася до

початку 30-х років ХХ ст. Розширення сфери вжитку української мови намітилося в 30-ті роки ХХ ст. Перепис 1926 р. засвідчив кількісну перевагу українців з-поміж киян, пор.: в Києві мешкало 41,6 % українців, 25,5 % – росіян, 26,3 % – євреїв, 3,3 % – поляків, 3,3 % – представників інших національностей [Енциклопедія українознавства 1994: 1011]. Саме в цей час урбаністична культура України почала набирати темпів. Саме цей показник був найтриповішим для російської мови в Україні, що відразу ж зрозуміли в Москві.

Було вжито адміністративних, репресивних заходів щодо припинення *українізації, дерусифікації, коренізації*. Було підірвано основи самобутності українського етносу. Маховик поглинання української мови в 70–80-ті роки на Півдні й Сході охопив навіть містечка і великі села.

Нині українська мова має статус державної, що, звичайно, сприяє підвищенню її престижу. В газетах навіть з'явилися публікації щодо специфіки протистояння української і російської мов як опозиції „високої” мови до „низької”, оскільки російською мовою здебільшого розмовляють у побуті, нею ллються брудні потоки „порнухи й чорнухи”. Внаслідок цього українська мова перетворилася на мову духовної і державнотвірної еліти, а російська мова – на мову пролетаріату, широких мас, соціальних низів, дрібної торгівлі та прикладного технічного забезпечення (журнал „Дивослово”, публікації в „Інтернеті”).

Треба бути свідомим, що елітарність мови не засвідчує її універсальності, повноту функцій. Для консолідації суспільства необхідно, щоб відповідною мовою користувалася більшість і визнавала право цієї мови на покриття усіх визначальних сфер для держави. Саме в цьому полягає одне з найактуальніших завдань розширення сфери української мови, її простору.

Нинішнє урбаністичне середовище створює комфортні умови для російської мови. Тому здебільшого навіть ті, хто в побуті користується українською мовою, в умовах вулиці переходить на російську. Якщо більшість відторгає мову, наприклад, на мітингу, то вона не сприймає цю мову навіть як репрезентант держави. На сьогодні немає вибору мови спілкування в місті на Півдні чи на Сході України, оскільки неформальне міське середовище суворо детерміноване російськомовною атмосферою міст (при поблажливому ставленні до суржику, розпізнавання „свого”).

ХІІІ.4.8.9.4.3. Українська Держава – єдиний мовно-державний простір. Двомовність в Україні – це модель поступового переходу в умовах Радянського Союзу до суцільної мовної одноманітності, тотожності (теза про „нову історичну спільність – радянський народ” і ґрунтувалася саме на мовних і культурницьких ознаках). Збереження такої ж двомовності сьогодні, посилення російськомовного побутового, технічного компонента засвідчує тільки прагнення відновити колишню цілісність (державну, імперську, навіть за умови проголошення „гуманної імперії” (А. Чубайс); свого часу усі імперії розпочиналися як гуманні, оскільки сильніший народ, нація прагнули

нести свою культуру у відсталі, на їхній погляд, провінції) в усіх її виявах, оскільки посилюване всіма засобами масової інформації почуття ностальгії за прекрасним минулим, неосяжними просторами дає змогу досить вправно маніпулювати масовою свідомістю. Одним із визначальних параметрів цієї свідомості постає російська мова, оскільки у свідомості середньостатистичного мешканця вона сприймається як єдиний простір, розчленований на територіальні шматки.

Російська мова в Україні ніколи глибинно не засвоювалася, здебільшого вона охоплює обмежену кількість лексем (за Ю. Андруховичем, мова з двох сотень слів, такий собі російський „піджин” (до цього можна додати – стрижені голови, спортивні китайські штани, сірість фізіономій, цитати з фільмів про різноманітних „бригадирів” та „високоелітні бригади” з супер-авто та супермобільними телефонами як найвищий авторитет суспільства, зразок для наслідування), що може тільки сигналізувати про духовне зубожіння, духовну „люмпенізацію”.

Важливим чинником є самоасиміляція, оскільки абсолютна більшість сучасної культури в Україні є не українською, то молоде покоління включається в пізнання життєвих позицій через російськомовну продукцію. Українська ж на цьому тлі має суто „музейний” вимір. Це сприяє відчуженню від інтересів Української Держави, набуттю стереотипних оцінок, сповідуваних у чужому менталітеті, і прагненню перенести такі оцінки на власний ґрунт.

Сьогодні функціонування української і російської мов у низці випадків нагадує диглосію, коли різні мови диференціюються за сферами вжитку. Такою ситуація не може залишатися довго: без належної підтримки українська мова (культура та ін.) втратить повністю свої позиції, що, поза всяким сумнівом, призведе до абсолютного позбавлення державності, невміння чітко диференціювати свої інтереси й інтереси народу чи держави, мовою яких користуєшся.

ХІІІ.4.9. Мовленнєва і немовленнєва комунікація. В соціолінгвістиці комунікація – це синонім спілкування, пор. також похідні: *комунікативна ситуація, комуніканти* (= учасники комунікативної ситуації) та ін. Комунікація може бути *мовленнєвою* і *немовленнєвою* (за іншою термінологією: *вербальною* і *невербальною* – від лат. *verbum* „слово, вираз”). Так, спілкування в низці спортивних ігор (баскетбол, футбол, волейбол) не обов’язково охоплює вербальний компонент або допускає його мінімально – як виклики: *Пас! Бери!* та ін. Не будь-яка фізична робота вимагає словесного спілкування, пор.: у цехах з високим рівнем шуму – штампувальний, ливарний – обходяться без слів, використовуючи різноманітні жести.

Переважна частина видів людської комунікації відбувається за допомогою мовлення. Ці різновиди насамперед і цікавлять соціолінгвістів. Мовленнєва комунікація відбувається в межах комунікативної ситуації.

XIII.4.9.1. Комунікативна ситуація. Комунікативна ситуація складається з: 1) мовця (адресанта); 2) слухача (адресата); 3) відношень між мовцем і слухачем і пов'язана з цим; 4) тональності спілкування (офіційна – нейтральна – дружня); 5) мети; 6) засобу спілкування (мова або її підсистема – діалект, стиль, а також парамовні засоби – жести, міміка); 7) способу спілкування (усний / письмовий, контактний / дистантний); 8) місця спілкування. Ці компоненти є *ситуативно змінними*. Зміна кожного з них зумовлює зміну комунікативної ситуації. Так, спілкування судді і свідків у залі судових засідань характеризується високим рівнем офіційності, чому підпорядковані й відповідні мовні засоби: змінюється місце, але усі інші ситуативні змінні зберігаються незмінними.

Звертання судді до свідка з метою вияснення біографічних даних передбачає форму питань і відповідей з належними синтаксичними властивостями діалогу (еліптичні висловлення, повтори тощо). Звертання судді до свідка з метою відтворити свідчення останнього на попередньому слідстві передбачає домінування монологу судді і лише підтверджувальну або заперечувальну реакцію свідка (змінюється мета спілкування, зі збереженням усіх інших ситуативних змінних).

XIII.4.9.2. Мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт. Усі названі величини мають стосунок до мовленнєвої комунікації. Мовленнєве спілкування – це синонім терміна *мовленнєва комунікація*. Обидва синоніми позначають двобічний процес, взаємодію людей під час спілкування. Термін *мовленнєва поведінка* акцентує на односторонності процесу: ним позначено ті властивості й особливості, якими розрізняються мовлення і мовленнєві реакції одного з учасників комунікативної ситуації – або мовця (адресанта), або слухача (адресата). Термін *мовленнєва поведінка* застосовують у випадку опису монологічних форм мовлення, наприклад, комунікативних ситуацій лекції, виступи на зборах, мітингу та ін. В аналізі діалогу важливим є розкриття механізмів взаємних мовленнєвих дій, а не лише мовленнєвої поведінки учасників. Отже, поняття *мовленнєве спілкування* охоплює і поняття *мовленнєвої поведінки* (про розмежування термінів *мовленнєве спілкування* і *мовленнєва поведінка* див. також: [Винокур 1993]).

Термін *мовленнєвий акт* позначає конкретні мовленнєві дії мовця в межах тієї чи тієї комунікативної ситуації. Наприклад, у ситуації купівлі товару на ярмарку між покупцем і продавцем можливий діалог, що містить різні мовленнєві акти: запит про інформацію (– *Скільки коштує ця річ? Хто виробник? З якого вона матеріалу?*), повідомлення (– *Дві тисячі; Китай; Натуральний шовк*), прохання (– *Відкладіть, будь ласка, я сходжу по гроші*), звинувачення (– *Ви мені неправильно порахували!*), погрозу (– *Я звернусь до комітету захисту прав споживача!*) та ін.

У середині XX ст. англійський філософ Дж. Остін започаткував теорію мовленнєвих актів. Його ідеї розвивали американські учені Дж. Сьорл і

Г. П. Грайс. Вони опрацювали *теорію мовленнєвих актів*, у якій констатували низку характерних для мовленнєвої комунікації закономірностей і сформулювали принципи й постулати, дотримування яких робить успішним той чи той мовленнєвий акт і загалом мовленнєву комунікацію (див.: [Грайс 1985: 222–223]).

Подальше опрацювання цієї теорії спрямоване на встановлення правил мовленнєвого спілкування, що не лише враховували б закономірності використання мовних засобів, але й визначали їх поєднання залежно від характеру комунікативної ситуації, пор. правила мовленнєвого спілкування, запропоновані американською дослідницею С. Ервін-Трипп [Ervin-Tripp 1971]. Сам термін *правило* вона використовує для опису, тобто для констатації окремих типових актів комунікації.

С. Ервін-Трипп розмежовує три типи правил: 1) правила добору мовних засобів: а) спільні для всіх соціальних верств; б) специфічні для різних соціальних верств і груп (пор.: вибір форми звертання, національна і соціальна різниця в цьому виборі); 2) правила лінеарності, тобто послідовності мовленнєвих дій у процесі комунікації: вітання, подяка та ін. У межах цих правил розглядаються формули прощання, запрошення і под.; 3) правила супряжності, тобто правила поєднання в одному контексті тих або інших лексичних, фонетичних, інтонаційних, синтаксичних та інших одиниць і властивостей. Підтипи цих правил: а) горизонтальні, що визначають відношення між одиницями бесіди в часі (їх хронологічну послідовність), і б) вертикальні, що визначають співвідношення в даних комунікативних умовах одиниць різних рівнів мовної структури (пор.: у відповідній синтаксичній конструкції може використовуватися тільки певна лексика і под.).

XIII.4.9.3. Комунікативна компетенція носія мови. У процесі мовленнєвої комунікації люди користуються засобами мови для побудови висловлень, що були б зрозумілі адресату. Знання тільки словника і граматики недостатньо для того, щоб спілкування було вдалим: треба знати ще умови вживання тих або тих мовних одиниць і їхніх поєднань. Отже, крім власне-граматики, носій мови повинен засвоїти „ситуативну граматику”, яка визначає використання мови не тільки згідно зі смислом лексичних одиниць і правилами їхнього поєднання в реченні, але й залежно від характеру відношень між мовцем й адресатом, від мети спілкування і від інших чинників, які разом з власне-мовними знаннями складають *комунікативну компетенцію* носія мови.

Р. Якобсон звернув увагу на те, що як слухачу людині властивий вищий рівень мовної компетенції, ніж у ролі мовця [Якобсон 1985: 382]. Ця невідповідність відображає фундаментальну різницю між двома інтелектуальними категоріями – *знанням* і *володінням*. Знання, наприклад, мови, може бути пасивним, тоді як володіння мовою передбачає наявність відповідних активних навичок у користуванні мовними засобами.

До сфери комунікативної компетенції належать правила етикету (в українському мовному співтоваристві вони торкаються, зокрема, вживання займенників *ти* і *ви*, в японській і корейській – різноманітних дієслівних форм ввічливості), правила спілкування дитини з дорослими, правила дотримання „соціальної дистанції” та ін. Більша частина цих правил і стратегій – „неписані”: ще не створені ситуативні граматики.

XIV. ТЕОРІЯ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

XIV.1. Категорії, рівні та одиниці лінгвоперсонології.

XIV.1.1. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології. У лінгвістичному просторі сучасних студіювань помітними є дослідження з лінгвоперсонології, що концентрують увагу на окремих її рівнях: орфографічному (О. М. Татаринцева [2007]), категорійному чи функційно-морфологічному зі спробою встановлення типології персонотекстів (Т. А. Головіна [2006]) або ж окреслюють загальне тло її проблематики (В. П. Нерознак [1995: 12–14; 1996: 114–116], Й. А. Стернін [2004: 4–20] та ін.). До цього треба додати спроби чіткого дефінування поняттєво-термінологічного апарату лінгвоперсонології, в межах якого необхідно диференціювати (Й. А. Стернін [2004: 4–20] та ін.) власне-комунікативний (*комунікативна поведінка, комунікативний факт, комунікативна ознака, комунікативна дія* та ін.), вербально- / невербально-комунікативний (*вербальний комунікативний акт, невербальний комунікативний акт* і под.), комунікативно-когнітивний (*лінгвоконцепт, мовно-ментальний субстрат* тощо), функційно-прагматичний (*конотація, експресивність* і т. ін.), мотиваційно-символьний (*лінгвокультурема, інтенційність, мотиваційно-фатична й комунікативно-ситуативна настанова, лінгвосимвол* і под.) її рівні. Здебільшого вважають (В. П. Нерознак [1995: 12–14; 1996: 114–116], Ю. Є. Прохоров [2006: 18–21] та ін.), що вперше необхідність виділення лінгвоперсонології як окремої лінгвістичної дисципліни наголосив М. С. Трубецькой [1927: 3–7], який стверджував, що особистістю є „не лише окрема людина, але й народ”, хоча її витoki беруть початок у філософському обґрунтуванні людської особистості як філософської персони.

На початку ХХ століття активно опрацьовували питання персоналізму М. О. Бердяєв, Л. І. Шестов, а сам термін уперше було використано Ф. Шлеєрмахером (1799 р.). У вченнях Ф. Якобі, А. Олкота, Ш. Ренув'є, Л. Прата розглядалося питання персоналізму як дотичне. Згодом почали говорити про етичний персоналізм (М. Шелер), критичний персоналізм (В. Л. Штерн (концепція інтелектуального коефіцієнта)), персоналізм як складник теологічної етики (Х. Тилке), есхатологічний персоналізм (М. О. Бердяєв, для якого очевидним є: індивід як невідокремлена частина природного світу з підпорядкуванням його закономірностям; особистість – подібність Богові). Актуалізованими виступили персоналістські тенденції в німецькій філософії з аналізом задатків і здібностей індивіда, глибинних сфер індивідуального життя, в силу чого піддано аналізу „особистісний метод” як універсальний засіб пізнання людини.

У сучасному мовознавстві лінгвоперсоналогія належить до тих напрямів, що активно розвиваються. Вона є наукою, яка спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані із видозміною лінгвістичного портрету мовця в різні часові зрізи його життя, простежити динаміку лінгвопортретумовного етносу в синхронному й діахронному вимірах. Усе це підтверджує актуальність встановлення категорійної системи лінгвоперсоналогії та з'ясування її парадигмального статусу.

Грунтовний аналіз категорійного й парадигмального простору лінгвоперсоналогії має опертям визначення системи її категорій із послідовним розкриттям їхньої ієрархії, функційного навантаження тих чи тих категорій у комунікативно-дискурсивних практиках

Окремі спостереження про особливості мовної особистості, мовного портрету народу можна знайти в працях В. Гумбольдта [2000], В. Вундта, О. Потебні та інших видатних лінгвістів кінця XIX – початку XX ст. У філософії цього часу з'являється поняття персоналізм, уперше використане засновником французького неокритицизму Ш. Ренув'є (1903) у праці „Персоналізм”, що в дослідженнях Е. Муньє набуло чіткої дефініції в так званому особистісному універсумі, де значущими є виділені сім рівнів особистості: 1) втілене існування; 2) комунікація; 3) інтимне звертання; 4) протистояння; 5) свобода й необхідність; 6) вище достоїнство; 7) втягнення [Муньє 1995: 126], які послідовно простежувано в мовно-мовленнєвих реалізаціях лінгвоперсони. Останні співвіднесені з двома напрямками творчої мовної особистості – деперсоналізації й персоналізації, взаємодія яких і визначає функційне навантаження особистісного універсуму. Для персоналізму визначальною є людська особистість у її антропологічній всезагальності, оскільки вона індивідуальна, неповторна й одинична. Особистість постає єдиною реальністю, що мотивує необхідність розмежування індивіда й особистості. Останнє легко простежити в пошуках екзистенціалістів, які ґрунтовно відобразили ворожість суспільства й особистості. Е. Муньє у своїх працях намагався розкрити основні мету й завдання персоналізму, визнаючи, що персоналістським є вчення, що стверджує „примат людської особистості щодо матеріальної потреби й систем колективності” [Муньє 1994: 126]. Особистості в персоналістському тлумаченні властива єдність трьох характеристик: екстеріоризації, інтеріоризації й трансценденції. Екстеріоризація виявлювана в реалізації особистості назовні, інтеріоризація – як внутрішнє її зосередження, власний духовний світ. Перебуваючи в активній взаємодії та трансцендентному русі, вони завжди зорієнтовані на вищі цінності – істину, красу, благо. Тому однією з основних ідей у розумінні особистості є думка про залучене існування. Персоналісти акцентують увагу на пробудженні особистісного начала в індивідумі, виявах особистого спілкування. Такий підхід перекликається з етичним вченням М. Шелера й феноменологією етикою Е. Левінаса, який розвивав ідею про двоїстий характер особистого спілкування, оскільки кожний

індивід „має мету в собі й водночас для всіх”, а зустріч *Я й Ти в Ми* створює особливий досвід – комунікацію душ, що реалізується „по той бік слів і систем”. Для персоналізму, персоналістської філософії важливим є тлумачення понять *особистість, творчість, комунікація, співтовариство, культура*, а для лінгвоперсонології – *мовна особистість, мовна творчість, мовна комунікація, мовне співтовариство, мовна культура*, що є відповідними категоріями. Для лінгвоперсонології актуальними є опрацьовувані в персоналістській філософії напрями – соціальний, етичний, релятивістський, де перший обґрунтовує проєкт нової цивілізації з домінуванням у ній особистості та її духовних цінностей, другий – актуалізує значущі питання справедливості в людських взаєминах. Релятивістський має опертям умовність будь-якого спілкування, в якому більше імпліковано, ніж експліковано. Сучасне відродження основоположних ідей Е. Муньє свідчить про необхідність вивчення людської особистості в усіх її вимірах.

На думку В. П. Нерознака, „Концепт *мовна особистість* формується на перетині філософських концепцій персонології, персоналізму й теорії мовної особистості, яку ми називаємо персонологією” [1995: 12], що є основою для виділення в межах загальної персонології самостійного напрямку науки про мову – лінгвістичної персонології. Остання досліджує стан мови (індивідуації) й „окремої людської особистості (ідіолектної особистості), й багатолюдської (полілектної) мовної особистості народу” [1996: 114]. Можна говорити про системно змінювані в часі мовні індивідуації окремої особистості, які сукупно становлять її мовну біографію, а в народу таку зміну простежувано в просторі й часі. Їхня множина виявляє діахронно змінюваний і територіально варіативний мовний портрет народу. Для окремої мовної особистості (індивіда) легко визначити ключові слова як домінантні показники світоглядних орієнтирів, когнітивних параметрів, репрезентанти його естетичних смаків та ін. Так, для поезії Т. Шевченка такими словами є *Людина / Люд / Люде / Люди* – 299, *Бог* – 284, *Серце* – 185, *Доля* – 142, *Україна / Вкраїна* – 127, *Слава* – 103, *Слово* – 99, *Душа* – 93, *Воля* – 90, *Правда* – 74, *Кров* – 75, *Рай* – 65, *Добро* – 53, *Дума* – 45, *Живий* – 29, *Рід* – 10, *Зло* – 8, *Лжа / Неправда / Брехня* – 6 (<http://www.mova.info/cfqsh.aspx>) і т. ін., частотними вони є і для Г. Сковороди (див.: (<http://www.arts.ualberta.ca/~ukr/skovoroda/NEW/index.php>)). Частота кожного з них у той чи той період творчості в кожного майстра слова буде більшою або меншою, що легко встановити з опертям на чотиритомний конкорданс мови його поетичних творів. У своїй множині вони окреслюють вияв його мовної особистості, а їхнє смислове поле з урахуванням усіх напрямів потенціалу нарощення охоплюватиме чи не основне асоціативне. Істотним є те, що репрезентативність названих лексем у віртуальному просторі й сьогодні постає вельми показовою: *Україна / Вкраїна* – 6 030 000 в „Google” і 148 000 000 в „Яндекс”, а далі відповідно подано: *Воля* – 22 100 000 / 17 000 000; *Доля* – 28 200 000 / 26 000 000; *Бог* – 45 700 000 /

198 000 000”, *Душа* – 37 400 000 / 160 000 000; *Добро* – 77 000 000 / 126 000 000, *Зло* – 20 500 000 / 26 000 000; *Правда* – 125 000 000 / 146 000 000; *Лжа* – 48 500 / 51 000; *Серце* – 1 780 000 / 2 000 000; *Рід* – 528 000 / 2 000 000; *Дума* – 20 200 000 / 46 000 000; *Слово* – 76 200 000 / 673 000 000; *Слава* – 37 800 000 / 62 000 000; *Живий* – 2 060 000 / 2 000 000; *Кров* – 1 240 000 / 44 000 000; *Людина* – 10 300 000 / 18 000 000; *Рай* – 23 200 000 / 213 000 000, з-поміж яких найвища частота (наявні певні відмінності в „Google” і „Яндекс”, що суттєво не впливають на абсолютний показник реакцій) притаманна лексичним одиницям *Людина*, *Україна* / *Вкраїна*, *Бог*, *Серце*, *Слово*, *Рай* як вербалізаторам відповідних концептів. З певною долею умовності можна стверджувати їхню актуалізованість у часових і просторових індивідуаціях народу / народів як мовної особистості, лінгвокогнітивних навантажень і мотиваційно-комунікативних настанов. Для М. Коцюбинського показовою також є відповідна частота таких лексем, виявом його естетичних смаків та ін., пор.: *Людина* – 1 140, *Серце* – 801, *Слово* – 613, *Живий* – 317, *Правда* – 311, *Бог* – 262, *Душа* – 218, *Кров* – 190, *Україна* / *Вкраїна* – 108, *Доля* – 86, *Дума* – 81, *Слава* – 51, *Воля* – 76, *Добро* – 38, *Рід* – 28, *Зло* – 10, *Рай* – 8, *Лжа* / *Неправда* / *Брехня* – 5, де на абсолютному рівні перебувають *Людина*, відносно нижче – *Серце*, *Слово* (Тексти Михайла Коцюбинського: експериментальний науково-дослідний корпус текстів // Режим доступу: <http://corpora.donnu.edu.ua/>). Навіть побіжний погляд дає змогу побачити спільність загальних цінностей в індивідуаціях митців та полііндивідуацій.

Для людської особистості визначальними постають змінювані різночасові індивідуації, а для полііндивідуацій мовноособистості *народ* вони можуть бути одночасні й різночасові з різноманітними варіаціями у просторі, але для тих і тих істотним є зв'язок *мова* ↔ *свідомість* ↔ *культура*. Поняття індивідуації на позначення процесу спонтанного самостановлення особистості широко застосовувано в аналітичній психології. Індивідуація властива кожній людині й охоплює дозрівання, розгортання й удосконалення особистості, що відповідно мотивує диференціювання щонайменше трьох хронологічних зрізів індивідуацій. На кожному з таких зрізів наявні тяглі мовні величини й величини еволюційні, динаміка яких може охоплювати різну сумарну кількість фіксованих змін. Останні треба констатувати з урахуванням раптової і / або поступової змінюваності.

Мовна особистість у процесі свого самостановлення має кілька визначальних етапів: 1) усвідомлення власного мовного потенціалу; 2) самоусвідомлення мовного *Я* як *Ego*; 3) усвідомлене поглиблення й саморозвиток мовленнєвих інтенцій, кожний з яких містить підетапи. Відповідно й індивідуація народу як мовної особистості охоплює низку етапів: 1) формування мовного простору як етнічної цілості; 2) самоусвідомлення лінгвоетнічної спільноти з належним рівнем самоідентифікації; 3) мовно-духовний розвиток лінгвоетнічної спільноти з набуттям ознак нації. Заявлені етапи над-

звичайно ємні у своєму вияві й охоплюють місткі підетапи, виділення й характеристика яких вимагає особливого підходу. До цього треба додати, що індивідуації особистості динамічні в часовому просторі не постають тотожними, внаслідок чого легко простежити видозміну динаміки авторського лексикону як одного з найістотніших компонентів кваліфікації мовної особистості, еволюцію модальних інтенцій тощо. В авторському лексиконі спостережуваними є а) особливості функційного навантаження опозицій тотожності, контрарності, еквіполентності, привативності тощо; б) звуження чи розширення атрибутивного, номінативного та інших компонентів; в) зменшення чи збільшення кількості тематичних слів (пор. персонотексти Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Коцюбинського); г) зниження / посилення частоти тих чи тих лексичних компонентів (пор. вербалізатори концептів *Людина, Душа, Горе* та ін. у лінгвоперсоналіях Г. Сковороди, М. Коцюбинського); д) повторюваність вербалізаторів ключових концептів; е) витворення нових концептів та їхня вербалізація; ж) еволюція граматичної норми з опертям на загальнонаціональну норму і т. ін. Подібне легко простежити, наприклад, на лінгвотекстах М. Коцюбинського, що структуровані в експериментальному дослідницькому корпусі текстів (<http://52.28.184.95/bonito/>) обсягом у 86,5 млн словоформ, створеному на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету в 2009–2014 роках (автор Н. А. Бройко), пор.: у лінгвотекстах письменника зафіксовано 53 випадки фіксації леми *подарунок* на 76,8 млн словоформ, з-поміж яких 46 засвідчено в епістолярії різних періодів з особливою інтенсивністю в час підготовки й виходу оповідання „Подарунок на іменини” й опісля нього. Таке навантаження лексеми *подарунок* свідчить про її закріплення в листуванні й щоденникових записах, у художньо-мистецькій спадщині вона є ключовою лише для оповідання, що написано в останній період творчості – в 1912 році на о. Капрі, виступаючи його темою з постійним обростанням (шестикратним) у ньому різноманітними смисловими нашаруваннями. В епістолярії лексема *подарунок* є однією з реалізацій імператива в його окремих різновидах: а) нежорсткому – необхідність просто обговорити питання перебігу святкування: *Цілий тиждень знайомі обмінювались подарунками, які виставляють на цілі святки на столі* (1911 р.); б) жорсткому, коли ситуація мотивує реалію: *Треба було йти <на весілля>. Купив я йому в подарунок краватку й пішов* (1910 р.) і т. ін.

Не заторкуючи питання ґрунтовної кваліфікації й класифікації типів мовної особистості – лінгвоперсоналій, оскільки такий аналіз не входить у коло досліджуваних завдань, можна говорити про систему рівнів, категорій лінгвоперсоналогії. З опертям на визначальну динаміку і / або зміну ідіолектної особистості в часовому вимірі необхідно вирізняти ядрові, напівпериферійні й периферійні її компоненти, реалізовувані на відповідних мовних рівнях та в конкретних витворюваних / витворених величинах (висловлюваннях ↔

висловленнях), зокрема персонотекстах. У силу цього виділення Ю. М. Карауловим [2010: 56–60] трьох рівнів організації мовної особистості – вербально-семантичного, лінгвокогнітивного, прагматичного (або мотиваційного) – ґрунтовано на її потенційній можливості виявляти себе на кожному з них. Кожний із цих рівнів відбиває особливості організації мовної особистості, її інтенцій. Тією чи тією мірою ідеї про особливості реалізації мовною особистістю на кожному з рівнів знайшли розвиток і поглиблення в низці студіювань (В. І. Карасик [2002: 187–194], Т. А. Космеда [2006: 104–114], І. А. Стернін [2002: 4–21] та ін.). Найпоказовішими є студіювання лексичного потенціалу мовної особистості з окресленням закономірностей вияву в ньому семантичного насичення тих чи тих структур. Показовими є студіювання мовної особистості в окремії з функційно навантажених для такої особистості дискурсивних практик зі встановленням статусного навантаження окремих лексичних шарів – політичного, церковно-релігійного, філософського і т. ін., виявом ролі оцінного простору – від власне-позитивного, нейтрального до різко негативного, осудного, кваліфікації тих чи тих речей як національно чужих, неприйнятних, пор., наприклад, вияв у щоденникових записах Катерини II словосполук на кшталт *отвратительная гримаса, глупая физиономия, девицы дрянного поведения, язвительная насмешка, в человеке, самом тупом и лишенном всякого воображения и ума* як негативно маркованих (цит. за: [Никитина 2013: 248–252]). Для дискурсивних практик М. Коцюбинського характерним є абсолютне співвідношення художньо-белетристичної (обсягом у 373 907 лем) та епістолярно-мемуарної (охоплює 300 529 лексем і словоформ) дискурсивних практик, їхньої відносної кореляції з публіцистичною (ємністю в 46 431 лем) і фольклорною (всього більше 3 000 лексем). Показовим є те, що загальне вербальне тло митця охоплює 553 860 одиниць, а реченнєві утворення – 61 766 із максимальним обстеженням його документів – 718. На вербально-семантичному і асоціативно-смісловому рівні в М. Коцюбинського розміщені величини власне-людського світобачення й інтерпретації, тому оцінна призма налаштована на відбиття реалій довкілля через світосприйняття, що виявлювано через вербалізацію концепту *Людина*, пор.: 1) людина як особа, особистість, духовна сутність: *він досі не був цілою людиною, іно половиною; Вона була для нього чужою людиною; Найдобрі люди розсудять; Ще люди сміятимуться; З карих, трохи посоловілих очей визирали неспокій та задума, наче вона загубила моральну рівновагу нормальної людини;* 2) людина як носій і втілювач стосунків, суспільних відносин, усталених моделей співжиття, що часто є основою для порівняння: *От краще помирись з Олександром та живи, як добрі люди; зять – чужа людина; джерелом повідомлення є також покликання на людину: казали люди; добрі люди нараяли жити на віру.* Цілком логічно встановити, що найінтенсивнішим компонентом метафорики М. Коцюбинського, його образно-семантичної версії світу постають вершинно частотні лексичні одиниці (пор.: [Космеда 2012: 34–45; Карасик 2007: 78–87]).

До ядрових категорій лінгвоперсонології належать „мовна особистість”, „мовна свідомість”, а також категорії „мовна картина світу”, „когнітивна картина світу”. Персонотексти мовної особистості утворюють цілісність із відповідними часовими зрізами, за якими можна встановити: а) еволюцію мовно-мовленнєвої інтелектуалізації мовної особистості з диференціюванням етапних індивідуацій; б) закономірності поглиблення відбиття позамовної дійсності; в) диференціювання комунікативно настановних та експресивно-естетичних реалізацій; г) інтенсифікацію психолого-інтенційного ефекту; д) збільшення конотативно-сміслового тла тощо. Мовна особистість цілком свідомо й відповідально ставиться до власної мовної практики, є виявом соціально-корпоративного, суспільно-культурного, територіально-регіонального середовища, традицій виховання [Загнітко 2012/2: 345–346], тому її дослідження треба здійснювати з оперттям на низку семантичних, комунікативних та інших категорій із використанням принципів контрастивності, системності та ін. В. фон Гумбольдт, розглядаючи зв'язок мови з мисленням людини, культурними цінностями, наголошував на значущості для особистості силового [Гумбольдт 2000: 46] поля мови, дух якої індивідум спроможний пізнати через глибину мовного знака. Індивідум формується в „семантичному полі мови”, освоюючи та засвоюючи його, тому індивідуації мовної персонособистості прямо і / або опосередковано корелюють з народномовною особистістю, її просторовими й часовими індивідуаціями. Визначення особливостей реалізації диференційних ознак у дискурсивних практиках і загалом диференціювання дискурсів за цими кваліфікаційними параметрами окремої мовної особистості й народномовної особистості має оперттям рівневу структуру лінгвоперсонології, що можуть розглядатися в узагальненій моделі лексикону й граматикону мовної особистості, в межах яких легко простежити креативний потенціал конструкцій, емоційно-експресивне насичення тих чи тих формул, конотативні вияви словоформ, смислове наповнення утворень, розширення і / або звуження синтагматичного потенціалу і под. (пор. [Радбиль 2010: 86–185; Домброван 2013: 94–123]).

Лінгвокогнітивний рівень (тезаурус) вимагає особливого підходу до розгляду мовної особистості чи народномовної особистості, оскільки він взаємодіє з етнопсихологічними, соціокорпоративними, національно-ментальними, психоментальними та лінгвокультурними властивостями. Знаковим у національній свідомості є ставлення до мови, оцінка її як самодостатньої, неповторної, самоідентифікаційної, здатної до загальнокультурного акумулювання знань, надбавь і досягнень інших народів, до оптимального вияву національно-мовної картини світу.

Мотиваційно-орієнтований рівень охоплює діяльнісну комунікацію з відповідним її прагматиконем (системою стратегій, тактик, намірів, мотивів, настанов, виявлюваною в процесі творення текстів та в їхньому змісті, а також особливостях сприйняття чужих текстів із визначенням ієрархії цінностей у мовній моделі світу особистості) [Загнітко 2012/2: 345–346].

Перспективними є лінгвоперсоналогічні студії з усіх рівнів мовної особистості та встановленням площин найактивнішої взаємодії ядрових категорій лінгвоперсоналогії. Теорія мовних рівнів відкриває перспективи студіювання індивідуальних портретів лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії [Татаринцева 2007: 7–12] як поєднання відбиття й умовності та пунктуації – індивідуальних портретів орфографічних, пунктуаційних мовних особистостей. Для лінгвоперсоналогічних описів істотним є встановлення здібностей носіїв мови з простеженням максимального / мінімального нахилу до варіантності – фонетичної, фонологічної, морфемної, семантичної [Загнітко 2011: 495–505].

Сучасна лінгвоперсоналогія з її кількома рівнями, з-поміж яких найбільш опрацьованими є вербально-семантичний, почасти комунікативно-мотиваційний рівні зі спробами визначення типології прагматичних інтенцій, вияву різного характеру девіацій, напрямів реалізації принципів комунікації з їхніми максимами й постулатами, простеженням комунікативних стратегій і тактик, когнітивний із послідовним розглядом певних концептосфер, встановленням співвідношення когнітивних глибин із формально-поверхневими. Останнім часом певного розпросторення набувають студіювання лінгводискурсивних практик зі встановленням їхньої національно-мовної специфіки. Особливої уваги потребує розгляд комунікативних – лінгводискурсивних тональностей, лінгводискурсивних реєстрів – з характеристикою рівнів мовної особистості на кожній з окреслених площин лінгвоперсоналогії.

XIV.1.2. Теорія сучасної лінгвоперсоналогії: рівні й категорії. У сучасних мовознавчих студіюваннях лінгвоперсоналогія є одним із активно опрацьовуваних напрямів, що мотивовано можливостями адекватно застосувати антропоцентричний (антропоцентричний) підхід у його корелятивності / некорелятивності системоцентричному. Антропологічний підхід уперше обґрунтовано у філософії, звідки перенесено основні його постулати й принципи в лінгвістику, в межах якої він опрацьовуваний у концептуальному розумінні мови та її відношення до людини. Останнє зумовило формування двох діад: 1) *людина ↔ мова* й 2) *мова ↔ людина*. У межах першої основним є вплив людини на мову, підпорядкування мови запиту особистості та ін., для другої визначальним постає дослідження впливу людської мови на особистість, її поведінку, встановлення статусної ролі мови у формуванні індивідуума як мовної особистості [Плесовских 2014: 173–179]. Діада *мова ↔ людина* є визначальною для студіювань, що зорієнтовані на мовну особистість, аналіз її лексику, граматикону, дослідження лінгвокультурологічного вияву особистості, визначення комунікативних інтенцій, розкриття помилок мовної особистості, зумовлених активною дією мовних начал, і под. Все це сукупно стало підґрунтям формування особливої сфери наукового пізнання – лінгвоперсоналогії.

Термін лінгвоперсонологія, на думку багатьох лінгвістів, запропонував В. Нерознак [1996: 112–116] на позначення наукової дисципліни, де об'єктом є мовна особистість. Для науковця особливим постає відношення *мовна особистість* ↔ *мовний колектив*, де перша завжди підпорядкована активному впливу останнього, хоча необхідно враховувати й зворотню дію, оскільки активна особистість з її мовним потенціалом істотно впливає на загальномовну стихію колективу. Водночас треба враховувати те, що навіть особистість як лідер не може одноосібно, без підтримки інших мовних особистостей, кардинально змінити мовне тло колективу, хоча її вплив у загальному колективному вияві може суттєво *варіювати* → *модифікувати* → *трансформувати* мовний портрет колективу, що в перспективі може охопити низку такого розрізу студіювань. Більше того, інколи мовні особистості встановлюють мовні пріоритети, мовні цінності не тільки в мовному колективі, а й *загальнонародні* ↔ *загальнонаціональні*. Підтвердженням цього є, наприклад, функційний статус мовних особистостей Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, пор., напр., цікаві спостереження над мовною особистістю Івана Франка [Космеда 2006: 124–145], Вука Караджича, Олександра Пушкіна, Юліуша Словацького та ін. Тому цілком мотивованим постає твердження про те, що лінгвістична персонологія досліджує „стан мови (індивідуалізації) частково людської мовної особистості (ідіолектної особистості) й багатолюдської (полілектної) мовної особистості (народу)” [Нерознак 1996: 113]. Цікавим є те, що магія слова для будь-якого мовця часто постає визначальною: „...*вірю в магію слова, в його здатність матеріалізуватися. Старша донька знайомої письменниці несподівано поставила її перед фактом: „Мамо, я одружуюся і виїжджаю до Словаччини”. Мати тільки випалила з гіркотою: „Ну от, вона виходить за словака. Тепер тільки залишається, щоб друга вийшла за американця і я залишилася сама...”. Через два роки хлопець з Америки, наш емігрант, приїхав до Ужгорода, щоб забрати з собою її молодшу доньку*” (М. Дочинець).

Виділення Ю. М. Карауловим [2010: 11–17] трьох рівнів організації мовної особистості – вербально-семантичного, лінгвокогнітивного, мотиваційного – ґрунтовано на її потенційній можливості виявляти себе на кожному з них. Тією чи тією мірою ідеї про особливості реалізації мовною особистістю на кожному з рівнів знайшли розвиток і поглиблення в низці студіювань (В. І. Карасик [2002: 187–194], Т. А. Космеда [2006: 104–114], І. А. Стернін [2002: 4–21] та ін.). Водночас досить ґрунтовно почали встановлювати закономірності реалізації мовленнєвих потенцій в окремих узусних практиках, що знайшло розвиток в ідеях дискурсивної практики чи дискурсивних практик.

У сучасних дослідженнях активно простежуваними є кілька підходів до аналізу мовної особистості: 1) психологічний (особливості характеру й особливості його комунікативного вияву); 2) соціологічний (розгляд індикаторів

мовної особистості, корпоративних груп і т. ін. та індикаторів комунікативної поведінки мовної особистості, малих груп, встановлення параметрів узусних та мовленнєвих обмежень); 3) культурологічний (моделювання лінгвокультурних типів як упізнаваних національних феноменів на зразок *український козак, польський шляхтич, американський бізнесмен*); 4) лінгвістичний (комунікативна поведінка носіїв різних суспільних категорій, встановлення параметрів комунікативної поведінки, „розпізнавання” мовленнєво-комунікативних типів, дослідження закономірностей реалізації комунікативних стратегій і тактик, розгляд особливостей вияву мовної особистості в різних її дискурсах [Космеда 2012: 57–68]); 5) прагматичний ↔ прагмалінгвістичний ↔ лінгводискурсивний (визначення різновидів комунікативної тональності) (пор. [Карасик 2007: 78–86]). Для лінгводискурсивного підходу функційно навантаженою є множина ознак, кожна з яких має самодостатність для опису мовної особистості за відповідною дискурсивною практикою: 1) одно- / поліплановість смислів; 2) передбачуваність / непередбачуваність (відкритість) реакцій; 3) доцільність / недоцільність спілкування; 4) кооперативність / конфліктність спілкування; 5) пріоритет змісту / форми спілкування; 6) розгорнутість / стислість спілкування; 7) нормативність / ненормативність спілкування; 8) конкретність / абстрагованість спілкування; 9) одно- / багатотематичність спілкування; 10) серйозність / несерйозність (іронія, жарт, сарказм та інше) спілкування; 11) відкритість / закритість спілкування. Для оптимального опису мовної особистості доцільним є розгляд щонайбільшого обсягу дискурсивних практик.

Вагомим є встановлення категорійного апарату лінгвоперсоналогії. До її ядрових категорій належать „мовна особистість”, „мовна свідомість”, з якими пов’язані категорії „мовна картина світу”, „когнітивна картина світу”. У сучасній лінгвістиці мовну особистість зазвичай витлумачують, як конкретну особистість, що досконало знає мову, усвідомлено й творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної ментальності й культури як їхнє духовне осердя, вживає мову як невід’ємний елемент самотворення, самопізнання, самоствердження й самовияву, розвитку та вдосконалення власних інтелектуально-розумових та емоційно-рольових, експресивно-почуттєвих можливостей і як найнеобхідніший засіб соціалізації особистості в людському суспільстві [Загнітко 2012₂: 345–346].

За абстрагування та встановлення узагальненого зразка мовної особистості її модель можна кваліфікувати як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування й розуміння особистістю текстів, що різняться між собою: 1) ступенем мовно-структурної складності; 2) глибиною, послідовністю й точністю вияву дійсності; 3) комунікативною настановою; 4) естетичним навантаженням; 5) психологічним ефектом тощо. Тому мовна особистість є поєднанням: а) мовної компетенції, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільного, автоматичного здійснення усебічної мовлен-

невої діяльності, г) гармонійного існування у мовному колективі, д) власної мовної самоідентифікації і т. ін. Мовна особистість цілком свідомо й відповідально ставиться до власної мовної практики, є виявом соціально-корпоративного, суспільно-культурного, територіально-регіонального середовища, традицій виховання у суспільстві [Загнітко 2012₂: 346]. Вербальне мистецтво (подібне до інших мистецтв (*малярство, музика* тощо), але водночас є іншим) мовної особистості поєднує й акумулює всі зорові, слухові, дотикові відчуття у слові як специфічному синкретичному й синергетичному знакові. Останнє зумовлює особливе значення мови як чинника формування особистості. Вільгельм фон Гумбольдт досліджуючи зв'язок мови з мисленням людини, її внутрішнім світом та культурними цінностями (початок ХІХ ст.) особливо наголошував на значущість для особистості силового [Гумбольдт 2000: 46] поля мови, дух якої індивідуум спроможний пізнати тільки усвідомлюючи глибину мовного знака, з одного боку, та функційне навантаження останнього для усіх носіїв мови. Незаперечною є теза: „Між будовою мови й успіхами в інших видах інтелектуальної діяльності наявний беззаперечний взаємозв'язок” [Гумбольдт 2000: 47], адже „Мова – дзеркало культури” [Гумбольдт 2000: 188]. Будь-який індивідуум формується в „семантичному полоні мови”, освоюючи та засвоюючи його. Встановлення особливостей вияву пропонованих ознак у дискурсивних практиках і загалом диференціювання дискурсів за цими кваліфікаційними параметрами має опертям рівневу структуру лінгвоперсонології, яка ніяк не повинна розглядатися спрощено, оскільки в такій структурії істотно навантаження мають усі традиційно виділювані мовні рівні, але в цьому разі мова йде про особливу структуру, де чинними є і мотивація, й інтенція, й креативність, й експресія, і лексикон, і граматики і т. ін.

Ідеї німецького лінгвіста творчо розвивав Олександр Потебня та інші. Такий підхід зацентрував вагомість антропоцентризму, тобто перевагу психологічного (пор. виділення Олександром Потебнею *психологічного підмета і психологічного присудка, кваліфікацію речення як аперцепції почуттів*) та етнопсихологічного (дослідження Вільгельма Вундта з психології мови) елементів у студіях з мови та зосередження уваги на людській особистості як продуцентів мовної картини світу [Радбиль 2010: 86–168]. Це уможливило диференціацію трьох ярусів структурного вияву мовної особистості: 1) нульового – вербально-семантичного (лексикону мовної особистості) з відповідним фондом лексичних та граматичних засобів, які особистість використовує під час створення тих чи тих текстів (дискурс мовної особистості, що охоплює різножанрові й різностильові комунікативні одиниці); 2) лінгвокогнітивного (тезаурусу мовної особистості) – простежуване бачення об'єктивного світу (система знань про світ). На цьому рівні значущими постають інтелектуальні характеристики, притаманні картині світу особистості (тезаурусові особистості).

Інтелект послідовно виявлюваний у мові, його легко проаналізувати через мову. Цей рівень інколи називають інтелектуальним [Загнітко 2014: 136–168]. Одиницями цього ярусу (тезаурусу) виступають поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, формули, моделі, схеми, ідеї, що виформовані в кожній мовній індивідуальності в упорядковану певним чином, систематизовану індивідуальну картину світу з відповідною ієрархією значущостей і цінностей. Лінгвокогнітивний рівень (тезаурус) збагачується шляхом пізнання світу, унаслідок чого поняття, оцінки конкретної мовної особистості перетинаються й переплітаються з етнопсихологічними, соціокорпоративними, національно-культурними властивостями, тому мовна особистість – власне-національний феномен. Знаковим у національній свідомості є ставлення до мови, оцінка її як самодостатньої, неповторної, самоідентифікаційної, здатної до загальнокультурного акумулювання знань, надбань і досягнень інших народів, до оптимального вияву національно-мовної картини світу. Національне охоплює всі структурні яруси мовної особистості; 3) мотиваційного (ярусу діяльнійсної комунікації), що виявляє особистісний прагматикон (система стратегій, тактик, намірів, мотивів, настанов, виявлювана в процесі творення текстів та в їхньому змісті, а також особливостях сприйняття чужих текстів із визначенням ієрархії цінностей у мовній моделі світу особистості).

Мовну особистість у комунікативній лінгвістиці розглядають як типового, зразкового або самобутнього мовця (носія певної мови), виявлюваного в сукупності його мовленнєвих характеристик – стратегій і тактик. Опис (портрет) мовної особистості не варто ототожнювати, наприклад, з описом мови художніх творів певного письменника, тому що треба враховувати його формальне і неформальне спілкування (зокрема наявність епістолярної спадщини, спогадів очевидців, його перекладознавчу діяльність та ін.) [Загнітко 2012₂: 345–346]. Цікавими є спроби зінтерпретувати творчу мовну особистість через характерні дискурсивні практики, пор.: гобі, забобони, анекдоти [Посмішки 2011] як активно мовно-мовленнєвий зріз сімдесяти майстрів художнього слова – від Володимира Базилевського, Євгена Барана – до Володимира Шавкошитного, Володимира Яворівського. У двохсот десяти майстрово викінчених оповідях-дискурсивних практиках легко впізнаваними постають жартівливість та іронія, глибинна мудрість і молодеча зухвалість, гра з читачем й апеляція до нього.

Загальнорівнева структура лінгвоперсоналогії ґрунтована на знакових поняттях лінгвоетнічності, комунікативності, когнітивності, соціальності, лінгвокультурологічності, лінгводискурсивності, що уможлиблює вирізнення лінгвоетнічного (мовна особистість та етнос), комунікативного (комунікативні інтенції мовної особистості, її креативність, тактики й стратегії, комунікативна компетенція), когнітивного (національно-когнітивна база, корпоративно-когнітивна множина, концептосфера, концепти й категорії, символи й образи, поняття й смисли мовної особистості, мовного колективу), соціаль-

ного (соціолінгвістичного (комунікативно-статусні ролі, соціолінгвістичний портрет колективу та ін.), лінгвокультурологічного („лінгвокультурна мотивація” особистості, лінгвокультурні зразки й под.), лінгводискурсивного (комунікативні тональності, комунікативні реєстри, маркованість дискурсивними практиками особистості, колективу, типологія дискурсивних практик мовної особистості, первинні й вторинні смисли, ситуативно визначувані смисли тощо) рівнів. Встановлені ядрові категорії на кожному з рівнів мають особливості свого вираження. Якщо торкатися комунікативного, лінгводискурсивного та інших рівнів загальнонаціональної мовної особистості, вони корелюють із загальнонаціональним фондом мовної пам’яті, функційними виявами мови тощо. Загальнонаціональна множина дискурсивних практик знаходить відбиття в тлумачних словниках, за якими легко простежити й динаміку словникового складу, збільшення ємності тих чи тих тематичних угруповань, розширення / звуження семантичного багатства загалом та окремого слова зокрема.

Будь-який тлумачний словник є відносним зрізом відносного семантичного простору мови в усіх вимірах. Так, від перших граматик української мови й до найостанніших усталеною є частиномовна класифікація та її відбиття в різноманітних словниках, особливо там, де наявні різноманітні перехідні площини – словоформа набуває функційно іншого вияву, відповідно по-іншому й розглядається в лексикографії (пор., напр. (23), (24), (25), (26), (27), (28), (29)). На початку ХХ ст. у всі нормативні граматики й відповідно словники увійшло поняття невідмінюваності (див.: (1), (2), (3) і далі), що охоплює іменниковість, прикметниковість, постаючи в них як виняток. Для різноманітних дискурсивних практик семантичні й граматичні реалізації цього корпусу слів є досить показовими, що підтверджувало словниковою реальністю. Для комунікативної компетенції мовної особистості знаковим є або системно нормативне вживання слова / слів у відповідних значеннях (див. ознаку (7)), або ж орієнтування на корпоративні зацікавлення (див. ознаки (4), (11)), або ж обігрування для отримання певного ефекту (див. ознаки (5), (10)). У цьому разі розглянуто тільки функційно-словникові вияви окремих лексем, оскільки їхній викінчений аналіз вимагає досить широкої площі. Так, наприклад, з-поміж невідмінюваних слів у сучасній українській мові особливу роль відіграє їхнє функціонування з оперттям на відповідну семантику. Якщо виходити із позиційного закріплення невідмінюваних лексем, то легко можна переконалися в досить цікавих моментах щодо їхньої частиномовної категоризації (тут не заторкнуто питання про нульову відміну цих іменників та наявність 14 омонімічних формально- й семантично-відмінкових форм у системному вияві [Загнітко 2013: 613–632], про динаміку їхньої диференціації за родами в узусній та мовленнєвій практиках, де використання таких лексем із відповідною категоризацією роду належить до комуніка-

тивної компетенції мовної особистості¹, його соціального / соціально-рольового статусу, наявності колективно інтенційних реалізацій і т. ін.). Для спостереження можна використати кілька лексем: *каре*, *індиго*, *інженю* та ін. Слово *каре* в сучасних словниках та за інвентарем фактичного матеріалу з Національного корпусу української мови Національної академії наук України [Загнітко 2015: 13–70] має такі значення: 1) ‘невідм., с. Бойове шиккування піхоти у формі чотирикутника; застосовувалося з XVIII ст. перев. для відбиття кавалерійських атак’: (1)² *Після того [присяги прапорові] полк знову вишикувався в **каре**, командир з комісаром стали поруч на поличку тачанки* (Ю. Смолич)³; (2) *Тричі налітали дроздовці на це маленьке **каре**, ... але щоразу на землю падала більшість вершників* (П. Панч); (3) *Пролунали команди. Загриміли барабани. Сколихнулися і завмерли **прямокутники каре**, рівні й застигли, мов витесані із каменю. Блискуча кавалькада придворних і генералів на чолі з імператором рушила вздовж фронту* (В. Малик); (4) *Наш взвод розвертався в **каре** – лицем до ворожої кінноти. Передні лягали, ті, що позаду, ставали на коліна, а ще задні на весь зріст цілились в уявну кінноту* (А. Дімаров); (5) *Солдати підійшли, стали навпроти і почали розвертатися в **каре**, попереду із рипінням викотилися візки із гарматами й каноіри почали розвертати їх, наводячи мідні жерла на козаків* (Д. Білий); 2) ‘невідм., с. Різновид жіночої зачіски середньої довжини перев. з прямою гривкою’: (6) *Навіщо вона постриглася сьогодні? Зробила якесь зовсім коротке **каре**. Такі зачіски чомусь завжди додають віку* (І. Карпа); (7) ***Каре** стало користуватися популярністю після Першої світової війни, зокрема завдяки танцюристці Ірені Касл* (із журн.); 3) ‘у знач. прикм. У формі чотирикутника’: (8) *Вивчаю Віку поглядом ... Темні кільця довкола очей, зачіска **каре*** (Любка Дереш); (9) *Комір **каре**. У першому значенні констатовано відтінок ‘Про те, що має форму чотирикутника’*; (10) *Посередині **каре**, на вільному місці плацу, як мушина крапка на шибіці вікна – стояв крихітний аналой* (Ю. Смолич); (11) *Всього шість п’ятиповерхових будинків, стулившись у **каре**, оточували двір* (О. Ірванець). Перший прискіпливий погляд на увесь фактичний матеріал сигналізує про відносну умовність частиномовно-категорійної кваліфікації семантичного простору лексеми *каре*. Якщо порівняти (8) – *зачіска каре*, (9) – *колір каре* як підтвердження прикметникового частиномовного статусу (в реченні *каре* на формально-граматичному рівні є означенням, ґрунтованим на формі підрядного прислівного синтаксичного зв’язку слабке прилягання) і (1) – *вишикувався в каре*, (4) – *розвертався в каре*, (5) – *почали*

¹ Якщо враховувати кваліфікаційні ознаки дискурсивних практик у лінгводискурсивному аналізі мовної особистості, вживання іменників нульової відміни може поставати одним із аспектів кваліфікації мовної особистості за кількома такими ознаками (пор. (2), (4), (6) та інші ознаки).

² Для зручності опису всі ілюстрації пронумеровані, а далі в тексті підрозділу наявне покликання на відповідні порядкові числа.

³ Тут і далі тлумачення і приклади почерпнуто із *Віртуальної лексикографічної лабораторії Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України*.

розвертатися в каре, де в усіх випадках конструкція *в каре* є постдієслівною, що актуалізує семантику дієслова *розвертатися* і є носієм окремої пропозиції, легко помітити – функційно *в каре* є ‘у знач. присл.’. Подібне твердження легко аргументувати порівнянням із подібними конструкціями в постдієслівній синтаксичній позиції лексики *розвертатися*, що марковані підрядним прислівним синтаксичним зв’язком у формі прилягання. Для дієслова *розвертатися* з його десятьма системно закріпленими значеннями семантика ‘Повертаючись, змінювати своє положення або напрям свого руху; робити розворот’ у словнику констатована після значення ‘розм. Переставати бути згорнутим, скрученим; розгортатися, розправлятися’. За врахування наявності в семантичній структурі дієслівної лексики *розвертатися* просторової семи як основної аналізоване значення має бути першим (у цьому разі не розглянуто особливості реалізації просторової семи – нульова / формально виражена, оскільки важливим є те, що розвертатися можна тільки в межах певного простору): (12) *Він [теплохід] зайшов у тиху бухту і став розвертатися(в бухті), щоб причалити до пристані* (В. Собко); (13) *Машина в’юнка виписувала віражі, різко змінювала швидкість розверталася на місці* (із журн.); (14) *Не глянувши на подругу⁴, Марійка круто розвернулася і швидко подалася до лісу* (О. Донченко) – нульове вираження; (15) *Пролунала команда, і ми спинились. Потім колона розвернулася й загородила шлях* (П. Колесник) – нульове вираження. Функційний вияв *в каре* є адвербіальним, ідентичним до (16), (17), (18), (19), пор. також: (16) *Ріос ще трохи зачекав на порозі, розвернувшись боком і нахиливши голову* (А. Азімов); (17) *Переяславські сотні зрештою розвернулися тилом до Вовчого Хвоста* (І. Білик); (18) *У бушуванні прожектора моряцькі машини розвернулися в ряд* (М. Вінграновський); (19) *У бушуванні прожектора моряцькі машини розвернулися в ряд* (із журн.). У (16) – боком, (17) – тилом, (18) – в ряд за особливостями внутрішньореченнєвої позиції підтверджують адвербіальний статус синтаксем, хоча в сучасних лексикографічних тлумачних словниках така реалізація не знаходить відбиття. Винятком можуть бути окремі лексеми зразка *кидком, ривком*, у яких словники констатують: *кидком* – ‘присл. Швидко кидаючись або швидко кидаючи’: (20) *Єдиний рятунок для них [оточених] в цю мить – кинутись кидком саме вперед* (О. Гончар); (21) *Не нападав, а підходив. Чому ж підходив? А як саме підходив? Крадькома чи кидком?* (В. Фіялко); (22) *Юнак миттєво оцінив всю складність ситуації – кидком випередив усіх* (із журн.); *ривком* ‘у знач. присл. Одним різким коротким рухом; поривчасто’: (23) *Він став оглядати мотор, непомітно поставив на місце деталь (раніш зняту). Потім сів на мотоцикл, рив-*

⁴ Статус функційно-авторського принципу пунктуації є особливим, він не покривається навантаженням структурного, семантичного й інтонаційно-ритмового. Його вияви в індивідуальному мовленні автора, його дискурсивних практиках розкриває особливості ставлення митця до розділових знаків загалом та їхнього статусу в актуалізації, смислового творенні зокрема (див.: [Загнітко 2011: 525–784]).

ком натиснув ногою – мотор зразу ж завівся (А. Головка); (24) Допаливши цигарку, рвучким **ривком** викинув [Мартин] її за вікно на вулицю (Г. Епik); (25) Запалившись, Оля з останніх сил, **ривком**, викручує ногу, і переслідуювач ... летить сторч головою (Л. Юхвід); (26) Він **ривком** притягнув до себе Маргариту (О. Авраменко, В. Авраменко); стрибком – ‘у знач. присл. Різко змінюючись’: (27) Надпровідність полягає в тому, що при наднизьких температурах, різних для кожного металу, у них **стрибком**, практично до нуля, падає опір. Матеріал стає надпровідним (з наук.-попул. літ.). До цього потрібно додати, що лексеми зразка **ривком**, **стрибком** подані у відповідних лексикографічних статтях лексем **ривок**, **стрибок** як окремий вияв їхньої семантики. Нижче також наведено також у статті іменникової лексеми **ривок** – **ривками** – ‘у знач. присл. Порушуючи ритм чого-небудь; неритмічно, нерівномірно’: (28) Кашубський ігнорував будь-які планові основи постачання експедиції, вся робота велась **ривками**, штурмівщиною (Л. Дмитерко) з відтінком ‘Неплавно’ (29) Щось крикнули з гурту, та Сайд не озирався. Відкрив допоміжний кран пального, і машина **ривками** понесла в гори (Іван Ле), а в статті – **стрибок** – **стрибками**: ‘у знач. присл. Підскакуючи при переміщенні від поштовхів, коливань і т. ін.’, пор.: (30) Дерев’яний рибальський човен пливе **стрибками** (з наук.-попул. літ.). Для мовної особистості з її лексиконом як відбиттям загальнонаціонального істотним є не тільки знання загального семантичного простору слова, але й уміння розпізнавати й упізнавати його категорійно-частиномовну семантику.

Побіжний погляд на виявлюваність лексичного потенціалу слова в сучасних тлумачних словниках свідчить, що категорія лексичного значення має особливий статус у лінгвоперсоналогії з виявом на комунікативному, лінгводискурсивному, когнітивному рівнях. Лексичне значення співвіднесене з усіма рівнями лінгвоперсоналогії, навантаження ж відповідних її форм спрямоване на перспективу студіювань. Відбиваючи сукупність більшості загальнонаціональних лінгводискурсивних практик, тлумачний словник спрямований на всеохопність відбиття значення слова. Сумарна кількість функційних виявів словоформи з тим чи тим значенням може репрезентувати її лексемну окремішність (див.: (20), (21)), низька частота реалізації – свідчить про зв’язок з основним (ієрархічно вершинним) значенням і кваліфікацію ‘у знач.’ (пор.: (23), (24), (25), (26)). З мовною компетенцією пов’язана й кваліфікація невідмінюваних лексем, що можуть у межах свого значення охоплювати іменниковий, прикметниковий, прислівниковий статуси (*індіго*, *ін-фоліо*), прикметниковий і прислівниковий (*ін-октавіо*). Загалом невідмінюваність як мовно-корсетна особливість заслуговує на окремий розгляд у лінгвокреативному й лінгвокогнітивному вимірах лінгвоперсоналогії, не кажучи про форми на зразок *вечорами*, *веснами*, *днями*, *ранками* або лексеми з максімальним / відносним потенціалом граматизації (*іти*, *піти*, *ходити*). Перспективними є студії з усіх рівнів мовної особистості та встановленням пло-

щин найактивнішої взаємодії ядрових категорій лінгвоперсонології. Теорія мовних рівнів відкриває перспективи студіювання індивідуальних портретів лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії [Татаринцева 2007: 4–14] як поєднання відбиття й умовності та пунктуації – індивідуальних портретів орфографічних, пунктуаційних мовних особистостей. Для лінгвоперсонологійних описів істотним є встановлення здібностей носіїв мови з простеженням максимального / мінімального нахилу до варіантності – фонетичної, фонологічної, морфемної, семантичної.

Сучасна лінгвоперсонологія з її кількома рівнями, з-поміж яких найбільш опрацьованими є комунікативний зі спробами визначення типології прагматичних інтенцій, вияву різного характеру девіацій, напрямів реалізації принципів комунікації з їхніми максимами й постулатами, простеженням комунікативних стратегій і тактик, когнітивний із послідовним розглядом певних концептосфер, встановленням співвідношення когнітивних глибин із формально-поверхневими. Останнім часом певного розпросторення набувають студіювання лінгводискурсивних практик, встановленням їхньої національно-мовної специфіки. Особливої уваги потребує розгляд комунікативних – лінгводискурсивних тональностей, лінгводискурсивних реєстрів – з характеристикою рівнів мовної особистості на кожній з окреслених площин лінгвоперсонології.

XIV.2. Теорія лінгвоперсонемі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій

XIV.2.1. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій. Мовна особистість у її цілісності може бути пізнана через простеження особливостей її самовияву та послідовної ідентифікації в текстах, з яких прозорими постають різні дискурсивні практики, що в цілісності становлять множинність. В останній легко встановити різні силові площини й активне навантаження тих чи тих дискурсивних практик у відповідні періоди життя, водночас їх суцільне обстеження вияскравлює особливості індивідуалізації особистості. Тому актуальним є питання визначення загального обсягу персонологійних текстів для вичерпного студіювання, оскільки в них легко з'ясувати особливості використання одиниць усіх структурних рівнів мови і водночас визначити закономірності реалізації такої особистості в мові, її життя в ній, співвіднести використовувані мовні ресурси з національно-мовною практикою в різних її виявах.

Від часу з'яви терміна *мовна особистість* у 1929 році у працях основоположника неогумбольтїанства Й. Л. Вайсгербера „Muttersprache und Geistesbildung” [Вайсгербер 2004] і до сьогодні його основне тлумачення не зазнало істотних змін. Для аналізу мовної особистості [Загнітко 2012_р: 345], її мовносоціумного портрету з опертям на ту чи ту її дискурсивну практику

істотним є наголошення хрестоматійно обґрунтованого розмежування мови й говоріння, яке завжди постає чуттєво сприйнятим (за Л. Вайсгербером). Таке сприйняття може бути прямим – у діалогійно-ситуативному усному мовленні, опосередкованим – у тому чи тому вияві писемного мовлення. Особливо актуальним є студіювання практик епістолярного дискурсу, якому властива максимальна насиченість індивідуально виявлюваними смислами, замкнутістю на певного адресата. Зовсім нерозкритими залишаються питання самоідентифікації мовної особистості в епістолярному дискурсі і простеження видозмін індивідуальності мовної особистості залежно від адресата, соціальних умов, життєвого досвіду. Тому важливим є розкриття мовної особистості в епістолярному дискурсі з визначенням її індивідуальності, встановленням типології останніх. Для реалізації студіювання необхідно: 1) встановити диференційні ознаки поняття *мовна особистість*; 2) визначити особливості епістолярного дискурсу; 3) схарактеризувати еволюцію поглядів на індивідуальність та її співвідношення з лінгвоіндивідуалізацією; 4) виявити основні шляхи варіацій і модифікацій лінгвоіндивідуалізацій; 5) з'ясувати місце епістолярно-дискурсивних практик у мовносоціумному портретуванні особистості.

Мовну особистість розглядають як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування і розуміння особистістю текстів, що різняться між собою: 1) ступенем мовно-структурної складності; 2) глибиною, послідовністю і точністю вияву дійсності; 3) комунікативною настановою; 4) естетичним навантаженням; 5) психологічним ефектом тощо [Загнітко 2012₂: 345]. Тому мовна особистість – це поєднання в особі мовця: а) мовної компетенції, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільного, автоматичного здійснення усебічної мовленнєвої діяльності. Мовна особистість становить множину лінгвоіндивідуальностей та лінгвоіндивідуалізацій. Лінгвоіндивідуальність виявлювана у спонтанній потребі мовця реалізуватися в мову і через мову: вербалізувати осмислюване, передати прочитане тощо. Лінгвоіндивідуальність співвіднесена з природним процесом розвитку особистості, що свідчить про два основних різновиди лінгвоіндивідуальності – зовнішній і внутрішній. Перший ґрунтовано на утвердженні власного мовного *Я*, створення мовної „маски” з її адаптуванням до відповідного мовного середовища. Така лінгвоіндивідуальність корелює з першою половиною людського життя (пор. виділення К. І. Юнгом психологічних індивідуальностей [1998: 156–245]). Внутрішня лінгвоіндивідуальність значною мірою замкнута на внутрішній світ комуніканта, поглиблення потреб лінгвальної самоідентифікації, мовного самоототожнення. Лінгвоіндивідуалізацію треба розглядати як навмисне виділення суб'єкта, пов'язане з його прагненням набути мовної самості, впізнаваності, витворити такі прийоми мовного оперування, коли вони набувають статусу діагностичних індикаторів. Останнє охоплює закономірності синтаксичного структурування, навантаження морфологічних і словотвірних засобів, а також

створення палітри лексичних засобів, посилення обертонів звучання слова. Граничним виявом лінгвоіндивідуалізації можна вважати okazіonalіstiku – створення власне-авторських слів, а також формування потужного okazіonalіsnogo образно-метафоричного тла, стихію мовної гри з активним використанням різних мовних ресурсів.

Для розгляду особливостей вияву мовної особистості та встановлення закономірностей її індивідуацій, а також індивідуалізацій взято один із фрагментів епістолярію видатного науковця Юрія Шевельова. Його епістолярно-дискурсивну практику аналізовано за 265 листами до Олекси Ізарського (справжнє прізвище Олексій Мальченко), українського письменника-романіста, літературознавця, перекладача, який народився в Полтаві (30.08.1919), а помер у Клівленді (28.03.2007; США). Хронологічно аналізовані листи охоплюють 1946–1996 роки. Епістолярний „діалог” двох інтелектуалів тривав півстоліття.

Епістолярно-дискурсивна практика є максимально індивідуалізованою й у своїх виявах ґрунтована на максимальній реалізації фатичної функції. Епістолярно-дискурсивна практика має спеціалізовані мовленнєві жанри реалізації – листи, записки та ін. За своїм спрямуванням епістолярно-дискурсивна практика має два основні різновиди – службова й особиста. Для першої властиві усталені моделі реалізації. Службова епістолярно-дискурсивна практика у своїй сукупності має чітко окреслені класифікаційні й кваліфікаційні параметри. Приватна чи особистісна епістолярно-дискурсивна практика позначена наповненням індивідуалізованих та персонологічних смислів і ремінісценцій. Для аналізованої практики властива особлива сфера суспільного буття – приватні контакти, що у своєму діапазоні охоплюють різноманітні площини спілкування: 1) описи побаченого й почутого; 2) розповіді про спостережувані події, явища; 3) аналіз прочитаного й осмисленого; 4) висловлення критичного ставлення до знайомих; 5) оповідь про власні почуття; 6) розповідь про спільних знайомих; 7) обговорення важливих проблем, проєктів та ін. Заявлені площини знаходять послідовну реалізацію в переважній більшості листів Ю. Шевельова, пор.: *Враження від Львова. Суцільно україномовний. Сірий, як і Харків. З того, що я бачив, єдиний Київ ухитрився не бути сірим. Але, як і інші міста, Львів має новий тип інтелігенції – не гуманітарії, а техніки, промисловці. Це їм подарували Сталін і Брежнєв* [Листи 2014: 281] – опис побаченого і т. ін.

Епістолярно-дискурсивна приватна практика охоплює різні індивідуалізації особистості, тому лінгвоіндивідуалізації в її просторі можна аналізувати в кількох аспектах – лінгвосоціумному, лінгвотериторіальному, лінвокультурному, лінгвоперсонологічному. У розрізі кожного з них лінгвоіндивідуалізації мають свої особливості. Лінгвосоціумна епістолярно-дискурсивна практика відбиває у своїй цілісності те мовленнєве середовище, в якому адресант найбільшою мірою виявляє себе: адресант у контексті українськомовної

діаспори в німецькомовному оточенні – Німеччина; робота в Українському Вільному Університеті; адресант в українськомовному соціумі в англійськомовному оточенні – США та ін. Істотним у таких випадках є дослідження корпоративних контактів, встановлення активного / пасивного поля їхнього вияву, а також з'ясування впливу соціумних мовленєвих смаків і пріоритетів на характерологічні риси мовної особистості, пор.: *Тепер я в пластовому таборі разом з Петровим, серед озера на манесенькому острові. Їсти привозять човнами* [Листи 2014: 20–21]. Так, мовна особистість може в побуті послуговуватися однією мовою, а на службі, в корпоративних контактах – іншою. Те саме торкається і лінгвотериторіального, що охоплює територіальний простір особистості та її замкнутість на мовно-територіальні пріоритети. Лінгвоперсоналогічний вимір епістолярно-дискурсивної практики мотивований насамперед мовно-естетичними смаками особистості, її внутрішніми та зовнішніми інтенціями. Так, комунікант може використовувати в приватному листуванні – одну мову (українську), у викладацькій практиці – іншу (англійську, німецьку), в корпоративному спілкуванні – ще іншу тощо. Щодо лінгвокультурного аспекту, то його студіювання повинно мати опертям студіювання тих чи тих лінгвокультурам як визначальних, функційно навантажених тем. Для Ю. Шевельова такими постають живопис, архітектура, кіномистецтво, театр, література, а насамперед – мовознавство.

Цілком коректним є твердження про те, що комунікативна природа листа визначується інтенціями та ілокуціями епістолярного *Я*, прагматичним спрямуванням як вираженням авторського начала і знаходить свій вияв у мовленнєвотвірній практиці епістолярію, лінгвосоціальними й культурними традиціями та особливостями індивідуального стилю автора листа [Чигридова 1999]. Для епістолярію Ю. Шевельова властива інтегральність, що простежувано в аналогії окремих фрагментів того чи того листа з літературно-художніми чи літературно-критичними текстами, а визначальною постає диференціація мовленнєвотвірного співробітництва, що охоплює: 1) рольові позиції комунікантів (адресант – Ю. Шевельов та адресат – О. Ізарський); 2) локально-темпоральне розчленування як монолого-діалогічного спілкування. Останнє легко відчутне у внутрішній бесіді адресанта, почасти дискусійністю викладеного: *Ваше запитання: Кошелівець відходить сам. (Я його бачив у Муніхені.). Але – „розлука будет без печали”. В „Пролозі” вони мали б видати ніби другий том „не для дітей”, вибір із старих статей, назва мала б бути „Друга черга”* [Листи 2014: 107]. До цього треба додати особливе навантаження й статус фатичної функції. Уже ініціальні компоненти тексту свідчать про особливо тонке застосування адресантом комунікативної стратегії товариської ввічливості з наголошенням значущості адресата для адресанта: *При цій нагоді шлю Вам для ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ порядок денний перших двох днів. Щоб Ви бачили, в якому товаристві я мав би бути. Принаймні протягом дня* [Листи 2014: 254]. З фатичною функцією

безпосередньо взаємодіють конативна, когнітивна й етикетна [Акишина 1989: 52–54]. Про статусне навантаження останньої легко констатувати за тим, що із 265 листів повторюваними постають форми звертання не більше, ніж у третій частині, що підтверджує уміння автора віднайти щораз нову – новітню – okazіонально-авторську форму, що передає глибинно-товариське ставлення Ю. Шевельова до адресата: *Дорогий „Старий Ізарський”* (це цитата) [Листи 2014: 257]; *Дорогий Озерянин / Лісовиче, сирічлейквудівче* [Листи 2014: 322].

Конативна функція покриває значний текстовий простір епістолярію, постаючи в різноманітному донесенні необхідної інформації, налаштуванні необхідного діалогу: *Що Полтава видала Вам посвідку про європейськість, то вітаю. Радію. Тішуся* [Листи 2014: 327]. Когнітивна функція в епістолярії Ю. Шевельова особливо активізована в період 1982–1996 рр.: *Поки людина знову вставлена в час, зовсім утриматися від майбутнього неможливо. Усе береться з „якщо”, але про це якщо мовчиться* [Листи 2014: 347]. Аналізовані текстові структури епістолярного дискурсу відбивають комунікативну стратегію природності з актуалізацією прагматичних координат.

Комунікативна стратегія експресивності в епістолярії Ю. Шевельова мотивована можливостями й необхідністю комуніканта самовиразитися та виявити емоції. Ступінь експресивності в загальному текстово-епістолярному дискурсі варіюється від нейтрального до середнього і до найвищого виявів. Комунікативна стратегія експресивності актуалізована різноманітними лексичними емотивами, підсилювальними частками, вживанням окличних і питальних речень: *поводжуся скандально: мовчу, мовби вже не живий. А воно тільки того, що пиячу без стриму. Не алькоголем, а творчістю, звиняйте за таке вираження. ... Запитаєте, куди мене чорт несе. Сам не знаю* [Листи 2014: 268], пор.: *скандально, пиячу, алькоголь* – лексичні емотиви з образним навантаженням; *куди чорт несе, пиячу без стриму* – фраземи тощо. Сюди ж треба віднести надзвичайне розмаїття мовноігрових моментів, що охоплюють різноманітні шари словотвірно обіграних лексичних росіянізмів (*Моє впутуєшество* було цілком задовільне [Листи 2014: 234]), інколи з графічним виділенням (*Це, **КАНЕШНО**, дуже мило супроти дисидентів, чие життя не мед* [Листи 2014: 233]) або підкресленням (*Якщо згода, пришліть мені копію Вашого твору, а я Вам неукоснительно пошлю свою* [Листи 2014: 236]). Сюди також треба віднести й російські фразеологізми, що в окремих випадках графічно виділені: *І всі ні про що, такий собі **ВЗГЛЯД И НЕЧТО*** [Листи 2014: 233]), *Чи Ви намагаєтеся академізуватися?* [Листи 2014: 295]). Інколи експресивність умонтовано в глибинне концептуальне тло з актуалізованими варваризмами: *Щоб Ви знали, що робиться на Україні, не **цайтунги** і не **таймси** треба читати, а прикласти вухо до землі. Отже, голубе, там росте нове покоління – мені видно в літературі, а воно, мабуть, не тільки в ній* [Листи 2014: 295]).

Загальне тло епістолярної спадщини Ю. Шевельова сповнене інтертекстуальністю, що знаходить вияв у різноманітних цитаціях, покликаннях, згадуванням імен та прізвищ (близько 800 [Листи 2014: 352–376]), які в діалозі двох митців прочитувані здебільшого однаково, впізнавані в їхньому символно-образному навантаженні. Водночас позиція адресанта є активною в оцінці тих чи інших творів, значення й ролі митця в історії національної чи європейської, світової цивілізації. Аксіологічно-оцінна комунікативна стратегія Юрія Шевельова має відкритий характер – інколи пропонувані оцінки є різкими, що визнає і сам комунікант. Множина використовуваних імен охоплює широке культурно-історичне, театральнo-мистецьке, кінознавче, архітектурне тло, до цього, безперечно, треба додати активне навантаження імен майстрів художнього слова, дослідників мови, представників української діаспори. Багатопанорамність онімної множини епістолярію Юрія Шевельова свідчить про його активну творчу стихію, а висловлювані оцінки із застосуванням лише йому властивих переливів та перлів мовної гри відбивають неповторний світ лінгвоіндивідуалізацій, що з роками набували особливо витонченого вияву.

Розгляд лінгвоіндивідуацій та лінгвоіндивідуалізацій Юрія Шевельова може постати викінченим і належним чином обґрунтованим за умови дослідження усього масиву його різнобічної спадщини. Тому одним із найактуальніших завдань є корпусація текстів цього видатного вченого, що передбачає відбиття в командних вершинах навігації жанрової специфіки уміщуваного тексту, часу його створення та оприлюднення самим автором, внесення ним коректив до нього. Постановка заявленого корпусу допоможе вирішити багато питань, пов'язаних з еволюцією науково-лінгвістичних і літературно-критичних, культурно-мистецьких та інших поглядів науковця, а також встановлення особливого статусу в його науково-дослідницькій спадщині невомного поборювання властивих українській національно-мовній стихії норм, що мають належним чином враховуватися в уніфікації Мовного кодексу української мови.

XIV.2.2. Комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості Івана Франка. Визначальними поняттями студіювання є *комунікативний простір*, *дискурсивний простір* у їхньому стосунку до геніальної мовної особистості Івана Франка. Мову великого мудреця досліджували в аспекті його стилістичних новацій (Іван Ціхоцький [2006] та ін.) із концентруванням уваги на стилістичних „експериментах” і „язиковій традиції” в прозових, поетичних і драматургічних творах видатного майстра, розкритті співвідношення мовного портрету митця та „філософії” напряму із заглибленням в анатомію мовного образу Івана Франка (Лев Полюга [1977] та ін.). Не менш актуальними є численні студії усього простору спадщини великого митця із простеженням внутрішнього та зовнішнього навантаження в ній мовних питань [Грицютенко 1968], що дає змогу встановити особливо навантажені виміри

аналізу консолідувального, самоідентифікувального, об'єднавчо-доцентрового статусу української як загальнонаціональної (Василь Грещук [2007], Федір Медведєв [26], Олександра Сербенська [2006] та ін.), утвердженням української літературної мови на Галиччині [Корнієнко 1956], з'ясуванням ставлення самого майстра до таких питань, встановленні ним шляхів до творення цілісності української мови без сакраментального географічного поділу на західних та східних. До цього прилягають численні дослідження напрямів опрацювання „людових говорів” у художньо-белетристичному контексті (Іван Денисюк [2008], Михайло Драгоманов [1991] та ін.). Водночас помітними є студіювання мовної параметризації персонажів різного статусу в художніх текстах митця (І. Ціхоцький [2006] та ін.), окреслення значення творчості Івана Франка у становленні української загальнонаціональної норми в її численних прескрипціях та функційному навантаженні цілісних прескриптивних граматики (Федот Жилко [1956] та ін.), а також намаганням визначити навантаження тих чи тих мовних одиниць у реалізації творчого замислу видатного майстра (фольклоризмів (Світлана Єрмоленко [1987], полонізмів і діалектизмів (Мирослав Онишкевич [1963: 36–51]), діалектизмів (Іван Матвіяс [2003: 11–13]) та ін. [Білодід 1966; Білоус 1998: 633–637])), прагненням створити цілісний мовний портрет геніального митця (О. Сербенська [2006] та ін.), визначити шляхи самовдосконалення мовного тла творів (Ірина Ощипко [32]), встановити співвідношення понять *мова* й *нація* в загальній структурі творчої спадщини майстра (Таміла Панько [1992: 21–44]), а також схарактеризувати статус мистецького простору Івана Франка з німецькомовним світом (Леонід Рудницький [1995]) і под. До цих студіювань, безперечно, прилягають дослідження мовної, ширше комунікативної компетенції Івана Франка (Тетяна Космеда [2006: 67–94] та ін.), особливостей його концептосфери з прагненням простежити на всьому творчому просторі митця еволюції концептів *Україна*, *Держава*, *нація*, *народ*, *мова* і т. ін. (Ярослав Яремко [2015: 150–210] та ін.), виявити прагматику комунікативних настанов (Флорій Бацевич [1] та ін.) і под. У сучасному франкознавстві поза увагою залишається розгляд цілісного комунікативного і дискурсивного просторів лінгвоперсоналії Івана Франка, встановлення основних і неосновних еволюційних тенденцій у динаміці дискурсивних практик.

Комунікативний простір треба кваліфікувати як середовище й територію, де відбувається взаємодія мовних особистостей, реалізація відповідних комунікативних стратегій, комунікативних інтенцій, комунікативних тактик, виявленими є комунікативні жанри та ін. Якщо звертати увагу на територію, на якій реалізовувався комунікативний простір Івана Франка, чи, власне, де такий простір був найактивніший, то відповідь легко встановлювана з географії його численних мандрівок, подорожей. Комунікативно-географічний простір Івана Франка був динамічним – від сільського комунікування (с. Нагуєвичі, Криворівня та ін.) до розлогих галицьких міст, а також

віденських, краківських та інших вимірів. Аналізуючи комунікативний простір Івана Франка, можна говорити про вузький і широкий аспект цього поняття, де під першим мається на оці той активний вимір, у якому відбувалося становлення митця, формування його мовно-мовленнєвих і первинних комунікативних компетенцій, того простору, де значущою постала його первинна лінгвоіндивідуалізація, прагнення заявити про себе як самодостатню мовну особистість. У широкому сенсі – комунікативний простір Івана Франка охоплює усі численні комунікації під час мандрівок, подорожей, написання дисертації, виступів на численних зібраннях, а також різноманітних зустрічей із громадськими активістами, селянами, ріпниками та ін. Функційно значущими є обидва аспекти, хоча другий аспект, не заперечуючи перший, охоплює його, тому виступає прийнятнішим для студіювання.

Комунікативний простір, у якому активною постала перша лінгвоіндивідуалізація Івана Франка, поза всяким сумнівом, досить багатовимірний, містить і період дитинства, і період навчання в школі, гімназії, почасти в університеті, коли в кожному з мікроекономічних просторів легко віднайти мовно-екзистенційні спроби митця. Вони найбільшою мірою свідчать про активне становлення творчої лінгвоперсоналії з імплікацією мовної „наступальності”, нейтральності, згідливості, домінування тих чи тих творчо-інтенційних настанов у спілкуванні з певним адресатом. У цьому разі необхідно враховувати, що в комунікативному просторі первинної лінгвоіндивідуалізації активною поставала взаємодія декількох мовних стихій, з-поміж яких рідномовна (українськомовна), почасти польськомовна були активними, а німецькомовна – пасивною, оскільки навчання в Дрогобицькій нормальній школі отців василіян, де він здобував освіту в 1864–1867 роках, було німецькомовним, а в Дрогобицькій державній гімназії імені Франца Йосифа I – здебільшого польсько- чи німецькомовним, адже школа ставала польськомовною. Не менш показовим є комунікативно-віковий просторовий діапазон у період навчання в школі, гімназії, не кажучи про університет. Як свідчать дані класних журналів, Іван Франко уже в першому класі мав середовище, що відповідало його віку. У класі нараховувався 51 учень, із яких – 45 публічних, а 6 приватистів, за віковими особливостями першокласники були: десятирічні – 1 (1858 р. н.; 1,96 %), одинадцятирічні – 9 (1857 р. н.; 17,6 %), дванадцятирічні – 12 (1856 р. н.; 23,5 %), тринадцятирічні – 12 (23,5 %), чотирнадцятирічні – 5 (9,8 %), п'ятнадцятирічні – 4 (7,8 %). Дванадцять років мав також Іван Франко, тому його комунікативно-віковий діапазон шкільного спілкування охоплював межові п'ять років – мінус два роки та плюс три роки. Уже в цей час дискурсивно-шкільна практика видатного митця зазнавала істотних вікових, соціальних та національно-мовних впливів.

Не менш істотним є інституційно-шкільне комунікативне середовище за віросповідальними особливостями, адже в класі були греко-католики (Матвіяс 2003: 11–16; 49 %), католики (Жилко 1956: 18–26; 33,3 %), єванге-

лісти (Білодід 1966; 3,9 %), послідовники Мойсеєвого віросповідання (Бацевич 2016; 1,96 %). У національно-мовному просторі комунікативне середовище було також своєрідним, адже з-поміж однокласників були русини (Матвіяс 2003: 11–16; 47 %), поляки (Закревська 1998: 652–657; 41,2 %) та ін. У класному журналі Іван Франко значився під тринадцятим номером і для розкриття його інституційно-шкільного комунікативного середовища треба враховувати комплекс навчальних освоюваних предметів, мову їхнього вивчення та характеристику класного керівника, яким в Івана Франка був талановитий майстер художньої белетристики, відповідальний педагог, ініціатор та організатор різних громадських ініціатив Іван Верхратський. Щодо передбачення майбутнього свого вихованця, то класний керівник зазначив, що воно не визначене, у графі ж віросповідання констатовано – греко-католик. Віросповідальну толерантність Іван Франко сповідуватиме протягом усього життя, стверджуватимете в усіх дискурсивних практиках. Поступи в науці другого семестру першого класу, зокрема латинської, руської (викладач Іван Верхратський), німецької (викладач Юрчакевич) мов кваліфіковано як відмінні (*celujący*), а в засвоєнні польської мови (викладач Каспер Кадлевіч) – як похвальні (*chwalebny*). Подібні успіхи він зберіг і в другому класі: латинська – похвальні (*chwalebny*), польської, німецької – відмінні (*celujący*), руської – відмінні (*celujący*) у першому та відмінні (*znakomity*) – в другому. Неістотно відрізняється рівень вивчення мов у третьому класі: латинська, польська, руська, німецька мови – відмінні (*celujący*), з'явилася грецька мова, з якої в Івана Франка також відмінні (*celujący*) успіхи (див.: <http://lib.if.ua/franko/1312287818.html>). 3 роками мовно-комунікативний діапазон Івана Франка розширився, адже його перу належать праці, написані українською, російською, польською, чеською, німецькою, болгарською, французькою мовами [Бровіньок 1981: 37–43]. Дискурсивно-мовні практики Івана Франка ще вимагають ґрунтовного вивчення, адже феноменальне володіння низкою мов давало змогу йому легко використовувати у спілкуванні різні мови. Так, в епістолярно-дискурсивній практиці з Ольгою Рошкевич він спочатку послуговувався німецькою (6 листів), згодом – українською. І в першому листі, написаному українською, Іван Франко наголошує на значущості мовної самоідентифікації: „Німецька бесіда – то для мене модний фрак... Руська бесіда – то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть... Руська бесіда – то бесіда мого серця” [Франко 1986/48: 46].

Згодом Іван Франко у „Споминах з моїх гімназійних часів” писав про соціально-шкільний дискурс: „Ученики дрогобицької гімназії в другій половині 60-х і першій половині 70-х рр. поза школою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили у своїх родинх і переважно не мішалися до кружкового життя. Позамісцеві жили на квартирах (станціях) переважно по різних передмістях у міщан і міщанок, і відповідно до тих квартир творили-

ся між ними кружки. Де жило кілька учеників на одній квартирі, там до них не раз сходилися товариші інших квартир, що жили одинцем. У таких кружках велися оживлені розмови; в менших кружках, зійшовшись по два або три, ученики займалися лектурою позашкільних книжок, при чім один читав голосно, а інші слухали. Таким способом я з товаришем Йосифом Райхертом, сином німецького колоніста, в вищій гімназії читав драми Шекспіра, Шіллера та Гете. З його старшим братом Філіпом, що з Самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, я один рік жив на спільній квартирі в домі бодняра Корпака”. Імпліцитно прочитувано, що Іван Франко уже в гімназійні роки в комунікативному середовищі використовував різні мови – німецьку, польську та інші – в активній чи пасивній формі. У складні часи російської окупації (1914 р.) Іван Франко жив у Йосифа Райхерта, що знову ж таки підтверджує максимальну національно-мовну та віросповідальну толерантність.

Істотним є також те, що комунікативно інтенційне середовище Івана Франка в роки навчання в гімназії мало відносну тяглість, адже після закінчення четвертого класу Дрогобицької нормальної школи отців Василіан у Дрогобицьку гімназію пішли здобувати освіту разом із ним 27 учнів із 51 (52,9 %): Іван Бачинський, Карло Бандрівський, Дмитро Білас, Адольф Бродер, Іван Дідинський, Дмитро Гладкий та ін. У гімназії дещо змінилося комунікативно-соціальне середовище. У школі переважали діти з довколишніх дрогобицьких сіл, діти міщан і дрогобицьких ремісників, а в гімназії діти селян становили трохи більше четвертини класу (14 осіб або 27,45 %). Трохи менше було дітей священиків – 11 (21,54 %), ще менше дітей ремісників – 8 (15,68 %), більша частина учнів мешкали не в Дрогобичі. У другому класі гімназії навчалися уже лише українці (25 осіб або 55,56 %) та поляки (20 осіб або 44,44 %) з домінуванням перших. Істотним постав більший віковий діапазон. У класі навчалися вісімнадцятирічні (1 учень або 2,2 %) – дванадцятирічні (7 осіб або 15,56 %), Іван Франко мав тринадцять років, тобто старших за віком учнів було двадцять дев’ять (64,4 %), а молодших – лише сім (17 %), тринадцятирічних було дев’ять (20 %). Легко помітити, інституційно-вікове комунікативне середовище мало діапазон у сім (+6/–1) років, що, безперечно, позначалося на мотивації спілкування, врахуванні вікових запитів однокласників. Подібну картину спостережувано і в третьому класі гімназії, що легко виявити у диференціації учнів за їхнім віком. З-поміж 45 учнів двадцять сім (60 %) були старшими (вік – від дев’ятнадцятирічних – двоє (4,44 %) до п’ятнадцятирічних – дев’ять (20 %)), а вісім – були молодшими (17,8 %) на один рік, чотирнадцятирічних ровесників – десять (22,2 %), тобто в загальнокласному тлі Івана Франка оточували близькі за віком, але не однолітки (див. [Щурат 1956: 267–281]). У такому комунікативному інституційно-віковому діапазоні особливим постає перемикання настановних моментів адресанта і врахування ним комунікативних компетентностей адресата.

Якщо поглянути на комунікативний простір Івана Франка в шкільні та гімназійні роки, то легко можна помітити: 1) активне спілкування з прихильниками різних віровчень; 2) мовні контакти з представниками різних національностей, які активно використовували рідну мову у власному колі; 3) істотний віковий діапазон однокласників, що позначалося на потребі належного реагування на потреби комунікантів та ін. Усталені початкові елементи комунікативного універсалізму стали основою концептуального розпросторення лінгвоперсоналії митця в студентські та наступні роки. На шкільні та гімназійні роки припадає перша лінгвоіндивідуація – період зовнішнього виходу, становлення власного творчого мовного *Я*, що стало визначальним на майбутнє. У цей період сформувалися навички володіння іншими мовами, розуміння їх значущості в становленні людської особистості, навантаження в самоідентифікації, адже вихід із рідномовної стихії глибинно травмує мовну особистість: „Pardon, *ти не маєш до вибору* (виділення І. Франка); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути...” [Франко 2001: 265]. Функційне навантаження рідного слова великий мудрець вияскравлює і в поетичному дискурсі (див., наприклад, „Якби ти знав, як много важить слово...” та ін.). І. Франко в лінгво-самоідентифікації пройшов складний шлях, у якому послідовно виявлюваними постають і період хитань, і період осмислення статусу мови в загальнодержавному та загальнонаціональному просторі та ін. В одному з листів до Михайла Драгоманова підкреслено: „Прийшовши до Львова, до „Академічного кружка”, я опинився раптом серед спорів мовних і національних, котрі для мене були майже зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік” [Франко 1986/49: 244]. Не дивно було, адже в цей час гострою була боротьба між течіями „язичія” і народництва, що й впливало на молоду душу митця. Тому згодом Іван Франко резюмує: „Що в моїх давнішніх віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мені в міньятюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори мовні прибили і закаламутили чистоту народної мови” [Франко 1976_л: 20–21].

Ще одне поняття – *дискурсивний простір* [Космеда 2006: 45–49]. Інколи поняття *комунікативний простір* і *дискурсивний простір* розглядають як синонімічні (М. Мерло-Понті [1999: 101–211], С. Домишева [15], С. Плотникова [2008: 131–136]), хоча між ними наявні відмінності. Дискурсивний простір – це те логічне середовище, в якому реалізуються дискурси й дискурсивні особистості – творці дискурсів. Логічне ж середовище витлумачувано як абстрактна протяжність – континуум, що охоплює і дискурси-тексти, і творців дискурсу, і простір, і час. Дискурсивний простір утворювано між

мовцями під час певної інтеракції. М. Мерло-Понті зауважує: „У діалозі між мною та іншим встановлювано спільну територію, моє та його мислення переплетено в цілісну тканину. Тут здійснювано буття удвох, наше існування розгортують в тому самому світі. Якщо я надаю для користування його свої думки, то він навзаєм спонукає мене до думання. Тільки згодом, коли я виходжу з діалогу, тоді інший повертається до своєї відсутності” [1999: 451]. Не вдаючись у надто глибокі теоретизування, відразу варто наголосити на багатоголосі дискурсивного простору Івана Франка, в якому можна простий перелік імен становитиме надзвичайно великий обсяг – більше тисячі, та й, очевидно, це не зовсім повний перелік. Не менш розмаїтим постає дискурсивний простір і за жанровою специфікою його результатів – текстів. З-поміж останніх легко виявлявано і власне-наукові, і науково-популярні, і публіцистичні й інші студіювання. Можна цілком коректно говорити про цілі дискурсивні пласти, пов’язані з фольклористичними та історіографічними, філософськими дослідженнями. Іван Франко „...з однаковим натхненням писав поетичні, прозові і драматичні твори, виступав, перекладав твори багатьох ... письменників, публікував наукові праці з літературознавства, фольклору, лінгвістики, історії, економіки” [Бровіньок 1981: 38]. Науковий дискурсивний простір Івана Франка диференційований відповідно до студіювань – літературознавчий, лінгвістичний, історичний, історіографічний, етнографічний, економічний, філософський та ін.

У дискурсивному просторі Івана Франка простежувано змінні та постійні вияви. До перших треба віднести реагування на певний виступ. Це підтверджувало миттєвим і водночас тривалим, наприклад, зовнішнім реагуванням з різними напрямками агресивності на статтю Івана Франка про Адама Міцкевича. До постійних констант дискурсивного простору належить особистісний вияв людини, що уможливило віднесення до такого простору усіх витворених дискурсів, а також характеристику дискурсивних практик особистості, відбиту тими чи тими адресатами. Такий вияв дискурсу має чітко окреслені часові межі – життя людини. Дискурсивний простір Івана Франка був хронологічно обмежений роками його життя, а функційно є надзвичайно розмаїтим та різнобічним і в змінному і в постійному виявах – від поетично-мистецького, художньо-белетристичного до критично-аналітичного, публіцистично-політичного та інших. Відразу варто зауважити, що митець не оминав гострих кутів, постійно відчуваючи на собі критичні випадки, часто навіть однодумці не сприймали його надто амбітних, але в більшості своїй цілком справедливих кваліфікаційних оцінювань низки авторів. Показовим постає в цьому вимірі ставлення сучасників до статті Івана Франка „Поет зради” [Мельник 2009: 237–242]. Публікація мотивувала миттєве реагування з послідовним домінуванням в польськомовному середовищі граничного негативізму. Навіть багато з тих, хто активно співпрацював із майстром, змінили думку – від агресивно знижувальної до збайдужіло нейт-

ральної, від осуду – до мовчазного несприйняття. І лише одиниці поставилися до міркувань критика виважено, намагаючись осмислити глибину аналітичних міркувань великого майстра. Для прикладу можна навести зміну поведінки співробітників часопису „Kurjera Lwowskiego”, в якому він працював десять років. В. Щурат згадував: „Коли Франко появився в редакції за своїм бюро, винеслися всі товариші в іншу кімнату, не привітавшись з ним, і делегували з-поміж себе п. Фрилінга, щоб пішов до Франка сказати йому: «Pantunie maszmiejsca!»» [1956: 267–281]. Аналізу таких і подібних дискурсивних практик вимагає належного оцінювання сукупності чинників текстуалітету [Загнітко 2007: 101–108], без яких не поставатимуть мотивованими кваліфікації відповідних вчинків митця, його комунікативні кроки і стратегії, лінгвоіндивідуалізації в тих чи тих дискурсивних практиках.

Слушною є думка Григорія Грабовича [1997], який, розглядаючи особливості українсько-польських культурних взаємин із виділенням декількох періодів у них (найбільш раннього (від останніх десятиліть XVI ст. до XVIII ст.); романтичного (припадає на першу половину XIX ст.); постромантичного (сягає до Другої світової війни); післявоєнний період (до сьогодні)) та окреслюючи полеміку навколо роману Г. Сенкевича „Вогнем і мечем” („Ogniem i mieczem”), його сприйняття провідними критиками, констатує: „Консервативні краківські кола захоплено вітали твір (С. Тарновський бачив у Г. Сенкевичеві рівню Гомеру, Данте і Шекспіру); інші критики, такі як Болеслав Прус чи Іван Франко, який говорив, по суті, за всіх українців, були надзвичайно розчаровані” [Грабович 1997: 108]. Справді Іван Франко не лише кваліфіковано оцінив роман Г. Сенкевича, а й встановив справжній дух творчого поступу автора твору. У цьому разі легко помітити один із виявів дискурсивно-критичних практик Івана Франка. Витоки заявленої практики легко простежити ще в гімназійних нечисленних відгуках на прочитані твори різних письменників. Розмаїття цієї практики охоплює різноманітні жанри зразка критичних статей, аналітичних оглядів, рецензій і под.

Активним був Іван Франко у публіцистичному дискурсі, в межах якого особливо актуальними постають його численні описи різних подорожей, мандрівок. Так, зустрівшись 4–7 серпня 1884 р. у Станіславі з українським письменником О. Кониським, який прибув із Петербурга, і разом вони 5 серпня побували на вічі студентів – учасників мандрівки, що докладно описано ним у кореспонденції „Вандрівка руської молодіжі” (Діло. – 1884. – 24 липня (5 серпня); Діло. – 1884. – 26 липня (7 серпня)) та ін. Системна робота Івана Франка в засобах масової інформації дає змогу говорити про поступове розширення його комунікативно-жанрової стихії (від замітки до критичної, аналітичної статті та ін.), розпросторення тематичних обріїв (життя галицьких селян, ріпників, громадські ініціативи інтелігенції, активізація феміністичного поступу і под.), не кажучи уже про надзвичайно розлогі рецензії, критичні статті, огляди з різних наукових питань.

Своєю діяльністю мислитель тенденційно „здобував нові поля невідомих досі понять” [Франко 1980/28: 167–175]. Йому належить чільна роль у формуванні української політичної термінології, що охоплює позначення органів державної влади (*парламент, уряд, комітет, суд, адміністрація, інстанція, міністерство, канцелярія*), найменування політичних партій, об’єднань, соціальних груп (*фракція, опозиція, делегація, асоціація, партія, суспільство, суспільність, товариство*); позначення політичних форм правління, устроїв, течій (*демократія, демократизм, держава, опонент, автономія, парляментаризм, лібералізм, централізм, абсолютизм, шовінізм, націоналізм, радикалізм, анархізм, капіталізм, соціалізм*), найменування політичних та історичних процесів (*революція, маніфестація, переворот, прогрес, пленум, протест, перевибори, голос, санкція, корупція, рівноправність*), назви різних документів, законів, ухвал (*документ, конституція, закон, проект, постановова, декрет, резолюція, звіт, статут, протокол, петиція, апеляція, контракт*) та ін. (див. [Яремко 2015: 99–100]).

Вкраплення арготичного дискурсу в прозово-дискурсивних практиках Івана Франка підтверджують не лише словникове знання відповідних матеріалів, а й відбивають знання митцем функційних особливостей арготизмів: „Е, що ви, молоді яндруси говорите!.. По місті тротуарами ходять та ходяки з долини висмикують – велика штука. А зловлять хатраки, то також що? Заведуть на дідівню, ковзнуть там чи й не ковзнуть, та й по всій історії” [Франко 1978/15: 236–248].

Науково-популярний дискурс простежувано у двох різновидах – письмовому та усному. Останній можна спостерігати в численних виступах Івана Франка на різних зібраннях Товариства українських жінок, заснованого письменницею Н. Кобринською (1884 р., грудень). Митець високо поцінював ініціативу жінок, що обґрунтував у статті „Перед збором Руського жіночого товариства в Станиславові”: „Тільки той нарід здужає оснувати тривале й повне життя, що в нього жінки проїняті свідомістю й ідеалами нього життя... тільки розумні й освічені матері, сестри і жінки, що думають, можуть випроводити і виховати розумне й освічене покоління” (Діло. – 1884. – 5 грудня). Свої враження від зустрічі з членами Товариства українських жінок Іван Франко виклав у статті „Перші загальні збори Руського жіночого товариства в Станиславові” (Діло. – 1894. – 11 грудня), що своє структурою і компонованням є розгорнутим аналітичним звітом із низкою цікавих авторських резюмувань.

До цього треба додати простежувану в спадщині митця симетричність тем у різних його дискурсивних практиках. Так, основні ідеї виступу на зустрічі з членами Товариства українських жінок стали опертям його вірша „Женщина: алегорія на привітання товариства «Руських женщин у Станиславові»: ...по стежці життявої / Іде з ним (чоловіком – А. З.) спільно, / Думає і вчиться, / Учасниця всіх трудів, втіх, надій” (<http://lib.if.ua/franko/>

1310568978.html). Після зустрічі з членами Товариства українських жінок Іван Франко задумав видавати часопис „Братство” як офіційний орган цього товариства. Дискурсивно-видавнича практика великого майстра є винятковою, оскільки охоплює не лише створювані ним самим відповідні тексти різних комунікативних жанрів, а й тексти як редактора.

Треба також додати до активних у комунікативному просторі Івана Франка етнографічний дискурс, адже велет слова досліджував етнографію різних місць і територій, проникаючи в глибини звичаїв, обрядів, їхнього смислового наповнення та ін., поступово формуючи різні тематичні групи понять і термінів. Етнографічний дискурс Івана Франка охоплює понад сорок етнографічних розвідок, низку рецензій і відгуків на етнографічні праці українських, польських, чеських та інших учених. Надзвичайно цінною постає його величезна кореспонденція про життя і побут дрогобицьких робітників („Korespondencje, Drohobycz”, 1880), а також численні спостережувально-аналітичні та узагальнювально-висновкові матеріали, пор.: „Мандрівка руської молодіжі” (Діло. – 1884. – Ч. 85), „Kilimypodolskie” (Kurjerlwowski. – 1892. – № 91 (31.03.) – С. 2–3; № 92 (01.04.) – С. 2–4; № 93 (02.04.) – С. 2–3); „Сліди снохацтва в наших горах” (Жите і слово. – 1895. – Т. 4); „Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland” (Zeitschrift österreichische Volkskunde. – 1905. – № 11) та ін. Етнографічний дискурс вкраплений і в різноманітні студіювання з історії, фольклористики (див.: Мислі про еволюцію в історії людськості [1881–1892] [Франко 1986_{/45}: 76–136]; Наука і її взаємини з працюючими класами [1878] [Франко 1986_{/45}: 24–40]; Ukrainairredenta [1895] [Текст] / Іван Франко // Вибрані твори : У 3-х т. – Дрогобич: Коло, 2004. – Т. 3. – С. 378–393 та ін.). До цього треба додати велику організаторську роботу Івана Франка, зорієнтовану на вивчення етнології та етнографії різних країн, як голови етнографічної комісії НТШ, редактора „Етнографічного збірника”. Разом із В. Гнатюком він уклав програму „В справі збирання етнографічних матеріалів” (Хроніка НТШ. – 1901. – № 8. – Вип. 4), згодом ними було підготовлено поради до запису похоронних звичаїв і голосінь (Квестіонар у справі записування похоронних звичаїв і голосінь // Хроніка НТШ. – 1909. – Вип. 3. – Ч. 39) [Мушинка 2006: 945–953]. У цій програмі з особливою силою виявилось бережливе ставлення Івана Франка і Володимира Гнатюка до місцевих говорів, коли автори наголошують, що наявні форми на зразок *шепка, жеба, соль, ходит, робет, водов, юж, цимра* не треба замінювати та виправляти на літературні *шапка, жаба, сіль, ходить, роблять, водою, вже, кімната*. Для адекватного збирання матеріалів, їх упорядкування дослідники запропонували ґрунтовну наукову методику збирання матеріалів, їхньої паспортизації, ініціюють розширення етнографічної роботи по всій Україні із забезпеченням належного керівництва нею.

Історіографічний дискурс Івана Франка охоплює різноманітні студіювання Галичини, Волині, Поділля. Його активну участь у „Мандрівному комі-

теті”, що діяв при „Академічній бесіді”, підтверджувано декількома студіями про значення аналізу краєзнавчого матеріалу, подання його в системному описі. Він був ініціатором створення „Кружка етнографічно-статистичного для студіювання життя і світогляду народу” (1883 р.), згодом – „Кружка для устрою мандрівок по наших краю”. Результати таких мандрівок І. Франко синтезував у записаних численних етнографічних матеріалах, теоретичних працях з етнології та етнографії, низці популярних статей. Йому належить і сам термін *краєзнавство* [Франко 1986/46. – Кн. 2: 116–150] з виокремленням *крайового природознавства*, кваліфікацією основних напрямів його вивчення та ін.

Дискурсивний простір Івана Франка надзвичайно багатий і розмаїтий, у ньому легко простежуваними постають різноманітні взаємопроникнення різних дискурсивних практик (наукових і публіцистичних у прозові, а прозових – у художньо-белетристичні), симетрію низки дискурсивних практик (поетичних і публіцистичних, науково-політичних і художньо-прозових, етнографічних та історичних, історіографічних). Можна говорити про особливі лінгвоіндивідуалізації – мовно-ігрову, номінативно-екзистенційну, художньо-фабульну, що вимагає поглибленого студіювання.

Вивчення комунікативного і дискурсивного просторів Івана Франка свідчить про надзвичайно активну взаємодію різних мовних стихій у його спілкуванні, розширення функційного навантаження української, польської, німецької, російської, болгарської, чеської та інших мов у реалізації його комунікативних інтенцій. Дискурсивний простір великого титана є багатошаровим, охоплює різні часові, родові та жанрові зрізи, у ньому еволюціонують різноманітні комунікативні кроки, настанови, стратегії й тактики. До цього треба додати необхідність вивчення лінгвоіндивідуалізацій великого майстра, що свідчать про внутрішню динаміку його мовно-творчої стихії, відбивають тенденції осмислення видатного митця функційного навантаження мови в самоідентифікації окремої особистості, корпоративної групи, народу, становленні нації на загальноцивілізаційній мапі. Встановлення навантаження кожного з наявних у просторі мовної особистості Івана Франка дискурсу, тих чи тих дискурсивних практик вимагає розгляду усього корпусу творів Івана Франка, що робить надзвичайно актуальним питання про створення цілісного Корпусу його текстів.

XIV.2.3. Граматична концепція Юрія Шевельова: еволюція поглядів (1940–1950 рр.). Юрій Шевельов належав до творчих особистостей, які не лише уміють осмислювати проблеми, аналізувати їх, а й пропонують адекватне вирішення найбільш актуальних питань. Якщо спробувати поглянути на еволюцію його естетико-граматичних поглядів, то в останній особливо треба виокремити 40–50-ті роки минулого століття, оскільки в цей час вчений завершив працю над цілісним аналізом простого речення (на початку 1941 р.), що попередньо було плановано як розділ до академічного курсу

української мови, а також створено монографічну студію „До питання про генезу й природу називних речень” (1947 р.). Перша праця все-таки побачила світ у структурі цілісного академічного „Курсу української мови” (за редакцією Л. Булаховського), хоча й без вказівки на прізвище автора. Щоправда, це відбулося з певним інтервалом – у цілих 15 років. Робота над розділом була надзвичайно важкою, але водночас напрочуд плідною, оскільки після роботи над власне стилістичною проблемою (кандидатська дисертація) Ю. Шевельов перейшов на фундаментальні проблеми граматики, як вплинули на системність його поглядів, активізували розгляд різновидів речень у їхній взаємодії та взаємозумовленості. Про значущість реалізації проекту про просте речення науковець сам наголосив: „Як науковець я пройшов дитячий шлях від моїх первісних зацікавлень літературою до власне мовознавства. Цей шлях вів через стилістику – моя дисертація про Тичину, – через історію літературної мови, до синтакси і далі до граматичної і фонологічної структури мови в її історичному розвитку” [Шевельов 2001: 271], пор. також [Коруник 2012: 3]. Його починають все більше захоплювати питання еволюції реченневих структур, поглиблювати критичне осмислення наявних поглядів. Обидві названі роботи є етапними і знаковими. Етапними вони постають тому, що перша знаменувала перехід до синтаксичних досліджень, а друга – осмислення себе як лінгвіста. Знаковість розділу про просте речення полягає в його осмислюваній належності до фундаментального академічного опису української мови, а друга – одним із підрозділів такого детального опису, що стало основою для присудження (1949 р.) йому докторського ступеня в Українському Вільному Університеті. Монографічна студія „До питання про генезу й природу називних речень” [Шевельов 2012(6)] є не „переходовою”, як стверджує К. Коруник [Коруник 2012: 3–18], а кульмінаційною в усвідомленні себе як лінгвіста, вона постає межею між зовнішньою та внутрішньою лінгвоіндивідуаціями. Науковець усвідомлює свій науковий статус, окреслює те коло проблем, що в майбутньому опрацьовуватимуться ним у Ліндському (Швеція), Гарвардському та Колумбійському (США) університетах. Водночас синтаксичне студіювання відбило видозміну науково-граматичних поглядів Юрія Шевельова і вияскравило навантаження ономасіологічно-семасіологічних (аналітико-генезисних, номінативно-екзистенційних та ін.) підходів. Вияв основних напрямів еволюції граматичних поглядів відкриває перспективу простеження зміни його науково-концептуальних підходів з аргументуванням аналізу відповідними філософсько-методологійними засадами, що й засвідчує актуальність пропонованого студіювання. Його метою є встановлення еволюції концептуально-граматичних постулатів Юрія Шевельова у 1940–1950-х роках ХХ ст. із визначенням кульмінаційних точок динаміки підходів. Заявлена мета мотивує вирішення таких завдань: 1) з’ясування основ ранньо-граматичної концепції Юрія Шевельова; 2) встановлення основних чинників динаміки граматичних поглядів

науковця; 3) визначення основних складників середньо-граматичної концепції Юрія Шевельова; 4) схарактеризувати вплив на еволюцію граматичних поглядів науковця зміни лінгвотериторіального, лінгвокорпоративного й лінгвосоціального середовища. Наукова новизна студіювання визначається тим, що вперше зроблено спробу у відносно обмеженому хронологічному періоді науково-творчої спадщини Юрія Шевельова (1940–1950-і роки ХХ ст.) простежити динаміку його науково-граматичних підходів і поглядів. Теоретичне значення аналізу мотивовано обґрунтуванням науково-граматичної лінгвоіндивідуації Юрія Шевельова зі встановленням статусу номінативно-екзистенційних та функційно-комунікативних складників. Практичне значення студіювання зорієнтовано на використання його результатів у науково-дослідницькій практиці при розгляді творчої спадщини Юрія Шевельова, а також в університетських магістерських програмах із вивчення історії українського, слов'янського та загального мовознавства.

В одній зі своїх визначальних праць „Нарис сучасної української літературної мови” Ю. Шевельов говорить про три основні підходи до явищ мови – науковий, нормативний, стилістичний [Шевельов 2012(6): 33], що цілком і повністю відповідало не лише поставленим завданням, а й науково-методологічним засадам. Розуміння структури мови як відповідної організації її ярусів – лексичного, морфологічного, синтаксичного та інших знайшло адекватне відбиття в логічній побудові дослідження – від слова (в його семантико-парадигмальних зв'язках) [Шевельов 2012(6): 37–98] до речення [Шевельов 2012(6): 99–196], частиномовної категоризації [Шевельов 2012(6): 197–403], часткових зауваг про словотвір [Шевельов 2012(6): 403–407]. З-поміж усіх розділів найбільш ємний – частиномовна категоризація, що вперше здійснена на широкій функційній основі, підтвердженням чого є і назва самого розділу „Слово в реченні (частини мови)”, і встановлення диференційних категорійних ознак, з-поміж яких: „здатність керувати і бути керованим” [Шевельов 2012(6): 197] – іменник, „своїми формами узгоджується з прикметниками” [Шевельов 2012(6): 257] – прикметник, „в реченні воно виконує функцію присудка або частини його (зв'язки)” – дієслово [Шевельов 2012(6): 313] та ін.

Для Ю. Шевельова, услід за О. Потебнею, залишається проблемним статус інфінітива, хоча він жодного разу не наголошує на можливості видозміни його частиномовної належності. Водночас він обґрунтовує функційну аналогію інфінітива з формою називного відмінка іменника: „Як називний відмінок показує в іменнику саму назву предмета, взяту самостійно, поза умовами конкретних речень, так інфінітив показує назву дії, взятої сама по собі: *ходити, питати, їхати*, напр.: „Вміти по-французьки належало до доброго тону” (Лепк.). Тому і в словниках інфінітив править за назву дієслова, як називний править за назву іменника” [Шевельов 2012(6): 314]. Для вченого, який все наукове життя дотримувався основ порівняльно-історичного

мовознавства, що згодом дало феноменальні результати в його „A Historical Phonology of the Ukrainian Language” [Shevelov 1979; Шевельов 2002], застосування послідовного порівняння з іншими одно- та різносистемними мовами було науково виваженим та концептуально обґрунтованим. Вагомість таких студіювань він неодноразово наголошував в листах до Олексі Ізарського [Листи 2014: 141, 156 і далі]. Результатом послідовного застосування порівняльно-історичної методології стали також обґрунтування власної версії походження української, білоруської та російської мов [Шевельов 1994: 5–27], спроби відтворення української мови Х сторіччя [Шевельов 2012(6): 472–481], а також простеження особливостей назв Дніпрових порогів у Костянтина Багрянородного [Шевельов 2012(6): 482–504] та ін.

Застосування синтаксичного (ширше – функційного) принципу в частиномовній категоризації зумовлює розгляд прислівника і вставних слів в одному розділі, акцентуючи на прилеглих як основній ознаці: „Прислівник не має форм узгодження або керованости, виступаючи в реченні як незмінне слово, що прилягає до іншого слова. Найчастіше прислівник прилягає до дієслова” [Шевельов 2012(6): 378], а для вставних слів визначальним є те, що „вони не прилягають ні до дієслова, ні до прикметника, ні до будь-якого іншого слова, як це робить прислівник, бо вони взагалі граматично не зв’язані з реченням, стосуючися до речення як цілоти, а не до того чи того окремого члена речення” [Шевельов 2012(6): 390].

В аналізі частиномовних утворень Ю. Шевельов активно поєднує наголошені ним нормативний, науковий і стилістичний підходи, що послідовно застосовано у висвітленні дієприкметника як „прикметника, виведеного від дієслова” [Шевельов 2012(6): 362] з наголошенням, що „не всякий прикметник, утворений від дієслова, є дієприкметник, а тільки такий, що зберігає певні морфологічні й синтаксичні властивості дієслова” [Шевельов 2012(6): 362], тому дієприкметник завжди зберігає керування й вид дієслова. У цьому разі для встановлення напрямів звуження регулярної дієприкметниковості в сучасній українській науковець звертається до староукраїнської мови, в якій він був розвинений, а в сучасній є лише „один тип дієприкметників, – на зразок ... *переймлений (перейнятий), загнаний*. У рештках існують сліди інших типів дієприкметників – на *-мий (знайомий)*, на *-лий* або *-ший (померлий, померший)*, на *-чий і -ший (караючий)*” [Шевельов 2012(6): 363]. Для Ю. Шевельова чинником занепаду багатьох різновидів дієприкметників є редукція значної частини дієслівно-часових форм, хоча згодом спостережувано тенденцію штучного відродження частини занепалих різновидів дієприкметника. Останнє мотивовано двоїтим характером дієприкметника, зокрема граматичної природи: „маючи при собі керування і прилягання дієслова, він водночас сам узгоджується з іменником як прикметник...; маючи приростки й наростки дієслова, він має відмінкові закінчення прикметника” [Шевельов 2012(6): 363], тому він „дуже добре надається там, де треба показати діяль-

ність предмета, як його другорядну властивість, що проявляється в зв'язку з іншою, головною діяльністю, напр.: „На кручі стрімкій смерека *лежить* (головна дія) у могилі м'якій, *повалена* (другорядна дія, що стала властивістю) громом на вічний спокій” (Мак.)” [Шевельов 2012(б): 363]. Висвітлюючи ширше особливості активно дієприкметникових утворень, науковець наголошує, що „У книжній мові, особливо газетній та публіцистичній, подекуди трапляються дієприкметники на *-аюч(ий)*, *-уюч(ий)*, як-от: „Подібні хвилинки криють у собі надзвичайну, особливу цінність – щось *інтригуюче, захоплююче, підбадьорююче*” (Любч.), – однаке це чисто книжні витвори, зовсім не можливі в побутовій мові” [Шевельов 2012(б): 364]. Аналізовані утворення є наслідком впливу старої традиції (тут відчутним є ґрунтовне знання дослідником староукраїнської книжної мови, вияву в них таких форм), а також впливом чужих мов з розвиненою системою таких похідних. У Ю. Шевельова викінченою є теза про заступання активних дієприкметників чи то прикметниками на *-ний* (*здобувний, обробний, вичерпний*), чи то іменниками (*курець, мовець, невірник, завідувач, службовець*), чи то дієприслівниками (*виявляючи, оперуючи*). Хоч минуло уже близько сімдесяти років після виходу аналізованої праці, її концептуальні засади є знаковими для розвитку сучасної граматичної теорії й практики.

Основою граматичних студіювань Ю. Шевельова кінця 30-х і початку 40-х років ХХ ст. поставав логіко-граматичний підхід з послідовним розширенням розгляду мовних ярусів через аналіз їх структури, особливостей сполучуваності мовних одиниць. Друга половина 40-х років ХХ ст. свідчить не лише про дотримування трьох заявлених аспектів (наукового, нормативного і стилістичного) до розгляду мовно-граматичних явищ, а й застосування функційного підходу до їх кваліфікації: „Для синтаксичної системи української літературної мови визначальне т. зв. особове речення, себто речення одноцентрове і двоелементне” [Шевельов 2012(б): 505], розуміючи під одноцентровістю наявність лише одного граматично абсолютно незалежного слова. Останнім для Ю. Шевельова є підмет у формі його незалежності – називному відмінку, всі ж інші члени речення граматично йому підпорядковані прямо чи опосередковано. Подібний підхід мав опертям логіко-граматичну теорію з урахуванням істотних чинників формально-граматичного підходу (хоча він не набув визначального статусу), на якій ґрунтовано виконаний дослідником розділ про просте речення для академічного курсу української літературної мови [Курс 1951]. Прихильність до вихідних постулатів заявленої теорії Юрій Шевельов неодноразово констатує в низці своїх праць із поступовим розширенням статусного навантаження формально-граматичного погляду: „Ставлення Потебні до називних речень ... наперед визначається тим, що він не припускає речення без *verbumfinitum*. [...] Потебня справді розглядає речення з називним відмінком імені *пожар! пора! стыд!* [...] як секундарний тип структури речення, ставлячи їх в один ряд з такими,

що не містять в собі називного імени *хорошо! хожено! убито! пробі! цабе!*, бо вони всі „перебувають у залежності від будови теперішньої мови, пояснюються цією будовою, як її частини, разом з нею мають передумовою тривалій розвиток мови” (цитата О. Потебні – А. З.). На жаль, він не обмежується на цьому глибоко правильному, хоч і трохи загальному, спостереженні (яке, проте, ледве чи стосується повністю, як він думає, до називних відмінків заголовків, вивісок тощо), а припускає далі – і то в досить категоричній формі, що тут „опущение глагола [...] предполагается само собою” (цитата О. Потебні – А. З.). Отже, „називні речення для Потебні не виділяються з-поміж звичайних неповних речень” [Шевельов 2012(а): 23–24]. У цій тезі скваліфіковано погляд О. Потебні на функційний статус дієслова у слов’янському реченні, його обов’язковість, оскільки поза ним речення не утворюється, та простежувано вихід Ю. Шевельова за межі абсолютного граматичного логіцизму й надання певних статусних навантажень окремій формі як реченнєвотвірному началу. Водночас такий підхід науковця не заперечує повністю прихильності до визначального статусу підмета в реченнєвій структурі.

Аргументування Ю. Шевельова розгортаються від часткових спостережень у вживанні аналізованих ізольованих називних конструкцій у художньо-белетристичному та розмовному мовленні до встановлення їхнього особливого лінійного розташування, коли „ще не ізольовалися від інших, не відмежовані від них, а становлять ряд з двоелементними (чи безособовими) реченнями” [Шевельов 2012(а): 57]. Аналіз здійснювано на поетичному матеріалі Т. Шевченка на зразок *Ще молоді собі були, / Жили самі. Були багаті: / Високі на горі палати, Чималий у яру ставок, / Зелений по горі садок, / І верби, і тополі, / І вітряки на полі, / І долом геть собі село / Понад водою простяглось*, де, на погляд лінгвіста, наявність двокрапки після *Були багаті* мотивована, оскільки далі йде перелік тих предметів, що становлять багатства князя й княгині. Властивості екзистенційного речення *Були багаті* аж ніяк не передбачають переліку у формі називного відмінка, що істотно впливає на самостійність таких іменниково-називних форм. Цікавим є несподіване завершення ряду двоелементним реченням *І долом геть собі село / Понад водою простяглось*, що функційно цілком рівнорядне з попередніми формами називного. І тут Ю. Шевельов для викінченого пояснення застосовує когнітивну модель: „Тоді і ці називні відмінки, що вже мали відносну самостійність, переоформлюються в нашій свідомості в називні речення” [Шевельов 2012(а): 58]. Для позначення такого зразка утворень Ю. Шевельов використовує поняття „проміжного типу між неповнотою і називністю”, наголошуючи, що в подібних випадках треба „ранній щабель розвитку називних речень з неповних [...], щабель, який пов’язаний не з писемною мовою, а з усною” [Шевельов 2012(а): 58]. У підсумку лінгвіст констатує, що в усному мовленні називні речення становлять „іноді рештки архаїчних конструкцій,

і здебільшого конструкції ці розмірно розхристані. Це або уламки речень, або не пов'язані граматично з основним кістяком речення частини його” [Шевельов 2012(а): 94]. Такі утворення органічно тяжіють до поетичного мовлення в силу його розкутості, їх постання в його стихії є цілком природним і виправданим. Поетичне текстотворення називним реченням „надало [...] нової якості, спираючися на закладену в них лаконічність, зумовлену сполученням суб’єктних і предикативних уявлень в одному слові” [Шевельов 2012(а): 94]. Витворення лінійно упорядкованих структур називних речень у поетичному мовленні згодом стало основою постання такого зразка утворень як ізольованих від тексту й одне від одного, нагромадження рядів таких конструкцій зі спеціальною функційно-стилістичною метою. У своїх міркуваннях науковець послідовно використовує напрацювання логіко-граматичного (суб’єктні й предикатні ознаки та ін.) та формально-граматичного (форма як усталений вияв члена речення і под.) підходів до аналізу речення, поступово розширюючи методика аналізу за рахунок простеження міжярусних переходів і взаємодії, встановлення статусу конструкції (структурна лінгвопарадигма). Лінгвістичний світ Ю. Шевельова органічно увібрав у себе в 1940–1950-і роки ХХ ст. напрацювання системно-структурної лінгвометодології з послідовним врахуванням закономірностей взаємодії мови й мовлення, опозиції усного й письмового мовлення. Уже в цей час легко простежуваними постають окремі елементи функційно-комунікативного й почасти комунікативно-когнітивного в його лінгвістичних студіюваннях.

Простеження еволюції лінгвограматичних поглядів Юрія Шевельова в 1940–1950-і роки ХХ ст. з поступовим розширенням пропонованого аналізу на всю мовознавчу спадщину видатного науковця є надзвичайно перспективним у кількох напрямках: 1) лінгвоперсоналогічному; 2) історико-лінгвістичному; 3) лінгвокорпусному. Перший – уможливорює встановлення етапних моментів лінгвоіндивідуалізації Юрія Шевельова з визначенням впливу та ролі соціумно-корпоративних та інших чинників. Другий – зорієнтований на з’ясування співвідношення динаміки лінгвістичних поглядів Юрія Шевельова із загальною мовознавчою тяглістю та українською зокрема, а третій – має завданням створення цілісного Корпусу лінгвістичних текстів видатного дослідника для адекватного їх студіювання та використання спадщини в сучасних наукових працях.

XIV.2.4. Мовна екзистенційність Василя Стуса: художньо-мовленнєвий простір. У загальнофілософському розумінні екзистенція (лат. *existētia* – існування) – „буття людини, яка переживає свою унікальність, кінцевість, самотність, а також можливість виходу за межі кінцевості і самотності, що складає справді людське існування” [Хамітов 2007: 74]. Як неповторність існування людської особистості поняття *екзистенція* уперше ввів данський філософ і теолог, основоположник екзистенціалізму Серен К’єркегор. У сучасних студіюваннях здебільшого *екзистенція* набуває дефінування як

сповнене трагізму людське буття на межі – граничне буття, хоча в екзистенції приховане передчуття буття за межами трагізму – передчуття до трансцендентності – особистісно забарвленій позамежності [Там само: 75].

Мовну естетику Василя Стуса вирізняє з-поміж інших мовно-художніх пошуків тих чи тих авторів надчуттєвість, відсутність споглядальності, імперативність з домінуванням граничної директивності, що не передбачає невиконання відповідного припису: *Тож іспитуй, як золото, на пробу / коханих, рідних, друзів і дітей...* („У затишку прожити не судилось...”); *Тож просторся, душе моя, / на чотири татамі, / і не кулься від нагая, / і не крийся руками* („Розпросторся, душе моя...”); *Прагни! О, тільки прагни! Ти свого доможешся...* („Плазунам до альбому”); *Рятуйте мене, хто навколо* („Народження”). Мовна екзистенція поета своїм ядром має передчуття буття за межами трагізму, де знаковою виступає особистісно визначувана та особистісно маркована позамежність ↔ немежовість: *Мовчання – перша заповідь моя. / Страждання – друга, сподівання – третя. / А з заповідей народився кетяг, / що гронився – та змила течія. / Тепер пливи, як пліт, поперед себе, до нього власні якості долучай* („Здається, нас ніколи й не було...”).

Мовну екзистенцію необхідно розуміти як передання унікальності та кінцевості, самотності та водночас відтворення неповторного існування людської особистості зі створенням неповторного світу буття за межами трагізму, відчутого та постійно відчуваного, пережитого та постійно переживаного: *Іще допіру / мізки сушили тисячі клопотів – думи про друзів, / дисертацію і любов / обступали мене, рвучи на часточки. / Вічна порожнеча / калюж і зір, / ворогування чистоти й бруду, / дитинства й надломленої змужнілості, / поезії і гроббуху. / А потім – в гуртожитку / одержав з дому листа, / прочитав – / і облетіли / всі маруди. / Все – відійшло, / ніби сховалось у тінь, / і стали / тільки мама і тато, / і сестра, / і донецька домівка. / Пише тато / незвичкою до письма рукою, / що („Батьки”)*. За зовнішньою оповідністю і плинним розгортанням подійності (*одержав* → *прочитав* → *облетіли* → *відійшло* → *сховалось* → *стали*) прихована глибинна відчуттєвість позамежності ↔ позамежовості: *стали / тільки мама і тато, / і сестра, / і донецька домівка. / Пише тато / незвичкою до письма рукою, / що*. Незавершеність, реалізована абсолютним початком підрядної предикативної з’ясувальної частини *що*, репрезентує той вимір ірреального вияву авторського світу, в якому сучасне особистісне переживання скорельоване з попереднім, що уже на сьогодні трансформоване через сучасне.

Лінгвістична специфіка художнього тексту зумовлена його належністю як до сфери мови, так і до сфери мистецтва. Оскільки продуктивний обмін інформацією – умова розвитку суспільства, кожна культура в ту чи ту епоху має набір конвенцій (правил, норм), які вказують адресантам, як створювати тексти, а адресатам – як їх розуміти. Поза функційним і конститутивним виявом такого набору конвенцій не можна прогнозувати адекватного сприй-

няття будь-якого тексту: публіцистичного, офіційно-ділового, наукового та ін. У кожній культурі складається репертуар жанрів – типів текстів, репрезентованих чинними зразками, а також у вигляді узаконених граматики й стилістичними прикладів, норм, правил створення (кодування) і сприйняття (декодування) текстів певного різновиду, що існують у свідомості людей. Загалом текст виступає універсалиєю спілкування, постаючи серединною ланкою останнього: *адресант* → *текст* → *адресат*. У тексті (текстотвірному потенціалі) адресант виявляє екзистенцію, самодостатню цінність, тому що, власне, і текст постає внаслідок творчої реалізації авторської модальності, комунікативної настанови тощо. У цьому разі текст постає як цілісність із кодово-декодовим спрямуванням, оскільки перший компонент відбиває синтетичні тенденції автора-адресанта, а другий – аналітичні спрямування отримувача-адресата. Для сприйняття поетичного тексту на зразок *Висамітнів день. Висмоктали сили, / висотали біль. / Все тобі – чуже. Все тобі – неміле. / Все гірке тобі. / А немудре все! Хоч би дотягти, / та бодай – до краю. / Світ – уже не світ. Ти – уже не ти. / (Хто із вас – конає?) // Хочеш – задужиш. Можеш – утечи / сам од себе. / Скільки не волай, скільки не кричи, а – порожнє небо. / Хто б тебе почув? Хто б тебе схотів / зрозуміти? / Висохло перо. І мультявий стіл / слізьми – жовтий („Висамітнів день...”)* необхідними є: 1) знання природної мови та закономірностей її системно-рівневої організації; 2) сприйняття первинних і вторинних смислів слова; 3) усвідомлення усього комплексу пресупозицій; 4) вияв власне-авторських імплікатур (їхнє прочитання та інтерпретація уможливають нескінченний ряд пізнання прочитаного); 5) з’ясування власне-текстового і позатекстового потенціалів текстових одиниць; 6) встановлення визначального текстового компонента; 7) визначення напрямів розбіжності між усталеними системно-нормативними закономірностями лінійного упорядкування тексту та зреалізованими потенціалами в конкретному тексті; 8) „прочитання” авторської пунктуаційної граматики з простеженням функційно-стильового навантаження усіх використаних розділових знаків – структурно-граматичних, семантико-граматичних, інтонаційно-ритмових та ін.; 9) диференціювання загальнономовних, узусномовленнєвих та оказіонально-авторських вербалізаторів думки; 10) належне сприйняття актуалізаторів як згустків „напруження” слова-думки, слова-емоції, слова-смыслу і под. Для підтвердження другої тези можна навести співвідношення вжитих у первинному і вторинному значенні слів у поезії з урахуванням (усього слів 69, із них – 52 слова повнозначні, а 19 – допоміжні), що вторинна нерегулярна (ліво- чи правобічна) валентність постає реалізацією вторинності (*Висмоктали **сили**, / висотали **біль**; Висохло **перо*** та ін. ↔ первинних виявів повнозначних слів – 26, а вторинних – 24) і максимально посилює смислове поле слова, водночас актуалізуючи зв’язок смислових інтенцій слова з їхнім первинним звучанням.

Належне сприйняття пресупозицій передбачає знання усього зображуваного подієвого тла тієї епохи, в яку жив і творив митець. Так, наприклад, рядки *Світ – уже не світ. Ти – уже не ти*, де компонент *уже* містить у собі інформацію, що відсилає до попереднього досвіду: до певної пори світ був радістю, надією для ліричного героя, а сучасний його статус не створює великої радості й наснаги (у 1966 році автор перебував на посаді старшого інженера Міністерства будівельної промисловості Української РСР) через антитезу актуалізують неможливість вибору, наголошують заперечення суцього як можливого.

Авторські імплікатури не постають рівнорядними в художньому мовленні Василя Стуса, їхнє пізнання повинно мати опертям усвідомлення значущості метафор як когнітивних моделей трансформацій пізнаного або пізнаного: *Висамітнів день* – ‘день, що добіг свого кінця внаслідок духовної втоми’. Останнє поглиблює наявну модель → *Висмоктали сили, / висотали біль (хтось невідомий і висмоктав сили, і водночас висотає біль – у цьому разі біль уособлює комплекс співпереживаного і співвідчуваного)*. Імплікатури можна розглядати як 1) контекстуальний смисл; 2) імпліцитний смисл; 3) підтекст. Кожний з таких вимірів постає істотним, хоча перший більше співвідносний з другим, третім, п’ятим, шостим і восьмим аспектами сприйняття та розуміння тексту. Дослідження імпліцитного смислу можливе у двох напрямках: у розрізі лінгвістики тексту – вивчення текстової імплікації як різновидів смислу, що постає похідним додаткового смислового плану внаслідок супряжності текстових одиниць (*Світ – уже не світ; Можеш – утечи / сам од себе*), а також – як семантика лексичних одиниць, котра зумовлює зміну в смисловій структурі слова, витворення метафоризованих структур: *Висохло перо. І мультявий стіл / слізьми – жовтий*. Обидва напрями прийнятні для вияву й розкриття авторських імплікатур.

Аналіз власне-текстового і позатекстового потенціалів текстових одиниць ґрунтований на простеженні власне-текстових сполучувальних потенціалів слів через їхнє порівняння із загальномовними, пор.: *порожнє небо* ← похідне від регулярних асоціацій про небо через психологічне сприйняття, враження: *небо* → *байдуже, безстрашне, безрадісне, безсиле, важке, веселе, гнітюче, гучне, грізне, горде, гробове, дзвінке, дивне, дивовижне, залізне, замислене* і под. (всього – 64): *І неба молодого синя грива, / І ялиновий теплий оксамит* (Борис Олійник) [Бирик 1998: 221]. Позатекстову інформацію легко прочитати з опертям на 1) сукупність соціально-історичних і культурно-значущих чинників створення літературного твору; 2) визначення знаковості еліпсованості текстових утворень через простеження системи літературно-унормованих та системно-кодифікованих структур: *Хоч би дотягти, / та бодай – до краю* (бодай **дотягти до краю*) і т. ін.

Встановлення визначального текстового компонента є досить складним, тому що повинно ґрунтуватися на простеженні концепту твору та його вер-

балізаторах. Очевидно, концептом аналізованої поезії „*Висамітнів день...*” постає лексемно неозначена *душа* в її варіативно-аналітичному вияві *стомленість душі* через ворожість зовнішнього середовища: *тобі – чуже; тобі – немиле; гірке тобі; немудре все* → постає опертям узагальнення: *Світ – уже не світ; Ти – уже не ти*; сукупно це та подальший плин зумовлюють результат: *Висохло перо*, де смислове навантаження метафори замкнено на попередній асоціативно-образний плин.

Розкриття напрямів розбіжності між усталеними системно нормативними закономірностями лінійного упорядкування тексту та зреалізованими потенціалами в конкретному тексті є можливим з опертям на встановлення попередніх аспектів із виявом системно усталених сполучувальних інтенцій та власне-авторських, що спрямовані на розкриття відповідної настанови: *Скільки не волай, скільки не кричи, а – порожнє небо* і под. Водночас треба мати на оці використання усталених моделей для творення естетично навантажених конструкцій через повтор у їхній структурі тих самих лексем у функції різних членів речення, чим досягається повторна актуалізація (*Світ – уже не світ. Ти – уже не ти* – тема-рематична організація повністю підпорядкована авторській настанові заперечення буттєвості як вияву усталеного розуміння екзистенційності. Рема посилювана компонентом *уже* й модифікатором заперечення *не*, внаслідок цього логічне відношення тотожності спрямоване в композиційну структуру твору – за усієї тотожності понять *світ – світ, ти – ти* їхнє препозиційне і постпозиційне наповнення є протилежним: *Світ – уже не світ. Ти – уже не ти*, що посилювано в обох реченнях прислівником *уже*, що „указує на остаточне здійснення чи настання дії, явища, ознаки, стану” [СУМ, X, с. 400]. Рематичний компонент *світ* посилюваний заперечною часткою *не* і прислівником *уже*, водночас його актуалізація максимально актуалізована замкнутістю на тематичний, що в постпозиції є семантично ширшим і виступає кваліфікованим, залишаючи в екзистенційному полі непокриту величину. У чомусь подібну екзистенцію тематичного компонента можна спостерігати в чотирнадцятиразовому актуалізовано-ініціальному повторі в поезії „Страх” Романа Лубківського: *Хто* боїться густого лісу, / *Хто* – запродали совість бісу, / *Хто* – доносу, а *хто* – обмови, / *Хто* – живої людської мови, / *Хто* боїться людської тиші, *хто* грому, / *Хто* – знічев'я набить оскому, / *Хто* – на рідній дорозі впасти, / *Хто* – збрехати, а *хто* – украсти, / *Хто* – веселого, *хто* – сумного, / *Хто* – поїсти мало, *хто* – много, / *Хто* боїться мати дитину, / *Хто* – в собі убити людину, / *Хто* боїться вогню і кулі, / *Хто* боїться крику зозулі..., де іменниково-займенникова лексема *хто* звернена безпосередньо до читача-адресата з максимальним розширенням власного тематичного тла в його лінійно-позиційному та кущовому розгортанні. Екзистенція *хто* – це його самоідентифікація і водночас постійна рематизація в повторюваній постпозиції інформативно стрижневого компонента (*боїться густого лісу / запродали совість бісу / доносу / обмо-*

ви / живої людської мови / боїться людської тиші / грому / знічев'я набить оскому / на рідній дорозі впасти / збрехати / украсти / веселого / сумного / поїсти мало / багато / боїться мати дитину / в собі убити людину / боїться вогню і кулі / боїться крику зозулі). Повтор тематичного компонента створює лінійну замкнутість і цілісність смислового тла, адже синтаксична константа суб'єкта-теми формує n-кількість пропозицій з домінуванням абсолютного стану особи в різних виявах останнього – мовленнєвому, дієвому, якісному тощо. Екзистенція тематичного компонента *хто* поступово поступається екзистенції страху як визначальному та всеохопному в людському бутті.

„Прочитання” авторської пунктуаційної граматики з простеженням функційно-стильового навантаження всіх використаних розділових знаків – структурно-граматичних, семантико-граматичних, інтонаційно-ритмових – можливе тільки з опертям на розкриття статусного навантаження нормативно-кодифікованих розділових знаків та ін. Після з'ясування використання розділових знаків за усталеними принципами пунктуації в залишку перебуватимуть ті, що вжиті в суто авторській модальності та призначенням яких виступає максимальна актуалізація висловленого. Для „пунктуаційної граматики” Василя Стуса характерним є домінування тире для витворення особливого ритмо-смислового „балансування”: *Скільки не волай, скільки не кричи, а – порожнє небо*; у тотожних реченневих структурах використання / невикористання різних розділових мотивоване зміною лінійного розташування членів речення – адресат модифікує свою актуалізовану позицію з підметово-об'єктної – на постприсудково-предикатну. Така модифікація призводить до максимальної актуалізації адресата (*тобі*), адресата, замкнутого на адресанта – самопрочитання, самопізнання через відсторонення власне-авторського та перетворення його на споглядання: *Все тобі – чуже. Все тобі – неміле. / Все гірке тобі*. Рівнорядні контактні реченнєві структури *Все тобі – чуже. Все тобі – неміле* виступають експозицією в цьому ряду для абсолютизованої (абсолютизована тому, що зміна тема-рема-тичної лінійності зумовлює тематизацію власне-предикатного елемента *немудре* ірема-тизацію займенникового елемента *все*): *А немудре все!* Відсутність гіпотетично можливого розділового знака тире (–) у *Все гірке тобі*, за аналогією до *Все тобі – чуже. Все тобі – неміле* виступає функційно навантаженням, хоча й має підґрунтям усталений лінійний порядок членів речення і пряме тема-рема-тичне членування. Максималізація невикористання розділового знака тире (–) виявлювана в реченнєвій структурі *А немудре все!*, де інтонаційно-ритмово зливаються суб'єктно-предикатні начала, характеризуючи вияв екзистенційності як амальгаму з нерозчленованим номінативним та екзистенційним компонентами.

Власне-авторське навантаження розділових знаків Василь Стус використовує повноцінно і вичерпно, особливого статусу надаючи тире як реалізації паузи з максимально смисловою концентрацією: *Прорвися устами, / про-*

рвися чолом / і руками, / очима прорвися! / Сина! Сина, о Земле! / У спеку – роси! / І погрозя. / В спеку – грому із ясного неба, / Блискавиць! / І – ударило... / І – задвигтіло („Передсвітання”). Тире максимально передає одну з особливостей екзистенційності мовної естетики Василя Стуса – вихід за межі самотності та кінцевості та створення однієї з площин особистісно забарвленої позамежності. Тим самим автор виходить за межі власного я і розширює його площину через перспективу розвитку, трансформації самовідчуття: *Вглиблюйся у глиб? / Допоки не утратиш повертання / останньої надії – далі йди, об безнадію обіпрись, безсилий. / Рушай же далі. Рвуться ланцюги / старого спокою. Твій водолазний / скафандр продерто нижче твого горла, і серце – ніби риба, на гачок / заловлене („Від себе не сховаєшся між лиць”).*

Не менш показовим постає навантаження тире в реченнєвій структурі, що виступає як вставлений компонент з власними параметрами модальності та настанови (*Хто із вас – конає?*), де використання тире між складеним підметом (вибіркової семантики) та особово-дієслівним присудком повністю суперечить структурно-граматичному і семантичному принципам української пунктуації. Його навантаження цілком простежуване у функційно-стильовому або власне-авторському вимірі пунктуаційної граматики з можливим встановленням закономірностей подібного вживання розділових знаків автором – навмисне відчленування особово-дієслівної форми для актуалізації в рематичній позиції.

До функційно-авторських пунктуаційних прийомів належить і парцелювання, що зумовлює розчленування цілісного речення на окремі смислові та комунікативні величини. Таке парцелювання, зазвичай, навантажене через створення цілісних функційних рядів парцелятивів: *Ти десь блукаєш досі, босоніжко. / По ранніх травах. В лузі. По росі („З давніх мотивів”).*

Диференціювання загальномовних, узусно-мовленнєвих та okazіонально-авторських вербалізаторів думки уможлиблює встановлення співвідношення загальносистемних лексем та okazіонально-авторських новотворів у реалізації творчого задуму митця. В аналізованій поезії тільки лексема *мулькавий* (похідна від прикметника *мулький* – 1) який муляє, тисне: *Величай ніяк не міг заснути. Якесь ліжко **мульке**, жарко навіть без ковдри, душно в кімнаті* (Олександр Копиленко); 2) який бентежить, турбує, гнітить: *Дівчина знічувалася, відчувала **мульку** ніяковості від того, що в розповідях своїх, особливо про себе, Роман Петрович по двічі і по тричі, певне забуваючи, повторювався* (Петро Козланюк) [СУМ, IV: 826]) не зафіксована в загальномовних лексикографічних працях. Її семантика – „з відтінком того, що гнітить” (див. також: [Словник 2003]).

Особливими виступають актуалізатори як згустки „напруження” слів-думок, слів-емоцій, слів-сміслів, через які передаваними постають авторські настанови: *світ ↔ світ, ти ↔ ти, задушишся ↔ утечи, не кричи → не волай* і под., цілісні образи, зреалізовані в когнітивних моделях ↔ метафоризованих структурах, де цілісність номінативно-екзистенційного начала по-

стає визначальною: *Висохло перо* ↔ *померло творче начало, що підтверджуване фінальним поетичним рядком: *І мультявий стіл / слізьми – жовтий*.

Мовна екзистенція особистості може модифікуватися в межах текстового середовища (однорідна сукупність знаків із певним значенням). Текстове середовище інтерпретується як один цілісний знак із невизначеним, але потенційно визначуваним значенням (за [Загнітко 2006: 9–10]). Репрезентуючись і актуалізуючись у межах текстового простору, мовна особистість непрямо проектує мовну свідомість шляхом особливого коду. Текст сприймається як феноменологічно спроектований первинний спосіб існування мови.

Текст можна інтерпретувати як простір, де відбувається процес утворення семантичного каркасу. „Текст підлягає спостереженню не як завершений продукт, а як продукування, що відбувається на наших очах, що підключене до інших текстів, інших кодів (сфера інтертекстуальності), пов’язуючись тим самим із суспільством, історією, але пов’язується не відношеннями детермінації, а відношеннями цитації” [Барт 1994: 424]. Процес формування значень і смислів у тексті постає як зумовлений мовленнєвим наміром прогресивний відбір функційних і дійових потенцій вихідних елементів, їхня значущість універсальна: *Люблю цю тишу гробову, / що всесвіт облягла вельможу. / Ні то[б]і пікнути не можна, / бо під параграфом живу. / Державить мною цей статут, / ці дозволи і заборони, / ці пункти, приписи, закони, / єдиний прихисток – сурдут, / розписаний в дві цвілі барви – / червону й чорну – ніби крик / і німота. Заціп язик, / негідний доброї покари. / Ти досі висох на патик? / То долучайся до казарми*. Прогресія добору простежувана в наростанні глибинних смислів, наприклад, заборони: *під параграфом живу* → *Державить мною цей статут + дозволи і заборони + пункти + приписи + закони*, де в кожній з них наявна сема ‘нормативний акт’ з варіаціями ‘настанова’ (*параграф* [СУМ, VI: 62]); ‘закон’ (*статут* [СУМ, IX: 671]); ‘загальнообов’язкове правило’ (*закон* [СУМ, III: 154]); ‘згода на право’ (*дозвіл* [СУМ, II: 347]); ‘наказ’ (*заборона* [СУМ, III: 26]); ‘розділ офіційного (нормативного) документа’ (*пункт* [СУМ, VIII: 388]); ‘правило’ (*припис* [СУМ, VII: 706]). Постійне наростання смислового поля заборони виформовується у *цвілі барви – / червону й чорну – ніби крик / і німота. Заціп язик*, бо й справді норма, припис, закон, параграф і под. передбачають тільки *можна і не можна*, тобто *дві барви* з їхнім уточненням-відокремленням *червону й чорну*, де перша – вияв життя – крик, а остання – суцільна німота. Екзистенційний висновок-рефрен *Заціп язик* цілком умотивований, повністю аргументований.

Смислове нарощення можна інтерпретувати і як процес індивідуалізації функцій, що визначені в системі мови, встановлені загальною або щодо певного класу й позначені формально. Словесний каркас тексту не залишається в ньому автономним: він піддається мутації, розчиняється в множинності інших одиниць. Словесна індукція тексту розвивається нелінійно, асоцію-

ючись з рухом. „Відкриті смислові поля, що вливаються в повідомлення, не розривають його із середини і не розмивають його текстуального оформлення. Більше того, принцип текстуального оформлення і цілісності тільки підтримуваний та посилюваний у міру відцентрового розростання матеріалу, з якого виростає його смисл” [Гаспаров 1996: 344]. Текст як духовний конструкт може інтерпретуватися за допомогою поняття моделі побудови, буття, функціонування й еволюції мовної картини світу, що відбиває мовну свідомість усіх суб’єктів певної єдності. Подібне тлумачення загалом узгоджуване з характеристикою і художнього тексту, що є феноменом / творінням особливої мовної особистості – естетичної, в мовній свідомості якої домінують суперконцепти „Краса” і „Прекрасне”. Виражаючи в тексті свій внутрішній світ, мовна особистість експлікує в ньому квінтесенцію власного неповторного „Я”, екстраполюючи власне буття і його сутність. Це дає змогу інтерпретувати текст як вербальну голограму, копію, як семантико-психологічний негатив внутрішнього „ego” автора дискурсу: *Нас порозсовано по цих мурах, / не чути ані ворога, ні друга. / Лиш колобродить у душі недуга / і колобродить розпач мій по снах.* Негатив внутрішнього „ego” мотивований перебуванням самого автора у мурах, де не чути ані ворога, ні друга, внаслідок чого *колобродить у душі недуга / і колобродить розпач мій по снах.* У чому ж екзистенція „ego” як самовияву і самотності автора – у тому, що переживане нещастя перемаже все через самозаперечення: *Струмуй, бідо! І самотою впийсь, і доки світу-сонця золотого, / шукай по зорях, де твоя дорога, / і – радістю од себе засвітись.* Останнє підтвердження низкою імперативних форм з їхньою мотивацією спонукальності в гранично-максимальному вияві: *струмуй → впийсь → шукай → засвітись*, де друга і четверта форми створюють симетрію через прилеглість однаково-способових компонентів: *самотою впийсь → радістю засвітись*. Біда в екзистенційному просторі авторського „ego” не постає абстракцією, вона являє собою внутрішній стан спільно із зовнішнім світовідчуттям. У цьому світовідчутті так важливо: *Де ти, мій милий друже? Озовись! / Чи ми ще разом зійдемося колись / на тиху на ласкаву на розмову? / Де щире серце зігрівас слово.* Гранична імперативність „ego” легко простежувана через кінцеву актуалізовано-окличну у п’ятому рядку форму *Озовись!* та співвідносні в дев’ятому *впийсь* і *засвітись* – у дванадцятому. Власне, вони виступають ядровими в екзистенційних пошуках авторського „ego”, що у 5–9-ому рядках має внутрішньо умотивований спомин з розмірено ліричним наповненням трьома питальними реченнями з філософсько-екзистенційним виявом. Водночас абсолютний дистантний повтор прийменника *на* в семантично цілісній трипропозитивній конструкції *на тиху на ласкаву на розмову* актуалізує семантику мети та робить її визначальною, що набуває кваліфікаційної характеристики через предикативну частину *Де щире серце зігрівас слово*, яка і передає суть людської розмови-бесіди, де серце в серце, а душа в душу. Неповторність екзис-

тенційного начала в цих рядках у подвійному навантаженні автора-ліричного героя – оповідач та спостерігач, його слова адресовані адресату і водночас адресанту. Риторичність питання мотивована не внутрішніми сумнівами ліричного героя, не подвійним статусом авторського я, а зовнішніми обставинами, „залізною завісою” системи, „залізними мурами” недосяжності адресата, просторово-темпоральною опосередкованістю його сприйняття.

Екзистенційна чоловічість як вияв духовності простежувана в усьому мовленнєво-художньому просторі Василя Стуса: *Що, коли може статись так: / ти сам. Ти пуста в пустці. / І тільки мати пресвята / в картатій грубій хустці / з туману дивиться: давись / довіку чорним хлібом, / але не зрадь. Не схибій. / І впасти в ноги не дано, / і не дано повідать, що все одно* („Що, коли може статись так...”). Духовність як вияв спротиву бездуховності, аморальності та безморальності, плазовості та безхребетності („Плазунам до альбому”), що межує із розмиванням усього людського та асоціюється із нечистю, поганню, що не варте не тільки людського, а повинно бути викинуто з нього.

Особливо важливим є пізнання прихованих смислів у художньому тексті. У межах мовної екзистенційності є необхідним аналіз не тільки і навіть не стільки дослідження мовних фактів, скільки способів їхньої організації, їхніх зв'язків і співвіднесеності, застосування технології андрогін-аналізу (грец. *andros* – чоловік + *gin* – жінка) для внутрішньотекстового простеження співвідношення духовності (екзистенційної чоловічості) та душевності (екзистенційної жіночості). Для мовної естетики Василя Стуса характерним є повне превалювання духовності, що цілком коректно кваліфікувати як екзистенційну стратегію. Саме Дух уможливує перемогу над людським і нелюдським стражданням і вихід за чуттєвість, за сушу буттєвість для відчуття позамежовості, де *ego* уже не сповідує минуцність, не відчуває постійне приниження і прагнення знищити людину, загнати її в „карцер бездуховності”, а утверджує перспективність домінування високої моральності, значущості власного *ego* як складника вищого за нього, відстороненого від переживаного: *Скажіть – хіба то так, / Хіба то не віра у потойбічність? / Хіба то – не релігія? / Нація, народ, край? / Хіба то усе відчувши між ребер, / Ти виживеш, не помреш?* („Поміж землею і небом...”). На вияв екзистенційного *ego* як носія духовності спрямована семантика лексем *віра* (‘упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь’ або ‘визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного’ [СУМ, I: 679]), *потойбічність* (іменник ← від прикметника *потойбічний* ‘неземний, загробний’ [СУМ, VII: 414]) та ін., що посилювано також низкою питальних речень (чотири), які містять у собі і питання, і відповідь одночасно: це справді релігія – нація, народ, край. Кожне наступне поняття в цьому ряду є семантично вужчим і водночас виявляє сутність екзистенційної духовності – тільки в ед-

нанні з нацією, з народом, з краєм людська особистість спроможна зберегти свою самість і самовиявлюваність.

Реальне існування будь-якого тексту обов'язковою передумовою має наявність у нього жанрової „етикетки”, що не дорівнює інтерпретації самого автора та її сприйняття читачем. Така жанрова „етикетка” може налаштувати адресата, орієнтувати його почуттєвість на відповідний регістр. Ще у 1922 році Б. О. Ларін констатував: „Вірші ми повинні читати так, як віртуоз сприймає музичну п'єсу. Коли він уже все розділив і знову налагодив, усе помітив у деталях і запам'ятав усі пасажі, тоді дасть собі відпочинок, щоб злились враження. Якщо потім він здмухне попіл з блимальної пам'яті – засвітить, оживить художній витвір. ... Але ще важче досліднику. Він повинен вслухатися у вірші так прискіпливо, що притуплюється сприйняття, слабне естетичний ефект поезії. Тоді навіть правильне самоспостереження може дати неправильний результат – все одно як поверхнєве знайомство” [Ларін 1997: 161–162]. У цьому руслі Василь Стус досить промовисто стверджує: „Сила поезії саме в тому, що в ній зберігається нерозщеплена конкретність навколишньої реальності, де є і своя краса, і своя мудрість, і своя етика [Стус 1994: 176].

Тонкість матерії вірша і внутрішнє протиріччя форми та змісту, значення і смислу ускладнюють завдання вияву особливостей мовної екзистенції у творі, простеження її закономірностей на різних рівнях організації художнього мовлення, особливо синтаксису, який, за влучним висловом Річарда Омана, визначає стиль. Сама значущість синтаксису і ширше граматики для поетичного тексту неодноразово піддавалася сумніву, оскільки поезія максимально орієнтована на аграматизм: *Кожна шпарочка – горить, пламеніє – кожна шпара. О моя скорбота, кара – не наживши і не жить* („Ти скажеш – день...”); порушення правил оперування одиницями та їхньою структурною організацією, що часто може бути покваліфіковано як ненормативність у граматичному аспекті: *А день твій. День. А дні твої / ледь голубі підводять роги. / І літ розстеблені гаї, твої розстеблені – під ноги. / Твої мороки. Жах твій. Жаль / затисни між ребер – собою* („І кулі свист, і рота зашморг...”). Хоча в цій ненормативності (*дні підводять роги; літ розстеблені гаї* тощо) міститься великої сили експресія. Навантаження синтаксису в художньо-естетичному вимірі постає визначальним, тому що синтаксична організація упорядковує плин думки й авторського інтерпретування сприйнятого, упорядковує комунікативну настанову та інтенційність: *Хай живу я, / оскільки мені хочеться жити, / а той, що не дає мені й дихнути – / хай здохне. / Обов'язково, / тільки-но відлунають звуки курантів, / тільки-но чокнуться фужерами із шампанським, / тільки-но перейде на новий рік – / хай здихає. / Хай здихає. / Хай здихає / отой, що не дає мені і дихнути* („Передноворічні заклики”). Домінування тези *той, що не дає мені й дихнути – / хай здохне* дещо нівельоване ініціальною позицією концепту *Хай живу я*, посилювано-

го причинною підрядною предикативною частиною *оскільки мені хочеться жити* з її семантичною замкнутістю на головну частину (*той ... хай здохне*): *Хай живу* → *хочеться жити*. На це зорієнтовано і відповідні повтори: *Хай живу* ↔ *жити*; *я* ↔ *мені*. У внутрішньому структуруванні поетичного твору домінування тези *той, що не дає мені й дихнути* – / *хай здохне* актуалізоване постійним повтором присудка в аналітичній формі третьої особи наказового способу: *Хай здихає* (чотирикратний повтор) та його фінальним статусом у структурі головної предикативної частини як складника нерозчленованого складнопідрядного речення прислівно-кореляційного типу: *Хай здихає / отой, що не дає мені і дихнути*. У фінальній позиції в цій структурі дієслово-присудок вжито у формі недоконаного виду (в ініціальній – у формі доконаного виду для наголошення директивності) для позначення тривалості процесу в його незворотності. Нерозчленованість синтаксичної структури складнопідрядного речення корелює з цілісністю реми.

Навіть цілком граматична лірика, на відміну від прози, є мистецтвом слова, а не речення. У цьому, зокрема, полягає різниця між прозовим і поетичним „саспенсом”. Якщо в прозі „саспенс” – це затягнене довгоочікування події, то в ліриці – це відсосереджена поява слова, раптовість його постання: *Яке блаженство – радісно себе / пуститися, неначе човен берега* („Яке блаженство – радісно себе...”). Конструкція „яке блаженство” – конденсат експресії, яка згодом повністю розгортається в заключних рядках „*Блаженна смерте! Рано ще! Не надь. / Та довжиться твоя висока падь / і душу виголублює пречисту*”.

Віршові форми пропонують і виявляють іншу форму буття, в якій випадковість тимчасового і неповторного перебігу життя повністю поступається місцем „вічній” власне-мовній формі, адже саме віршова форма позамовну ситуацію переводить у модус мовного існування (за І. І. Ковтуною). І тут постає одне з визначальних питань аналізу мовної екзистенції, оскільки в кожному разі розгляд тієї чи тієї конструкції наштовхується на проблему норми, її корелятивності / некорелятивності з останньою та співвіднесення з реальністю / ірреальністю. Очевидно, для встановлення естетичної, мовно-естетичної значущості синтаксичної конструкції, напрямів її варіації, модифікації та її трансформації останню варто аналізувати на тлі типологічно споріднених, рівнорядних утворень. Мовна норма, вичерпно реалізована в комунікативній функції мови, – це зовнішня норма, на тлі якої повністю окреслена і виявлювана естетична функція мови, що охоплює: 1) естетику літературної мови (цим мотивується її поширення на загальноєтнічній території, підпорядкування її принципам більшості мовних текстів); 2) естетику мови художньої літератури; 3) естетику лінійного упорядкування та горизонтального розгортання поетичних структур; 4) співвідношення горизонтальних та вертикальних форм з їхнім естетичним наповненням; 5) варіативність лінійного порядку та пунктуаційних навантажень тощо.

Синтаксис поетичних творів Василя Стуса спрямований на елімінування дійсної реальності та створення самоцінного / самооцінного і самодостатнього світу художніх смислів – витворення модалізованої поетичної реальності: *В мені уже народжується Бог / і напівпам'ятний, напівзабутий, / немов і не в мені, а скраю смерти, / куди живому зась – мій внук і прадід – / пережидас, заки я помру* („В мені уже народжується Бог...”). Панорамність зображених подій із численними пропозиціями в межах однієї складної синтаксичної конструкції (1) *В мені уже народжується Бог* + 2) *і (Бог) напівпам'ятний* + 3) *(Бог) напівзабутий* + 4) *(Бог народжується) немов і не в мені* + 5) *(Бог народжується) скраю смерти* + 6) *куди живому зась* + 7) *мій внук* + 7) *внук пережидас* + 8) *прадід пережидас* + 9) *заки я помру*) виявляє багатство екзистенційного простору ліричного Я.

Повтор одноструктурних і рівнорядних за своєю семантикою висловлень сприяє витворенню ємного градаційного ряду, в якому останнє комунікативне утворення містить розумовий висновок, що максимально посилюється наявністю трьох, чотирьох і більше (виявлено сім) дієслів-предикатів як носіїв окремих пропозицій: *Отак і є. Отак і живи. Отак / Твориш, таврований, печись, казися* („Убогий смерд – не владарює нині...”). Максимальне розгортання числа пропозицій в експозиції, що репрезентовані тими чи тими компонентами як формальними ускладнювачами, сигналізує про макровимір площин перебігу дій, розширення самого тла наступної драми, окресленої дієсловом-предикатом та залежними від нього аргументами: *Вервечка заборонених бажань – дружина, мати, син, сестра і батько, побравившись одне за одним, ніби на проході якоїсь божевільні, мій сон веде й сама снується сном* („Вервечка заборонених бажань...”), де відокремлена прикладка „*вервечка заборонених бажань – дружина, мати, син, сестра і батько*” уміщує сім пропозицій як елементарних смислів. Водночас у ній наявна власна підрядна залежність „*ніби на проході якоїсь божевільні*”, що є неповною підрядною детермінантно-порівняльною предикативною частиною, сентенція якої запізнавана у внутрішньому „діалозі” з головними частинами „*мій сон веде й сама снується сном*”. Перебуваючи у власне-детермінантному вимірі щодо головних частин, підрядна порівняльна корелює з цілісно-смысловим рядом, репрезентованим відокремленою прикладкою, структура якої може спонукати до її витлумачення як окремих номінативних структур. Такий підхід призводить до нівелювання смислової залежності лексем – компонентів висловлення: *вервечка – сон – сама*.

У таких випадках необхідно максимально враховувати особливості синтаксичного конструювання тексту Василем Стусом, його прагнення передати смислове багатство не у поверхневій, а в глибинній структурі висловлення, яке в цьому разі набуває статусу не тільки номінативної одиниці, але й екзистенційної, оскільки через неї пізнається буттєвий вимір наступних пропозицій. Посилювати екзистенційність може ініціальна динаміка речень – граматичних основ, де позиція підмета заповнена предикатним ім'ям: *Думи*

*визбираю, мов зерня, / ніби стернями колоски. / Колять сльози. Колючі сльози. / Остюками – в очах... // За вікном гуркотять літаки, ніби відьми – на шабаш. / Понад дахами, / понад затихлими, / понад притахлим Києвом – гуркотять (Безсонної ночі). У таких випадках імплікована інформація на зразок Остюками – в очах (*колять сльози + Остюками – в очах).*

Особливої ваги у синтаксичному макросвіті Василя Стуса набувають конструкції, в яких позиція предиката заповнена інфінітивом, що за своїм виявом є потенційно модальним, і саме це постає основним у його реалізації: *Неси́ла – бачи́ти. Неси́ла – перестать. / Бо де поді́тись з зрадними очима? / Хова́ються за нашими плечима / тиха і гонор. Стали і мовча́ть* («Життя симфонія, „Симфонія весни“...»). Інфінітив у цьому разі виступає носієм відносної імперативності, що перегукується з початком наступної строфи, де імператив постає максимально виявленим формально й семантично: *Мовчи́ть і начува́йтесь. Бо струну / торкне смичок – і раз, і два, і тричі* («Життя симфонія, „Симфонія весни“...»). Імперативна семантика посилювана парцелюванням у першому й у другому випадку, де парцеляти-детермінанти „*Бо де поді́тись з зрадними очима?*“, „*Бо струну / торкне смичок – і раз, і два, і тричі*” виокремлюються в комунікативно самостійні одиниці, що уміщують у собі весь потенціал причинової мотивації такої поведінки. Водночас ці парцеляти у смисловому і структурному плані орієнтовані на структурно головний компонент (у першому випадку – це дві рівнорядні частини „*Неси́ла – бачи́ти. Неси́ла – перестать*”, пунктуаційне виокремлення орієнтоване на перетворення рівнорядної семантики на самодостатню і самовичерпувальну; а в другому – два самостійних предикати настановного смислу „*Мовчи́ть і начува́йтесь*”). Загалом імперативна настанова поезії «Життя симфонія, „Симфонія весни“...» посилюється постійним нанизуванням форм наказового способу, використовуваних у первинній своїй функції: *І вже здається – ледве вхо́пить зір – / пливе митець, простерши руки-крила... / І те́мь у ногах провалля вири́ла... / Не упади. Дивися вгору й ві́р // Дивися й ві́р. Увіруй в торжество бузково-синіх звуків серед ти́ші. Нехай хоч розпач до дерзань приві́нишує, тож рви́ся вгору з вірою удвох.* Ємний смисловий ряд імперативної семантики у поетичній структурі витворюється дієслівними формами наказового способу: *мовчи́ть, начува́йтесь, не упади, дивися, дивися, ві́р*, що у своєму формальному вираженні другою особою однини орієнтовані на адресата і водночас містять у своєму вияві конкретного суб'єкта дії, який постає чітко окресленим в останній строфі: *Доки́ль ти сині́ руки не розкри́лиш, / з душі́ не вирве́ш моторошний крик / чу́ття, котрого не назве́ язик, / чу́ття, котрого у словах не ви́лєєш.* Імперативна семантика у цьому разі не розвивається, а навпаки посилюється, оскільки і форми наказового способу, і форми майбутнього часу є носіями ірреального значення, що й зумовлює утворення єдиного цілісного тла поезії, де перша строфа постає експозицією. В останній рваними конструкціями, порушенням нормативного порядку

слів витворюється емоційно-екзистенційний потенціал: *Життя симфонія, „Симфонія весни” і сатанинський, зойками – Малевич... / Єврей – по горло. І по горло – невір, / по горло – маячний і мудрий світ.* Зачином постає номінативне речення, що позбавлене аспектуально-модально-темпорально-персональних вимірів, що максимально використано в подальших утвореннях. Треба бачити істотну різницю між відокремленою прикладкою „Симфонія весни” і двоскладним біномінативним реченням „сатанинський – Малевич”, у якому „зойками” (за своїм формальним маркуванням і функційно-смісловим навантаженням є непрямий додаток, але водночас синкретизує семантику обставини способу дії завдяки використанню прийому сегментації – виокремленню окремого слова і наданню йому особливої значущості завдяки винесенню у невластиву йому синтаксичну позицію. Подальші висловлення „Єврей – по горло. І по горло – невір, / по горло – маячний і мудрий світ” є двоскладними реченнями, в яких складений іменний присудок забезпечує внутрішню позірну однотипність і зовнішню псевдоподібність, що споріднює їх із зачиновим номінативним реченням. Екзистенційний вимір номінативної конструкції, замкнутої у часовому вимірі на теперішність, посилюється наступними структурами, також замкнутими на теперішність, поза якою неможливе нульове вираження допоміжного дієслова-зв’язки, що максимально втратило власне значення і повністю реалізує свою структурну функцію.

Загалом мовно-екзистенційну семантику та імперативну зокрема можна віднести до домінуючих ознак синтаксичного макросвіту Василя Стуса, оскільки саме через ряди форм наказового способу поет передає своє творче кредо і в такий спосіб включає в його вияв адресата: *На Голгофі і дурні були / чесний хліб несучи, як покару. / Подивися на суддів своїх – / де в них очі, де брови, де губи?* („Не насушить ніхто сухарів...”). У цих поезіях відчутним постає кортеж мовленнєвої діяльності, в якій сам автор передбачає співвияв активності адресата. Прикладом такої поезії є вірш „Оптимістичне”: *Коли ти вірити в добро навик, / то віруй в землю. Віруй в смерть і крики / Тривожних породіль. Нема одвіку / Легкої віри і легких утіх. // Замало й слів, де треба людських рук. / Будинки зводити, мости ладнати, / Чи древні перелог поорати. // Учися брати віру. Як беруть / Снопи на плечі. Як беруть лопати / Садівники, щоб Землю перерити / І здобрити. Так, як беруть солдати / Гвинтівки в руки – край свій боронить. / Бери у праці втому і печаль, / Глибій у радості, глибій в стражданні, Звірайсь на них, немов на пробній камені, Загартувавши серце, ніби сталь. / В роботі наuczайся, як народ. / До скону свято вірити в добро, в якій форми віруй, віруй, учися, бери, глибій, глибій, звірайсь, наuczайся постають ядерними, а навколо них групуються залежні у структурному і смисловому плані предикативні частини, в яких дієслівні лексеми беруть, беруть, перерити, здобрити, беруть, боронить, вірити утворюють з ядерними цілісний смисловий потік, оскільки завдяки їм конкретизується спосіб дії (Як беруть / Снопи на плечі. Як беруть лопати /*

Садівники, щоб Землю перерить / І здобрити), її мета (*Будинки зводити, мости ладнати, / Чи древні перелogi поорати*). Суттєвим є те, що останні парцелюються, а у випадку виокремлення мети дії як самодостатньої комунікативної одиниці редукується навіть спеціалізований засіб структурної залежності. Найчастотнішим у цій поезії виступає дієслівний предикат *беруть* – *беруть* – *бери*, що спочатку постає в інфінітивній нейтрально-модально-темпорально-персональній формі й заповнює синтаксичну позицію об'єктного поширювача (*учися брати*), хоча така роль може бути витлумачена як синкретична, оскільки компонент *учися* прямує до втрати своєї повнозначності.

Надзвичайно промовистим для Стусівського поетичного синтаксису є ефект рваного висловлення, коли одне структурно і комунікативно цілісне висловлення членується на дві та більше одиниць. Надважливим у цьому разі є те, що вичленювана одиниця сприймається інформативно як самодостатня, більше того – вона переймає на себе весь обсяг інформації попередніх частин, пор.: *В роботі навчаєся, як народ. / До скону свято вірити в добро*, де останній компонент *До скону свято вірити в добро* структурно постає складником підрядної прислівно-з'ясувальної частини *як народ*, що разом із компонентом *До скону свято вірити в добро* становить цілісну предикативну частину.

У мовно-екзистенційному просторі синтаксичний макросвіт Василя Стуса посилюваний через використання суб'єктно-модусних компонентів, до яких необхідно, поза всяким сумнівом, віднести вживання дейксистого елемента „Я”, що особливо помітно у поезіях, орієнтованих на високе звучання, окреслення власної громадянської позиції. У цьому розрізі вельми показовим виступає вірш „Вереснева земля”, в якому вже із самого Франкового епіграфа розпочато діалог автора з правічною колискою людства, де остання постає в іпостасі поціновувача вчинків поета. Реалізації цього завдання підпорядковані граматичні форми дійсного і наказового способу, пор.: *Я до тебе прийду і змовкну. / І нічого тобі не скажу і Пожури ти мене. / Пожури – / Вже чи лагідно, чи жорстоко*. Уся поезія сповнена окличних речень, основним призначенням яких виступає реалізація функції звертання – звертання до рідної України, що постає колискою поета і спроможна вповні оцінити всі наміри та реалізовані дії. Поряд з ними виступають питально-риторичні речення (*Що докину до твого золота?; Чом забракло мені уміння / Звеселити серце твоє?; Чом не можу я дати тобі / Своє серце – у добрі руки?*), в яких сконденсовано згустки екзистенційної енергії. Розпочинає автор ряд звертанням до України (*О, Вкраїно моя осіння!*), що належить до констант української культури (пор. у римлян *Late patet patriamea* (Широко розкинулась батьківщина моя)). Через окрему художньо навантажену деталь рідного краю (*голуби́нь*) – важливий елемент національно-когнітивного простору як репрезентант константи *буття* української культури (пор. синонімічний ряд до лексеми *голубий*: *блакитний, лазуровий, лазурний, небесний, бірюзовий, аква-*

мариновий, барвінковий (Словник синонімів української мови: У 2-х т. – К. : Наукова думка, 1999: 68); *небесний, яносиний, блаватний, волошковий, советизми голубий, лазурний, лазуровий* (Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – К. : Кобза, 1993: 29); *агатовий, бірюзовий, блаватний, блакитний, блакитнуватий, васильковий, волошковий, голубенький, голубесенький, голубісінний, голубуватий, лазуритів, небесний, світло-голубий, світло-синій* (Вусик О. С. Словник українських синонімів. – Дніпропетровськ: Січ, 2001: 88)), ототожнену з відповідним душевним станом, поет поглиблює риторичне питання через виокремлення *серця* як самодостатньої величини для посилення могутності землі. Останнє мотивоване тим, що *серце* в цьому випадку постає носієм вершинних морально-духовних вартостей людини: *Земле рідна! Сором мені – / Що докину до твого золота? / Марно зринули юні дні, / Нині ж сушить мене гризота. / Разом з осінню я догорів, / Листям осені опадаю, / І між млисто-гірких вечорів / Неприкажаний, сам блукаю. / Осінь крилами в груди б'є. / О, Вкраїно моя осіння! Чом забракло мені уміня / Звеселити серце твоє? / Голубінь моя, голубінь! / Розтривого моя і муко! Чом не можу я дати тобі / Своє серце – у добрі руки? / О, коли б то, коли б я зміг! / Рідну землю, тривогами краю, / Проорав би, як переліг, / В ріллях радості неокраїх! / Земле рідна! Тобі одній / Я волів служити до скоу / До твоїх до прийдешніх днів / Дотягнутися б хоч рукою.*

Структура висловлення *Земле рідна! Тобі одній / Я волів служити до скоу. / До твоїх до прийдешніх днів / Дотягнутися б хоч рукою* передбачає актуалізацію концепту землі, що осмислюється як комплекс сутностей, як рідна матір (створюється прямий перегук з епіграфом Івана Франка „*Земле моя, / всеплодющая мати!*”), що здатна оцінити дії свого сина. У лексикографічному тлумаченні лексема *земля* набула б кваліфікації як „край, з яким особа себе ототожнює як єдине ціле і за який вважає себе відповідальною” (у жодному з нині чинних словників української мови це значення не зафіксоване, хоча в українській культурі воно активно використовуване).

У мовно-екзистенційних пошуках Василя Стуса особливої ваги набуває заповнення синтаксичної позиції неспеціалізованим компонентом, що здебільшого постає реалізатором окремої пропозиції як цілісної драми зі своїми учасниками та обставинами перебігу: *Напівзабуте* *напливає хвилями; Минулі дні видяться майбутнім* („Минулі дні видяться майбутнім...”); *Далеке й призабуте* / *Зринає в пам'яті, мов видиво легке...* („Була ти мрійною...”).

Визначальними ознаками мовної екзистенції Василя Стуса постає: 1) усвідомлення людської особистості як неповторності та окреслення її світу в позамежовості через відповідні структури – формальне ускладнення простого речення відокремленими членами речення, з-поміж яких найчастотнішими є відокремлені прикладки, що можуть інколи утворювати цілісні ряди, формальне ускладнення простого і складного речення вставленими конструкціями: *В такі ночі не можна спати, гріх! (Не бійся: для тебе є денна по-*

кута) („Тиха ніч, і місячно”); *Завжди пробуєм доростати до себе (одвічний егоїзм людського серця!)*, але ніхто не може подвоїтись („3 гіркотою...”); 2) граничність буття, в якому трагізм не виступає виміром знищення, а постає основою удосконалення духу і духовності в їхній екзистенційній суті; 3) співмірність двох і більше ситуацій в одній ємній синтаксичній конструкції з наголошенням їхньої часової симетрії / асиметрії, контрастності тощо (ускладнені складні речення з базовим сурядним зв’язком); 4) надання особливої екзистенційної значущості окремому компоненту через сегментування – винесення в абсолютний початок висловлення актуалізованого компонента, що за прямого порядку слів характеризується розмитістю семантики, супровідним чинником сегментації постає використання тире, яке можна кваліфікувати як найуживаніший розділовий знак у поезіях Василя Стуса, пор.: *І поблизу – радянський сад...* („І поблизу – радянський сад...”); *старий ясмин – оцвіттям весь німує, а віддалі – німує чорний ліс* („Націлений у небо обеліск”). У синтаксисі Василя Стуса сегментація поширювана і на абсолютний кінець висловлення, коли сегментований компонент становить досить ємну структуру: *Вона сліпа – свічадом осіннього промерзлого ставка...* („Націлений у небо обеліск”); 5) мовно-екзистенційне домінування синтаксико-стилістичних видозмін внутрішнього звучання складнопідрядних речень унаслідок виокремлення підрядних частин через використання тире і протиставлення змістових площин головної та підрядної предикативних частин: *Тож, чорний вороне, замовч і головоньки не мороч, / бо так накрячеш – що аби уже й добрався б до товариша...* („Гайдамацьке”); 6) художньо-естетичне використання рядів предикатних слів як експозиції поезії, на тлі якої відбувається творення поетичної дійсності: *Гарноброва, пожежностанна, / снами вимріяна і трачена, / зголоднілим поглядом спалена, / непокірна, нічна і лячна. Як твоє розпросторилося тіло!* („Гарноброва, пожежностанна...”); 7) активне вживання рівнорядних структур для витворення цілісного градаційного ряду, фінальним компонентом якого є найбільш логічно значущий компонент; 8) порушення нормативно-кодифікованого внутрішньореченнєвого порядку слів та предикативних частин у складному реченні для виділення певного смислу, його наголошення з чітко окресленою екзистенційною настановою духовності; 9) використання дієслівного предиката-присудка в абсолютному кінці рядка як найбільш значущого і завершального компонента речення: *Ти словом і мовчанкою – караєш, / байдужістю холодною – караєш, / ти спокоєм і кроками – караєш, / морозом – теж, і віхолю теж* („Хрещатиком вечірнім під неоновим блідавим світлом...”); 10) внутрішньотекстова діалогізація як вияв екзистенційної чоловічості як духовності, що реалізується у двох різновидах: імпліцитному (пор. „Вони сидять за столом...”)) та експліцитному („Ця п’єса почалася вже давно...”); „Я знав майже напевно...”); 11) імперативізація синтаксичних одиниць із базовими формами наказового способу дієслова: *Коли настає апатія / і прикрутить, як кажуть,*

до сліз. / **Пиши:** хай живе партія! / Хай живе комунізм! („Коли настає апатія...”); 12) експозиційна двоскладність / односкладність речень з наданням їй статусу плинності зображуваного: *Ми порівнялись у правах, у звичках, у мові, в горі й радості, в печалях, / у пайках, у однаковості...* („Ми порівнялись у правах...”); *Дерева гнуться на поріг...* („Дерева гнуться на поріг...”); *Мені наснилась мати у сльозах, / Сестра наснилась* („Мені наснилась мати у сльозах...”); *Без свят не можна. Хочеться душі / Полоскотати небо зайчиком* („Без свят не можна...”); 13) поширення номіналізаційних тенденцій і почасти віднесення в низці поезій внутрішньої дієслівності на другий план: *А нам з тобою не біда, / Коли життя – навхрест і через. / Коли життя – як зов вождя, / Коли життя – як поклик плоти / Від мезозойських ер жадань...* („Лапата блідла лобода...”); 14) парцелювання структури складно-підрядного речення для виокремлення причинової та цільової семантики: *Перепечалюсь я. Перепечалюсь. / Тугою тугою і тишею тугою...* („Перепечалюсь я...”); *Ти деєш блукаєш досі, босоніжко, / По ранніх травах. В лузі. По росі* („З давніх мотивів”); *Так кінь переходить з клусу / в галоп. В перебіжні трави* („Холодна, синяво-полискова...”); 15) синкретизація семантики у підрядних предикативних частинах: *Не гнівайся, коли тобі я мовлю / Синівськи чесно* („Немало люблячих тебе, народі мій!”); 16) повтор для наголошення та виділення того чи того екзистенційного виміру: *Стежа крута. Стежа прокручена / через горби. Через любов. / Через нечемність і падучу / дарів, поборів і побоїв, / через світання орифлами, / через пітьму, хлипку і пугачну, / через червоно-бурі плями / болиголова у степу – / в бідавий приворотень дня, / в отруйний спів шорсткої дудки, / в іржання хижого коня, / туди, звідкіль не буде й чутки...* („Літа. Між вас не раз я вивірюся...”).

Мовну екзистенцію Василя Стуса детермінує усвідомлення людського буття як неповторності, людської особистості як унікальної, самосталої, та постійна актуалізація можливості виходу власного *ego* за межі реальної буттєвості, сприйняття трагізму ситуації не як безвимірної, незворотної, а такої, що має і повинна бути видозмінена. У художньо-мовленнєвому просторі Василя Стуса превалює духовність та велич духу, власними інтенціями спрямованого на позачасовість і позамежовість, єднання сучасного з майбутнім, з настановою боріння і перемоги. Особливо перспективним постає встановлення концептосфери художнього дискурсу Василя Стуса з простеженням закономірностей її структурування та шляхів вербалізації.

XIV.2.5. Психолінгвістична модель лінгвоперсоналії: категорійно-рівневий вимір. Дослідження психолінгвістичної моделі має ґрунтуватися на розумінні процесів сприйняття та розуміння мовлення (Ч. Осгуд, Л. С. Цветкова та ін.), продукування мовлення (Е. Бейтс, Б. Мак-Нелі, Т. В. Ахутіна), а також оволодіння мовою, закономірностей вияву психолінгвоіндивідуальностей та психолінгвоіндивідуалізацій, реалізації мовленнєво-психологічних інтенцій із простеженням їх співвідношення із соціумнопсихологічними критеріями

ми і под. У психолінгвістиці проблеми номінативних аспектів мовленнєвої діяльності, тенденцій та особливостей формування мовленнєвих навичок в онтогенезі та філогенезі та інші аналізувалися в розрізі основних етапів розвитку, встановлення їх навантаження у становленні мовної особистості. До цього прилягають студіювання різноманітних відхилень від усталених процесів психолінгвоіндивідуацій. У дослідженні психолінгвістичної моделі лінгвоперсоналії значущим є студіювання основних чинників реалізації останньою відповідних психолінгвістичних настанов. Останні мають соціумно-дискурсивні, вербально-психологічні, комунікативно-інтенційні, ситуативно-лінгвопсихологічні та інші чинники.

Студіювання психолінгвістичної моделі лінгвоперсоналії вимагає чіткого дефінування поняттєво-термінологічного апарату лінгвоперсоналогії, в межах якого необхідно диференціювати (Й. А. Стернін та ін.) власне-комунікативний (*комунікативна поведінка, комунікативний факт, комунікативна ознака, комунікативна дія* та ін.), вербально- / невербально-комунікативний (*вербальний комунікативний акт, невербальний комунікативний акт* і под.), комунікативно-когнітивний (*лінгвоконцепт, мовно-ментальний субстрат* тощо), функційно-прагматичний (*конотація, експресивність* і т. ін.), мотиваційно-символьний (*лінгвокультурема, інтенційність, мотиваційно-фатична й комунікативно-ситуативна настанова, лінгвосимвол* і под.) її рівні. Здебільшого вважають (В. П. Нерознак, Ю. Є. Прохоров та ін.), що вперше необхідність на виділенні лінгвоперсоналогії як окремої лінгвістичної дисципліни наголосив М. С. Трубецької, який стверджував, що особистістю є „не лише окрема людина, але й народ”, хоча її витoki беруть початок у філософському обґрунтуванні людської особистості як філософської персони.

На початку ХХ століття активно опрацьовували питання персоналізму М. О. Бердяєв, Л. І. Шестов, а сам термін уперше було використано Ф. Шлеєрмахером (1799 р.). У концепціях Ф. Якобі, А. Олкота, Ш. Ренув'є, Л. Прата розглядалося питання персоналізму як дотичне. Згодом почали говорити про етичний персоналізм (М. Шелер), критичний персоналізм (В. Л. Штерн (концепція інтелектуального коефіцієнта)), персоналізм як складник теологійної етики (Х. Тиліке), есхатологічний персоналізм (М. О. Бердяєв, для якого очевидним є: індивід як невідокремлена частина природного світу з підпорядкуванням його закономірностям; особистість – подібність Богові). Актуалізованими виступили персоналістські тенденції в німецькій філософії з аналізом задатків і здібностей індивіда, глибинних сфер індивідуального життя, в силу чого піддано аналізу „особистісний метод” як універсальний засіб пізнання людини. Сьогодні треба говорити про психологічний лінгвоперсоналізм.

У сучасному мовознавстві лінгвоперсоналогія належить до тих напрямів, що активно розвиваються. Вона є наукою, яка спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані із видозміною лінгвістичного портрету мовця в різні часові зрізи його життя, простежити динаміку лінгвопортретумовного

етносу в синхронному й діяхронному вимірах (пор. динаміку творчої особистості М. Коцюбинського (у перше створеному Експериментально-дослідницькому корпусі текстів письменника легко простежуваними є психолінгвоіндивідації та психолінгвоіндивідуалізації, мотивовані дискурсивними практиками, соціумно-корпоративними чинниками, ситуативно-рольовими настановами та ін. (<http://52.28.184.95/bonito/>)). Усе це підтверджує актуальність встановлення категорійної системи лінгвоперсоналогії та з'ясування її парадигмального статусу загалом та психолінгвістичної лінгвоперсоналогії зокрема.

Грунтовний аналіз категорійного й парадигмального простору лінгвоперсоналогії має опертям визначення системи її категорій із послідовним розкриттям їхньої ієрархії, функційного навантаження тих чи тих категорій у комунікативно-дискурсивних практиках, що і є метою дослідження. Актуалізована мета передбачає з'ясування відповідних завдань: 1) схарактеризувати еволюцію поглядів на лінгвоперсоналогію; 2) визначити її категорійну систему; 3) встановити парадигмальний простір лінгвоперсоналогії; 4) виявити рівні лінгвоперсоналогії з послідовним розкриттям особливостей дослідження на кожному з них.

Окремі спостереження про особливості мовно-психологічної особистості, мовно-психологічного портрету народу можна знайти в працях В. Гумбольдта, В. Вундта, О. О. Потебні та інших видатних лінгвістів кінця XIX – початку XX ст. У філософії цього часу з'являється поняття *персоналізм*, уперше використане засновником французького неокритицизму Ш. Ренув'є (1903) у праці „Персоналізм”, що в дослідженнях Е. Муньє набуло чіткої дефініції в так званому особистісному універсумі, де значущими є виділені сім рівнів особистості: 1) втілене існування; 2) комунікація; 3) інтимне звертання; 4) протистояння; 5) свобода й необхідність; 6) вище достоїнство; 7) втягнення, які послідовно простежувано в мовно-мовленнєвих реалізаціях лінгвоперсони. Останні співвіднесені з двома напрямками творчої мовної особистості – деперсоналізації й персоналізації, взаємодія яких і визначає функційне навантаження особистісного універсуму. Для персоналізму визначальною є людська особистість у її антропологічній всезагальності, оскільки вона індивідуальна, неповторна й одинична. Особистість постає єдиною реальністю, що мотивує необхідність розмежування індивіда й особистості. Останнє легко простежити в пошуках екзистенціалістів, які ґрунтовно відобразили ворожість суспільства й особистості. Е. Муньє у своїх працях намагався розкрити основні мету й завдання персоналізму, визнаючи, що персоналістським є вчення, що стверджує „примат людської особистості щодо матеріальної потреби й систем колективності” [Муньє 1994: 126]. Особистості в персоналістському тлумаченні властива єдність трьох характеристик: екстеріоризації, інтеріоризації й трансценденції. Екстеріоризація виявлювана в реалізації особистості назовні, інтеріоризація – як внутрішнє її зосередження, власний духовний світ. Перебуваючи в активній взаємодії та трансцен-

дентному русі, вони зорієнтовані на вищі цінності – істину, красу, благо. Тому однією з основних ідей у розумінні особистості є думка про залучене існування. Персоналісти акцентують увагу на пробудженні особистісного начала в індивідуумі, виявах особистого спілкування. Такий підхід переключасться з етичним вченням М. Шелера й феноменологією етикою Е. Левінаса, який розвивав ідею про двоїстий характер особистого спілкування, оскільки кожний індивід „має мету в собі й водночас для всіх”, а зустріч *Я й Ти в Ми* створює особливий досвід – комунікацію душ, що реалізується „по той бік слів і систем”. Для лінгвоперсоналізму важливим є тлумачення понять *особистість, творчість, комунікація, співтовариство, культура*, а для лінгвоперсонології – *мовна особистість, мовна творчість, мовна комунікація, мовне співтовариство, мовна культура*, що є відповідними категоріями. Не менш актуальними є опрацьовувані в персоналістській філософії напрями – соціальний, етичний, релятивістський, де перший обґрунтовує проект нової цивілізації з домінуванням у ній особистості та її духовних цінностей, другий – актуалізує значущі питання справедливості в людських взаєминах. Релятивістський має опертям умовність будь-якого спілкування, в якому більше імпліковано, ніж експліковано. Сучасне відродження ідей Е. Муньє [1994; 1995; 1999] свідчить про необхідність вивчення людської особистості в усіх її вимірах.

Перспективними є лінгвопсихоперсонологійні студії з усіх рівнів мовної особистості та встановленням площин найактивнішої взаємодії ядрових категорій лінгвоперсонології. Теорія мовних рівнів відкриває перспективи студіювання індивідуальних портретів лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії як поєднання відбиття й умовності та пунктуації – індивідуальних портретів орфографічних, пунктуаційних мовних особистостей. Для лінгвоперсонологійних описів істотним є встановлення здібностей носіїв мови з простеженням максимального / мінімального нахилу до варіантності – фонетичної, фонологічної, морфемної, семантичної.

Сучасна лінгвоперсонологія з її кількома рівнями, з-поміж яких найбільш опрацьованими є вербально-семантичний, почасти комунікативно-мотиваційний рівні зі спробами визначення типології прагматичних інтенцій, вияву різного характеру девіацій, напрямів реалізації принципів комунікації з їхніми максимами й постулатами, простеженням комунікативних стратегій і тактик, когнітивний із послідовним розглядом певних концептосфер, встановленням співвідношення когнітивних глибин із формально-поверхневими. Останнім часом певного розпросторення набувають студіювання лінгводискурсивних практик, встановленням їхньої національно-мовної специфіки.

XV. ЗАГАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ КАТЕГОРІЙ

У мові наявні чотири домінанти – форма, значення, функція та категорія. Вони вступають у різноманітні взаємозв'язки, які охоплюють формальну, семантичну, категорійну і функційну сфери. До першої належать відношення між формами, другу складають відношення між значеннями, третя репрезентована категорійними зв'язками, а четверта охоплює мережу функційних відношень. Категорійні відношення належать до найскладніших.

Загалом поняття категорії використовується в різних значеннях, але їх можна звести до трьох основних – це (1) група, клас, розряд, численність, сукупність однорідних явищ, (2) основне (найбільш широке, найбільш загальне) поняття, (3) диференційна ознака.

Під поняттям категорії треба мати на увазі спільні властивості, що постають на основі гомогенного або гетерогенного відношення у певній групі (класі, розряді) елементів, тобто одиниць, що перебувають у гомогенному чи гетерогенному зв'язку. Категорія – це *відношення* як мінімум двох сутностей. Її не утворює ізольована форма, значення або функція. Якщо сукупність форм, значень або функцій перебуває у взаємозв'язку, в єдності, то вона складає категорію.

Для кваліфікації певного явища як категорії необхідно (1) мати як мінімум два елементи, (2) що повинні вступати у відношення та (3) що можуть утворювати спільну властивість.

Мовна категорійна система складається з двох глобальних підсистем: одну утворюють *загальні* категорії, іншу „*категорійні*” категорії. *Загальні* категорії можуть бути: а) універсальними, б) стратифікаційними й (в) орієнтаційними.

Універсальні категорії постають на всіх мовних ярусах, у всіх напрямках, орієнтаціях (у будь-якій лінгвістичній дисципліні) і у всіх мовах. Такими є *кореляціонал, категоріал, конотативність, транспозитивність*. Сюди ж можна віднести і понятійні категорії.

Стратифікаційні категорії виступають єдністю в межах окремих мовних ярусів. Вони можуть бути гомогенними – виступати тільки на одному рівні (напр., морфологічні та синтаксичні категорії) – та гетерогенними: виступати як бікатегорії, дуплексні категорії (скажімо, лексико-морфологічні, морфолого-синтаксичні і под.).

Орієнтаційні категорії виникають у межах певних лінгвістичних напрямів, шкіл, моделей, вчень, якими, зокрема, є: а) функційна граматики, контрастивна лінгвістика, математична лінгвістика, прикладна лінгвістика, ідеографічна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, загальне мовознавство, тексту-

альна лінгвістика, теоретична лінгвістика, б) молодограматизм, структуралізм, генеративізм та ін. Орієнтаційні категорії можуть бути монодисциплінарними (власне-мовними / лінгвістичними), інтердисциплінарними та мультидисциплінарними.

Другу категорійну підсистему утворюють „власне-категорійні” категорії. Вони складаються з категорій, властивих усім або багатьом категорійним системам (не тільки мовним). Вони можуть бути клюзивними (конклюзивними та деклюзивними), маніфестаційними (експліцитними та імпліцитними) та диференційними (класифікувальними та модифікувальними).

Клюзивні категорії являють собою: а) підмножинність, яку не можна збільшувати, або б) підмножинність, що піддається розширенню. Перші мають закритий, другі – відкритий характер; відповідно перші називаємо конклюзивними (закритими), другі – деклюзивними (відкритими) категоріями. Скажімо, експресивність є власне-деклюзивною категорією. Закрита система постає в тому разі, коли мова не дає змоги для розширення. Такими в слов'янських мовах є категорія роду (наявні два природних роди – чоловічий і жіночий – та кілька граматичних: чоловічий, жіночий, середній, спільний рід), категорія числа (однина та множина), категорія відмінка (сім (українська, словацька, чеська та ін.) або шість (російська та інші мови) відмінків), категорія виду (доконаний і недоконаний).

Маніфестаційні категорії за своєю специфікою можуть мати формальне вираження (експліцитні категорії) або ж є прихованими (імпліцитні категорії). Кожна категорія, наділена власною формою, є експліцитною, пор.: категорія відмінка, категорія суб'єктивної оцінки (реалізують суфікси суб'єктивної оцінки). Категорія без формального вираження постає імпліцитною. Підтвердженням такої категорії є регулярність вияву означеності / неозначеності у слов'янських мовах, оскільки в них немає спеціальних форм для передачі цього значення, тоді як інші мови (напр., німецька) розвинули означений і неозначений член, пор. у чеській мові займенникова лексема *tento* у поєднанні з повтореним ім'ям може бути засобом взаєморозрізнення двох різних денотатів (референтів), позначених тим самим найменуванням, і виконувати альтераційну функцію: „*Ja, Bondy – jak on se jmenoval? Max. Max Bondy. Tak on má ted' kšeft v Praze?*” – „*Ne, to asi byl jeho otec. Tenhle Bondy se jmenuje G. H. President G. H. Bondy, kapitáne*”. (– **Бонді... як його звали? Макс! Макс Бонді. Так він тепер торгує в Празі? – Ні, це, можливо, був його батько. Теперішнього Бонді звуть Г.-Х. Президент Г.-Х. Бонді, капітан.**

Важливим у реалізації семантики означеності / неозначеності є синтаксичний чинник, який часто виключає використання ідентифікатора в тій чи іншій мові, що є актуалізованим в біномінативних реченнях у разі знаходження постцедента в позиції іменної частини присудка: *Muž u vedlejšího stolu téměř ležel na židli a, oči upřené na ulici, otvíral ústa. Nebylo to zívání mající začátek a konec, bylo to zívání nekonečné jako Wagnerova melodie:...*

Чоловік за сусіднім столом напівлежав на стільці і дивився на вулицю, широко розкриваючи рота. То було не позіхання, яке має початок і кінець, а позіхання безкінечне, як мелодія Вагнера.

Диференційні категорії можуть бути класифікаційними і модифікаційними. Класифікаційні категорії відрізняються тим, що одиниця однієї підкатегорії не може через формальну зміну стати одиницею іншої підкатегорії. Цих категорій найбільше в граматиці, напр., категорія роду, неістот (шляхом зміни закінчення не змінюється граматичний рід іменників: *учень, учня, учню, учнем, учні*). Модифікаційні категорії відрізняються тим, що одиниця однієї підкатегорії шляхом зміни може стати одиницею іншої підкатегорії. До цієї групи належить більшість граматичних категорій (скажімо, граматичні категорії роду і числа у прикметників, часу у дієслів – шляхом зміни закінчення у називному відмінку змінюється рід прикметників: *новий, нова, нове*).

Будь-яка категорійна система складається зі **структурних типів**. Їх формують: *категорії, категореми, підкатегорії, мікрокатегорії, макрокатегорії, гіпокатегорії, гіперкатегорії, надкатегорії, суперкатегорії, категорійні сплави* і под. На особливу увагу в цьому плані заслуговує *суперкатегорія*. У лінгвістиці під цими поняттями маються на увазі різні речі, оскільки значення і форми граматичних категорій „інколи переплітаються такою мірою, що утворюють єдину надкатегорію, значення якої реалізується в контексті. Так, Імбс об'єднавав у надкатегорію час і вид. Гійом фактично об'єднав в одну надкатегорію спосіб, час, вид, а Дамурет і Пішон – морфологічну категорію числа і синтаксичну категорію детермінації. Тенденція до виділення надкатегорій відображає не жорсткість мовної системи, складність класифікацій” [Гак 1986:35], а її рухливість. Загалом іменним категоріям притаманна більша здатність до утворення суперкатегорій у порівнянні з дієслівними [Ревзина 1973:9].

Однією з них є категорія особи (у займенників і дієслів), іншою – категорія роду, ще іншою – категорія відмінка. І. С. Улуханов говорить про словотвірні надкатегорії або суперкатегорії [Улуханов 1975]. У дослідженнях зі словотвору вирізняються і такі значення, які постають узагальненням компонентів, що входять у словотвірну семантику мотивованих слів. Так, наприклад, у системі мотивованих іменників вирізняються іменники зі значенням „носія відношення щодо дії” або (що те саме) „носія процесуальної ознаки”. Ці „категорії над категоріями” утворюють певного плану суперкатегорії. Вони можуть об'єднувати кілька словотвірних категорій. Так, до категорії „носія відношення щодо дії” належать не тільки *nomina agentis*, але й такі категорії, як „об'єкт дії”, „результат дії” та ін.” [Улуханов 1975:28].

Надкатегорією називаються випадки, коли внутрішній, змістовий аспект словотвірної категорії різних частин мови долає „частиномовний поріг” [Там само]. Так, наприклад, словотвірні категорії іменників „подібність предмета” (вухко, плечики, язичок, зубець, негроїд, металоїд) і словотвірні категорії

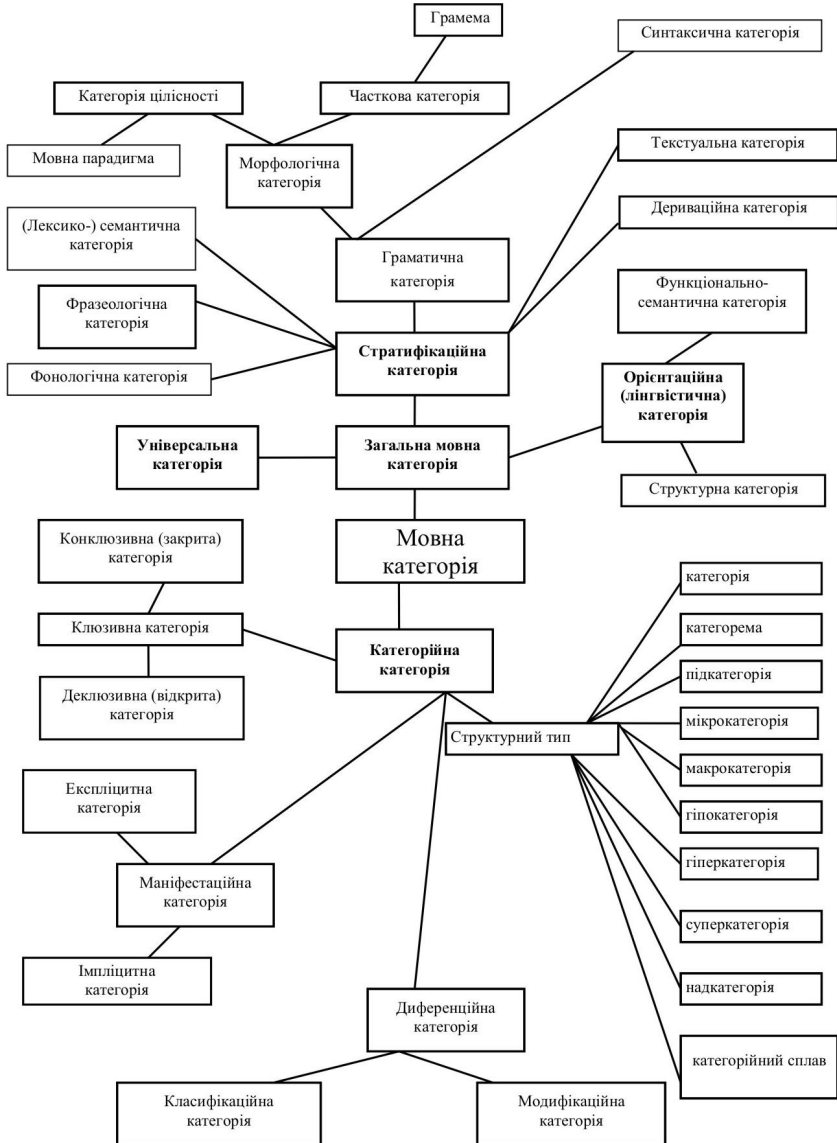
прикметників „подібність предмету” (молодцований, зубастий, ворсинковий, пелюшковий) можуть розглядатися як реалізації однієї надкатегорії „подібність” [Зализняк 1989:33].

У системі словотвірних категорій домінують категорії, що ґрунтуються на одній частиномовній мотиваційній ознаці, але у ряді випадків мотиваційний, частиномовний поріг може бути подоланим. „Так, словотвірна категорія збірності орієнтована в основному на іменники, але твірними можуть виступати і прикметники...” [Зализняк 1989:33].

У сучасній лінгвістиці немає точного визначення суперкатегорії. Можливо, тому, що суперкатегорія є неадекватними терміном, оскільки не має на увазі надкатегорію, а насправді можна говорити про поєднання категорій. На граматичному рівні краще було б констатувати наявність категорійних сплавів, гомогенних та гетерогенних: перші утворюють одні й ті ж категорії різних частин мови (напр., число в іменників та дієслів), другі – це різні категорії різних частин мови (пор. відмінок і стан). Водночас актуалізується питання, як назвати конкретну суперкатегорію типу об’єднувальної із формами і семантикою виду і часу.

Щодо кількості граем мовна категорія може виступати як бікатегорія, теркатегорія, квадрукатегорія та мультикатегорія. У граматиці домінують категорії з невеликою кількістю членів, насамперед з двома, трьома та чотирма компонентами. Бікатегорія містить дві граеми: такою категорією є категорія граматичного числа (однина + множина), дієслівного виду (доконаний + недоконаний вид), стану (активний + пасивний стан). Сюди ж належить і лексико-семантична категорія – антонімія.

Теркатегорія в кількісному плані виступає як тричленна єдність, як піраміда: категорія граматичного роду (чоловічий, жіночий, середній), особи (перша, друга, третя), граматичного часу (теперішній, минулий, майбутній). Квадрукатегорія є множинністю, що складається з чотирьох граем: діатеза, яка охоплює: а) суб’єкт + об’єкт, б) підмет + додаток. Категорій, що мають більше чотирьох граем, не так багато у граматиці, тому вони об’єднуються у мультикатегорію. Найбільш типовим прикладом є відмінок (сім або шість форм). Найбільшу кількість членів містять лексико-семантичні категорії типу синонімії та полісемії, у першій виявляється різноманітність форм, а у другій – різноманітність значень (див. Схему 16).

XVI. АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ

XVI.1. Загальне поняття співвідношення речення і висловлення.

Висловленням називається актуалізоване речення, тобто речення, що співвіднесене з конкретною мовленнєвою ситуацією. Речення існує в мові (є одиницею мови), а висловлення – в мовленні (одиниця мовлення), тобто одне речення корелює з множинністю висловлень, що постають його реалізаціями. Значення речення і значення відповідних висловлень розрізняються. Щодо речення висловлення набуває певних додаткових смислів, пов'язаних з намірами мовця й іншими параметрами мовленнєвої ситуації, а також з реальною оцінкою. Це стосується стверджувальних висловлень. У більшості теоретичних інтерпретацій стверджується первинність речення, а висловлення витлумачується як певна надбудова (семантична, прагматична тощо) над ним.

Непоодиноким є сплутування понять речення і висловлення, оскільки в лінгвістиці немає загальноприйнятого визначення речення, тлумачення його смислу. Усталеними постають формально-граматичний (власне синтаксичний), семантичний і комунікативний (інколи додають ще семантико-синтаксичний) підходи до його визначення.

За синтаксичного і семантичного підходів речення визначається як певна самостійна структура (відповідно синтаксична або семантична), а основною властивістю є **предикативність** (також інтерпретована в синтаксичних або семантичних поняттях). **Предикативність** є граматичним втіленням **предикації** і первинно витлумачувалася у вузькому розумінні як відношення між суб'єктом (семантичним або синтаксичним, тобто підметом), який вказує на предмет думки, і предикатом (семантичним або синтаксичним, тобто присудком), що виражає приписувану суб'єкту властивість. У сучасній лінгвістиці предикативність розглядають ширше – як відношення між предикатом та його актантами.

Формально-граматичний (власне-синтаксичний) і семантичний підходи репрезентують відносну незалежність процедур визначення „речення” і „висловлення”. Дефініція тлумачення поняття „висловлення” ґрунтується на понятті „речення”.

Таке і подібне співвідношення наявне в різних моделях мовленнєвої діяльності, насамперед у генеративній граматиці Н. Хомського. В перших варіантах цієї моделі саме речення є основним результатом мовної діяльності. Вони встановлюються за певними правилами, а потім інтерпретуються в семантичному плані, тобто їм приписується відповідна семантична репрезентація. Уміння породжувати речення й інтерпретувати їх складає одну з головних мовних здібностей людини – її **мовну компетенцію** (англ. *competence*).

Інша основна здібність, для якої досі не знайшлося вдалого українського відповідника, полягає у вживанні цих речень у мовленні, по суті, їхнє перетворення у висловлення. Н. Хомський кваліфікує це як *performance* „вживання”. Отже, в теорії Н. Хомського речення визначаються поза їхньою комунікативною функцією на ґрунті суто синтаксичних критеріїв. Вони постають результатом дії синтаксичних правил. Синтаксичні правила Н. Хомський розглядає як певний вроджений механізм, притаманний кожній людині.

Очевидно, що комунікативний чинник у визначенні речення повинен відігравати важливу роль, тому є речення, що складаються з одного слова: *Різдво. На столі кутя* (Д. Павличко). Відрізняє речення від окремого слова винятково його комунікативна функція, тобто те, що певне слово вжито як самостійний мовленнєвий акт. Тому є раціональне зерно в тому, що первинним для визначення речення є його комунікативна функція, або можливість існування як окремого висловлення. Речення необхідно розглядати як мінімальну комунікативну одиницю. Подібний підхід утруднює розрізнення семантики речення і висловлення, тому що в реченні повинен міститися комунікативний потенціал, що повною мірою реалізується у висловленні.

Комунікативний підхід найбільшою мірою корелює зі спостережуваною реальністю. Спостерігати можна тільки конкретні висловлення, а тому речення являє собою наукову абстракцію над множинністю висловлень. Ступінь абстрактності може варіюватися. Можна абстрагуватися від лексичного наповнення речення, модальності або комунікативної настанови.

У лінгвістичній семантиці розглядається речення із заповненою лексичною, синтаксичною і семантичною структурами, з конкретною модальністю і повністю охарактеризоване з комунікативного погляду. Фактично, не лише висловленню, але й реченню приписується певне комунікативне членування і відповідна ілокутивна сила. Отже, виділяючи логічним наголосом у фразі *Дівчинка стояла на балконі* окремі слова і цим змінюючи комунікативну структуру, фактично створюються різні речення. Умови істинності речень *Дівчинка стояла на балконі* і *Дівчинка **стояла** на балконі* збігаються. В логічному плані вони означають те саме, і тому наявні усі підстави вважати їх тим самим реченням. В лінгвістичному ж плані вони розрізняються комунікативними структурами і тому можна говорити про два різні речення. За такого розуміння речення різниця між ним і висловленням постає незначною. Висловлення – це конкретна реалізація повністю охарактеризованого семантично і прагматично речення.

За цього підходу суворе розмежування цих двох термінів є не суттєвим, оскільки можна говорити про актуальне або комунікативне членування речення і висловлення. За умови неврахування комунікативних особливостей загалом (наприклад, аналізуючи логічну структуру тощо) здебільшого говорять тільки про речення.

Одним з основних методів семантичного аналізу речення виступає розчленування значення на окремі компоненти: суб'єкт і предикат, асерцію і

пресупозицію, тему і рему тощо. Крім того, надзвичайно популярним стало використання в термінології поняття „рамка”, що дає змогу говорити про модальну, комунікативну, прагматичну, відмінкову рамки. Вживання такого типу термінів передбачає розчленування речення на два компоненти, один з яких кваліфікується як основний (пор. пропозиція), а інший – як допоміжний, тобто семантично додатковий. Він і називається рамкою. Конкретний термін визначається змістом додаткових елементів. Модальною рамкою називаються модальні елементи, що визначають відношення мовця до основного змісту речення та ін.

Опис семантики речення полягає насамперед у виділенні більш конкретних компонентів значення. В цьому сенсі очевидно є аналогія між описом семантики речення і слова, хоча самі компоненти суттєво різняться. Для речення також характерна суворіша ієрархічна структура компонентів. Усе це дає змогу говорити про багатоаспектність (багатоплановість) речення, що й уможливорює їхній окремішний розгляд. У випадку семантичного аналізу речення говорять про логічний, комунікативний, прагматичний і референтний аспекти (див. праці В. Г. Гака, І. Р. Вихованця, Н. О. Слюсарєвої та ін.). Водночас необхідно наголосити, що різні аспекти семантики речення пов’язані між собою і багато понять перетинаються і корелюють одне з одним.

XVI.2. Еволюція поглядів на актуальне членування речення.

XVI.2.1. Основні етапи і періодизація. З історії опрацювання учення про актуальне членування речення. Історія опрацювання учення про актуальне членування речення нараховує уже більше трьох століть. Тривалий час його початком вважались праці французького мовознавця Анрі Вейля [Weil 1869]. Він переконливо показав, що основні поняття актуального членування (перш за все поняття реми) досить яскраво репрезентовані уже в працях французьких і німецьких учених 2-ої половини XVIII ст.

Цілком аргументованим постає виокремлення чотирьох етапів еволюції вчення про актуальне членування речення:

1) 2-а половина XVIII ст. – 2-а половина XIX ст. – розгляд проблем актуального членування речення тільки у зв’язку з вивченням закономірностей порядку слів у різних мовах;

2) 2-а половина XIX ст. – початок XX ст. – період психологічного тлумачення проблематики актуального членування речення;

3) перша половина XX ст. – праці В. Матезіуса та інших лінгвістів (здебільшого германістів), які поставили питання про актуальне членування речення на суто „лінгвістичний ґрунт”;

4) 2-а половина XX ст. – розпочинаючи з праць О. С. Мельничука (в русистичі від досліджень І. П. Распопова), – сучасний період вчення про актуальне членування речення.

Перший період характеризується працями Ш. Бато, Монбоддо (Дж. Барнета), Й. Аделунга, К. Беккера, Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, А. Вейля. Застосування

терміна „актуальне членування речення” щодо цих праць є умовним, оскільки він своєю дефініцією співвідноситься з виділенням теми і реми, а в цих лінгвістів розглядалися особливості порядку слів у його співвідношенні з плином розгортання думки. Так, Й. Аделунг (1732–1806) природним називав порядок слів, коли підмет стоїть перед присудком, а модель „присудок–підмет” кваліфікував як штучний порядок слів. З поняттям підмета (і відповідно – „природного суб’єкта” (за його термінологією) Й. Аделунг пов’язував вираження „головного поняття”, тобто того, що пізніше буде названо темою. Стаючи „штучним суб’єктом”, на думку Й. Аделунга, такі члени речення передають „головне поняття”. Учений своєрідно осмислював зміст понять „підмет” і „присудок”, „суб’єкт” і „предикат”, оскільки в підметі він бачив, з одного боку, той член речення, який позначає щось неозначене, а з другого боку, – він вважав, що підмет виражає „головне поняття”. У першому випадку учений дотримується традиційного розуміння підмета. В центрі його уваги перебувала інтерпретація суб’єктивної функції, яку сьогодні пов’язують з ремою [Даниленко 1990]. Для А. Вейля підмет виступає вихідним пунктом висловлення, а присудок – власне висловленням, що й мотивує відповідне їхнє розташування: підмет ↔ присудок. На першому місці може опинитися будь-який член речення, якщо він виконує функцію початкового пункту висловлення. На цьому етапі ще не було досягнуто розуміння сутності актуального членування речення, не було опрацьовано і єдиного поняттєво-термінологічного апарату, але було заявлено, що закони порядку слів в індоєвропейських мовах пов’язані не з формально-граматичним членуванням речення, а з темо-рематичними відношеннями.

Другий етап О. О. Крилова називає психологічним (див. праці Георга фон Габеленца, Германа Пауля, В. П. Сланського, П. Ф. Фортунатова, О. М. Пешковського). Найпослідовніше психологічне тлумачення речення репрезентоване в Г. Пауля, який стверджував, що „речення є мовне вираження, символ того, що свідомість мовця здійснила з’єднання ряду уявлень або груп уявлень, і засіб, щоб назване поєднання цих уявлень довести до свідомості слухача” [Пауль 1960, с. 10]. Ці два компоненти набувають статусу психологічного суб’єкта і психологічного предиката (або психологічного підмета і психологічного присудка). Вираження цих двох компонентів не пов’язано з певними граматичними формами, і будь-який член речення може виступити у функції психологічного суб’єкта і психологічного предиката. Вживання речення в мовленні визначається не мовними, а психічними законами, членування на психологічний суб’єкт і психологічний предикат мотивується специфікою психологічних уявлень, що є не суттєвим для граматики й повинно бути виведене за її межі [Фортунатов 1975]. Яскравим винятком у цьому розрізі постає концепція В. П. Сланського, який, критикуючи ототожнення речення з логічним судженням, наголошує на необхідності врахування: „1) роз’яснення логічного смислу в реченні, 2) роз’яснення граматичних – звукових і смислових елементів слів і, нарешті, 3) на основі того чи іншого роз’яснення, –

роз'яснення самих способів, якими саме логічні елементи передаються граматичними" [Сланський 1887, с. 124]. Лінгвіст наводить зразки смислових відмінностей, у формально-граматичному плані тотожних, – відмінностей, що постають у разі зміни порядку слів й інтонаційного оформлення. По суті, йдеться про зміни актуального членування речення, тотожних за їхнім лексичним і морфологічним складом. Суттєвим є те, що ці відмінності повинні знайти своє місце саме в граматичних „розборах”, тобто традиційному логічному погляді на речення, і йому В. П. Сланський протиставляє інший – комунікативно-семантичний погляд, хоча й називає його логічним.

Незважаючи на те, що учення про бінарне членування речення в цей період було виведено за межі граматики, досягненням другого етапу треба вважати утвердження погляду щодо відсутності обов'язкової тотожності між формально-граматичною і смисловою (комунікативною) будовою речення. До останньої мають стосунок порядок слів, інтонація, логічний наголос, смислове виділення, вчення про другорядні члени речення.

Третій етап опрацювання теорії актуального членування речення необхідно пов'язувати з ім'ям В. Матезіуса, оскільки йому належить незаперечна заслуга надання цій теорії лінгвістичного статусу. Щоправда, на думку В. В. Виноградова, „подібні думки з приводу актуального членування речення висловлювались А. В. Добіашем і Л. В. Щербою”, але вони не набули значного поширення [Виноградов 1958, с. 308].

За В. Матезіусом, поділ речення на основу і ядро являє собою членування саме речення, а не психологічного судження. Учений назвав таке членування актуальним, оскільки воно залежить від того, як включається речення в ту чи іншу мовленнєву ситуацію. Для національної мови важливим постає співвідношення формально-граматичної будови речення та його актуального членування. В. Матезіус пов'язав останнє з порядком слів у слов'янському реченні, що дало змогу йому вперше науково й об'єктивно виявити закономірності порядку слів у чеській мові у порівнянні з англійською мовою. Якщо в англійській мові порядок слів значною мірою граматикалізований і його норми визначаються формально-граматичною функцією слів як членів речення, то в чеській мові порядок слів постає засобом вираження актуального членування. Ідеї В. Матезіуса активно розвивалися Фр. Данешом, Я. Фірбасом, П. Адамцем, Й. Мистрикою, Є. Кржижковою, К. Г. Крушельницькою, О. І. Смирницьким, В. В. Виноградовим, О. С. Мельничуком та ін. Специфікою цього етапу постало розуміння необхідності включення вчення про актуальне членування до лінгвістичної проблематики.

В українському мовознавстві теорія актуального членування речення здебільшого знаходила описове висвітлення і розглядалась дотично у ході аналізу закономірностей порядку слів.

Це зумовлює необхідність виокремлення четвертого етапу в історії вчення про актуальне членування, в якій особливої актуальності набувають до-

слідження О. С. Мельничука [Мельничук 1966] та І. П. Распопова [Распопов 1961]. О. С. Мельничук уперше у вітчизняному мовознавстві поставив і чітко окреслив проблему актуального членування речення, розкривши питання співвідношення зовнішньо-синтаксичної і внутрішньо-синтаксичної структури речення й акцентувавши питання про синтагматичне членування речення та охарактеризувавши особливості інверсії у реченнях різної структури [Мельничук 1972(а); Мельничук 1972(б)], І. П. Распопов присвятив цій проблемі монографічне дослідження, де було розглянуто питання про співвідношення граматичного й актуального членування, про мовну природу останнього, засоби його оформлення та зв'язок з категорією предикативності. Лінгвіст пов'язав залежність актуального членування від комунікативного завдання (пор.: якщо „немає відповідності уміщеного в реченні висловлення певному комунікативному завданню, то немає і речення як такого, хоча б така конструкція й уміщувалась у найтипівішу для речення синтаксичну схему” [Распопов 1961, с. 27]. Актуальне і граматичне членування речення, на його думку, розташовуються у різних площинах його структури [Там само, с. 44]: перше „прямо пов'язане з вираженням цілеспрямованості повідомлення, засвідчуючи про акт предикації, який відбувся, і про те, що закінчилося формування речення як комунікативної одиниці”, перше ж, не виступаючи тільки зовнішнім, суто формальним чинником, відображає у формі граматичного зв'язку слів об'єктивно наявні відношення і зв'язки між предметами, явищами, ознаками і т. п. [Там само, с. 44]. Внаслідок цього поставав висновок: „...речення – це комунікативна одиниця мови, і ... воно з необхідністю включає як граматичне, так і актуальне членування” [Там само, с. 44]. Традиційно визначувані засоби структурної організації речення І. П. Распопов доповнив інтонацією, специфікою словорозташування. Лінгвіст намітив шість основних комунікативно-синтаксичних типів простих речень російської мови [Там само, с. 58–75]: 1) нерозчленований тип висловлення: *Светает. Вечереет. Тихо. Зима. Опять легко вьюжило. Хмурое зимнее утро. Ласково веет навстречу ветер. Послали за извозчиком*; 2) з основою, яка вказує на обмеження дійсності, на обставини, умови, за яких наявний певний факт: *Из хаты повеяло сыростью. В пять часов утра было еще темно. За холмами глухо прогремел гром... Накануне выпал снег. В такие дни в лесных оврагах уже осторожно позванивают подо льдом родники. От жары и сухого горячего ветра, гнавшего нам навстречу облака пыли, слипались глаза, сохло во рту*; 3) в основі висловлення названо певну особу або предмет, на якому зосереджено увагу адресата й адресанта, а предикована частина уміщує розгорнуте висловлення про цей предмет: *Ласковый ветер с реки трепал непослушные Морозкины кудри. Небо и горизонт были одного и того же цвета мутной воды. Хутор потрясали события*; 4) основою позначено предмет або особу й одночасно визначається обставина, в якій він (вона) виступає як репрезентант реальної дійсності, про який наявне

розгорнуте висловлення в предикованій частині: *Около полудня Арина Петровна решилась проникнуть к умирающему сыну. В течение нескольких дней отряд метался по Улахинским притокам. В городе у Старцева была уже своя практика*; 5) в основі висловлення вказується на певний факт, наявний в дійсності – у предикованій частині уміщена інформація щодо його уточнення: *Я возвращался в Кисловодск в пять часов утра. Допросы приводились уже второй месяц. Аненька провела ночь беспокойно*; 6) основа висловлення уміщує назву особи і предметів (не менше двох), що перебувають у певному відношенні один до одного, у предикованій частині: *Морозко не любил чистеньких людей. Грушиницкий не вынес этого удара. Администрации я не верил* [Там само, с. 87–91]. О. О. Крилова висловлює сумнів щодо аргументованості вирізнення певних типів речення і пропонує уточнення щодо окремих з наведених прикладів [Крылова 1993, с. 127]. З ім'ям І. П. Распопова та його працями пов'язують остаточне утвердження актуального членування речення як окремого аспекту аналізу реченнєвої структури, його впровадження у підручники та посібники для вищої школи, намітилася позитивна тенденція до викорінення розгляду актуального членування як певного несуттєвого аспекту речення [Леонтьев 1981, с. 167–172].

XVI.2.2. Джерела і витоки теорії актуального членування речення.

У сучасній лінгвістиці традиційно пов'язують постання теорії актуального членування з дослідженням Анрі Вейля про порядок слів, що вперше було опубліковано в 1844 р. (пор. погляди Я. Фірбаса та І. І. Ковтунової [Firbas 1962; Ковтунова 1976]). Витоки вчення про актуальне членування, основні поняття актуального членування (тема, рема) варто пов'язувати з працями Ш. Бато [Batteux 1763], Монбоддо (Джеймса Барнета) [Monboddo 1774], Й. Аделунга [Adelung 1795; Adelung 1782], І. К. Беккера [Becker 1837; Becker 1841]. Застосування концептуального терміна „актуальне членування речення” у цьому разі є дещо умовним і може стосуватися тільки тих моментів, коли використовувалися поняття теми і реми на стадії формування самого вчення.

Учення про актуальне членування речення пов'язане з проблемою словопорядку, що набула популярності у другій половині XVIII ст. У процесі її обговорення взяли участь відомі французькі вчені: Цезар Дюмарсе (1676–1756) і Нікола Бозе (1717–1789). Перший використовував термін „синтаксис” тільки щодо створюваного речення, що згодом Л. Теньєр назвав „стеомою”. Л. Теньєр „стеомою” вважав сукупність ліній, що утворюють лінію ... синтаксичних зв'язків” і тому передбачає лінійно-горизонтальне розгортання, відображаючи насправді граматику залежностей його членів [Теньєр 1988, с. 26]. Лінійні варіанти стеми речення Ц. Дюмарсе називав „конструкціями”. На першому плані у його граматиці постав лише один тип конструкції – конструкції з прямим („природним”) словопорядком. Лінійні відношення в цьому типі конструкції збігаються зі стемними. Саме тому в граматиці

Ц. Дюмарсе основне місце посідає теорія конструкцій: „синтаксис” розглядається в ній у світі описів, присвячених конструкціям з прямим порядком слів. Лінгвіст називав такі конструкції „необхідними”, маючи на увазі смислову „необхідність”. Ц. Дюмарсе вважав, що конструкції зі зворотним („фігуративним”) словопорядком не передають якогось нового, додаткового смислу порівняно з конструкціями з прямим словопорядком. „Кожне із трьох розташувань – малися на увазі лінійні варіанти синтаксичної стери речення *Asseré litteras tuas* „Я отримав лист твій” – активізують у свідомості той самий смисл” [Dumarsais 1769, p. 231]. На його думку, за умови прямого порядку слів мовець іде за природним розвитком подій. Саме тому й сам такий порядок слів було названо „природним”. З цього випливало, що наслідок є вторинним щодо причини, аналогічно: якість – щодо субстанції, пацієнс – щодо агенса. Природний порядок наявний у реченнях типу *Le soleil est lumineux* „Сонце є яскравим”, *Dieu a créé le monde* „Бог створив світ” тощо [Там само, p. 245]. Конструкції з „фігуративним” порядком слів не відображають природного плину подій. Їхня поява в мовленні, на погляд Ц. Дюмарсе, пов’язана з „колеритністю відображення”, з прагненням до „гармонії, ритму та ін.” [Там само, p. 252].

Н. Бозе, на відміну Ц. Дюмарсе, пов’язував прямий порядок слів з реченням з природним плином думок. Цей порядок він називав не лише „природним”, а й „аналітичним” (пор. погляди Кондильяка [Condillac 1798]), тому що він відображає аналітичну роботу розуму, яка здійснюється в напрямі від суб’єкта судження до його атрибута, а від них – до їхніх додатків (у цьому разі не диференціюються семантичні типи додатків). Аналітичний порядок Н. Бозе вважав універсальним. Саме тому, на його думку, суб’єкт речення переважно випереджає атрибут (предикат), а їхні поширювачі розташовуються за ними. Фрази, в яких наявне відхилення від аналітичної діяльності розуму, він інтерпретував як „фігуративні”. Ц. Дюмарсе і Н. Бозе були однастайні в тому, що зворотний порядок слів (інверсія) являє собою аномальне відхилення від нормального порядку слів. Такий підхід до пояснення інверсії був традиційним. Він розвивається, зокрема, Ф. Санчесом й авторами граматики Пор-Рояля [Sanctii 1587; Арно, Лансло 1991, с. 40–60].

Ш. Бато (1713–1780) витлумачує інверсію шляхом протиставлення двох різновидів порядку слів – „граматичного” й „ораторського”. Згодом В. Матезіус перший буде кваліфікувати як „об’єктивний”, а другий – „суб’єктивний” [Матезіус 1967(г), с. 254]. „Грамматичний порядок” Ш. Бато пов’язував із чітким, науковим мовленням і тому вважав його „штучним”. „Ораторський порядок” лінгвіст кваліфікував як „природний”, оскільки він, як правило, використовується в розмовному або поетичному мовленні. Якщо перший він називає „порядком науки”, то другий – „порядком серця” [Batteux 1763, p. 97]. „Грамматичний порядок” використовується за умови емоційної нейтральності мовця, кероване слово розташовується у постпозиції щодо стриж-

невого (*Alexander vicit Darium* „Олександр переміг Дарія”). Він зумовлюється „метафізичним порядком”, тобто тим порядком, яким здійснюється пізнання, – від причини до наслідку, від субстанції до якості і под. Коли мовець керується в розташуванні слів не вимогами розуму, а вершиною ставить власне зацікавлення ситуацією, описуваною реченням, він використовує „ораторську конструкцію”. Порядок слів *Darium vicit Alexander* засвідчує, що в цьому разі Дарій, а не Олександр знаходиться в центрі „зацікавлення” мовця. „Порядок, який я називаю ораторським, – констатує Ш. Бато, – це такий порядок, що зумовлюється зацікавленням або поглядом того, хто говорить” [Там само, р. 14].

„Ораторський порядок” у Ш. Бато здебільшого постає інверсією щодо „граматичного порядку”. Щоправда, трапляються випадки, коли ці порядки збігаються. Це відбувається тоді, коли найважливішим (тобто рема) у процесі створення речення постає той компонент описуваної ситуації, який позначається підметом. Але ці порядки розходяться в тому разі – коли компоненти, що репрезентують найбільшу важливість для мовця, позначаються за допомогою інших членів речення. Але в будь-якому разі слово, що позначає „головний об’єкт”, розташовується в „ораторській конструкції” на першому місці. Ш. Бато стверджував: „Головний об’єкт в ораторській конструкції не постає завжди тим самим. Це то суб’єкт дії, то його об’єкт. У певних випадках він може бути дією, а в інших – обставиною... Отже, дієслово, прислівник, суб’єкт, означення, керована форма при дієслові постають час від часу на першому місці в реченні” [Там само, р. 20]. У разі перекладу „ораторських конструкцій” з однієї мови на іншу можливе використання різних „граматичних порядків”, але не повинно бути розбіжностей в „ораторському порядку”. Так, латинське речення *Patrem amat filius* „Батька любить син” треба перекласти французьким реченням *Le pere est aimé par le fils* „Батько, якого любить син”. Отже, Ш. Бато акцентував чинник актуального членування речення як основну причину порядку слів. Він не вважав, що конструкціям з „ораторським порядком”, які постають найчастіше інвертованими, притаманна та сама інформація, що й конструкції з „граматичним” (прямим) порядком слів. Ця інформація пов’язана зі змістом основних понять актуального членування – понять теми і реми. Тим самим Ш. Бато протиставив свій погляд на актуальне членування речення і співвідношення двох різновидів порядку слів поглядам Ц. Дюмарсе і Н. Бозе (пор. [Даниленко 1988]. На жаль, ідеї Ш. Бато знайдуть розвиток більше, ніж через півстоліття у дослідженні А. Вейля [Weil 1869].

Монбоддо (1714–1799) наблизився до актуального членування речення і застосував окремі з понять, очевидно, незалежно від Ш. Бато [Monboddo 1774]. Це був певною мірою перегук ідей. У Монбоддо основні поняття актуального членування речення ще не були предметом спеціального розгляду. Він користувався ними лише у зв’язку з поясненням причин, що складають

основу визначення відповідного порядку слів у створюваному реченні. Лінгвіст розрізняв три типи таких причин. Насамперед він звертав увагу на граматичний чинник порядку слів, дію якого пов'язував з узгодженням і керуванням. Ці форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку вимагають, щоб стрижневе слово стояло перед залежним, що особливо важливо для таких мов, у яких немає ні відмінювання, ні дієвідмінювання, тобто не може бути узгодження, керування. „Яким чином поєднуються слова в такій мові?” – ставив питання Монбоддо [Monboddo 1774]. У цьому разі актуалізується „природний” чинник порядку слів. Він вимагає, щоб слова розташовувалися в реченні відповідно до об'єктивної ситуації: слово – назва субстанції ставиться перед словом, яке вказує на акциденцію цієї субстанції, тощо. Але послідовність слів у реченні може відображати і природний плин думок у свідомості мовця. Думка, що видається для мовця найважливішою, зосереджує увагу мовця в першу чергу. Щоб підкреслити це, він поставить слово, що виражає цю думку, на перше місце в реченні. Таким шляхом Монбоддо наблизився до понять актуального членування.

У центрі уваги Монбоддо було поняття реми („головного”). Коли ми говоримо, розмірковував вчений, про доброту і людину, ми можемо підкреслити або те, що людина є доброю, або те, що доброю є людина. В силу цього можна сказати або „*Людина добра*”, або „*Добра людина*” [Там само, р. 347]. В такого типу міркуваннях Монбоддо виявляється приписування ремі тільки однієї функції – контрастивної: у першому випадку мається на увазі те, що саме людина є доброю, а в другому – що людина добра, а не зла. На контрастивну функцію реми особливу увагу звернув К. Беккер. Такий підхід до інтерпретації „головного” обмежений, оскільки контрастивна функція не постає основною функцією реми. Як стверджує А. Вейль, а згодом і В. Матезіус, основна функція реми – наголошення новизни тієї інформації, яка передається нею. Обмежене розуміння реми не дало можливість Монбоддо пояснити, які засоби притаманні англійській мові для перекладу латинських речень з різним порядком слів і, очевидно, з різним актуальним членуванням (*Petrus amat Iohannem* „Петро любить Івана”, *Iohannem amat Petrus* „Івана любить Петро” тощо). Учений констатував, що англійській мові притаманна тільки одна можливість для перекладу цих речень: *Peter loves John* [Там само, р. 350]. Ш. Бато аргументував, що відсутність відмінків у французькій мові компенсується використанням пасивних конструкцій. Те саме можливе і в англійській: *Iohannem amat Petrus* може бути перекладено англійським реченням з тим самим порядком слів й актуальним членуванням: *John is loved by Peter*.

Йоган Аделунг (1732–1806) називав прямий порядок слів у реченні природним, а зворотний порядок – штучним. Так, у реченні *Der Tag war heiter* „День був світлий” наявний природний порядок слів, а в реченні *Heiter war der Tag* „Світлий був день” – штучний. В обох випадках суб'єкт стоїть пе-

ред предикатом, якщо мати на увазі той факт, що в першому реченні наявні природні суб'єкти і предикат, а в другому – штучні. Суб'єкт – як природний, так і штучний – виражає „найважливішу і найневизначенішу” ідею, а предикат „пояснює” її. Отже, інверсія передбачає переміщення підмета („природного суб'єкта”) на місце присудка („природного предиката”). Природний суб'єкт у цьому разі стає „штучним предикатом”, а природний предикат – „штучним суб'єктом”. Необхідність у такому переміщенні постає, коли той чи інший член речення, оформлений у реченні як присудок, виражає „головне поняття” (Hauptbegriffe). Саме таке поняття називається ремою. Так, у реченні *Liebe ich einst ihn zärtlich* „Любив я колись його ніжно” присудок виражає „основне поняття” (рему). За природного порядку слів це поняття виражене підметом, але позиція підмета постає значущою і в разі інверсії. Присудок, опинившись на місці підмета, тобто на початку речення, починає виконувати функцію підмета. В позиції підмета може опинитися і будь-який другорядний член речення, якщо він виражає „головне поняття”. Виконуючи функцію підмета, він не буде мати граматичних ознак підмета. Так, у реченні *Ihn liebte ich einst zärtlich, Einst liebte ich ihn zärtlich* у функції підмета виступають додаток й обставина. До поняття „штучного суб'єкта” Й. Аделунг прийшов завдяки тому, що став співвідносити функцію підмета не тільки з підметом, але й будь-яким іншим членом речення. Функція підмета постає в цьому разі функцією реми, а будь-який член речення, що виконує цю функцію, – самою ремою. Поняття реми Й. Аделунг обґрунтовував на понятті підмета. А. Вейль виводив з поняття підмета поняття теми („вихідного пункту висловлення”), а не поняття реми („власне висловлення”). Й. Аделунг та А. Вейль по-різному витлумачували функції підмета і присудка (пор.: [Adelung 1782; Weil 1869]).

Й. Аделунг функції головних членів речення кваліфікував своєрідно. Так, у підметі він бачив, з одного боку, той член речення, який позначає щось неозначене, а з другого боку, він вважав, що підмет виражає „головне поняття”. У першому випадку він був близький до традиційного розуміння підмета, але в центрі його уваги перебувала друга інтерпретація суб'єтивної функції – та, яку в сучасній лінгвістиці пов'язують з ремою. На відміну від Й. Аделунга, А. Вейль за основу своєї інтерпретації функцій головних членів речення брав традиційні уявлення, згідно з якими підмет позначає те, про що говориться в реченні, а присудок щось повідомляє про нього. Іншими словами, підмет є вихідним пунктом висловлення, а присудок – власне висловленням. У створенні речення *Romul condidit Romam* „Ромул заснував Рим” мовець бере за вихідну точку висловлення *Ромула*, а *condidit Romam* складає власне висловлення.

Вихідний пункт висловлення у цьому разі позначений за допомогою підмета, який переважно міститься на початку речення. На цьому місці може опинитися і будь-який інший член речення, якщо він буде позначати вихідний

пункт висловлення (*Romam condidit Romul, Condidit Romul Romam* та ін.). Поняття підмета за такого підходу постає як прообраз поняття теми, а не реми. Функцію підмета А. Вейль співвідносив не тільки з підметом, але і з будь-яким іншим членом речення, що знаходиться на початку речення. Суб'єктна функція стає в цьому разі тематичною, а предикатна функція – рематичною.

Французький учений бачив у темо-рематичних функціях не тільки той зміст, який вони успадкували від суб'єктно-предикатних функцій, але й новий. Він пов'язаний з тим, що член речення, який позначає „вихідний пункт висловлення”, несе інформацію, що уже відома адресату, а „власне висловлення” передає нову для нього інформацію. „Ми маємо тут справу, – наголошував А. Вейль, – з відправним пунктом, вихідним поняттям, яке однаково подано і тому, хто говорить, і тому, хто слухає, і яке виступає як місце зустрічі двох свідомостей, і другою частиною висловлення, яка складає власне висловлення” [Weil 1869, p. 24].

Карл Беккер (1775–1849) розрізняв дві форми речення – „граматичну” і „логічну” [Becker 1841, s. 266]. Під граматичною формою речення він мав на увазі такий стан речей, який Л. Теньєр називав стемою, а під логічною формою – актуальне членування того чи іншого лінійного варіанту відповідної стемі. Заслуга К. Беккера полягає в тому, що засобом актуального членування він вважав не тільки інверсію („логічний порядок слів”), але й логічний наголос [Becker 1837, s. 303].

Функціональну тотожність логічного наголосу й інверсії учений демонстрував на прикладі різних форм речення *Der Mund des Gerechten bringt Weisheit* „Уста праведника несуть мудрість”. Це речення може мати різні логічні форми (= актуальне членування) за рахунок різних логічних наголосів. Так, якщо логічний наголос буде падати на *Gerechten*, то це буде означати, що саме цей член речення виражає „головне поняття” (рему). Якщо ж логічний наголос буде падати на *Weisheit*, то цей член речення буде виконувати рематичну функцію. Актуальне („логічне”) членування речення в цьому разі здійснюється без зміни порядку слів. Це може реалізовуватися і за рахунок інверсії.

Так, замість речення *Der Mund des Gerechten bringt Weisheit* з логічним наголосом на останньому слові мовець може використати речення *Weisheit der Mund des Gerechten bringt*. Логічна форма цих речень збігається, хоча в першому випадку актуальне членування здійснено за допомогою логічного наголосу, а в другому – за допомогою інверсії, тобто за рахунок вживання *Weisheit* на початку речення. Таке розташування є незвичайним для непідметових членів речення. Ось чому інверсія може замінювати логічний наголос.

К. Беккер вважав, що логічний наголос є більш універсальним засобом актуального членування, ніж інверсія. Він пояснював це тим, що можливості останньої певною мірою обмежуються граматичною формою речення. Це

особливо помітно в мовах з нерозвинутою системою флексій, де наявний менш гнучкий порядок слів, ніж у мовах з розвинутою морфологічною системою. Використання логічного наголосу ніяк не обмежене особливостями граматичних форм речення, що наявні в різних мовах [Becker 1837, s. 304].

Надання ієрархічно вершинного статусу логічному наголосу як засобу актуального членування привело К. Беккера до вузької інтерпретації того члена речення, який виражає „основне поняття”. Він вважав, що за допомогою цього члена речення мовець тільки вказує на певне протиставлення. Так, логічна форма речення *Weisheit der Mund des Gerechten bringt* свідчить лише про те, що уста праведника несуть мудрість, а не щось інше. А. Вейль знайшов глибше пояснення основної функції реми. Ця функція полягає в підкресленні того, що ще невідоме слухачу. Саме так пояснювали цю функцію Г. Габеленц, Г. Пауль та ін. [Firbas 1962; Ковтунова 1976]. На новий щабель вчення про актуальне членування речення підняв Вілем Матезіус. Його заслуга полягає не тільки в тому, що він суттєво поглибив уявлення про основні поняття актуального членування, але й в тому, що він визначив місце цього вчення в системі ономасіологічної („функціональної”) граматики загалом [Даниленко 1986(а); Даниленко 1986(б)].

XVI.2.3. Функціональна граматика В. Матезіуса: ономасіологічний аспект. Сам В. Матезіус вирізняв чотири основні особливості власної граматики: а) синхронізм; б) характерологізм; в) „функціоналізм” (ономасіологізм); г) системність. Прихильність до першої тези була акцентована ним ще в 1911 році, коли він стверджував, що „...залишається вірним своєму переконанню, що перехід від статичної до динаміки в мовознавстві є найбільш надійним” [Матезіус 1967(б), с. 67]. Прихильність до синхронного підходу сповідувалася В. Матезіусом, але без абсолютизації такого погляду, оскільки в усіх його працях з проблем чеської й англійської мов, що досліджуються в синхронії, чітко простежується історичний аспект. Останній аспект підпорядкований першому, оскільки стає засобом глибшого проникнення в структуру мови, адже „майбутнє у всіх звичних для нас мовах стало виражатися пізніше, ніж минуле. Тому ті форми, якими виражається майбутнє, виявляються дуже часто різними і при них часто використовуються допоміжні дієслова” [Mathesius 1961, s. 70].

Органічним компонентом граматики В. Матезіуса є характерологічний, оскільки саме він виступав основою для семасіологічного виділення ономасіологічних категорій і для ономасіологічного простеження типових засобів вираження цих категорій у певній мові (їх може не бути в іншій мові). Так, наприклад, для виділення ономасіологічної категорії кількості достатньо звернутися до граматики однієї мови за умови наявності в ній форм однини і множини. Класифікацію кількісних відношень необхідно здійснювати на підставі структурних особливостей формальних засобів їх реалізації, тому що в іншому разі зникне мотивованість такого аналізу. Тому В. Матезіус

спочатку розглядав засоби вираження кількості в кількох мовах і тільки потім пропонував класифікацію кількісних відношень. На цих засадах він виділив ономасіологічну категорію збірності, тому що в чеській мові наявні спеціальні засоби вираження цих відношень. Зіставлення з особливостями формального вираження семантики збірності в англійській мові дало змогу аргументувати відсутність такої бази в останній. Ономасіологічний момент у цьому разі домінує над семасіологічним, тому що „функціональна” грамати́ка, як стверджує В. Матезіус, ґрунтується на погляді мовця (антропоцентризм теорії). „Аналітичні порівняння можна ефективно реалізовувати тільки у функціональному плані, тобто відштовхуючись від спільних потреб вираження і з'ясовуючи спосіб, за допомогою якого окремі мови, кожна по-своєму, задовольняє ці загальні потреби” [Матезіус 1967(а), с. 198]. У цьому разі „суть ономасіологічного підходу до вивчення мови полягає в тому, що ... на першому плані постає мовленнєва діяльність мовця, яка розпочинається з певного позамовного змісту і завершується відповідними засобами його мовного вираження” [Даниленко 1986(б), с. 63]. Процес переходу позамовного змісту в мовну форму лінгвіст називав „мовною стилізацією”, наголошуючи, що „мовну стилізацію можна вивчати з двох боків. Перш за все можна виходити із мисленнєвого змісту: тут ми досліджуємо, як цей зміст формується... З другого боку, можна вивчати мовну стилізацію з погляду вимови (або написання) висловлення, тобто досліджувати, якими засобами, звуковими або граматичними, мовна стилізація мисленнєвого змісту передається кому-небудь іншому. Це дослідження є завданням фонетико-фонологічного (або графічного) аналізу” [Mathesius 1961, s. 93]. Для В. Матезіуса функціональний підхід має охоплювати не тільки семантичні одиниці, але й аналіз звукового аспекту, хоча функціональна фонетика не була включена лінгвістом до функціональної граматики, що охоплювала два основних розділи: „функціональна ономотологія” і „функціональний синтаксис”.

Уперше думку про синтетичний та аналітичний аспекти аналізу речення В. Матезіус висловив ще в 1923 році (стаття „Кілька слів про суть речення”). Синтетичне розуміння речення було сформульоване Г. Паулем, що витлумачував останнє як „мовне вираження, символ того, що у свідомості мовця відбулося поєднання кількох уявлень” [Mathesius 1947(б), s. 225]. Синтетичне розуміння речення послідовно розвивав В. Вундт, який кваліфікував речення як „мовне вираження мисленнєвого членування цілісного уявлення на частини” [Mathesius 1947(а), s. 225]. Синтезуючи обидва підходи, В. Матезіус вирізняє дві стадії створення речення – аналітичну, під час якої у свідомості мовця відбувається мисленнєве розчленування описуваного відрізка дійсності, а також відбір номінативних одиниць для позначення виділених об’єктів дійсності; синтетичну, під час якої відбувається мисленнєве поєднання виділених об’єктів дійсності, а водночас і поєднання номінативних одиниць, відібраних мовцем у процесі аналітичної стадії, в речення. Це дало змогу

В. Матезіусу вичленувати в граматиці два розділи: 1) „функціональна оно-матологія” (її предмет складає перша стадія мовленнєвої діяльності мовця, або акт номінації) і 2) „функціональний синтаксис” (його предмет складає друга стадія мовленнєвої діяльності мовця, або факт фразотворення). Ці два розділи відповідно відображають й основні функції мови: ономатологічну і синтаксичну. Перша охоплює номінативний потенціал мовних засобів щодо описування реалій, друга функція репрезентує поєднання номінативних одиниць мови в речення, які водночас об’єднують в єдине ціле уявлення про окремі елементи описуваної дійсності. За глибоким переконанням В. Матезіуса, граматика, що описує ці функції мови, повинна називатися „функціональною”, що швидше може бути кваліфікована як ономасіологічна або функціонально-експресивна [Filipcs 1961, p. 72], тому що вона відображає функціонально-експресивну сутність комунікативної функції мови. В. Матезіус стверджував, що „повна система функціональної граматики повинна ґрунтуватися на аналізі двох основних мовних діяльностей, тобто семантичної номінативної діяльності і синтаксичної діяльності, зведення цих найменувань у взаємні синтаксичні відношення” [Mathesius 1972, s. 7]. Порівнюючи методику нової і старої лінгвістики, учений робить висновок, що традиційна лінгвістика виходила з готових мовних структур і формул і виводила з них значення, просуваючись таким чином від форми і функції, нова лінгвістика, спираючись на свій досвід із сучасними мовами, виходить із потреби вираження і для неї важливим постає питання про задоволення потреб вираження в аналізованій мові, що засвідчує шлях від функції до форми [Mathesius 1982, s. 30]. Для В. Матезіуса „кожне вимовлене висловлення складається з двох актів. Один з цих актів полягає в тому, що з конкретної або абстрактної дійсності відбираються відрізки з тією метою, щоб ... їх вдалося закріпити словниковим складом мови... Другий акт полягає в тому, що мовні знаки, які позначають відібрані відрізки дійсності, вступають у взаємодію один з одним, внаслідок чого утворюється органічна цілісність, речення” [Матезіус 1967(в), с. 228]. На підтвердження цієї тези лінгвіст констатує, що за умови виникнення комунікативного висловлення йому передують розчленування реальної дійсності на відрізки і „ці відрізки за необхідності набувають мовного найменування ще до формування речення, в якому окремі слова на позначення окремих елементів дійсності вступають у взаємні відношення, визначувані типом речення” [Матезіус 1967(г), с. 448]. Під першою стадією мовної стилізації В. Матезіус мав на увазі розчленування мисленнєвого змісту вибірко-вим аналізом на номінативні елементи, хоча на цьому ґрунтується процес мовної стилізації, оскільки для виникнення висловлення є необхідним взає-м-відношення цих елементів [Mathesius 1961, s. 13]. Основу „функціональної” граматики В. Матезіуса складає ономасіологічна формула: „мовець – поза-мовний зміст – мовна форма”. Й. Вахек домінувальним чинником граматики В. Матезіуса вважає характерологічний, а не ономасіологічний [Vachek 1966, p. 7]. Очевидно, ономасіологічний і характерологічний (вивчення виразових

засобів однієї мови на тлі виразових засобів іншої мови, відштовхуючись від спільного для цих засобів позамовного змісту) аспекти співіснували в концепції В. Матезіуса, хоча хронологічно першим постав ономаціологічним, адже перша праця з характерології ним написана в 1926 р. [Mathesius 1947(6), s. 10–16]. Сам лінгвіст констатував, що „завдяки йому (вивченню сучасної англійської мови – А. З.) я ще більше засвоїв переваги процедури, що є похідною від потреб вираження до засобів мови, якими ці потреби задовольняються, або ... процедури, яка йде від функції до форми – або іншими словами, функціонального методу” [Mathesius 1966, р. 138].

XVI.3. Аспекти вивчення актуального членування речення. За комунікативного підходу речення розглядається як ситуативна величина. Так, наприклад, речення *Оксана заспівала* характеризується власною формально-граматичною структурою. Для визначення формально-граматичної структури речення достатньо його самого, що складає конструктивний аспект речення.

У структурі речення наявний аспект, який неможливо розкрити поза врахуванням його функціонування, самої ситуації. Це – комунікативна структура. Так, речення *Оксана заспівала* може вживатися в кількох типових ситуаціях, які найлегше описати, спираючись на типові питання: 1. *Що зробила Оксана?* 2. *Хто заспівав?* 3. *Що трапилося?* Відповіді на питання і будуть відображати різні комунікативні моделі речення.

Останнім часом термінологічно розмежовують синтаксичну конструкцію, речення і висловлення. Синтаксична конструкція – це лексично наповнена структурна схема. Речення – це нееліптичне утворення, що сприймається безвідносно щодо мовленнєвого і контекстного оточення і відповідних ситуативно-прагматичних завдань.

Висловлення – це актуалізоване речення, тобто воно релятивізоване щодо адресата й адресанта, комунікативного акту. Механізм співвідношення синтаксичної конструкції, речення і висловлення можна кваліфікувати так: *наповнюючись лексично, синтаксичні конструкції утворюють речення, які, релятивізуючись щодо комунікативного акту та його учасників, контексту, утворюють висловлення.* Останні можуть: еліпсуватися, парцелюватися, сегментуватися тощо.

XVI.3.1. Бінарність актуального членування речення. Визначення основи повідомлення і ядра повідомлення стало визначальним чинником розмежування теми і реми. Найпоширенішими щодо актуального членування речення є терміни: тема / рема, дане / нове, ядро / основа, топік / коментар, предмет мовлення / його ознака.

Засоби вираження комунікативності – порядок слів, частки.

Здебільшого ремотвірні інтенції приписують дієслову як регулярному виразнику у слов'янських мовах присудка, а іменник-підмет кваліфікують як виразник теми. Тема висловлення характеризується трьома диференційними ознаками: 1) вихідний пункт висловлення [Ковтунова 1976, с. 6]; 2) актуаль-

но менш значуща, ніж рема; 3) частина речення, яка відома і зумовлена попереднім контекстом (носій „даного”).

Для реми притаманні такі три диференційні ознаки: 1) містить те, що повідомляється про тему; 2) актуально значущіша, ніж тема, постає репрезентантом основного змісту повідомлення і є комунікативним центром висловлення; 3) виступає носієм „нового”.

Здебільшого в реченнєвій структурі тема передує ремі: *Осінній ліс / був легкий і прозорий від жовтого листя* (Є. Гуцало). *Сонячний день / млосно дихав запашиним теплом свіжої ріллі, і дзвінкоголосі жайворонки / дружним хором славили весну* (С. Добрянський). *Сичі / в гаю перекликались, та ясен / раз у раз скрипів* (Т. Шевченко). У ході реалізації тих чи інших комунікативно-ситуативних завдань рема передує темі: необхідність наголосити інформацію і логічно її вичленувати, помістивши на самому початку повідомлення: *Над Києвом / золотий гомін, І голуби і сонце!* (П. Тичина). *Кожному / того дня згадувалась вітчизна і уявлялась вона / в сонцевім вогні, з голубими шовками небес, гаптоване смарагдами трав* (П. Загребельний). *Жену від себе голоси поля / і тоді на мене, як дощ, спадають небесні* (М. Коцюбинський). Висловлення не може бути без реми, яка становить його комунікативний центр. Наявність же теми в ньому – необов’язкова. Тематична частина висловлення може й бути експліцитно не вираженою, якщо відома з контексту, пор.: *Цвітуть соняшники / Озвучені бджолами, чомусь схожі для мене на круглі кобзи* (Є. Гуцало). Можливі також висловлення з нульовою темою, весь склад яких утворює одну рему. Вони повідомляють про подію, не виділяючи вихідного пункту повідомлення. Такі висловлення називають нерозчленованими: *Гуляє вітер, літає сніг. Ідуть люди. Фронт мовчав, стрільби не було, був тільки скрегіт заліза по каменю* (О. Гончар). *Степ і вітер. Степ і тиша. Степ і сонце. Цілина. Виїжджає в степ бригада, а в бригаді новина* (Л. Первомайський). *Навкруги ні душі. Тихо й безлюдно* (М. Коцюбинський).

XVI.3.2. Співвідношення актуального членування речення з формально-граматичним і власне-семантичним структуруванням речення. Висловленням називається актуалізоване речення, тобто речення, що співвіднесене з конкретною мовленнєвою ситуацією. Речення існує в мові (є одиницею мови), а висловлення – в мовленні (одиниця мовлення), тобто одне речення корелює з множинністю висловлень, що постають його реалізаціями. Значення речення і значення відповідних висловлень розрізняються. Щодо речення висловлення набуває певних додаткових смислів, пов’язаних з намірами мовця й іншими параметрами мовленнєвої ситуації, а також з реальною оцінкою. Це стосується стверджувальних висловлень. У більшості теоретичних інтерпретацій стверджується первинність речення, а висловлення витлумачується як певна надбудова (семантична, прагматична тощо) над ним.

Актуальне членування автономне, це окремий аспект функціонування речення. Ця автономність і відносна незалежність виявляється в тому, що: 1) актуальне членування речення завжди бінарне, у граматичному ж членуванні – може бути будь-яка кількість членів речення. Актуальне членування поширеного речення характеризується власними особливостями, що виявляються в комплексному характері теми і реми: *Веселка, овіяна вітром, / в моїх зацвітає очах* (А. Малишко). *Не випадково шевченківські традиції, мотиви народної пісні / так часто озиваються, відлунюються у поезіях Василя Симоненка* (О. Гончар); 2) у поширених реченнях актуальне членування може бути багатоступеневим: двоступеневе, триступеневе і под. У цьому разі компоненти реми, які виділяються значущістю, і сама рема членуються додатково: *М'яка з торф'яною зеленню земля / пружилась під колесами* (М. Стельмах). *Гарячі, пожовклі від болю, стелились / листки восени, ялички пеньок із любов'ю вкривали / вони* (Д. Павличко). *З дня на день усі / чекали закінчення війни* (О. Гончар). На першому рівні актуального членування співвідносяться як тема і рема склад підмета і склад присудка, а на другому рівні актуального членування рема членується додатково, виділяючи групи *під колесами, восени, закінчення війни* як другу рему.

Актуальне членування речення тісно пов'язане з означеністю / неозначеністю значень іменників, пор.: *Увійшла дівчина* (невідома, про яку раніше не згадували) і *Дівчина увійшла* (відома, про яку раніше говорилося). За спостереженнями П. Адамца: „...субстантивні компоненти з високим ступенем індивідуалізованості рідше поєднуються з дієсловами у комплексне ядро, ніж іменники з низьким ступенем індивідуалізованості” [Адамец 1974, с. 190]. Тому максимально індивідуалізовані власне імена й особові займенники здебільшого навіть у розгорнутому вигляді утворюють один компонент актуального членування речення (некомплексний). Переважно – тему, значно рідше – рему, пор.: *Сагайда / в першу мить не міг збагнути, де він* (О. Гончар). *К. Брюллов / учив своїх учнів розуміти й любити натуру, ніколи не відходити від неї; але самого Брюллова можна було б назвати „метафізиком природи”: він / бачив її нерухомою, застиглою, позуючою* (М. Шагінян).

XVI.3.3. Засоби вираження актуального членування речення. Основний засіб вираження актуального членування речення – це порядок слів та інтонація (місце розташування фразового наголосу). Обидва засоби діють разом, тому їх можна об'єднати і називати комплексним засобом вираження актуального членування речення. У кодифікованій літературній мові фразовий наголос автоматизований (на кінець речення завжди падає, наголошуючи останню синтагму). Відповідно до цього й організований порядок слів: спочатку іде тема, потім – рема (щоб виділити рему). В. Матезіус називав такий порядок слів об'єктивним. В експресивному мовленні порядок слів видозмінюється, модифікується і такий порядок слів називається суб'єктивним. Автоматизм фразового наголосу інколи порушується, внаслідок чого наголошу-

ється не кінцева синтагма, а початкова синтагма, або синтагма в середині речення. Отже, рема завжди виділяється фразовим наголосом: автоматизованим за об'єктивного порядку слів та неавтоматизованим за суб'єктивного порядку слів.

Той чи інший порядок слів і місце фразового наголосу, що виражають актуальне членування речення, називаються лінійно-динамічною структурою речення. Додатковими засобами актуального членування речення відзначаються тема або рема. Посилює актуальне виділення теми наявність постпозитивної частки *ж*: *Тієї ж ночі / сніг пішов* (Н. Білоцерківець); або обмежувально-препозитивних часток *тільки, лише*: *Лиш де-не-де / прокинеться пташка* (М. Коцюбинський).

Виділенню реми сприяють постпозитивні або препозитивні частки *не, ні* та ін.: *Хлопець написав листа / не у Львів. У Львів написав листа / не хлопець. У Львів хлопець написав / не лист*.

XVI.3.4. Типи висловлень. Актуальне членування не безмежне у своїй різноманітності. Для кожного типу речень з певною формальною організацією, семантичною структурою та лексичним наповненням існує обмежена кількість завдань. За членами речення не закріплені якісь певні функції в актуальному членуванні речення. Утворювати тему і рему можуть різні члени речення – самостійно чи в різних комплексах. Так, підмет може бути темою (1), ремою (2) і може входити в комплексну тему (3) або комплексну рему (4), пор.: 1. *Вершник /зник. Діалог / відбувся. Мій брат / учитель. Ніч / була темна*; 2. *Ще двічі сяяло для Ригорика / весняне сонце* (Є. Гуцало). *Лягла на всьому / вечірня втома* (В. Сосюра); 3. *Весна в цьому році / рання. Говорив він / багато і швидко*; 4. *Це десь за тиждень / вже й жита почнуть, мов справжні, зорювать* (О. Кобилянська). *Цього листа / Черниш одержав на Мораві* (О. Гончар).

Так само присудок може бути темою (1), ремою (2) і може входити в комплексну тему (3) або комплексну рему (4), пор.: 1. *Почувся сміх, жарти, брязкіт казанків* (О. Гончар). *Світив / місяць*; 2. *Ліс / шумів. Одні / говорили, інші / слухали. Його надія / не здійснилася. Сніг / був глибокий*; 3. *Була вона / невеличка, висухла й тонка, наче горстка конопель, витіпана на терниці* (Є. Гуцало). *Я відірвавсь / від коренів своїх* (В. Герасим'юк); 4. *У Клавії / блищали очі* (Є. Гуцало). *Мати / напоїла дітей теплим молоком*. Частотність реалізації цих можливостей у підмета й присудка різні. Для підмета типовою виступає позиція теми, для присудка типовою є позиція реми.

Значно тісніше, ніж з формально-граматичною будовою речення, актуальне членування пов'язане з семантичною структурою речення. Для семантичного суб'єкта переважно характерна функція теми, для предиката – функція реми. Зв'язок актуального членування з семантичною структурою речення виявляється також у тому, що в реченнях, де семантичний суб'єкт – непрямий відмінок іменника, а підмет утворює з предикатом єдиний семантичний

комплекс, темою є форма непрямого відмінка іменника на позначення суб'єкта дії / стану: *Його / охопив жах. У мене / з'явилися сумніви.*

Нерозчленовані висловлення із нульовою темою утворюють речення із специфічним значенням предиката – семантикою наявності: *Почулися кроки. Пролунав дзвінок.* Такі речення не членуються, оскільки вони становлять цілий семантичний комплекс – предикат.

Комунікативні завдання можна звести до типових питань. Для класифікації речень за комунікативними завданнями необхідна класифікація типових питань. Ш. Баллі обґрунтував розмежування чотирьох різновидів-типів питань: 1) повні диктальні: *Що трапилося? У чому справа?* Цей тип питання спрямований до всього змісту відповідного висловлення; 2) часткові диктальні: *Хто вийшов? Хто прийшов? Хто написав?* У цьому типі питань передбачається незнання часткового аспекту проблеми або події і тому воно (питання) спрямоване до частини певного типу висловлення; 3) повне модальне питання: *Хлопець тут? Дівчина прийшла?* Цей тип питання передбачає, що подія загалом відома, але невідомо, чи відповідає вона дійсності. Питання виражає сумнів у реальності події; 4) часткове модальне питання: *Чи до школи пішов хлопець?* Цей тип питання передбачає сумнів у частковому аспекті дії.

Розвиваючи погляди Ш. Баллі, П. Адамець запропонував розрізнити чотири типи висловлень як основні вияви відповідей на типові питання:

1) загальноінформативні – це такі висловлення, що передають інформацію загалом, не виділяючи і не акцентуючи певного аспекту. Цей тип висловлень мало залежить від контексту, легко піддається ізоляції. Особливістю їх будови виступає входження присудка до складу реми: *Ти / їй не потрібен* (В. Герасим'юк). *У цей час пролунав телефонний дзвінок;*

2) частково-інформативні – це речення, в яких вміщено актуальну інформацію – частковий аспект інформації. Присудок завжди входить до складу теми, оскільки передбачається, що подія загалом відома: *Ридав / сухими очима, кричав / німими словами* (О. Гончар). *Дощ пішов / надвечір. Мороз вдарив / раптово;*

3) загальноверифікативні – це такі речення, в яких актуальна інформація є не новим повідомленням, а реакцією на думку співрозмовника, верифікацією або корекцією цієї думки. Ремою є один присудок у стверджувальній або заперечній формі: *Далі вже / не можна було мовчати* (Є. Гуцало). *Син / все ж таки приїде;*

4) частково-верифікативні – це речення, в яких встановлюється не факт загалом, а певний його аспект: *Не одні злі люди / вночі ходять. У чомусь вони схожі на частково інформативні конструкції, хоча в таких випадках простежується входження присудка до складу реми й актуалізація семантики, вміщеної в ньому* (див.: [Адамець 1974]).

XVI.3.5. Синтаксична конструкція, речення, висловлення, їх співвідношення. Розмежування синтаксичної конструкції, речення і висловлення є одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики, оскільки дає можливість правильно оперувати цими поняттями. Видається правильним тлумачення синтаксичної конструкції як лексично наповненої структурної схеми у її предикативному мінімумі, речення ж виступає розгорнутим варіантом синтаксичної конструкції з валентно зумовленими позиціями другорядних членів речення (від одновалентних до семивалентних предикатів (див.: [Загнітко 1990, с. 90–112; Загнітко 1990а, с. 64; Загнітко 1992, с. 18–28; Загнітко 1992а, с. 68–69; Загнітко 1993, с. 25–33; Загнітко 1993а, с. 87–88; Загнітко 1993б, с. 86–88; Загнітко 1993в, с. 80–90])).

Речення позбавлене суб'єктивних смислів й актуальних інтерпретацій та модифікацій. Воно постає як абстрагований зразок, що в умовах мовленнєвого та немовленнєвого контексту видозмінюється і набуває ознак повноти / неповноти, ускладнення / неускладнення, поширення / непоширення і под., тобто перетворюється у висловлення. Комунікативна функція речення – це основна, але не єдина його функція. Часто речення використовуються як частини складного речення, що становить одну цілісну комунікативну одиницю. Водночас комунікативна функція не вимагає для своєї реалізації суворої граматичної форми. Самостійність цього аспекту актуальної організації виявляє себе у двох площинах:

1. Межі речення і висловлення можуть не збігатися. Одна граматична структура може членуватися на окремі повідомлення. Це явище називається парцеляцією: *Скажи мені єдиний раз: я твій! І я повірю. І про все забуду. І більше вже печалитись не буду. Сльозу довгасту випущу з-під вій* (Г. Горда-севич).

2. Висловлення може і не мати форми речення, що має місце в діалогічних репліках, коли вони складаються лише з вигуків і виступають ситуативно мотивованими і закріпленими: (Кіндрат): *Марусе, не вбивайсь; я не бажав Тобі завдати туги, присягаюсь, Та все одно вже правди не сховати. Адже бажаєш ти почути правду. Поїхав він до Галі.* (Маруся): *Ой!* (В. Самійленко. Чураївна).

У межах тексту кожне наступне речення включає як тему один з компонентів попереднього, пор.:

Хлопчик / зайшов до кімнати.

Посеред кімнати / стояв стіл.

На столі / стояла ваза з квітами

1 – T1 – R

2 – T2 (=R1) – R2

3 – T3 (=R2) – R3

Будь-яке речення, побудоване за моделлю T_n (R_n) – R_n, структуроване об'єктивним порядком слів. Так здійснюється зв'язок речень.

XVI.3.6. Два механізми побудови речення-висловлення: від теми до реми і від даного до нового. Комунікативну організацію речення досить часто ототожнюють з рухом від відомого до нового: „Актуальне членування речення – смислове членування речення, за якого воно поділяється на вихідну частину – д а н е, і те, що говориться про неї, – н о в е (Яблок – уйма)” [Русский 1979, с. 15], що не завжди відповідає реальним фактам мови. Цілком інформативним може бути речення, що містить у своєму складі тільки рему, або сконструйоване лише з теми: [*...вони помітили, як Микола повертався додому, йдучи берегом повз новобудови, при цьому він тримав у руках книги...*] *А можливо, і не додому він повертався* (В. Підмогильний).

Важливим є те, що речення-висловлення будується за реалізацією принципу „від теми – до реми”, що здебільшого призводить до утворення стилістично експресивно нейтрального речення-висловлення: *За десять хвилин у залі зібралась більшість випускників. Усі хвилювалися, тривожилися. Мишко переходив від гурту до гурту. Василь підійшов до нього і запропонував пройти наперед, щоб краще чути* (В. Підмогильний). Непоодинокими є випадки, коли речення будується від теми до реми, але і тема, і рема виступають новими, уперше згадуваними в тексті. У такому разі відбувається розузгодження механізму від відомого до невідомого (нового), оскільки реалізується принцип „від нового до нового”: *Вона // завжди так заходила до класу* (Початок оповідання). Розузгодження двох механізмів побудови речення-висловлення допомагає зрозуміти суть прийому „ілюзії даності” (І. І. Ковтунова), який є завжди носієм додаткової експресії: *Сівбу скінчили* (початок оповідання (М. Івченко)). *В ту ніч чомусь надміру було тоскно* (початок оповідання (М. Івченко)). У таких випадках початкові речення уміщують повністю нову для адресата інформацію, хоча повністю рематичними ці речення не виступають, але механізм від теми до → реми у них не спрацьовує. Завдяки наявності в позиції підмета-нового у темі створюється ілюзія даності. Автор знає, що сівба скінчилася, що залишалася робота, що Степан був на пасіці, а Марійка пасла худобу і под. І хоча адресату ці дані невідомі, автор робить вигляд, що адресат також володіє цими знаннями й опускає їх. Такий прийом, використовуваний у художніх текстах, дає змогу письменникові, економлячи художні засоби, відразу занурювати читача „in mediasres” (П. Федосюк), повідомляючи йому подвійну інформацію. В іншому разі необхідно було б два і більше речення, в яких обидва механізми діяли б узгоджено: спочатку нерозчленоване висловлення з нульовою темою, яке повідомляє про наявність або існування чогось – **інтродуктивне речення** [Арутюнова 1976, с. 229–238]: потім – речення, які інформують адресата про введену у фонд його знань особу (предмет, подію, явище): (1) *Сівбу розпочали* – (2) *Сівбу закінчили*; (1) *Щось трапилось* – (2) *Це було тривожним* – (3) *Стало тоскно на душі*.

Отже, нова для адресата інформація передається перш за все поєднанням реми з темою. Такий спосіб передачі нової інформації О. О. Крилова називає

ває експліцитним, що протиставлений імпліцитному. Суть першого полягає в тому, що нова інформація уміщена або в темі, або в ремі. У цьому разі адресат може „здобути” цю нову для себе інформацію. Щоправда, передача цієї інформації не входила у завдання мовця, тому вона не набула відповідної мовної форми і міститься в глибині. Якщо така інформація уміщена в темі, наявний прийом „ілюзії даності”. У поетично забарвленій прозі, „яка викликає асоціації з поетичним мовленням, контекстуальна новизна предметів і явищ, позначених групою підмета, що розпочинає речення, сприймається як природний для такого типу спосіб викладу” [Крылова 1993].

XVI.3.7. Комунікативна динаміка. Кожному елементу речення притаманний певний ступінь комунікативної динаміки, що уможливорює розрізнення таких компонентів: власне-тема, залишок теми, власне-перехід, залишок переходу, рема, власне-рема: *У кімнаті* (власне тема) *наверху* (залишок теми) *було* (власне перехід) *багато* (залишок переходу) *знайомих* (рема) *людей* (власне рема).

Суттєвим є співвідношення „дане – нове”, „означене – неозначене”. Нове – це те, що не згадується в попередньому контексті і пов’язане з ремою: *Я бачив вчора твого батька* – новим постає поєднання теми і реми (*твого*), оскільки прогнозується, що мовець знає батька адресата.

XVI.3.8. Топік – коментар. Поняття топіка і коментаря увів Ч. Хоккет (topic і comment), що інколи калькуються як „найменування” – „тлумачення”. За Ч. Хоккетом, топік: 1) не обов’язково є темою; 2) не обов’язково є даним (див.: [Левицкий 2005, с. 247]). Топік – це частина теми (власне тема). Топік ешелонує інформацію. В тагальській мові топік маркований часткою *ang*. При перекладі, наприклад, англійською мовою такий іменник містить означений артикль. Топік – референтний, тобто мовець передбачає, що адресату відомий референт, що мається на увазі. Топік не визначається дієсловом, вибір топіка здійснюється незалежно від дієслова. Позиція топіка – початок речення. У структурі китайського речення типу *Ті дерева стовбур великий* є два підмети і його переклад англійською мовою *As for those trees the trunks are bry* (У. Чейф) є неправильним: *Ті дерева* – топік. Пор.: *Раздавлены ногами слонами* (за О. О. Потєбнею), *Он голова болит* ↔ *У него голова болит*; *Ребёнок лицо мило* (*Ребёнок мил в отношении лица* = *Лицо ребёнка мило*). Тут призначення топіка – обмежити застосування головної предикації якоюсь частиною.

Тема – категорія тексту. Її роль – пов’язати певне речення з попереднім або з наступним. В окремо взятому реченні тему можна лише передбачити.

XVI.4. Прагматичні типи речень-висловлень. Вивчення прагматики речень становить важливу сферу мовних знань, оскільки володіння мовою передбачає не тільки уміння конструювати речення (мовна компетенція), але й уміння правильно використовувати речення в мовленнєвих актах для

досягнення відповідного комунікативно-функціонального ефекту та результату (комунікативна компетенція). Речення розрізняються комунікативною інтенцією, під комунікативною інтенцією мається на увазі притаманна кожному реченню спрямованість на вирішення певного мовного завдання спілкування. В силу цього варто говорити про комунікативно-інтенційний зміст речення, оскільки останній: 1) актуалізується тільки в умовах мовленнєвого спілкування, 2) співвідноситься з певною множинністю, що перебуває поза межами речення. Цією множинністю або сутністю постає мовленнєва або інша реакція адресата, регулярність зв'язку якої з реченням певного комунікативно-інтенційного змісту дає змогу диференціювати речення за комунікативною інтенцією. Комунікативно-інтенційний зміст – необхідна й обов'язкова ознака кожного речення. Без нього немає речення як одиниці синтаксису. Підтвердженням цього може бути різниця між спонукальним і питальним реченнями. Отже, можна чітко простежити співвідношення комунікативно-інтенційного змісту речення з особливостями його будови і самого порядку елементів у його структурі. Диференціація речень в аспекті цього змісту безпосередньо пов'язана зі способами використання й ефектом знаків, вивчення яких і являє собою предмет прагматики. Відповідно і типи речень за комунікативно-інтенційним змістом треба назвати прагматичними.

Кожне речення реалізується в тих чи інших мовленнєвих актах, що пов'язані з різними комунікативними настановами міжособистісного спілкування. Мовленнєві акти чітко окреслені і визначені суспільною практикою. Для кожної мови суттєвим буває той чи інший тип мовленнєвого акту. Так, Дж. Остін стверджує, що в англійській мові існує понад тисячу дієслів та інших виразів для найменування різновидів мовленнєвої діяльності: *to accuse, to bet, to bless, to boast, to entreat, to express intention, to tament, to pledge, to postulate, to report, to request, to vow, to welcome* та ін.

Речення, які є засобом реалізації відповідного мовленнєвого акту, співвідносні з певною комунікативною інтенцією мовця. Вимовляючи *Я прийду* як просто констатацію планованої до виконання у майбутньому дії, як обіцянку, як погрозу або попередження, мовець щоразу вимовляє речення з різною метою. У цьому разі відмінні реалізації відрізняються одна від одної ілюкutivoною силою.

Локутивна сила речення міститься в його когнітивному змісті. Прикладом вияву тільки локутивної сили речення може бути його вимова заради самої вимови, під час роботи над удосконаленням своєї вимови. У реальному ж спілкуванні реалізація речення безпосередньо пов'язана з наданням йому ілюкutivoної сили. Доцільно у разі дотримування необхідних умов реалізації речення говорити про перлокутивний ефект речення-висловлення. Так, перлокутивним ефектом речення *Сперечаюся* виступає стан співрозмовника, який можна передати конструкціями *знаходжуся / перебуваю в суперечці / переконую* та ін.

Головним для віднесення речення до того чи іншого прагматичного типу виступає характер прагматичного компонента. Пропозиція може бути тою ж у різних за комунікативною інтенцією реченнях. Зміст прагматичного компонента може бути умовно окреслений як сполучення „Я (таким чином, цим) + дієслово, що визначає ілокутивну силу висловлення + адресат”. Дієслово, що характеризує реалізовуване в мовленнєвому акті відношення між адресантом й адресатом, інколи називають перформативним. Термін *перформатив* увів Дж. Остін для визначення таких речень-висловлень, вимова яких еквівалентна виконанню дії, названої у висловленні формою дієслова 1-ої особи однини теперішнього часу активного стану індикатива. Так, *Я обіцяю, дякую, вітаю* та ін. є актами обіцянки, подяки, привітання. Цим перформативи відрізняються від констативів, які описують ситуацію, повідомляють про дію: *Я обіцяв, дякував, вітав* та ін. – це повідомлення про дії мовця. Перформативами називаються дієслова мовленнєвої діяльності у формі 1-ої особи однини теперішнього часу, які експлікують ілокутивну силу речення-висловлення. Очевидно, правомірним постає розрізнення таких прагматичних типів речень: 1) констатив, 2) промісив, 3) менасив, 4) перформатив, 5) директив (ін’юнктив і реквестив), 6) квеситив.

Комунікативно-інтенційним змістом констатива є ствердження: *Земля крутиться*. Для констативів неприйнятною є форма питання або спонукання, оскільки останні несумісні з прагматикою констатива.

Промісив пов’язаний з реченнями-обіцянками, основним комунікативно-інтенційним змістом яких виступає віднесення дії до майбутнього. Автор висловлення виступає гарантом реальності обіцяного: *Я прийду коли-небудь. Я напишу. Я зателефоную. Я це обов’язково зроблю*.

Комунікативно-інтенційним змістом менасивів є погроза. Якщо у промісвах адресат зацікавлений у реалізації названої адресантом дії, то в менасивах адресат не зацікавлений у реалізації того, про що йдеться у реченні-висловленні: *Я тобі покажу, як красти квіти* (О. Слісаренко).

Перформативний тип речень окреслює речення-висловлення, в яких дія, названа дієсловом-присудком, дорівнює самій дії: *Я дякую вам*. Особливістю перформативів є те, що дієслово перформативного речення не може мати форму минулого, давноминулого або майбутнього часу. Перформативне речення не може бути також заперечним. Неприпустимим є включення до перформативних речень модальних компонентів, які допускають нездійснення дії.

Директив – прагматичний тип речення, комунікативно-інтенційним змістом якого є пряме спонукання адресата до дії: *Йди сюди, як я кажу! Виходьте зі своїх схованок* (В. Підмогильний). З-поміж директивів треба диференціювати ін’юнктиви, основним змістом яких є суворий наказ адресату, що не передбачає якихось варіантів його відміни: *Негайно переписіть ці папери і віднесіть у гетьманську канцелярію* (Ю. Мушкетик), та реквестиви, що охоплюють комунікативно-інтенційний зміст прохання. Індексом цих

речень можна вважати наявністю елемента *просити*: *Я прошу вас це зробити саме так*.

Квеситив – це питальне речення в його традиційному розумінні. Спільним з директивом у квеситива є те, що вони обидва призначені для того, щоб викликати дію адресата. Вони суттєво різняться, оскільки директив пов'язаний з категоричністю та комплексом мовленнєвих і немовленнєвих дій, а для квеситива – це тільки мовленнєві дії: *Чи прийдеш ти до мене?*

XVI.5. Висловлення і пресупозиція: імпліцитні смисли, асерція. Найбільш послідовно пресупозиція й імплікація корелює з висловленням, а не реченням. Саме у визначенні висловлення говорять про аномальність, істинність і неістинність, що пов'язані з актуалізацією речення.

Поняття пресупозиції було запроваджено у філософській логіці. Фактично його використав Г. Фреге, згодом Б. Рассел, хоча вони й не використовували відповідного терміна. Термін і детальний опис з визначенням пресупозиції запровадив П. Стросон. Окремі лінгвісти (пор.: О. В. Падучева) використовують у цьому значенні термін **презумпція**.

Наявні різні певні пресупозиції, що ґрунтуються на різних її властивостях. Основним змістовим виділенням пресупозиції постає тлумачення пропозиційного компонента висловлення, неістинність якого зумовлює недоцільність або аномальність усього висловлення.

Аномальні висловлення аналізував Б. Рассел, який констатував, що висловлення *Король Франції лисий* не може інтерпретуватися ні як істинне, ні як неістинне, тому що не існує короля Франції. За сучасними вимірами, можна сказати, що в цього висловлення наявна пресупозиція існування короля Франції. В силу того, що відомо, що в сучасній Франції короля немає, то очевидно, що ця пресупозиція неістинна, а тому усе висловлення стає аномальним. Водночас аномальним постає і заперечення *Король Франції не лисий*. Цей факт не випадковий, а пов'язаний з найважливішою властивістю пресупозиції: пресупозиція зберігається у випадку заперечення. Остання властивість інколи стає основою визначення пресупозиції, хоча насправді (за О. В. Падучевою) збереження при запереченні – це тільки один частковий вияв загальної властивості: не підпорядковуватися дії ніяких підпорядкувальних операторів, застосовуваних щодо речення. Так, фраза *Я радий від того, що приїхав також товариш* зберігає пресупозицію „приїхав хтось ще”, що входить до смислу вихідного речення *Товариш також приїхав*.

Наявні операціональні визначення іншого гатунку, за якими пресупозицією називається такий пропозиційний компонент висловлення, істинність якого впливає з висловлення та його заперечення. Таке твердження легко простежити на відповідному прикладі. Так, фактивні предикати прогнозують істинність залежної частини. Висловлення типу *Василь знає, що Мілан – столиця Франції* аномальне, оскільки має пресупозицію істинності судження

Мілан – столиця Франції, що є своєю чергою хибним. Так само аномальним виступає і заперечення висловлення, що містить відповідний фактивний предикат і неістинне судження: *Василь не знає, що Мілан – столиця Франції*. У разі заміни фактивного предиката *знати* певним нефактивним, наприклад *вважати*, постає нормальне висловлення: *Василь вважає, що Мілан – столиця Франції*. Воно може бути істинним або неістинним залежно від реальних знань Василя.

Пресупозиції притаманні не тільки стверджувальним висловленням. Ч. Філлмор констатував, що у проханні *Відчини вікно* наявна пресупозиція „вікно відчинене”. В іншому разі вона аномальна. Так само аномальне запрошення *Сідайте*, якщо воно адресоване до осіб, що уже сидять.

Останнім часом поняття пресупозиції суттєво розширилося внаслідок запровадження поняття прагматичної пресупозиції. Прагматичною пресупозицією висловлення називається пропозиційний компонент, який мовець вважає відомим для слухача. О. В. Падучева аналізує такий приклад. Питання *Это ты разбил чашку?* містить прагматичну пресупозицію „чашка розбита”. Якщо співрозмовник насправді не знає цього факту, то його природною реакцією буде не відповідь *Не я*, а щось типу *Какую чашку?*

Незаперечним є той факт, що пресупозиція постає як наслідок певних властивостей окремих слів, конструкцій або граматичних категорій. Так, пресупозиція висловлення *Василь знає, що Мілан – столиця Франції* зумовлюється семантичними особливостями дієслова *знати*, його фактивністю. Цілком очевидно, що фактивність постає певним пресупозитивним компонентом значення цього дієслова, що відрізняє його від інших (пор. дієслово *вважати*).

Усе це дає змогу констатувати наявність пресупозитивних і асертивних компонентів значення окремих лексем. Так, у слові *чоловік* можна виділити, як мінімум, два семантичних компоненти: „чоловік” і „такий, що знаходиться в шлюбі”, що є нерівноправні між собою. Компонент „чоловік” є пресупозитивним, а компонент „такий, що знаходиться в шлюбі” – асертивним. Це легко простежити в ході аналізу висловлень зі словом *чоловік* у предикатній позиції. У висловленні *Петро – чоловік Марії* стверджується, що Петро перебуває в шлюбі з Марією, а не те, що Петро – чоловік. У заперечному висловленні *Петро – не чоловік Марії* заперечується компонент „такий, що знаходиться в шлюбі”, а компонент „чоловік” зберігається і складає пресупозицію висловлення.

Імплікація (наслідок), на відміну від пресупозиції, підпорядковується закону контрапозиції. Імплікацією називається така імпліцитна пропозиція, шляхом заперечення якої впливає заперечення основної пропозиції, пор. наслідки типу *Петро одружений з Марією* → „Петро одружений”; *Марія з’їла пиріжок* → „Пиріжок з’їли”.

Різницю між пресупозиціями й імплікаціями О. В. Падучева, наприклад, простежує (розвиваючи погляд Т. Гівона) на прикладі речень з фазовими

дієсловами. Так, для речення *О другій годині ночі Джон почав працювати* можна виділити такі імпліцитні значення: пресупозиція – „В певний момент до другої години Джон не працював”; наслідок – „У певний момент після другої години Джон працював”.

Поняття імплікації використовується і для визначення значення всього речення. За аналогією до семантичних постулатів Карнапа визначниками значення слова треба вважати те, що значення речення являє собою множинність його імплікацій.

Особлива роль пресупозиції полягає в тому, що саме вона протиставлена **асерції**, або **асертивному компоненту** речення. Можна говорити також про ще один поділ значення речення (його пропозиції) на два протиставлені поняття – асерцію і пресупозицію. З них асерція виділяється за залишковим принципом, основне ж визначення набуває пресупозиція.

Асерцією називаються інші пропозиційні компоненти, що залишаються після вичленування пресупозиції і які можуть бути істинні і неістинні, що не зумовлює аномальності, і які заперечуються в разі заперечення. Звідси: асерція – це те, що стверджується, наказується, запитується і под. у висловленнях з певною пропозицією.

Особливої уваги вимагає оказіональне використання пресупозиції як асерції, тобто зміна асерції і пресупозиції. Р. Сталнейкер, розглядаючи поняття прагматичної пресупозиції, наводить такий діалог:

– *Яка зваблива секретарка!*

– *Так, і її чоловік так само думає.*

Істинний намір людини, яка вимовила другу репліку, полягає в тому, щоб донести до співрозмовника факт „у секретарки є чоловік”. Але вона приховує цей семантичний компонент як пресупозицію, ґрунтуючись на уявленнях про ввічливість і ненав’язливість, тому що на пресупозицію співрозмовник не зобов’язаний реагувати.

XVI.6. Актуальне членування і комунікативна структура речення.

Комунікативна структура речення інколи ототожнюється з *актуальним членуванням* речення. Актуальне членування речення являє собою членування його значення на фрагменти за їхніми комунікативними функціями (ролями). Саме тому актуальне членування називають також комунікативним. Традиційно речення членується на дві частини – *тему* і *рему*. Іноді говорять про третій елемент, який називають *зв’язкою*, або перехідним. Його кваліфікація та й встановлення наявності залишається дискусійним.

Тема (комунікативний суб’єкт) – це семантично вихідна частина речення, тобто предмет повідомлення (те, про що повідомляється). Рема (комунікативний предикат) – це те, що повідомляється. Тема і рема складають комунікативний центр речення. В реченні *Хлопчик пішов до школи* тема збігається з підметом – *хлопчик*, а рема репрезентована присудком *пішов до*

школи. У такому разі наявний збіг актуального і граматичного членувань речення.

Наявні речення, що постають важко членованими в актуальному плані або не підлягають йому зовсім. Так, у буттєвих реченнях типу *Йде дощ* або *Ні хмаринки* важко реалізувати членування на тему і рему. Такі речення називають нерозчленованими. Щоправда, їх можна кваліфікувати як такі, що складаються з однієї реми.

Одним із основних завдань теорії актуального членування є опис мовних засобів – маркерів такого членування. До останніх зараховують порядок слів та інтонацію. Так, фрази *Учитель зайшов до класу* і *До класу зайшов учитель* розрізняються актуальним членуванням. У першому реченні темою постає підмет *учитель*, а ремою – група присудка *зайшов до класу*. У другому реченні темою виступає словосполучення *до класу*, а ремою – *учитель*.

Здебільшого рема виділяється інтонаційно за допомогою фразового наголосу, а на темі наявне підвищення тону. Інтонація і порядок слів – дві формальні ознаки актуального членування, що зазвичай взаємодіють. Максимально нейтральний порядок слів характеризується максимально нейтральною інтонацією. Для останнього притаманні нормальні позиції теми і реми. В стилістично нейтральному літературному мовленні тема нормально передую ремі, а фразовий наголос знаходиться в кінці речення. Такий порядок слів В. Матезіус називав „об’єктивним”. Супровідними засобами актуального членування є окремі частки, прислівники і под.

Одним зі способів розмежування теми і реми постає дослідження пари „питання-відповідь”. Можна стверджувати, що тема міститься у питанні, а рема – у відповіді. У зв’язку з цим особливого значення набуває класифікація питань, запропонована Ш. Баллі (вона ґрунтується на протиставленні диктуму і модусу). В граматиці розмежовують два різновиди питань: часткові (*Хто прийшов?*) і повні, що передбачають відповідь типу *Так* або *Ні* (*Дитина тут?*). Ш. Баллі звернув увагу на те, що реально повних питань не буває, оскільки питання не може стосуватися диктуму і модусу водночас. Тому він запропонував розмежовувати чотири типи питань, що постають внаслідок комбінації двох ознак (часткове / повне, диктальне / модальне). Подібного типу класифікація репрезентує уяву про актуальне членування питань. У частковому диктальному питанні питальне слово вказує на рему. Повне диктальне питання вказує на нерозчленоване речення (складається повністю з реми). В повному модальному питанні усе речення є темою, а ремою – його відношення до дійсності. В частковому модальному питанні наявне додаткове виділення в рему частини диктуму.

Дослідження з актуального членування пов’язане з вивченням комунікативних та інших інтенцій мовця. Загалом актуальне членування не вичерпує комунікативної структури речення. Можна говорити про різні типи членування значення речення або виділення його фрагментів у зв’язку з іншими

комунікативними категоріями. Метою таких і інших операцій є, наголошує У. Чейф, прилаштування мовця до плинної свідомості адресата. Лінгвіст зазначає, що йдеться не про сам зміст повідомлення, а про способи його передачі. Для усього комплексу явищ такого типу лінгвіст використовує термін **упаковка** [Чейф 1975]. Прийнятнішим є термін **комунікативна структура**, або **комунікативна організація речення**.

Поряд з термінами „тема” і „рема” наявні й інші пари протиставлених термінів і навіть окремі терміни, пор. пари **топік** і **коментар**, **дане** і **нове**, **відоме** і **невідоме**, **фон** і **фігура** і навіть терміни **емфаза**, **контрастивність** (і **фокус контрасту**), **погляд**. Окремі з них окреслені не досить чітко, окремі змішуються.

Термін „контрастивність” спочатку означав виділення фрагмента речення за допомогою спеціального фразового наголосу: *Рональд приготував сендвічі* або *Рональд приготував сендвічі*. Тому можна говорити про контрастну тему або рему. У змістовому плані контрастивні речення можна розглядати як відповіді на часткові диктальні питання, за Ш. Баллі: *Хто приготував сендвічі?* або *Що приготував Рональд?* У цьому разі обов’язково мається на увазі альтернатива, наявність варіантів, з яких обирається один. Саме він і перебуває у фокусі контрасту. Якщо розглядати контрастивність на змістовій основі, то варто наголосити, що вона може виражатися не тільки фразовим наголосом, але й особливим порядком слів і спеціальними конструкціями. За такої інтерпретації поняття контрастивності наближається до досить нечіткого поняття емплази (виділення).

Термін „топік” або просто замінює термін „тема”, або використовується як синонім терміна „контрастна тема”, а відповідно „коментар” наближається до поняття „рема”.

Поняття „відоме” і „невідоме” пов’язані з передбачуваними знаннями адресата. Так, у фразі *До мене підійшов мій знайомий колега Василь Герасименко* передбачається, що мій знайомий колега Василь Герасименко належить до невідомого, а у фразі *До мене підійшов Василь Герасименко* об’єкт Василь Герасименко належить до відомого. Категорія відомого певним чином корелює з граматичною категорією означеності.

Поняття „дане” (або „старе”) і „нове” також пов’язані зі знанням, але не з його наявністю, а з його активізацією. Даним називається те знання, яке, з погляду мовця, наявне у свідомості адресата під час мовленнєвого спілкування, тобто знання активізоване. Тема здебільшого є даним, а рема – новим, хоча це й необов’язково. Так, у тексті *Ми вийшли з потяга. Носильники пробігали повз, перегукуючись між собою* підмет другого речення, постаючи темою, стосується нової інформації.

Поняття „погляд” визначає, з чийої позиції описується подія. В цьому разі суттєву роль відіграє вибір предиката, дескрипції, діатези. Так, конверсиви описують подію з різних поглядів: *Петро продав Василеві машину* (по-

зиція Петра) і *Василь купив у Петра машину* (позиція Василя). С. Куно наводить приклад, коли погляд визначається вибором дескрипції: *Джон уда- рив свою дружину* (позиція Джона) і *Чоловік Мері ударив її* (позиція Мері). Учасник ситуації, чию позицію обрав мовець, знаходиться у фокусі емпатії [Куно 1975].

Терміни „фон” і „фігура” використовуються в когнітивній лінгвістиці й означають ступінь значущості учасників ситуації (більшої для фігури і мен- шої для фону).

Крім бінарних протиставлень, наявні також ситуації **комунікативного динамізму**, що розглядається як градуальна шкала або ступінь. Це поняття розвивалось у Празькій лінгвістичній школі. Я. Фірбас визначає комуніка- тивний динамізм елемента речення як внесок, який певний елемент вносить у розвиток комунікації.

XVI.7. Актуальне членування й окремі типи мовленнєвих актів: пер- формативи. Поняття **перформатива** було висунуто англійським філософом Дж. Остіном і стало основою теорії мовленнєвих актів. Перформативи (або перформативні висловлення) за своєю структурою збігаються з розповідними реченнями. Але, на відміну від останніх, вони не описують дію, а дорівню- ють реалізації дії. Вимова висловлення *Я присягаюсь у тому і тому* є самим присяганням, а не описом тієї дії, яку мовець виконує в момент мовлення. Перформативна властивість притаманна окремим дієсловам, точніше, діє- слівним формам дійсного способу теперішнього часу першої особи. Їх вжи- вання у висловленні робить висловлення перформативом: *клянусь, обіцяю, дякую, вітаю*. Більшості дієслів ця властивість не притаманна. Так, фраза *Я пишу лист* саме описує дію, а не є такою. Вимова слів *Я пишу* не може замі- нити сам процес написання.

Властивість перформативності не є наслідком семантики дієслова. Так, перформативність не притаманна багатьом дієсловам на позначення по- чуттів і мовлення. Наприклад, висловлення зі словами *Я дякую* належить до перформативних, а висловлення з близьким за смыслом словосполученням *Я відчуваю вдячність* тільки описує внутрішній стан.

Іншим формам перформативних дієслів не властива перформативність. Наприклад, висловлення з дієсловами у формі 3-ої особи або у формі мину- лого часу не належать до перформативних: *Він обіцяє, що прийде до нас у гості* (пор.: *Я обіцяю, що прийду до вас у гості*); *Я ж ще вчора обіцяв, що прийду до вас у гості*.

Необхідно пам'ятати, що можливі також перформативні висловлення з іншими формами перформативних дієслів (за О. В. Падучевою [Падучева 1985]): *Пасажирів просять пройти на посадку в третю секцію*; *Треба зазна- чити, що питання не таке просте*; *Я попрошу Вас правильно висловлюва- тися*. Перформативні висловлення істинні в силу їхньої вимови. Говорячи

обіцяю, людина тим самим дає обіцянку, а вимовляючи *дякую*, дякує. Промовляючи ж *Я відчуваю вдячність*, людина може й обманювати, тому що це може не корелювати з її внутрішнім станом. Тому перформативи не можуть оцінюватися за шкалою істинності, оскільки не описують, а формують ситуацію.

Як альтернативну оцінку перформативів Дж. Остін запропонував поняття успішності, що визначається певними умовами:

(A1) Повинна існувати загальноприйнята конвенційна процедура, що призводить до відповідного конвенційного результату і що включає в себе вимову певних слів відповідними особами у відповідних обставинах.

(A2) Конкретні особи й обставини в кожному конкретному випадку повинні бути здатні і / або придатні для проведення тієї конкретної процедури, до якої ми звертаємося шляхом перформатива.

(B1) Процедура повинна виконуватися усіма її учасниками правильно.

(B2) Процедура повинна виконуватися усіма її учасниками з належного повнотою.

(Г1) Якщо процедура призначена для виконання особами, що до цього спонукувані певними думками або почуттями, чи є початком нового етапу в наступній поведінці будь-кого з учасників, тоді кожна особа, яка бере участь у процедурі, повинна насправді відчувати ці думки і почуття, і всі учасники повинні мати істинний намір здійснити відповідні вчинки.

(Г2) Наостанку вони насправді повинні поводити себе відповідним чином [Остін 1986, с. 22–129].

Порушення будь-якої з цих умов зумовлює перформативну невдачу. Дж. Остін будує класифікацію комунікативних невдач з опертям на типи порушень. Порушення правил А і В називається осічкою, а порушення правил Г, тобто порушення, пов'язані з нещирістю учасників ситуації, називаються зловживаннями такого прийому своєю чергою поділяються на порушення правил застосування процедури (порушення правил А), помилки (порушення правила В1) і перешкоди (порушення правила В2) [Там само, с. 101–112].

Класифікація Дж. Остіна стала прообразом різних класифікацій комунікативних невдач [Там само, с. 118].

Для опису семантики висловлення важливим є порівняння експліцитних перформативів і первинних перформативів. Експліцитність досягається, наприклад, за допомогою дієслова у формі 1-ої особи. На думку Дж. Остіна, первинному висловленню типу *Я там буду* й експліцитному перформативу *Я обіцяю, що я там буду* притаманна та сама комунікативна мета. Ця мета – обіцянка, і в експліцитному перформативі вона експлікується дієсловом *обіцяти*. Експліцитність може досягатися й іншими засобами, наприклад, дієслівним способом, тоном голосу, частками типу *хоч, тому* та ін. [Там само, с. 97–99].

Рівнозначність експліцитних і неекспліцитних перформативів стала поштовхом розвитку теорії мовленнєвих актів. У семантиці неекспліцитного

перформатива наявне відповідне дієслово, що визначає ілокутивну мету висловлення. Загалом будь-яке висловлення можна розглядати як неекспліцитний перформатив, тому що будь-яке висловлення має комунікативну мету й ілокутивну силу, а це означає, що в його семантиці наявне перформативне дієслово, тобто в семантиці будь-якого висловлення вичленовується прихований перформативний предикат.

Такій підхід до опису значення висловлення необхідно кваліфікувати як **перформативну гіпотезу**. Її суть полягає в тому, що семантика речення описується такою структурою: „Я + перформативне дієслово + ім'я адресата + основна пропозиція”. Перші три компоненти складають так звану **прагматичну рамку**. Прагматична рамка виражає комунікативну настанову мовця (= комунікативний намір). Це поняття є близьким до поняття пропозиційної настанови й або замінює її, або розглядається як її складник (поряд з модальністю).

ВИСНОВКИ

Розгляд сучасних лінгвістичних теорій є досить складним явищем, оскільки кожна з них характеризується багатоаспектністю, наявністю нерівнорядних підходів до кваліфікації тих чи тих явищ. Водночас аналіз певного мовознавчого напрямку є відносним, оскільки йому притаманна внутрішня і зовнішня динаміка. Здебільшого легко кваліфікувати тільки загальне тло певного напрямку й окреслювати загальноконцептуальні підходи зразка *функційний, когнітивний, формальний*, пам'ятаючи про те, що кожен із них репрезентований у працях різних вчених й інколи різних наукових шкіл з власним баченням цілого ряду мовних явищ і відповідної їхньої кваліфікації. Підтвердженням цього може бути *функційний* напрям і багато інших. Так, сучасний розгляд генеративної граматики не може бути повним і вичерпним без заглиблення у специфіку неохомськіанства та багатьох інших течій і напрямів, що прямо / опосередковано розвивають основні постулати фундаторів цієї теорії.

Особливо своєрідним є розвиток психолінгвістичного, соціолінгвістичного, когнітологічного, нейропсихолінгвістичного та інших напрямів, що постали внаслідок синтезу лінгвістичної теорії з іншими науками і дають теоретичне обґрунтування цілого ряду суто прикладних досліджень. Їхнє постання пов'язано із всесвітньо відомими лінгвістами XIX–XX століть, що своїми неординарними підходами простежували статус форми не тільки в мовній системі, але й окреслювали і з'ясовували ступінь її входження в національно-етнічну пам'ять, маркованість того чи іншого граматичного (морфологічного, словотвірного і синтаксичного) відповідним національно закріпленням змістом. Свого часу дещо новаторська теза І. О. Бодуена де Куртене про „сексуальну наповненість” граматичного роду іменників у слов'янських мовах та її замкнутість на відповідну народну і національну ментальність сьогодні не постає такою, оскільки студії в галузі етнолінгвістики і етнопсихолінгвістики дали можливість по-іншому подивитися на усталені граматичні форми і розглянути їх зміст в антропоморфному аспекті. З цим пов'язані і різноманітні (ономасіологічний, семасіологічний, гносеологічний, референційний, когнітивний, семіотичний та ін.) підходи до аналізу метафори та її розгляд через призму національно-мовної картини світу, з одного боку, і співвідношення з відповідними концептами та їхнім статусом у національно-когнітивній, соціально-когнітивній, корпоративно-когнітивній, індивідуально-когнітивній картинах світу, з іншого боку. Не менш суттєвим у сучасній лінгвістиці постає з'ясування специфіки мовленнєвої діяльності особистості й окреслення її співвідношення з традиційно визначуваними

мовою і мовленням, статусу асоціативно-вербальної сітки в самовияві мовця. В українській лінгвістиці останніх років активно опрацьовується теорія мовленнєвих жанрів, концептуальні засади комунікативної лінгвістики, що в номінативно-екзистенційній парадигмі постає особливо значущим і вартісним, оскільки дає змогу подивитися на її тріадність (теорія номінації, теорія референції і теорія комунікативних (мовленнєвих) жанрів) по-новому і водночас простежити закономірності співвідношення цих трьох елементів. У з'ясуванні специфіки системи і структури морфологічних категорій було встановлено особливі спектри міжчастиномовної / внутрішньокатегорійної та міжкатегорійної / внутрішньокатегорійної взаємодії, взаємовияву, взаємовпливу, взаємозумовленості, взаємокорелятивності, що дає цілком закономірні підстави стверджувати наявність подібних площин не тільки на формально-граматичному (власне-синтаксичному) ярусі реченнєвої структури, але й на семантико-синтаксичному, логічному (власне-семантичному, аналоговому), комунікативному. Послідовний розгляд різних ярусів реченнєвої структури уможливорює встановлення чітких критеріїв для диференціації речення і висловлення з коректним визначенням інваріантних репрезентацій кожного з них.

Сучасні лінгвістичні теорії ніякою мірою не заперечують одна одну, а тільки взаємодоповнюють. Різноманітність концепцій і напрямів мотивується тим багатством мови, її взаємодією з національним духом народу і можливістю максимального самовияву особистості тільки завдяки мові. Усе суще стає реальним і доступним не тільки для індивідуума, але й для ознайомлення інших з ним завдяки його о-словленню. Мова – це не лише звуки і слова, відповідні синтаксичні конструкції, мова – насамперед душа кожного мовця. Взаємозв'язок мовця і мови є активним такою мірою, якою мовець проник у глибини мовного світу й наскільки володіє усією обертоною слова з його національно-ментальним ореолом. В іншому разі – „слово мовчатиме” (за Ліною Костенко), не промовлятимуть через слово й усі попередні покоління і наступні покоління не дізнаються, що осмислював і чим жив відповідний індивід.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АВС – асоціативно-вербальна сітка
ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь
РАС – Російський асоціативний словник
СУМ – Словник української мови
УПК – універсально-предметний код
КФ – комунікативні фрагменти
ЕМГ – електроміограми
МПЛШ – Московська психолінгвістична школа
КС – когнітивні структури
ФКС – феноменологічні когнітивні структури
ЛКС – лінгвістичні когнітивні структури
ОВ-теорія – теорія управління та зв'язування (теорія принципів та параметрів)

СЕМІНАРИ

Семінар № 1

ТЕОРІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ГРАМАТИКИ

1. Концептуальні засади функціональної граматики: від змісту до форми і від форми до змісту. Поняття функції.
2. Предмет і завдання функціональної граматики. Проблеми розмежування функціональної морфології і функціонального синтаксису (О. В. Бондарко, І. Р. Вихованець, Н. О. Слюсарева та ін.).
3. Система функціонально-семантичних категорій: принципи визначення функціонально-семантичної категорії, ядерні / напівпериферійні / периферійні функціонально-семантичні категорії.
4. Теорія функціонально-семантичних полів (моно- і поліцентричні поля).
5. Форма і контекст, особливості визначення первинних і вторинних функцій морфологічних і синтаксичних форм.

Література

Обов'язкова:

Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1984. – 134 с.

Бондарко А. В. К вопросу о функциях в грамматике / А. В. Бондарко // Известия АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1992. – Т. 51. – № 4. (Або: Бондарко А. В. К истолкованию понятия *функция* / А. В. Бондарко // Известия АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1987. – Т. 46. – № 3).

Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 5–48. (Або: Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса английского языка / Н. А. Слюсарева. – Москва: Наука, 1986. – С. 54–84).

Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко. – Київ: Вища школа, 1990. – С. 1–63 (Або: Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса английского языка / Н. А. Слюсарева. – Москва: Наука, 1986. – С. 7–39, 102–169).

Луценко М. О. Функціональна граматики: в межах і поза межами / М. О. Луценко // Функціональна граматики. Тези доповідей Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Донецьк, 1994. – С. 242–258.

Николаева Т. М. Теория функциональной грамматики как представление языковой данности (на материале четырех выпусков кн. „Теория функциональной грамматики”) / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1.

Додаткова:

Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1978.

Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1976.

Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики / А. В. Бондарко. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2001.

Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1983.

Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1987.

Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1987.

Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1990.

Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1991.

Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1996.

Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1996.

Семінар № 2

АСПЕКТИ І НАПРЯМИ АКТУАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Теорія актуального членування речення: витoki, напрями, основні концепції.
2. Основні типи висловлень, засоби внутрішньовисловленнєвої актуалізації, тема і рема як основні одиниці висловлювання.
3. Комунікативні категорії: верифікація, емпфаза, топік.
4. Теоретичні засади комунікативної граматики української мови.
5. Теорія реєстрів, функціональних стилів і комунікативна граматика.

Література**Обов'язкова:**

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1955.

Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 310–318 (розділ „Актуальне членування речення”).

Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – Москва: Наука, 1998. – С. 373–400, 432–439.

Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. – И. И. Ковтунова. – Москва: Просвещение, 1976.

Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: Сб. статей. – М.: Прогресс, 1967. (Або: Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Общее языкознание. Хрестоматия. – Минск, 1987. – С. 340–347).

Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии / Т. Е. Янко // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4.

Додаткова:

Вардуть И. Ф. К обоснованию актуального синтаксиса / И. Ф. Вардуть // Язык и мышление. – Москва: Наука, 1967.

Гак В. Г. О категориях модуса предложения / В. Г. Гак // Предложение и текст в семантическом аспекте. – Калинин: Изд-во Калининского ун-та, 1978.

Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к речи / В. А. Звегинцев. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1976.

Золотова Г. А. Роль ремы в организации и типологии текста / Отв. ред. Г. А. Золотова // Синтаксис текста. – Москва: Наука, 1979.

Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты теории языка / Г. А. Золотова. – Москва: Наука, 1982.

Кленина А. В. Коммуникативная связь самостоятельных предложений в научном тексте / А. В. Кленина // Русский язык за рубежом. – 1975. – № 6.

Кравчик А. В. Тематический компонент актуального членения в современном языке (Функционально-семантический анализ): дисс. ...канд. филол. наук / А. В. Кравчик. – Москва, 1989.

Крылова О. А. Актуальное членение предложения в его отношении к другим аспектам изучения языка / О. А. Крылова // Проблемы типологической, функциональной и описательной лингвистики / Сб. ст. под ред. Л. А. Новикова. – Москва: Изд-во Университета дружбы народов, 1986.

Матезиус В. Основная функция порядка слов в чешском языке / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: Сб. статей. – Москва: Прогресс, 1967.

Николаева Т. М. Актуальное членение – категория грамматики текста / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2.

Семінар № 3

ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Концепції походження української мови: спільне і відмінне. Теорія спільного кореня російської, білоруської й української мов.
2. Проблема походження українців та її взаємозв'язок з проблемою походження української мови.
3. Мовна ситуація у Київській Русі. Питання про походження назви „Україна”.
4. Діалектне членування української мови та його зв'язок з питанням походження української мови.

Література

Обов'язкова:

Булаховський Л. Питання походження української мови // Історія української мови: Хрестоматія / Упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. – Київ: Либідь, 1996. – С. 161–179.

Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських // Історія української мови: Хрестоматія / Упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. – Київ: Либідь, 1996. – С. 206–225.

Німчинов К. Українська мова у минулому і тепер // Історія української мови: Хрестоматія / Упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. – Київ: Либідь, 1996. – С. 180–190.

Півторак Г. Коли ж виникла українська мова? // Історія української мови: Хрестоматія / Упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. – Київ: Либідь, 1996. – С. 270–279.

Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова? / Г. П. Півторак. – К.: Наукова думка, 1993. (Або: Півторак Г. Міфи й правда про трьох братів зі спільної колиски (про походження українців, росіян та білорусів) / Г. Півторак. – Київ: „Рідна мова”, 1998).

Тараненко О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Історія української мови: Хрестоматія / Упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко. – Київ: Либідь, 1996. – С. 280–286.

Додаткова:

Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян по данным антропологии / Т. И. Алексеева. – Москва: Наука, 1973.

Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю / В. Д. Баран. – Київ: Наукова думка, 1972.

Брайчевський М. Походження Русі / М. Брайчевський. – Київ: Наукова думка, 1968.

Гринблат М. Я. Белорусы: очерк происхождения и этнической истории / М. Я. Гринблат. – Минск, 1968.

Кобычев В. П. В поисках прародины славян / В. П. Кабычев. – Москва: Наука, 1973.

Кондукторова Т. С. Антропология древнего населения Украины / Т. С. Кондукторова. – Київ: Наукова думка, 1972.

Петров В. П. Етногенез слов'ян / В. П. Петров. – Київ: Наукова думка, 1972.

Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський. – Київ: Наукова думка, 1985.

Саливон И. И. Очерки по антропологии Белоруссии / И. И. Саливон, Л. И. Тегако, А. И. Микулич. – Минск, 1976.

Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян / В. В. Седов. – Москва: Наука, 1979.

Третьяков П. Н. Восточнославянские племена / П. Н. Третьяков. – Москва: Изд-во АН СССР, 1953.

Третьяков П. Н. По следам древних славянских племен / П. Н. Третьяков. – Ленинград: Наука, 1982.

Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: историко-диалектологический очерк / Ф. П. Филин. – Ленинград: Наука, 1972.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вічно руська мова / Ю. Шевельов. – Київ: KM Academia, 1994. – 32 с.

Семінар № 4

ТЕОРІЯ РЕФЕРЕНЦІЙНОЇ І КОГНІТИВНОЇ ГРАМАТИКИ

1. Поняття референції.
2. Витоки когнітології як науки.
3. Система категорій референційної граматики.
4. Система категорій когнітивної граматики.

Література

Обов'язкова:

Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – Москва: Наука, 1976. – С. 179–204.

Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4.

Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 57–79, 198–224.

Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4.

Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – Київ: АртЕК, 1998. С. 63–64, 81, 169–181, 191–195, 250–252, 271–273, 293–297, 328.

Додаткова:

Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре / Ю. Д. Апресян // Известия АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1986. – Т. 45. – № 3.

Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – Москва: Наука, 1988.

Гухман М. М. Грамматическая категория и структура парадигм / М. М. Гухман // Исследования по общей грамматике. – Москва: Наука, 1968.

Дегтярев В. И. Основы общей грамматики / В. И. Дегтярев. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1973.

Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца XX века / Под ред. акад. Ю. С. Степанова. – Москва: Изд-во Ин-та русского языка, 1995.

Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1958.

Мова в культурі народу (план-проспект) / С. С. Єрмоленко, Т. А. Харитоновна, О. Б. Ткаченко та ін. // Мовознавство. – 1998. – № 4–5.

Касевич В. Б. Элементы общей лингвистики / В. Б. Касевич. – Москва: Наука, 1977.

Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1978.

Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – Вид. 5-е. – Торонто: „Нові дні”, 1960.

Курилович Е. Проблема классификации падежом / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1962.

Медведева Л. М. Мовленнєвий акт і контекст / Л. М. Медведева // Мовознавство. – 1988. – № 2.

Миронюк О. М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові / О. М. Миронюк // Мовознавство. – 1993. – № 2.

Несторенко І. Я. Актуалізована номінація осіб (апелятиви) / І. Я. Несторенко // Мовознавство. – 1996. – № 6.

Овсянников В. В. Опыт стилистического анализа псевдовокативов / В. В. Овсянников // Вісник Запорізького державного ун-ту. Філологічні науки. – 1998. – № 1.

Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева. – Москва: УРСС, 2001.

Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику / В. А. Плунгян. – Москва: УРСС, 2000.

ВАЛЕНТНА І ВІДМІНКОВА ГРАМАТИКИ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА

1. Витоки валентної граматики, її зв'язок з теорією відмінкової граматики.

2. Ієрархія актантів і сирконстантів в інтерпретації Ч. Філлмора, Л. Теньєра. Інтерпретація поглядів Ч. Філлмора, Л. Теньєра Й. Ф. Андершем, І. Р. Вихованцем, С. Д. Кацнельсоном та ін.

3. Семантико-синтаксична валентність: структура і функції. Основні компоненти семантико-синтаксичної валентності, активна і пасивна валентність.

4. Пропозиція, основні способи опису об'єктивного смислу речення. Об'єктивний смисл речення і теорія відмінкової та валентної граматики.

Література

Обов'язкова:

Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – Київ: Наукова думка, 1987.

Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1977.

Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1988.

Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: Вид-во Донецького ун-ту, 1996.

Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис. Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 270–289.

Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3.

Теньєр Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньєр. – Москва: Прогресс, 1988. (Або Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998)

Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – Москва: Прогресс, 1981.

Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – Москва: Прогресс, 1981.

Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопед. сл. / І. Б. Штерн. – Київ: АрпЕк, 1998. – С. 70–73, 253–255, 289–293, 297–298, 323–329.

Додаткова:

Богуславский И. М. Исследования по синтаксической структуре: сферы действия логических слов / И. М. Богуславский. – Москва: Наука, 1985.

Богуславский И. М. Сфера действия логических слов / И. М. Богуславский. – Москва: „Языки русской культуры”, 1996.

Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – Київ: Наук. думка, 1983. – 220 с.

Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели. Учебник / М. В. Всеволодова. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 2000.

Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Ленинград: Наука, 1972.

Климов Г. А. Типология языков активного строя / Г. А. Климова. – Москва: Наука, 1977.

Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – Москва: Эдиториал УРСС, 2000.

Талми Л. Отношение грамматики к познанию / Л. Талми // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1999. – № 1, 4, 6.

Чейф У. Д. Значение и структура языка / У. Д. Чейф. – Москва: Прогресс, 1975. – 482 с.

Чекалина Л. В. Смысловая корреляция субъективного и объективного в шведском языке / Л. В. Чекалкина // Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология. – 2003. – № 6. – С. 77–92.

Семінар № 6

ПОРОДЖУВАЛЬНА ГРАМАТИКА (ТЕОРІЯ Н. ХОМСЬКОГО)

1. Витоки породжувальної граматики Н. Хомського.
2. Основні етапи розвитку породжувальної граматики: тенденції і закономірності.
3. Теорія ядерних і похідних структур.
4. Ідеї породжувальної граматики в статичі та динаміці.
5. Психолінгвістичні аспекти породжувальної граматики Н. Хомського.

Література

Обов'язкова:

Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 34–47.

Хомский Н. Синтаксические структуры // Новое в лингвистике. – Вып. II. – Москва: Прогресс, 1962.

Хомский Н. Логические основы лингвистической теории // Новое в лингвистике. – Вып. IV. – Москва: Прогресс, 1965.

Хомский Н. Язык и проблемы знания // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1995. – № 4, 6; 1996. – № 2, 4, 6.

Шаумян С. К. Структурная лингвистика. – Москва: Наука, 1965.
Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопед. сл. – Київ: АрпЕк, 1998. – С. 43–45, 53–60, 238–247.

Додаткова:

- Блумфильд Л. Язык / Л. Блумфильд. – Москва: Прогресс, 1968.
Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – С. 24–31.
Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке / В. Г. Гак // Принципы и методы семантических исследований. – Москва: Наука, 1976. – С. 73–92.
Гаспаров Б. М. Почему я перестал быть структуралистом? / Б. М. Гаспаров // Московско-тартуская семиотическая школа. История, воспоминания, размышления. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1998. – С. 48–59.
Данеш Фр. Пражские исследования в области структурной грамматики / Фр. Данеш, Й. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 325–337.
Кибрик А. Е. Иерархии, роли, нули, маркированность и „аномальная” упаковка грамматической семантики / А. Е. Кибрик // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4.
Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания / А. Е. Кибрик. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1992.
Лангаппер Р. Модель, основанная на языковом употреблении / Р. Лангаппер // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – Ч. 1. – 1997. – № 4. – С. 159–175; Ч. 2. – 1997. – № 6. – С. 101–123.
Мартемьянов Ю. С. Семантика в порождающей грамматике: проблемы и результаты / Ю. С. Мартемьянов // Принципы и методы семантических исследований. – Москва: Наука, 1976. – С. 314–353.
Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – Москва: Едиториал УРСС, 2005. – 312 с.
Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1972.
Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1972.
Шайкевич А. Я. Введение в лингвистику / А. Я. Шайкевич. – Москва: Изд-во Российского Открытого ун-та, 1995.
Burt 1971: Burt M. K. From deep to surface structure / M. K. Burt. – New York ets.: Harper & Row, 1971. – 256 p.

Семінар № 7

ТИПОЛОГІЯ ПРЕДИКАТИВ: ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ І КЛАСИФІКАЦІЇ

1. Загальні підходи до тлумачення предиката, його місця в реченні.
2. Теоретичні засади класифікації предикатів.
3. Класифікації предикатів за співвідношенням з типом судження.
4. Класифікація предикатів за кількістю актантів (аргументів).
5. Предикатність і предикативність.

Література

Обов'язкова:

Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1977.

Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – Київ: Наук. думка, 1988.

Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели: учебник / М. В. Всеволодова. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 2000. (Або: Всеволодова М. В. Уровни организации предложения в рамках функционально-коммуникативной прикладной модели языка / М. В. Всеволодова // Вестник Московского ун-та. – Сер. 9. Филология. – 1997. – № 1. – С. 53–66)

Всеволодова М. В. Синтаксемы и строевые категории предложения в рамках функционально-коммуникативного синтаксиса (к вопросу о предикативности, предикации и членах предложения) // Вестник Московского ун-та. – Сер. 9. Филология. – 2000. – № 1. – С. 75–95.

Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996.

Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – Москва: Эдиториал УРСС, 2000.

Тимкова В. А. Двоскладні речення з предикатами якості в українській мові: автореф. ... канд. філол. Наук / В. А. Тимкова. – К., 1996.

Додаткова:

Білецький А. О. Синтаксема – інваріант синтаксичної системи / А. О. Білецький // Мовознавство. – 1971. – № 5.

Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993.

Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – Київ: Наук. думка, 1988.

Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: Вид-во Донецького ун-ту, 2001.

Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17: Теория речевых актов. Пер. с англ. / Сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянкова; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. – Москва: Прогресс, 1986.

Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесённость с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева. – Москва: Наука, 1985.

Полинская М. С. Порядок слов „объект–субъект–глагол” / М. С. Полинская // Вопр. языкознания. – 1989. – № 2.

Пупынин Ю. А. Безличный предикат и субъектно-объектные отношения в русском языке / Ю. А. Пупынин // Вопр. языкознания. – 1992. – № 1.

Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17: Теория речевых актов. Пер. с англ. / Сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В. З. Демьянков; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. – Москва: Прогресс, 1986.

Семінар № 8

ГРАМАТИКА ТЕКСТУ

1. Джерела виникнення граматики тексту.
2. Граматичні категорії і функції тексту. Ієрархія і структура граматичних категорій тексту.
3. Періодизація граматики тексту.
4. Сильова маркованість тексту.
5. Основні одиниці тексту, рівні тексту.
6. Внутрішньотекстові міжреченнєві синтаксичні зв'язки і внутрішньотекстові міжреченнєві смислові відношення.

Література

Обов'язкова:

Барт Р. Эффект реальности / Р. Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – Москва: Прогресс, 1994.

Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 433–507 (розділ „Текст”).

Золотова Г. А. Труды В. В. Виноградова и проблема текста / Г. А. Золотова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1995. – № 4.

Степанов Г. В. О границах литературоведческого и лингвистического анализа художественного текста / Г. В. Степанов // Известия АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1980. – Т. 39. – № 3. (Або: Гин Я. И. К вопросу о построении поэтики грамматических категорий / Я. И. Гин // Вопросы языкознания. – 1991. – № 2).

Шендельс Е. И. Некоторые проблемы грамматики текста / Е. И. Шендельс // Современные зарубежные грамматические теории. – Москва: ИНИОН, 1985. – С. 30–67.

Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопед. сл. / І. Б. Штерн. – Київ: АрпЕк, 1998 (відповідні статті).

Додаткова:

Атрощенко Г. Семантична характеристика колористичних епітетів у поетичній мові Марійки Підгірянки / Г. Атрощенко // Нова філологія. – Запоріжжя. – 2002. – № 1.

Барт Р. Введение в структуральный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. – Москва: Прогресс, 1987.

Барт Р. Лингвистика текста / Р. Барт // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. – Москва: Прогресс, 1978.

Барт Р. Текстовый анализ / Р. Барт // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. IX. – Москва: Прогресс, 1980.

Букаренко С. Г. Регистросема: влияние на сочетаемость подлежащего и сказуемого / С. Г. Букаренко // Семантика языковых единиц. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1998.

Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – Москва Прогресс, 1993.

Ван Дейк Т. А. Вопросы прагматики текста / Т. А. Ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. – Москва: Прогресс, 1978.

Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк. – Москва: Прогресс, 1989.

Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – Москва: Наука, 1971.

Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики / В. В. Виноградов. – Москва: Наука, 1981.

Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – Москва: Изд-во АН СССР, 1963.

Винокур Г. О. О языке художественной литературы / Г. О. Винокур. – Москва: Наука, 1991.

Гаспаров М. Л. Фет безглагольный / М. Л. Гаспаров // Избранные труды. – Т. 2. – Москва: Наука, 1997.

Данилич В. С. Текст как произведение мыслящего субъекта / В. С. Данилич // Нова філологія. – Запоріжжя. – 2002. – № 1.

Семінар № 9

ПРОБЛЕМИ ПРЕСКРИПТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

1. Джерела прескриптивної лінгвістики та основні етапи її розвитку.
2. Місце прескриптивної лінгвістики в науці про мову.
3. Літературна норма в культурно-семантичному аспекті.
4. Мова та ідеологія: дискурс влади.
5. Принципи відбору лінгвістичних прескрипцій.
6. Експлікація граматичної правильності.
7. Практика кодифікації: відбір мовних прескрипцій.

Література

Обов'язкова:

Масенко Л. Т. До проблеми спадкоємності старої писемної традиції в новій українській літературній мові / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 1995. – № 4–5.

Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.) / Г. Мацюк. – Львів: Видавничий центр ім. Івана Франка, 2001.

Эпштейн М. Н. Идеология и язык (построение модели и осмысление дискурса) / М. Н. Эпштейн // Вопросы языкознания. – 1991. – № 6.

Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика і моделювання „лінгвістичної свідомості” / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1997. – № 1.

Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – Київ: Вид-во Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000.

Додаткова:

Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в 5-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1975. – Т. I.

Данеш Ф. Позиции и оценочные критерии при кодификации / Ф. Данеш // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XX. – Москва: Прогресс, 1988. – С. 123–143.

Жовтобрюх М. А. Про наш правопис / М. А. Жовтобрюх // Український правопис: так і ні. – Київ: Рідна мова, 1997. – С. 48–61.

Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Э. Косериу // Новое в лингвистике: Вып. III. – Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – С. 160–198.

Німчук В. В. До проблеми українського правопису у XX ст. / В. В. Німчук // Український правопис (Проект найновішої редакції). – Київ: Наукова думка, 1999. – С. 256–365.

Пазухин Р. В. Язык, функция, коммуникация / Р. В. Пазухин // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 51–69.

Панфилов В. З. Языковые функции / В. З. Панфилов // Онтология языка как общественного явления. – Москва: Наука, 1983. – С. 45–65.

Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – Київ: Наукова думка, 1976. – 287 с.

Труб В. М. Явище „суржику” як форма просторіччя в ситуації двомовності / В. М. Труб // Мовознавство. – 1999. – № 6.

Шмарова Н. П. Мовна компетенція киян: соціолінгвістичний аспект / Н. П. Шмарова // Мовознавство. – 1992. – № 4.

Яворська Г. М. Мовне реформування як засіб „виправлення” дійсності / Г. М. Яворська // Мова тоталітарного суспільства. – Київ: НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови, 1995.

Яворська Г. М. Письмо як символ національно-культурної орієнтації / Г. М. Яворська // Вісник АН України. – 1993. – № 1. – С. 18–23.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Варіант 1

Проблеми активної граматики та асоціативно-вербальної сітки

1. До числа породжувальних граматик НЕ належить:

- а) граматика безпосередніх складників;
- б) функційна граматика;
- в) граматика залежностей.

2. Поняття „мовної здібності” у лінгвістиці належить до такої граматики:

- а) породжувальної (генеративної);
- б) функційної;
- в) дескриптивної.

3. До форм існування асоціативної граматики НЕ належать:

- а) синтаксичні моделі;
- б) оцінні функції;
- в) родові структури.

4. Оберіть ті визначення, які, на ваш погляд, відповідають терміну „асоціативна граматика”:

- а) це граматика предикацій;
- б) це граматика мови у звичайному смислі слова;
- в) це граматика опозицій і парадигм;
- г) це граматика позицій і аналогій.

5. Одиницями асоціативної граматики є:

- а) словосполучення, утворювані поєднанням стимулу з реакцією;
- б) слова, об'єднані стимулом і реакцією;
- в) цілі речення.

6. Чи відображає асоціативна граматика рівень прагматики, який характеризує взаємовідношення людини зі світом?

- а) так;
- б) ні;
- в) дуже рідко.

7. Яка наука займається вивченням мовних здібностей?

- а) психолінгвістика;
- б) соціолінгвістика;
- в) нейролінгвістика.

8. Установіть відповідність між способами репрезентації мови та граматики, які формуються внаслідок їх взаємодії:

1. Перехід від мови-тексту до мови-здібності а) функційна граматика
2. Перехід від мови-системи до мови-тексту б) генеративна граматика
3. Перехід від мови-тексту до мови-здібності в) описативна граматика

9. Продовжіть речення: У широкому сенсі мову можна уявити як...

а) сукупність текстів у ній, тобто як результат мовленнєвої діяльності відповідного народу;

б) як результат її наукового осмислення та узагальнення правил користування нею в тексті;

в) все омовлюване її носіями на певний момент і мовлене раніше, як глобальну сукупність мовленнєвих творів.

10. Користуючись Російським асоціативним словником знайдіть реакції на стимул „крестьянин”. Прокоментуйте.

(За даними РАС на стимул „крестьянин” було знайдено 104 реакції, з них різноманітних реакцій на стимул – 55, одиничних – 37. Відмов – 0.

Найчастотнішою виявилася реакція „земля” (11) та „бідний” (9). Далі йде „торжествую” (7), „торжествует” (6), „деревня”, „рабочий” (по 4), „батрак”, „нищий”, „село”, „изба”, „плуг”, „пахарь” (по 2), „бедняк”, „бездомный”, „несчастный”, „пролетарий”, „помещик”, „раб”, „сельский”, „пролетарий”, „дом”, „зима”, „картошка”, „лапти”, „соха”, „стих”, „сельский”, „Сусанин”, „А. С. Пушкин”, „зажиточный”, „барин”, „мещанин” (по 1).

Отже, асоціації зі словом „крестьянин” у більшості містять негативну конотацію. Він уявляється бідним, працює на поміщика і є його рабом. Більшість асоціацій іменникові та співвідносяться зі знаряддями праці, ділянками, де працює кріпак і де він живе. Цікавою є асоціація із зимою, певно, найскрутнішим сезоном для кріпаків, коли немає роботи та врожаю, від цього і асоціація з бідним рабом. Разом із кріпаком виникали поодинокі асоціації з міщанином, паном, багатієм. Цікавим постає також те, що дехто з кріпаками асоціює діячів історії чи письменників.

Варіант 2

Породжувальна граматика

1. Скільки основних способів репрезентації природної мови?

- а) п'ять;
- б) три;
- в) сім;
- г) два.

2. Перехід від мови-тексту до мови-системи приводить до появи:

- а) функційної граматики;
- б) дескриптивної граматики;
- в) генеративної граматики;
- г) асоціативної граматики.

3. Генеративна граматика з'являється під час переходу:

- а) від мови-системи і мови-тексту до мови-здібності;
- б) від мови-системи і мови-джерела до мови-здібності;
- в) від мови-системи до мови-здібності;
- г) від мови-тексту до мови-системи.

4. Пасивними називають:

- а) функційні граматики;
- б) дескриптивні граматики;
- в) генеративні граматики;
- г) функційні і дескриптивні граматики.

5. Граматика безпосередніх складників; граматика залежностей, аплікативна граматика С. К. Шаум'яна та трансформаційна (генеративна) граматика Н. Хомського – це:

- а) функційні граматики;
- б) дескриптивні граматики;
- в) породжувальні граматики;
- г) ці граматики належать до різних типів.

6. Зразком якої граматики є „Сучасна українська літературна мова” у п'яти книгах?

- а) функційної граматики;
- б) генеративної граматики;
- в) дескриптивної граматики;
- г) асоціативної граматики.

7. Поряд з терміном „словосполучення” доцільним постає використання терміна:

- а) синтаксема;
- б) модель двох слів;
- в) сполучення двох слів;
- г) конструкція з двох слів.

8. Асоціативна граматика – це:

а) граматика, в основі якої лежить концепція про систему граматичних правил та способи їх трансформацій для побудови граматично правильних конструкцій;

б) граматика, яка має тенденцію до забезпечення мовця поясненнями і правилами того, як, коли і з якою метою варто вживати певну одиницю, конструкцію, вираз, щоб комунікація була успішною;

в) граматики, яка систематизує спостережувані в тексті зв'язки і закономірності;

г) граматики, уміщена в асоціативно-вербальному зв'язку і віднаходжується лінгвістом для створення статично-системного чи динамічного її опису.

9. Асоціативна граматики виникає у результаті переходу:

- а) від мови-здібності до мови-системи;
- б) від мови-здібності до мови-системи і мови-тексту;
- в) від мови-тексту і мови-системи до мови-здібності;
- г) від мови-тексту до мови-системи.

10. Який рівень асоціативної граматики характеризує взаємовідношення людини зі світом – „людина у світі”?

- а) семантико-синтаксичний рівень;
- б) рівень прагматики;
- в) когнітивний рівень;
- г) немає правильної відповіді.

Варіант 3

Валентна і відмінкова граматики: структура, семантика

1. У широкому розумінні поняття „валентність” можна трактувати як:

- а) семантико-синтаксичну категорію, що виявляється в реченнєвій власності предикатного слова своєю семантикою формувати семантико-синтаксичну структуру простого елементарного речення;
- б) загальну сполучуваність слів та інших мовних рівнів (фонем, морфем, усі повнозначні слова, елементарні речення у структурі складних);
- в) семантико-синтаксичну категорію, що виявляється в реченнєвій власності предикатного слова своєю семантикою зумовлювати певну кількість субстанційних (зі значенням предметності) синтаксем.

2. Вперше поняття „валентність” увів у лінгвістику:

- а) Л. Теньєр;
- б) Ч. Філлмор;
- в) Й. Ф. Андерш.

3. Залежно від виконуваної функції, скількох учасників ситуації виділяє Л. Теньєр:

- а) двох;
- б) трьох;
- в) п'ятьох.

4. Кому належить визначення: „Валентність – це синтаксична потенція слова, що міститься в його лексичному значенні, тобто здатність приєднувати до себе інше категорійно досить визначене повнозначне слово”?

- а) І. Р. Вихованцю;
- б) К. Г. Городенській;
- в) С. Д. Кацнельсону.

5. Актанти – це:

- а) „Особи або предмети, які в будь-якій якості та будь-яким способом, навіть найпасивнішим, беруть участь у процесі”;
- б) „Особи або предмети, які будь-яким способом здатні охарактеризувати особливості мовлення”;
- в) „Особи або предмети, які виражають процесуальність мовлення”.

6. За формою актанти завжди є:

- а) іменниками чи їхніми еквівалентами;
- б) іменниками чи прикметниками;
- в) прислівниками.

7. Скільки відмінкових функцій, які виступають достатніми для опису англійського речення, виділяє Ч. Філлмор?

- а) вісім;
- б) шість;
- в) десять.

8. Засновником відмінкової граматики вважається:

- а) Ч. Філлмор;
- б) У. Чейф;
- в) Л. Теньєр.

9. Оберіть правильне твердження: „Сирконстанти” або „детермінанти” – це:

- а) синтаксичні валентності, які не відповідають ніякій семантичній валентності та найчастіше представлені прислівниками та їх еквівалентами;
- б) синтаксичні валентності, які відповідають деякій семантичній валентності слова та найчастіше представлені іменниками та їх еквівалентами;
- в) синтаксичні валентності, які не відповідають ніякій семантичній валентності та найчастіше представлені дієсловами.

10. Активна валентність – це:

- а) здатність слів визначати рольовий статус дієслівних предикатів.
- б) здатність слів мати при собі відкриті позиції, які заповнюються залежними від них словами;
- в) здатність залежного слова заповнювати „порожні місця” чи „рубрики”.

Варіант 4**Сучасні проблеми герменевтики****1. Герменевтика – це ...**

- а) розділ теорії перекладу;
- б) те саме, що текстологія;
- в) теорія і практика тлумачення;
- г) розділ історії мистецтв.

2. Діяльність гуманістів епохи Відродження ...

- а) сприяла розвитку філологічної герменевтики;
- б) затвердила в екзегетиці принцип *Scriptura sui ipsius interpres*;
- в) не мала ніякого значення для історії герменевтики;
- г) поклала край використанню латини як мови науки.

3. Герменевтичний підхід до проблеми розуміння об'єднує уявлення про процес розуміння ...

- а) як розкриття іманентного сенсу тексту;
- б) як приписування значень;
- в) як пошуку смислу;
- г) як логічний за своєю природою.

4. Герменевтичне коло розробляється як:

- а) взаємозумовленість розуміння та інтерпретації;
- б) взаємозумовленість віри і розуміння;
- в) взаємозв'язок цілого і частин;
- г) взаємозумовленість теорії і факту.

5. „Вступ у науки про дух” і „Виникнення герменевтики” – це роботи:

- а) Ф. Шлейєрмахера;
- б) В. Дільтея;
- в) В. Віндельбанда;
- г) П. Рікера.

6. Основною передумовою розуміння залишається:

- а) контекст;
- б) непорозуміння;
- в) спільна семантична компетенція;
- г) спосіб буття людини.

7. Г. Гадамер стверджує ... розуміння, тлумачення (інтерпретації) і застосування (аплікації):

- а) принципову тотожність;
- б) абсолютну незалежність один від одного;
- в) принципову самостійність процедур;
- г) необхідність робити вибір між процедурами.

8. Істину, що констатують екзегети:

- а) можна пояснити цензурою;
- б) можна пояснити поетичною функцією мови;
- в) можна побачити тільки „очима серця”;
- г) можна інтерпретувати буквально.

9. Інтерпретувати за Рікером означає:

- а) спотворювати справжній зміст;
- б) долати тиск традиції;
- в) звершувати традицію;
- г) йти від очевидного смислу до смислу прихованого.

10. М. Гайдеггер вважає, що найголовніше – не в тому, щоб вийти за межі кола, а в тому, щоб:

- а) правильно увійти в нього;
- б) уявити аналізований текст в істинних його пропорціях;
- в) зробити можливим кількаразове прочитання тексту;
- г) розірвати коло.

Варіант 5

Статус прикладної лінгвістики в системі лінгвістичних наук

1. Доповніть речення. „Як самостійна лінгвістична дисципліна прикладна лінгвістика виокремилася у ..., а термін „лінгвістика” з’явився ...”:

- а) наприкінці XIX ст., наприкінці 20-х рр. XX ст.;
- б) у першій половині XX ст., на початку 20-х рр. XX ст.;
- в) у другій половині XX ст., наприкінці 20-х рр. XX ст.

2. У широкому розумінні, прикладна лінгвістика – це:

- а) будь-яке застосування наукових знань про мову в нелінгвістичних науках;
- б) наука, що безпосередньо зорієнтована і пов’язана з вивченням мови;
- в) розділ мовознавства, пов’язаний із практичним розв’язанням питань створення систем транскрипції усної мови, транслітерації іншомовних слів, систем стенографії, стандартизації термінології.

3. До основних напрямів прикладної лінгвістики належать:

- а) генеративна лінгвістика, дескриптивна лінгвістика, еволюційна лінгвістика;
- б) комп’ютерна лінгвістика, лінгвістична експертиза, наука про упорядкування і стандартизацію науково-технічної термінології;
- в) когнітивна лінгвістика, лінгводидактика, антропологічна лінгвістика.

4. Прикладні проблеми спрямовані на:

- а) опрацювання алгоритмів і прикладних програм для опрацювання мовної інформації;
- б) оптимізацію функцій мови;
- в) автоматичне опрацювання текстової інформації (машинного перекладу, автоматичного реферування).

5. Які функції мови здебільшого розрізняють у теоретико-філософських та лінгво-теоретичних пошуках?

- а) мислетвірну, культурологічну та естетичну функції;
- б) номінативну, фатичну та ідентифікаційну функції;
- в) комунікативну, епістемічну (гносеологічну) та когнітивну функції.

6. Установіть відповідність між основними функціями мови та науковими дисциплінами, які зорієнтовані на їх оптимізацію:

1. Комунікативна функція	а) лексикографія (зокрема комп'ютерна), дослідження з термінології і термінографії, корпусна і польова лінгвістика
2. Когнітивна функція	б) теорія перекладу, машинний переклад, теорія і практика викладання рідної і нерідної мови, теорія і практика інформаційно-пошукових систем, створення інформаційних (ширше – штучних) мов, теорія кодування
3. Епістемічна функція	в) комп'ютерна лінгвістика, психолінгвістика й афазіологія, квантитативна лінгвістика, „лінгвістична кримінологія”

7. Найважливішою лінгвістичною проблемою науки про переклад є:

- а) стандартизація термінології;
- б) розроблення методів автоматичного анотування, реферування, машинного перекладу;
- в) адекватне відтворення так званих „прихованих категорій” – категорії невідчужуваної належності, означеності-неозначеності, які складають надзвичайну трудність у перекладі.

8. Машинний переклад – це:

- а) процес перекладу текстів (письмових, а в загальноцивілізаційному вимірі також і усних) однієї природної мови іншою за допомогою спеціальної комп'ютерної програми;
- б) процес перекладу текстів на комп'ютері з використанням комп'ютерних технологій, який здійснюється людиною, комп'ютер лише допомагає їй створити готовий текст або за менший час, або з кращою якістю;
- в) процес перекладу тексту, заснований на порівнянні великих обсягів мовних пар, тобто текстів, що містять речення на одній мові і відповідні речення на іншій, можуть бути як варіантами написання двох речень людиною – носієм двох мов, так і набором речень та їх перекладів, виконаних людиною.

9. Одним із головних завдань машинного перекладу є:

- а) подання в автоматичні пристрої програми дії і даних, сформульованих безпосередньо у вигляді друкованих текстів або усної мови (так зване „мовне керування механізмами”);
- б) створення практичних моделей бінарного перекладу, орієнтованих на дві мови, або інваріантних, які працюють незалежно від типу мов;
- в) створення штучних мов, автоматизованих систем інформаційного пошуку.

10. До одного з основних напрямів розвитку і напрацювання систем машинного перекладу можна віднести:

- а) опрацювання людино-машинних систем, що враховує і прогнозує пряму участь людини в процесі перекладу на різних етапах;
- б) застосування спеціалізованих засобів, які дають змогу перекладати меню та повідомлення у програмних ресурсах і безпосередньо у скопійованих програмах, а також тестувати коректність локалізації;
- в) пошук найімовірнішого перекладу речення з використанням даних, отриманих з двомовної сукупності текстів.

11. Електронний словник – це:

- а) сукупність даних, організованих відповідно до концепції, яка описує характеристику цих даних і взаємозв'язки між їх елементами;
- б) комп'ютерна база даних, що містить особливим способом закодовані словникові статті;
- в) упорядкований список заголовних слів, лексикографічно опрацьованих.

12. Зі створенням словників та їхнім функційним призначенням прямо пов'язана ... мовна функція:

- а) епістемічна;
- б) фатична;
- в) ідентифікаційна.

13. Терміни – це:

- а) послідовність символів („букв”) для позначення виду даних, повідомлень тощо;
- б) значеннєве, граматичне й інтонаційне ціле, що виражає якусь думку у відношенні її до дійсності (предикативність, створена категоріями модальності, часу й особи) одним словом чи сполукою слів;
- в) слова (словосполучення) метамови науки і застосувань наукових дисциплін, та слова на позначення специфічних реалій конкретних сфер людської практичної діяльності.

14. Головними вимогами до термінів є:

- а) системність, стислість, відповідність нормам мови, точність і короткість;
- б) варіативність, відсутність жорсткої конвенційності, інформативність, наявність професійних жаргонізмів;
- в) синонімія, варіативність, відповідність позначуваному поняттю.

15. Метою комп'ютерної лінгвістики є:

- а) реконструкція знань про мову і в мові, яка б забезпечувала автоматизацію інтелектуальних функцій і когнітивної діяльності людини, автоматизоване породження мовлення та його комп'ютерну обробку й розпізнавання;
- б) розроблення методів автоматичного анотування, реферування, машинного перекладу;
- в) розкриття процесів, на основі яких відбувається продукування, сприйняття та інтерпретація тексту.

16. Виберіть неправильне твердження щодо зв'язків між прикладною та комп'ютерною лінгвістикою:

- а) прикладна лінгвістика перебуває з комп'ютерною лінгвістикою в різних епістемологічних площинах: комп'ютерна вказує на інструментарій досягнення наукового результату, а прикладна лінгвістика орієнтована на результат;
- б) комп'ютерна лінгвістика є настільки частиною прикладної лінгвістики, наскільки вона може розв'язувати конкретні завдання повсякденного життя людини й суспільства;
- в) комп'ютерна лінгвістика не має власного об'єкту, мети й завдання, тому не може постачати свої технології й теоретичний доробок прикладній лінгвістиці.

17. І. Б. Штерн: „Загал теоретичних і прикладних напрямків лінгвістики, зв'язаних із комп'ютерним опрацюванням текстів – це ...”:

- а) автореферування;
- б) автоматична обробка природної мови;
- в) опрацювання природної мови.

18. Галузь прикладного мовознавства, яка з'явилась у 70–80-ті рр. XX ст., займається формуванням комп'ютерних корпусів текстів у різних мовах і спрямована на максимально об'єктивний аналіз мовних явищ в умовах реальної живої комунікації – це:

- а) корпусна лінгвістика;
- б) квантитативна лінгвістика;
- в) комбінаторна лінгвістика.

19. Головне поняття корпусної лінгвістики; вибірка, яка сформована за певними вимогами мовленнєвого матеріалу, який може використовуватися для опису й дослідження мови як системи – це:

- а) фрагмент;
- б) корпус;
- в) одиниця зберігання.

20. До головних проблем корпусної лінгвістики НЕ належить:

- а) спосіб представлення та збереження мовленнєвих репрезентацій;
- б) створення штучних мов, автоматизованих систем інформаційного пошуку;
- в) специфіка програмного забезпечення корпусів.

21. Квантитативна лінгвістика – це:

- а) розділ мовознавства, пов'язаний із практичним розв'язанням питань створення систем транскрипції усної мови, транслітерації іншомовних слів, систем стенографії, стандартизації термінології тощо;
- б) сфера міждисциплінарних прикладних пошуків, де основним інструментом виступає вивчення мови і мовлення, є кількісні і статистичні методи аналізу;
- в) напрям штучного інтелекту, який ставить за мету використання математичних моделей для опису природних мов.

Варіант 6

Проблеми активної граматики й асоціативно-вербальної сітки

1. Компактний спосіб репрезентації мови, оснований на науковому підході, де мова становить результат її наукового осмислення та узагальнення правил користування нею в тексті, полягає:

- а) у простій вказівці на середньостатистичного мовця і твердженні, що мова міститься „у голові” цього носія, втілена в його мовленнєвих здібностях;
- б) у лінгвістичних описах, тобто у словниках, підручниках, граматиках, лінгвогеографічних атласах, теоретико-структурних побудовах, які відображають системні закономірності її організації й одночасно уміщують зразковий текстовий матеріал;
- в) у твердженні, що мову можна уявляти як все омовлюване її носіями на певний момент і мовлене раніше, як глобальну сукупність мовленнєвих творів.

2. Доповніть: *Дескриптивні граматики за своїм складом є ..., а щодо носіїв мови – ..., тобто орієнтованими перш за все на розуміння:*

- а) класифікаційними, активними;
- б) пасивними, класифікаційними;
- в) класифікаційними, пасивними.

3. Доповніть речення: *Активні граматики, або граматики мовця ... :*

- а) орієнтовані на розуміння;
- б) орієнтовані на забезпечення мовця поясненнями і правилами того, як, коли і з якою метою варто вживати певну одиницю, конструкцію, вираз як побудувати текст певного функціонального спрямування, щоб комунікація була успішною;
- в) орієнтовані виключно на забезпечення мовця поясненнями як побудувати текст функціонального спрямування, щоб комунікація була успішною.

4. „Встановити певний набір правил побудови й усіх можливих перетворень (трансформацій) правильних речень відповідною мовою”. Ця мета належить до:

- а) функціональної граматики;
- б) породжувальної граматики;
- в) дескриптивної граматики.

5. До числа породжувальних граматик НЕ можна віднести:

- а) граматику безпосередніх складників;
- б) граматику залежностей;
- в) трансформаційну (генеративну) граматику Н. Хомського;
- г) граматику смислів Н. Ю. Шведової.

6. Безпосереднім вивченням мовної здібності займається:

- а) психолінгвістика і когнітивна психологія;
- б) соціолінгвістика;
- в) нейролінгвістика.

7. Встановіть відповідність між способами репрезентації мови та граmaticами, які утворюються внаслідок їх переходу:

1. Перехід від мови-тексту до → мови-системи	а) функційна граматика
2. Перехід від мови-системи до → мови-тексту	б) генеративна граматика
3. Перехід від мови-тексту до → мови-здібності	в) дескриптивна граматика

8. Граматика, уміщена в асоціативно-вербальному зв'язку і віднаходжується лінгвістом для створення статично-системного чи динамічного її опису, – це:

- а) дескриптивна граматика;
- б) асоціативна граматика;
- в) генеративна граматика.

9. Одиницями асоціативної граматики є:

- а) слова;
- б) речення;
- в) словосполучення, які утворюються поєднанням стимулу з реакцією.

10. Чи правильне твердження: Асоціативна граматика відображає рівень прагматики, який характеризує взаємовідношення людини зі світом?

- а) ні;
- б) так.

Варіант 7

Теорія мовленнєвих актів

1. Хто є засновником теорії мовленнєвих актів?

- а) П. Стросон;
- б) Дж. Остін;
- в) Дж. Сьорл.

2. У книжці „Слово як дія” Дж. Остін (як, згодом, й інші його послідовники) приділяє основну увагу:

- а) ілокутивному акту;
- б) перлокутивному акту;
- в) локутивному акту.

3. Скільки типів мовленнєвих актів виділяє Дж. Остін?

- а) три;
- б) чотири;
- в) шість.

4. Доповніть твердження: „Ілокутивний акт реалізується ...”:

- а) під час вимови окремих звуків та окремих слів, що сприймаються як словосполучення;
- б) під час вимови мовних знаків, відповідних слів із властивим для них значенням і референцією;
- в) під час говоріння і протиставлений самому говорінню.

5. Закінчіть речення: „Перлокутивний акт – це мовленнєвий акт, який розглядається з погляду його ...”:

- а) субстанції і мовного складу;
- б) мети й умов реалізації;
- в) результату і впливу на слухачів.

6. Офіційні або неофіційні повідомлення очевидного і прихованого судження про оцінку або факт, до яких належать судові акти, що можуть бути обґрунтовані або необґрунтовані, справедливі або несправедливі – це:

- а) екзерситиви;
- б) вердиктиви;
- в) експозитиви.

7. Типовими виявами комісивів можна назвати:

- а) вибачення, образи, привітання;
- б) голосування, накази, поради;
- в) обіцянки, заяви про наміри, вираження підтримки.

8. До експозитивів належать англійські дієслова зразка:

- а) affirm „підтверджувати”, deny „заперечувати”, state „стверджувати”;
- б) consent „погоджуватися”, guarantee „гарантувати”, promise „обіцяти”;
- в) acquit „виправдати, визнати невинним”, convict „осуджувати, визнати винним”, characterize „характеризувати”.

9. Основними недоліками класифікації мовленнєвих актів Дж. Остіна можна назвати:

- а) не дуже чіткі межі між класами;
- б) нечіткість формулювань і прив'язування класів до перформативних дієслів;
- в) універсальність класифікації ілокутивних актів.

10. Оберіть хибне твердження: „Комунікативна невдача – це...”:

- а) такий мовленнєвий акт, коли наміри мовця були неадекватно сприйняті адресатом, що зумовило його непрогнозовану реакцію;
- б) збій у спілкуванні через повне або часткове нерозуміння комунікативними партнерами мовленнєвого повідомлення;
- в) мовленнєвий акт, коли наміри мовця цілком адекватно сприймаються адресатом і не викликають нерозуміння.

Варіант 8**Прагматика. основні концепції, поняття і напрями****1. Визначити походження терміна „прагматика”:**

- а) від грец. pragma – справа, дія;
- б) від грец. pragma – потенція, можливість;
- в) від грец. pragma – мовлення, комунікація;
- г) від грец. pragma – практика, діяльність.

2. Який термін НЕ ПОЯСНЮЄ таке явище, як індексальні мовні знаки, семантика яких безпосередньо орієнтована на мовленнєву ситуацію; граматичні категорії, пов'язані із ситуацією мовлення, наприклад: категорії особи або часу?

- а) індекси (термін семіотики);
- б) „дейктичні слова” (К. Бругман, К. Бюлер, У. Вайнрайх);
- в) „шифтери” (О. Єсперсен, Р. О. Якобсон);
- г) прагматики (термін психолінгвістики).

3. Які із зазначених мовних знаків НЕ НАЛЕЖАТЬ до індексальних?

- а) я (мовець і слухач); ти (стосується різних співрозмовників);
- б) тут (змінне місце – стадіон, театр);
- в) цей (у значенні особи і предмета);
- г) тепер (змінний час – ранок і вечір; давні часи і сьогодення).

4. До параметрів мовленнєвої ситуації НЕ НАЛЕЖАТЬ:

- а) час та обставини написання художнього твору;
- б) реальна або потенційна зміни авторства твору (різне сприйняття тексту залежно від того, ким він спродукований);
- в) фонд знань адресата й адресанта, їхні цілі і стратегії, поведінка;
- г) комунікативна активність адресанта й адресата.

5. Як називається принцип Г. П. Грайса: „Комунікативний внесок учасників на кожному кроці діалогу повинен бути адекватним щодо того, що вимагає спільно визначена мета (напрям) діалогу”?

- а) принцип комплементарності;
- б) принцип кооперації;
- в) принцип абстрагування;
- г) принцип інтерпретації.

6. За Г. П. Грайсом, існує 4 постулати спілкування. Встановити відповідність між цими принципами і їхнім значенням:

1. Категорія кількості	а) не ухиляйся від теми;
2. Категорія відношення	б) висловлюйся ясно: 1) уникай незрозумілих висловів; 2) уникай неоднозначності; 3) будь лаконічний (уникай непотрібного багатослів'я); 4) будь організований;
3. Категорія якості	в) 1) висловлення повинно містити не менше інформації, ніж вимагається (для виконання плінних завдань діалогу); 2) висловлення повинно уміщувати не більше інформації, ніж вимагається (для виконання реальних завдань діалогу);
4. Категорія способу	г) 1) не говори того, що ти вважаєш неправдивим; 2) не говори того, на що в тебе немає достатніх підстав;
	д) використовуй способи підсвідомого впливу на адресатів: 1) викривай їхню комунікативну некомпетентність; 2) встановлюй проблему у формі ультиматуму

7. Транзакційний аналіз Е. Берна ґрунтується на тому, що мета мовленнєвої комунікації – це:

- а) максимально ефективна передача інформації;
- б) істинність виголошеної інформації;

- в) обман, маніпуляція свідомістю у вигляді „гри”;
- г) згладження когнітивних дисонансів між обома сторонами діалогу.

8. Як називається явище, виділене Г. П. Грайсом: „Те, що мається на увазі, відрізняється від того, що висловлене. Свідомо і демонстративно порушується (або наче порушується) який-небудь із постулатів спілкування. Співрозмовник встановлює певний смисл із факту квазіпорушення загалом і окремого постулату зокрема”?

- а) контекстні імпліфікатури;
- б) інформативні імпліфікатури;
- в) координативні імпліфікатури;
- г) комунікативні імпліфікатури.

9. Яку з наведених груп комунікативних явищ не виділяв Г. П. Грайс?

а) усі постулати витримані, або не помітно, що якийсь постулат порушено: *А* стоїть біля свого автомобіля. Між ним і перехожим *Б* відбувається такий діалог: *А*. У мене закінчився бензин. / *Б*. Тут за рогом є гараж. *Б* фактично імплікує, що гараж може бути відчинений і що в ньому може продаватися бензин;

б) постулати вступають у конфлікт і один з них порушується: *А* опрацює разом з *Б* маршрут подорожі Францією. *А* хоче відвідати їхнього спільного знайомого *В*: *А*. Де живе *В*? / *Б*. Десять на півдні Франції. Відповідь *Б* містить менше інформації, ніж хотілось би *А*. Недотримання постулату кількості зумовлено бажанням уникнути порушення постулату якості: „Не кажи того, на що у тебе немає достатньо підстав”. *Б* імплікує, що він не знає, в якому місті живе *В*;

в) мовець свідомо порушує постулат для породження імплікатури. До таких належать фрази типу *Жінка є жінка* або *Війна є війна*, оскільки на семантичному рівні вони не інформативні;

г) мовець дотримується постулатів спілкування, але ставить співрозмовника перед вибором. *А*: Можна піти сьогодні з роботи раніше? *Б*: Як хочеш. Імпліфікується неможливість вибору з позитивним результатом і відповіддю.

10. До порушення постулатів якості НЕ НАЛЕЖИТЬ мовленнєва фігура:

- а) іронія;
- б) метафора;
- в) умовчання;
- г) гіпербола.

Варіант 9

Прагматика. Основні концепції, поняття і напрями

1. Хто запропонував класичне визначення прагматики?

- а) Ч. Морріс;
- б) Ч. Пірс;
- в) Дж. Остін.

2. Що розуміють під прагматикою сьогодні?

- а) розділ семіотики, протиставлений синтаксису і семантиці, відношенню між знаками та їхніми інтерпретаторами, або користувачами;
- б) когнітивне, соціальне і культурне дослідження мови і комунікації;
- в) розуміння тексту.

3. Що таке шифтери?

- а) дейктичні слова;
- б) індекс слова;
- в) обидва варіанти правильні.

4. Від чого залежить семантика тексту?

- а) тільки від мовця (автора);
- б) не залежить не від чого;
- в) не тільки від мовця (автора), але й від його адресата.

5. Внаслідок чого зазнає змін значення тексту?

- а) реальної комунікації;
- б) сприйняття творів невербального мистецтва;
- в) намірів автора.

6. Хто сформулював принципи прагматичного підходу і значною мірою визначив подальший розвиток прагматики?

- а) Дж. Дьюї;
- б) Р. Рорті;
- в) Г. П. Грайс.

7. На які категорії поділяються постулати?

- а) час, місце, простір;
- б) кількість, якість, відношення і спосіб;
- в) спосіб, місце і якість.

Варіант 10**Сучасна лінгвістика у світлі теорії зміни наукових парадигм****1. Що перешкоджає історикам простежувати історію розвитку науки?**

- а) співіснування кількох парадигм науки;
- б) нерозрізнення допарадигмальних і постпарадигмальних парадигм розвитку науки;
- в) постійне накопичення, нарощення знань.

2. Чим відрізняються між собою різні наукові школи?

- а) неспівмірністю способів бачення світу і практикою наукового дослідження;
- б) специфікою історичних чинників;
- в) окремими частковими недоліками використаних методів.

3. Поява у певній галузі науки інновацій, нової системи приписів є передумовою:

- а) стабільної нормальної наукової діяльності;
- б) збою магістральної лінії науки, наукових революцій;
- в) усталення традиційних поглядів на відповідні наукові явища.

4. Основною причиною відсутності чіткого визначення дати засвоєння нової наукової теорії є:

- а) дискусії вчених щодо цього питання;
- б) тяглість процесу перебудови і переоцінки фактів попередньої наукової теорії;
- в) схожість нової наукової теорії та фундаментальних принципів старої, загальновизнаної.

5. Хто є автором поняття парадигми?

- а) Т. Кун;
- б) І.-І. Гадамер;
- в) О. С. Кубрякова.

6. Т. Кун розглядає наукову революцію як:

- а) простий одномоментний стрибок у системі поглядів;
- б) плавну і поступову зміну;
- в) підтвердження незрілості лінгвістики як науки.

7. Встановити відповідність:

1. І.-І. Гадамер
2. О. С. Кубрякова
3. Т. Кун

а) для лінгвіста поняття парадигми повинно дорівнювати поняттю особливого об'єднання одиниць, що існує за рахунок наявності в кожній парадигмі відповідної кількості позицій (слотів) і семантичної етикетки кожної позиції;

-
- б) у понятті парадигми можна виділити ланку вихідних припущень;
 - в) парадигма не є розпливчастою структурою, а має складну конкретну архітектуру.

8. За Д. І. Руденком, парадигма, визначувана в широкому сенсі слова, тлумачиться як:

- а) поняття дисциплінарної матриці, що складається з певних „клітин”, або ж компонентів, частин;
- б) особливе об’єднання одиниць, що існує за рахунок наявності в кожній парадигми відповідної кількості позицій (слотів) і семантичної етикетки кожної позиції;
- в) „домінуювальний дослідницький підхід до мови, пізнавальна перспектива, методологічна орієнтація, широка наукова течія (модель), навіть науковий „клімат думки”.

9. Парадигма як дисциплінарна матриця складається з:

- а) 5 компонентів;
- б) 3 компонентів;
- в) 2 клітин.

10. Загальну орієнтацію парадигми на опис мови або пояснення статичних або динамічних явищ має:

- а) настаново-передумовна частина;
- б) парадигма загалом;
- в) предметно-пізнавальна частина.

11. Важливою ознакою в концепції наукової парадигми є:

- а) наявність „великих” і „малих” наукових парадигм;
- б) тенденція до експансіонізму;
- в) тенденція до редукціонізму.

12. Виникнення нових „здвоєних” наук є виявом:

- а) функціоналізму;
- б) існування експланандуму й експланансу;
- в) експансіонізму.

13. Повна зміна лінгвістичної парадигми відбулася у:

- а) 60-і рр.;
- б) на початку ХХІ століття;
- в) 50-і рр.

14. Усіх дослідників мови об’єднує розуміння лінгвістики як:

- а) суто гуманітарної науки;
- б) як науки про знакові системи, тобто частини загальної семіотики;
- в) „науки про людину”.

15. Що є причиною появи нової метамови опису?

- а) вихід науки за межі уже освоєних територій;
- б) поява зв'язку між лінгвістикою та природними науками;
- в) відсутність часткової епістемології.

Варіант 11**Проблеми активної граматики й асоціативно-вербальної сітки****1. Класифікація граматичних описів мови залежить від:**

- а) характеру вияву мови в мовленні;
- б) способів репрезентації мови;
- в) граматичних теорій вчених-лінгвістів;
- г) методів дослідження мовних явищ.

2. Як можна трактувати мову у вузькому значенні?

- а) як сукупність звукових і графічних знаків;
- б) як систему норм і правил;
- в) як результат мовленнєвої діяльності відповідного народу;
- г) як засіб спілкування.

3. Яке Гумбольдтівське поняття буде доречно застосувати до мови, яка перебуває у готовності стати результатом?

- а) енергейя;
- б) ергон;
- в) дух народу;
- г) жодна відповідь не є правильною.

4. У межах опозиції „текст – система” при переході від тексту до системи виникають дескриптивні граматики. Зазначте їхній характер щодо носіїв мови:

- а) активні;
- б) пасивні;
- в) класифікаційні;
- г) породжувальні.

5. Встановлення певного набору правил побудови й усіх можливих перетворень (трансформацій) правильних речень відповідною мовою – це мета ... граматики.

- а) описової;
- б) дескриптивної;
- в) функціональної;
- г) породжувальної.

6. Завершіть ланцюг, обравши правильний варіант мова-система → мова-текст → ...

- а) генеративна граматики;
- б) функційна граматики;
- в) дескриптивна граматики;
- г) пасивна граматики.

7. Яке слово було використане як стимул на першому етапі експерименту під час асоціативно-граматичного опису російської мови?

- а) чёрный;
- б) бабушка;
- в) житель;
- г) товарищ.

8. Які мовні структури є одиницями асоціативної граматики?

- а) словосполучення;
- б) речення;
- в) звуки;
- г) фрази.

Варіант 12

Сучасні теорії референції

1. Процес співвідношення одиниць мовлення (іменників та іменної групи) з позамовною дійсністю називаємо:

- а) концептом;
- б) лексемою;
- в) референцією;
- г) дефініцією.

2. До якого типу референції застосовуємо означення „прозора”?

- а) нульової;
- б) означеної;
- в) об’єктивної;
- г) неозначеної.

3. Ізотопія тісно пов’язана з таким лінгвістичним поняттям:

- а) семантика;
- б) граматики;
- в) синтаксис;
- г) морфологія.

4. Чи можна про непрозоре референтне вживання сказати, істинне воно чи хибне?

- а) так;
- б) ні.

5. До якої теорії (у межах семантичної науки) належать проблеми і поняття, пов'язані із синонімією (тотожність значення), значущістю (наявністю значення) й аналітичністю (або істинністю в силу значення)?

- а) теорії референції;
- б) теорії хибності;
- в) теорії істинності;
- г) теорії значення.

6. Із якої науки прийшли у лінгвістику базові поняття теорії референції?

- а) психології;
- б) логіки;
- в) соціології;
- г) соціолінгвістики.

7. Хто увів найвідоміше протиставлення – референтних і атрибутивних вживань?

- а) К. Доннелан;
- б) О. Дюкро;
- в) Дж. Сьорл;
- г) У. Куайн.

8. До чого призведе заміна в істинному реченні *В бегемоті сім літер слова бегемот* на синонімічне *гіпопотам*?

- а) заміна референта не призведе до будь-яких змін, речення залишиться істинним;
- б) заміна імені на тотожне призведе до зміни смислу і призведе до хибності.

9. Продовжте твердження „Без знання референції актуалізованих імен неможливе розуміння ...”.

- а) речення;
- б) референта;
- в) тексту;
- г) лінгвістики.

10. Яка частина мови в українській мові бере на себе функції артикля?

- а) прийменник;
- б) займенник;

-
- в) частка;
 - г) сполучник.

Варіант 13

Прагматика. Основні концепції, поняття і напрями

1. Хто із вчених запропонував класичне визначення прагматики?

- а) У. Джеймс;
- б) Ч. Морріс;
- в) Ч. Пірс;
- г) Дж. Остін.

2. Що НЕ послугувало джерелом для виникнення і формування прагматики?

- а) вчення про актуальне членування речення В. Матезіуса;
- б) американський філософський напрям – прагматизм;
- в) теорія Г. П. Грайса (логіка мовленнєвого спілкування, або прагматична теорія значення);
- г) теорія мовленнєвих актів.

3. Які вчені запропонували назву „шифтери” на позначення індексальних мовних знаків, семантика яких безпосередньо орієнтована на мовленнєву ситуацію?

- а) Дж. Остін та Дж. Сьорл;
- б) Ч. Пірс та Ч. Морріс;
- в) К. Бругман, К. Бюлер та У. Вайнрайх;
- г) О. Єсперсен та Р. О. Якобсон.

4. Перед Вами представлені ситуації спілкування. Оберіть ту, у якій наявна комунікативна невдача.

- а) розмова по телефону. Мама запитує в сина: „Де ти?”, син відповідає: „У друга”;
- б) Ви отримали листа від знайомого, в якому написано „Першого вересня купив білети. Через тиждень приїду”;
- в) Вам має зателефонувати колега. Лунає телефонний дзвінок. Ви швидко знімаєте слухавку і відразу ж запитуєте: „Це ти?”. Відповідь на іншому кінці дроту: „Так”;
- г) дзвінок у двері. Запитуєте: „Хто там?” – і у відповідь чуєте: „Тато”.

5. У звичній ситуації учасники діалогу визнають спільну мету або напрям діалогу. За ними вони дотримуються певного спільного принципу. Як кваліфікує цей принцип Г. П. Грайс?

- а) принцип кооперації;
- б) принцип комунікації;

- в) принцип умовності;
- г) принцип релевантності.

6. Який із підпостулатів не належить до постулату, що його охоплює категорія способу?

- а) будь лаконічний (уникай непотрібного багатослів'я);
- б) уникай однозначності;
- в) уникай незрозумілих висловів;
- г) будь організований.

7. А стоїть біля свого автомобіля. Між ним і перехожим Б відбувається такий діалог: А. У мене закінчився бензин. / Б. Тут за рогом є гараж.

Поданий вище діалог яскраво ілюструє відхил від одного з установлених постулатів спілкування. Те, що мається на увазі, відрізняється від того, що висловлене. Дайте назву такому комунікативному прийому (За Г. П. Грайсом).

- а) комунікативна невдача;
- б) комунікативна імплікатура;
- в) комунікативна конфронтація;
- г) комунікативна інтенція.

8. Висловлення *Міс Х випускала послідовність звуків, що нагадували пісеньку „Home sweet Home”* замість синонімічної фрази *Міс Х співала „Home sweet Home”* є прикладом порушення постулату:

- а) якості;
- б) кількості;
- в) способу;
- г) ввічливості.

Варіант 14

Актуальні проблеми сучасної когнітивної лінгвістики

1. Охарактеризуйте сучасну лінгвістику за наявністю у ній наукових парадигм:

- а) монопарадигмна;
- б) дипарадигмна;
- в) поліпарадигмна;
- г) парадигмальна.

2. Які три компоненти беруть участь у процесі комунікації з погляду когнітивної лінгвістики?

- а) суб'єкт, текст, об'єкт;
- б) аналіз, синтез, акт комунікації;

-
- в) адресант, текст, адресат;
 - г) мотив, думка, зовнішнє мовлення.

3. Що є основним завданням когнітивної лінгвістики?

- а) опис та пояснення внутрішньої когнітивної структури і динаміки мовця-слухача;
- б) репрезентація ментальних механізмів опанування мови і принципів їх структурування, напрями взаємодії таких механізмів;
- в) сприйняття та розуміння, організація семантичної пам'яті, статус цієї пам'яті у сприйнятті і в розумінні мовлення;
- г) механізм творення реченнєвої структури, послідовність операційних дій, реалізовуваних при цьому.

4. Окресліть часові межі виникнення когнітивної лінгвістики.

- а) 70-ті роки XX ст. (у 1975 р. в назві статті американських мовознавців Дж. Лакоффа та Х. Томпсона з'явився термін когнітивна граматика);
- б) 80-ті роки XX ст. (симпозіум в Луйсбурзі, який був організований Рене Дірвеном у 1989 році);
- в) 30-ті роки XX ст. (стаття (1939) данського мовознавця Віго Бренделя);
- г) 30-ті роки XX ст. (термін „когнітивізм” уперше було використано в 1939 році в статті голландського лінгвіста Х. Поса).

5. Засіб пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів людської свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини, – це:

- а) мовна картина світу;
- б) процес пізнання;
- в) об'єктивізація;
- г) концепт.

6. Що становить основу фрейму?

- а) сценарій стереотипних ситуацій;
- б) семантичний універсум;
- в) концептуальна структура;
- г) лексичний прототип.

7. Який із зазначених концептів, що постають найближчими до „семантичних частин мови”, НЕ належить до концептуальної системи Р. Джекендоффа?

- а) концепт дії;
- б) концепт причини;
- в) концепт простору;
- г) концепт часу.

8. Кому належить гіпотеза про те, що в голові людини існує певний рівень, на якому акумулюється інформація, отримана зовні, і на якому опрацьовуються результати сприйняття зорового, слухового, тактильного, моторного тощо спільно з мовним засвоєнням цього досвіду?

- а) Р. Джекендоффу;
- б) О. Кубряковій;
- в) Ю. Панкрацові;
- г) В. Дем'янкову.

9. Від чого найбільшою мірою залежить здатність утворювати концепти?

- а) каналів сприйняття;
- б) досвіду конкретної людини;
- в) національного досвіду;
- г) мовного знання.

10. В якому столітті почалося активне наукове дослідження мозку людини?

- а) XVII ст.
- б) XVIII ст.
- в) XIX ст.
- г) XX ст.

11. Хто з мовознавців є основоположником теорії мовленнєвих актів?

- а) Ф. Буслаєв;
- б) А. Загнітко;
- в) О. Шахматов;
- г) Дж. Остін;

12. Стандартний ситуативний тип, що забезпечує когнітивне опрацювання певної ситуації – це:

- а) фрейм;
- б) концепт;
- в) універсум;
- г) судження.

Варіант 15

Структура та ієрархія текстово-дискурсивних категорій

1. Хто з дослідників використовує дискурсивний підхід і подає власну дефініцію текстової категорії як надпарадигмальної інваріантної ознаки, що відображає суттєві закономірності текстом й актуалізованих текстів?

- а) О. П. Воробйова;
- б) Н. К. Чикіна;
- в) О. О. Селіванова;
- г) Р. Фаулер.

2. Що, на думку Г. Агріколи, є головною ознакою тексту?

- а) тема;
- б) рема;
- в) інформативність;
- г) комунікативність.

3. Яку категорію тексту В. А. Кухаренко вважає головною?

- а) інформативність;
- б) концепт як головна ідея твору;
- в) комунікативність;
- г) когерентність.

4. Які текстові категорії виділяє І. Гальперін?

- а) семантичні і структурні;
- б) структурні і змістові;
- в) системні і функціональні;
- г) системні і системно-мовні.

5. Які ознаки тексту виокремлює Х. Ізенберг?

- а) інформативність, глибина, пресупозиція;
- б) зв'язність, інтеграція, інформативність;
- в) регулятивність, інформативність, структурність;
- г) лінійна послідовність речень, наявність лівобічної межі, відносна завершеність, зв'язність.

6. Хто з дослідників кваліфікував цілісність як конститутивну ознаку тексту, на відміну від не-тексту, представлену відносною закритістю тексту й забезпечену інтеграцією всіх його структурно-змістових і смислових рівнів, яку читач сприймає як єдність?

- а) О. Москальська;
- б) І. Гальперін;
- в) О. Селіванова;
- г) Н. Кожевнікова.

7. Як називається спосіб поділу тексту на пропозиції, предикатно-аргументні структури, фрейми?

- а) графічний;
- б) композиційно-змістовий;
- в) комунікативний;
- г) когнітивний.

8. Хто з дослідників пов'язує інформативність з орієнтацією тексту на адресата у плані комунікативності?

- а) Т. Дрідзе;
- б) Ю. Лотман;
- в) І. Гальперін;
- г) Р. Фаулер.

9. Яка текстова категорія має наступні підпорядковані їй категорії – актуальність, концепт тексту, підтекст?

- а) категорія цілісності;
- б) категорія дискретності;
- в) категорія інформативності;
- г) категорія зв'язності.

10. Яка зв'язність передбачає співвіднесення текстового світу з реальним світом дійсності?

- а) ономасіологічна;
- б) референційна;
- в) прагматична;
- г) семантична.

11. Яку категорію І. Гальперін представляв як граматичну, що є синтезом когезії й перерваності: перерваність здійснюється за допомогою композиційно-структурної форми когезії, яка порушує послідовність і логічну організацію повідомлення за рахунок відступів від теми, вставок, часових і просторових зсувів?

- а) категорію континууму;
- б) категорію референційності;
- в) категорію цілісності;
- г) категорію зв'язності.

12. Текстова категорія, яка представлена вбудованою до тексту програмою адресованості гіпотетичному читачеві, яка повинна сприяти оптимізації розуміння й інтерпретації тексту реальним читачем:

- а) антропоцентричність;
- б) адресантність;
- в) адресатність;
- г) референційність.

Теорія мовленнєвих актів

1. Хто є засновником теорії мовленнєвих актів?

- а) О. П. Єрмакова;
- б) Г. П. Грайс;
- в) Дж. Сьорл;
- г) Дж. Остін.

2. Які типи мовленнєвих актів виділяв Дж. Остін?

- а) локутивний та ілокутивний;
- б) локутивний, ілокутивний та перлокутивний;
- в) не виділяв жодного типу;
- г) локутивний і перлокутивний.

3. Хто з вчених запропонував класифікацію ілокутивних актів, що постає найбільш репрезентативною і певною мірою загальноприйнятною?

- а) Дж. Сьорл;
- б) Г. П. Грайс;
- в) П. Стросон;
- г) Дж. Остін.

4. Установіть відповідність:

Тип мовленнєвого акту	Характеристика
а) локутивний акт	1) мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його мети й умов реалізації;
б) ілокутивний акт	2) цілісний мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його субстанції і мовного складу;
в) перлокутивний акт	3) мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його результату і впливу на слухачів

5. Які класи дієслова розмежував Дж. Остін?

- а) репрезентативи, комісиви, експресиви, декларації, вердиктиви, екзерситиви;
- б) вердиктиви, комісиви, та експозитиви;
- в) вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабітиви, експозитиви;
- г) репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви і декларації.

6. Що є метою експресивів?

- а) встановлення відповідності між пропозиційним змістом і реальністю;
- б) фіксування відповідальності мовця за повідомлення про певний стан речей, тобто за істинність висловленого судження;
- в) вираження психологічного стану щодо стану речей, що окреслений пропозицією: подяки, привітання, вибачення і под.;
- г) досягнення, здійснення чого-небудь адресатом.

7. Який тип ілокутивних актів (за Дж.Сьорлом) не маркований певним психологічним станом?

- а) декларації;
- б) репрезентативи;
- в) директиви;
- г) комісиви.

8. Скільки кроків включає логічна процедура (висновку), опрацьована Дж. Сьорлом?

- а) п'ятнадцять;
- б) сім;
- в) десять;
- г) п'ять.

9. Хто розробив типологію комунікативних невдач на матеріалі російської мови?

- А) О. П. Єрмакова й О. А. Земська;
- Б) О. А. Земська;
- В) О. П. Єрмакова;
- Г) Н. Ю. Шведова й О. А. Земська.

10. Які поняття є ключовими в семантиці адресата?

- а) мети і конвенційності;
- б) інтенційності і конвенційності;
- в) наміру і конвенційності;
- г) наміру й інтенційності.

Варіант 17

Статус прикладної лінгвістики в системі наук

1. Встановіть відповідність між функціями прикладної лінгвістики та їх характеристиками:

Функція	Характеристика
а) комунікативна функція	1) з оптимізацією цієї функції мови (частина комунікативної) співвіднесені дослідження із соціолінгвістики (зокрема, вивчення та обґрунтування мовної політики), орфографії та орфоєпії, теорії впливу, політичної лінгвістики
б) соціальна функція	2) на оптимізацію цієї функції зорієнтовані лексикографія (зокрема комп'ютерна), дослідження з термінології і термінографії, корпусна і польова лінгвістика
в) епістимічна функція	3) оптимізація цієї функції мови прямо корелює зі студіями з комп'ютерної лінгвістики, психолінгвістики й афазіології, квантитативної лінгвістики, „лінгвістичної кримінології”

Функція	Характеристика
г) когнітивна функція	4) на оптимізацію цієї функції зорієнтовані насамперед такі наукові дисципліни: теорія перекладу, машинний переклад, теорія і практика викладання рідної і нерідної мови, теорія і практика інформаційно-пошукових систем, створення інформаційних (ширше – штучних) мов, теорія кодування

2. Як називається один із загальновизнаних напрямів штучного інтелекту і математичної лінгвістики, спрямований на вивчення проблеми комп'ютерного аналізу й синтезу природних мов?

- а) опрацювання людської мови;
- б) опрацювання природної мови;
- в) опрацювання штучної мови;
- г) опрацювання живої мови.

3. Як називається особлива методологія в комп'ютерно-прикладній лінгвістиці, спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності і захисту компанії за рахунок максимального й оптимального використання повного інструментарію охорони, управління та економії матеріальних активів компанії?

- а) управління знаннями;
- б) управління мовою;
- в) управління спілкуванням;
- г) управління ресурсами.

4. Які причини появи управління знаннями як напряму комп'ютерно-лінгвістичних студіювань?

- а) історичні, економічні, технологічні;
- б) політичні, соціальні, економічні;
- в) релігійні, економічні, політичні;
- г) соціальні, економічні, технологічні.

5. На оптимізацію якої функції мови спрямована корпусна лінгвістика?

- а) комунікативної;
- б) когнітивної;
- в) епістемічної;
- г) соціальної.

6. До якого виду корпусів належить Бірмінгемський корпус?

- а) авторський;
- б) динамічний;
- в) статичний;
- г) паралельний.

7. У якому типі інформаційно-пошукових систем описують конкретні файли, не обов'язково в текстовій формі?

- а) фактографічний;
- б) документальний;
- в) репрезентативний;
- г) ілюстративний.

8. Встановіть відповідність між проблемами корпусної лінгвістики та їх характеристиками:

Проблема	Характеристика
а) проблема розмітки	1) у великих за розміром корпусах текстів постають нові аспекти, що вимагають комп'ютерно-прикладного вирішення: пошук-запит може пропонувати сотні / тисячі результатів (контекстів вжитку), які треба диференціювати, тому що їхній перегляд є нерациональним; опрацювання систем групування віднайдених результатів з автоматичним диференціюванням на підмножини (кластеризація результатів пошуку); створення систем колокації (подання найстійкіших словосполук) зі статистичною оцінкою значущості словосполук
б) проблема репрезентативності	2) як корпус може використовувати множинність текстів інтернету (поширенням є складання запиту комп'ютера та інтерпретація результатів або за кількістю віднайдених сторінок, або за першим повернутим покликанням). Так можна вирішити обмежену кількість завдань, бо засоби розмітки використовуваних у веб-текстів не враховують і не виявляють низку суто лінгвістичних особливостей текстів (вказівка наголосу, граматичної належності тощо), не кажучи уже про семантичне верстання. Ще одним способом роботи з веб-текстом постає використання його веб-сторінок, що полягає в автоматичному витягненні значної кількості сторінок з інтернету для їхнього подальшого використання як звичного корпусу
в) проблема подання результатів	3) токенізація (поділ на орфографічні слова); лематизація (зведення словоформ до словникової форми); морфологічний аналіз
г) проблема Веб як корпусу	4) для будь-якого мовно-національного корпусу є важливим вияв лексико-граматичних феноменів, типових для всього обсягу мовних текстів, тому структура корпусу, ємність прямо залежать від мети і завдань, що адресовані до нього. Зі статистичного погляду у мові значна кількість слів є відносно рідковживаними (Закон Ципфа), для дослідження перших п'яти тисяч найчастотніших слів (попросити, збиток) необхідно мати корпус від 10 до 20 мільйонів слововживань, а для опису перших двадцяти тисяч (відчуття, крутитися) має бути корпус понад сто мільйонів слововживань

9. Проблематика якого напрямку лінгвістики у вузькому сенсі пов'язувана з моделюванням спілкування людини з ЕОМ природною або обмеженою природною мовою?

- а) комп'ютерна лінгвістика;
- б) корпусна лінгвістика;
- в) комунікативна лінгвістика;
- г) когнітивна лінгвістика.

10. Як називається сфера міждисциплінарних прикладних пошуків, де основним інструментом виступає вивчення мови і мовлення, є кількісні і статистичні методи аналізу?

- а) когнітивна лінгвістика;
- б) комунікативна лінгвістика;
- в) прескриптивна лінгвістика;
- г) квантитативна лінгвістика.

Варіант 18

Ідеографічна лінгвістика

1. Які структури є об'єктом ідеографічної лінгвістики?

- а) лексичні;
- б) мовні;
- в) мовленнєві;
- г) концептуальні.

2. Які аспекти диференціюються у лінгвістиці?

- а) змістовний і формотворчий;
- б) статичний і динамічний;
- в) мовний і мовленнєвий;
- г) усний і письмовий.

3. Результат охоплення і відображення усього обсягу реальності та ірреальності, що дає можливість говорити про семантичний континуум мови й об'єктивної реальності – це:

- а) семантичний простір;
- б) морфологічний простір;
- в) словотвірний простір;
- г) синтаксичний простір.

4. Яка одиниця аналізу є базовою в ідеографічній лінгвістиці?

- а) синтаксичне поле;
- б) словотвірне поле;
- в) морфологічне поле;
- г) семантичне поле.

5. Встановіть відповідність між основними моделями породження мовлення та їх характеристиками:

Модель породження мовлення	Характеристика
а) схоластична модель з граничною кількістю складників	1) ґрунтується на ідеї перетворення базових речень однієї структури в базові речення іншої структури (з ядерних простих розповідних речень за усталеними зразками продукуються усі інші)
б) за безпосередніми складниками	2) її основу становить передбачення, що ланцюжок слів у висловленні виникає внаслідок можливого добору елементів з необхідним смислом із множинності одиниць лексику
в) трансформаційна модель	3) речення не будується із послідовно поєднаних слів, а являє собою ієрархічну структуру, яка розвивається у внутрішньому мовленні від елементарної до неелементарної за усталеними зразками

6. Встановіть відповідність між аспектами онтології слова та їх визначеннями:

а) план вираження	1) феномен зовнішнього світу (предмети, процеси, властивості, кількість тощо)
б) денотат	2) феномен внутрішнього світу; його сукупності можуть утворювати думку
в) сигніфікат	3) відображення переживань (емоцій, оцінок), які викликає в людини її взаємодія зі світом, іншими людьми та ін.
г) конотація	4) графічна оболонка слова

7. Яка основна функція сигніфікативно орієнтованих одиниць?

- а) номінація;
- б) вираження смислу;
- в) вираження погляду на реалію;
- г) конотація.

8. Слова, яким притаманний тільки поняттєвий зміст, і самі по собі не пристосовані до денотації (за Н. Д. Арутюнвою) – це:

- а) предикатні слова;
- б) ідентифікаційні слова;
- в) диференційні слова;
- г) тематичні слова.

9. Як пов'язані поля в семантичному полі?

- а) семантично;
- б) морфологічно;
- в) синтаксично;
- г) сигніфікативно.

10. Яка група контративів містить одну пару антонімів на позначення кольору з маркувальною ознакою, „якому притаманне значне / незначне освітлення або інтенсивність забарвлення”?

- а) контративи на позначення властивостей соціального світу;
- б) прагматикон;
- в) власне-зорові;
- г) незорові.

11. Яка антонімічна пара не допускає наявності проміжного компонента?

- а) контрарна;
- б) пара на позначення властивостей „фізичного світу”;
- в) комплементарна;
- г) пара на позначення властивостей соціального світу.

Варіант 19

Породжувальна граматики

1. Яке з наведених тверджень є правильним?

- а) два основних завдання, які стоять перед лінгвістичною наукою – опис мовних фактів та їх пояснення; опис вимагає методу, а пояснення – теорії;
- б) основне завдання, яке стоїть перед лінгвістичною наукою – опис мовних фактів, який вимагає теорії;
- в) два основних завдання, які стоять перед лінгвістичною наукою – опис мовних фактів та їх пояснення; опис вимагає теорії, а пояснення – методу;
- г) основне завдання, яке стоїть перед лінгвістичною наукою – пояснення мовних фактів, яке вимагає теорії та методу.

2. На які групи поділяються сучасні теоретичні напрями?

- а) термінальні категорії і фразові категорії;
- б) основні і допоміжні;
- в) головні і побічні;
- г) формалізм і функціоналізм.

3. Які основні завдання граматичної теорії?

- а) спостереження та експеримент;
- б) спостереження і дослідження;
- в) науковий опис та пояснення;
- г) визначати (або характеризувати) множинності ланцюжків, тобто граматичних послідовностей, символів.

4. Як називається вивчення лінгвістом власної мовної поведінки?

- а) пояснювальна адекватність;
- б) пояснювальна спроможність;

- в) інтроспекція;
- г) інтерспекція.

5. Що можна вважати теорією будь-якої конкретної мови?

- а) наукові спостереження;
- б) науковий опис;
- в) наукові експерименти;
- г) наукові дослідження.

6. Встановіть відповідність:

а) метод	1) включає в себе поняттєвий апарат і відповідні способи дослідження й опису матеріалу
б) теорія	2) повинна уміщувати дані про властивості, що постають для людської мови необхідними

7. Як називаються окремі факти, які виявляються в граматиці будь-якої людської мови або у переважній більшості мов?

- а) мовні постулати;
- б) мовні універсали;
- в) мовні пропозиції;
- г) мовні розбіжності.

8. Що являє собою пояснювальна база лінгвістичної теорії?

а) вихідне положення пояснювальної бази полягає у тому, що будова мови визначається її використанням;

б) формальні моделі граматичних явищ, що спостерігаються, тобто такі чітко визначені об'єкти (одиниці і правила їхньої сполучуваності), які у певній вагомій частині своїх властивостей збігаються з природною мовою;

в) особливість людського мислення, у своїй основі вроджена (певні абстрактні принципи і схеми) і може бути об'єктом вивчення, представленим у вигляді абстрактної моделі;

г) група факторів, які, на думку прибічників тієї чи іншої теорії, визначає найважливіші риси природної мови.

9. Порівнюючи формальні граматичні моделі з фактами спостереження, дослідник повинен насамперед з'ясувати описову _____ й пояснювальну _____ цих моделей (вставте пропущене слово):

- а) спроможність;
- б) адекватність;
- в) функціональність;
- г) приналежність.

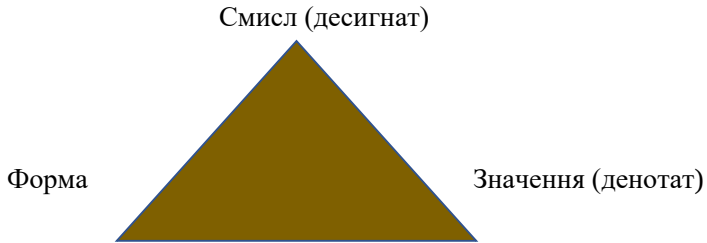
10. Системи правил, які з математичною чіткістю визначають (або характеризують) множинності ланцюжків, тобто граничних послідовностей, символів – це:

- а) породжувальна граматики
- б) асоціативна граматики;
- в) формальна граматики;
- г) ідеографічна граматики.

ПРАКТИКУМ

Спільне та відмінне в концепції трикутника Г. Фреге і К. Бюлера

Концепція трикутника Г. Фреге

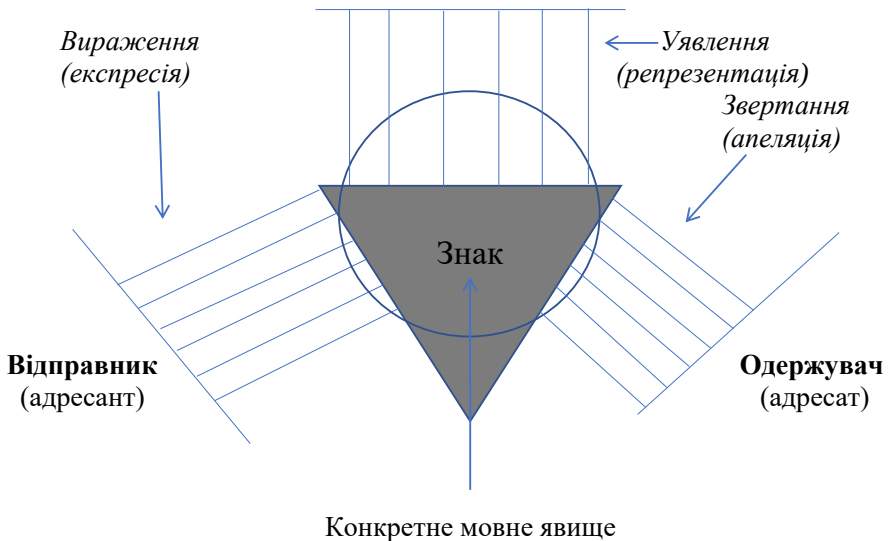

Недоліки концепції Г. Фреге: Г. Фреге не враховує, що поняття формуються в діяльності, пов'язаній, насамперед, не з об'єктами, а зі знаковими ситуаціями, і у процесі передавання інформації зміст, що передається адресату, не є тотожним змісту адресанта. Тому концепція не проектується на дійсність.

Концепція трикутника К. Бюлера

Модель мови як органона

Предмети і ситуації

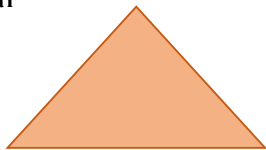

К. Бюлер: три чинники (предмети й ситуації, відправник, одержувач) покликані підняти конкретне мовне явище трьома різними способами до рангу знака.

Семіотика. Основні тенденції розвитку
Спільне і відмінне
в концепції трикутника Г. Фреге і Ю. С. Степанова
Концепція Г. Фреге

Денотат

Знак

Десигнат

Г. Фреге визначає „сєнс” як „спосіб представлення денотата (значення) в знаку”. Денотат – безліч предметів, що позначувані певним ім’ям.

Не будь-якому денотату властива пов’язаність з об’єктом позамовної реальності. Наприклад, у знаку „будинок” сєнс полягатиме в понятті „будинки”, або, інакше кажучи, у всьому класі предметів, які названо „будинками”, а значення цього знака – який-небудь конкретний будинок. Очевидно, що, бажаючи вказати на той самий конкретний будинок, можна по-різному уявляти собі будинки, і, таким чином, мати на увазі клас предметів „будинки”, що можуть бути досить різними – в одному знакові зазвичай буває багато способів уявлення того самого денотата.

Так, наприклад, власне ім’я „Іван Франко” позначає українського письменника Івана Франка, а сам цей письменник є денотатом знака „Іван Франко”. Водночас цей денотат виражає лише один бік знака. Можливе існування двох різних знаків із тим самим денотатом: „Іван Франко” і „автор драми «Украдене щастя»”.

Трикутник Г. Фреге демонструє залежність знака і від об’єктивної дійсності (денотат), і від суб’єктивних уявлень про цю дійсність (концепт). Модель Г. Фреге дає змогу зробити семіотичний аналіз комунікативної взаємодії й показати характер функціонування суб’єктів в цьому процесі.

Концепція Ю. С. Степанова

Знак, ім’я П

I Денотат, сигніфікат
(план змісту)

III Смысл, десигнат
(план вираження)

(1) слово пов'язане з (2) предметом позначення, що складає його „значення” із (3) „сміслом”, котрий складає „концент”.

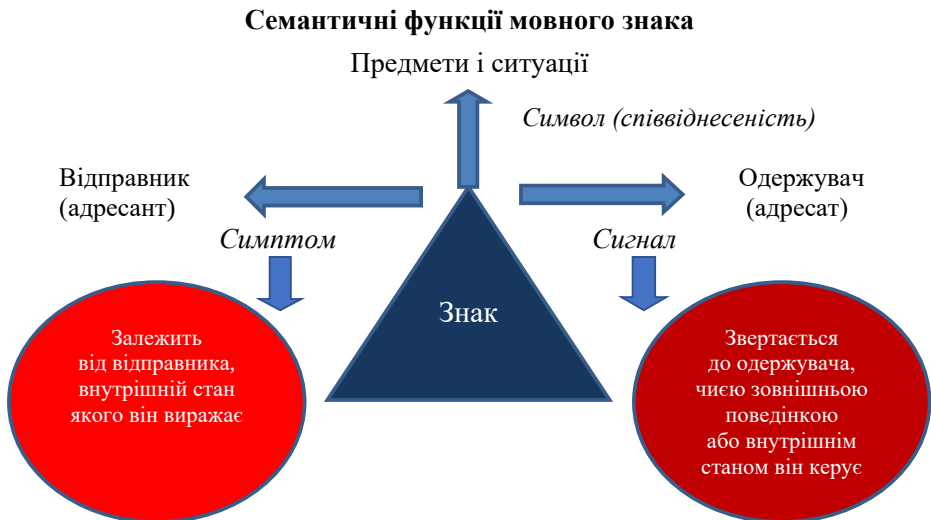
Семіотика як загальна теорія знакових систем, на думку Ю. С. Степанова, повинна розглядати трикутник Г. Фреге в будь-якому напрямі. Насамперед для цієї мети необхідно знайти загальний термін.

За допомогою терміна „мати” можна розглядати трикутник Г. Фреге в будь-якому напрямі й констатувати: від II до III – знак має поняття, або сенс, або десигнат; від III до II – поняття, або сенс, або десигнат, має (свій) знак; від II до I – знак має предмет, або денотат; від I до II – предмет має знак; від I до III – предмет має поняття, або сенс, або концепт; від III до I – поняття має предмет.

Задля стислості це узагальнення можна назвати так: „узагальнення трикутника Г. Фреге шляхом обертання” (справді, на схемі наче обертаємо трикутник із закріпленими на вершинах сутностями, залишаючи нерухомими семіотичні назви вершин (*мова–предмет–десигнат*)).

Отримавши можливість висловлюватися таким чином у загальній формі, можна говорити, що немає ніяких теоретичних перешкод для того, щоб у тій чи тій ситуації посередником став будь-який із трьох елементів: не тільки знак між *предметом і змістом*, а й *сенс між предметом і знаком і предмет між знаком і змістом*.

Отже, Ю. С. Степанов спирався на концепцію трикутника Г. Фреге, пропонуючи своє бачення усіх компонентів цього трикутника. Ю. С. Степанов показав, як можна розглядати трикутник Г. Фреге в різних напрямках. У трикутнику Г. Фреге посередником виступає лише один компонент, а в концепції Ю. С. Степанова посередником може бути будь-який компонент трикутника.

Спільне та відмінне в концепції трикутника Г. Фреге і К. Бюлера

Критерії порівняння	Концепція трикутника Г. Фреге	Концепція трикутника К. Бюлера
Мета	Показати процес смислоутворення	
	У мові	У мовленні (у функціонуванні мови)
Проекція на дійсність	Відсутній складник проекції на дійсність	Опис функціонування мовних знаків проводиться з урахуванням конкретних комунікативних взаємозв'язків. Враховано, що у процесі передавання інформації зміст, що передається адресату, не є тотожним змісту адресанта
Схема	Форма – смисл – значення	Одна людина – іншій людині – про речі
Відношення між елементами	1) відношення імені до реалії: знак позначає предмет (значення знака); 2) відношення імені до поняття: знак виражає смисл (смысл знака); 3) відношення поняття до реалії: смисл знака програмує значення	Знак набуває смислу, коли три чинники (предмети й ситуації, відправник, одержувач) піднімають конкретне мовне явище трьома різними способами до рангу знака
Функції знака	Номінація	Концепція К. Бюлера відбиває семантичні функції (складного) мовного знака. Це <i>символ</i> в силу своєї співвіднесеності з предметами і станом справ; це <i>симптом</i> (прикмета, індекс) у силу своєї залежності від відправника, внутрішній стан якого він висловлює, і сигнал в силу свого звернення до слухача, чією зовнішньою поведінкою або внутрішнім станом він керує

За К. Бюлером, знак у кожній конкретній мовленнєвій ситуації набуває іншого смислу. За Г. Фреге, знак наповнений більш-менш сталим смислом.

Ієрархія актантів і сирконстантів в інтерпретації Л. Теньєра та Ч. Філлмора

Ієрархія актантів і сирконстантів в інтерпретації Л. Теньєра

Л. Теньєр вважав, що дієслову як носієві процесуальної семантики в широкому розумінні підпорядковані актанти й сирконстанти. До валентної рамки вербати́ва належать лише актанти, що диференційовані за їх природою й виконуваними функціями.

Актанти

Визначення	Граматичне вираження
Істоти або предмети, які беруть участь у процесі в будь-якому статусі, навіть як прості статистичні, і будь-яким способом, враховуючи і найпасивніший	Іменник або його еквівалент

Різні актанти виконують різні функції щодо дієслова.

Ієрархія актантів на прикладі речення *Професор читає лекцію студентам*

Коментар: на думку Л. Теньєра, суб'єкт – такий самий актант, як і всі інші (зі структурного погляду), тільки перший лінійно.

Коментар: над об'єктом *лекція* виконується дія „її читають”.

Коментар: дія виконується на користь студентам: студенти отримують певну інформацію.

Сирконстанти

Визначення	Граматичне вираження
Обставини (часу, місця, способу) або їх еквіваленти	Прислівник (часу, місця, способу) або його еквівалент

Види сирконстантів

Існує стільки видів,
скільки існує розрядів
прислівника

Кількість сирконстантів не так регламентована, як кількість актантів. Речення може не мати жодного сирконстанта, а може містити їх у невизначеній кількості.

Сирконстанти мають тенденцію розташовуватися у певному порядку:

Сирконстанти способу дії

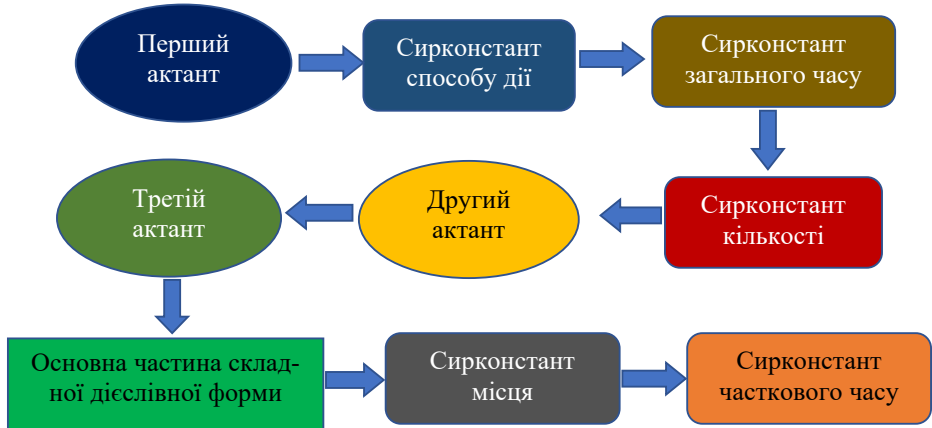
Сирконстанти загального часу

Сирконстанти кількості
(мало, багато, невелика
кількість)

Сирконстанти місця

Сирконстанти часткового часу

Схема позицій сирконстантів щодо актантів

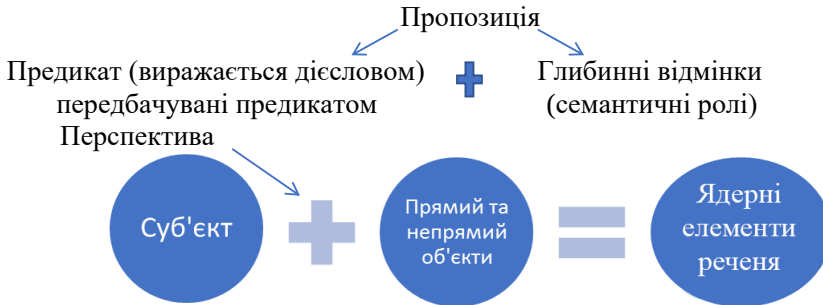
Критерії розрізнення актанта і сирконстанта

Критерій	Актант	Сирконстант
Форма	Виражений іменником, достатній сам по собі як елемент, що залежить від дієслова	Якщо він виражений іменником, має спочатку за допомогою прийменника набути ознак прислівника: <i>Дівчина біжить з м'ячем</i>
Значення	Утворює таку єдність із дієсловом, що часто без нього значення дієслова було б недостатнім (без 2-го актанта смисл речення <i>Викладач узяв олівець</i> постає не ясным)	Є елементом зовсім факультативним: речення <i>Дівчина біжить</i> самодостатнє

Аналіз речення: *Я сьогодні буду їхати містом і віддам тобі книгу біля скверу о 8 вечора.*

Я – перший актант, *містом* – сирконстант місця, *сьогодні* – сирконстант часу, *віддам* – дієслівна форма, *книгу* – другий актант, *тобі* – третій актант, *біля скверу* – сирконстант місця, *о восьмій вечора* – сирконстант часу.

Ієрархія глибинних відмінків Ч. Філлмора

Граматичні функції імен, які позначають сутності, що включені в перспективу, визначаються відповідною ієрархією глибинних відмінків.

Відмінкова рамка – один із найважливіших елементів теорії глибинних відмінків – приписує семантико-синтаксичні ролі конкретним учасникам ситуації, визначає або обмежує приписування перспективи. Відмінкова рамка передбачає, які відмінки іменників (або його еквівалентів) можуть узгоджуватися з дієсловом і які можуть бути категорії цих іменників.

Ч. Філлмор визначає такі глибинні відмінки (семантичні ролі):

Глибинний відмінок	Визначення	Приклад
Агентив	Продуцент дії	<i>Мама</i> пече тістечка
Інструменталіс	Предмет, за допомогою якого відбувається дія	Я відкриваю двері <i>ключем</i>
Датив	Істота, на користь або на шкоду якій виконується дія	Батько подарував <i>сину</i> годинник
Фактив	Істота або неістота, що виникла, припинила своє існування або змінилася	Вона народила <i>доньку</i>
Об'єктив	Істота або неістота, що бере участь у дії, але не змінює своєї якості	Батько поклав <i>книгу</i> на стіл
Локатив	Місце, де відбувається дія	Ми живемо <i>у Вінниці</i>
Темпоратив	Час, коли відбувається дія	<i>Сьогодні</i> у нас буде лекція

Американський лінгвіст Ч. Чейф поділяє **датив** на **експерієнцер** (істота, яка є суб'єктом сприйняття: *Сестра* насолоджується класичною музикою) і **бенефіціант** (істота, на користь або на шкоду якій виконується дія: Мама приготувала *братикові* кашу).

В. В. Богданов та І. П. Сусов виділяють ще такі глибинні відмінки (семантичні ролі): **елементив** (стихійна сила як джерело зміни: *Блискавка* вдарила у дерево), **перцептив** (предмет сприйняття: *Фільм* радує глядача), **аблатив** (місце, звідки починається переміщення: Поїзд відійшов *від перону*), **директив** (фінітив) (місце, що є кінцевим пунктом переміщення: Я зібрався *до Києва*), **транзитив** (місце, через яке пролягає шлях: Я йду *коридором*).

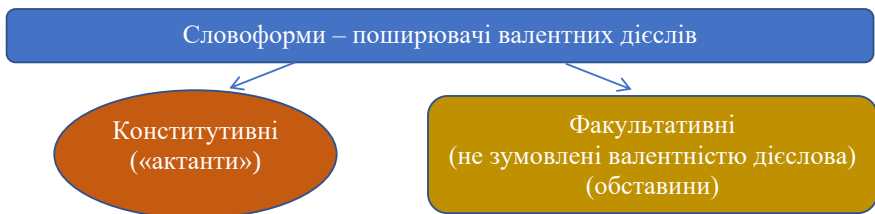
Співвідношення актантів і сирконстантів Л. Теньєра і Ч. Філлмора

Актанти і сирконстанти Л. Теньєра	Глибинні відмінки Ч. Філлмора
	Продуцент (суб'єкт) дії
<u>Перший актант</u>	<u>Агентив</u>
	Об'єкт дії
<u>Другий актант</u>	<u>Фактитив</u> – істота або неістота, яка виникла, припинила своє існування або змінилася
	Об'єктив – істота або неістота, що бере участь у дії, але не змінюється своєю якістю
	Істота, на користь або на шкоду якій виконується дія
Третій актант	Датив
	Предмет, за допомогою якого відбувається дія
Третій актант	Інструменталіс
Сирконстант способу дії	
	Час, коли відбувається дія
Сирконстант часу	Темпоратив
	Місце, де відбувається дія
Сирконстант місця	Локатив
Сирконстант кількості	

**Інтерпретація поглядів Ч. Філлмора та Л. Теньєра науковцями
Й. Ф. Андершем, І. Р. Вихованцем, С. Д. Кацнельсоном та ін.**

Інтерпретація поглядів Ч. Філлмора та Л. Теньєра Й. Ф. Андершем

Дієслова здатні визначати залежні від них словоформи.

Інтерпретація поглядів Ч. Філлмора та Л. Теньєра І. Р. Вихованцем

І. Р. Вихованець вважає, що в українській мові дієслово може керувати 6-ма іменниками (абсолютна межа).

Вчений, розвиваючи погляди Л. Теньєра, здійснює диференціацію вербативів за їхніми валентними особливостями.

Одно-валентні	Дво-валентні	Три-валентні	Чотири-валентні	П'яти-валентні	Шести-валентні
Спати	Любити	В'язати	Відбити	Нести	Везти
Я сплю	Я люблю тебе	Я в'яжу шкарпетки спицями	Хлопчик відбив у нього м'яч ногою	Мама несе букет у руках з городу до хати	Я везу друзів на машині з міста до селища по розбитій дорозі

Інтерпретація поглядів Ч. Філлмора та Л. Теньєра С. Д. Кацнельсоном

С. Д. Кацнельсон вважає, що валентність предиката вимірювана кількістю „місць”, які відкриваються ним. Їхня кількість зазвичай не більше трьох-чотирьох.

„Місце” (предикандум) при дієслові треба чітко відмежовувати від обставинної характеристики дієслівної дії.

„Місце” (предикандум)	Обставинна характеристика дієслівної дії
Передбачене дієсловом	Можлива при будь-якому дієслові, оскільки кожна дія відбувається за певних обставин місця і часу і под.

Тому валентність дослідник визначає як „властивість значення, в якому містяться „порожні місця”, або „рубрики”, які потребують заповнення, як рубрики в анкеті”.

Інтерпретація поглядів Ч. Філлмора та Л. Теньєра А. П. Загнітком

Професор А. П. Загнітко вважає, що іменникова граматична форма є носієм суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної, локативної семантики. Вірогідність сполучення іменникової граматичної форми й дієслова передбачена вербальною лексемою, наявністю відповідних семантико-синтаксичних гнізд у її структурі. Науковець виділяє семивалентні дієслова.

Мова й ідеологія: теоретичний аспект (6 ПОГЛЯДІВ РІЗНИХ УЧЕНИХ)

Людвіг Вітгенштайн, вивчаючи застосування мови у „Філософських дослідженнях” (1953), долучився до розробки теорій ідеології, навіть сам того не помічаючи. Він стверджував, що мова нагадує гру за загальними чи специфічними правилами. Використовуючи мову, ми засвоюємо правила її вжитку. Ідеології за формою теж нагадують „мовну гру”, сенс і комунікативна значущість якої визначається її фундаментальними структурами та моделями відносин між окремими компонентами. Люди засвоюють мову так само, як і пристають до певних ідеологій для того, щоби мати доступ до соціального життя. Тобто вони повинні грати за певними правилами. Так, для нациста правила його ідеології сповнені смислу. Наприклад, він вживає певні

слова (як-от „арієць”) або уникає ідеологічно небажаних (приміром, „євреї”). Інше твердження Вітгенштайна полягає в тому, що певні мовні конструкції аналогічні, хоч і не ідентичні. Для пояснення цієї тези він використовує словосполучення „сімейні подібності”, показуючи, що різні лінгвістичні одиниці мають спільні характеристики з іншими. Ця думка дала можливість визнати, що деякі ідеології мають спільний діапазон перекриття, попри різні властивості. Зокрема, ліві ідеї можуть бути притаманні лібералізму. Однак зрозуміло, що усталені в мові значення окремих слів і висловів часто просто оминають рівень осмислення й одразу потрапляють у політико-риторичну сферу. Її бурхливе становлення починається з ХІХ ст., адже на політичній арені з’являються так звані великі ідеології (соціалізм, лібералізм, комунізм, консерватизм тощо). Спочатку їхній вплив на суб’єктів або соціальні групи ще не позначений суттєвими семантичними перешкодами. Адже вважалося, що створюваний масив ідеологічних текстів здебільшого є зрозумілим для представників різних спільнот, яким вони й адресовані. У цей період мова політичної ідеології є відносно прозорою та відкритою. Ідеться про термінологію, котра встигла стати класичною, приміром, про слова-ідеологеми, що усталилися в політичній мові ХІХ ст.: „клас”, „буржуазія”, „пролетаріат”, „відчуження” тощо. Подібна прозорість в ідеологічному просторі спочатку була пов’язана з можливістю розуміти згадану лексику, орієнтуючись на свою протилежність – Іншого.

Згідно з позицією **Михайла Бахтіна**, автора „теорії діалогу”, *той, хто говорить, очікує на відповідь, тобто передбачає реакцію розуміння*. Знак виступає активним компонентом мови / тексту, а його значення невпинно модифікуються під впливом непостійних умов. Оскільки соціальні цінності та їхні конотації змінюються, то лінгвістичне поле стає гетерогенним утвором із безліччю конфліктів інтересів. Виникає мовне середовище, яке в пору назвати полем ідеологічної боротьби, де знаки є посередниками ідеологій. „Кожне велике і творче словесне ціле – це дуже складна і багатопланова система відносин. При творчому ставленні до мови безголосих, нічиїх слів немає. У кожному слові – голоси іноді нескінченно далекі, безіменні, майже безособові (голоси лексичних відтінків, стилів тощо), майже невловимі, і голоси, які звучать близько й одночасно. Всяке висловлювання має свого адресата...”. Але крім того адресата (другого), автор висловлювання з більшим чи меншим усвідомленням передбачає вищого наадресата (третього), абсолютне розуміння якого передбачається або у метафізичній даліні, або у далекому історичному часі. На думку Бахтіна, ідеологічні знаки були не просто порожніми формами, які послужливо (хибно чи правдиво) забезпечують унітарність уявлень про реальність. Найімовірніше, виникало прагнення зробити проблемним поняття референції, розглядаючи знак як середовище боротьби в семантичній амбівалентності, що врешті може сягати соціального антагонізму класових інтересів. Інакше кажучи, будь-яка знакова єдність

була умовною та скороминучою й залежала від домінування сил, які вступають у взаємодію.

Праця „Марксизм і філософія мови” (1929) **Валентіна Волошинова**, творця першої семіотичної теорії ідеології, представляє тезу, що *слово є переважно ідеологічним феноменом*. Ідеологію потрібно розуміти не стільки як психологічний, а як передовсім лінгвістичний феномен. Дійсність ідеологічних феноменів зводиться до соціальних знаків. „Все ідеологічне має значення: воно репрезентує, зображує, заміщує те, що перебуває поза ним, тобто є знаком. Де немає знака – там нема ідеології”. Волошинов зберігає марксистський принцип: ідеологія є надбудовою над економічним базисом. Слово може нести будь-яку ідеологічну функцію: наукову, естетичну, моральну, релігійну. У слові реалізовані незчисленні ідеологічні струмені соціального спілкування. Волошинов розрізняє *поведінкову ідеологію та створені системи ідей*. Перша охоплює проблеми всієї сукупності життєвих переживань. А теоретично утворені ідеології (мистецтво, наука, етика тощо) фіксуються на фундаментальному рівні існування, хоча відносини між ними діалектичні. Формальні ідеологічні системи мають здобути підтримку від життєвої ідеології, або ризикують геть зникнути. Говорячи про життєву ідеологію, важливо сказати, що в ній можна розрізнити кілька рівнів. Наприклад, *низький шар* ідеологічної свідомості складається з невиразних переживань, думок і несподіваних слів. Але *верхні її рівні* вже суттєво пов’язані з ідеологічними системами. Вони мобільніші та чутливіші, ніж усталені ідеології, що дає їм змогу сповнюватися творчими енергіями, завдяки чому можна наново компонувати соціальний порядок. Якщо ідеологію неможливо відділити від знака, то знак теж неможливо ізолювати від конкретних форм соціального спілкування, що пов’язані з матеріальною основою суспільного життя. У процесі створення, як бажав того Волошинов, „чистої науки” про ідеологію стало зрозуміло, що вживання деяких слів і висловів поволі призводить до втрати їхніх реальних значень і не відповідає дійсності.

Ідеологеми репрезентуються не тільки в базових дискурсах (ідеологічному, політичному, інформаційно-масовому, публіцистичному), а й у рекламному, спортивному, освітньому, науковому, релігійному, розважальному, побутовому та ін. Це можуть бути такі ідеологеми – за характером інформації: поняття (гімн, демократія), фрейми (олімпіада, спорт, з’їзд), гештальти (рівність), архетипи (Ленін, Сталін); відповідно до застосування: загальнозживані (народ, свобода), обмеженого вжитку (солдати-визволителі / окупанти); за аксіологічним модусом: позитивні (батьківщина, прапор), негативні (терор, фашизм), змішані (патріотизм, президент, воля); відповідно до актуальності / неактуальності: історицистські (радянський народ, соціалістичне змагання, КПРС), неоідеологеми (фінансова криза, національна ідея, толерантність), наново актуалізовані (губернатор, староста), універсальні (прапор, гімн).

Французький літературний критик і теоретик **Ролан Барт** завданням бачив розкриття взаємозв'язку між мовою та соціальним світом. На його думку, в мові закодована ідеологія (система вартостей), за допомогою якої відтворюється структура світу. Хто б не був носієм мови, він не може звільнитися від слів, зворотів, дискурсів, тобто ідеології. Його теза про „смерть автора” мала на меті показати *відсутність упривілейованої позиції, де ідеології не матимуть впливу*. Розрізняючи у творі „S / Z” тексти писабельні й читабельні, Барт убачає в останніх свого роду банальність, порівняно з якою письмо завжди наповнене суб'єктивністю – соціально-ідеологічними цінностями. Функція ідеології полягає в тому, щоб імпліцитно закладати в людську свідомість певні мотиви поведінки. **Міф** як комунікативна система чи сугестивне повідомлення є специфічним способом позначення й оперує невиразними образами (карикатури, пародії, символи), примушуючи обирати з невизначеного різноманіття. Міфом може стати все, що покривається дискурсом. Утім, це не тільки, сказати б, письмовий дискурс, а й фото, кіно, репортаж, спорт, видовище, реклама – все, що може розглядатися як мовлення. Тобто міф здатен будь-який матеріал наділити значенням. Він має ціннісну, а не істинну природу. Міфічне слово – водночас навіювання й констатація, що звернені до нас. У міфі смисл ніколи не буває в „нульовому ступені”. Міф здатен швидко заповнити мовну основу, наповнюючи її цінностями. Так, буржуазна ідеологія розчиняється в різних формах соціокультурного буття: преса, кіно, театр, література. Вона проходить у проміжні класові форми чи залучає людей уявного статусу.

Цікаво, що використання слів може змінювати всю почуттєву гаму адресата й спричиняти в ньому певні реакції. Саме про це пише в праці „Відсутня структура” (1968) італійський лінгвіст і семіотик **Умберто Еко**. „Термін „ідеологія” допускає різноманітні декодування. Існує ідеологія, яка є фальшивою свідомістю і маскує справжні зв'язки між речами. Існує так само ідеологія, яка є певною позицією (філософською, політичною, естетичною) щодо дійсності. Тут, однак, ми маємо намір надати термінові „ідеологія”, який разом з терміном „риторика” утворює одну пару, ще інше, набагато ширше значення. Під ідеологією ми розуміємо сукупність знання адресата і групи, до якої адресат належить, а також його систему психологічних сподівань, позицію його мислення, набутий ним досвід, його моральні принципи...”. Отже, коди утворюють системи сподівань у світі знаків, а ідеології – системи сподівань у світі значень. Знаки здатні перегруповуватися, видозмінюватися й виражатися в нових кодах та ідеологіях.

Про два рівні мови – граматику, що піддається декодуванню, й риторику, яку можна відчитати, але не декодувати, – говорить американський літературознавець бельгійського походження **Поль де Ман** у праці „Опірність теорії” (1986). *На мову дуже складно покладатися, бо вона містить чимало риторичних формул, які ускладнюють передачу істини*. Сповнені риторич-

них фігур літературні твори чи то літературознавчі концепції несуть владний зміст. Звісно, уважне прочитання тексту дає змогу побачити бодай частину ідеологічного змісту. Утім, де Ман убачає в категорії естетичного ідеологічний вимір, який протиставляється пізнавальному чи феноменальному. „Те, що ми називаємо ідеологією – плутанина лінгвістичної та природної дійсності, посилянь та феноменалізму. З цього випливає, що більше, ніж будь-яка інша форма наведення довідок, включно з економією, лінгвістика літературності є потужним і необхідним знаряддям у викритті ідеологічних аберацій, а також визначальним фактором при обліку явищ. Ті, що до-рікають теорії літератури за те, що вона забуває про соціальну та історичну (тобто ідеологічну) дійсність, демонструють страх власної ідеологічної містифікації, страх, який виявляється за допомогою того знаряддя, яке вони намагаються дискредитувати. Одне слово, це убогі читачі «Німецької ідеології» Маркса». **Опірність теорії** – це спротив заангажованій риторичності мови, котра викликає естетичну принадність і стоїть на передньому плані літератури. Подібна позиція дещо підважується тим, що по смерті де Мана було знайдено кілька сотень його статей часів Другої світової війни в бельгійській колабораціоністській пресі, які прямо чи опосередковано мають антисемітський характер. Цей випадок нагадує „Гайдеггера” часів його „загравання” з нацизмом. Та повернімося до теорії Волошинова про „ідеологічні знаки”.

Отже, ми змогли переконатися, що мови, котрими ми послуговуємося, забезпечують нас готовими категоріями, які ми звикли вважати здоровим глуздом. Таким чином, вони підсвідомо постачають нам ідеологію, позаяк будь-хто може подумати, що інформація, передана мовою про реальний світ, достеменна й доконечна. У різних мовах ідеологічний зміст може різнитися. Отже, ідеологія впливає на вербальну та невербальну поведінку людини, ґрунтуючись на ілюзії чи використовуючи метафору як спеціальний код.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ

ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

Теорія мовленнєвих актів

26 березня 1911,
Ланкастер – 8 лютого
1960, Оксфорд

Джон Ленгшо Остін

англійський філософ, засновник теорії мовленнєвих актів, який основні ідеї нової теорії виклав у своїх лекціях (Гарвардський університет (1955 р.)). Розглянув поняття мовленнєвого акту і диференціював три його сутності:

Локуцію

Ілокуцію

Перлокуцію

Основну увагу Дж. Остін та його послідовники приділили ілокутивному акту.

Підґрунтям класифікації мовленнєвих актів стало поняття мети.

Теорія мовленнєвих актів була вирішальною при переході від семантичного значення до прагматичного. Дж. Остін, розглядаючи поняття перформативності, узагальнює його до поняття прагматичної рамки. Теорія мовленнєвих актів стала одним із джерел сучасної прагматики.

Мовленнєвий акт — мінімальна одиниця мовленнєвого змісту. Мовленнєвим актом називається творення конкретного речення в умовах реальної мовленнєвої комунікації. Це поняття мовленнєвого акту збігається із сучасним тлумаченням висловлення.

Локутивним постає сам акт мовлення (проголошення). Локутивний акт реалізується:

- 1) як фонетичний акт (вимова окремих звуків);
- 2) як фатичний акт (вимова окремих слів, що сприймаються як певні звукосполучення, котрі належать до певного словника і певної граматики);
- 3) ретичний акт (вимова мовних знаків, відповідних слів із властивим для них значенням і референцією).

Локутивний акт супроводжується ілокутивним. Для нього притаманні намір, мета і конвенційність. Ілокутивний акт реалізується під час говоріння і протиставлений самому говорінню, що зумовлює його ядерність як об'єкта дослідження. Локуції можуть використовуватися в різних функціях. Дж. Остін кваліфікував їх як функції мови і витлумачував у розрізі ілокутивної сили, що є найважливішою характеристикою мовленнєвого акту.

Локутивний та ілокутивний акти можуть мати службову функцію за умови реалізації говорінням цілеспрямованого впливу на думки і почуття слухача. Цей аспект мовленнєвого акту Дж. Остін назвав перлокуцією, або перлокутивним актом.

Залежно від напрямку аналізу можна окреслити три типи мовленнєвих актів:

Цілісний мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його субстанції і мовного складу, – це локутивний акт.

Ілокутивний акт – це мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його мети й умов реалізації.

Перлокутивним постає мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його результату і впливу на слухачів.

Дж. Остін проаналізував три різновиди результатів, які зумовлюються ілокутивним актом:

1) здійснення ілокутивного акту передбачає забезпечення засвоєння (необхідно зрозуміти значення локуції й ілокутивну силу);

2) ілокутивний акт впливає особливим конвенційним способом, пор.: результатом висловлення *Я називаю цей парк „Ювілейний”* є своєрідне хрещення і неможливість назвати цей парк по-іншому;

3) багато ілокутивних актів зумовлюють певну реакцію – відповідь або практичний наслідок.

Дж. Сьорл експлікував поняття ілокутивного акту шляхом застосування понять „правило”, „судження” і „значення”. Учений зарахував витворення ілокутивного акту до форм поведінки, регульованих правилами. Водночас він диференціював регулятивні і конститутивні правила.

Мовна семантика повинна розглядатися як ряд систем конститутивних правил, а мовленнєві акти відбуваються згідно з цими правилами.

Загальнотеоретична класифікація ілокутивних актів

Перша класифікація мовленнєвих актів була запропонована Дж.Остіном

У класифікації Дж.Остіна не завжди чіткими постають межі між класами.

Вердиктиви - офіційні або неофіційні повідомлення оцінного судження

Екзерситиви – прийняття ухвали або ведення пропаганди

Комісиви – спонування до певної поведінки, реакції

Бехабітиви – реакція на поведінку: образа, виачення та ін.

Експозитиви – пояснення, мотивація, статус

Основи класифікації Дж. Сьорла становлять 12 критеріїв.

Непрямі мовленнєві акти: диференційні ознаки і статус.

У мовленні використовуються так звані непрямі мовленнєві акти, де немає відповідної ілокутивної сили спеціальних мовних маркерів. Окремі з таких висловлень конвенційні, тобто регулярно вживаються для вираження певної ілокутивної сили, попри те, що містять мовні маркери, характерні для інших типів ілокуцій. Так, питання *Пробачте, у вас немає годинника?* регулярно використовується як прохання повідомити, котра година. Питання *Не могли б ви передати мені сіль?* постає насправді проханням передати сіль, а не питанням про фізичні можливості співрозмовника. Висловлення *Я хочу привітати тебе з Днем народження*, швидше, постає привітанням, а не повідомленням про власні бажання.

Дж. Сьорл висунув гіпотезу, що незалежно від того, конвенційними є непрямі мовленнєві акти чи ні, основу їхнього розуміння складають ті самі механізми. Використовуючи непрямі мовленнєві акти, мовець розраховує на мовні й позамовні знання співрозмовника. Під останніми розуміють принципи спілкування (зокрема, постулати Г. П. Грайса), і різні енциклопедичні знання про реальний світ. З цією метою Дж. Сьорл опрацьовує логічну процедуру, що складається з 10 кроків, пройшовши через які, адресат зуміє правильно інтерпретувати питання як прохання, тобто розпізнає, що перед ним непрямий мовленнєвий акт. Природно, якщо відповідний непрямий мовленнєвий акт стає конвенційним, адресат не повинен щоразу реалізовувати цю процедуру, а може просто перейти до її результату. Отже, в разі конвенційності (стандартності такого вжитку) результат процедури інтерпретації мовленнєвого акту потрібно розглядати і як його ілокутивну силу. Тому Х, звертаючись до Y, вимовляє: *“Не могли б ви передати мені сіль?”*

До найчастотніших причин використання непрямих мовленнєвих актів належить *ввічливість*. У багатьох мовах наявні різні способи уникнення прямих прохань, що вважаються неввічливими. Прямі прохання замінюються, наприклад, на питання про можливості або бажання здійснити певну дію. Здебільшого такі заміни є *конвенційними*, що дає можливість стверджувати про наявність представницького класу конвенційних ввічливих непрямих мовленнєвих актів.

Особливості комунікативних невдач.

Комунікативною невдачею називається такий мовленнєвий акт, коли наміри мовця (ілокутивна сила) були неадекватно сприйняті адресатом, що зумовило його непрогнозовану реакцію. Щоправда, інколи адресат тільки робить вигляд про нерозуміння намірів мовця і свідомо реагує неадекватно.

На сьогодні актуальним є створення відповідної класифікації комунікативних невдач. Її основу складає *типологія зумовлюваних причин О. П. Єрмакової й О. А. Земської, з-поміж яких дослідники виділяють три класи:*

- 1) зумовлювані будовою слова
- 2) зумовлювані різницею мовців у тому чи іншому вимірі;
- 3) зумовлювані прагматичними чинниками.

В діалозі зазвичай діє не одна причина, а їхній комплекс.

У природному непідготовленому мовленні співрозмовники майже ніколи не сповідають прагматичних постулатів, сформульованих *Г. П. Грайсом*. Комунікативні невдачі постають результатом взаємодії складного комплексу людських чинників з явищами мови. Важливим є те, що наявність комунікативних невдач, хоча й заважає спілкуванню, вельми рідко зумовлює повне непорозуміння. Здебільшого воно нівелюється під час бесіди. Загалом теорія комунікативних невдач виходить за межі теорії мовленнєвих актів і належить до прагматики загалом.

Закономірності і напрями розвитку теорії мовленнєвих актів

Один із найважливіших методологічних наслідків теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що множинність способів використання мови (правда, в межах комунікативної функції) не є безмежною.

Можливість обчислення ілюктивних сил, а також мовних способів їхнього вираження дозволяє створити певну надбудову над класичною семантикою речення. Кількість різних дій, обчислених у межах теорії мовленнєвих актів, постає не надто великою.

Так, Дж.Сьорл
виділив 3-поміж них
такі основні типи:

1) ми повідомляємо іншим,
який стан речей;

2) ми намагаємося
примусити реалізувати щось
інше;

3) ми беремо на себе
обов'язок здійснити щось;

4) ми виражаємо свої
почуття і відношення;

5) ми за допомогою
висловлень вносимо зміни
до навколишнього світу.

Запропонований Дж.Сьорлом механізм встановлення в межах дослідження непрямих мовленнєвих актів виявився зручним інструментом аналізу когнітивної діяльності загалом. Визначення ілюктивної сили висловлення є частковим випадком висновку, що використовує адресат для отримання вичерпної інформації про наміри мовця. На цьому ґрунті постала теорія особливої семантики адресата (в широкому розумінні — теорія когнітивної діяльності слухача).

Теорія мовленнєвих актів стала одним із джерел і відповідно частиною прагматики. Теорія мовленнєвих актів відіграла важливу роль у розвитку інших лінгвістичних дисциплін: лінгвістики тексту, соціолінгвістики, теорії аргументації і в дослідженнях у сфері штучного інтелекту.

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ

Сучасні теорії референції

Референція (від англ. *reference* – покликання, співвідношення) – процес співвідношення одиниць мовлення (іменників та іменної групи) з позамовною дійсністю, а також результат такого співвідношення.

Логіко-філософські дослідження Дж. С. Мілля, Б. Рассел, Г. Фреге, Р. Карнап; С. Кріпке, У. Куайн, Дж. Сьорл, 70–90-і роки – студії Н. Д. Арутюнової, О. В. Падучевої, Т. В. Булигіної, А. Д. Шмєльова

Референція – відношення актуалізованих іменних висловів до реального або уявного світу

Референт – об’єкт, на який вказує цей вислів

Завдяки відношенням вказівки, позначення та номінації, які є опертям референції, забезпечується зв’язок між мовою й іншими реаліями

Відношення імені до реалії фігурує у трьохвимірній структурі відомого „семантичного трикутника”

Типи референції (денотативний статус – О. Падучева)

Означена референція – об’єкт, на який вказує іменний вислів, постає не тільки відомим, хоча б одному з учасників комунікації, але й одиничним

„Тигр – тварина класу ссавців”

- типовий представник класу з характерними для цього класу таксонімічними ознаками типу /хижий/, /котячий/, /їсть м’ясо/

„Тигр з ’їв молодого сайгака”

- конкретний тигр, який з’їв молодого сайгака;
- референція прозора, оскільки в екстенсiонал і поняття „тигри” можна виділити з переконанням певного конкретного тигра, існування якого і забезпечує істинність твердження

Одиничність референта визначається відповідними дескрипторами, зокрема вказівними займенниками однини, означеним артиклем, а в мовах без артикля – порядком слів

Неозначена референція („непрозора” – Куайн), коли наявна непрозора предметна співвіднесеність

„Астронавти сіли на Марсі”

- таксономічне значення не виступає насправді ідентифікаційним: від того, що „астронавти” належать до класу „люди”, „Марс” – до класу „планети Сонячної системи”, не можна встановити, про яких людей говориться;
- висловлення прийнятне тією мірою, якою воно корелює – незалежно від онтологічного критерію – з нормами семантичної зв’язності (ізотопії);
- про непрозоре референтне вживання не можна сказати, істинне воно чи неістинне: воно невизначене

Нульова референція

- коли референтний вислів взагалі позбавлений співвідносності з об’єктивним світом, оскільки не можна в такому разі виконувати референцію до того, чого не існує;
- коли йдеться про кентаврів, відьом, мавок та інші неіснуючі об’єкти

У. Куайн: семантика	
слабка (теорія значення) проблеми і поняття, пов'язані із синонімією (тотожністю значення), значущістю (наявністю значення) й аналітичністю (або істинністю в силу значення)	сильна (теорія референції) найменування, істинність висловлення, денотация, екстенціонал
Актуальні проблеми лінгвістичної теорії референції - дослідження семантики так званих референційних слів (актуалізаторів), насамперед, займенників й артиклів; - розгляд відповідних типів кванторних значень (всезагальність, існування тощо) й означеність / неозначеність	
Трикутник Огдена–Річардса (символ, думка, референт) зображує знакову ситуацію, репрезентована спроба розчепити план змісту мови на два складники: поняттєвий (думка, смисл, поняття та ін.) і предметний (денотат, референт і под.) Знання референції конкретних імен подібно до знання їхнього смислу забезпечує розуміння конкретного тексту Ім'я має смисл уже в мові, а референт (об'єкт у позамовній дійсності, позначений певним іменем) ім'я набуває тільки в межах мовлення	
К. Доннелан	
Референтні вживання	Атрибутивні вживання
для визначення дескрипцій у позиції підмета, тобто імен, екстенціонал яких складається тільки з одного об'єкта: <i>автор „Заповіту”, перший президент України, третій президент США</i>	
<i>Автор „Заповіту” – геніальний письменник</i> <i>автор „Заповіту”</i> (ім'я) великий український письменник Тарас Шевченко (референт, може бути названий різними способами) використовує ім'я референтно й уміщує твердження про конкретну особу, що виділено за допомогою певної дескрипції	<i>Написати „Заповіт” міг тільки геніальний письменник</i> з однієї властивості „бути автором „Заповіту” впливає інша властивість „бути геніальним письменником” використовує ім'я атрибутивно й уміщує твердження про зв'язок властивостей
Значення конкретності	Значення неконкретності
<i>Банк шукає особу на прізвище Сидоренко, що втік у невідому напрямі</i> можлива заміна імені на інше, що позначає той самий референт	<i>Банк шукає касира – наявна омонімія</i> можливе питання <i>Якого? Старого чи нового?</i> йдеться про вакантну посаду
Прозорі вживання – використання іменних груп, що допускають заміну на імена з тотожним референтом	Непрозорі вживання – використання іменних груп і непрозорих контекстів, якщо заміна на імена з тотожним референтом неможлива: <i>модальні контексти, контексти знання або думки</i>

	<i>Цар Едіп хотів одружитися з Іокастою</i> (заміна на <i>мати Едіна</i> зумовлює викривлення смислу і перетворює істинне висловлення на хибне: <i>Едіп хотів одружитися зі своєю мамою</i>; Едіп хотів одружитися з Іокастою, не знаючи, що вона його мати, тому використання відповідного імені є недоцільним Неможлива заміна імен і в контексті предикатів знання у фразі <i>Петро знає, що Париж – столиця Франції</i>. Так, заміна назви <i>Париж</i> на <i>столиця Франції</i> зумовлює постання висловлення, що є ненормативним: <i>Петро знає, що столиця Франції – столиця Франції</i>.
Автонімне використання – наявна референція імені щодо самого себе: <i>Баглаї назвали дитину Васильком</i>: • власне ім'я не може бути заміненим ні на яку іншу дескрипцію, оскільки остання також впливає на смисл й істинність висловлення; • не допускає навіть заміни слова на його синонім	
Класифікація типів референції іменних груп (за О. Падучевою)	
субстанційні (іменна група вводить позамовні об'єкти); можуть використовуватися: • референтно (об'єкт постає як індивід); за ознакою означеності щодо мовця й адресата охоплюють три групи імен: ► означені; ► слабко означені; ► неозначені • нереферентно (не позначають об'єкт); поділяються на: ► екзистенційні (пор. їхні різновиди: дистрибутивні, неконкретні і загальноекзистенційні); ► універсальні; ► атрибутивні; ► родові	предикатні (іменна група не співвідноситься ні з якими об'єктами) автонімні (іменна група позначає саму себе) використання
Завдання лінгвістики – опис мовних засобів, що допомагають визначити тип референції, – маркерів референції, такі класи, як лексичні – спеціальні слова як актуалізатори іменних груп (займенники й артиклі, в УМ – займенники типу <i>той</i>.	
У висловленні <i>Микола хоче одружитися з литовкою</i> наявна омонімія конкретного і неконкретного вживання. Фраза <i>Микола хоче одружитися з якою-небудь литовкою</i> означає відсутність конкретного референта і бажання знайти будь-яку жінку, якій притаманна саме ця властивість („бути литовкою”)	
Займенники й артиклі – мовні засоби, що встановлюють зв'язок між мовою й об'єктивною дійсністю.	

Мовленнєвий акт, його типи і структура. Теорія мовленнєвих актів

Оснoву теорії Дж. Остіна складає поняття **мовленнєвого акту** – міні-мальної одиниці мовленнєвого змісту. Мовленнєвим актом називається **творення конкретного речення в умовах реальної мовленнєвої комунікації** = висловлення.

Дж. Остін практично не розглядав цілісний мовленнєвий акт, оскільки аналізував окремо три різні типи актів: *локутивний, ілокутивний і перлокутивний*.

Локутивним постає сам акт мовлення (проголошення), а **ілокутивний** акт можна інтерпретувати у трьох різних іпостасях.

Локутивний акт супроводжується **ілокутивним**. Для нього притаманні намір, мета і конвенційність. Ілокутивний акт реалізується під час говоріння і протиставлений самому говорінню, що зумовлює його ядерність як об'єкта дослідження.

Локутивний та ілокутивний акти можуть мати службову функцію за умови реалізації говорінням цілеспрямованого впливу на думки і почуття слухача. Цей аспект мовленнєвого акту Дж. Остін назвав **перлокуцією**, або **перлокутивним актом**.

Фраза *Він сказав, що...* ілюструє локутивний акт, фраза *Він доводив, що...* – ілокутивний, а фраза *Він переконав мене, що...* – перлокутивний.

Локутивний акт – цілісний мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його субстанції і мовного складу.

Ілокутивний акт – це мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його мети й умов реалізації.

Перлокутивний акт – мовленнєвий акт, що розглядається з погляду його результату і впливу на слухачів.

Класифікації ілокутивних актів

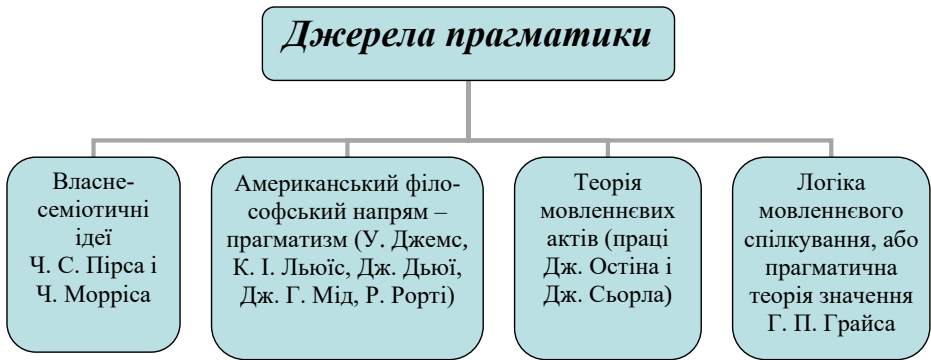
Дж. Остін: класифікація ґрунтується на наявності / відсутності того або іншого перформативного дієслова. Суть: спочатку виділяються усі перформативні дієслова з подальшою їх диференціацією на класи	Дж. Сьорл: основу класифікації утворюють 12 критеріїв, з-поміж яких три основних : • <i>ілокутивна мета</i> (ілокутивна мета прохань і наказів збігається: вони є спробою спонукати співрозмовника щось вчинити, їхні ілокутивні сили не збігаються); • <i>приспосовання слів до світу і навпаки</i> (прилаштування слова до реальності відбувається у твердженнях, описах, пристосування реальності до слів відбувається у вимогах, наказах); • <i>виражений психологічний стан</i> типу наміру, бажання, переконання виявляється умовою щирості мовленнєвого акту

Класифікації ілокутивних актів	
Вердиктиви – це офіційні або неофіційні повідомлення очевидного і прихованого судження про оцінку або факт. До них належать судові акти, що можуть бути обґрунтовані або необґрунтовані, справедливі або несправедливі. В англійській мові вердиктиви реалізуються дієсловами типу <i>acquit</i> „виправдати, визнати невинним”, <i>convict</i> „осуджувати, визнавати винним”, <i>characterize</i> „характеризувати”, <i>value</i> „здійснювати оцінку” та ін. Вердиктиви репрезентують реалізацію оцінного судження	Мета репрезентативів полягає у фіксуванні відповідальності мовця за повідомлення про певний стан речей, тобто за істинність висловленого судження. Репрезентативи оцінюються за шкалою: „істина” – „неістина”. Їм притаманне пристосування слів до реальності, а висловлене ними психологічне судження – переконання
Екзерситиви означають прийняття ухвали або ведення пропаганди на користь або на шкоду когось або чогось. За допомогою екзерситивів здійснюється влада, права або вплив: призначення на посаду, голосування, наказ, порада тощо, пор. англійські дієслова: <i>appoint</i> „призначати”, <i>command</i> „наказувати”, <i>name</i> „називати”, <i>resign</i> „подавати у відставку”, <i>plead</i> „упрошувати”, <i>proclaim</i> „оголошувати” та ін. Екзерситиви – це вияв впливу або реалізація влади	Завданням директивів є досягнення, здійснення чого-небудь адресатом. Їм властиве пристосування реальності до слів, а виражений психологічний стан – бажання. Особливістю їхнього пропозиційного змісту є те, що адресат у майбутньому реалізує певну дію, пор.: питання, накази, прохання
Особливістю комісивів є спонукання мовця до певної поведінки. Типовими виявами цього класу постають обіцянки та інші обов’язки, зокрема заяви про наміри і різне вираження підтримки, пор. англійські дієслова типу <i>consent</i> „погоджуватися”, <i>guarantee</i> „гарантувати”, <i>promise</i> „обіцяти”, <i>vow</i> „клястися, присягатися” та ін. Комісиви – це ухвала обов’язків про наміри	Клас комісивів за змістом (не зовсім адекватно за обсягом) повторює відповідний остінівський. Їхня мета полягає в покладенні на мовця зобов’язання здійснити якусь дію або ж дотримуватися певної лінії поведінки. Комісивам властиве пристосування реальності до слів, а виражений психологічний стан – намір: обіцянки та ін.
Бехабітиви – це реакція на поведінку інших людей і події. Бехабітиви є змішаною групою, що пов’язана із суспільною поведінкою і взаємовід-	Метою експресивів є вираження психологічного стану щодо стану речей, що окреслений пропозицією: подяки, привітання, вибачення і под. Їм не властиве пристосування

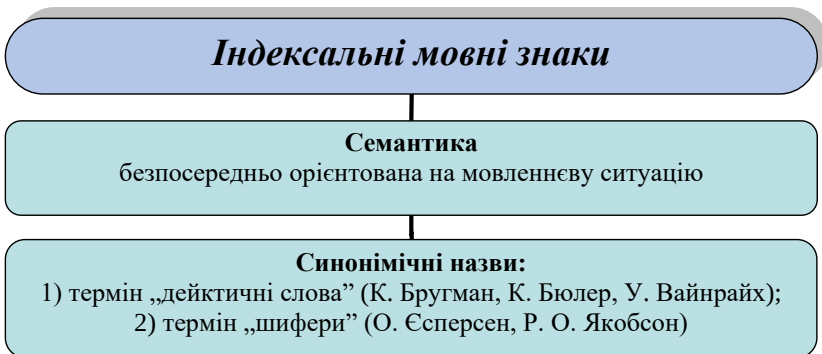
Класифікації ілокутивних актів	
ношеннями людей. До них належать вибачення, образа, привітання, похвала, вітання, співчуття та ін. Для цього класу важливою є не тільки успішність акту, але й щирість мовця	
Експозитиви засвідчують статус висловлення у мовленнєвій комунікації. Вони використовуються під час пояснення, проведення дискусії. Це найчисельніший клас ілокутивних актів. Ним марковані англійські дієслова типу <i>affirm</i> „підтверджувати”, <i>deny</i> „заперечувати”, <i>state</i> „стверджувати”, <i>answer</i> „запитувати”, <i>mention</i> „згадувати”, <i>inform</i> „інформувати”, <i>report</i> „доповідати” і под. Призначенням експозитивів є пояснення підстав, аргументів та повідомлень	Декларації реалізують встановлення відповідності між пропозиційним змістом і реальністю. Вони не марковані певним психологічним станом, але для них характерні обидва напрями пристосування
Недоліки: 1) нечіткість формулювань; 2) прив’язування класів до перформативних дієслів, тобто до конкретної мови, а необхідна універсальність класифікації ілокутивних актів Не завжди чіткими постають межі між класами. Той самий ілокутивний акт може бути відразу зарахованим до кількох класів, що особливо притаманне для експозитивів	Переваги: Дж. Сьорл пов’язував віднесеність мовленнєвого акту до певного класу із синтаксичними особливостями дієслів, використовуваних у цих актах

Прагматика. Основні концепції, поняття і напрями

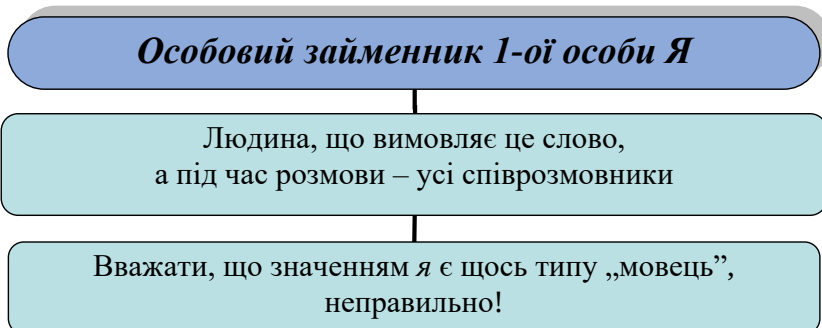
№ 1

№ 2

№ 3

Особовий займенник 2-ої особи ТИ

Пов'язаний не з адресантом (як займенник я), а з **адресатом**

Значення займенників *я* і *ти* є, по суті, є змінними, заповнюювані специфічно для кожної окремої мовленнєвої ситуації

Стосується різних людей, різних співрозмовників, його значення не може бути описаним просто як „співрозмовник”

Особливості сприйняття тексту внаслідок реальної або потенційної зміни його авторства

залежить
від
контексту
слова

поведінки
в певний
момент

від фонду
знань
адресата
й адресанта

від
мовленнєвої
ситуації
загалом

від їхніх
цілей
і стратегій

Вихідні положення постулатів Г. П. Грайса

Принцип кооперації співрозмовників

Постулати спілкування

КІЛЬКІСТЬ

ЯКІСТЬ

ВІДНОШЕННЯ

СПОСІБ

Визначена
міра
інформації

Визначена
міра
інформації

Дотримування
теми

Ясність висловлювання:
зрозумілість, однознач-
ність, лаконічність,
організованість

Основні етапи розвитку породжувальної граматики: тенденції і закономірності

Генеративна граMATика (породжувальна граMATика) – один із напрямів сучасної лінгвістики, що виник у США в другій половині 1950-х років і на сьогодні набув широкого авторитету і розвивається не тільки в Північній Америці, але й у багатьох країнах Європи, Південній Кореї, Японії та Індії. Інша назва, під якою став відомим цей напрям, – **хомськіанська лінгвістика, або хомськіанство**, від імені американською лінгвіста Н. Хомського, з ім'ям якого пов'язано не тільки становлення генеративної граматики, але й розвиток її протягом більше ніж сорока років минулого століття.

Був учнем дескриптивіста З. Харріса і починав свою наукову діяльність як дескриптивіст. Уже сам Харріс відчував обмеженість методики дистрибуції й аналізу за безпосередніми складниками, тому разом із Хомським почав опрацьовувати методику трансформаційного аналізу. У ключі трансформаційної граматики **Хомський написав свою першу книжку „Синтаксичні структури” (1957)**. У ній автор багато в чому вийшов за межі дескриптивізму, виклавши ідеї, які стали підґрунтям нової лінгвістичної парадигми.

Науковці вважають, що часом зародження генеративізму є саме 1957 р. – **рік виходу „Синтаксичних структур”**. Новим у цій книжці було звернення дослідника до синтаксису, прагнення створити загальну теорію мови, врахування в дослідженнях інтуїції носія мови. **Завдання мовознавства** Хомський вбачав у моделюванні діяльності мовця. **Філософською основою концепції Хомського** було вчення Р. Декарта (Картезіуса).

Новим етапом у становленні генеративізму був вихід книжок Хомського **„Аспекти теорії синтаксису” (1965)** та **„Мова і мислення” (1968)**. Центральним поняттям цих праць є **ідея породжувальної граматики**. Породжувальна граMATика, за Хомським, – це „своєрідний механізм, який породжує всі граматично правильні послідовності мови і не породжує жодної граматично неправильної”. Поняття граматичної правильності в нього не збігається з поняттям осмисленості.

У праці **„Аспекти теорії синтаксису”** викладено концепцію породжувальної моделі, тобто „правил, які визначають правильність побудови ланцюжків мінімальних синтаксичних функціональних одиниць”, уведено поняття компетенції (competence) і вживання (performance). Хомський застерігає, що компетенція – це не те саме, що мова в сосюрівському розумінні. Вона є динамічною і являє собою „систему породжувальних процесів”.

Недоліком традиційної й структурної граматики Хомський вважає те, що вони „не йдуть далі класифікації конкретних прикладів і не доходять до стадії формулювання породжувальних правил”. **Перспективу** лінгвістики він вбачає у виявленні цих правил.

Хомський запозичив і розвинув ідею граматики Пор-Рояля і Гумбольдта про **творчий характер мови**, яка полягає в тому, що мова має засоби для

вираження необмеженої кількості думок, які виникають у найрізноманітніших ситуаціях. Першочерговим завданням лінгвістики є розкриття сутності цих творчих процесів.

У праці „**Мова і мислення**” Хомський всупереч дескриптивістам трактує мову як особливу гілку психології пізнання. З огляду на це його **теорію можна назвати менталістською**. Критика дослідника спрямована проти дескриптивізму і біхевіоризму як „неадекватних у фундаментальному плані концепцій”, бо в їх межах не можна вивчати мовну компетенцію.

Концепція Хомського за своєю суттю є психологічною. Проблеми мови він пов’язує з проблемами знання і водночас вважає, що через вивчення мови можна глибше пізнати людську природу. У зв’язку з цим згадує положення Декарта про вродженість мисленнєвих структур, у тому числі мовної компетенції.

Хомський запропонував багато оригінальних і сміливих ідей, які знайшли і щирих прихильників, і жорстоких опонентів. Його вчення отримало такий резонанс, що в наукових колах почали говорити про „**хомськіанську революцію**” в мовознавстві. Після виходу праць Хомського мовознавство змінилося. Воно знову стало **антропоцентричним**, посилювався його **зв’язок із психологією**. Мову почали досліджувати з погляду мовця, а не слухача, як це було раніше. Увага дослідників була перенесена з фонології й морфології на синтаксис і семантику, а також на комунікативний аспект мови.

Безумовно, генеративна лінгвістика не розв’язала всіх проблем мовознавства. Понад те, в ній виявлено чимало **слабких сторін**: апріорність у виділенні вихідних синтаксичних одиниць, недооцінка ролі прагматичних чинників, невелика здатність для опису різноструктурних мов тощо. Однак багатьма положеннями концепції генеративізму скористалася найсучасніша лінгвістична парадигма – **когнітивна лінгвістика**.

Помітним є також вплив генеративної лінгвістики на створення моделі „**смысл–текст**” **російського мовознавця І. О. Мельчука**. Термінологічний апарат генеративної лінгвістики увійшов у науковий обіг сучасного мовознавства (поверхнева структура, глибинна структура, трансформація, мовна компетенція, породжувальна граматики та ін.).

Майже піввікову історію становлення та розвитку генеративістики можна умовно поділити на **три етапи**, найбільшими з яких є:

Перший етап стандартної теорії, у межах якої виділяють:

1.1. Модель „**Синтаксичних структур**”, реалізовано уявлення про мову як механізм породження нескінченної кількості речень за допомогою граничного набору граматичних засобів, висуває гіпотезу про існування: внутрішньої (глибинної) структури мови; зовнішньої (поверхневої) граматичної структури; трансформацій, що описують перехід від глибинних структур до поверхневих.

1.2. Модель „Аспектів”, або стандартна теорія, викладена в праці Н. Хомського „Аспекти теорії синтаксису” (Aspects of the Theory of Syntax, 1965) і являє собою спробу введення у формальну модель семантичного компонента – так званих правил семантичної інтерпретації, що приписують значення глибинним структурам. В „Аспектах теорії синтаксису” було введено протиставлення мовної компетенції (системи процесів породження мовних висловлювань) та застосування мови, прийнята так звана гіпотеза Катца–Постала про збереження змісту при трансформації, у зв’язку з чим виключено поняття факультативної трансформації, а також уведено апарат синтаксичних ознак, що описують лексичну сполучуваність.

1.3. **Розширена стандартна теорія, або „лексикалізм”**, до якої було додано лексичний компонент та численні правила семантичної інтерпретації. Основні положення теорії було викладено Н. Хомським у статті „Нотатки про номіналізацію” (Remarks on Nominalization, 1970). На відміну від попереднього етапу, особлива увага приділяється лексиці та семантичній інтерпретації.

Другий етап розвитку генеративізму – теорія керування та зв’язування, або теорія принципів і параметрів, що формувалася протягом 1970-х років та була представлена в книзі Н. Хомського „Лекції про керування та зв’язування” (Lectures on Government and Binding, 1981); або за першими літерами англійської назви ОВ-теорія.

Саме в рамках теорії „принципів та параметрів” генеративістами було досягнуто найзначніших результатів у сфері пошуку граматичних обмежень. Важливою особливістю „теорії принципів і параметрів” є модульність, тобто поділ граматики на незалежні блоки („модулі”), кожен з яких визначає певний аспект мовної компетенції людини та включає один або кілька принципів. Такі блоки в літературі також називаються „теоріями”. Для цього необхідно ознайомитися з найважливішими з них:

1) **теорія семантичних ролей** (так званих „тета-ролей”), за якою кожна семантична роль предиката (діюча особа, об’єкт дії) в будь-якій конструкції має бути заповненою;

2) **теорія відмінка**, за якою наявні певні обмеження на відмінкове оформлення підмета й додатка;

3) **теорія зв’язування**, що являє собою набір універсальних обмежень на поведінку так званих „зв’язаних” слів чи словосполучень, тобто слів або словосполучень, що позначають той самий предмет, що й інше слово або словосполучення, що займає більш пріоритетну структурну позицію в тому самому реченні;

4) **теорія обмежування**, що визначає заборони на синтаксичні переміщення;

5) **теорія керування**, що містить умови, за яких певна синтаксична позиція може бути заповнена фонетично невираженим елементом.

„Модулі” граматики не можуть змінювати свого змісту під час взаємодії один з одним у межах одного речення. Цікаво, що „модульний” принцип в останні десятиріччя було реалізовано в ряді теорій, що займаються іншими сферами людської свідомості, зокрема, зоровим сприйняттям.

Третій етап розвитку генеративізму – мінімалістська програма, основні положення якої були викладені Н. Хомським у кількох статтях, зібраних у книзі „The Minimalist Program” (1995).

Ця програма (не модель і не теорія) передбачає **мінімізацію мовних уявлень та опис їхньої взаємодії з іншими когнітивними системами**, постулюючи в мовному апараті людини дві головні підсистеми: лексикон та обчислювальну систему, а також два інтерфейси – фонетичний та логічний.

Апарат та багато теоретичних постулатів генеративізму за чотири десятиріччя змінилися майже до невпізнання, досить вказати на те, що теорія, яка в 1960-ті роки називалася трансформаційною та формулювалася як система правил, наразі ані поняття трансформації, ані поняття правила не використовує.

З новітньої версії генеративізму були вилучені й поняття глибинної та поверхневої структур, що колись посідали центральне місце в породжувальній теорії. Прийнято вважати, що незмінним у генеративізмі залишилися лише постулати про природжену мовну здібність людини, про єдність базових принципів побудови різних мов, що відрізняються лише встановленням деяких параметрів, та про автономність граматики.

Реальним інваріативним ядром генеративізму Н. Хомського насамперед так званий **методологічний монізм**, тобто вимога, відповідно до якої пояснення у всіх науках має бути побудовано однаково – за зразком природничих наук, і найперше фізики як еталону. Як закони природи виступають граматичні правила й принципи – **автономний і неавтономний синтаксис**, що закладає формальні структури, які, також за деякими правилами, переводяться у звукову форму та яким за певними правилами надається значення.

З методологічного монізму випливає й автономність синтаксису та постулат про природжену мовну здібність, а з тези про природженість цілком логічно випливає теза про глибинну єдність мов.

Генеративна теорія Н. Хомського, поза всяким сумнівом, є видатним інтелектуальним досягненням. На першому (до своєї кризи 1960–1970 років) етапі вона мала вагомий вплив на розвиток формальних граматики та обчислювальної лінгвістики, надавши дослідникам економніший та більш потужний, порівняно з граматиками безпосередніх складників, апарат опису формальних мовних структур.

„Синтаксичні структури” Н. Хомського є однією з праць, що заклала підвалини сучасної когнітивної науки.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Сучасна лінгвістика у світлі теорії зміни наукових парадигм

- 1) Які два основні питання ставить перед собою історик науки, досліджуючи певну дисципліну?
- 2) У чому виявляється відмінність між науковими школами, якщо не в часткових недоліках методів дослідження?
- 3) Зазначте, за яких умов у науковій парадигмі з'являються нетрадиційні методи дослідження, до чого це призводить і як називаються такі ситуації?
- 4) Чому історики науки інколи не можуть точно визначити чіткі часові рамки виникнення або тривалості певного наукового відкриття, що докорінно трансформує наукову уяву?
- 5) Подайте тлумачення дефініції „нормальна наука”. Які знамениті класичні праці висвітлювали наукові положення до появи загальноприйнятих підручників, у яких нині викладаються наукові досягнення для подальшої практичної діяльності?
- 6) Що мають опертям ті вчені, наукова діяльність яких ґрунтується на основі однакових парадигм? Що являє собою спільність настанов і позірних узгодженість, яку вони забезпечують?
- 7) Чим частково зумовлене поступове зникнення парадигмальних шкіл у ході вивчення природничої науки?
- 8) Нова чи стара парадигма пропонує чіткіше визначення сфери дослідження?
- 9) З якою метою Т. Кун запровадив поняття парадигми на початку 60-х років XX ст.?
- 10) У рамках однієї чи різних наукових парадигм, за Т. Куном, можуть співіснувати домінувальний напрям та другорядні школи?
- 11) Який вчений тлумачить парадигму в широкому значенні як домінувальний дослідницький підхід до мови, пізнавальну перспективу, методологічну орієнтацію, широку наукову течію (модель), навіть науковий „клімат думки”?
- 12) Скільки компонентів, частин міститься у науковій парадигмі? Назвіть їх.
- 13) Дайте назву частині наукової парадигми, яка є оперативною і охоплює використовувані в цій парадигмі знання і прийоми і способи досягнення даних.
- 14) На чому ґрунтуються принципи класифікації наукових парадигм знання?
- 15) Дайте назву тенденції постійного розширення меж лінгвістики.

-
- 16) У чому полягає особливість антропоцентризму як методу дослідження?
 - 17) Назвіть загальний постулат функціональної лінгвістики.
 - 18) Які тенденції в лінгвістичних дослідженнях кінця ХХ ст. дають змогу стверджувати формування нової конструктивної парадигми наукового знання?
 - 19) Яке розуміння лінгвістики об'єднує усіх дослідників мови?
 - 20) У разі виходу науки за межі освоєних територій який інструментарій дослідження необхідний для її опису в першу чергу?

Структура та ієрархія текстово-дискурсивних категорій

1. Текст як одна з матеріальних форм дискурсу має мету...
2. На думку Горянського, вичленовування інваріантних сутнісних ознак тексту, „гранично загальних фундаментальних понять, що відбивають найістотніші, закономірні зв'язки і відношення реальної дійсності і пізнання” є...
3. Які два підходи до виявлення текстових категорій виділяє Воробйова?
4. У чому полягає відмінність між функціональними семантико-стилістичними категоріями та загальними текстово-дискурсивними?
5. Яку головну категорію визначали вчені Р. Богранд, В. Дресслер? Назвіть елементи, з яких складається дана категорія.
6. Набором значущих відношень, що є загальними для всіх текстів і відрізняють текст від не-тексту, пояснюють таку текстову категорію, як...
7. Є. В. Сидоров вважає обов'язковою інтегральну якість тексту та визначає головною категорією тексту в дискурсі...
8. Яка риса робить текст, занурений у комунікативну суперсистему, джерелом пізнавальної діяльності, розвитку і збереження людської думки?
9. Які категорії тексту розмежовує І. Р. Гальперин?
10. Яка диференціація текстових категорій є загальноприйнятою в лінгвістиці тексту?
11. Встановіть відповідність:
 1. Категорія цілісності
 2. Категорія дискретності
 3. Категорія інформативності
 4. Категорія зв'язності
 5. Категорія континууму
 6. Категорія референційності
 7. Категорія антропоцентричності
 8. Категорія інтерактивності
 9. Категорія інтерсеміотичності

А) категорія реалізується на основі діалогічної взаємодії модулів комунікантів і тексту із семіотичним універсумом – кодом культури, науки, літератури;

Б) провідна конститувальна ознака тексту, що відрізняє його від не-тексту, що репрезентує відносну закритість тексту, що забезпечується інтеграцією всіх його структурно-змістовних і значеннєвих рівнів, сприйману читачем як єдність;

В) найважливіша текстова категорія, яка опосередковує розвиток теми і цілісність, що забезпечує, інтеграцію тексту;

Г) категорія, що відображає взаємодію інформаційних просторів усіх модулів дискурсу і яка забезпечує інформаційний баланс інтерактивності адресанта й адресата на основі тексту;

Д) співвіднесення дискурсу і змісту тексту з дійсністю;

Е) розглядається як вияв топікальної зв'язності, доцентрова сила тексту;

Ж) категорія являє собою соціально й етнокультурно обумовлений процес;

К) гносеологічним і комунікативним центром дискурсу і тексту є людина, її індивідуальна свідомість;

Л) виражає розділення процесів породження і сприйняття навіть у випадку спонтанного усного дискурсу і членованість текстової форми організації комунікативної ситуації.

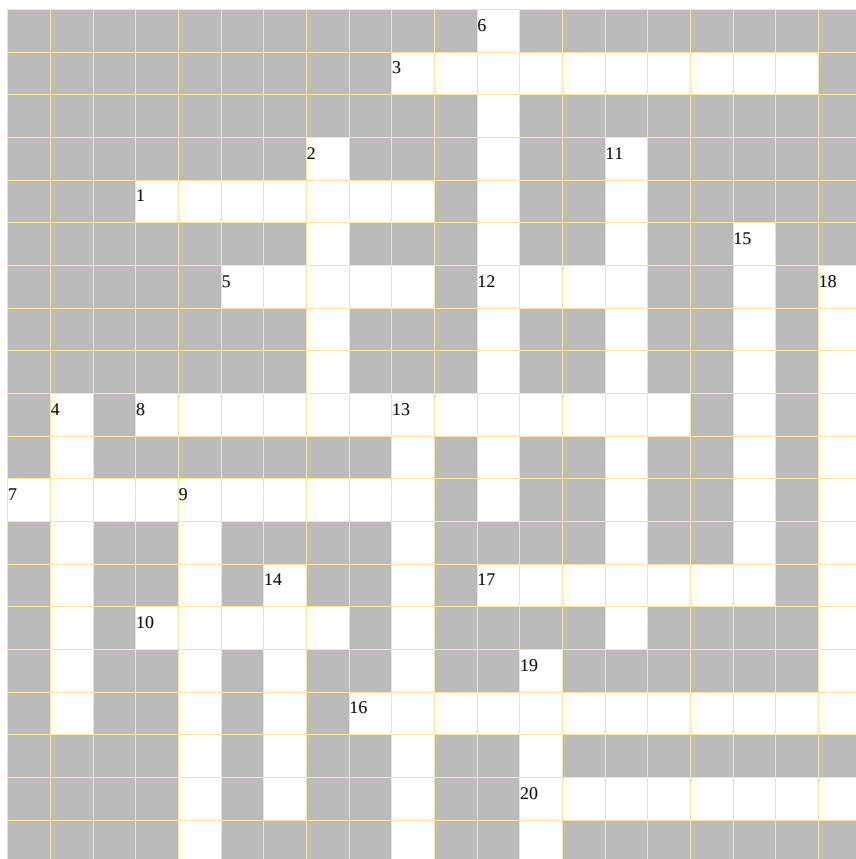
12. Що називають текстовою стагнацією та прогресією? Що є засобом вираження стагнації?

13. Що є точками референції дискурсу?

14. Які підкатегорії можна виділити у загальній категорії антропоцентричності?

КРОСВОРДИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

ПО ГОРИЗОНТАЛІ:	ПО ВЕРТИКАЛІ:
1. Термін, який є засобом пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці – це: а) концепт; б) домен; в) фрейм. 3. Хто є автором думки: „Основними конститuentами концептуальної системи є концепти, що виступають найближчими до „семантичних частин мови” – концепти об'єкта та його частин, руху, дії, місця або простору, часу, ознаки та ін.”? а) Клікс; б) Фолор; в) Джекендофф. 5. Базисний елемент, ідентифікований у межах ситуації, що генерують певні соціальні події й нашу участь у них; репрезентує інформацію про те, як його використати, до чого це може привести і що потрібно зробити, якщо ці очікування не підтвердяться – це: а) концепт; б) схема; в) фрейм. 7. Одним із принципів когнітивного моделювання структур зберігання, обробки, переробки й використання мовних знань і передбачає наявність у мовленнєвому механізмі людини ряду незалежних й автономно працюючих систем обробки вихідної інформації – модулів – є: а) конекціонізм; б) модуляризм; в) холізм. 8. Висловлювання „б'юся об заклад, що...” належить до висловлювань: а) контрапунктивних; б) декларативних. 10. Основоположник теорії мовних актів, який спробував витлумачити, в чому полягає сила висловлювання, як слова переходять у дії: а) Остин; б) Сьорл; в) Батлер. 12. Найкращим засобом опису та визначення природи концепту виступає: а) слово; б) мова; в) словосполучення. 16. Одним із важливих джерел когнітивної лінгвістики, на думку Ф. Березіна, є: а) антропологія; б) соціолінгвістика; в) генеративізм. 17. Різновид фрейму, що представляє конкретні об'єкти чи ситуації, які мають візуальні образи у свідомості людини (базовий рівень категоризації) – це: а) схемата; б) пепція; в) скріпт. 20. Пізнавальний процес, результатами якого є набуття досвіду, отримання знань шляхом сенсомоторного сприйняття світу за допомогою органів чуття – це: а) увага; б) когніція; в) уява.	2. Автором „Основ когнітивної граматики” (1987) є американський когнітолог: а) Томпсон; б) Ленекер; в) Гайне. 4. Найбільш типовий цілісний представник певної категорії, вибір якого пов'язаний із досвідом людини, виробленим шляхом її пізнавальної діяльності, й особливостями її мислення; одиниця, що виявляє найбільшою мірою ознаки, спільні з іншими одиницями відповідного класу – це: а) прототип; б) патерн; в) фрейм. 6. Висловлювання, які складають операційну базу мови, еквівалентні дії, вчинку – це: а) комісиви; б) перформативи; в) фрейми. 9. Ядерним елементом яких граматик постає слово, його визначальна роль у процесі породження та сприйняття мови, базовість у ході збереження та використання інформації, доступу до неї та передачі наступним поколінням? а) лексичних; б) описових; в) генеративних. 11. Прототипні категорії, які пов'язані з репрезентацією світу і ґрунтуються на чуттєвому досвіді, є: а) соціальними; б) семантичними; в) натуральними. 13. Яка наука вважається головним джерелом когнітивної лінгвістики? а) мовознавча; б) комп'ютерна; в) математична. 14. Організатором Міжнародного симпозіуму, який відбувся навесні 1989 р. у Дуйсбурзі (Німеччина) і на якому відбулося становлення когнітивної лінгвістики як окремої галузі мовознавства, був: а) Герартс; б) Дірвен; в) Рахіліна. 15. Хто є автором словника „Краткий словарь когнитивных терминов” (Росія, 1996 р.), який став дороговказом для дослідників когніції мови і визначив перспективи когнітивних досліджень у Росії та країнах пострадянського простору? а) Кубрякова; б) Паршин; в) Герасимова. 18. Перший етап розвитку когнітології, один із принципів когнітивної лінгвістики, згідно з яким людська когніція уподібнюється комп'ютерним операціям із символами, обчисленню, а структури репрезентації знань – жорстким схемам при ігноруванні антропологічних, культурних, нейрофізіологічних характеристик людини, – це: а) когнітивізм; б) конекціонізм; в) асоціанізм. 19. Назвіть прізвище антрополога, який довів, що центр артикульованої мови міститься в лобовій частині лівої півкулі кори головного мозку: а) Брока; б) Мосс; в) Леви-Строс.

ГЕРМЕНЕВТИКА

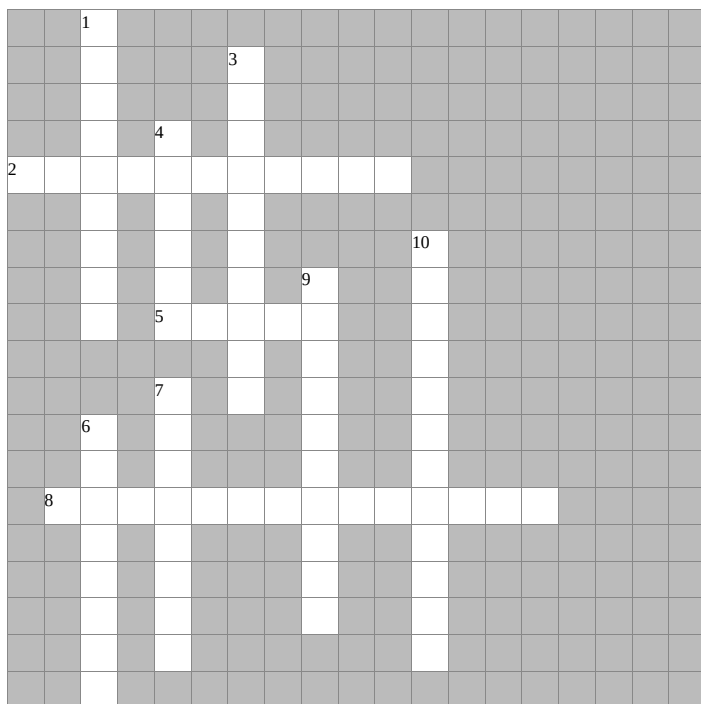
Питання

По горизонталі:

2. На честь кого постала назва „герменевтика”?
5. У процесі розуміння відбувається нарощування (чого).
8. Перша ланка з герменевтичних складників.

По вертикалі:

1. Семантична ... – це здатність комуніканта усвідомлювати й контролювати організацію змісту.
3. Умова постання (виведення) смислу в герменевтичному розумінні.
4. За словами Л. Вітгенштейна, важливе часто упускається тільки тому, що перебуває (де).
6. Як тільки усвідомлюється необхідність застосування особливих процедур виведення смислу (аналізоване повідомлення сприймалося як загадка, що вимагає відгадки), розуміння стає (чим).
7. За П. Рікером, „іти від очевидного смислу до смислу прихованого”.
9. Тлумачення підпорядковується зовнішній меті, а висновки узгоджуються з відповідною доцільністю – за таких умов чим стає тлумачення?
10. Яка наука з християнського середньовіччя покликана тлумачити Священне писання згідно з догмами церкви?

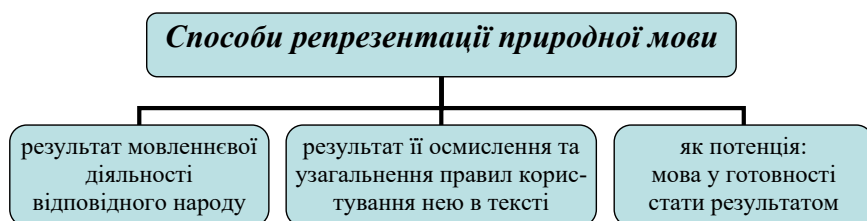

ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ (МАТЕРІАЛИ ДО ЗАНЯТЬ)

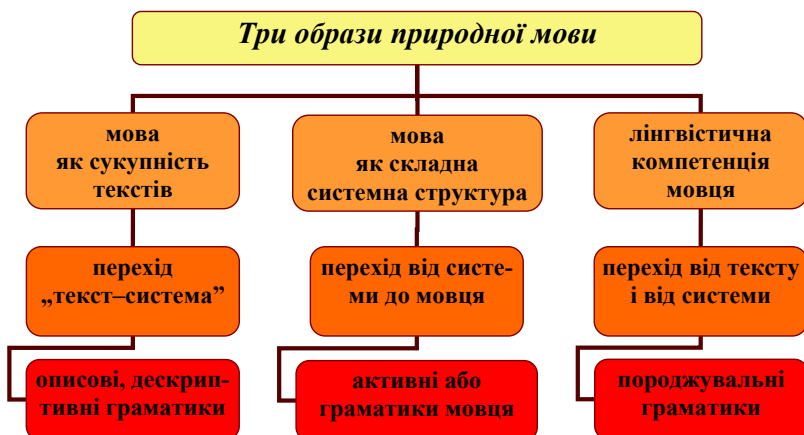
Проблеми активної граматики й асоціативно-вербальної сітки

Пункт 1

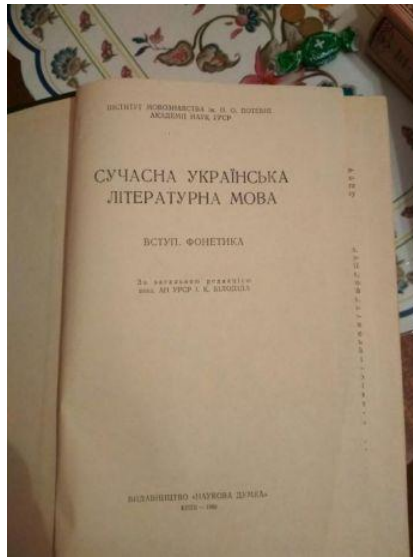
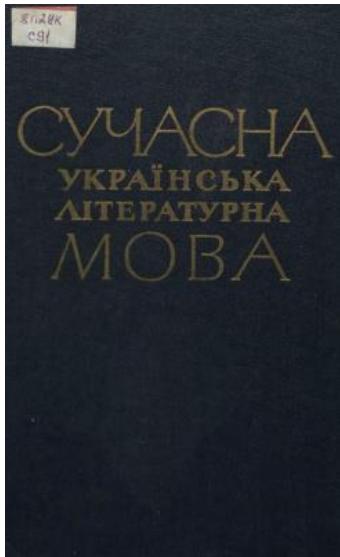
Класифікація граматичних описів залежно від способів репрезентації мови

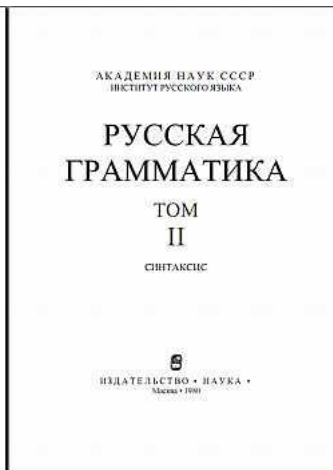
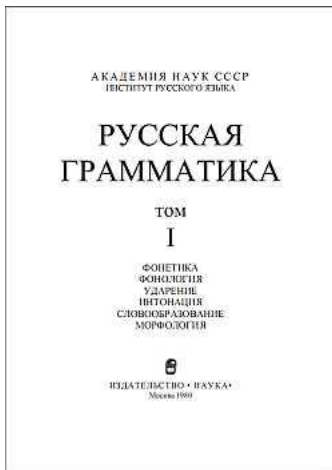
Тому можна говорити про *три іпостасі, три образи природної мови*.

Приклад дескриптивної граматики:
„Сучасна українська літературна мова” у п'яти книгах

Прикладом функційної граматики є створена під керівництвом О. В. Бондарка, „граматика смислів” Н. Ю. Шведової.

До числа породжувальних граматики можна віднести: 1) граматику безпосередніх складників; 2) граматику залежностей; 3) трансформаційну (генеративну) граматику Н. Хомського; 4) аплікативну граматику С. К. Шаум'яна; 5) нариси з функційного синтаксису І. Вихованця.

Пункт 2***Асоціативна граматика: статус, структура і функції***

Асоціативна граматика – це граматика, уміщена в асоціативно-вербальному зв'язку і віднаходжується лінгвістом для створення статично-системного чи динамічного її опису

Вербальна сітка (АВС) мови. У цій сітці кожне слово має різноманіття власних форм, значень, семантичних і синтаксичних зв'язків з іншими словами, входячи в різні асоціативні поля

Пункт 3***Форми існування асоціативної граматики*****Синтаксичні моделі**

* за типами зв'язку, в які вступає слово.

Словотвірні моделі

* на основі словотвірної будови.

Відмінкові моделі

* за особливостями відмінкової природи слова.

Оцінні функції

* відображення оцінки того чи іншого стимула через відповідні сполучувальні компоненти.

Висновок!!!

Отже, 1) **асоціативна граматика** – це граматика предикацій; 2) **асоціативна граматика** – це граматика намірів, тенденцій і готовностей мовленого; 3) **в асоціативній граматиці** немає правил у загальному смислі слова, але постають прецеденти; 4) **асоціативна граматика** – це не граматика опозицій і парадигм, а граматика позицій та аналогій, граматика позиційна, цілком і повністю лексикалізована; 5) **асоціативна граматика** – це ще одна форма лексикографічного, словникового представлення граматики; 6) **асоціативна граматика** – це не граматика мови у звичайному смислі слова, а граматика мовленнєвої діяльності; 6) **асоціативна граматика** – це граматика дисипативних, розсіяних структур, розподілених, розлитих в лексиці АВС.

Пункт 4
Зміст і методи асоціативної граматики

Одиниці асоціативної граматики

*Словосполучення, утворювані поєднанням стимулу з реакцією,
„модель двох слів”, синтаксема*

**Три рівні
синтаксичної граматики**

*рівень семантико-
синтаксичний, або рівень
граматики у вузькому
значенні слова*

*рівень мовної картини
світу, або когнітивний,
що розкриває взаємо-
зв'язки лексем у плані
„мова–світ”*

*рівень прагматики, який
характеризує взаємовід-
ношення людини
зі світом –
„людина у світі”*

ІДЕОГРАФІЧНА ЛІНГВІСТИКА: ОДИНИЦІ, КАТЕГОРІЇ І НАПРЯМИ

1. Ідеографічний напрям у лінгвістичній теорії

✚ **Об'єктом ідеографічної лінгвістики** виступають концептуальні структури, що перебувають у фундаменті мовної свідомості (тобто система категорійних мовних значень) та закономірності їхньої репрезентації в конкретних мовних одиницях – лексемах, словоформах, реченнях і текстах.

✚ **Об'єкт мовознавства** складається з чотирьох компонентів: 1) мовний матеріал; 2) мовна система; 3) мовна свідомість; 4) мовленнєва діяльність.

✚ У лінгвістиці диференціюються **статичний** (системно-структурний – це функція моделювання світу) і **динамічний** (функціональний – це функція перетворення світу у процесі діяльності) аспекти.

✚ Мовна система в її відношенні до мовної свідомості – об'єкт ідеографічної лінгвістики, основне завдання якої – аналіз когнітивних структур і процесів.

✚ В епістемологічному плані **для ідеографічної граматики суттєвим постає питання** про перехід від структурно-семасіологічного до онемасіологічного осмислення мовної системи, тобто від опису – „від форми до змісту” – до опису – „від змісту до вираження”.

✚ **Семасіологічний аспект** передбачає розгляд мовних одиниць з позицій слухача (адресата), **онемасіологічний аспект** передбачає розгляд мовних одиниць з позицій адресанта.

✚ **Власне-ідеографічний аспект охоплює розгляд мовних засобів вираження системи тих загальних понять, що складають основу мови:**

- в ідеографічній лексикології – це питання про способи реалізації „архісемних” значень у межах певної лексико-семантичної групи, синонімічних рядів, антонімічних парадигм;
- в ідеографічному словотворі – щодо способів вираження різних словотвірних значень;
- в ідеографічній морфології – про способи реалізації частиномовних значень і семантики морфологічних категорій тощо.

2. Семантичний простір мови:

номінативний, сигніфікативний, конотативний аспекти

✚ **Семантичний простір** – це результат охоплення і відображення усього обсягу реальності та ірреальності, що дає можливість говорити про семантичний континуум мови й об'єктивної реальності.

✚ **Базовою одиницею цілісного лінгвістичного опису** постає слово як носій різноманітних конкретних лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних значень.

✚ Вихідне **членування семантичного континууму на речі, думки і почуття знаходить відображення у співвідношенні „номінативного / сигніфікативного / конотативно орієнтованого”** на усіх рівнях мовної системи.

✚ Базова **одиниця аналізу в ідеографічній лінгвістиці** – семантичне поле.

✚ В лінгвістиці розрізняють **три основні моделі породження мовлення**: 1) **стохастична модель** (її основу становить передбачення, що ланцюжок слів у висловленні виникає внаслідок можливого добору елементів з необхідним смислом із множинності одиниць лексику); 2) **за безпосередніми складниками** (речення не будується із послідовно поєднуваних слів, а являє собою ієрархічну структуру, яка розвивається у внутрішньому мовленні від елементарної до неелементарної за усталеними зразками); 3) **трансформаційна модель** (ґрунтується на ідеї перетворення базових речень однієї структури в базові речення іншої структури).

✚ **Основні етапи породження мовлення**: 1) мотив; 2) думка; 3) „внутрішнє програмування”; 4) лексичне розгортання і граматичне конструювання; 5) „поверхневі синтаксичні структури” і форми словозміни; 6) зовнішнє мовлення.

✚ У типовому випадку **складносурядне речення називає дві / три і більше ситуації**, а **складнопідрядне речення (в типовому випадку) орієнтоване на одну ситуацію**, яка може членуватися на ядро і периферію (С. А. Шувалова).

✚ **Ідеографічна характеристика семантичного простору складнопідрядного речення здійснюється**: 1) на підставі вияву типології ситуацій і закономірностей когнітивного розгортання різних ситуацій (причиново-наслідкове пояснення, умовно-наслідкове тощо); 2) на ґрунті вияву часткових різновидів умовних, означальних, цільових та інших значень та ін.

✚ **Розгортання простору ситуацій реалізується в двох аспектах: номінативному (що? де? коли? який?) і сигніфікативному (чому? за якої умови? незважаючи на що? всупереч чому? навіщо?).**

✚ **Когнітивне розгортання на рівні простого речення** пов’язане з актуалізацією предикативних категорій: **часової співвіднесеності** (категорія часу), **відношення дії до дійсності** (категорія модальності) і **характеру суб’єктно-об’єктних відношень** (категорія особи).

✚ **Когнітивне розгортання на рівні висловлення** пов’язане з глибиною відмінків: називний відмінок – „Суб’єкт”; родовий відмінок – „Об’єкт” або

„Частина об’єкта” (зі словами типу немає); давальний відмінок – „Адресат”; знахідний відмінок – „Об’єкт”; орудний відмінок – „Інструмент”; місцевий відмінок – „Локатив”; кличний відмінок – „Потенційний суб’єкт”.

3. Ідеографічний опис „від лексикону”

✚ **Слово** – основний **елемент мовної системи** й одночасно – **мовної свідомості**.

✚ **В основі онтології слова знаходяться чотири відносно автономні аспекти:** 1) план вираження, тобто графічна оболонка слова;
2) денотат (предмети, процеси, властивості, кількість тощо);
3) сигніфікат (смысл);
4) конотація.

✚ **Семантична уява:**

- є феноменом мовної свідомості і певною мірою наближена до асоціативного поля;
- може бути інтерпретована в одному ряду зі значенням, причиною, вірогідністю, закономірністю тощо;
- може бути віднесена до підсвідомого.

3.1. Сенсорні образи і семантична уява

✚ **Те саме слово в одних людей переважно корелює** з конкретними **сенсорними образами**, в інших – із **семантичною уявою** або навіть з **конкретними науковими уявленнями**.

✚ **Конотативний ореол наявний у кожного слова.**

✚ **Конотативний аспект слова** з власне-лінгвістичного погляду пов’язаний з **емоційно-оцінною сферою людського життя**.

✚ **Власне-емотивний складник загальномовної картини світу** являє собою тільки частковість, що **охоплює два компоненти:** 1) *слово як засіб позначення емоцій* (наприклад, радість, сум, горе), у тому числі вияв емоційних станів (страх, сміх, сльози), різних феноменів, які зумовлюють той чи інший стан (комедія, трагедія) тощо; 2) *слово як засіб вираження емоцій*, що найбільш зримо виявляється з-поміж вигуків (ура – емоція радості або наступального пориву) або слів з узуальними емоційно-оцінними конотаціями (малюсенький – ласка; бабисько – згрубілість).

3.1.1. Когнітивні типи одиниць лексикону

✚ **Різним словам притаманний різний ступінь ухилу до того чи іншого кутів „семантичної трапеції”.**

✚ **Основна функція номінативно орієнтованих лексем** – **номінація**, позначення реалій, **сигніфікація** і **конотація** – **функції вторинні**.

✚ **Основна функція сигніфікативно орієнтованих одиниць** – вираження смислу, певної семантичної уяви (повсякденного або наукового поняття), а **другорядні** – номінація і конотація.

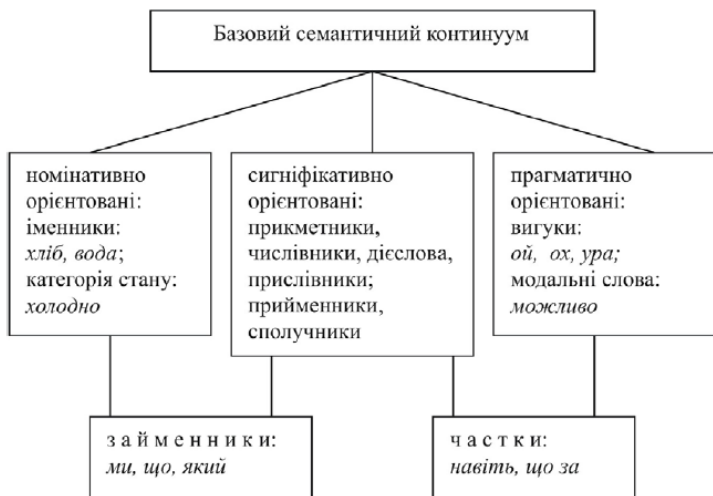
✚ **Основна функція прагматично („конотативно”) орієнтованих лексем** – вираження погляду на реалію і / або смисл (поняття), а номінація і сигніфікація – **другорядні функції**.

3.2. Когнітивна типологія і семантика частин мови

✚ Одним із перших кроків диференціації семантичного континууму в мовній системі є членування на частини мови.

✚ **Значення слів** відповідних частин мови мають загальнокатегорійний характер.

✚ Категорійне протиставлення трьох груп частин мови – цілком реальний факт.

✚ Слова в семантичному полі пов'язані **сигніфікативно**.

3.3.1. Склад і структура семантичних і тематичних полів в ідеографічному аспекті

✚ **Питання складу і структури семантичних і тематичних полів** ґрунтується на **проблемі розмежування ядра / напівпериферії / периферії предметних і предикатних слів**.

✚ **До диференційних ознак слів ядра лексику** треба віднести **високий ступінь словотвірної валентності**.

✚ Семантичні поля, їх виділення ґрунтуються на структурі лексичного ядра. Для встановлення лексичного ядра необхідно певною мірою абстрагуватися від семантичних чинників.

✚ Семантичними критеріями можуть бути визнані: 1) формальна неускладненість і простота; 2) семантична неускладненість і простота; 3) непохідність; 4) адекватність лексичного значення й елементарного компонента смислу.

3.4. Склад і структура глибинного рівня українського ад'єктивного лексикону

✚ Ад'єктоніми є переважно сигніфікативно орієнтованими, що умотивовує необхідність розмежування контрарних і комплементарних основ, утворюють градуальну опозицію, що передбачає наявність проміжного компонента: молодий – (нестарий, немолодий) – старий.

✚ 3-поміж прикметників вирізняється група *номінативно орієнтованих* ад'єктивів, до яких належать прикметники зі значенням кольору і релятивні ад'єктиви.

✚ До ядра релятивних прикметників належать прикметники, лексична семантика яких корелятивна граматичній: 1) займенникові прикметники типу інший, кожний, будь-який; 2) комплементарні пари: перший – останній; 3) прикметники типу свій, власний – чужий.

✚ Базовим простором ядра ад'єктивного лексикону є сигніфікативна орієнтація, для якої значущими постають контрарність / комплементарність, наявність сем типу „значний” / „незначний”, „мати” / „не мати”, тому класифікація прикметників-контративів можлива тільки на основі встановлення семантичних класів ядерних контративів.

✚ Комплементарна антонімічна пара (комплементативи) не допускає наявності проміжного компонента: здоровий – хворий.

СЕМІОТИКА. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

“ ”

(Семіотика)

З

К

(Знак)

Ф,

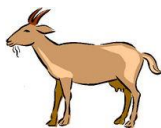
“Н

“Я

(Референція)

Розшифруйте у ребусах назви трьох типів знаків:

І

(Ікона)

З=Н

и=е

(Індекс)

С

С

О

(Символ)

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Абаев 1986: Абаев В. И. Parerga 2. Языкознание описательное и объяснительное. О классификации наук / В. И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1986. – № 2. – С. 5–21.

Адамец 1974: Адамец П. Актуальное членение, глубинные структуры и перифразы / П. Адамец // Papers on functional sentence perspective / Ed. by Daneš. – Prague: Academia, 1974. – С. 92–115.

Адамец 1978: Адамец П. Образование предложений из пропозиций / П. Адамец. – Praha: Univer. Karlova, 1978. – 160 с.

Адмони 1963: Адмони В. Г. Развитие родительного падежа в германских языках / В. Г. Адмони // Проблемы грамматического строя германских языков. – Москва: Наука, 1963. – С. 39–57.

Адмони 1988: Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общей грамматики / В. Г. Адмони. – Москва: Наука, 1988. – 240 с.

Ажнюк 1999: Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б. М. Ажнюк. – Київ: Рідна мова, 1999. – 348 с.

Акимова 1990: Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г. Н. Акимова. – Москва: Высшая школа, 1990. – 275 с.

Акишина 1989: Акишина А. А. Этикет русского письма / А. А. Акишина, Н. И. Формановская. – 4-е изд. – Москва: Изд-во Русский язык, 1989. – 192 с.

Алефиренко 2005: Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики / Н. Алефиренко. – Москва: Гнозис, 2005. – 326 с.

Алпатов 1991: Алпатов В. М. История одного мифа / В. М. Алпатов. – Москва: Наука, 1991. – 287 с.

Амирова 1985: Амирова Т. А. Функциональная взаимосвязь звукового и письменного языка / Т. А. Амирова. – Москва: Наука, 1985. – 391 с.

Андерш 1987: Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – Київ: Наукова думка, 1987. – 212 с.

Антисуржик 1974: Антисуржик / За заг. ред. Олександри Сербенської. – Львів, 1974. – 126 с.

Антоненко-Давидович 1991: Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ, 1991. – 345 с.

Апресян 1986: Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре / Ю. Д. Апресян // Известия АН СССР: Сер. лит-ры и языка. – 1986. – Т. 45. – № 3. – С. 45–58.

Апресян 1995: Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1995. – 766 с.

Апресян 1995(а): Апресян Ю. Д. Избранные труды. – Т. 1: Лексическая семантика. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, Издательская фирма „Восточная литература” РАН, 1995. – VIII, 472 с.

Арват 1984: Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Н. Н. Арват. – Киев: Вища школа, 1984. – 298 с.

Аристотель 1978: Аристотель. Сочинения: В 4-х т. / Аристотель. – Москва: Мысль, 1976–1983. – Т. II. – 456 с.

Арно, Лансло 1990: Арно А., Лансло К. Всеобщая рациональная грамматика (Грамматика Пор-Рояля) / А. Арно, К. Лансло. – Москва: Наука, 1990. – 238 с.

Арутюнова 1976: Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – Москва: Наука, 1976. – 383 с.

Арутюнова 1980: Арутюнова Н. Д. Сокровенная связка: (К проблеме предикативного отношения) / Н. Д. Арутюнова // И Язв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1979. – Т. 39. – № 4. – С. 85–98.

Арутюнова 1982: Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 5–40.

Арутюнова 1988: Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – Москва: Наука, 1988. – 340 с.

Арутюнова 1990: Арутюнова Н. Д. Референция / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 411–412.

Арутюнова 1998: Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – Москва: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.

Арутюнова, Падучева 1985: Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 6–32.

Астен 2003: Астен Т. Б. Аналитизм в морфологии имени: когнитивный и прагматический аспекты / Т. Б. Астен. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского университета, 2003. – 202 с.

Ахманова 1969: Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Москва: Сов. энциклопедия, 1969. – 567 с.

Ахманова, Микаэлян 1963: Ахманова О. С., Микаэлян Г. Б. Современные синтаксические теории / О. С. Ахманова, Г. Б. Микаэлян. – Москва: Издательство Московского университета, 1963. – 168 с.

Ахутина 2012: Ахутина Т. В. Нейролингвистический анализ динамической афазии. О механизмах построения высказывания [Электронный ресурс]. – 3-е изд.: [электронное] / Татьяна Васильевна Ахутина. – Москва: Теревинф, 2012. – 144 с.

Бабайцева 1967: Бабайцева В. В. Переходные конструкции в синтаксисе / В. В. Бабайцева. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1967. – 178 с.

Бабайцева 1975: Бабайцева В. В. Изучение членов предложения в школе / В. В. Бабайцева. – Москва: Просвещение, 1975. – 198 с

Бабайцева 1979: Бабайцева В. В. Русский язык: Синтаксис и пунктуация / В. В. Бабайцева. – Москва: Высшая школа, 1979. – 265 с.

Бабайцева 1983: Бабайцева В. В. Зона синкретизма в системе частей речи современного русского языка / В. В. Бабайцева // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1983. – № 5. – С. 58–71.

Бабайцева 1989: Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – Москва: Высшая школа, 1989. – 298 с.

Бабайцева 2000: Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка / В. В. Бабайцева. – Москва: Дрофа, 2000. – 610 с.

Балко 2004: Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. В. Балко. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.

Балко 2004а: Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук / М. В. Балко. – Донецьк, 2004. – 203 с.

Балли 1955: Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1955. – 398 с.

Балли 2003: Балли Ш. Язык и жизнь / Ш. Балли. – Москва: Наука, 2003. – 301 с.

Баранов 1990: Баранов А. Н. Идеографический словарь русского языка / А. Н. Баранов. – Вып. 1. – Москва: Прометей, 1990. – 256 с.

Баранов, Добровольский 1996: Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике / под ред. А. Н. Баранова, Д. О. Добровольского. – Москва: Наука, 1996. – 698 с.

Баранов, Караулов 1991: Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю) / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – Москва: Изд-во Института русского языка, 1991. – 193 с.

Баранов, Плунгян, Рахилина 1993: Баранов А. Н., Плунгян В. А., Рахилина Е. В. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / А. Н. Баранов, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина. – Москва: Помовский и партнеры, 1993. – 189 с.

Барт 1989: Барт Р. Разделение языков / Р. Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 519–534.

Барт 1989(а): Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – Москва: Прогресс, 1989. – 409 с.

Баудер 1980: Баудер А. Я. К лингвистической интерпретации явлений переходности в грамматическом строе русского языка / А. Я. Баудер // Филологические науки. – 1980. – № 5. – С. 42–57.

Бахтин 1975: Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – Москва: Художественная литература, 1975. – 498 с.

Бахтин 1996: Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / Михаил Михайлович Бахтин // Собрание сочинений. – Москва: Русские словари, 1996. – Т. 5: Работы 1940–1960 гг. – С. 159–206.

Бахтін 2002(а): Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / М. М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Основи, 2002. – С. 302–347.

Бахтін 2002(б): Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Основи, 2002. – С. 347–379.

Бацевич 2000: Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Ф. Бацевич. – Львів: Львів. ун-т, 2000. – 236 с.

Бацевич 2000(а): Бацевич Ф. С. Роздуми про мову Ноама Хомського Н. Хомський // Роздуми про мову. – Львів: Ініціатива, 2000. – С. 5–12.

Бацевич 2004: Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич. – Київ: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с.

Бацевич 2005: Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: Проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.

Бацевич 2006: Бацевич Ф. Вступ до лінгвістичної генології / Ф. Бацевич. – Київ: Видавничий центр „Академія”, 2006. – 248 с.

Бацевич 2016: Бацевич Ф. Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка „Перехресні стежки”): монографія / Флорій Бацевич. – Львів, 2016. – 192 с.

Бацевич, Космеда 1997: Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львів: Світ, 1997. – 392 с.

Безяева 2002: Безяева М. Г. Семантика коммуникативного уровня звучащего языка / М. Г. Безяева. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2002. – 752 с.

Белецкий 1993: Белецкий А. Предрассудки вокруг языка и языков / А. Белецкий // Collegium. – 1993. – № 2. – С. 23–31.

Белодед 1974: Белодед И. К. Язык и идеологическая борьба / И. К. Белодед. – Киев: Наукова думка, 1974. – 243 с.

Белодед 1981: Белодед И. К. Всяк сущий в ней язык... / И. К. Белодед. – Киев: Наукова думка, 1981. – 302 с.

Белунова 1996: Белунова Н. И. Комфорт речевого общения (Дружеское письмо) : Эпистолярное наследие творческой интеллигенции // Н. И. Белунова // Русский язык в школе. – 1996. – № 5. – С. 80–84.

Беляевская 1994: Беляевская Е. Г. Когнитивные основания изучения семантики слова / Е. Г. Беляевская // Структуры представления знаний в языке. – Москва, 1994. – С. 87–110.

Бенвенист 1965: Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа / Э. Бенвенист // Новое в лингвистике. – Вып. 4. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1965. – С. 129–140.

Бенвенист 1974: Бенвенист Э. Природа языкового знака / Э. Бенвенист // Общая лингвистика. – Москва: Прогресс, 1974. – С. 132–187.

Бердяев 1934: Бердяев Н. А. Я и мир объектов (Опыт философского одиночества и общения) / Николай Алексеевич Бердяев. – Париж: Уніса-press, 1934. – 187 с.

Беркли 1978: Беркли Д. Трактат о принципах человеческого знания, в котором исследованы главные причины заблуждений в науках, а также основания скептицизма, атеизма и безверия / Д. Беркли // Сочинения. – Москва: Мысль, 1978. – С. 123–187.

Биби́к 1998: Биби́к С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Биби́к, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. Л. О. Пустовіт. – Київ: Довіра, 1998. – 431 с.

Бирвиш 1981: Бирвиш М. Семантика / М. Бирвиш // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. X: Лингвистическая семантика. – Москва: Прогресс, 1981. – С. 177–199.

Білодід 1996: Білодід І. К. Каменяр українського слова: (До 110-річчя з дня народження і 50-річчя з дня смерті Івана Яковича Франка) / Іван Костьович Білодід. – Київ: Наук. думка, 1966. – 67 с.

Білоус 1998: Білоус М. П. До питання мовно-правописного редагування Франкових творів / М. П. Білоус // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 22–25 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 633–637.

Блакар 1987: Блакар Р. Язык как инструмент социальной власти / Р. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Прогресс, 1987. – С. 92–134.

Блох 2002: Блох М. Я. Теоретические основы грамматики / М. Я. Блох. – Москва: Высшая школа, 2002. – 160 с.

Блумфилд 1968: Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд. – Москва: Прогресс, 1968. – 398 с.

Богданов 1977: Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1977. – 297 с.

Богин 2001: Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику / Г. И. Богин. – Тверь: Изд-во Тверск. ун-та, 2001. – 312 с.

Бодуэн де Куртенэ 1963: Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – Т. 1–2. – Москва: Наука, 1963. – 567 с.

Бондарко 1983: Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Москва: Наука, 1983. – 237 с.

Бондарко 1984: Бондарко А. В. Функциональная лингвистика / А. В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1984. – 136 с.

Бондарко 1991: Бондарко А. В. Семантика лица / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. – Санкт-Петербург: Наука, 1991. – С. 101–134.

Бондарко 1992: Бондарко А. В. К вопросу о функциях в грамматике / А. В. Бондарко // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1992. – Т. 51. – № 4. – С. 180–196.

Брежнев 1974: Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Речи и статьи / Л. И. Брежнев. – Т. 4. – Москва: Политиздат, 1974. – 503 с.

Бровіньок 1981: Бровіньок Т. І. Студія Івана Франка „Да дні” як новий тип ідейно-естетичної структури / Т. І. Бровіньок // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 8. – С. 37–43.

Будагов 1974: Будагов Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1974. – 321 с.

Булаховський 1975: Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в п'яти томах. – Київ: Наукова думка, 1975. – Т. I. – С. 56–203.

Булыгина, Крылов 1990: Булыгина Т. В., Крылов С. А. Функциональная лингвистика / Т. В. Булыгина, С. А. Крылов // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 287.

Булыгина, Шмелев 1997: Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Крылов. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1997. – 367 с.

Буркитбаева 2005: Буркитбаева Г. Г. Некоторые вопросы теории жанра в современной зарубежной лингвистике / Г. Г. Буркитбаева // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2005. – № 2. – С. 97–105.

Буслаев 1959: Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – Москва: Учпедгиз, 1959. – 567 с.

Бюллер 1993: Бюллер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / К. Бюллер. – Москва: Издательская группа „Прогресс”, „Универс”, 1993. – 528 с.

Вайнрайх 1979: Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх; пер. с англ. Ю. А. Жлуктенко. – Киев: Выща школа, 1979. – 467 с.

Вайсгербер 2004: Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко. – Изд. 2-е, испр. и доп. [текст] / Йохан Лео Вайсгербер. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.

- Валгина 2000:** Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – Москва: Высшая школа, 2000. – 367 с.
- Ван Валин 1982:** Ван Валин З. Референциально-ролевая грамматика / З. Ван Валин, У. Фоли; Е. А. Кибрик (ред.). – Москва: Прогресс, 1982. – 411 с.
- Ванников 1979:** Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю. В. Ванников. – Москва: Высшая школа, 1979. – 281 с.
- Вахек 1964:** Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы / Й. Вахек. – Москва: Прогресс, 1964. – 350 с.
- Вахек 1967:** Вахек Й. К проблеме письменного языка / Й. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 45–56.
- Ван Дейк 1989:** Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк. – Москва: Прогресс, 1989. – 408 с.
- Вежбицкая 1996:** Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – Москва: Русские словари, 1996. – 655 с.
- Вендлер 1982:** Вендлер З. Сингулярные термы / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 203–236.
- Виноградов 1990:** Виноградов В. А. Идиолект / В. А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 171.
- Виноградов 1975:** Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения / В. В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – Москва: Наука, 1975. – С. 98–127.
- Виноградов 1958:** Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В. В. Виноградов. – Москва: Издательство Московского университета, 1958. – 398 с.
- Виноградов 1971:** Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – Москва: Высшая наука, 1971. – 210 с.
- Виноградов 1972:** Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. / В. В. Виноградов. – 2-е изд. – Москва: Высшая школа, 1972. – 671 с.
- Виноградов 1977:** Виноградов В. В. К истории лексики русского литературного языка // Русская речь. – 1927. – № 1.
- Виноградов 1977:** Виноградов В. В. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – Москва: Наука, 1977. – С. 171–187.
- Виноградов 1980:** Виноградов В. В. О художественной прозе / В. В. Виноградов // О языке художественной прозы. – Москва: Наука, 1980. – С. 56–175.
- Винокур 1991:** Винокур Г. О. О языке художественной литературы / Г. О. Винокур. – Москва: Высшая школа, 1991. – 356 с.
- Винокур 1993:** Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – Москва: Наука, 1993. – 507 с.

Витгенштейн 1994: Витгенштейн Л. Философские работы (часть 1) / Л. Витгенштейн; перевод с немецкого М. С. Козловой, Ю. А. Асеева. – Москва: Гнозис, 1994. – 467 с.

Вихованець 1971: Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1971. – 136 с.

Вихованець 1980: Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1980. – 304 с.

Вихованець 1983: Вихованець І. Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 23–32.

Вихованець 1987: Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1987. – 231 с.

Вихованець 1988: Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1988. – 256 с.

Вихованець 1992: Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1992. – 224 с.

Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / Іван Романович Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – 368 с.

Вихованець 1997: Вихованець І. Р. Визначальний принцип українського правопису / І. Р. Вихованець // Український правопис: так і ні. – Київ: Рідна мова, 1997. – С. 175–177.

Вихованець 2000: Вихованець І. Р. Аналітизм / І. Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія. – Київ: Українська енциклопедія імені Миколи Бажана, 2000. – С. 28.

Вихованець, Городенська, Русанівський 1983: Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – Київ: Наукова думка, 1983. – 345 с.

Возняк 1926: Возняк М. Франків розрив з польською пресою / Михайло Возняк // Світ. – 1926. – № 11–12.

Возняк 1955: Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка / Михайло Возняк. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – 196 с.

Волков, Миклуш 2000: Волков В. В., Миклуш М. Идеографическое описание русского языка / В. В. Волков, М. Миклуш. – Прешов: Наука, 2000. – 190 с.

Волошинов 1995: Волошинов В. Н. Философия и социология гуманитарных наук / В. Н. Волошинов. – Санкт-Петербург: Изд-во „Акта-Пресс Ltd”, 1995. – 412 с.

Воротников 2001: Воротников В. Л. О грамматическом статусе аналитических форм компаратива в русском языке / В. Л. Воротников // Словарь и культура русской речи. – Москва: Наука, 2001. – С. 156–172.

Врублевська 2002: Врублевська Галина. Суржик як елемент міської субкультури / Г. Врублевська // Урок української. – 2002. – № 11–12. – С. 45–52.

Всеволодова 1989: Всеволодова М. В. Члены предложения как иерархизованная система коммуникативно значимых позиций / М. В. Всеволодова // Вопросы коммуникативно-функционального описания синтаксического строя русского языка: Сб. науч. тр. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – С. 123–141.

Всеволодова 1997: Всеволодова М. В. Уровни организации предложения в рамках функционально-коммуникативной прикладной модели языка / М. В. Всеволодова // Вестник Моск. ун-та. – 1997. – Сер. 9. – Вып. 1. – С. 28–42.

Всеволодова 2000: Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / М. В. Всеволодова. – Москва: Издательство Московского университета, 2000. – 537 с.

Всеволодова, Дементьева 1997: Всеволодова М. В., Дементьева О. Ю. Проблемы синтаксической парадигматики: коммуникативная парадигма предложений (на материале двусоставных глагольных предложений, включающих имя локума) / М. В. Всеволодова, О. Ю. Дементьева. – Москва: Издательство Московского университета, 1997. – 214 с.

Вусик 2003: Вусик О. С. Словник українських синонімів / О. С. Вусик; за ред. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 424 с.

Выготский 1984: Выготский Л. С. Орудие и знак в развитии ребенка / Л. С. Выготский // Собрание сочинений. – Москва: Наука, 1984. – С. 5–90.

Гайда 1999: Гайда С. Жанры разговорных высказываний / Станислав Гайда // Жанры речи. – Вып. 2. – Саратов, 1999. – С. 103–111.

Гак 1986: Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис / В. Г. Гак. – Москва: Высшая школа, 1986. – 312 с.

Гак 2004: Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – Москва: Добросвет, 2004. – 832 с.

Гаспаров 1996: Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – Москва: Наука, 1996. – 478 с.

Гаспаров 1998: Гаспаров Б. М. Почему я перестал быть структуриальным? / Б. М. Гаспаров // Московско-тартуская семиотическая школа. История, воспоминания, размышления. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1998. – С. 48–59.

Гельб 1982: Гельб И. Е. Опыт изучения письма. Основы грамматологии / И. Е. Гельб. – Москва: Прогресс, 1982. – 397 с.

Гийом 1992: Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом; общ. ред., послесл. и коммент. Л. М. Скрединой. – Москва: Прогресс, 1992. – 224 с.

Гиндин 1971: Гиндин С. И. Связный текст: формальное определение и элементы типологии / С. И. Гиндин. – Москва: Просвещение, 1971. – 156 с.

Гиро 1980: Гиро П. Разделы и направления стилистики и их направления // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. IX: Лингвостилистика. – Москва: Прогресс, 1980. – С. 35–68.

Гладкий, Мельчук 1969: Гладкий А. В., Мельчук И. А. Элементы тематической лингвистики / А. В. Гладкий, И. А. Мельчук. – Москва: Наука, 1969. – 192 с.

Головина 2008: Головина Т. А. Лингвоперсонологическое функционирование частей речи: статистический аспект (на материале художественных текстов) : [автореф. ... канд. филол. наук; 10.02.19. теория языка] / Татьяна Анатольевна Головина. – Барнаул, 2008. – 21 с.

Голоскевич 1994: Голоскевич Г. Правописний словник (за нормами Українського Правопису Всеукраїнської Академії наук. Харків, 1929 р.) / Г. Голоскевич. – Вид. 12. – Нью-Йорк та ін.: НТШ ім. Шевченка, 1994 (принт 1-го вид. 1930 р.). – 460 с.

Гольдин 2002: Гольдин В. Е. Жанровая организация речи в аспекте социальных взаимодействий / В. Е. Гольдин, О. Н. Дубровская // Жанры речи. – Вып. 3. – Саратов, 2002. – С. 5–17.

Голяк 1957: Голяк В. О. Боротьба І. Франка за єдину загальнонаціональну українську літературну мову / В. О. Голяк // Зб. студентських наук. робіт Львів. ун-ту. – 1957. – Ч. 1. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1957. – С. 53–57.

Горбач 1963: Горбач О. Вулично-тюремні арготизми у Франковій прозі [Текст] / Олекса Горбач // Записки НТШ. – 1963. – Т. 177. – Львів: Вид-во НТШ, 1963. – С. 197–206.

Горбач 1983: Горбач О. Львівські проступницько-тюремницькі арготизми (до 1930-х років) [Текст] / Олекса Горбач // Наук. зб. Укр. Вільного Університету. – Т. 10. – Мюнхен, 1983. – С. 296–326.

Горелов, Седов 1997: Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1997. – 487 с.

Городенська 1992: Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – Київ: Наукова думка, 1992. – 192 с.

Грабович 1990: Грабович Г. Иван Франко і Адам Міцкевич / Григорій Грабович // Иван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму. – Київ, 1990. – Кн. 1. – С. 135–141.

Грабович 1995: Грабович Г. Семантика котляревщини / Г. Грабович // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 123–145.

Грабович 1997: Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи / Григорій Грабович // До історії української літератури : дослідження, есе, полеміка. – Київ: Основи, 1997. – С. 138–169.

Грамматика 1998: Грамматика общая и рациональная Пор-Рояля. – Москва: ИГ „Прогресс”, 1998. – 134 с.

Грайс 1985: Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 217–237.

Грещук 2007: Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови / Василь Грещук // Вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Чис. 2. – Івано-Франківськ: [б. в.], 2007. – С. 138–152.

Гридин 1975: Гридин В. Н. К проблеме роли мотивации в порождении речевого высказывания / В. Н. Гридин // Проблемы психолингвистики. – Москва: Наука, 1965. – С. 56–63.

Гринберг 1970: Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов / Дж. Гринберг, Б. А. Успенский (ред.) // Новое в лингвистике. – Вып. 5: Языковые универсалии. – Москва: Наука, 1970. – С. 114–162.

Грицак 1996: Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття / Я. Грицак. – Київ: Аспіс, 1996. – 467 с.

Грицютенко 1968: Грицютенко І. Є. Мова в естетичній концепції Івана Франка / Іван Єфремович Грицютенко // Іван Франко : Статті і матеріали. – 1968. – Вип. 5. – С. 45–52.

Грот 1876: Грот Я. К. Спорные вопросы русского правописания от Петра Великого доныне / Я. К. Грот. – Санкт-Петербург, 1876. – 460 с.

Гудман 1989: Гудман Б. А. Идентификация референта и связанные с ней коммуникативные неудачи / Б. А. Гудман // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XXIV: Компьютерная лингвистика. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 209–258.

Гуйванюк 1999: Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Видавництво Чернівецького університету імені Юрія Федьковича, 1999. – 201 с.

Гумбольдт 1984: Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – Москва: Прогресс, 1984. – 498 с.

Гумилев 1990: Гумилев Н. Стихи. Письма о русской поэзии / Н. Гумилев. – Москва, 1990. – 448 с.

Гуссерль 1999: Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль. – Москва: Дом интеллектуальной книги, 1999. – Т. 1. – 756 с.

Гадамер 1988: Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер. – Київ: Юніверс, 1988. – 400 с.

Гадамер 2000: Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики / Г.-Г. Гадамер. – Київ: Юніверс, 2000. – 456 с.

Даммит 1987: Даммит М. Что такое теория значения / М. Даммит // Философия. Логика. Язык. – Москва: Прогресс, 1987. – С. 127–212.

Данеш 1988: Данеш Ф. Позиции и оценочные критерии при кодификации / Ф. Данеш // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XX. – Москва: Прогресс, 1988. – С. 123–143.

Даниленко 2003: Даниленко А. І. Предикати, відмінки і діатези в українській мові: історичний і типологічний аспекти / А. І. Даниленко. – Харків: Око, 2003. – 513 с.

Даниленко 1986(а): Даниленко В. П. Лингвистическая характерология в концепции В. Матезиуса / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1986. – № 4. – С. 32–48.

Даниленко 1986(б): Даниленко В. П. Ономаσιологическая сущность концепции функциональной грамматики Вилема Матезиуса / В. П. Даниленко // Филологические науки. – 1986. – № 1. – С. 19–41.

Даниленко 1988: Даниленко В. П. Ономаσιологическое направление в истории грамматики / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1988. – № 3. – С. 29–41.

Даниленко 1990: Даниленко В. П. У истоков учения об актуальном членении предложения (период до Анри Вейля) / В. П. Даниленко // Филологические науки. – 1990. – № 5. – С. 57–71.

Данилюк 2006: Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови: автореферат дис. ... канд. філол. наук / І. Г. Данилюк. – Донецьк, 2006. – 20 с.

Данкер 1992: Данкер З. М. Функционально-семантическая организация частного письма (ситуативная установка контакта) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / З. М. Данкер. – Санкт-Петербург, 1992. – 16 с.

Делл’Агата 1998: Делл’Агата Д. Николай Трубецкой и проблема украинского языка / Д. Делл’Агата // Слово и культура. Памяти Н. И. Толстого. – Т. 1. – Москва: Индрик, 1998. – С. 165–181.

Дементьев 1977: Дементьев В. В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике / Вадим Викторович Дементьев // Вопросы языкознания. – 1977. – № 1. – С. 109–121.

Дементьев 2010: Дементьев В. В. Теория речевых жанров: монография / Вадим Викторович Дементьев. – Москва: Знак, 2010. – 600 с. (Режим доступа: [http://www.lrc-press.ru/pics/previews/ru/\(87\)Pages%20from%20Dementiev-2010-v.pdf](http://www.lrc-press.ru/pics/previews/ru/(87)Pages%20from%20Dementiev-2010-v.pdf))

Демьянков 1986: Демьянков В. З. Новые тенденции в американской лингвистике 1970–80-х гг. / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1986. – Т. 45. – № 3. – С. 224–234.

Демьянков 1992: Демьянков В. З. Когнитивизм, когниция, язык и лингвистическая теория / В. З. Демьянков // Язык и структуры представления знаний. – Москва: Наука, 1992. – С. 39–77.

Демьянков 1994: Демьянков В. З. Морфологическая интерпретация текста и ее моделирование / В. З. Демьянков. – Москва: Наука, 1994. – 234 с.

Демьянков 1994(а): Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17–33

Демьянков 1994(б): Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / В. З. Демьянков // Структуры представления знаний в языке. – Москва: Наука, 1994. – С. 32–86.

Демьянков 1995: Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца XX века / под ред. акад. Ю. С. Степанова. – Москва: Изд-во Ин-та русского языка, 1995. – С. 239–320.

Денисюк 2008: Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка / Іван Денисюк // Українське літературознавство. – 2008. – Вип. 70. – С. 138–152.

Дерибас 1979: Дерибас В. И. Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка / В. И. Дерибас. – Москва: Издательство Моск. университета, 1979. – С. 32–49.

Джонсон-Лэрд 1988: Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения / Ф. Джонсон-Лэрд // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. – Москва: Прогресс, 1988. – С. 234–257.

Дзюба 1990: Дзюба І. Від автора: з відстані чверті століття / І. Дзюба // Вітчизна. – 1990. – № 5–8. – С. 123–146.

Дзюба 1990(а): Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба // Вітчизна. – 1990. – № 5–8. – С. 45–156.

Дзюба 1998: Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К.: Український письменник, 1998. – 256 с.

Дискурсивные 1998: Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания. – Москва: Метатекст, 1998. – 398 с.

Дильтей 2001: Дильтей В. Герменевтика и теория литературы / В. Дильтей. // Собр. соч. в 6 томах. – Москва: „Дом интеллектуальной книги”, 2001. – Т. IV. – С. 45–97.

Добровольский 1996: Добровольский Д. О. Ассоциативный фразеологический словарь русского языка / Д. О. Добровольский, Ю. Н. Караулов. – Москва: Наука, 1996. – 596 с.

Долженко 2013: Долженко Н. Г. Этикетная функция обращений в письмах А. П. Чехова / Н. Г. Долженко, О. А. Соскунова // Вестник уgroведения. – 2013. – № 3(14). – С. 38–46.

Долин 1970: Долин Ю. Г. К вопросу о грамматической природе форм типа „хлоп” в современном русском языке / Ю. Г. Долин // Русский язык в школе. – 1970. – № 5. – С. 41–55.

Домброван 2013: Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики: монография / Татьяна Ивановна Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 343 с.

Домышева 2008: Домышева С. А. Политический дискурс в пространстве дискурса реагирования: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Светлана Аркадиевна Домышева. – Иркутск, 2008. – 188 с.

Доннелан 1982: Доннелан К. С. Референция и определенные дескрипции / К. С. Доннелан // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 134–160.

Драгоманов 1991: Драгоманов М. П. Вибране („...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; приміт. Р. С. Мішука, В. С. Шандри. – Київ: Либідь, 1991. – 688 с.

Дубова 2002: Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української та російської мов / О. А. Дубова. – Київ: Вища школа, 2002. – 278 с.

Дубровская 2008: Дубровская О. Н. Общаться? Тусоваться? Клубиться! К вопросу об отражении в языке и речи новых форм коммуникативного действия / Проблемы речевой коммуникации. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2008. – С. 409–416.

Дюкро 1982: Дюкро О. Неопределенные выражения и высказывания / О. Дюкро // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Прогресс, 1982. – С. 263–291.

Ельмслев 2006: Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев. – Москва: КомКнига, 2006. – 248 с.

Енциклопедія 1994: Енциклопедія українознавства / головний редактор проф. д-р Володимир Кубійович. – Т. 3. – Львів, 1994. – С. 805–1200.

Енциклопедія 2003: Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарльза Е. Вінквіста та Віктора Е. Тейлора. – Київ: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 503 с.

Ермакова, Земская 1993: Ермакова О. П., Земская Е. А. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) / О. П. Ермакова, Е. А. Земская // Русский язык и его функционирование. Коммуникативно-прагматический аспект. – Москва: Наука, 1993. – С. 30–64.

Єрмоленко 1987: Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова: [монографія] / Світлана Яківна Єрмоленко. – Київ: Наукова думка, 1987. – 245 с.

Єрмоленко 2006: Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / С. С. Єрмоленко. – Київ: Наукова думка, 2006. – 398 с.

Єрмоленко, Русанівський 1970: Єрмоленко С. Я., Русанівський В. М. Літературна мова і художній переклад / С. Я. Єрмоленко, В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 3–18.

Єрмоленко, Харитонов 1998: Єрмоленко С. С., Харитонов Т. А., Ткаченко О. Б. Мова в культурі народу (план-проспект) / С. С. Єрмоленко, Т. А. Харитонов, О. Б. Ткаченко та ін. // Мовознавство. – 1998. – № 4–5. – С. 3–19.

Есперсен 1958: Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен; пер. с англ. – Москва: Издательство иностранной литературы., 1958. – 400 с.

Женетт 1998: Женетт Ж. Фигуры: В 2-х т. / Ж. Женетт. – Москва: Изд-во имени Сабашниковых, 1998. – Т. 1. – 587 с.

Живов 1996: Живов В. М. Язык и культура в России XVIII века / В. М. Живов. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1996. – 423 с.

Жилко 1956: Жилко Ф. Т. Роль Івана Франка в історії української літературної мови / Федот Трохимович Жилко // Укр. мова в школі. – 1956. – № 3 – С. 18–26.

Жинкин 1982: Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – Москва: Наука, 1982. – 159 с.

Жирмунский 1956: Жирмунский В. М. История немецкого языка / В. М. Жирмунский. – Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1948. – 300 с.

Жирмунский 1965: Жирмунский В. М. Об аналитических конструкциях / В. М. Жирмунский // Аналитические конструкции в языках различных типов. – Москва; Ленинград: Наука, 1965. – С. 12–27.

Жовтобрюх 1975: Жовтобрюх М. А. Взаємодія української літературної мови і діалектів / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1975. – № 1. – С. 19–31.

Жовтобрюх 1991: Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941) / М. А. Жовтобрюх. – Київ: Наукова думка, 1991. – 260 с.

Жовтобрюх 1997: Жовтобрюх М. А. Про наш правопис / М. А. Жовтобрюх // Український правопис: так і ні. – Київ: Рідна мова, 1997. – С. 48–61.

Забужко 1999: Забужко Оксана. Мова і влада / О. Забужко // Хроніка від Фортінбраса. – Київ, 1999. – С. 11–45.

Забужко 2003: Забужко Оксана. Інший формат / О. Забужко; упорядник Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 20–21.

Загнітко 1990: Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматичі і парадигматичі / А. П. Загнітко. – Київ: НМК ВО, 1990. – 132 с.

Загнітко 1990(а): Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко. – Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1990. – 64 с.

Загнітко 1992: Загнітко А. П. Аспекти і напрями дієслівно-іменної взаємодії / А. П. Загнітко // Сучасні аспекти дослідження граматики української мови і лінгвометодичні основи викладання шкільного курсу: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава, 1992. – С. 68–90.

Загнітко 1992(а): Загнітко А. П. Взаємодія іменних і дієслівних категорій / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 19–28.

Загнітко 1993(а): Загнітко А. П. Граматична система української мови на загальнослов'янському мовному тлі / А. П. Загнітко // Проблеми контрастивної лінгвістики: Тези міжвуз. наук. конф. – Кіровоград: Видавництво Кіровоградського університету, 1993. – С. 86–88.

Загнітко 1993(б): Загнітко А. П. Основи акумулятивності граматичних одиниць / А. П. Загнітко // Матеріали міжнародної наукової конференції „Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського університету, 1993. – С. 89–90.

Загнітко 1993(в): Загнітко А. П. Проблеми і перспективи акумулятивної граматики української мови / А. П. Загнітко // Українознавство і гуманітарна освіта: Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 1993. – С. 87–88.

Загнітко 1993(г): Загнітко А. П. Аналітизм у системі дієслівних категорій / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 25–33.

Загнітко 1996: Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 1996. – 437 с.

Загнітко 1996(а): Загнітко А. П. Український синтаксис: У 2-х ч. / А. П. Загнітко. – Ч. 1. – Київ: ІЗМН, 1996. – 201 с.

Загнітко 2001: Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 2001. – 662 с.

Загнітко 2002: Загнітко А. П. Актуальні проблеми сучасної української лінгвістики / А. П. Загнітко. – Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 2002. – 45 с.

Загнітко 2003: Загнітко А. П. Лінгвістика тексту / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 158 с.

Загнітко 2003(а): Загнітко А. П. Синтаксична синоніміка і синтаксична деривація / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 146 с.

Загнітко 2004: Загнітко А. П. Внутрішньореченнєва предикатність і предикативність іменників в інтерпретації О. О. Потебні / А. П. Загнітко // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. науков. праць. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 282–289.

Загнітко 2006(а): Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 378 с.

Загнітко 2006(б): Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 338 с.

Загнітко 2007: Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум / А. П. Загнітко. – Вид 2-ге, доп. і перероб. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2007. – 313 с.

Загнітко 2011: Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис: [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011 – 992 с.

Загнітко 2012: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4-х т. / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.; Т. 2. – 350 с.; Т. 3. – 426 с.; Т. 4. – 388 с.

Загнітко 2013: Загнітко А. П. Типологія категорійної семантики невідмінюваних іменників / Анатолій Панасович Загнітко // Акцентологія. Етимологія. Семантика: [зб. наук. праць]. – К.: Наукова думка, 2013. – С. 613–632.

Загнітко 2014: Загнітко А. Теорія граматики і тексту: [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Ноулідж (донецьке відділення), 2014. – 480 с.

Загнітко 2015: Загнітко А. Парадигмально-категорійні основи прикладної лінгвістики [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко, Ілля Григорович Данилюк, Жанна Володимирівна Краснобаєва-Чорна та ін. – Вінниця: ТОВ „Нілан-ЛТД”, 2015. – 472 с.

Загнітко 2017: Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології: [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. – 136 с.

Загнітко 2018: Загнітко А. Мовний простір граматики: [монографія] / А. Загнітко. – Вінниця: ТОВ „Твори”, 2018. – 448 с.

Зайцева 1991: Зайцева З. Н. Мартин Хайдеггер: Язык и время // М. Хайдеггер // Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позднего периода творчества. – Москва: Высшая школа, 1991. – С. 159–177.

Закревська 1998: Закревська Я. В. Внесок Івана Франка у розвиток науки про українські діалекти / Ярослава Василівна Закревська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 652–657.

Залевская 1977: Залевская А. А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека / А. А. Залевская. – Калинин, 1977. – 83 с.

Залевская 1985: Залевская А. А. Информационный тезаурус человека как база речемышлительной деятельности / А. А. Залевская // Исследование речевого мышления в психолингвистике. – Москва: Наука, 1985. – С. 150–171.

Зализняк 1989: Зализняк А. М. Словообразовательные категории как одно из проявлений языковой асимметрии / А. А. Зализняк // Вопросы грамматической асимметрии. – Ташкент: Изд-во Ташкентск. ун-та, 1989. – С. 32–51.

Заоборна 2002: Заоборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу / М. Заоборна. – Тернопіль: Підручники & посібники, 2002. – 46 с.

Затонський 1933: Затонський В. П. З питань національної політики на Україні / Д. Затонський // Більшовик України. – 1933. – Ч. 11–12. – С. 110–119.

Затонський 1933(а): Затонський Д. З питань національної політики на Україні / Д. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 9–10. – С. 111–121.

Захаренко 1997: Захаренко И. В. К вопросу о каноне и эталоне в сфере прецедентных феноменов / И. В. Захаренко // Язык, сознание, коммуникация. – Москва: Филология, 1997. – С. 34–56.

Звегинцев 2001: Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. – 248 с.

Звегинцев 1990: Звегинцев В. А. Что происходит в советской науке о языке / В. А. Звегинцев // Язык и социальное познание. – Москва: Центр. Сонет философских (методологических) семинаров при Президиуме АН СРСР, 1990. – С. 45–67.

Зимняя 1991: Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – Москва: Просвещение, 1991. – 423 с.

Зиндер 1987: Зиндер Л. Р. Очерк общей теории письма / Л. Р. Зиндер. – Ленинград: Наука, 1987. – 253 с.

Зиндер, Строева 1968: Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Историческая морфология немецкого языка / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – Ленинград: Просвещение, 1968. – 263 с.

Золотова 1973: Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – Москва: Наука, 1973. – 352 с.

Золотова 1982: Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – Москва: Наука, 1982. – 368 с.

Золотова 1984: Золотова Г. А. О принципах классификации простого предложения / Г. А. Золотова // Актуальные проблемы русского синтаксиса: Сб. науч. тр. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 5–25.

Золотова 2006: Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – 3-е изд., стереотип. – Москва: Едиториал УРСС, 2006. – 440 с.

Золотова, Онипенко, Сидорова 1998: Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, Ин-та русского языка РАН, 1998. – 528 с.

Иванова, Бурлакова, Почепцов 1981: Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – Москва: Высшая школа, 1981. – 285 с.

Іваницька 1986: Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – Київ: Вища школа, 1986. – 167 с.

Исаченко 1962: Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских языков / А. В. Исаченко // Slavia. – 1963. – Роѣ. 27. – Сеѣ. 3. – С. 336–349.

Кабанова 2004: Кабанова Т. Н. Эпистолярный текст частной переписки в аспекте теории речевого общения (на материале рукописных и опубликованных текстов XX века): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Татьяна Николаевна Кабанова. – Челябинск, 2004. – 24 с. (Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/epistolarynyi-tekst-chastnoi-perepiski-v-aspekte-teorii-rechevogo-obshcheniya-na-materiale-r>).

Каирова 1986: Каирова Т. С. Особенности коммуникативной направленности эпистолярного текста / Т. С. Каирова // Коммуникативные единицы и система языка (французский язык) : сб. науч. тр. – Вып. 269. – Москва: Московский госпедин-т иностранных языков, 1986. – С. 87–103.

Каламова 1961: Каламова Н. А. К вопросу о переходности одних частей речи в другие / Н. А. Каламова // Русский язык в школе. – 1961. – № 5. – С. 17–28.

Калимуллина 1981: Калимуллина В. М. Номинативная лексико-фразеологическая парадигма в английском языке // Сб. научн. трудов Моск. гос. пед. ин-та иностр. языков. – Вып. 171. – Москва: Моск. гос. пед. ин-та иностр. языков, 1981. – С. 157–198.

Каменская 1990: Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – Москва: Высшая школа, 1990. – 152 с.

Канза Роже 1992: Канза Роже. Описательный способ выражения семантического предиката в современном русском языке (предикат со значением состояния человека): автореф. ... канд. филол. наук. – Москва, 1992. – 24 с.

Кант 1999: Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – Москва: Наука, 1999. – 512 с.

Караванський 1994: Караванський С. Секрети української мови: Науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та забутої лексики / С. Караванський. – Київ: Довіра, 1994. – 320 с.

Караванський 1998: Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – Київ: Довіра, 1998. – 567 с.

Караванський 2001: Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне „Я” / С. Караванський. – К.: Довіра, 2001. – 196 с.

Караванський 1993: Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – Київ: Кобза, 1993. – 475 с.

Каранська 1992: Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1992. – 378 с.

Карасик 2002: Карасик В. І. Языковой круг: личность, концепты, дискурсы / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

Карасик 2007: Карасик В. І. Дискурсивная персонология [Текст] / Владимир Ильич Карасик // Язык. Коммуникация и социальная среда: [сб. науч. труд.]. – Воронеж: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2007. – Вып. 7. – С. 78–86.

Караулов 1987: Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Москва: Наука, 1987. – 496 с.

Караулов 1992: Караулов Ю. Н. Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности / Ю. Н. Караулов. – Москва: Наука, 1992. – 352 с.

Караулов 1993: Караулов Ю. Н. Ассоциативная грамматика русского языка / Ю. Н. Караулов. – Москва: Институт русского языка, 1993. – 167 с.

Караулов 1994: Караулов Ю. Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности / Ю. Н. Караулов // Русский ассоциативный словарь. Кн. 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. – Москва: Институт русского языка РАН, 1994. – 698 с.

Караулов 1999: Караулов Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Ю. Н. Караулов. – Москва: ИРЯ РАН, 1999. – 180 с.

Караулов 2010: Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность: [монография] / Юрий Николаевич Караулов. – Москва: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

Каринский 1914: Каринский М. І. Разногласие в школе нового эмпиризма по вопросу об истинных самоочевидных / М. І. Каринский. – Петроград, 1914. – С. 373–374.

Касевич 1988: Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – Москва: Наука, 1988. – 309 с.

Касевич 2000: Касевич В. Б. Является ли лингвистика наукой? (по поводу статьи Жильбера Лазара) / В. Б. Касевич // Материалы XXIX Межвузов-

ской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов (Санкт-Петербург, 13–18 марта 2000 г.). Вып. 14: Секция общего языкознания. – Ч. I. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2000. – С. 16–22.

Кацнельсон 1972: Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Ленинград: Наука, 1972. – 216 с.

Кецба 1971: Кецба Л. Н. Место эпистолярного стиля в системе функциональных стилей / Л. Н. Кецба // Изв. АН АзССР. – Сер. „Литература”. – 1971. – № 3–4. – С. 73–80.

Кибрик 2003: Кибрик А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2003. – 661 с.

Кибрик 2009: Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / Андрей Александрович Кибрик // Вопросы языкознания. – 2009. – № 2. – С. 3–21.

Кифер 1985: Кифер Ф. О пресуппозициях / Ф. Кифер // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. VIII: Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1985. – С. 337–396.

Кликс 1983: Кликс Ф. Пробуждающееся мышление: У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс; пер. с нем. – Москва: Прогресс, 1983. – 302 с.

Клобуков 2001: Клобуков Е. В. Аналитические глаголы в русском языке / Е. В. Клобукова // Жизнь языка: Сб. к 80-летию М. В. Панова. – Москва, 2001. – С. 88–102.

Козинский 1979: Козинский И. Ш. Некоторые грамматические универсалии в подсистемах выражения субъектно-объектных отношений: дис. ... канд. филол. наук / И. Ш. Козинский. – Москва, 1979. – 201 с.

Ковалева 2001: Ковалева Н. А. Речевые стереотипы эпистолярного текста / Наталья Анатольевна Ковалева // Доклады VIII Международной конференции „Текст. Структура и семантика”. – Т. I. – Москва, 2001. – С. 231–240.

Ковалева 2002: Ковалева Н. А. Русское частное письмо XX века. Коммуникация. Жанр. Речевая структура : дис. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык” / Наталья Анатольевна Ковалева. – Москва, 2002. – 537 с. (Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/russkoe-chastnoe-pismo-xix-v-kommunikatsiya-zhanr-recheyaya-struktura>)

Ковтунова 1969: Ковтунова И. И. Современный русский язык: порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – Москва: Высшая школа, 1969. – 236 с.

Ковтунова 1986: Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – Москва, 1986. – 218 с.

Ковтунова 1990: Ковтунова И. И. Некоторые направления эволюции поэтического языка в XX веке / И. И. Ковтунова // Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль. Общие вопросы. Звуковая организация текста. – Москва: Наука, 1990. – С. 23–46.

Ковтунова 2000: Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – Москва: УРСС, 2002. – 240 с.

Кознарський 1998: Кознарський Тарас. Нотатки на берегах макабресок / Тарас Кознарський // Критика. – 1998. – Травень. – С. 87–95.

Колесников 1974: Колесников А. А. Грамматические категории имен существительных современного русского языка в плане отображения действительности: автореф. ... канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1974. – 237 с.

Колесников 1988: Колесников А. А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных в современном русском языке: дис. ... докт. филол. наук / А. А. Колесников. – Измаил, 1988. – 398 с.

Колесников 1992: Колесников А. А. Аналитизм в грамматический системе современного русского языка / А. А. Колесников. – Измаил: Измаильский педагогический институт, 1992. – 187 с.

Колесников 1994: Колесников А. А. К проблеме парадигматико-компенсирующих свойств аналитических форм в системе современного русского языка / А. А. Колесников // Филологические науки. – 1994. – № 1.

Колшанский 2007: Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. – Москва: Издательство ЛКИ, 2007. – 176 с.

Кондаков 1975: Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – Москва: Наука, 1975. – 756 с.

Кондрашов 1967: Кондрашов Н. Предисловие // Пражский лингвистический кружок: Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 5–17.

Кононенко 1976: Кононенко В. И. Семантико-синтаксические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – Киев: Высшая школа, 1976. – 222 с.

Корнієнко 1956: Корнієнко Н. П. Роль Івана Франка в боротьбі за утвердження в Галичині української літературної мови на загальнонародній основі / Н. П. Корнієнко // Укр. мова в школі. – 1956. – № 5. – С. 17–23.

Коруник 2012: Коруник К. Між Харковом і Мюнхеном: „переходова” наукова праця Юрія Шевельова / Катерина Коруник // Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – С. 3–18.

Косериу 1960: Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Э. Косериу // Новое в лингвистике: Вып. III. – Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – С. 160–198.

Космеда 2000: Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики / Т. А. Космеда. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2000. – 350 с.

Космеда 2006: Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: [монографія] / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 326 с.

Космеда 2012: Космеда Т. А. Ego I Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: [монографія] / Тетяна Анастоліївна Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012. – 372 с.

Костомаров 1994: Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – Москва: КРОН-ПРЕСС, 1994. – 234 с.

Коул 1997: Коул М. Культурно-историческая психология: Наука будущего / М. Коул. – Москва: Наука, 1997. – 432 с.

Коцюбинська 2001: Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – Київ: Дух і Літера, 2001. – 300 с.

Коцюбинська 2004: Коцюбинська М. Мої обрії: у 2 т. / Михайлина Коцюбинська. – Т. 1. – Київ: Дух і Літера, 2004. – 336 с.

Коцюбинська М. Коцюбинська М. Мої обрії: у 2 т. / Михайлина Коцюбинська. – Т. 2. – К.: Дух і Літера, 2004. – 384 с.

Кочерган 2006: Кочерган М. П. Основы зівставного мовознавства / М. П. Кочерган. – Київ: ВЦ „Академія”, 2006. – 424 с.

Кочерган 2006а: Рец. на кн.: Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. – Київ: Вид. центр „Академія”, 2006. – 336 с. / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2006. – № 6. – С. 22–34.

Красных 2001: Красных В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации: курс лекций / В. Красных. – Москва: ИТДГК „Гнозис”, 2001. – 270 с.

Краткий 1996: Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 245 с.

Крылова 1993: Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка: дис. ... доктора филол. наук / О. А. Крылова. – Москва, 1993. – 393 с.

Куайн 1982: Куайн У. О. Референция и модальность / У. О. Куайн // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 87–108.

Кубрякова 1985: Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – Москва: Наука, 1995. – С. 32–47.

Кубрякова 1991: Кубрякова Е. С. Обеспечение речевой деятельности и проблема внутреннего лексикона / Е. С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – Москва: Наука, 1991. – С. 82–140.

Кубрякова 1991(а): Кубрякова Е. С. Память и ее роль в исследовании речевой деятельности / Е. С. Кубрякова // Текст в коммуникации. – Москва: Наука, 1991. – С. 4–21.

Кубрякова 1992(а): Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова // Язык и структуры представления знаний. – Москва: Наука, 1992. – С. 4–38.

Кубрякова 1994: Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 23–45.

Кубрякова 1994(а): Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в языке / Е. С. Кубрякова // Структуры представления знаний в языке. – Москва: Наука, 1994. – С. 5–31.

Кубрякова 1994(б): Кубрякова Е. С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус / Е. С. Кубрякова // Изв. РАН. Серия литературы и языка. – 1994. – Т. 53. – № 2. – С. 3–15.

Кубрякова 1997: Кубрякова Е. С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – Москва: Философский факультет Московского университета им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.

Кубрякова 2005: Кубрякова Е. С. О термине „дискурс” и стоящей за ним структуре знания / Елена Самойловна Кубрякова // Язык. Личность. Текст: сб. статей к 70-летию Т. М. Николаевой / отв. ред. В. Н. Топоров. – Москва: Языки славянских культур, 2005. – С. 23–33.

Кубрякова 1995: Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – Москва, 1995. – С. 45–61.

Кубрякова, Шахнарович 1991: Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М. Онтогенез речи и формирование языковой способности человека / Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – Москва: Наука, 1991. – С. 141–220.

Кубрякова, Демьянков 1996: Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 246 с.

Кузнецов 1984: Кузнецов С. Н. Направления современной интерлингвистики / С. Н. Кузнецов. – Москва: Наука, 1984. – 267 с.

Кузьменкова 1994: Кузьменкова В. А. Глагольный и именной реляторы в составе описательных предикатов / В. А. Кузьменкова // Семантика и уровни ее реализации. – Краснодар, 1994. – С. 87–101.

Культура 1984: Культура русской речи в национальных республиках. – Київ: Наукова думка, 1984. – 412 с.

Кун 1975: Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – Москва: Прогресс, 1975. – 487 с.

Кунип 1986: Кунип У. В. Слово и объект / У. В. Кунип // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVIII: Логический анализ естественного языка. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 24–98.

Курило 1923: Курило О. Уваги до сучасної української мови / О. Курило. – Київ, 1923. – 387 с.

Курилович 1962(а): Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая: К теории частей речи / Е. Курилович // Очерки по лингвистике: Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1962. – С. 57–70.

Курилович 1962(б): Курилович Е. Эргативность и стадиальность в языке / Е. Курилович // Очерки по лингвистике: Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1962. – С. 70–82.

Курилович 1962(в): Курилович Е. Понятие изоморфизма / Е. Курилович // Очерки по лингвистике: Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1962. – С. 92–107.

Курилович(г): Курилович Е. Проблема классификации падежей / Е. Курилович // Очерки по лингвистике: Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1962. – С. 132–149.

Курилович 1962(г): Курилович Е. Заметки о значении слова / Е. Курилович // Вопросы языкознания. – 1955. – № 3.

Курилович 1962(д): Курилович Е. Очерки по лингвистике: сборник статей / Е. Курилович. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1962. – 450 с.

Курс 1951: Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. – Т. II. – Київ: Радянська школа, 1951. – 408 с.

Курьянович 2001: Курьянович А. В. Коммуникативные аспекты в эпистолярном дискурсе М. И. Цветаевой: дис. ... канд. филол. наук / Анна Владимировна Курьянович. – Томск, 2001. – 227 с. (Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kommunikativnye-aspekty-slova-v-epistolyarnom-diskurse-m-i-tsvetaevoi>).

Лабов 1975: Лабов У. О механизмах языковых изменений / У. Лабов // Новое в лингвистике: Вып. VII: Социолингвистика. – Москва: Прогресс, 1975. – С. 45–69.

Лайонз 1978: Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – Москва: Прогресс, 1978. – 544 с.

Лакофф, Джонсон 1987: Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Язык и моделирование социального взаимодействия. – Москва: Прогресс, 1987. – С. 79–101.

Лакофф, Джонсон 1990: Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Джонсон, М. Джонсон // Теория метафоры. – Москва: Прогресс, 1990. – С. 49–76.

Ларин 1997: Ларин Б. А. О разновидностях художественной речи: [Текст] / Б. А. Ларин // Русская словесность. – Москва: Наука, 1997. – С. 152–176.

Левин 1994: Левин Ю. И. Истина в дискурсе / Ю. И. Левин // Семиотика и информатика. – 1994. – Вып. 34. – С. 73–97.

Левит 1963: Левит З. Н. Об отличительных признаках фразеологических эквивалентов слов и синтаксических словосочетаний во французском

языке / З. Н. Левит // Вопросы лексикологии и грамматики иностранных языков. – Минск: Вышэйшая школа, 1963. – С. 14–25.

Левит 1967 Левит З. Н. О понятии аналитической лексической единицы / З. Н. Левит // Проблемы аналитизма в лексике. – Вып. 1. – Минск: Вышэйшая школа, 1967. – С. 37–49.

Левицкий 2005: Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса. – Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю. А. Левицкий. – Москва: КомКнига, 2005. – 368 с.

Леков 1958: Леков И. Отклонения от флективного строя в славянских языках / И. Леков // Вопросы языкознания. – 1958. – № 2. – С. 43–57.

Леков 1958(а): Леков И. Общность и многообразие в грамматических строй на славянските езици / И. Леков. – София, 1958. – 345 с.

Лексическая 1984: Лексическая основа русского языка: комплексный учебный словарь / под ред. В. В. Морковкина. – М.: Русский язык, 1984. – 1168 с.

Ленець 2000: Ленець К. В. Суржик / К. В. Ленець // Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – С. 616.

Леонтьев 1967: Леонтьев А. А. Психолингвистика / А. А. Леонтьев. – Ленинград: Наука, 1967. – 497 с.

Леонтьев 1969: Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – Москва: Наука, 1969. – 311 с.

Леонтьев 1981: Леонтьев А. А. Актуальное членение предложения и способы его выражения в русском языке / А. А. Леонтьев // Теория языка, методы его исследования и преподавания / отв. ред. Р. И. Аванесов. – Ленинград: Наука, 1981. – С. 167–172.

Леонтьев 1997: Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – Москва: Наука, 1997. – 345 с.

Леонтьев 1997(а): Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – Изд. 2-е. – Москва: Наука, 1997. – 387 с.

Леонтьев 1994: Леонтьев А. Н. Философия психологии. / А. Н. Леонтьев. – Москва: Наука, 1994. – 405 с.

Лещенко 1988: Лещенко М. И. Виртуальный и актуальный аспекты предложения / М. И. Лещенко. – Минск: Вышэйшая школа, 1988. – 180 с.

Лингвистический 1990: Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 695 с.

Листи 2014: Листи Юрія Шевельова до Олексі Ізарського / автор і упорядник Микола Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.

Лихачов 1935: Лихачов Д. С. Черты первобытного прагматизма воровской речи / Д. С. Лихачов // Язык и мышление. – Москва; Ленинград: Госиздат, 1935. – Т. III. – С. 19–35.

Ломов 1994: Ломов А. М. Типология русского предложения / А. М. Ломов. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1994. – 277 с.

Ломтев 1979: Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Т. П. Ломтев. – Москва: Издательство Московского университета, 1979. – 198 с.

Лопатин 1978: Лопатин В. В. Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов / В. В. Лопатин. – Ленинград: Наука, 1978. – 287 с.

Лотман 2000: Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – Санкт-Петербург: Искусство, 2000. – 601 с.

Лузина 1996: Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Л. Г. Лузина; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – Москва, 1996. – 246 с.

Лурия 1974: Лурия А. Р. Нейропсихология памяти. Нарушения памяти при локальных поражениях мозга / А. Р. Лурия. – Москва: Педагогика, 1974. – 312 с.

Лурия 1975: Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – Москва: Наука, 1975. – 423 с.

Ляшевская 2004: Ляшевская О. Н. Семантика русского числа / О. Н. Ляшевская. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 400 с.

МакКоли 1981: МакКоли Дж. О месте семантики в грамматике языка / Дж. МакКоли // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. X: Лингвистическая семантика. – Москва: Прогресс, 1981. – С. 235–301.

МакКоли 1983: МакКоли Дж. Л. Логика и словарь / Дж. Л. МакКоли // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIV: Проблемы и методы лексикографии. – Москва: Прогресс, 1983. – С. 177–200.

Максим'юк 2005: Максим'юк О. Синтаксично неподільні та семантично неподільні позиційно стійкі словосполучення із займенниковими компонентами / О. Максим'юк // Лінгвістичні студії: 36. наук. праць. Вип. 13 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 27–35.

Малявина 2003: Малявина А. Н. Гипертекст и гиперлитература / А. Н. Малявина // Текст: теория и методика в контексте вузовского образования: Науч. тр. I Всерос. конф. – Тольятти, 2003. – С. 127–130.

Марузо 1960: Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1960. – 439 с.

Масенко 1995: Масенко Л. Т. До проблеми спадкоємності старої писемної традиції в новій українській літературній мові / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 1995. – № 4–5. – С. 45–59.

Масенко 1999: Масенко Л. Т. Мова і політика / Л. Т. Масенко. – Київ: Соняшник, 1999. – 135 с.

Масенко 2004: Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вибір / Л. Т. Масенко. – Київ: ВД „КМ Академія”, 2004. – 164 с.

Матвіяс 2003: Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Івана Франка / Іван Григорович Матвіяс // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 11–16.

Матезиус 1967(а): Матезиус В. Попытка создания теории структурной грамматики / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / под ред. Н. А. Кондрашова. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 65–72.

Матезиус 1967(б): Матезиус В. О потенциальности языковых явлений / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / под ред. Н. А. Кондрашова. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 42–65.

Матезиус 1967(в): Матезиус В. О системном грамматическом анализе / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / под ред. Н. А. Кондрашова. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 226–239.

Матезиус 1967(г): Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / под ред. Н. А. Кондрашова. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 239–246.

Матезиус 1967(г): Матезиус В. Язык и стиль / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / под ред. Н. А. Кондрашова. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 444–524.

Матезиус 2003: Матезиус В. Избранные труды по языкознанию / В. Матезиус. – Москва: Едиториал УРСС, 2003. – 232 с.

Мацюк 2001: Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). – Львів: Видавничий центр Львівського ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 372 с.

Медведев 1956: Медведев Ф. П. Борьба Ивана Франка за едину українську літературну мову / Федір Пилипович Медведев // Уч. зап. Харків. ун-ту. – Т. 74. – Труды філологічного факультету. – Т. 4. – Збірник статей до 100-річчя з дня народження І. Я. Франка. – 1956. – С. 65–74.

Медникова 1967: Медникова Э. М. Разграничение понятий „свободное сочетание”, „фразеологическая единица”, „аналитическая лексическая единица” / Э. М. Медникова // Проблемы аналитизма в лексике. – Вып. 1. – Минск: Вышэйшая школа, 1967. – С. 92–101.

Мейе 2004: Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 207 с.

Мельник 2009: Мельник Я. „Поет зради” Івана Франка. Голоси польської преси: pro і contra [Текст] / Ярослав Мельник // Парадигми. – 2009. – Вип. 4. – С. 237–242 (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/paradig_2009_4_18).

Мельничук 1966: Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення : монографія / Олександр Савич Мельничук. – Київ: Наукова думка, 1966. – 324 с.

Мельничук 1972(а): Мельничук О. С. Теоретичні питання синтаксису / О. С. Мельничук // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 5–57.

Мельничук 1972(б): Мельничук О. С. Синтагматичне членування речення / О. С. Мельничук // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 57–75.

Мельничук 1976: Мельничук А. С. Философские корни глоссематики / А. С. Мельничук // *Вопр. языкознания*. – 1976. – № 6. – С. 3–18.

Мельчук 1974: Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей „Смысл – Текст”. Семантика, синтаксис / И. А. Мельчук. – Москва: Наука, 1974. – 315 с.

Мельчук 1993: Мельчук И. А. Согласование, управление, конгруэнтность / И. А. Мельчук // *Вопросы языкознания*. – 1993. – № 3. – С. 15–28.

Мельчук 1997: Мельчук И. А. Курс общей морфологии. Слово. – Т. I / И. А. Мельчук. – Москва; Вена: „Языки русской культуры”, Wiener Slavistischer Almanach, Sonderband 38/1, Издательская группа „Прогресс”, 1997. – 498 с.

Мельчук 2000: Мельчук И. А. Курс общей морфологии. –Т. III. – Ч. 3: Морфологические средства; Ч. 4: Морфологические синтактики / И. А. Мельничук. – Москва, Вена: „Языки русской культуры”, Wiener Slavistischer Almanach, Sonderband 38/1, Издательская группа „Прогресс”, 2000. – 516 с.

Мерло-Понти 1999: Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / Морис Мерло-Понти. – Санкт-Петербург: Ювента, Наука, 1999. – 605 с.

Минский 1988: Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // *Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка*. – М.: Прогресс, 1998. – С. 281–309.

Мещанинов 1945: Мещанинов И. И. Понятийные категории в языке / И. И. Мещанинов // *Труды Военного института иностр. яз.* – 1945. – №. 1. – С. 7–24.

Миронова 1997: Миронова Н. Н. Оценочный дискурс: проблема семантического анализа / Н. Н. Миронова // *Известия РАН. – Серия лит. и языка*. – 1997. – Т. 56. – № 4. – С. 57–72.

Мірченко 2004: Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Вид. 2-е, переробл. – Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту „Вежа”, 2004. – 393 с.

Місцями 2006: Місцями життя і діяльності Івана Франка на Прикарпатті: Івано-Франківськ: Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека, 2006. – 45 с. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1310568978.html> (18.09.2016).

Моррис 1983: Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // *Семиотика*. – М.: Радуга, 1983. – С. 37–89.

Москальская 1974: Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. – Москва: Высшая школа, 1981. – 175 с.

Мразек 1990: Мразек Р. Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: Исходные структуры простого предложения / Р. Мразек. – Brno, 1990. – 149 с.

Мукаржовский 1967: Мукаржовский Я. Литературный и поэтический язык / Я. Мукаржовский // Пражский лингвистический кружок / под ред. Н. А. Кондрашова. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 406–432.

Мунье 1994: Мунье Э. Что такое персонализм?: [науч. изд.] / Эммануэль Мунье; пер. с фр. И. С. Вдовиной. – Москва: Искусство, 1994. – 128 с.

Мунье 1995: Мунье Э. Персонализм / Эммануэль Мунье // Французская философия и эстетика XX века / предисл. П. Морель. коммент. А. В. Густырь, И. С. Вдовиной. – Москва: Искусство, 1995. – С. 105–214.

Мунье 1995(а): Мунье Э. Надежда отчаявшихся / Эммануэль Мунье; пер. с фр. И. С. Вдовиной. – Москва: Искусство, 1995. – 238 с.

Мунье 1999: Мунье Э. Манифест персонализма: [науч. изд.] / Эммануэль Мунье; пер. с фр. И. С. Вдовиной. – Москва: Республика, 1999. – 560 с.

Мурзин 1974: Мурзин Л. Н. Синтаксическая деривация: Анализ производных предложений русского языка / Л. Н. Мурзин. – Пермь: Издательство Ремского университета, 1974. – 178 с.

Мухин 1965: Мухин А. М. Функциональный критерий в морфологии (В связи с вопросом об аналитических формах слова) / А. М. Мухин // Аналитические конструкции в языках различных типов. – Москва, Ленинград, 1965. – С. 126–165.

Мухин 1995: Мухин А. М. Вариантность синтаксических единиц / А. М. Мухин. – Санкт-Петербург: Наука, 1995. – 240 с.

Мухин 1999: Мухин А. М. Функциональный синтаксис / А. М. Мухин. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – 184 с.

Мушинка М. Взаємини Івана Франка з Володимиром Гнатюком / Микола Мушинка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнарод. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народження І. Франка, м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р. – Т. 1 / М-во освіти і науки України, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 945–953 (http://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/ivan-franko-zbirnyk-2010-t01/105Mykola_Mushynka.pdf (20.09.2016)).

Нерознак 1995: Нерознак В. П. Лингвистическая персонология [Текст] / Владимир Петрович Нерознак // Функциональная лингвистика: проблемы и перспективы: [материалы конференции]. – Симферополь: Таврический университет им. В. И. Вернадского, 1995. – С. 12–14.

Нерознак 1996: Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины / Владимир Петрович Нерознак // Язык. Поэтика. Перевод: [сб. науч. труд.]. – Москва: Московский государственный лингвистический университет, 1996. – С. 112–116.

Нещименко 1985: Нещименко Г. П. Функциональное членение чешского языка / Г. П. Нещименко // Функциональная стратификация языков. – М.: Наука, 1985. – С. 59–58.

Нижникова 1991: Нижникова Л. В. Письмо как тип текста: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Л. В. Нижникова. – Одесса, 1991. – 18 с.

Никитина 2013: Никитина А. Ю. Вербально-семантический уровень языковой личности Екатерины II (на материале „собственноручных записок императрицы Екатерины II” / Алена Юрьевна Никитина // Вестник Чувашского университета: [сб. науч. тр.]. – 2013. – Вып. 4. – С. 248–252.

Німчук 1991: Німчук В. В. „Дещо про графіку та правопис як елементи етнічної культури: Історія г” / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1991. – № 1–3. – С. 18–29.

Німчук 1999: Німчук В. В. До проблеми українського правопису у ХХ ст. / В. В. Німчук // Український правопис (Проект найновішої редакції). – Київ: Наукова думка, 1999. – С. 256–365.

Николаева 1978: Николаева Т. М. Краткий словарь терминов теории текста / Т. М. Николаева // Лингвистика текста: Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. – Москва: Прогресс, 1978. – С. 457–478.

Николаева 1996: Николаева Т. М. Теория происхождения языка и его эволюции – новое направление в современном языкознании / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 45–59.

Ногин 2001: Ногин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику / Г. И. Ногин. – Тверь, 2001 (электронная версия).

Норман 1983: Норман Б. Ю. Грамматика / Б. Ю. Норман // Общее языкознание / под ред. А. Е. Супруна. – Минск: Навука і тэхніка, 1983. – С. 37–77.

Норман 1994: Норман Б. Ю. Грамматика говорящего / Б. Ю. Норман. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1994. – 231 с.

Носкова 2006: Носкова С. Э. Прагматика дискурса малых форм / С. Э. Носкова. – Тверь: Издательство Тверского государственного университета, ТГСА, 2006. – 194 с.

Олексенко 2005: Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника / В. П. Олексенко. – 2-е вид., доп. і поліпш. – Херсон: Вид-во Херсон. ун-ту „Айлант”, 2005. – 336 с.

Онишкевич 1963: Онишкевич М. Й. Полонізми і діалектизми (бойкізми) та їх коментування в творах Івана Франка / Михайло Йосипович Онишкевич // Питання слов'янського мовознавства. – 1963. – Кн. 9. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – С. 36–51.

Остин 1986: Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVII: Теория речевых актов. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 22–129.

Остин 1987: Остин Дж. Л. Чужое сознание / Дж. Л. Остин // Философия. Логика. Язык. – Москва: Прогресс, 1987. – С. 48–95.

Ощипко 1957: Ощипко І. Й. Праця Франка над вдосконаленням мови своїх творів / Ірина Йосипівна Ощипко // Доп. та повідомл. Львів. ун-ту. – 1957. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 78–81.

Павиленис 1983: Павиленис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – Москва: Наука, 1983. – 376 с.

Падучева 1985: Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью / Е. В. Падучева. – Москва: Наука, 1985. – 272 с.

Падучева 1990: Падучева Е. В. Референция / Е. В. Падучева // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 396.

Падучева 1993: Падучева Е. В. Говорящий как наблюдатель: об одной возможности применения лингвистики в поэтике / Е. В. Падучева // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – 1993. – Т. 52. – № 3. – С. 413–423.

Падучева 1997: Падучева Е. В. Родительный субъекта в отрицательном предложении: синтаксис или семантика / Е. В. Падучева // Вопросы языкознания. – 1997. – № 2. – С. 17–35.

Падучева 1997(а): Падучева Е. В. Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Кэрролла / Е. В. Падучева // Семиотика и информатика. – Москва: Языки русской культуры. – Вып. 35. – С. 184–226.

Пазухин 1979: Пазухин Р. В. Язык, функция, коммуникация / Р. В. Пазухин // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 51–69.

Панов 1966: Панов М. В. О тексте для фонетической записи / М. В. Панов // Развитие фонетики современного русского языка. – Москва: Наука, 1966. – С. 18–32.

Панов 1966(а): Панов М. В. Русский язык / М. В. Панов // Языки народов СССР: В 6 т. – Москва: Наука, 1966. – Т. I. – С. 18–129.

Панов 1999: Панов М. В. Позиционная морфология русского языка / М. В. Панов. – Москва: Наука, 1999. – 275 с.

Панфилов 1977: Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания. Гносеологические аспекты / В. З. Панфилов. – Москва: Наука, 1977. – 288 с.

Панфилов 1983: Панфилов В. З. Языковые функции / В. З. Панфилов // Онтология языка как общественного явления. – Москва: Наука, 1983. – С. 45–65.

Панько 1992: Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка: монографія / Таміла Іванівна Панько. – Львів: Світ, 1992. – 190 с.

Патнэм 1982: Патнэм Х. Значение и референция / Х. Патнэм // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 377–390.

Пауль 1960: Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. – 355 с.

Пешковский 1959: Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Москва: Учпедгиз, 1959. – 511 с.

Пешковский 2001: Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Алексей Матвеевич Пешковский; предисл. Ю. Д. Апресян. – Москва: Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.

Пилинський 1976: Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – Київ: Наукова думка, 1976. – 287 с.

Пирс 2000: Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс. – Санкт-Петербург: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбУ; „Алтей”, 2000. – Т. 1. – 489 с.; Т. 2. – 512 с.

Плесовских 2014: Плесовских Т. С. Лингвоперсонология в контексте антропологического подхода / Татьяна Сергеевна Плесовских. – Science Time. – 2014. – № 4. – С. 173–179.

Плотникова 2008: Плотникова С. Н. Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство / Светлана Николаевна Плотникова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2008. – № 1. – С. 131–136 (Режим доступа: http://www.islu.ru/files/rar/2011/Professores/plotnikova/yazykovoe_diskursivnoe_i_kommunikativnoe_prostranstvo.pdf (21.08.2017)).

Плунгян 2003: Плунгян В. А. Общая морфология. Введение в проблематику. / В. А. Плунгян. – 2-е изд., испр. – Москва: Едиториал УРСС, 2003. – 384 с.

Плющ 1973: Плющ П. До проблеми перекладу / П. Плющ // Література на Україна. – 1973. – 27 квітня.

Пожидаєва 2013: Пожидаєва І. В. Лінгвопрагматичний аспект маніпулятивного дискурсу блогосфери (на матеріалі англійської, російської, французької й української мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Ірина Валентинівна Пожидаєва. – Київ, 2013. – 374 с.

Полюга 1977: Полюга Л. М. Слово у поетичному тексті Івана Франка / Лев Михайлович Полюга. – Київ: Наукова думка, 1977. – 165 с.

Попкова 2008: Попкова М. В. Фразеология мемуарных текстов Георгия Иванова (структурно-семантический и функциональный аспекты): дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / Марина Владимировна Попкова. – Омск, 2008. – 305 с.

Посмішка 2011: Посмішка чорного кота: [гобі, забобони, анекдоти] / упорядн. М. Слабошпицький. – Київ: Ярославів Вал, 2011. – 548 с.

Потебня 1958: Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня; общ. ред., предисл., вступ. ст. В. И. Боровского. – Москва: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.

Потебня 1992: Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: статті і фрагменти / упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова. – Нью-Йорк, 1992. – 315 с.

Постовалова 1987: Постовалова В. И. Существует ли языковая картина мира? / В. И. Постовалова // Язык как коммуникативная деятельность человека: Сб. науч. трудов МГПИИЯ. – Вып. 284. – М.: Изд-во МГПИИЯ, 1987. – С. 65–72.

Прата 2007: Прата С. Язык программирования / Стивен Прата. – Изд. 5-е. – Москва; Санкт-Петербург; Киев: ООО „И. Д. Вильямс”, 2007. – 1184 с.

Приходько 2002: Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Видавництво Запорізького державного університету, 2002. – 210 с.

Просяник 2018: Просяник О. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції / Оксана Просяник. – Харків: Історико-філологічне товариство, 2018. – 276 с.

Прохоров 1964: Прохоров Е. И. Издание эпистолярного наследия / Е. И. Прохоров // Принципы издания эпистолярных текстов. Вопросы текстологии. – Москва, 1964. – Вып. 3. – С. 6–72.

Прохоров 2006: Прохоров Ю. Е. Русские: коммуникативное поведение / Юрий Евгеньевич Прохоров, Иосиф Абрамович Стернин. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва: Флинта; Наука, 2006. – 238 с.

Радбиль 2010: Радбиль Т. Б. Основы языкового менталитета: [монография] / Тимур Беньюминович Радбиль. – Москва: Флинта; Наука, 2010. – 328 с.

Радзиевская 1990: Радзиевская Т. В. Прагматические противоречия при текстообразовании / Т. В. Радзиевская // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – Москва: Наука, 1990. – С. 111–128.

Распопов 1961: Распопов И. П. Актуальное членение предложения (на материале простого повествования преимущественно в монологической речи) / И. П. Распопов. – Уфа: Издательство Башкирского университета, 1961. – 164 с.

Распопов 1981: Распопов И. П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения / И. П. Распопов // Вопросы языкознания. – 1981. – № 4. – С. 27–41.

Рассел 1982: Рассел Б. Дескрипции / Б. Рассел // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 41–54.

Растье 2001: Растье Ф. Интерпретирующая семантика / Ф. Растье. – Нижний Новгород: ДЕКОМ, 2001. – 516 с.

Ревзина 1973: Ревзина О. Г. Общая теория грамматических категорий / О. Г. Ревзина // Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков. – Москва: Наука, 1973. – С. 5–38.

Ремчукова 2005: Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики / Е. Н. Ремчукова. – Москва: Наука, 2005. – 231 с.

Реформатский 1967: Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – 4-е изд., испр. и доп. – Москва: Высшая школа, 1967. – 298 с.

Реформатский 1987: Реформатский А. А. Агглютинация и фузия как две тенденции грамматического строения языков / А. А. Реформатский // Лингвистика и поэтика. – Москва: Наука, 1987. – С. 52–86.

Рикёр 1995: Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр. – Москва: Academia-Центр, 1995. – 495 с.

Рикёр 1996: Рикёр П. Герменевтика и психоанализ. Религия и вера / П. Рикёр. – Москва: Искусство, 1996. – 413 с.

Рождественский 1979: Рождественский Ю. В. Введение в общую филологию / Ю. В. Рождественский. – Москва: Высшая школа, 1979. – 394 с.

Рождественский 1990: Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию: учеб. пос. / Ю. В. Рождественский. – Москва: Высшая школа, 1990. – 381 с.

Роль 1988: Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / ред. Б. А. Серебренников. – Москва: Наука, 1988. – 406 с.

Руберт, Генидзе 2003: Руберт И. Б., Генидзе Н. К. Аналитические тенденции в языковой эволюции / И. Б. Руберт, Н. К. Генидзе // Филологические науки. – 2003. – № 1. – С. 49–59.

Рубинштейн 1973: Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Москва: Наука, 1973. – 578 с.

Руденко 1988: Руденко Л. Н. Обстоятельственные детерминанты в семантико-синтаксической структуре простого предложения: автореф. ... канд. филол. наук / Л. Н. Руденко. – Киев, 1988. – 24 с.

Рудницький 1995: Рудницький Л. Іван Франко й німецькомовний світ – значення середовища для поета [Текст] / Леонід Рудницький // Українська література: Матеріали І конгресу Міжнародної асоціації українців. – Київ, 1995. – С. 15–30.

Русская 1979: Русская грамматика. – Т. 1. – Praha, 1979. – 398 с.

Русская 1980: Русская грамматика. – Т. 2. – Москва: Наука, 1980. – 788 с.

Русский семантический 1982: Русский семантический словарь. Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову / Соавторы: В. И. Молчанов, Ю. Н. Караулов. – Москва: Наука, 1982. – 568 с.

Русский 1976: Русский язык – язык межнационального общения народов и единения народов СССР / АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – Київ: Наукова думка, 1976. – 397 с.

Русский 1978: Русский язык – источник обогащения языков народов СССР / И. К. Белодед, Г. П. Ижакевич, Т. К. Черторицкая. – Київ: Рад. школа, 1978. – 182 с.

Русский 2003: Русский язык: энциклопедия / под ред. Ю. Н. Караулова. – Москва: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 628 с.

Сазонова 1974: Сазонова Н. М. К вопросу о теории предложения (на материале современного английского и украинского языков) / Н. М. Сазонова. – Киев: Вища школа, 1974. – 85 с.

Салимовский 2002: Салимовский В. А. Есть ли у жанроведения границы в пределах коммуникативной лингвистики? / В. А. Салимовский // Жанры речи. – Вып. 3. – Саратов, 2002. – С. 52–62.

Сапожникова 2005: Сапожникова Н. В. Философско-антропологическая природа эпистолярного дискурса: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра фил. наук: спец. 09.00.13 „Философия и история религии, философская антропология, философия культуры” / Наталия Васильевна Сапожникова. – Екатеринбург, 2005. – 42 с.

Сахарный 1989: Сахарный Л. В. Введение в психолингвистику / Л. В. Сахарный. – Ленинград: Наука, 1989. – 512 с.

Світлична 1998: Світлична Леоніда. Поруч з Іваном / Л. Світлична // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. – Київ: Дніпро, 1998. – 245 с.

Світличний 1965: Світличний І. Гармонія і алгебра / І. Світличний // Дніпро. – 1965. – № 3. – С. 112–119.

Світличний 1970: Світличний І. Новий словник. Який він? / І. Світличний // Жовтень. – 1970. – № 7. – С. 101–132 (надруковано під іншим прізвиськом).

Світличний 1990: Світличний І. Новий словник. Який він? / І. Світличний // Серце для куль і рим. – Київ: Радянський письменник, 1990. – С. 462–492.

Седов 1998: Седов К. Ф. Анатомия жанров бытового общения / Константин Федорович Седов // Вопросы стилистики. – Вып. 27. – Саратов, 1998. – С. 9–20.

Седов 1999: Седов К. Ф. О жанровой природе дискурсивного явления языковой личности / Константин Федорович Седов // Жанры речи. – Вып. 2. – Саратов, 1999. – С. 13–26.

Селиверстова 1990: Селиверстова О. Н. Контрастивная синтаксическая семантика: Опыт описания / О. Н. Селиверстова. – Москва: Наука, 1990. – 324 с.

Семантический 1998: Русский семантический словарь. Т. 1 / под общ. ред. Н. Ю. Шведовой. – Москва: Наука, 1998.

Семенець 2004: Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

Сербенська 2006: Сербенська О. Мовний світ Івана Франка: монографія / Олександра Сербенська. – Львів: ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – 371 с.

Серебренников 1965: Серебренников Б. А. К вопросу о „морфологизме” / Б. А. Серебренников // Аналитические конструкции в языках различных типов. – Москва; Ленинград: Наука, 1965. – С. 81–95.

Серебренников 1988: Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: язык и мышление / Б. А. Серебренников. – Москва: Наука, 1988. – 242 с.

Сеше 2010: Сеше А. Очерк логической структуры предложения / А. Сеше. – Москва: Едиториал УРСС, 2010. – 224 с.

Сёрл 1982: Серл Дж. Референция как речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 179–202;

Сёрль 1987: Сёрль Дж. Природа интенциональных состояний / Дж. Сёрль // Философия. Логика. Язык. – Москва: Прогресс, 1987. – С. 96–126.

Сёрль, Вандервекен 1986: Сёрль Дж., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Сёрль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике/ Вып. XVIII: Логический анализ естественного языка. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 96–126

Сидорова 2000: Сидорова М. Ю. Грамматика художественного текста: монография / М. Ю. Сидорова. – Москва: Институт русского языка РАН, 2000. – 416 с.

Сильницкий 1981: Сильницкий Г. Г. Функциональная характеристика именного сказуемого (в сопоставлении с глагольным) / Г. Г. Сильницкий // *Studia grammatyczne*. – IV: *Prace Instytutu języka polskiego*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1981. – С. 48–57.

Синтаксис 1989: Синтаксис. Современный русский язык / под ред. В. А. Белошапковой. – Москва: Высшая школа, 1989. – С. 532–792.

Сиротинина 1980: Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – Москва: Высшая школа, 1980. – 74 с.

Сиротинина 1999: Сиротинина О. Б. Некоторые размышления по поводу терминов „речевой жанр” и „риторический жанр” / Ольга Борисовна Сиротинина // *Жанры речи*. – Вып. 2. – Саратов, 1999. – С. 26–30.

Скаб 20002: Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.

Скобликова 1990: Скобликова Е. С. Очерки по теории словосочетания и предложения / Е. С. Скобликова. – Куйбышев: Издательство Куйбышевского университета, 1990. – 164 с.

Сковородников 1978: Сковородников А. П. О классификации парцелированных предложений в современном русском литературном языке / А. П. Сковородников // Научн. докл. высш. шк.: Филол. науки. – 1978. – № 2. – С. 59–71.

Сковородников 1978(а): Сковородников А. П. О соотношении „парцелляция” и „присоединение” / А. П. Сковородников // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 45–57.

Скрипник 1931: Скрипник М. Перебудовними шляхами / М. Скрипник // *Більшовик України*. – № 12, 13, 14. – 1931. – С. 32–49.

Скрэгг 1983: Скрэгг Г. Семантические сети как модели памяти / Г. Скрэгг // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 12. – Москва: Прогресс, 1983. – С. 228–271.

Сланский 1887: Сланский В. П. Грамматика как она есть и как должна бы быть. Пять научных бесед, предложенных в С.-Петербургском педагогическом музее / В. П. Сланский. – Санкт-Петербург, 1887. – 201 с.

Слинько 1994: Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – 670 с.

Словник поетичної 2003: Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / Уклад. Л. В. Оліфіренко. – Київ: Абрис, 2003. – 90 с.

Словник синонімів 1999: Словник синонімів української мови: У 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – Київ: Наукова думка, 1999.

Словник синонімів 2000: Словник синонімів української мови: У 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – Київ: Наукова думка, 2000.

СУМ: Словник української мови: В 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Словник фразеологізмів 2003: Словник фразеологізмів української мови / еклд.: В. М. Білоноженко та ін. – Київ: Наукова думка, 2003.

Слюсарева 1981: Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – Москва: Наука, 1981. – 206 с.

Смирницкий 1956: Смирницкий А. И. Аналитические формы / А. И. Смирницкий // Вопросы языкознания. – 1956. – № 2. – С. 5–27.

Современная 2002: Современная американская лингвистика. Фундаментальные исследования / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и Й. А. Секериной. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва: Едиториал УРСС, 2002. – 480 с.

Соколов 1968: Соколов А. Н. Внутренняя речь и мышление / А. Н. Соколов. – Москва: Наука, 1968. – 475 с.

Соколов 1997: Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка / О. Н. Соколов. – Москва: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1997. – 204 с.

Соссюр 1977: Соссюр Ф. Де Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию. – Москва: Прогресс, 1977. – С. 7–285.

Соссюр 1998: Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр. – Київ: Основи, 1998. – 256 с.

Ставицька 2000: Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. XX ст. / Л. Ставицька. – Київ: Правда Ярослави́чів, 2000. – 156 с.

Стеблин-Каменский 1957: Стеблин-Каменский М. И. Грамматика норвежского языка / М. И. Стеблин-Каменский. – Москва; Ленинград: Наука, 1957. – 147 с.

Стежками 2013: Стежками Франкового текста [когнітивні, лінгвосеміотичні та лінгвостатистичні виміри прози]: монографія / Ф. С. Бацевич (відп. ред.), С. Н. Бук, Л. М. Процик, А. Ю. Саричевська, О. В. Ясіновська. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 504 с.

Степаненко 1997: Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко. – Київ: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, 1997. – 216 с.

Степанов 1966: Степанов Ю. С. Основы языкознания / Ю. С. Степанов. – Москва: Просвещение, 1966. – 272 с.

Степанов 1973(а): Степанов Ю. С. Современные связи лингвистики и логики: Категории функции, пропозициональной связки, синтаксического отрицания / Ю. С. Степанов // Вопр. языкознан. – 1973. – № 4. – С. 5–22.

Степанов 1973(б): Степанов Ю. С. Семиотическая структура языка: (Три функции и три формальных аппарата языка) / Ю. С. Степанов // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. – 1973. – Т. 32. – Вып. 4. – С. 340–355.

Степанов 1975: Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – Москва: Наука, 1975. – 313 с.

Степанов 1976: Степанов Ю. С. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи / Ю. С. Степанов. – Москва: Наука, 1976. – 401 с.

Степанов 1981: Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – Москва: Наука, 1981. – 360 с.

Степанов 1985: Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. – Москва: Наука, 1985. – 335 с.

Степанов 1988(а): Степанов Ю. С. Текстовая теория русских падежей в описательном и сравнительно-историческом языкознании / Ю. С. Степанов // Русистика сегодня: Язык: система и ее функционирование. – Москва: Наука, 1988. – С. 31–57.

Степанов 1989: Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение / Ю. С. Степанов. – Москва: Наука, 1989. – 240 с.

Степанов 1990: Степанов Ю. С. Пор-Рояль в европейской культуре / Ю. С. Степанов // Грамматика общая и рациональная, содержащая основы искусства речи, изложенные ясным и естественным образом, толкование общего в языках и главные различия между ними, а также многочисленные новые замечания о французском языке / А. Арно, К. Лансло; пер. с фр. – Москва: Наука, 1990. – С. 3–31.

Степанов 1990(а): Степанов Ю. С. Язык художественной литературы / Ю. С. Степанов // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 608–609.

Степанов 1997: Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1997. – 697 с.

Степанов 1998: Степанов Ю. С. Язык и метод: К современной философии языка / Ю. С. Степанов. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1998. – 397 с.

Степанов 2001: Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр., доп. – Москва: Школа „Языки русской культуры”, 2001. – 990 с.

Стернин 2000: Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования / Иосиф Абрамович Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение: [сб. науч. труд.]. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного технического университета, 2000. – Вып. 1. – С. 4–20.

Стернин 2002: Стернин И. А. Коммуникативное поведение и проблемы его исследования / Иосиф Абрамович Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение: [сб. науч. труд.]. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного технического университета, 2002. – Вып. 1. – С. 4–21.

Столнейкер 1985: Столнейкер Р. С. Прагматика / Р. С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 419–438.

Стросон 1982: Стросон П. Ф. О референции / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 55–86.

Стросон 1982(а): Стросон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинностное значение / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XIII: Логика и лингвистика (Проблемы референции). – Москва: Радуга, 1982. – С. 109–133.

Стросон 1986: Стросон П. Ф. Намерение и конвенция речевых актов / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVII: Теория речевых актов. – Москва: „Прогресс”, 1986. – С. 130–150.

Стус 1994: Стус В. Най будем щирі / В. Стус // Твори у 4-х т. – Т. 4: Повісті та оповідання, незакінчені твори, сценарії, літературна критика, заяви, публіцистичні листи та звернення, з таборового зошита. – Львів: ВЦ „Просвіта”, 1994. – С. 173–189.

Стус 1994–1997: Стус В. Твори : У 4-х т. 6-ти кн. / В. Стус. – Львів: ВЦ „Просвіта”, 1994–1997.

Субтельний 1991: Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – Київ: Либідь, 1991. – 567 с.

Супрун 1996: Супрун А. Е. Лекции по теории речевой деятельности / А. Е. Супрун. – Минск: Высшая школа, 1996. – 218 с.

Сухотин 1940: Сухотин В. П. Синтаксическая роль инфинитива в современном русском языке / В. П. Сухотин // Кабардино-Балкарск. гос. пед. ин-та: Уч. зап. факультета языка и лит-ры. – Вып. 1. – Нальчик, 1940. – С. 123–145.

Сучасна 1969: Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1969. – 435 с.

Сучасна 1973: Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1973. – 439 с.

Тараненко 2000: Тараненко О. Просторіччя / О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – С. 499.

Тарасенко 2002: Тарасенко Т. В. Этикетные речевые жанры: опыт описания (на примере описания жанра поздравления) / Т. В. Тарасенко // Жанры речи. – Вып. 3. – Саратов, 2002. – С. 282–289.

Тарасов 1973: Тарасов Е. Ф. Билингвизм: социолингвистический аспект / Е. Ф. Тарасов // Методы билингвистических исследований: Тезисы докл. на симп. – Москва: Наука, 1973. – С. 87–102.

Тарасов 1981: Тарасов Е. Ф. Социолингвистика и психолингвистика / Е. Ф. Тарасов // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – Москва: Наука, 1981. – С. 123–142.

Тарасов 1991: Тарасов Е. Ф. Введение. История психолингвистических школ. Теория речевой деятельности / Е. Ф. Тарасов // Текст лекций „Введение в психолингвистику” (для студентов педагогических факультетов, аспирантов и слушателей ФПК). – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 398 с.

Татаринцева 2007: Татаринцева Е. Н. Лингвоперсонологическое функционирование принципов русской орфографии: автореф. ... канд. филол. наук. – Барнаул, 2007. – 21 с.

Телия 1980: Телия В. Н. Семантика связанных значений слов и их сочетаемости / В. Н. Телия // Аспекты семантических исследований. – Москва: Наука, 1980. – С. 147–161.

Телия 1981: Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. – Москва: Наука, 1981. – 270 с.

Теньер 1988: Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – Москва: Прогресс, 1988. – 656 с.

Тестелец 2001: Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – Москва, 2001. – 796 с.

Тихомирова 1973: Тихомирова Т. С. К вопросам о переходности частей речи / Т. С. Тихомирова // Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 56–69.

Тичер 2009: Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. – Харьков, 2009. – 245 с.

Токарева 1999: Токарева И. И. Этнокультурные стереотипы коммуникативного поведения: автореф. ... докт. филол. наук / И. И. Токарева. – Минск, 1999. – 38 с.

Толковый 1992: Толковый тематический словарь русских глаголов: проспект / под ред. Л. Д. Бабенко. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1992. – 105 с.

Топоров 1995: Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – Москва: ИГ Прогресс, 1995. – 542 с.

Толстой 1983: Толстой Н. И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н. И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии: Язык и этнос. – Ленинград: Наука, 1983. – С. 38–51.

Толстой 1985: Толстой Н. И. Славянские литературные языки и их отношение к другим языковым идиомам (стратам) / Н. И. Толстой // Функциональная стратификация языка. – Москва: Наука, 1985. – С. 8–35.

Томусяк 1999: Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами: автореф. ... канд. філол. наук / Л. М. Томусяк. – Івано-Франківськ, 1999. – 20 с.

Труб 2000: Труб В. М. Явище „суржику” як форма просторіччя в ситуації двомовності / В. М. Труб // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 52–61.

Трубецкой 1927: Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания: собр. ст. / Николай Сергеевич Трубецкой. – Париж: Евразийское книжное издательство, 1927. – 101 с.

Трубецкой 1995: Трубецкой Н. С. Общеславянский элемент в русской культуре / Н. С. Трубецкой // История. Культура. Язык. – Москва: ИД „Прогресс”, 1995. – С. 49–97.

Тураева 1994: Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105–114.

Українська 2000: Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 750 с.

Український 1999: Український правопис (Проект найновішої редакції). – Київ: Наукова думка, 1999. – 497 с.

Уленбек 1950: Уленбек Х. К. Agens и Patiens в падежной системе индоевропейских языков / Х. К. Уленбек // Эргативная конструкция предложения. – Москва: Наука, 1950. – С. 57–65.

Улуханов 1975: Улуханов И. С. О словообразовательной категории (на материале глаголов, мотивированных именами) / И. С. Улуханов // Известия АН СССР. – Серия лит-ры и языка. – Т. 14. – № 1. – С. 27–35.

Успенский 1996: Успенский В. А. Невт́он – Ньюто́н – Ньютон, или сколько сторон имеет языковой знак / В. А. Успенский // Русистика. Славистика. Индоевропеистика. Сборник статей к 60-летию А. А. Зализняка. – Москва: Гнозис, 1996. – С. 87–101.

Утробина 1997: Утробина Т. Г. Языковые средства репрезентации концептуальной картины мира (на материале сатирических рассказов М. М. Зощенко 1920-х годов) // Текст: структура и функционирование. – Вып. 2. – Барнаул: Изд-во Барнаульск. ун-та, 1997. – С. 72–81.

Уфимцева 1986: Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – Москва: Наука, 1986. – 240 с.

Уфимцева 1990: Уфимцева А. А. Знак языковой / А. А. Уфимцева // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 167.

Уфимцева 1993: Уфимцева Н. В. Человек и его сознание: проблема формирования / Н. В. Уфимцева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – Москва: Наука, 1993. – С. 59–75.

Федосюк 1997: Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы речевых жанров / М. Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 49–57.

Феллер 1994: Феллер М. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них / М. Феллер. – Дрогобич, 1994. – 146 с.

Фесенко 2009: Фесенко О. П. Комплексное исследование фразеологии дружеского эпистолярного дискурса первой трети XIX века : дис. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык”. – Томск, 2009. – 451 с. (Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kompleksnoe-issledovanie-frazeologii-druzheskogo-epistolyarnogo-diskursa-pervoi-treti-xix-ve#ixzz40ppn7sXB>).

Филлипс, Йоргенсен 2008: Филлипс Л., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филлипс, М. В. Йоргенсен. – Харьков: Гуманитарный центр, 2008. – 354 с.

Филлмор 1981(а): Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – Москва: Прогресс, 1981. – С. 369–495.

Филлмор 1981(б): Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – Москва: Прогресс, 1981. – С. 496–530.

Филлмор 1983: Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике: Вып XII: Прикладная лингвистика. – Москва: Радуга, 1983. – С. 74–122.

Филлмор 1988: Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. – Москва: Прогресс, 1988. – С. 52–92.

Фоменко 1975: Фоменко Ю. В. Является ли словосочетание единицей языка? / Ю. В. Фоменко // Научн. докл. высш. шк.: Филол. науки. – 1975. – № 6. – С. 41–54.

Фортунатов 1975: Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе / Ф. Ф. Фортунатов // Филологические науки. – 1975. – № 6. – С. 47–60.

Франко 1958: Франко З. Т. Мова творів Івана Франка / Зіновія Тарасівна Франко // Курс історії української літературної мови. – Т. 1. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 476–519.

Франко 1979: Франко З. Т. Засоби художньої експресії у мові творів Івана Франка / Зіновія Тарасівна Франко // Укр. мова і література в школі. – 1979. – № 12. – С. 17–25.

Франко 1983: Франко З.Т. Мовні засоби історизму у прозі Івана Франка / Зіновія Тарасівна Франко // Українське літературознавство. – 1983. – Вип. 40. – С. 46–59.

Франко 1976–1986: Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. / І. Я. Франко. – Київ: Наукова думка, 1976–1986.

Франко 2001: Франко І. Я. Двоязичність і дволичність / Іван Якович Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 263–278.

Франко 2001(а): Франко І. „Розвивайся ти, високий дубе...” / Іван Якович Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 22.

Фреге 2000: Фреге Г. Логика и логическая семантика: сборник трудов / Г. Фреге. – Москва: Аспект-Пресс, 2000. – 597 с.

Фрумкина 1995: Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века. – Москва: Наука, 1995. – С. 57–86.

Фрумкина 1999: Фрумкина Р. М. Когнитивная лингвистика, или „психолингвистика наоборот”? / Р. М. Фрумкина // Язык и речевая деятельность. – Т. 2. – СПб., 1999. – С. 121–145.

Фрумкина 1979: Фрумкина Р. М. Об отношениях между методами и объектами изучения в современной семантике / Р. М. Фрумкина // Семиотика и информатика. – Вып. 2. – М.: ВИНТИ, 1979. – С. 149–174.

Фрумкина 1996: Фрумкина Р. М. „Теория среднего уровня” в современной лингвистике / Р. М. Фрумкина // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 28–41.

Фрумкина 1984: Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство: аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина. – Москва: Наука, 1984. – 302 с.

Фрумкина 1995: Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века. – Москва: Наука, 1995. – С. 101–129

Фрумкина 1996: Фрумкина Р. М. „Теория среднего уровня” в современной лингвистике / Р. М. Фрумкина // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 27–41.

Фрумкина 1999: Фрумкина Р. М. Когнитивная лингвистика, или „психо-лингвистика наоборот”? / Р. М. Фрумкина // Язык и речевая деятельность. – Т. 2. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – С. 87–99.

Функционирование 1981: Функционирование русского языка в близкородственном языковом окружении. – К.: Наукова думка, 1981. – 387 с.

Фурашов 1984: Фурашов В. И. Несогласованные определения в современном русском языке / В. И. Фурашов. – Москва, 1984. – 206 с.

Хайдеггер 1993: Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер // Работы и размышления разных лет. – Москва: Гнозис, 1993. – С. 1–45.

Хайров 1985: Хайров Ш. В. Аналитические предикатные выражения в славянских языках: дис. ... канд. филол. наук / Ш. В. Хайров. – Ленинград, 1985. – 211 с.

Хамітов 2007: Хамітов Н. Філософський словник. Людина і світ / Назіл Віленович Хамітов, Світлана Анатоліївна Крилова. – Київ: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. – 264 с.

Харитончик 1992: Харитончик З. А. Способы концептуальной организации знаний в лексике языка / З. А. Харитончик // Язык и структуры представления знаний. – Москва, 1992. – С. 98–123.

Хвиля 1933: Хвиля А. Викорінити, знищити націоналістичні коріння на мовному фронті / А. Хвиля // Більшовик України. – 1933. – № 7–8. – С. 55.

Хомский 1995: Хомский Н. Язык и проблемы знания / Н. Хомский // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – Ч. 1. – 1995. – № 2. Ч. 2. – № 4. – 1995. – № 6; Ч. 3. – 1996. – № 2; – Ч. 4. – 1996. – № 4; – Ч. 5. – 1996. – № 6.

Хомский 1972: Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский. – Москва: Издательство Московского университета, 1972. – 229 с. [Chomsky N. Aspects of the theory of syntax. – Cambridge (Mass.): The MIT Press, 1965].

Хомский 1972(а): Хомский Н. Язык и мышление: / Н. Хомский; пер. с англ. – Москва: Наука, 1972. – 302 с.

Хомський 2000: Хомський Н. Роздуми про мову / Н. Хомський. – Київ: Ініціатива, 2000. – 344 с.

Храковский 1965: Храковский В. С. Аналитическая конструкция, аналитическая словоформа, аналитическое слово / В. С. Храковский // Аналитические конструкции в языках различных типов. – Москва; Ленинград: Наука, 1965. – С. 8–28.

Христіанінова 1991: Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови / Р. О. Христіанінова. – Київ: Радянська школа, 1991. – 160 с.

Цветков 1988: Цветкова Л. С. Афазия и восстановительное обучение : учебн. пособ. / Любовь Семеновна Цветкова. – Москва: Просвещение, 1988. – 207 с.

Цілком 2016: Цілком невідоме...: Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312287818.html> (17.09.2016).

Ціхоцький 2006: Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації): [монографія] / Іван Ціхоцький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 290 с.

Цыганова 1999: Цыганова Т. В. Соотношение синтетических и аналитических форм глаголов в древнерусском и современном русском языках: автореф. ... канд. филол. наук / Т. В. Цыганова. – Саратов, 1999. – 24 с.

Чаплыгина 1994: Чаплыгина Т. Е. Биноминативные предложения, описывающие наличие объекта в объёмном пространстве: дис. ... канд. филол. наук / Т. Е. Чаплыгина. – Москва, 1994. – 198 с.

Чейф 1975: Чейф У. Значение и структура языка / У. Чейф. – Москва: Прогресс, 1975. – 432 с.

Чейф 1983: Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта / У. Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XII: Прикладная лингвистика. – Москва: Радуга, 1983. – С. 35–73.

Черемисина, Колосова 1987: Черемисина М. И., Колосова Т. А. Очерки по истории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск, 1987. – 237 с.

Чесноков 1979(а): Чесноков П. В. Основные единицы языка и мышления / П. В. Чесноков // Значение и смысл речевых образований. – Калинин: Издательство Калининского университета, 1979. – С. 18–32.

Чесноков 1979(б): Чесноков П. В. Семантические формы мышления и грамматика / П. В. Чесноков // Значение и смысл речевых образований. – Калинин: Издательство Калининского университета, 1979. – С. 44–58.

Чесноков 1982: Чесноков П. В. Семантические формы мышления как значение грамматических форм / П. В. Чесноков // Семантика грамматических форм. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского университета, 1982. – С. 18–35.

Чесноков 1984(а): Чесноков П. В. Два аспекта в синонимии предложений / П. В. Чесноков // Предложение как многоаспектная единица языка. – Москва, 1984. – С. 45–59.

Чесноков 1984(б): Чесноков П. В. Логические и семантические формы мышления как значение грамматических форм / П. В. Чесноков // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 58–70.

Чесноков 1991: Чесноков П. В. Явление переходности между словом и единицами ближайших к нему уровней / П. В. Чесноков // Переходность и синкретизм в языке и речи: межвузовск. сб. научн. трудов. – Москва, 1991. – С. 18–32.

Чесноков 1992: Чесноков П. В. Грамматика русского языка в свете теории семантических форм мышления / П. В. Чесноков. – Таганрог: Издательство Таганрогского университета, 1992. – 198 с.

Чеснокова 1972: Чеснокова Л. Д. Конструкции с предикативным определением в структуре предложения в современном русском литературном языке / Л. Д. Чеснокова. – Ч. 1. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского университета, 1972. – 198 с.

Чеснокова 1973: Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями / Л. Д. Чеснокова. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского университета, 1973. – 201 с.

Чеснокова 1988: Чеснокова Л. Д. Синкретизм в сфере членов предложения / Л. Д. Чеснокова // Филологические науки. – 1988. – № 4. – С. 48–59.

Чеснокова 1991: Чеснокова Л. Д. Порядковые числительные в аспекте теории синкретизма / Л. Д. Чеснокова // Переходность и синкретизм в языке и речи. – Москва, 1991. – С. 101–122.

Чигридова 1999: Чигридова Н. Ю. Речевое поведение коммуниканта в жанре деловых эпистолярных (на материале немецкого языка): дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Наталья Юрьевна Чигридова. – Ростов н/Д, 1999. – 224 с. (Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/rechevoe-povedenie-kommunikanta-v-zhanre-delovykh-epistolyarii-na-materiale-nemetskogo-yazyk>).

Шарафутдинов 1997: Шарафутдинов Д. Р. Аналитические глаголы в современном русском языке: к вопросу о глагольных междометиях / Д. Р. Шарафутдинов // Русская глагольная лексика: пересекаемость парадигм. – Екатеринбург, 1997. – С. 357–390.

Шатуновский 1996: Шатуновский И. Б. Семантика предложения и референтные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) / И. Б. Шатуновский. – Москва: Языки славянской культуры, 1996. – 401 с.

Шахматов 1941: Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – 2-е изд. – Ленинград: Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Шведова 1968: Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (словосочетания) / Н. Ю. Шведова. – Москва: Просвещение, 1966. – 156 с.

Швец 1976: Швец Р. Д. Глагольно-междометные формы в восточнославянских языках / Р. Д. Швец. – Киев–Одесса: Издательское объединение „Вища школа”, 1976. – 152 с.

Швейцер 1976: Швейцер А. Д. К разработке понятийного аппарата социолингвистики / А. Д. Швейцер // Социально-лингвистические исследования. – Москва: Наука, 1976. – С. 98–112.

Швейцер 1976(а): Швейцер А. Д. К разработке понятийного аппарата социолингвистики / А. Д. Швейцер // Социально-лингвистические исследования. – Москва: Наука, 1976. – С. 70–86.

Шевельов 1998: Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці: Вид-во Чернівецьк. ун-ту, 1998. – 208 с.

Шевельов 1992: Шевельов Ю. О. Потебня і стандарт української літературної мови / Ю. Шевельов // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 3–18.

Шевельов 1994: Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова?: 3 проблем східнослов'янської глотогонії: Дві статті про постання української мови / Ю. Шевельов. – Київ: Вид. дім „KM Academia”, 1994. – 33 с. (<http://www.ukrcenter.com/>).

Шевельов 1997: Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису / Ю. Шевельов // Український правопис: так і ні. – Київ: Рідна мова, 1997. – С. 68–76.

Шевельов 2001: Шевельов Ю. Я – мене – мені... (І довкруги). Спогади. – Ч. 1: В Україні / Юрій Шевельов. – Харків; Нью-Йорк: М. П. Коць, 2001. – 409 с.

Шевельов 2012(а): Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / Юрій Шевельов. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – С. 19–123.

Шевельов 2012(б): Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 pp.) / Юрій Шевельов. – Київ: Темпора, 2012. – 664 с.

Шенк, Бирнбаум, Мей 1989: Шенк Р., Бирнбаум Л., Мей Дж. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей // Новое в зарубежной лингвистике: Вып XXIV: Компьютерная лингвистика. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 32–47.

Шелер 1994: Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер // Избр. произв.; пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филлипова; под ред. А. В. Денежкина. – Москва: Гнозис, 1994. – С. 51–108.

Шестов 1993: Шестов Л. И. Сочинения: В 2-х т. / Лев Исаакович Шестов. – Т. 1: Власть ключей. – 668 с.; Т. 2: На весах Иова (Странствования по душам). – 560 с. – Москва: Наука, 1993.

Шинкарук 2002: Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму в структурі речення / В. Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.

Шліхтер 1932: Шліхтер О. Посилимо більшовицьку пильність на фронті боротьби за здійснення ленінської національної політики на Україні / О. Шліхтер // Більшовик України. – 1932. – Ч. 9–10. – С. 62–66.

Шмарова 1992: Шмарова Н. П. Мовна компетенція киян: соціолінгвістичний аспект / Н. П. Шмарова // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 45–59.

Шмелев 1973: Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – Москва: Наука, 1973. – 348 с.

Шмелева 1988: Шмелева Т. В. Семантический синтаксис: Текст лекций / Т. В. Шмелева. – Красноярск: Красноярский государственный университет, 1988. – 54 с.

Шмелева 1993: Шмелева Т. В. Введение в общую филологию / Т. В. Шмелева. – Красноярск: Изд-во КГУ, 1993. – С. 15–54.

Шмелева 1995: Шмелева Т. В. Субъективные аспекты русского высказывания: диссертация в виде науч. докл. доктора филол. наук / Т. В. Шмелева. – Москва, 1995. – 54 с.

Шмелева 1996: Шмелева Т. В. Речеведение. Теоретические и прикладные аспекты / Татьяна Викторовна Шмелева. – Новгород, 1996. – 223 с.

Шмелева 1997: Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Татьяна Викторовна Шмелева // Антология речевых жанров. – Москва: УРСС, 1997. – С. 81–90.

Штерн 1998: Штерн В. Л. Дифференциальная психология и ее методические основы (Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen) [науч. изд.] / Вильям (Уильям) Льюис Штерн; пер. с нем.; послесл. А. В. Брушлинского и др.; РАН, Ин-т психологии. – Москва: Наука, 1998. – 335 с.

Штерн 1998: Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – Київ: „АртЕК”, 1998. – 336 с.

Шульжук 2004: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – Київ: Академія, 2004. – 410 с.

Щерба 1958: Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию / Л. В. Щерба. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1958. – 182 с.

Щерба 1974: Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград: Наука, 1974. – С. 235–267.

Щерба 1974: Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба. – Москва: Наука, 1974. – С. 77–100.

Щурат 1956: Щурат В. Іван Франко в 1895–1897 роках / Василь Щурат // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 267–281.

Эко 1998: Эко У. Отсутствующая структура: введение в семиологию / У. Эко. – Москва: Прогресс, 1998. – 395 с.

Эпштейн 1991: Эпштейн М. Н. Идеология и язык (построение модели и осмысление дискурса) / М. Н. Эпштейн // Вопросы языкознания. – 1991. – № 6. – С. 28–41.

Эрвин-Трипп 1975: Эрвин-Трипп С. М. Язык. Тема. Слушатель: Анализ взаимодействия / С. М. Эрвин-Трипп // Новое в лингвистике. Вып. VII. – Москва: Прогресс, 1975. – С. 49–61.

Юнг 1998: Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг; пер. с нем.; под общ. ред. В. В. Зелинского. – Минск.: ООО „Попури”, 1998. – 656 с. (Режим доступа: https://vk.com/doc120784706_20379048?hash=8590a1db0db9c6ed75&dl=b2d5d13a5fbf45cc47).

Яворська 1989: Яворська Г. М. Нові аспекти в розробці проблеми функцій мови / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 12–16.

Яворська 1993: Яворська Г. М. Письмо як символ національно-культурної орієнтації / Г. М. Яворська // Вісник АН України. – 1993. – № 1. – С. 18–23.

Яворська 1995: Яворська Г. М. Мовне реформування як засіб „виправлення” дійсності / Г. М. Яворська // Мова тоталітарного суспільства. – Київ: НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Інститут української мови, 1995. – С. 5–24.

Яворська 1997: Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика і моделювання „лінгвістичної свідомості” / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 29–39.

Яворська 2000: Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – Київ: Вид-во Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2000. – 286 с.

Якоби 1912: Якоби Ф. Г. О трансцендентальном идеализме / Фридрих Генри Якоби; пер. с нем. // Новые идеи в философии. – Сборник 12: К истории теории познания. – Санкт-Петербург: Изд-во „Образование”, 1912. – С. 1–14 (<http://vispir.narod.ru/jacobi.htm> (21.06.2017)).

Якобсон 1975: Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: „за” и „против”. – Москва: Прогресс, 1975. – С. 58–101.

Якобсон 1983: Якобсон Р. В поисках сущности языка / Р. Якобсон // Семиотика / сост., вступ. статья и общая ред. Ю. С. Степанова. – Москва: Радуга, 1983. – С. 102–117.

Якобсон 1985: Якобсон Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – Москва: Наука, 1985. – 528 с.

Яковлев 1930: Яковлев Н. За латинизацию русского алфавита / Н. Яковлев // Культура и письменность Востока. – Баку, 1930. – Вып. II. – С. 28–49.

Якубець 1990: Якубець М. Из спостережень над мовою та стилем творів Івана Франка, писаних польською мовою / М. Якубець // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986). – Кн. 1. – Київ: Наук. думка, 1990. – С. 129–134.

Яремко 2015: Яремко Я. І. Концептуальні поняття сучасної політології: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.01 / Ярослав Петрович Яремко. – Дрогобич, 2015. – 617 с.

Ярцева 1965: Ярцева В. Н. Проблема аналитического строя и формы анализа / В. Н. Ярцева // Аналитические конструкции в языках различных типов. – Москва; Ленинград: Наука, 1965. – С. 19–29.

XXII съезд 1962: XXII съезд КПСС и задачи изучения закономерностей развития современных национальных языков Советского Союза // Вопросы языкознания. – 1962. – № 1. – С. 5–26.

Abend 1965: Abend B. Grundlagen einer Methodologie der Sprachbeschreibung: Kritische Untersuchungen zur Einheit von Linguistik und Literaturwissenschaft / B. Abend. – Würzburg: Königshausen und Neumann, 1985. – 367 S.

Adams 1986: Adams H. Introduction / H. Adams // Critical theory since 1965. Tallahassee: U. Presses of Florida, Florida State UP, 1986. – Pp. 108–123.

Adelung 1782: Adelung I. C. Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache. Bd. 1–2 / I. C. Adelung. – Leipzig, 1782. – 862 p.

-
- Adelung 1795:** Adelung I. C. Deutsche Sprachlehre für Schulen / I. C. Adelung. – Berlin, 1795. – 519 p.
- Agricola 1977:** Agricola E. Text – Textaktanten – Informationskern / E. Agricola // Probleme der Textgrammatik: II. – Berlin: Akademie, 1977. – Ss. 11–32.
- Andersen 1966:** Andersen H. Tenuis and mediae in the Slavic languages: A historical investigation. Ph.D.d. / H. Andersen. – Harvard U., 1966. – 187 p.
- Andersen, Holmqvist 1986:** Andersen P. B., Holmqvist B. A toolbook for analyzing work language / P. B. Andersen, P. B. Holmqvist // Pragmatics and linguistics: Festschrift for Jacob L. Mey on his 60th birthday 30-th October 1986. – Odense: Odense UP, 1986. – Pp. 3–22.
- Anderson 1973:** Anderson J. M. An essay concerning aspect: Some considerations of a general character arising from the Abbé Darrigol's analysis of the Basque verb / J. M. Anderson. – The Hague; P.: Mouton, 1973. – 298 p.
- Anderson 1976:** Anderson J. M. The grammar of case; Toward a localistic theory / J. M. Anderson. – Cambridge, 1976. – 456 p.
- Andrews 1985:** Andrews A. D. I. The major functions of the noun phrase / A. D. I. Andrews // Language typology and syntactic description: Vol. 1. Clause structure. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1985. – Pp. 62–154.
- Arcaini 1986:** Arcaini E. Analisi linguistica e tradizione / E. Arcaini. – Bologna: Pàtron, 1986. – 512 p.
- Armstrong, Stokoe, Wilcox 1995:** Armstrong D. F., Stokoe W. C., Wilcox S. E. Gesture and the nature of language / F. D. Armstrong, W. C. Stokoe, S. E. Wilcox. – Cambr.: Cambr UP, 1995. – 402 p.
- Aspects 1965:** Aspects of the Theory of Syntax. – Cambr. Mass., 1965. – 187 p.
- Austin 1962:** Austin J. L. How to do things with words: (The William James lectures delivered at Harvard University) / J. L. Austin. – Oxford: Clarendon, 1962. – 306 p.
- Babby 1978:** Babby L. H. Lexical functions and syntactic construction // Papers from the parasession on the lexicon / L. H. Babby. – Chicago: CLS, 1978. – Pp. 26–33.
- Bach 1988:** Bach E. Categorical grammars as theories of language // Categorical grammars and natural language structures / E. Bach. – D. Etc.: Reidel, 1988. – 234 p.
- Baltin 1982:** Baltin M. R. A landing site theory of movement rules / M. R. Baltin // LI. – 1982. – Vol. 13. – N 1. – Pp. 45–59.
- Bally 1913:** Bally C. Le langage et la vie. – Genève / C. Bally. – Heidelberg: Winter, 1913. – 404 p.
- Basaj 1990:** Basaj M. Ze spostrzezen nad jezykiem Iwana Franki [Текст] / M. Basaj // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986). – Кн. 2. – Київ: Наук. думка, 1990. – С. 146–153.

- Bates 1982:** Bates E. Functionalist approaches to grammar / E. Bates, B. MacWhinney // *Language Acquisition: The State of the Art.* – Cambridge, 1982. – Pp. 41–62.
- Bateson 1972:** Bateson G. Steps to an ecology of mind / G. Bateson. – N.Y.: Bantam, 1972. – 367 p.
- Batteux 1763:** Batteux Ch. De la construction oratoire / Ch. Batteux. – Paris, 1763. – 401 p.
- Bateson 1972:** Bateson G. Steps to an ecology of mind / G. Bateson. – N.Y.: Bantam, 1972 – 504 p.
- Becker 1837:** Becker K. F. Ausführliche deutsche Grammatik als Kommentar der Schulgrammatik / K. F. Becker. – Frankfurt a/M, 1837. – 303 S.
- Becker 1841:** Becker K. F. Organism der Sprache / K. F. Becker. – Frankfurt a/M, 1841. – 166 S.
- Bense 1983:** Bense M. Das Universum der Zeichen: Essays über die Expansionen der Semiotik / M. Bense. – Baden-Baden: AGIS, 1983. – 487 p.
- Bergmann 1994:** Bergmann J. R. Ethnomethodologische Konversationsanalyse / J. R. Bergman // *Handbuch der Dialoganalyse.* – T.: Niemeyer, 1994. – Ss. 1–16.
- Berrendonner 1982:** Berrendonner A. L'éternel grammairien: Étude du discours normatif / A. Berrendonner. – Berne; F.M.: Lang, 1982. – 298 p.
- Berwick, Weinberg 1984:** Berwick R. C., Weinberg A. S. The grammatical basis of linguistic performance: Language use and acquisition / R. C. Berwick, A. S. Weinberg. – Cambr. (Mass.); L.: MIT, 1984. – 389 p.
- Bierwisch 1983:** Bierwisch M. Formal and lexical semantics / M. Bierwisch // *Proc. Of the XIIIth International Congress of Linguists, August 29 – September 4, 1982, Tokyo.* – Tokyo, 1983. – Pp. 122–136.
- Bierwisch 1988:** Bierwisch M. On the grammar of local prepositions / M. Bierwisch // *Syntax, Semantik und Lexicon.* – Berlin, 1988. – Pp. 87–101.
- Bierwisch, Lang 1987:** Bierwisch M., Lang E. Dimensional adjectives: grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionadjektiven / M. Bierwisch, E. Lang. – Berlin, 1987. – 457 S.
- Bigelow, Pargetter 1987:** Bigelow J. C., Pargetter R. Functions / J. C. Bigelow, R. Pargetter // *JP.* – 1987. – V. 84. – N 4. – Pp. 181–196.
- Blumenthal 1987:** Blumenthal A. I. The emergence of psycholinguistics / A. Blumenthal // *Syntese.* – 1987. – Vol. 72. – Pp. 313–323.
- Bloomfield 1927:** Bloomfield L. Literate and illiterate speech // *AmSpeech.* – 1927. – V. 2. Repr. // *A Leonard Bloomfield anthology.* – Abr. edition. – Chicago; L.: U. of Chicago, 1987. – Pp. 84–93.
- Bloomfield 1944:** Bloomfield L. Secondary and tertiary responses to language // *Lg.* – 1944. – V. 20. – N 1. (Also // *A Leonard Bloomfield anthology.* – Bloomington: Indiana UP, 1970. – Pp. 413–425.)
- Borkin 1984:** Borkin A. Problems in form and function / A. Borkin. – Norwood (N.J.): Ablex, 1984. – 398 p.

Brandes 1980: Brandes S. Metaphors of Masculinity: Sex and status in Andalusian folklore / S. Brandes. – Ph.: U. of Pennsylvania, 1980. – 412 p.

Bresnan 1982: Bresnan J. W. Control and complementation / J. W. Bresnan // The mental representation of grammatical relations. – Cambr. (Mass.); L.: MIT, 1982. – Pp. 282–390. (Also // LI. – 1982. – V. 13. – N 3. – Pp. 343–434).

Bresnan, Kaplan 1982: Bresnan J. W., Kaplan R. M. Introduction: Grammars as mental representations of language / J. W. Bresnan, R. M. Kaplan // The mental representation of grammatical relations. – Cambr. (Mass.); L.: MIT, 1982. – Pp. 101–139.

Brown 1958: Brown R. Words and things / R. Brown. – Glencoe, IL: Free Press, 1958. – 201 p.

Brown, Yule 1983: Brown G., Yule G. Discourse analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambr. Etc.: Cambr. UP, 1983. – 349 p.

Brugmann 1899: Brugmann K. Das Nominalgeschlecht in den indogermanischen Sprachen / K. Brugman // ZAB. – 1899. – H. 4. – Ss. 98–124.

Brugmann 1904: Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg / K. Brugmann. – Berlin: Verlag von K. Trubner, 1904. – 866 S.

Brünner, Redder 1983: Brünner G., Redder A. Modalverben im Diskurs / G. Brünner, A. Redder // Studien zur Verwendung der Modalverben mit einem Beitrag von Dieter Wunderlich. – T.: Narr, 1983. – Ss. 13–90.

Bunt, Katwijk 1980: Bunt H., Katwijk A. Dialogue acts as elements of a language game / H. Bunt, A. Katwijk // Linguistics in the Netherlands 1977–1979. – D.: Foris, 1980. – Pp. 264–282.

Bühler 1934: Bühler K. Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache / K. Bühler. – Jena: Fischer, 1934. – 398 S.

Carroll 1994: Carroll D. W. Psychology of language. 2-nd. Ed. Pacific Grove / D. W. Carroll. – Ca: Brooks / Cole, 1994. – 512 p.

Caron 1989: Caron J. Précis de psycholinguistique / J. Caron. – P.: PUF, 1989. – 498 p.

Chafe 1976: Chafe W. L. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view / W. L. Chafe // Subject and topic. – N.Y.: Acad. Press, 1976. – Pp. 25–55.

Chomsky 1964: Chomsky N. Review of: B. F. Skinner „Verbal Behavior” / N. Chomsky // Lg. – 1959. – V. 35. – N 1. Repr. // The structure of language: Readings in the philosophy of language. – Englewood Cliffs (N.J.): Prentice Hall, 1964. – Pp. 547–578.

Chomsky 1965: Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / N. Chomsky. – Cambr.: Mass.: MIT, 1965. – 256 p.

Chomsky 1971: Chomsky N. Deep structure, surface structure, and semantic interpretation / N. Chomsky // Semantics: An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology. – Cambr.: Cambr. UP, 1971. – Pp. 183–216.

- Chomsky 1972:** Chomsky N. Language and mind. – Enlarged ed-n. / N. Chomsky – N.Y. etc.: Harcourt Brace Jovanovich, 1972. – 245 p.
- Chomsky 1975:** Chomsky N. Reflections on language / N. Chomsky. – N.Y.: Pantheon, 1975. – 345 p.
- Chomsky 1980:** Chomsky N. Rules and representations / N. Chomsky. – N.Y.: Columbia UP, 1980. – 387 p.
- Chomsky 1981:** Chomsky N. Lectures on government and binding / N. Chomsky. – D.; Cinnamon: Foris, 1981. – 386 p.
- Chomsky 1994:** Chomsky N. Bare phrase structure / N. Chomsky. – Cambr. (Mass.): MIT, 1994. – 298 p.
- Chomsky, Lasnik 1977:** Chomsky N., Lasnik H. Filters and control / N. Chomsky, H. Lasnik // LI. – 1977. – V. 8. – Pp. 425–504.
- Chung 1982:** Chung S. Unbounded dependencies in Chamorro grammar / S. Chung // LI. – 1982. – V. 13. – N 1. – Pp. 38–77.
- Clément 1973:** Clément C. B. Le pouvoir des mots: Symbolique et idéologique / C. B. Clément. – P.: Maison Mame, 1973. – 412 p.
- Coleman, Kay 1981:** Coleman L., Kay P. Prototype semantics: The English word LIE / L. Coleman, P. Kay // Lg., 1981. – Vol. 57. – N 1. – Pp. 87–105.
- Comrie 1984:** Comrie B. S. Form and function in explaining language universals / B. S. Comrie // Explanations for language universals. – B etc.: Mouton, 1984. – Pp. 87–103.
- Condillac 1798:** Condillac. Grammaire pour l' instruction des jeunes gens. – Paris, 1798. – 389 p.
- Corbett 1988:** Corbett G. G. Agreement: a partial specification based on Slavonic data / G. G. Corbett // Barlow M., Ferguson A. (eds.), 1988. – 456 p.
- Coseriu 1987:** Coseriu E. Formen und Funktionen: Studien zur Grammatik / E. Coseriu. – T.: Niemeyer, 1987. – 423 p.
- Crain, Fodor 1985:** Crain S., Fodor J. D. How can grammars help parsers? / S. Crain, J. D. Fodor // Natural language parsing: Psychological, computational, and theoretical perspectives. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1985. Pp. 94–128.
- Currie 1952:** Currie A. A projection of socio-linguistics: the relationship of speech to social status / F. Currie // Southern Speech Journal. – Vol. 18. – 1952. – № 1. – Pp. 78–108.
- Daneš 1987:** Daneš F. On Prague school functionalism in linguistics // Functionalism in linguistics / F. Daneš. – A.; Ph.: Benjamins, 1987. – Pp. 3–38.
- Denis 1989:** Denis M. Image et cognition / M. Denis. – P.: PUF, 1989. – 411 p.
- Dik 1980(a):** Dik S. C. Seventeen sentences: Basic principles and application of functional grammar / S. C. Dik // Current approaches to syntax. – N.Y. etc.: Acad. Press, 1980. – Pp. 45–75.
- Dik 1980(b):** Dik S. C. Cleft and pseudo-cleft in functional grammar / S. C. Dik // Linguistics in the Netherlands 1977–1979. – D.: Foris, 1980. – Pp. 26–43.

Dik 1983: Dik S. C. Some basic principles of functional grammar / S. C. Dik // Proc. of the XIIIth International Congress of Linguists, August 29 – September 4, 1982, Tokyo. – Tokyo: Gakushuin U., 1983. – Pp. 74–88.

Dimitracopoulou 1990: Dimitracopoulou I. Conversational competence and social development / I. Dimitracopoulou. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1990. – 401 p.

Downes 1977: Downes W. The imperative and pragmatics / W. Downes // JL. – 1977. – V. 13. – Pp. 77–97.

Dressler 1987: Dressler W. U. Word formation (WF) as part of natural morphology / W. U. Dressler // Leitmotifs in natural morphology. – A.; Ph.: Benjamins, 1987. – Pp. 99–126.

Droste 1986: Droste F. G. On metaphor and meta-metaphor / F. G. Drosle // Linguistics. – 1986. – V. 24. – N 4. – Pp. 755–771.

Dryer 1988: Dryer M. S. Object-verb order and adjective-noun order: dispelling a myth / M. S. Dryer // Linga. – 1988. – Vol. 74. – N 1. – Pp. 123–144.

Dumarsais 1769: Dumarsais C. Ch. Logique et principes de grammaire / C. Ch. Dumarsais. – Paris, 1769. – 401 p.

Durkheim 1893: Durkheim E. De la division du travail social / E. Durkheim. – P.: Félix Alcan, 1893. – 399 p.

Eberenz 1981: Eberenz R. Tempus und Textkonstitution im Spanischen: Eine Untersuchung zum Verhalten der Zeitform auf Satz- und Textebene / R. Eberenz. – T.: Narr, 1981. – 502 p.

Eco 1992: Eco U. Le signe / U. Eco. – Paris: Gallimard, 1992. – 496 p.

Elgin 1983: Elgin C. Z. With reference to reference / Foreword by Nelson Goodman (p. 1–2) / C. Z. Elgin. – Indianapolis; Cambr.: Hackett, 1983. – 321 p.

Ellis 1987: Ellis R. Understanding second language acquisition. – 2nd impression / R. Ellis. – O. etc.: Oxford UP, 1986. – 478 p.

Elliss, Hunt 1993: Elliss H. C., Hunt R. R. Fundamentals of cognitive psychology / H. C. Elliss, R. R. Hunt. – Madison (Wisc.), 1993. – 412 p.

Eng 1986: Eng J.v.d. The effectiveness of the aesthetic function / J.v.d. Eng // The structure of the literary process: Studies dedicated to the memory of Felix Vodicka. – A.; Ph.: Benjamins, 1986. – Pp. 137–159.

Engberg 1992: Engberg J. Pragmatische Aspekte einer komparativen Analyse von deutschen und dänischen Urteilen / J. Engberg // New departures in contrastive linguistics: Neue Ansätze in der Kontrastiven Linguistik: Proceedings of the Conference held at the Leopold-Franzens-University of Innsbruck, Austria, 10–12 May 1991. – Innsbruck: Universität Innsbruck, 1992. – Vol. II. – Ss. 9–19.

Ervin-Tripp 1971: Ervin-Tripp S. Sociolinguistics / S. Ervin-Tripp // Advances in the Sociology of Language / Ed. By J. Fishman. – Vol. 1. – The Hague; Paris, 1971. – 401 p.

Ervin-Tripp 1973: Ervin-Tripp S. Language acquisition and communicative choice / S. Ervin-Tripp. – Stanford, 1973. – 314 p.

Evans 1985: Evans D. A. Situations and speech acts: Toward a formal semantics of discourse / D. A. Evans. – N.Y., 1985. – 499 p.

- Fauconnier 1985:** Fauconnier G. Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language / G. Fauconnier. – Cambr. (Mass.): MIT Press, 1985. – 456 p.
- Fayol M., Monteil J.-M. 1993:** Fayol M., Monteil J.-M. Script / M. Fayol, J.-M. Monteil // Dictionnaire critique de la communication. – Paris: P.U.F., 1993. – T. 1. – Pp. 868–897.
- Filipec 1961:** Filipec J. Česká synonyma a hlediska stylistiky a leksikologie / J. Filipec. – Praha, 1961. – Ss. 241–247.
- Fill 1992:** Fill A. Joking in English and German: A contrastive study / A. Fill // New departures in contrastive linguistics: Neue Ansätze in der Kontrastiven Linguistik: Proceedings of the Conference held at the Leopold-Franzens-University of Innsbruck, Austria, 10–12 May 1991. – Innsbruck: Universität Innsbruck, 1992. – Vol. II. – Pp. 21–31.
- Fillmore 1976:** Fillmore Ch. Subjekty, mluvčí a role / Ch. Fillmore // Studie z transformační gramatiky. 2. Interpretativní a generativní sémantika. – Praha, 1976. – Pp. 45–95.
- Fillmore 1977:** Fillmore C. J. The case for case reopened / C. J. Fillmore // Grammatical relations. – N.Y. etc.: Acad. Press, 1977. – Pp. 59–81.
- Fillmore 1979:** Fillmore C. J. Innocence: A second idealization for linguistics / C. J. Fillmore // BLS. – 1979. – Pp. 63–76.
- Fillmore 1985:** Fillmore C. J. Frames and the semantics of understanding / C. J. Fillmore // QS. – 1985. – Vol. 6. – Pp. 222–255.
- Fillmore 1988:** Fillmore C. J. The mechanisms of „Construction Grammar” / C. J. Fillmore // BLS. – 1988. – V. 14. – Pp. 35–55.
- Finke 1995:** Finke M. C. Metapoesis: The Russian tradition from Pushkin to Chekhov / M. C. Finke. – Durham; L.: Duke UP, 1995. – 398 p.
- Firbas 1962:** Firbas J. Ze srovnávacích studií slovosledných / J. Firbas // Slovo a slovesnost. – 1962. – № 3. – Pp. 101–167.
- Firbas 1964:** Firbas J. On defining the theme in functional sentence analysis / J. Firbas // TLP. – 1964. – V. 1. – Pp. 267–280.
- Firth 1957:** Firth J. R. The technique of semantics / J. R. Firth // Papers in linguistics 1934–1951. – L. etc.: Oxford UP, 1957. – Pp. 7–33.
- Fisher 1985:** Fisher H. Language and logic in personality and society / H. Fisher. – N.Y.: Columbia UP, 1985. – 324 p.
- Fishman 1971:** Fishman J. Preface / J. Fishman // Advances in the Sociology of Language / Ed. by J. Fishman. The Hague. – Paris, 1971. – Vol. 1. – Pp. 8–21.
- Flew 1971:** Flew A. G. Philosophy and language / A. G. Flew // Essays in conceptual analysis. – N.Y.: Macmillan, 1956. – Pp. 19–56. Repr. // Philosophy and linguistics. – L.; Basingstoke: Macmillan, 1971. – Pp. 61–75.
- Fodor 1975:** Fodor J. A. The language of thought / J. A. Fodor. – Cambridge (Mass.), 1975. – 487 p.
- Fodor 1981:** Fodor J. A. Representations / J. A. Fodor. – Cambridge (Mass.), 1981. – 391 p.

Fodor 1983: Fodor J. A. The modularity of mind / J. A. Fodor. – Cambridge (Mass.), 1983. – 412 p.

Foley, Van Valin 1984: Foley W. A., Van Valin R. D. J. Functional syntax and universal grammar / W. A. Foley, R. D. J. Van Valin. – Cambr. etc.: Cabr. UP, 1984. – 587 p.

Frazier 1985: Frazier L. Syntactic complexity / L. Frazier // Natural language parsing: Psychological, computational, and theoretical perspectives. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1985. – Pp. 129–189.

Frege 1971: Frege G. Begriffsschrift: Eine der arithmetischen nachgebildeten Formelsprache des reinen Denkens / G. Frege. – Halle (Saale), 1879. Repr. (gekürzt) // Logik-Texte: Kommentierte Auswahl zur Geschichte der modernen Logik. – B.: Akademie, 1971. – Ss. 48–106.

Freidin 1992: Freidin R. Foundations of general syntax / R. Freidin. – Cambridge (Mass.), 1992. – 398 p.

Gadamer 1986: Gadamer H.-G. Hermeneutik I: Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. – 5. Aufl. / H.-G. Gadamer. – T.: Mohr (Siebeck), 1986. – 534 S.

Gardiner 1932: Gardiner A. Sir The theory of speech and language. – 2nd ed-n, 1951 / A. Gardiner. – Oxford: Clarendon, 1932. – 423 p.

Gazdar 1979: Gazdar G. Pragmatics: Implicature, presupposition and logical form / G. Gazdar. – N.Y.: Acad. Press, 1979. – 512 p.

Geeraerts 1997: Geeraerts D. Diachronic prototype semantics: A contribution to historical lexicology / D. Geeraerts. – Oxford: Clarendon, 1997. – 412 p.

Givón 1994: Givón T. The pragmatics of de-transitive voice: Functional and typological aspects of inversion // Voice and inversion / T. Givón. – A.; Ph.: Benjamins, 1994. – Pp. 3–44.

Goddard 1990: Goddard Y. Paradigmatic relationships / Y. Goddard // Special session on general topics in American Indian linguistics. – Ann Arbor (Michigan): Braun-Brumfield, 1990. – Pp. 39–50.

Goldberg 1995: Goldberg A. Constructions: A construction grammar approach to argument structure / A. Goldberg. – Chicago: Chicago UP, 1995. – 452 p.

Goodman 1979: Goodman N. Metaphor as moonlighting / N. Goodman // On metaphor. – Chicago; L.: The U. of Chicago, 1979. – Pp. 175–180.

Gordon, Lakoff 1971: Gordon D., Lakoff G. Conversational postulates / D. Gordon, G. Lakoff // CLS. – 1971. – V. 7. – Pp. 63–85. (Also // Speech acts. – N.Y. etc.: Acad. Press, 1975. – Pp. 83–106).

Green 1974: Green G. M. The function of form and the form of function / G. M. Green // CLS. – 1974. – V. 10. – Pp. 186–197.

Green, Morgan 1996: Green G., Morgan J. L. Practical guide to syntactic analysis / G. Green, J. L. Morgan. – Stanford: CSLI, 1996. – 432 p.

Greimas 1966: Greimas A. J. Sémantique structurale: Recherche de méthode / A. J. Greimas. – P.: Larousse, 1966. – 432 p.

Grice 1989: Grice P. Logic and conversation / P. Grice // Speech acts. – N.Y. etc.: Acad. Press, 1975. – P. 41–58. (Also // Grice P. Studies in the way of words. – Cambr. (Mass.); L.: Harvard UP, 1989. – Pp. 22–40).

Gruber 1965: Gruber J. S. Studies in lexical relations / J. S. Gruber. – Cambr. (Mass.): MIT, 1965. – 278 p.

Gundel 1988: Gundel J. K. Universals of topic-comment structure / J. K. Gundel // Studies in syntactic typology. – A.; Ph.: Benjamins, 1988. – Pp. 209–239.

Guy 1996: Guy G. R. Form and function in linguistic variation / G. R. Guy // Towards a social science of language: Papers in honor of William Labov. – A.; Ph.: Benjamins, 1996. – Vol. 1. Variation and change in language and society. – Pp. 221–252.

Haiman 1980: Haiman J. The iconicity of grammar: Isomorphism and motivation / J. Haiman // Lg. – 1980. – V. 56. – N 3. – Pp. 515–540.

Haiman 1985: Haiman J. Natural syntax: Iconicity and erosion / J. Haiman. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1985. – 411 p.

Haiman 1994: Haiman J. Ritualization and the development of language / J. Haiman // Perspectives on grammaticalization. – A.; Ph.: Benjamins, 1994. Pp. 3–28.

Hake, Williams 1985: Hake R. L., Williams J. M. Some cognitive issues in sentence combining: On the theory that smaller is better / R. L. Hake, J. M. Williams // Sentence combining: A rhetorical perspective. – Carbondale; Edwardsville: Southern Illinois UP, 1985. – P. 86–106.

Hall 1970: Hall C. S. Theories of Personality / C. S. Hall, G. Lindsey. – N.Y.: John Wiley and Sons, 1970. – Pp. 23–50.

Halliday 1967: Halliday M. A. Notes on transitivity and theme in English / M. A. Halliday // JL. – 1967. – V. 3 – Pp. 37–81 (pt. 1), 199–244 (pt. 2).

Halliday 1970: Halliday M. A. Language structure and language function / M. A. Holliday // New horizons in linguistics. – Harmondsworth: Penguin, 1970. – Pp. 140–165.

Halliday 1973: Halliday M. Explorations in the Functions of Language / M. Holliday. – L.: Arnold, 1973. – 395 p.

Halliday 1978: Halliday M. A. Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning / M. A. Halliday. – L.: Edward Arnold, 1978.

Halliday 1981: Halliday M. A. Linguistic function and literary style: An inquiry into the language of William Golding's „The inheritors” (1971) / M. A. Holliday. Repr. // Essays in modern stylistics. – L.; N.Y.: Methuen, 1981. – P. 325–360.

Hasan, Fries 1995: Hasan R., Fries P. H. Reflections on subject and theme: An introduction / R. Hasan, P. H. Fries // On subject and theme: A discourse functional perspective. – A.; Ph.: Benjamins, 1995. – Pp. 157–178.

Hatch 1983: Hatch E. Psychjlinguistics: A second language perspective / E. Hatch. – Rowley, MA: Newbury House, 1983. – 356 p.

Hawkins 1988: Hawkins J. A. Explaining language universals / J. A. Hawkins. – Oxford, 1988. – 398 p.

Heath 1979: Heath J. Units in a functional grammar / J. Heath // The elements: A parasession on linguistic units and levels: April 20–21, 1979: Including papers from the Conference on Non-Slavic languages of the USSR (April 18, 1979). – Chicago: CLS, 1979. – Pp. 52–59.

Heckhausen 1987: Heckhausen H. Emotional components of action: Their ontogeny as reflected in achievement behavior / H. Heckhausen // Curiosity, imagination, and play: On the development of spontaneous cognitive and motivational processes. – Hillsdale (N.J.); L.: Erlbaum, 1987. – Pp. 326–348.

Herriman 1995: Herriman J. The indirect object in present-day English / J. Herriman. – Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1995. – 412 p.

Herweg 1992: Herweg M. (Hrsg.) Hamburger Arbeitspapiere zur Sprachproduktion, Kognitionswissenschaft / M. Herweg. – Hamburg, 1992. – (Arbeitspapiere 9). – 234 S.

Hjelslev 1963: Hjelslev L. Sproget: En introduktion / L. Hjelslev. – København, Berlingske Forlag, 1963. – 341 p.

Hjelslev 1971: Hjelslev L. Essais linguistiques / L. Hjelslev. – P.: Minuit, 1971. – 398 p.

Hoekstra, Kooij 1988: Hoekstra T., Kooij G. The innateness hypothesis / T. Hoekstra, G. Kooij // Hawkins J. A. (ed.). – 1988. – 498 p.

Holly 1990: Holly W. Politiksprache: Inszenierungen und Rollenkonflikte im informellen Sprachhandeln eines Bundestagsabgeordneten / W. Holly. – B.; N.Y.: Gruyter, 1990. – 398 p.

Hopper 1987: Hopper P. J. Emergent grammar / P. J. Hopper // BLS. – 1987. – V. 13. – Pp. 139–157.

Hopper, Thompson 1984: Hopper P. J., Thompson S. A. The discourse basis for lexical categories in universal grammar / P. J. Hopper, S. A. Thompson // Lg. 1984, v. 60. – N 4. – Pp. 703–752.

Hösle 1988: Hösle V. Hegels System: Der Idealismus der Subjektivität und das Problem der Intersubjektivität: Bd. 2. Philosophie der Natur und des Geistes: Ungekürzte Studienausgabe / V. Hösle. – Hamburg: Meiner, 1988. – 495 S.

Hudson 1976: Hudson R. A. Arguments for a non-transformational grammar / R. A. Hudson. – Chicago; L.: U. of Chicago, 1976. – 501 p.

Husserl 1913: Husserl E. Logische Untersuchungen: Bd. 2. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis: 1. Teil. – 2. Aufl. / E. Husserl. – HalleSaale: Niemeyer, 1913. – 587 S.

Jackendoff 1972: Jackendoff R. S. Semantic interpretation in generative grammar / R. S. Jackendoff. – Cambr. (Mass.); L.: MIT, 1972. – 401 p.

Jackendoff 1976: Jackendoff R. Towards an explanatory semantic representation / R. Jackendoff // LI. – 1976. – Vol. 7, N 1. – Pp. 89–150.

Jackendoff 1984: Jackendoff R. Sense and reference in psychologically based semantics / R. Jackendoff // *Talking minds*. – Cambridge (Mass.), 1984. – Pp. 49–72.

Jackendoff 1987: Jackendoff R. S. Consciousness and the computational mind / R. S. Jackendoff. – Cambr. (Mass.); L.: MIT, 1987. – 398 p.

Jackendoff 1990: Jackendoff R. Semantic structures / R. S. Jackendoff. – Cambridge (Mass.), 1990. – 349 p.

Jackendoff 1992: Jackendoff R. Languages of the mind: Essays on mental representation / R. S. Jackendoff. – Cambridge (Mass.), 1992. – 412 p.

Jackendoff 1993: Jackendoff R. Semantics and cognition / R. S. Jackendoff. – Cambridge (Mass.), 1993. – 458 p.

Jacobsen 1986: Jacobsen B. Modern transformational grammar: With particular reference to the theory of government and binding / B. Jakobsen. – A. etc.: North Holland, 1986. – 495 p.

Jakobson 1990: Jakobson R. Current issues of general linguistics / R. Jakobson // *Roman Jakobson: On language*. – Cambr. (Mass.); L.: Harvard UP, 1990. – Pp. 49–55.

Jäkel 1983: Jäkel S. Konvention und Sprache: Eine sprachphilosophische Basis für Interpretationsexperimente demonstriert am Beispiel von Thomas Manns Roman `Doktor Faustus' / S. Jäkel. – Turku: Turun Yliopisto, 1983. – Pp. 121–147.

Jauss 1982: Jauss H. R. Пои́т и́ппе herméneutique littéraire / H. R. Jauss. – Paris, Gallimard, 1982. – 387 p.

Jiménez-Ottalengo, Paulín-Siade 1985: Jiménez-Ottalengo R., Paulín-Siade G. Apuntes para una sociolingüística de la interacción / R. Jiménez-Ottalengo, G. Paulín-Siade. – México, 1989. – 397 p.

Jones 1966: Jones D. The theory of phonemes and its importance in practical linguistics / D. Jones // *Proc. [of the First] International Congress of Phonetic Sciences*, 1932. – Pp. 23–24. Repr. // *Readings in linguistics II*. – Chicago; L.: The U. of Chicago Press, 1966. – Pp. 31–32.

Jones 1980: Jones L. K. A synopsis of tagmemics // *Current approaches to syntax* / L. K. Jones. – N.Y. etc.: Acad. Press, 1980. – P. 77–96.

Kaminsky 1982: Kaminsky J. Essays in linguistic ontology / J. Kaminsku. – Carbondale; Edwardsville: Southern Illinois UP, 1982. – 401 p.

Kant 1979: Kant I. Kritik der reinen Vernunft Éhemalige Kehrbachsche Ausgabe / I. Kant // Hrsgn. v. Raymund Schmidt. – Lpz.: Reclam, 1979. – Pp. 197–221.

Kartunen 1974: Kartunen I. Presupposition and linguistics context / I. Kartunen // *Teoretical L.* – 1974. – V. 1. – Pp. 182–194.

Kasperski 1998: Kasperski E. Problem dialogu w tworczości Iwana Franki / E. Kasperski // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин.

Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 278–284.

Katz 1972: Katz J. J. Semantic theory / J. J. Katz. – N.Y.: Harper & Row, 1972. – 405 p.

Kay 1975: Kay P. Language evolution and speech style / P. Kay // Sociocultural dimensions of language use. – N.Y.: Acad. Press, 1975. – Pp. 218–241.

Kjærgaard 1986: Kjærgaard M. S. Metaphor and parable: A systematic analysis of the specific structure and cognitive function of the synoptic similes and parables qua metaphors / M. S. Kjærgaard. – Leiden: Brill, 1986. – Pp. 98–114.

Kuno 1972: Kuno S. Functional sentence perspective: A case study from Japanese and English / S. Kuno // LI. – 1972. – V. 3. – N 3. – Pp. 269–320.

Kuno 1975: Kuno S. Three perspectives in the functional approach to syntax / S. Kuno // Papers from the parasession on functionalism. – Chicago (Illinois): CLS, 1975. – P. 275–336.

Kuno 1987: Kuno S. Functional syntax: Anaphora, discourse and empathy / S. Kuno. – Chicago; L.: The U. of Chicago, 1987. – 367 p.

Kuplowski 1974: Kuplowski M. I. Franko jako krytyk literatury polskiej / M. I. Kuplowski. – Rzeszów: Wyd-wo Rzeszów. Un-t, 1974. – 196 s.

Kuplowski 1979: Kuplowski M. I. Franko o literaturze polskiej / M. I. Kuplowski. – Kraków: Wyd-wo Uniwersitet Jagiellonski, 1979. – 304 s.

Kuroda 1979: Kuroda S.-Y. Some thoughts on the foundations of the theory of language use / S.-Y. Kuroda // LaP. – 1979. – V. 3. – N 1. – Pp. 1–17.

Kuryłowicz 1961: Kuryłowicz J. L'apophonie en sémitique / J. Kuryłowicz. – Wrocław etc.: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1961. – 389 s.

Labov 1987: Labov W. The overestimation of functionalism / W. Labov // Functionalism in linguistics. – A.; Ph.: Benjamins, 1987. – Pp. 311–332.

Lacan 1991: Lacan J. Le séminaire de Jacques Lacan: Texte établi par Jacques-Alain Miller: Livre 16. L'envers de la psychanalyse: 1969–1970 / J. Lacan. – P.: Seuil, 1991. – 298 p.

Lakoff 1973: Lakoff R. T. Language and woman's place / R. T. Lakoff // LiS. – 1973. – V. 2. – N 1. – Pp. 45–80.

Lakoff, Johnson 1980: Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago; L.: The U. of Chicago, 1980. – 297 p.

Lakoff, Turner 1989: Lakoff G., Turner M. More than cool reason: A field guide to poetic metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago: U. of Chicago Press, 1989. – 376 p.

Lambrecht 1994: Lambrecht K. Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representations of discourse referents / K. Lambrecht. – Cambr.: Cambr. UP, 1994. – 378 p.

Leech 1983: Leech G. N. Principles of pragmatics / G. N. Leech. – L.; N.Y.: Longman, 1983. – 413 p.

Leech 1987: Leech G. N. Stylistics and functionalism / G. N. Leech // The linguistics of writing: Arguments between language and literature. – Manchester: Manchester UP. – 1987. – P. 76–88.

Leech, Short 1981: Leech G. N., Short M. H. Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose / G. N. Leech, M. H. Short. – 3 rd. impression, with corrections, 1984. – L.; N.Y.: Longman, 1981. – 347 p.

Lees 1957: Lees R. B. Review on [Chomsky N. 1957] / R. B. Lees // Language. – 1957. – Vol. 29. – Pp. 98–119.

Levin, Pinker 1991: Levin B., Pinker S. Lexical and conceptual semantics / B. Levin, S. Pinker. – Cambridge, 1991. – 297 p.

Lévi-Strauss 1958: Lévi-Strauss C. Anthropologie structurale / C. Lévi-Strauss. – P.: Plon, 1958. – 327 p.

Lewis 1969: Lewis D. K. Convention: A philosophical study / D. K. Lewis. – Cambr. (Mass.): Harvard UP, 1969. – 401 p.

Longacre 1965: Longacre R. E. Some fundamental insights of tagmemics // Lg. – 1965. – V. 41. – N 1, 65–76.

Lycan 1990: Lycan W. G. Introduction // Mind and cognition: A reader. – Oxford: Blackwell, 1990. P. 3–13.

Lyons 1975: Lyons J. Deixis as the source of reference / J. Lyons // Formal semantics of natural language: Papers from a Colloquium sponsored by King's College Research Centre, Cambr. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1975. – Pp. 61–83.

Lyons 1977: Lyons J. Semantics / J. Lyons. – Cambr. etc.: Cambr. UP, 1977. – 411 p.

MacKay 1987: MacKay D. G. The organization of perception and action: A theory for language and other cognitive skills / D. G. MacKay. – N.Y.: Springer, 1987. – 312 p.

Mair 1975: Mair C. Dramatic dialogue between linguists and literary scholars?: Some remarks on Harold Pinter's „political” plays / C. Mair // Dialogische Strukturen: Dialogic structures: Festschrift für Willi Erzgräber zum 70. Geburtstag. – T.: Narr, 1996. – Ss. 290–307.

Malinowski 1927: Malinowski B. The problem of meaning in primitive languages / B. Malinowski // Ogden, Richards. The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism. – 2 nd ed-n, rev. – N.Y.; L.: Routledge & Kegan Paul, 1927. – Pp. 296–336.

Malinowski 1964: Malinowski B. Review of M. M. Lewis 1936 // Nature. – 1937. – V. 140. As *The dilemma of contemporary linguistics* Repr. / B. Malinowski // Language in culture and society: A reader in linguistics and anthropology. – N.Y. etc.: Harper & Row, 1964. – Pp. 63–65.

Martin 1983: Martin R. Pour une logique du sens / A. Martine. – P.: PUF, 1983. – 387 p.

Martinet 1972: Martinet A. Elements of a functional syntax // Word. – 1960. – V. 16. – N 1. Repr. / A. Martinet // Syntactic theory, 1: Structuralist: Selected readings. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – Pp. 186–194.

Marty 1908: Marty A. Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie: Erster Band / A. Marty. – Halle Šaale: Niemeyer, 1908. – 589 S.

Mates 1958: Mates B. On the verification of statements about ordinary language / B. Mates // Inquiry. – 1958. – V. 1. Repr. // Lyas C. Editor's introduction // C. Lyas, 1971. – Pp. 11–35; Pp. 121–130.

Mathesius 1947(a): Mathesius V. Několik slov o podstatě věty / V. Mathesius // Čestina a obecný jazyzpyt. – Praha, 1947. – Ss. 47–75.

Mathesius 1947(6): Mathesius V. Stylistika a linguistická charakteristika / V. Mathesius // Mathesius V. Čestina a obecný jazyzpyt. – Praha, 1947. – 374 s.

Mathesius 1961: Mathesius V. Odsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistické / V. Mathesius. – Praha, 1961. – 389 s.

Mathesius 1966: Mathesius V. Ten Jears of the Prague Linguistic Circle / V. Mathesius // The linguistic School of Prague / J. Vachek. – Bloomington; London, 1966. – Pp. 201–276.

Mathesius 1972: Mathesius V. Nové proudy a směry v jazykovědnem badání / V. Mathesius // Z klasicrého období Pražské školy 1925–1945. – Praha, 1972. – Ss. 95–121.

Mathesius 1982: Mathesius V. Funkční lingvistika / V. Mathesius // Jazyk, kultura a slovesnost. – Praha, 1982. – 387 s.

McCau1ey 1987: McCauley R. N. The not so happy story of the marriage of linguistics and psychology, or why linguistics has discouraged psychology's recent advances / R. N. McCauley // Synthese. – 1987. – Vol. 72. – Pp. 341–353.

McNeill 1970: McNeill D. The Acquisition of Language : the Study of Developmental Psycholinguistics / D. McNeill. – New York: Harper & Row, 1970. – 201 p.

Meyer 1983: Meyer P. G. Sprachliches Handeln ohne Sprechsituation: Studien zur theoretischen und empirischen Konstitution von illokutiven Funktionen in > situationslosen < Texten / P. G. Meyer. – T.: Niemeyer, 1983. – 421 p.

Meyer, Ort 1988: Meyer F., Ort C.-M. Konzept eines struktural-funktionalen Theorienmodells für eine Sozialgeschichte der Literatur / F. Meyer, C.-M. Ort // Zur theoretischen Grundlegung einer Sozialgeschichte der Literatur: Ein struktural-funktionaler Entwurf: Herausgegeben im Auftrag der Münchener Forschergruppe „Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1770–1900“. – T.: Niemeyer, 1988. – Ss. 85–171.

Moeschler 1982: Moeschler J. Dire et contredire: Pragmatique de la négation et acte de réfutation dans la conversation / J. Moeschler // Thèse présentée à la Faculté des lettres de l'U. de Neuchâtel pour obtenir le grade de docteur ès lettres. – Beme; F.M.: Lang, 1982. – Pp. 196–229.

Monbodd0 1774: Monbodd0. Of the Origin and Progress of Language. – V. 2 / Monbodd0. – Edinburgh, 1774. – 376 p.

Morgan 1978: Morgan J. L. Two types of convention in indirect speech acts / J. L. Morgan // Pragmatics. – N.Y. etc.: Acad. Press, 1978. – P. 261–280.

Naes 1973: Naes O. Versuch einer allgemeinen Syntax der Aussagen // Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. – 1939. – V. 11. Repr. / O. Naes // Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik: Aufsätze aus drei Jahrzehnten (1929–1959). – 3., durchgesehene Aufl. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. – Ss. 280–334.

Neumaier 1984: Neumaier O. The problem of criteria for language competence / O. Neumaier // Mind, language and society. – Vienna: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs (VWGÖ), 1984. – Pp. 85–102.

Nichols 1986: Nichols J. Head-Marking and Depending-Marking Grammar / J. Nichols // Language. – 1986. – № 62. – Pp. 23–98.

Nichols 1992: Nichols J. Linguistic Diversity in Space and Time / J. Nichols. – Chicago, 1992. – 309 p.

Nord 1997: Nord C. So treu wie möglich?: Die linguistische Markierung kommunikativer Funktionen und ihre Bedeutung für die Übersetzung literarischer Texte / C. Nord // Linguistik und Literaturübersetzen. – T.: Narr, 1997. – S. 35–59.

Norrick 1979: Norrick N. R. The lexicalization of pragmatic functions / N. R. Norrick // Linguistics. – 1979. – V. 17. – Pp. 671–685.

Norrick 1981: Norrick N. R. Nondirect speech acts and double binds // Poetics / N. R. Norrick. – 1981. – V. 10. – N 1. – Pp. 33–47.

Nuyts 1992: Nuyts J. Aspects of a cognitive-pragmatic theory of language. On cognition, functionalism and grammar / J. Nuyts. – Amsterdam, 1992. – 399 p.

Ogden, Richards 1927: Ogden C. K., Richards I. A. The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism. – 2nd ed-n, rev. / C. K. Ogden, I. A. Richards. – N.Y.; L.: Routledge & Kegan Paul, 1927. – 497 p.

Ortega y Gasset 1957: Ortega y Gasset J. El hombre y la gente / J. Ortega y Gasset. – Madrid: Revista de Occidente, 1957.

Osgood 1980: Osgood C. E. Lectures on Language Performance [Text] / Charles E. Osgood. – New York: Springer-Verlag, 1980. – 276 p.

Ossner 1985: Ossner J. Konvention und Strategie: Die Interpretation von Äusserungen im Rahmen einer Sprechakttheorie / J. Ossner. – T.: Niemeyer, 1985. – 456 p.

Pateman 1987(a): Pateman T. Language in mind and language in society: Studies in linguistic reproduction / T. Pateman. – Oxford: Clarendon, 1987. – 413 p.

Pateman 1987(6): Pateman T. Language in mind and language in society: Studies in linguistic reproduction / T. Pateman. – Oxford: Clarendon, 1987. – 498 p.

Pfau, Schönert 1988: Pfau D., Schönert J. Probleme und Perspektiven einer theoretisch-systematischen Grundlegung für eine > Sozialgeschichte der Literatur < D. Pfau, J. Schönert // Zur theoretischen Grundlegung einer Sozialgeschichte der Literatur: Ein struktural-funktionaler Entwurf: Herausgegeben im Auftrag der Münchener Forschergruppe „Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1770–1900“. – T.: Niemeyer, 1988. – Ss. 1–26.

Pinker 1989: Pinker S. Resolving a learnability paradox in the acquisition of the verb lexicon / S. Pinker // The teachability of language. – Baltimore etc.: Brookes, 1989. – Pp. 13–61.

Posner 1972: Posner R. Theorie des Kommentierens: Eine Grundlagenstudie zur Semantik und Pragmatik / R. Posner. – F.M.: Athenäum, 1972. – 456 p.

Povodnik 2000: Povodnik M. P. Skladnja / M. P. Povodnik. – Ljubljana, 2000. – 987 s.

Quasthoff 1979: Quasthoff U. M. Eine interaktive Funktion von Erzählungen / U. M. Quasthoff // Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften. – Stuttgart: Metzler, 1979. – S. 104–126.

Quasthoff 1980: Quasthoff U. M. Erzählen in Gesprächen: Linguistische Untersuchungen zu Strukturen und Funktionen am Beispiel einer Kommunikationsform des Alltags / U. M. Quasthoff. – T., 1980. – 702 p.

Quasthoff 1981: Quasthoff U. M. Zuhöreraktivitäten beim konversationellen Erzählen / U. M. Quasthoff // Dialogforschung. – Düsseldorf: Schwann, 1981. – Ss. 287–313.

Prideaux 1984: Prideaux G. D. Psycholinguistics: The experiment study of language / G. D. Prideaux. – London; Sidney: Groon Helm, 1984. – 418 p.

Rastier 1995: Rastier F. La sémantique des themes ou le voyage sentimental / F. Rastier // L'analyse thématique des données textuelles. – Paris: Didier, 1975. – P. 233–249.

Rastier 2001: Rastier F. Arts et sciences du texte / F. Rastier. – Paris, P.U.F., 2001 (ch. IV: Herméneutique matérielle, pp. 99–132). – 404 p.

Reber 1987: Reber A. S. The rise and (surprisingly rapid) fall of psycholinguistics / A. S. Reber // Synthese. – 1987. – Vol. 72. – Pp. 325–339.

Renouvier 1902: Renouvier C. B. Le personnalisme : [scientific publication] / C. B. Renouvier / Charles Bernard Renouvier. – Paris, 1902. – 189 p.

Rickheit, Strohner 1993: Rickheit G., Strohner H. Grundlagen der Kognitiven Sprachverarbeitung, Modelle, Methoden, Ergebnisse / G. Rickheit, H. Strohner. – Tübingen, 1993. – 509 S.

Ricoeur 1975: Ricoeur P. La métaphore vive / P. Ricoeur. – Paris, 1975. – 287 p.

Rochlitz 1990: Rochlitz R. Herméneutique, in Souriau E. Vocabulaire d'esthétique / R. Rochlitz. – Paris, P.U.F., 1990. – Pp. 822–823.

Roulet 1985: Roulet E. et al. L'articulation du discours en français contemporain / E. Roulet, A. Auchlin, J. Moeschler, C. Rubattel et al. – Berne etc., 1985. – 273 p.

Roulet 1986: Roulet E. Complétude interactive et mouvements discursifs / E. Roulet // Stratégies interactives et interprétatives dans le discours: Actes du 3me Colloque de pragmatique de Genève (27–28 février, 1er mars 1986). – Genève, 1986. – 301 p.

Röttgers 1990: Röttgers K. Spuren der Macht: Begriffsgeschichte und Systematik / K. Röttgers. – Freiburg; München, 1990. – 401 S.

Russell 1956(a): Russell B. On Denoting / B. Russell // *Mind* 1905, v. 14, 479–493. Repr. // *Logic and knowledge: Essays 1901–1950* / Ed. by Robert Charles Marsh. – L., 1956. – Pp. 111–142.

Russell 1956(6): Russell B. The Philosophy of Logical Atomism // *Monist* 1918. Repr. // *Logic and knowledge: Essays 1901–1950* / Ed. by Robert Charles Marsh. – L., 1956. – Pp. 348–387.

Ryle 1949: Ryle G. The Concept of Mind / G. Ryle. – L., 1949. – 377 p.

Ryle 1971: Ryle G. Use and Usage / G. Ryle // *PR.* – 1953. – V. 62. Repr. // *Philosophy and linguistics.* – L.; Basingstoke, 1971. – Pp. 98–132.

Salanskis, Rastier, Scheps 1997: Salanskis J.-M., Rastier F., Scheps R. *Herméneutique: texts, sciences* / J.-M. Salanskis, F. Rastier, R. Scheps. – Paris, P.U.F., 1997. – 457 p.

Sanctii 1587: Sanctii Minerva, siue de proprietate sermonis latini Sanctii Minerva. – Salamanca, 1587. – 201 p.

Schachter 1985: Schachter P. Parts of speech systems / P. Schachter // *Language typology and syntactic description: Vol. 1. Clause structure.* – Cambr. etc., 1985. – Pp. 48–79.

Schank 1982: Schank R. C. Representing meaning: An artificial intelligence perspective / R. C. Schank // *Text processing: Text analysis and generation; text typology and attribution: Proceedings of Nobel symposium 51.* – Stockholm, 1982. – Pp. 201–239.

Schiffer, Steel 1988: Schiffer S., Steel S. (Eds.) *Cognition and representation* / S. Schiffer, S. Steel. – Boulder (Colorado), 1988. – 411 p.

Schleiermacher 1989: Schleiermacher F. D. E. *Herméneutique. Pour une logique du discours individuel* / F. D. E. Schleiermacher. – Paris, ed. du Cerf, 1989. – 397 p.

Schmidt 1965: Schmidt W. *Grundfragen der deutschen Grammatik* / W. Schmidt. – B., 1965. – 542 S.

Schneider 1991: Schneider W. L. *Objektives Verstehen: Rekonstruktion eines Paradigmas: Gadamer, Popper, Toulmin, Luhmann* / W. L. Schneider. – Opladen, 1991. – 431 S.

Schneider 1997: Schneider W. L. *Die Analyse von Struktursicherungsoperationen als Kooperationsfeld von Konversationsanalyse, objektiver Hermeneutik und Systemtheorie* / W. Schneider // *Beobachtung verstehen, Verstehen beobachten: Perspektiven einer konstruktivistischen Hermeneutik.* – Opladen 1997. – Ss. 89–107.

Schwarz 1981: Schwarz D. Reference and relational belief: On causality and the pragmatics of `referring to` and `believing about` / D. Schwarz // *Ambiguity in intensional contexts.* – D., 1981. – Pp. 133–151.

Schwarz 1992: Schwarz M. *Einführung in die Kognitive Linguistik* / M. Schwarz. – Tübingen, 1992. – 478 s.

Schwartz, Linebarger 1987: Schwartz M., Linebarger M. *Syntactic Transparency and Sentence Interpretation in Aphasia* / M. Schwartz, M. Linebarger, E. Safran, D. Pate // *LCP.* – 1987. – V. 2. – N 2. – Pp. 101–135.

Searle 1969: Searle J. R. Speech acts: An Essay in the Philosophy of Language / J. R. Searle. – Cambridge, 1969. – 198 p.

Shapiro 1983: Shapiro M. The Sense of Grammar: Language as Semeiotic / M. Shapiro. – Bloomington, 1983. – 389 p.

Shevelov 1979: Shevelov George Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language / George Y. Shevelov / publ. for the Canadian Inst. Of Ukrainian Studies. – Heidelberg: Winter, 1979. – 809 p. (<http://trove.nla.gov.au/work/10-041422?selectedversion=NBD1810983>); Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / перекл. з англ. С. Вакуленка та А. Даниленка. – Харків: Акта, 2002. – 1066 с. + карти (<http://www.twirpx.com/file/431168/>).

Siegfried 1996: Siegfried K. Zur Natur kognitiver Störungen bei depressiven Erkrankungen / K. Siegfried // Persönlichkeit und Kognition: Aspekte der Kognitionsforschung: Festschrift zum 65. Geburtstag von Fritz Süllwold. – Göttingen etc., 1996. – Pp. 189–211.

Sicking 1996: Sicking C. Aspect choice: Time reference or discourse function? / C. M. J. Sicking, P. Stork // Two studies in the semantics of the verb in Classical Greek. – Leiden etc., 1996. – 311 p.

Sihler 1995: Sihler A. L. New comparative grammar of Greek and Latin / A. L. Sihler. – N.Y., 1995. – 357 p.

Silverstein 1979: Silverstein M. Language structure and linguistic ideology / M. Silverstein // The elements: A parasession on linguistic units and levels: April 20–21, 1979: Including papers from the Conference on Non-Slavic languages of the USSR (April 18, 1979). – Chicago, 1979. – Pp. 211–233.

Silverstein 1985: Silverstein M. The culture of language in Chinookian narrative texts; or, On saying that... in Chinook / M. Silverstein // Grammar Inside and Outside the Clause: Some Approaches to Theory From the Field. – Cambr. etc., 1985. – Pp. 329–387.

Silverstein 1987: Silverstein M. The three faces of „function”: Preliminaries to a psychology of language / M. Silverstein // Social and functional approaches to language and thought. – Orlando etc., 1987. – Pp. 319–337.

Silverstein 1993: Silverstein M. The expanse of grammar in the „waste” of frames / M. Silverstein // The Role of Theory in Language Description. – B.; N.Y., 1993. – Pp. 329–387.

Skinner 1957: Skinner B. Verbal behavior / B. Skinner. – N.Y., 1957. – 301 p.

Smith 1979: Smith P. M. Sex Markers in Speech / P. M. Smith // Social Markers in Speech. – Cambr., 1979. – Pp. 67–91.

Smith 1995: Smith P. M. Language, the Sexes and Society / P. M. Smith. – O.; N.Y., 1985. – 198 p.

Soames 1988: Soames S. Semantics and semantic competence / S. Soames // Cognition and representation. – Boulder (Colorado), 1988. – Pp. 185–207.

Stań 1990: Stań S. Le Transphrastique / S. Stań. – P., 1990. – 321 p.

Stankiewicz 1984: Stankiewicz E. Linguistics, Poetics, and the Literary Genres / E. Stankiewicz // New directions in linguistics and semiotics. – A., 1984. – Pp. 145–187.

Stankiewicz 1991: Stankiewicz E. The concept of structure in contemporary linguistics / E. Stankiewicz // New vistas in grammar: Invariance and variation. – A.; Ph., 1991. – Pp. 172–199.

Stassen 1985: Stassen L. Comparison and universal grammar / L. Stassen. – O.; N.Y., 1985. – 504 p.

Stati 1990: Stati S. Le transphrastique / S. Stati. – P., 1990. – 174 p.

Sugioka, Faarlund 1980: Sugioka Y., Faarlund J. T. A Functional Explanation for the Application and Ordering of Movement Rules / Y. Sugioka, J. T. Faarlund // CLS. – 1980. – V. 16. – Pp. 7–82.

Sweetser 1990: Sweetser E. E. From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / E. E. Sweetser. – Cambr., 1990. – 398 p.

Szondi 1989: Szondi P. Introductijn à l'herméneutique littéraire / P. Szondi. – Paris, Editions du Cerf, 1989. – 498 p.

Tammi 1986: Tammi P. Kertojan ja henkilön diskurssista: Esimerkkinä Marja-Liisa Vartion proosa / P. Tammi // Teksti ja konteksti. – Pieksämäki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1986. – Pp. 98–119.

Tannen 1980: Tannen D. F. Spoken written language and the oral / D. F. Tannen // Literate continuum // BLS. – 1980. – V. 6. – Pp. 134–161.

Taylor 1995: Taylor J. R. Linguistic Categorization: Prototypes in linguistic theory / J. R. Taylor. – 2nd ed-n. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 312 p.

Thompson 1991: Thompson S. A. On Addressing Functional Explanation in Linguistics / S. A. Thompson // Language and Communication. – 1991. – № 11. – Pp. 197–234.

Tomlin 1986: Tomlin R. S. Basic Word order: Functional Principles / R. S. Tomlin. – L. etc., 1986. – 320 p.

Toulmin 1958: Toulmin S. The Uses of argument / S. Toulmin. – Cambr., 1958. – 398 p.

Trnka 1948: Trnka B. Rapport sur Question III / B. Trnka // Actes du Sixième congrès de linguists. – Paris, 1948. – Pp. 101–121.

Vachek 1966: Vachek J. The Linguistic School of Prague / J. Vachek. – Bloomington; London, 1966. – 189 p.

Van Valin 1993: Van Valin R. D. A Synopsis of Role and Reference Grammar / R. D. Van Valin // Advances in Role and Reference Grammar. – A.; Ph., 1993. – 256 p.

Vendler 1957: Vendler Z. Verbs and Times / Z. Vendler // The Philosophical Review. – 1957. – V. 66. – Pp. 201–247.

Viehweger 1976: Viehweger D. Semantische Merkmale und Textstruktur / D. Viehweger // Probleme der Textgrammatik. – B., 1976. – 211 p.

Viehweger 1978: Viehweger D. Struktur und Funktion nominativer Ketten im Text / D. Viehweger // Kontexte der Grammatiktheorie. – B., 1978. – Pp. 123–141.

Viehweger 1982: Viehweger D. Pragmatische Voraussetzungen, deskriptive und kommunikative Explizität von Texten / D. Viehweger // Untersuchungen zum Verhältnis von Grammatik und Kommunikation (LSt(A). – H. 60. – 1982. – Pp. 148–167).

Volek 1987: Volek B. Emotive signs in Language and Semantic functioning of Derived nouns in Russian / B. Volek. – A.; Ph., 1987. – 278 p.

Voßler 1904: Voßler K. Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft: Eine sprachlich-philosophische Untersuchung / K. Voßler. – Heidelberg, 1904. – 118 S.

Vossler 1923: Vossler K. Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie / K. Vossler. – München, 1923. – 120 S.

Vossenkuhl 1982: Vossenkuhl W. Anatomie des Sprachgebrauchs: Über die Regeln, Intentionen und Konventionen menschlicher Verständigung / W. Vossenkuhl. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1982. – 154 S.

Wavell 1983: Wavell B. B. Wittgenstein's doctrine of use / B. B. Wavell // Synthese. – 1983. – V. 56. – N 3. – Pp. 45–59.

Weil 1869: Weil H. De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux modernes / H. Weil. – Paris, 1869. – 301 p.

Whitney 1868: Whitney W. D. Language and the study of language: Twelve lectures on the principles of linguistic science / W. D. Whitney. – N.Y., 1868. – 274 p.

Widdowson 1998: Widdowson H. G. Preface // Scovel Th. Psycholinguistics. – Oxford etc.: Oxford University Press, 1998. – P. IX–XII.

Williams 1984: Williams E. S. Grammatical relations / E. S. Williams // LI. – 1984. – V. 15. – N 4. – Pp. 49–61.

Wittgenstein 1953: Wittgenstein L. Philosophical investigations: Philosophische Untersuchungen / L. Wittgenstein. – Oxford: Blackwell; N.Y.: Macmillan, 1953. – 342 p.

Wundt 1904–1911: Wundt W. Völkerpsychologie : Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte [Wissenschaftliche Publikation] [Text] / Wilhelm Maximilian Wundt. – B. 1: Sprache. – T. 1. – Auf. 3. – Leipzig, 1911. – 695 S.; B. 2: Die Sprache. – T. 2. – Auf. 2. – Leipzig, 1904. – 673 S.

Zubin, Köpcke 1981: Zubin D. A., Köpcke K.-M. Gender: a less than arbitrary grammatical category / D. A. Zubin, K.-M. Köpcke // CLS. – 1981. – V. 17. – Pp. 127–145.

Zubin, Köpcke 1986: Zubin D. A., Köpcke K.-M. Gender and folk taxonomy: The indexical relation between grammatical and lexical categorization / D. A. Zubin, K.-M. Köpcke // Noun classes and categorization: Proc. of a Symposium on categorization and noun classification, Eugene, Oregon, October 1983. – A.; Ph., 1986. – Pp. 101–134.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Абзац 47
- Абсолютний граматичний аналітизм 262
- Абсолютний іменник 129, 135, 136
- Абсолютний стан 268
- Абсолютні синоніми 140
- Абстрактне мислення
- Абстракція 271, 291
- Автоматизм 101
- Автор 22, 47, 50, 53, 55, 56, 57, 59, 74, 78, 79, 83, 93, 122, 123, 165, 167, 170, 173, 175, 205, 211, 216, 217, 218, 230, 245, 246, 253, 254, 256, 258, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 277, 278, 297, 311, 314
- Агенс / Агент / Агентів 33, 172, 173
- Аграматизм 273
- Адвербіалізація 240
- Адресант (автор, мовець, відправник) 11, 12, 14, 77, 79, 128, 140, 147, 223, 244, 245, 247, 264, 265, 268, 271, 295, 305, 314
- Адресат (отримувач, слухач, читач, інтерпретатор, реципієнт, аудиторія) 50, 77, 79, 128, 134, 137, 140, 148, 162, 223, 234, 243, 245, 246, 249, 251, 314
- Азбука Морзе 196
- Аксіологічний 179, 247
- Аксіома 188
- Акт 11, 67, 68, 193, 194, 223, 224
- Акт ілокутивний (акт ілокуційний) 67, 68
- Акт локутивний 67, 68
- Акт мовленнєвий (мовлення) 11, 67, 193, 194, 223, 224
- Акт предикації 295
- Актант 64, 111, 115, 290
- Актантний 10
- Активізація 171, 220, 254, 319
- Актуалізатор 55, 59, 63, 265, 269
- Актуалізація 10, 133, 161, 162, 163, 170, 246, 315
- Актуальне членування речення 290, 292, 293, 296, 298, 302, 307, 308, 311, 317
- Актуальність 36, 258, 283
- Алегорія 177, 255
- Аналіз 9, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 21, 22, 23, 31, 42, 45, 47, 50, 54, 66, 84, 89, 90, 98, 115, 120, 127, 129, 139, 148, 150, 151, 152, 159, 162, 165, 166, 168, 170, 172, 186, 193, 206, 216, 217, 223, 226, 227, 230, 233, 234, 238, 239, 242, 244, 247, 254, 256, 257, 258, 259, 261, 263, 266, 272, 281, 291, 292, 294, 296, 303, 304, 316, 323
- Аналіз дискурсу (дискурс-аналіз) 45, 46
- Аналіз парадигмальний 18
- Аналіз семантичний 184
- Аналіз синтаксичний 10
- Аналітична мова 201
- Аналітична психологія 229
- Аналітична філософія 158, 161
- Аналітична форма 274
- Аналітичний лад 197
- Аналітичність 9, 55
- Аналог 30, 50, 209
- Аналогія 33, 34, 41, 66, 94, 175, 245, 259, 292, 317
- Анафора 47, 49
- Анафоричний 48, 60
- Антецедент 48
- Антоніми 91, 141, 142, 146
- Антонімія 49, 288
- Антропонім 201
- Антропонімічний компонент 162, 163
- Антропоцентризм (антропентричність) 21, 22, 236
- Антропоцентричний підхід 10, 169, 233
- Антропоцентрична парадигма 169
- Антропоцентричний принцип 22
- Антропоцентричність 45
- Аргó 193, 196, 201, 203, 204, 207, 209
- Аргумент 274
- Аргументація 75, 119, 165
- Ареал 208, 209
- Артікль 60, 61, 312
- Артикулювання 102
- Артикуляційна база 113, 130
- Артикуляція 101, 102
- Архісéma 143
- Архітектóра / Архітектóніка 96

Асемантичність 160
Асертив / Репрезентатив 70, 316
Асерція 317
Асоціативно-вербальна сітка 28, 29, 30, 324
Асоціація парадигмальна (парадигматична) 102
Асоціація синтагмальна (синтагматична) 91
Асоціація 91, 168, 175, 266, 311, 312
Аспект 12, 14, 19, 23, 36, 37, 43, 47, 49, 68, 87, 91, 95, 97, 105, 119, 128, 129, 133, 135, 139, 148, 149, 150, 159, 166, 168, 170, 189, 193, 197, 201, 212, 239, 244, 247, 249, 261, 267, 281, 287, 292, 296, 305, 307, 309, 310, 313, 324

Багатоаспектність речення 292
Багатомовність 194, 213
Багатослів'я 80, 82
Багатство мови (багатство мовлення) 324
База мовно-когнітивна національна 163, 237
База знань 118
Бар'єр мовний 220
Безособове речення 262
Безособовий займенник 159
Безпосередній складник (безпосередні складники) 20, 29, 44, 108, 110, 112, 130

Валентність 140, 265
Валентність слова 310
Варваризм (варварізми) 246
Варіант (варіантність) 83, 314, 319
Варіювання 199, 205
Ввічливість 72, 245, 317
Вербалізація 99, 123, 124, 156, 230, 231, 281
Вербальна комунікативна поведінка 235, 282
Вербальний 95, 99, 100, 101, 111, 117, 121, 125, 130, 150, 175, 222, 226, 231, 236, 271, 282, 324
Вербальний код 101
Верифікація 86
Версія 39, 44, 60, 114, 150, 166, 168, 169, 231, 260
Вживання слова 107, 238
Взаємовплив мов 324
Взаємодія мов 105
Взаємозалежність 64
Взаєморозуміння 26, 73

Аспект аналітичний 302
Аспект граматичний 272
Аспект ономасіологічний 302
Аспект ссемантичний 189
Аспект синтетичний 302
Атрибут 59
Атрибутивний 56, 57, 58, 59, 60, 187, 230
Аудиторія 50, 153
Аферентний 65, 188
Афоризм 28
Афористичний 160

Б

Бенефіцієнс (бенефіціант, бенефіціантів) 173
Бесіда 46, 63, 74, 77, 224, 245, 250, 256, 271
Бехабітів 69
Білінгв 195, 197, 198, 214
Білінгвізм (двомовність) 194, 195, 213, 214, 215
Біхевіоризм 37, 170
Біхевіористський метод (підхід) 85, 165
Буттєвість (існування) 267, 272
Буттєве речення 318

В

Вибір мови 216
Вигук 135, 310
Вид дієслова 260
Вид докоаний (перфектив) 29, 274, 286, 288
Вид недокоаний (імперфектив) 274, 286, 288
Віклик 222
Вимова 66, 67, 77, 183, 199, 211, 313, 314, 320, 321
Вимова літературна 199
Вислів афористичний 160
Вісловлення (інколи висловлювання, віслів) 11, 12, 26, 42, 47, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 80, 85, 104, 111, 112, 113, 114, 115, 122, 126, 130, 134, 147, 152, 153, 177, 178, 181, 182, 187, 193, 223, 231, 275, 277, 278, 279, 280, 290, 291, 293, 295, 296, 300, 301, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 320, 321, 322, 324

Вісников 30, 57, 93, 101, 102, 122, 159, 162,
188, 205, 275, 295, 304
Вісников-рефрэн 170
Висування 40, 165, 167
Вітримка (експозиція) 268, 275, 276, 280
Відкритість спілкування 235
Відмінкова графіка 167
Відмінкова рамка 167, 168
Відмінкова структура 33
Відмінок 33
Відмінок давальний (датів) 33, 134
Відмінок знахідний (акузатів) 33, 134
Відмінок інструктивний 51
Відмінок клічний (форма клічна, вокатів)
33, 134, 220
Відмінок локативний (локатів) 134
Відмінок місцевий 134
Відмінок називний (номінатів) 109, 159
Відмінок орудний 33, 134
Відмінок родовий (генітив) 33, 39, 134
Відмінок семантичний 33
Відмінок синтаксичний 134
Відмінювання 204, 299
Віднесеність предметна 136
Відношення 20, 26, 30, 32, 47, 49, 50, 52, 53,
61, 66, 76, 82, 85, 86, 87, 94, 105,
106, 111, 112, 132, 133, 134, 137,
140, 143, 145, 146, 150, 152, 153,
154, 156, 159, 160, 163, 168, 171,
183, 184, 185, 197, 202, 203, 204,
205, 224, 233, 234, 267, 270, 285,
287, 290, 292, 293, 295, 297, 304,
318
Відношення лексичне 140
Відношення лінійне 296, 297
Відношення парадигмальне (парадигматичне)
112
Відношення синтагмальне (синтагматичне) 301
Відношення синтаксичне 306
Відношення функційне 197
Відокремлена обставина 275

Відокремлена прикладка 275
Відокремлене означення 276
Відокремлений додаток 276
Відокремлений член речення 287
Відокремлення 207, 208, 270, 275
Відсторонення 268
Відчуження 222
Включення 26, 60, 90, 119, 130, 314
Вкраплення арготичні 255
Власне-називне речення 257
Власне-питальне речення 271
Власне-сприйняття 78, 272
Властивості головних членів речення 294
Внутрішнє знання 120
Внутрішнє мовлення 93, 98, 112, 124, 130
Внутрішній 13, 34, 36, 38, 41, 48, 62, 73, 90,
93, 112, 113, 120, 121, 123, 124,
126, 127, 130, 134, 135, 143, 145,
147, 149, 157, 167, 170, 172, 193,
194, 227, 236, 243, 247, 257, 258,
271, 273, 275, 277, 281, 283, 287,
295, 320, 323
Внутрішній лексикон 150, 156
Внутрішня графіка 120
Внутрішня комунікація 165
Внутрішня лінгвістика 20
Внутрішня семантика 13
Внутрішня структура 38, 41, 48, 90, 113, 148,
149, 194
Внутрішня флексія 157
Внутрішня форма слова 34
Внутрішня форма мови 295
Володіння мовою 119, 198, 224, 281, 312
Володіння мовою активне 281
Володіння мовою пасивне 224
Вплив 11, 37, 44, 46, 68, 69, 76, 119, 145, 170,
191, 198, 202, 203, 204, 208, 212, 216,
234, 245, 249, 258, 261, 263
Вплив комунікативний 191
Вплив мовленнєвий 198

Г

Гармонізація 216, 219
Гармонія 218
Генеративізм 29, 43, 44
Генеративна графіка 10, 29, 36, 37, 39, 40,
41, 42, 165, 290, 323
Генеративна лінгвістика 37, 38, 39, 166, 167
Генологія лінгвістична 87

Герменевтика 174, 175
Гештальт 12, 13, 168, 169
Гештальт лінгвістичний (мовний) 169
Гіпербола 82
Гіперонім 91
Гіпонім 91
Гіпонімія 33

- Гіпотеза 37, 41, 42, 71, 99, 155, 157, 167, 168, 178, 193, 322
- Гіпотеза перформативна 322
- Глибинна структура (мови) 38, 41, 42
- Глобалізація 218
- Глобальний 28, 46, 158, 159, 186, 285
- Говір 210
- Говірка 210, 211
- Говоріння 68, 105, 162, 242
- Головна частина складнопідрядного речення 132, 274, 275
- Головні речення 274
- Головний (стрижневий) 43, 44, 45, 121, 139, 141, 156, 160, 166, 169, 170, 214, 216, 260, 273, 274, 275, 293, 299, 300, 312, 314
- Головний член односкладного речення 160
- Головні члени речення 300
- Голосні 87, 143
- Гомогенний 285
- Градаційний ряд 275
- Граматизація (граматикалізація в лінійно-синтагматичному континуумі) 241
- Граматизація теми (граматикалізація теми) 244
- Граматика 10, 14, 29, 30, 34, 36, 37, 38, 42, 45, 46, 164, 165, 166, 169, 170, 173, 224
- Граматика адресата 10
- Граматика адресанта 10
- Граматика актантна 10, 14
- Граматика актантно-рольова 10
- Граматика аплікативна 14, 29
- Граматика асоціативна 30, 31, 32, 33, 34
- Граматика безпосередніх складників 29, 42, 44, 110
- Граматика валентна 10, 14
- Граматика відмінкова 167, 173
- Граматика генеративна (породжувальна, трансформаційна) 29, 30, 36, 37, 42, 164, 165, 166
- Граматика дескриптивна 29, 30
- Граматика ідеографічна 14, 128
- Граматика інтерпретаційна 30
- Граматика категорійна 14
- Граматика когнітивна 14, 155, 167, 169, 170
- Граматика комунікативна 14, 33
- Граматика конструкційна / конструктивна 169
- Граматика лексико-відмінкова 167
- Граматика лексична 155
- Граматика ономасіологічна 14
- Граматика предикації 34
- Граматика природна 14
- Граматика рольова 14
- Граматика семасіологічна 14
- Граматика ситуативна 224
- Граматика спекулятивна (grammatics speculative) 13
- Граматика тексту 45, 46
- Граматика тенсьєрівська 157
- Граматика трансформаційна 30, 110
- Граматика трансформаційно-генеративна (трансформаційно-породжувальна) 40, 110
- Граматика універсальна 118, 171
- Граматика функційна 30, 127
- Граматика функційно-комунікативна 243
- Граматикалізація (граматизація) 241
- Граматика філософська 35
- Граматикон 156, 242
- Граматична категорія 76, 97, 127, 153, 154, 158, 214, 287, 316, 319
- Граматична компетенція 30
- Граматична конструкція 169
- Граматична концепція 257, 258
- Граматична морфема 169
- Граматична норма 229
- Граматична периферія 131, 142
- Граматична семантика 13
- Граматична система 214
- Граматична структура 110, 169, 258, 305, 310
- Граматична форма 12, 14, 97, 215, 217, 278, 293, 301, 302, 310
- Граматичне відношення 32
- Граматичне значення 14
- Граматичне програмування 114
- Граматичне сполучення 110
- Граматичне членування 295, 296, 307, 318
- Граматичний 9, 11, 12, 29, 31, 32, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 53, 64, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 118, 127, 141, 150, 166, 169, 170, 193, 204, 212, 217, 219, 236, 238, 239, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 267, 268, 273, 274, 275, 287, 288, 290, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 306, 307, 323
- Граматичний атом 289
- Граматичний клас 106
- Граматичний лад 167
- Граматичний модуль 156
- Граматичний опис 12, 13, 14, 29
- Граматичний порядок 297, 298
- Граматичний рівень 288

Грамéма 288
Граф 108
Графіка 169

Гру́па етнічно-мóвна (мóвно-етнічна) 191
Гру́па лéксико-семантична 128, 140
Гру́па тематична 138

Д

Давáльний відмінок 33, 134
Давáльний предикативний 33
Давномину́лий час 219, 314
Да́не 305, 312, 319
Двобі́чність мóвного зна́ка 223
Дво́їна 219
Двокра́пка 262
Двомóвність 195
Двоскла́дне ви́словлення 277
Двоскла́дне рече́ння 277
Двоскла́дність 280
Двочле́нне (двоскла́дне)
складнопідря́дне рече́ння 280
Деверба́тив 33
Девіа́ція 242, 281, 283, 287
Девіа́ція кому́нікативна
(невда́ча кому́нікативна) 287
Девіа́ція спілкува́ння 281
Де́йксис 22
Дейкти́чне сло́во 49, 76, 78, 137, 183
Дейкти́чний це́нтр 188
Декларати́вні зна́ння 30, 117, 120, 121, 162
Денотáт 11, 134, 137, 161, 172, 286
Денотáт рече́ння 136
Денотати́вна ро́ль 136
Денотати́вний 11, 12, 34, 55, 136, 161
Денотати́вність 137
Де́рево зале́жностей 187
Держáвна мо́ва 191
Дерива́т 33, 137
Дерива́т лекси́чний 39
Дерива́т синтакси́чний 252
Дериватоло́гія 127
Дерива́ційна мо́дель 33
Дерива́ційне зна́чення 140
Дерива́ція 108
Дерива́ція актáтна 12
Дерива́ція зворóтна 108
Дерива́ція лекси́чна 14
Дерива́ція синтакси́чна 278
Дескри́птив 29
Дескри́птивізм 165
Дескри́птивна гра́матика 30
Дескри́птивна лі́нгвістика 86
Дескри́птивний 30, 37, 51, 86, 165, 187, 188

Дескри́птор 52, 138
Дескри́пція 42, 56, 58, 62, 187, 319, 320
Детерміна́нт 276
Детерміна́нтне складнопідря́дне рече́ння 275
Детерміна́ція 287
Дефіні́ція 45, 47, 56, 157, 179, 187, 227, 283,
290, 293
Диглосі́я 194, 213, 222
Дикта́льний 309, 310, 318
Ді́ктум 172, 318
Дина́міка 171, 229, 275, 279, 312, 323
Директи́в 70, 314, 315
Директи́в-ста́рт 70
Директи́в-фіні́ш 70
Директи́вність 264
Дискре́тний 116, 117
Дискре́тність 118
Дискурс 45, 46, 47, 48, 50, 51, 104, 150, 162,
170, 171, 232, 235, 236, 241, 243,
246, 250, 251, 252, 253, 254, 255,
256, 257, 271, 281
Дискурс епістоля́рний 240, 242, 243, 244
Дискурси́вний 22, 49, 116, 122, 124, 147, 227,
231, 232, 234, 236, 237, 238,
239, 240, 242, 282, 283, 244,
245, 247, 249, 250, 252, 253,
254, 255, 256, 257, 282, 283
Дискурси́вний акт 249
Дискурси́вність 237
Дискурсоло́гія 238
Дистрибу́тивний 20, 59, 86
Диференці́ал семанти́чний 90
Диференціа́ція 9, 51, 69, 124, 137, 171, 192,
197, 205, 236, 238, 245, 251,
313, 324
Диференціа́ція етнолі́нгвісти́чна 205
Диферен́ційна озна́ка 140
Диферен́ційний 10, 21, 71, 185, 186, 189, 202,
243, 285, 286, 287, 305, 306
Діа́лект 192, 195, 196, 198, 202
Діа́лект місце́вий 203
Діа́лект ситуати́вний 196
Діа́лект соціа́льний 196, 201
Діа́лект терито́ріальний 200, 203, 204, 208
Діа́лекті́зми (діа́лектні сло́ва) 219, 248

Діалéктна мо́ва 209
 Діалéктний 28, 203
 Діалектоло́гія 192
 Діалóг (діалогі́йна фо́рма спілкува́ння) 223, 249
 Діалóг внутрі́шній 257
 Діалогіза́ція 280
 Діалогі́йна є́дність 245
 Діатéза 288, 319
 Дієвідмі́на 204
 Дієвідмі́нювання 204, 299
 Дієприкме́тник 29, 260, 261
 Дієприкметнико́вий зворóт 261
 Дієприслівник 261
 Дієслі́вна фо́рма 225, 269, 276
 Дієслі́вне односкла́дне ре́чення 160
 Дієслі́вний предика́т 277, 280
 Дієслі́вний присудок 274
 Дієслі́вність 281
 Дієсло́во 29, 33, 57, 61, 64, 68, 70, 71, 82, 107, 113, 115, 129, 136, 137, 138, 141, 159, 160, 162, 164, 240, 259, 260, 262, 275, 280, 281, 287, 288, 312, 313, 321, 322
 Дєсло́во безособо́ве 45
 Дієсло́во ва́ріантне 47
 Дієсло́во допо́міжне 277
 Дієсло́во-зв'язка 277
 Дієсло́во ілюкоти́вне 50
 Дієсло́во перфо́рмативне 69
 Дієсло́во фіна́льне 169
 Ді́йсний 86, 232, 274, 278
 Ді́йсний спóсіб 69, 278, 320
 Ді́йсний стан 247

Ді́йсність 11, 22, 39, 49, 52, 53, 55, 56, 61, 66, 92, 93, 94, 97, 133, 139, 146, 155, 158, 161, 171, 184, 186, 235, 243, 280
 Ді́яльність 28, 34, 39, 45, 46, 80, 84, 86, 87, 90, 92, 94, 95, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 116, 123, 125, 141, 146, 148, 151, 161, 162, 164, 166, 167, 171, 174, 196, 197, 200, 201, 203, 232, 236, 237, 254, 260, 297, 304, 323
 Ді́яльність когні́тивна 46, 165, 297
 Ді́яльність кому́нікативна 171
 Ді́яльність культу́ромовна 84, 141
 Ді́яльність мовле́ннєва 28, 34, 45, 46, 86, 87, 90, 95, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 112, 127, 161, 162, 164, 166, 167, 171, 243, 254, 277, 281, 290, 304, 313, 314, 323
 Ді́яльність мовле́ннєво-мисле́ннєва 167, 171, 172, 323
 Ді́яльність мо́вна 167, 304, 320
 Довготрива́ла кому́нікація 297
 Дода́ток 43
 Докoнаний вид (перфеќтив) 29, 274, 286
 Докуме́нт 235, 270
 Доміна́нта 141, 285
 Допомі́жне дієсло́во 277, 302
 До́свід кому́нікативний 256
 Друго́рядний чле́н ре́чення 294, 300, 310
 Друго́рядний чле́н ре́чення
 морфологі́зований 300
 Друго́рядний чле́н ре́чення
 неморфологі́зований 300

Е

Еволю́ція мо́ви 192, 193
 Еволю́ція мо́вна 232, 271
 Евфе́мізм 35
 Егоце́нтричне мовле́ння 271
 Езоте́рична мо́ва 17
 Езоте́ричний 17
 Еквіва́лент 46, 163, 313
 Еквіва́лентність 206
 Еквіва́ленти ре́чення 45
 Еквіва́лентність мо́вних одини́ць 97
 Екзе́гетика 177, 179
 Екзерсита́в 69
 Експа́нсіонізм 21
 Експериме́нт 17, 25, 26, 31, 39, 83, 86, 88, 91, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 247

Експериме́нт лабора́торний 101
 Експериме́нт мисле́ннєвий 107
 Експеріе́нцер (експеріе́нсів, ре́цепіе́нсес) 173
 Експа́наторні́сть 23
 Експліка́ція 23
 Експлі́цитний 63, 120, 121, 174, 280
 Експози́тив 69, 70
 Експози́ція 268, 276, 280
 Експресі́вний 12, 22, 307
 Експресі́вність 163, 226, 246, 282, 286
 Експре́сія 207, 236, 273, 311
 Ексте́нсіона́л 55, 56, 61, 62, 134, 186, 187, 188
 Екстралі́нгва́льний (екстралі́нгвісти́чний) 47, 123, 139

Екстралінгвістика 123
 Екстралінгвальний (екстралінгвістичний) чинник 139
 Їліпс (єліпсис) 49
 Еліптичне речення 270
 Елятив 145
 Емотив 246
 Емотивний 135, 136
 Емотивність 136
 Емоція 13, 134, 135, 136, 246, 265, 269
 Емпатія 320
 Емфаза 319
 Епістолярій 230
 Еротетів (інтеррогатив, квеситив) 314, 315
 Есперанто 196
 Етикет 69, 225

Етикет комунікативний 69
 Етикет мовленнєвий (етикет мовний) 229
 Етикет національний (етнічний) 301
 Етимологія 91
 Етимологія народна (неправдива) 91
 Етнографізм 270
 Етнографія мовлення 256, 257
 Етнолект 258
 Етнолінгвістика 323
 Етнологія 256, 257
 Етнопсихолінгвістика 101
 Етнос 195
 Етнос корінний 195
 Етнос некорінний 195
 Ефект комунікативний 105
 Ефект обманутого очікування 109

Є

Єдність 44, 102, 103, 162, 227, 285, 288
 Єдність діалогічна 228
 Єдність діалогічна інформативна 229
 Єдність діалогічна оцінна 229
 Єдність діалогічна фатична 230

Єдність комунікативна 162
 Єдність надфразна
 (складне синтаксичне ціле) 47
 Єдність структурна 147
 Єдність тематична 47

Ж

Жанр 185, 199, 254, 264
 Жанр дискурсу 264
 Жанр мовленнєвий 197, 203, 244, 323
 Жанр мовленнєвий вторинний 203
 Жанр мовленнєвий комунікативний 248, 256
 Жанр мовленнєвий складний 244
 Жанр мовленнєвий спілкування 203
 Жанрознавство (генологія, генерика) 87

Жанрологія 87
 Жаргон 191, 193, 196, 201, 202, 203, 204, 207, 209, 212, 213
 Жаргонізація 192
 Жаргонізми 191
 Жест / жести 175, 222, 223
 Журнал 214, 218, 221, 249, 250

З

Забарвлення 134, 152, 263, 312
 Загальні іменники 137
 Загальновживаний 208
 Заголовок – задум 102, 231, 262
 Займєнник 40, 43, 49, 52, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 76, 159, 287, 307
 Займєнник-іменник 267
 Займєнник-підмет 267
 Займєнники-прикметники 307
 Займєнник-прислівник 73
 Займєнник-сполучне слово 98
 Займєнник-числівник 307
 Займєнник анафоричний 60

Займєнник відносний 52
 Займєнник вказівний 52, 183
 Займєнник дейктичний 184
 Займєнник заперечний 201
 Займєнник зворотний 43, 183
 Займєнник іменниковий 267
 Займєнник логофоричний 298
 Займєнник неозначений 60
 Займєнник означальний 60
 Займєнник особовий 77
 Займєнник питальний 73, 76
 Займєнник прикметниковий 141
 Займєнник присвійний 183

- Займєнник прислєвниковий 141
 Займєнник числєвниковий 60
 Займеннікове слєво 141
 Закінчення 159, 260, 287
 Закєн аналогії 33
 Закєн достатньої сили 178
 Закєн звєдєння сум 186
 Закєн контрапозиції 316
 Закєн мєвної редукції 159
 Закєн порядку слєв 293
 Запас словниковий активний 152
 Заперєчення 62, 266, 267, 315
 Заперєчне рєчення (вїсловлення) 178, 316
 Заперєчне слєво 180
 Зачїн 50, 276
 Зберєження інформації 126
 Збїрність (катєгорія) 288, 303
 Звертання 223, 224, 227
 Зворот 205, 207, 240
 Зворотний порядок слєв 38, 297, 299
 Зворотний словник (їнверсійний) 32
 Звук 25, 67, 82, 87, 88, 89, 90, 104, 135, 324
 Звукова фєрма 44
 Звуковий лад мєви 97
 Звуконаслїдувальна тебрія 88
 Звуконаслїдувальне слєво 88
 Звучання 14, 88, 143, 243, 265, 280
 Зв'язка 122, 160
 Зв'язність 46, 48
 Зв'язність локальна 122
 Зв'язність (цїлїсність) тєксту 47, 49, 50, 54
 Зв'язок 116
 Зв'язок асоціативний 87
 Зв'язок суб'єктний 116
 Згядування 170
 Згортання 110
 Зїставлення 115
 Змїст 11, 12, 13, 15, 20, 24, 30, 34, 35, 42, 63, 67, 71, 74, 77, 94, 100, 111, 112, 113, 117, 118, 125, 128, 132, 133, 136, 137, 140, 147, 148, 151, 153, 156, 159, 162, 172, 185, 186, 201, 205, 207, 208, 232, 235, 273, 292, 293, 301, 303, 304, 305, 306, 313, 314, 322, 323
 Змїст їмплїцитний 63
 Змїст когнїтивний 303, 313
 Змїст комунїкативний 296
 Змїст мисленнєвий 159, 160, 161, 304
 Змїст підтєкстовий їмплїцитний 63
 Змїст прїтєкстовий їмплїцитний 151
 Змїст пропозиційний 70
 Змїст рєчення комунїкативно-їнтенційний 292
 Змїст тєксту 196
 Змїшування кодїв (у мїжкультурній комунїкації) 197
 Знак 183, 184, 185, 186
 Знак-їндекс 183
 Знак-копія 183
 Знак їконїчний 183
 Знак культурний 183
 Знак мєви (знак мєвний) 183, 184
 Знаки роздїловї (пунктуація) 240, 265, 268
 Знання 15, 19, 20, 21, 24, 26, 30, 48, 55, 56, 57, 58, 65, 66, 67, 71, 78, 87, 93, 107, 111, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 127, 148, 150, 151, 154, 158, 164, 166, 170, 177, 224, 226, 241, 255, 261, 265, 311, 319
 Знання встанєвлюване 121, 122, 125
 Знання декларативне 30, 117
 Знання експлїцитне 121
 Знання енциклопедїчне 117, 125
 Знання засвєне 120
 Знання їмплїцитне 120
 Знання їндивїдуальне 126
 Знання лїнгвїстїчне 126, 127
 Знання метамєвне 123, 124, 126
 Знання методологїчне 116, 125, 126
 Знання мєвне 116, 117, 125, 126, 147, 149, 155
 Знання набутє 125, 126
 Знання наукєве 19, 24, 116, 126
 Знання предметне 116, 126
 Знання прирєдженє 118, 119, 126
 Знання процедурне 117, 121, 126
 Знання ситуативне 30
 Знання словниковє 255
 Знання соцїальне 126
 Знання фєнове 121
 Знаряддя орудний 22, 173
 Знахїдний відмїнок 33, 134
 Значєння 135, 136, 137, 142, 145, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 164, 166, 168, 169, 170, 176, 177, 178, 179, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 199, 201, 206, 208, 213, 215, 216, 238, 239, 240, 241, 247, 256, 259, 270, 276, 277, 279, 285, 289, 291, 292, 304, 306, 309, 315, 316, 317, 318, 322
 Значєння граматїчне 141, 170
 Значєння лексїчне 141, 241
 Значєння синтаксїчне (змїст функційний) 170
 Значєння слєва 137, 182
 Зєвнїшне мєвлення 130

І

- Ідеографічний словник 127, 128
 Ідеографія 126, 128
 Ідея 29, 39, 61, 76, 111, 112, 118, 140, 160, 167, 192, 207, 234
 Ідіолект 185, 188, 204, 205, 206, 207
 Ідіома 34, 35
 Ідіоматичність 34
 Ієрархія 13, 113, 134, 163, 227, 232, 237, 283
 Ієрогліф 89
 Ієрогліфічне письмо 89
 Ізоморфізм 214
 Ізоморфність 134, 159
 Ізотопія 54
 Ілокутивна компетенція 294
 Ілокутивна сила 50, 69, 70, 71, 74, 291, 314, 322
 Ілокутивна функція 70
 Ілокутивне дієслово 67
 Ілокутивний акт 50, 67, 69, 70, 71
 Ілокуція 67, 71, 245
 Імена особові (варварізми) 246
 Іменний присудок 277
 Іменник 115, 129, 135, 138, 140, 159, 164, 215, 220, 238, 239, 259, 260, 261, 272, 287, 288, 304, 305, 312, 323
 Іменники абстрактні 129, 136
 Іменники апелятивні 137
 Іменники дискретні 142
 Іменники загальні (апелятиви) 137
 Іменники збірні 138
 Іменники конкретні 129
 Іменники невідміювані 238
 Іменники недискретні 322
 Іменники предметні 220
 Іменники речовинні 312
 Імператив 12, 276
 Імплікатура (розмовна / конверсаційна / комунікативна) 65, 81, 82
 Імплікатури конвенційні 122, 126
 Імплікатури конверсаційні 126
 Імплікація 122, 123, 126, 145, 266, 315, 316, 317
 Імпліцитний 63, 120, 121, 189, 251, 252, 266, 280, 286, 312, 315, 317
 Імпліцитний зміст 63
 Імпліцитний контекст 252
 Імпліцитний смисл 251, 266
 Ім'я 11, 36, 52, 53, 55, 56, 58, 61, 66, 77, 78, 85, 120, 174, 184, 188, 195, 210, 275, 294, 296, 322
 Інваріант 113
 Інверсія (зворотний порядок слів) 114, 295, 297, 298, 300, 301
 Інверсія предикативна 114
 Індекс (знак) 76, 183, 314
 Індивід 14, 37, 52, 53, 59, 86, 105, 119, 121, 158, 171, 195, 196, 198, 205, 226, 227, 228, 282, 283, 284
 Індивідуалізація 123, 242, 243, 244, 270
 Індивідуація 229, 230, 232, 242, 243, 244
 Індивідум (Індивідуум) 90, 233, 236, 293, 324
 Індивідуальні норми комунікативної поведінки 243
 Індивідуально-авторські неологізми 242
 Індикатив 314
 Індоевропейські мови 293
 Індукція 270
 Ініціальний 245, 273, 275
 Ініціатива комунікативна 250, 251
 Інструмент 16, 22, 26, 58, 74, 103, 134, 149, 158, 164, 173
 Інтеграція 24, 85, 86, 115, 165
 Інтелект 75, 92, 97, 99, 117, 118, 121, 157, 168, 169, 170, 237
 Інтелект штучний 118
 Інтенси́вність 76, 230
 Інтенси́вність мовлення 230
 Інтенсіона́л 56, 61, 186, 187, 188
 Іntenці́йність 50, 74, 226, 273, 282
 Інте́нція 11, 20, 35, 98, 99, 128, 163, 229, 230, 231, 233, 236, 237, 242, 245, 248, 265, 267, 281, 284, 305, 313, 314, 318
 Інте́нція комунікативна 257
 Інтера́кція 22, 252
 Інтера́кція мовлення 252
 Інтерва́л 258
 Інтеріориза́ція 123, 126, 171, 227, 283
 Інтернаціона́лізм / Інтернаціона́лізми 216, 217
 Інтерне́т 221
 Інтерпета́ція 42, 45, 48, 53, 64, 65, 72, 79, 104, 110, 121, 125, 126, 150, 152, 153, 159, 171, 174, 176, 177, 178, 186, 187, 189, 190, 206, 231, 265, 272, 290, 293, 299, 300, 302, 306, 319
 Інтерпета́ція емпірична 45
 Інтерте́кст 185
 Інтертекстуальність 51, 246, 270
 Інтерферен́ція 100, 198, 199
 Інтиміза́ція мовлення 123
 Інтонáція 294, 295, 318
 Інтонáція мовлення 318
 Інфі́нтив (неозначений спосіб, неозначена форма дієслова) 258, 259, 275, 276, 278
 Інфі́нтивний підмет 298

Інформативність 50	150, 151, 156, 158, 164, 170, 183,
Інформатика 117, 157	204, 209, 222, 223, 246, 254, 264,
Інформаційний 100, 151, 239	265, 266, 278, 296, 298, 301, 311,
Інформаційно-пошуковий тезаурус 156	312, 319
Інформація 12, 48, 50, 63, 72, 74, 80, 81, 93,	Ін'юнктив 314
94, 98, 100, 101, 111, 114, 120,	Існування мовне 269
121, 122, 123, 143, 147, 148, 149,	

К

Калькування / Калька 219	Категорія частини мови 289
Карта когнітивна / Карта дискурсу	Категорія часу 287
когнітивна 92, 232	Категорія числа 287
Картіна світу 92, 127, 170, 171, 232	Квеситів 314
Категоризація 150, 153, 155, 161, 163, 238,	Керування 10, 42, 260, 299
259, 260	Кібернетика 164
Категорійне значення 155	Клас слів граматичний 42
Категорія 287	Клас слів синтагмальний 42
Категорія виду 287	Кластер 90
Категорія виду дієслова 287	Клічний відмінок 134
Категорія відмінка 287	Кліше 104
Категорія граматична 287	Кліше мовне 104
Категорія детермінації 232, 287	Ключове слово 228
Категорія дискурсивна (текстова) 233	Коагуляція 111
Категорія зумовлювана	Когезія 48, 49, 50
(категорія другорядна) 287	Когерентність 48, 49, 50
Категорія істот / неістот 287	Когнітивізм 164
Категорія класифікаційна 9, 287, 288	Когнівістика 149, 157, 158
Категорія комунікативна 287	Когнітивна граматики 13, 14, 168, 169, 170
Категорія контрастивності 232, 319	Когнітивна діяльність 74, 127
Категорія лексико-граматична 287	Когнітивна лінгвістика 127, 147, 148, 149,
Категорія лінгвістична 10	150, 154, 157, 165, 167, 170, 285
Категорія лексико-семантична 288	Когнітивна модель 153, 165, 167
Категорія мовлення 205	Когнітивне опрацювання мовних даних 167
Категорія модифікаційна 287	Когнітивна семантика 176
Категорія морфологічна 287	Когнітивна структура 121, 123, 125, 126, 127
Категорія морфологічна граматична 287	Когнітивний 12, 13, 14, 20, 21, 22, 23, 24, 30,
Категорія особи 287	35, 44, 45, 76, 83, 84, 85, 90, 93,
Категорія поняття 287, 288	95, 96, 111, 112, 113, 115, 116,
Категорія синтаксична 287	126, 127, 133, 134, 136, 137, 147,
Категорія слів граматико-семантична 288	148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
Категорія словотвірна 287	155, 156, 157, 162, 163, 164,
Категорія словозмінна 287, 288	165, 167, 168, 169, 170, 171,
Категорія предикативності 290	226, 228, 232, 233, 235, 236,
Категорія предикації (предикуювання) 290	241, 242, 245, 246, 263, 274,
Категорія роду 289	282, 284, 285, 313, 320, 323
Категорія способу дієслів 287	Когнітивний аналіз 159, 163, 171
Категорія стану 287	Когнітивний синтаксис 164, 170
Категорія стану дієслова 287	Когнітивний стиль 170
Категорія тексту 310	Когнітивність 237
Категорія формальна 288	Когнітологія 165, 170, 323

- Когніція 164, 168
 Код 99, 100, 107, 112, 113, 114, 125, 130, 178, 194, 196, 197, 198, 207, 270
 Код комунікативний 207
 Код мовний 114, 125, 194, 196, 197
 Кодек (CODEC) 153, 247
 Кодекс комунікативний 246
 Кодифікація 201
 Кодифікація мовна 201
 Кодування 107, 123, 126, 147, 149, 174, 265
 Койне 196, 201, 208, 209, 210
 Коло герменевтичне 175
 Коментар 312, 319
 Комісії / Промісії 69, 70, 71
 Компетенція дискурсивна 124
 Компетенція ілюктивна 124
 Компетенція інтерактивна 124
 Компетенція інтеракційна 124
 Компетенція комунікативна 121, 124, 125, 194, 224, 225, 237, 238, 240, 313
 Компетенція комунікативна міжкультурна 124
 Компетенція культурна 124
 Компетенція культурно-мовна 124
 Компетенція лінгвістична 28, 124
 Компетенція лінгвокультурна 124
 Компетенція міжкультурна 124
 Компетенція мовна 39, 40, 41, 43, 121, 124, 125, 156, 166, 198, 225, 241, 243, 290, 312
 Компетенція паравербальна 124
 Компетенція прагматична 124
 Компетенція предметна 124, 125
 Компетенція семантична 175, 176, 177
 Компетенція соціокультурна 124
 Компетенція соціолінгвістична 124
 Компетенція стратегічна 124
 Компетенція феноменологічна 124
 Компонент 10, 11, 12, 20, 39, 40, 41, 42, 63, 65, 73, 82, 83, 87, 98, 99, 101, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 125, 127, 128, 131, 135, 136, 141, 147, 156, 163, 168, 171, 189, 197, 203, 204, 221, 222, 223, 230, 231, 265, 266, 267, 268, 269, 275, 276, 278, 280, 201, 292, 293, 297, 298, 302, 307, 312, 314, 315, 316, 317, 322
 Компонент вербальний 222
 Компонент значення 223
 Комп'ютерна лінгвістика 21
 Комуникант 113, 125, 166, 196, 222, 243, 245, 246, 247, 252
 Комунікативна грамати́ка 13, 14, 22
 Комунікативна девіація (комунікативна невда́ча 233, 242, 284
 Комунікативна дина́міка 312
 Комунікативна дія 227, 282
 Комунікативна діяльність 23, 171
 Комунікативна здатність 226
 Комунікативна імплікатура 65, 80, 81, 82, 122
 Комунікативна інтенція 226, 233, 248, 257, 313
 Комунікативна категорія 319
 Комунікативна компетенція 121, 124, 125, 194, 224, 225, 238, 249, 251, 313
 Комунікативна лінгвістика 23, 237
 Комунікативна мета 321, 322
 Комунікативна модель 305
 Комунікативна настанова 235, 265, 313, 314, 317, 322
 Комунікативна невда́ча 73, 74, 78, 321
 Комунікативна організація 319
 Комунікативна особистість 247
 Комунікативна перспектива 247
 Комунікативна поведінка 235, 282
 Комунікативна подія (мовленнєва подія) 221
 Комунікативна позиція 22
 Комунікативна система 23, 186, 194, 197
 Комунікативна ситуація 107, 116, 152, 171, 222, 223, 224
 Комунікативна спільнота 152
 Комунікативна стратегія 23, 79, 153, 242, 246, 247, 248, 284
 Комунікативна структура 305, 318
 Комунікативна тактика / Комунікативні тактики 232, 248
 Комунікативна тональність 238
 Комунікативна функція 127, 273, 291, 304, 317
 Комунікативне завдання 128
 Комунікативне мислення 172
 Комунікативне середовище 196, 250, 251
 Комунікативне табу́ / Комунікативні табу́ 211
 Комунікативний акт 74, 227, 282, 305
 Комунікативний аспект 24, 292
 Комунікативний дискомфорт 176
 Комунікативний жанр 248, 255, 256
 Комунікативний збій 176
 Комунікативний конфлікт 176
 Комунікативний намір 98
 Комунікативний реєстр 237, 238
 Комунікативний факт 282
 Комунікативний хід 232
 Комунікативний центр 306
 Комунікація 23, 35, 47, 52, 63, 67, 76, 78, 79, 80, 86, 87, 98, 104, 112, 120, 127,

129, 137, 147, 158, 162, 170, 171,
173, 195, 197, 223, 224, 227, 228,
232, 233, 241, 249, 283, 284, 320
Комунікація мовленнєва 67, 80, 147, 198, 201,
204, 209, 222, 223, 224, 227
Конвенційна імплікація 122
Конвенційність 68, 72, 74
Конверсив 319
Конкорданс 228
Конотативне значення 90
Конотація (конотативна семантика) 134, 135,
136, 137, 226, 282
Константа типологічна 171, 253, 278
Константа культури / Константи культури 278
Констатив 314
Конструкція 29, 31, 41, 42, 43, 47, 49, 82, 107,
130, 159, 160, 166, 169, 197, 213,
224, 232, 239, 240, 262, 263, 271,
274, 275, 276, 277, 295, 296, 297,
298, 305, 310, 313, 316, 324
Конструкція активна / Конструкції активні 299
Конструкція вставлена 269
Конструкція пасивна (зворот пасивний) /
Конструкції пасивні 299
Конструкція сегментована 280
Контакт мовний 194
Контекст 20, 41, 49, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 65,
66, 79, 81, 84, 108, 110, 114, 121,
122, 125, 153, 167, 168, 175, 179, 182,
184, 185, 186, 187, 188, 189, 193, 224,
235, 244, 287, 305, 306, 309, 310, 312
Континуум 13, 129, 137, 169, 252
Контраст 209, 319

Контраст мовний 319
Конфігурація 130
Конфлікт мовний 219
Концепт 19, 128, 151, 152, 153, 154, 155, 156,
163, 171, 172, 228, 229, 230, 231,
237, 248, 266, 273, 279, 323
Концептосистема 171
Концептосфера 171, 233, 237, 242, 248, 281, 284
Концептуалізація 142, 149, 150, 151, 154,
155, 170, 207
Концептуальна картина світу 96, 125, 171
Концептуальна система 151, 153, 154, 155,
156, 165
Концептуальна структура 152, 154
Концепція граматики (модель мовної системи
когнітивна / граматика ментальна)
127, 171
Кооперація комунікативна 72
Корелят 143, 149
Кореляція 71, 151, 156, 165, 231
Кореферент 49
Кореферентність (тотожність референційна)
48, 49
Корпус текстів (База даних повнотекстова)
189, 229
Креативність 236, 237
Критерій (критерій оцінки) 35
Критерій істинності 26
Культура 35, 94, 96, 119, 125, 155, 174, 191,
193, 195, 197, 211, 214, 219, 221,
222, 228, 229, 235, 236, 264, 266,
278, 279, 284
Кумуляція 163

Л

Лакіна / Лакіни 149
Лакіна генераційна 220
Лакіна лексикографічна 149
Лексема 34, 35, 111, 127, 136, 137, 140, 154,
156, 160, 216, 217, 222, 228, 229,
230, 231, 238, 239, 240, 266, 267, 269,
272, 275, 277, 278, 279, 286, 316
Лексика 137, 139, 140, 204, 208, 209, 210,
218, 219, 224
Лексика розмовна 219
Лексикалізація 111
Лексикалізм 42
Лексико-граматична група 114
Лексико-граматична категорія 234
Лексико-граматичний 9, 114, 234
Лексико-семантична група 129, 140

Лексико-семантична категорія 288
Лексико-семантичний рівень 129
Лексикографія 217, 238
Лексикологія 127, 128, 129, 134, 136, 150
Лексико-морфологічний 9, 129, 285
Лексикон 13, 43, 85, 110, 140, 141, 142, 143,
151, 156, 169, 170, 171, 217, 230,
232, 233, 236
Лексикон внутрішній 150, 155, 156
Лексикон ментальний (лексикон внутрішній,
тезаурус людини інформаційний,
пам'ять словесна) 150, 151, 154,
155, 156
Лексична граматика 155
Лексична категорія 163
Лексична система 152

Лексичне значення 88, 112, 129, 141, 185, 241
 Лексичне поле 138
 Лексичний компонент 42, 230
 Лексичний рівень 148
 Лінгва франка 196
 Лінгвіст 10, 21, 23, 28, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 47, 51, 84, 87, 88, 89, 103, 104, 105, 151, 159, 166, 198, 203, 209, 224, 227, 233, 161, 162, 283, 292, 294, 295, 297, 303, 304, 305, 315, 319, 323
 Лінгвістика 10, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 36, 37, 38, 45, 47, 56, 59, 66, 75, 83, 84, 85, 86, 87, 93, 121, 127, 130, 151, 152, 155, 156, 157, 160, 165, 166, 167, 169, 193, 196, 199, 204, 213, 235, 237, 253, 258, 287, 288, 290, 296, 300, 304, 320, 324
 Лінгвістика внутрішня 20
 Лінгвістика генеративна 36, 37, 41, 166, 167
 Лінгвістика експериментальна 83
 Лінгвістика зовнішня 20
 Лінгвістика ідеографічна 127, 128, 129, 285
 Лінгвістика інженерна 21
 Лінгвістика історична 198
 Лінгвістика картезіанська 39
 Лінгвістика когнітивна 127, 147, 149, 150, 151, 154, 157, 165, 167, 170, 285
 Лінгвістика комунікативна 23, 237
 Лінгвістика комп'ютерна 21
 Лінгвістика комунікативна 87, 324
 Лінгвістика математична 285
 Лінгвістика обчислювальна 44
 Лінгвістика породжувальна 193
 Лінгвістика прагматична 285
 Лінгвістика прикладна 285
 Лінгвістика структурна 86
 Лінгвістика тексту 21, 45, 47, 75, 266, 285
 Лінгвістика теоретична 20, 21, 27, 87, 286
 Лінгвістика трансляційна 294
 Лінгвістика формальна 10, 85
 Лінгвістика функційна 22, 38, 39, 127, 129

Лінгвістична антропологія 165
 Лінгвістична генологія 87
 Лінгвістична імрілкація 122
 Лінгвістична класифікація 201
 Лінгвістична компетентія 37, 39, 52
 Лінгвістична конструкція 47
 Лінгвістична методологія 28
 Лінгвістична модель 109
 Лінгвістична ономаціологія 128
 Лінгвістична персонологія 233
 Лінгвістична парадигма 24
 Лінгвістична прагматика 75
 Лінгвістична семантика 54, 56, 291
 Лінгвістична структура 123, 124, 125
 Лінгвістична термінологія 45, 201
 Лінгвістична філософія 67, 76
 Лінгвістичний аналіз 165
 Лінгвістичний гештальт 13, 169, 170
 Лінгвістичний метод 227
 Лінгвістичний портрет 227, 282
 Лінгвогеографія (лінгвістична географія) 28
 Лінгводидактика 121
 Лінгвоіндивідуалізація 241, 242, 243, 244, 247, 254, 257, 262, 281, 282
 Лінгвокогнітивний рівень мовної особистості 231
 Лінгвокреативність 22
 Лінгвокультура 231
 Лінгвокультура 244
 Лінгвокультурна спільнота 91
 Лінгвокультурологія 238
 Лінгвоперсона 227, 242
 Лінгвоперсоналізм 282
 Лінгвоперсоналія 230, 248, 250, 252, 282
 Лінгвоперсонологія 226, 227, 228, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 241, 242, 281, 282, 283, 284
 Літературна мова 29, 196, 201, 203, 209, 217
 Логіцизм 262
 Локальний 186, 203
 Локатив 133, 172
 Локуція / Локутивний акт 11, 67, 68, 71

М

Масима 233, 242
 Манера вимовлення 191
 Манера спілкування 193
 Маркер 59, 71, 75, 151, 169, 199, 318
 Маркований 70, 71, 155, 231, 240, 264, 312
 Маркованість 238, 323
 Математична лінгвістика 265

Масова комунікація 266
 Матеріал мовний 100, 105, 159
 Матриця 20
 Менасів / Мінатів 314, 315
 Менталітет / Ментальність 222
 Ментальна мова 156
 Ментальний 155

- Ментальний лексикон 156
Ментальна репрезентація 168
Ментальність національна 323
Мережа семантична 13
Мета ілюкативна 70, 72
Мета комунікативна 321
Метамова 10, 24, 156
Метатонія 171
Метафора 75, 99, 188, 266, 267
Метафоризація 171
Метод 15, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 34, 75, 90, 192, 193, 219, 226, 256, 282, 291, 305
Метод аналізу 23
Методика 89, 121, 139, 179, 263, 304
Методологія 15, 193, 260
Метонімія 171
Механізм мовлення 148
Мислення 14, 22, 23, 26, 27, 66, 90, 92, 95, 97, 98, 99, 101, 116, 127, 136, 149, 150, 158, 160, 161, 164, 165, 167, 172, 207, 212, 232, 252
Мислення абстрактне 126
Мислення практичне 127
Міжособистісна комунікація (інтерперсональна комунікація, діадична комунікація) 39, 119, 313
Міміка 175, 223
Місцевий (локальний) 134
Мнемоніка 103
Множина 288
Множинність 56, 60, 61, 74, 106, 118, 130, 137, 138, 143, 189, 242, 270, 286, 288, 291, 306, 313
Мова 10, 11, 12, 22, 26, 28, 29, 30, 35, 36, 40, 45, 48, 50, 52, 54, 58, 59, 72, 80, 85, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 105, 106, 108, 109, 113, 119, 129, 130, 147, 149, 151, 154, 156, 158, 160, 161, 162, 167, 168, 170, 171, 173, 177, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 222, 223, 229, 236, 248, 250, 252, 260, 285, 286, 292, 293, 302, 303, 304, 305, 323, 324
Мова ментальна 156
Мова національна 201, 209
Мова перша 202
Мова природна 22, 130, 196
Мова рідна 195, 202
Мова розмовна 196
Мова стандартна 201
Мова штучна (мовлення штучне) 196
Мовленнєва діяльність 14, 23, 28, 34, 45, 46, 83, 84, 86, 87, 95, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 127, 161, 162, 166, 170, 171, 172, 194, 223, 243, 277, 281, 290, 303, 304, 313, 324
Мовленнєва компетенція 123, 124, 125, 249
Мовленнєва комунікація 108, 148, 222, 223, 224
Мовленнєва культура 127
Мовленнєва норма 223
Мовленнєвий паспорт 223
Мовленнєва поведінка 37, 80, 103, 104, 120, 152, 191, 194, 223
Мовленнєва подія 223
Мовленнєва ситуація 50, 76, 77, 78, 82, 223, 290, 294, 306
Мовленнєва характеристика (мовленнєвий портрет) 207, 237
Мовленнєве спілкування 103, 223, 224, 312, 319
Мовленнєвий акт 11, 12, 21, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 99, 128, 147, 160, 162, 170, 193, 194, 223, 224, 291, 312, 313, 320, 321
Мовленнєвий апарат 103
Мовленнєвий жанр 194, 197, 203, 243, 325
Мовленнєвий кортеж 135
Мовленнєвий потік 25, 36
Мовленнєвий портрет 194
Мовленнєвий такт 291
Мовлення 11, 25, 29, 38, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 61, 65, 66, 71, 72, 74, 76, 79, 83, 86, 87, 88, 89, 92, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 114, 115, 122, 123, 130, 137, 147, 148, 149, 150, 152, 162, 164, 170, 171, 172, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 219, 220, 222, 240, 243, 262, 263, 281, 290, 291, 293, 297, 305, 306, 320, 324, 325
Мовлення авторське 240
Мовлення внутрішнє 98, 113, 124, 130
Мовлення зовнішнє 124, 130
Мовлення письмове 263
Мовлення розмовне 263
Мовлення усне 263
Мовлення художнє 273
Мовна компетенція 39, 40, 41, 42, 43, 123, 124, 125, 143, 156, 166, 198, 224, 235, 241, 243, 290, 312

Мовна особистість 227, 228, 229, 232, 234, 235, 236, 237, 242, 243, 244, 245, 270, 271, 284
 Мовна діяльність 104
 Мовна здібність 29, 124
 Мовна картина світу 14, 92, 95, 96, 170, 232, 235
 Мовна компетенція 39, 166, 312
 Мовна комунікація 284
 Мовна норма 194, 200, 208, 274
 Мовна особистість 227, 228, 229, 232, 234, 235, 236, 237, 242, 243, 245, 268, 270, 271
 Мовна політика 192, 194, 216
 Мовна практика 231, 236
 Мовна свідомість 14, 87, 91, 95, 109, 127, 129, 130, 134, 135, 138, 232, 235, 271
 Мовна ситуація 193, 197
 Мовне співтовариство 194, 195, 196, 197, 228
 Мовний апарат 43
 Мовний знак 183, 184, 186, 191
 Мовний колектив 148, 197, 234, 236, 237
 Мовознавство, або лінгвістика 20, 83, 84, 192, 193, 212, 216, 227, 245, 259, 282, 294, 295, 302
 Мовознавство загальне (лінгвістика загальна) 259, 285
 Мовознавство порівняльно-історичне 259
 Модальність 22, 29, 133, 155, 264, 269, 291
 Модель 31, 32, 83, 85, 106, 107, 108, 109, 111, 115, 129, 154, 166, 167, 262, 266, 269, 281, 282, 305
 Модель безпосередніх складників 108, 109
 Модель вторинна 111
 Модель генеративна 166
 Модель когнітивна 111, 167, 262, 266, 269
 Модель комунікації 167
 Модель ментальна 90
 Модель мовленнєвої поведінки 169
 Модель породження 83, 106, 107, 111, 115, 129, 166

Модель породження мовлення (модель вербалізації) 85, 129
 Модель психолінгвістична 281, 282
 Модель синтаксична 32, 115
 Модель речення 154, 305
 Модель словотвірна 31
 Модель сприйняття мовлення 115
 Модель стохастична 106, 129
 Модель трансформаційна 129
 Моделювання 10, 107, 108, 127, 152, 157, 161, 169, 235
 Моделювання лінгвістичне 152
 Моделювання мовної особистості 201
 Моделювання формальне 10
 Модифікація 153, 158, 243, 268, 287
 Модифікація мовленнєва 14
 Модифікація речення 14
 Модуляція голосу 175
 Мodus 92, 171, 172, 274, 318
 Молодограматизм 285
 Момент мовлення 29, 107, 320
 Монолінгв 108
 Монолог 222, 223
 Морфема (одиниця морфологічна, одиниця морфемна) 169
 Морфологічна категорія 9, 129, 163, 285, 287, 324
 Морфологічна мотивованість 283
 Морфологічна парадигма 285
 Морфологічна форма 9, 10, 11, 12
 Морфологічне значення 9, 129
 Морфологічний 9, 10, 11, 12, 129, 148, 169
 Морфологічний варіант 199
 Морфологічний засіб 79, 81
 Морфологічний рівень 148
 Морфологія 13, 128, 129, 165, 166, 169
 Морфологія ідеографічна 129
 Мотиваційний рівень мовної особистості 282
 Мотивація 17, 89, 107, 183, 192, 236, 251, 271, 276
 Мотивованість / Мотивація 14, 303

Н

Набір універсальний граматичний 43
 Навичка 119, 195, 208, 252
 Навичка мовленнєва 208
 Наголос (акцент) 291, 294, 301
 Наголос логічний (акцент смисловий) 291, 294, 301
 Називний відмінок (номінатив) 259

Найменування 61, 138, 255, 286, 312, 313
 Намір комунікативний
 (інтенція комунікативна, завдання комунікативне) 322
 Напрям досліджень 23, 83
 Наріччя 200, 220
 Народна етимологія 91

Нау́ки про мо́ву 14, 228
Націоналізм 215, 218, 255
Націона́льна мо́ва 101, 201
Націона́льно-мо́вна свідомість 237, 242
На́ція 221, 248, 272
Невда́ча кому́нікативна 73, 74, 321
Невда́ча перформативна 321
Невідмі́нювані іме́нники 238
Негати́визм 253
Недоко́наний вид 288
Неісто́та 92, 287
Нейролінгві́стика 21
Неозна́чене 293, 300, 312
Неозна́ченість 59, 286
Номина́лізація 42

Номина́ція 10, 11, 34, 98, 129, 136, 137, 151,
160, 161, 184, 304, 324
Но́рма 53, 81, 119, 145, 179, 193, 199, 200,
201, 202, 208, 210, 213, 230, 247, 248,
264, 265, 270, 274, 294
Но́рма кодифі́кована 208
Но́рма кому́нікативна 200
Но́рма літе́рату́рна 185, 189, 196, 202, 203, 213
Но́рма мовле́ння 194
Но́рма мо́вна 127, 194, 208, 274
Но́рма соціа́льна 66, 175, 188
Норма́лізація 20
Норма́льна нау́ка 15, 16, 17
Норма́тивна фра́за 63
Носі́й мо́ви 38, 152, 224

О

Об'є́кт 19, 21, 22, 24, 33, 43, 47, 52, 53, 54,
55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 68, 90, 97,
100, 101, 111, 124, 127, 128, 129, 134,
135, 136, 137, 143, 144, 145, 146, 149,
151, 154, 157, 161, 164, 168, 171, 172,
177, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 193,
194, 205, 206, 287, 288, 298, 303, 319
Об'є́кт за́гальної морфоло́гії 19
Об'є́кт мента́льний 157
Об'є́ктиваци́я 161
Об'є́ктне відно́шення 134
Об́раз 13, 28, 88, 92, 99, 102, 111, 116, 125,
135, 152, 167, 168, 179, 180, 185, 200,
211, 231, 237, 247, 269
Об́раз а́втора 22, 205
Об́раз мента́льний 94, 96, 99
Об́раз опові́дач 180
Об́раз сенсо́рний 135, 136
Об́раз чита́ч 191
Об́разність 156, 169
Об́разність мо́ви 169
Об́разність мовле́ння 171
Обста́вина 15, 71, 153, 199, 206, 277, 279,
295, 298, 300, 321
Одини́ця 13, 19, 20, 30, 32, 34, 46, 47, 64, 67,
90, 95, 99, 100, 104, 107, 108, 109,
113, 114, 123, 127, 129, 130, 136,
138, 139, 141, 143, 147, 148, 151, 155,
156, 158, 162, 169, 170, 171, 199, 202,
209, 214, 224, 226, 231, 237, 242, 265,
266, 270, 273, 276, 278, 285, 287
Одини́ця ди́скурсу 104
Одини́ця кому́нікативна 104, 236, 277

Одини́ця лекси́чна 64, 112, 130, 156, 167, 169,
187, 214, 224, 227, 266
Одини́ця лінгві́стична 109
Одини́ця мо́ви 45, 99
Одини́ця мовле́ння 45, 46, 52, 66, 99, 103,
130, 290, 306
Одини́ця мо́вна 10, 49, 59, 66, 67, 104, 116,
127, 128, 129, 147, 148, 158, 161,
163, 170, 173, 199, 224, 248, 253, 261
Одини́ця но́minatивна 13, 161, 275, 291, 295,
303
Одини́ця преди́кативна 110
Одини́ця семанти́чна 303
Одини́ця синтакси́чна 13, 43, 158, 280
Одини́ця словни́кова 207
Одини́ця те́ксту 45
Одні́на 52, 69, 109, 276, 286, 288, 302, 314
Однозна́чність (моносе́мія) 187
Одномо́вність 219
Односкла́дне ре́чення 160
Озна́ка 10, 11, 21, 42, 49, 51, 52, 55, 58, 59,
64, 65, 66, 71, 90, 110, 120, 130, 132,
140, 142, 143, 145, 152, 153, 154, 159,
161, 164, 172, 186, 188, 189, 193, 195,
202, 204, 209, 221, 229, 232, 235, 238,
239, 242, 259, 263, 267, 277, 282, 285,
287, 295, 305, 306, 310, 313, 318
Озна́ка акусти́чна 115
Озна́ка грамати́чна 114, 300
Озна́ка дифере́нційна 226
Озна́ка кому́нікативна 226
Озна́ка семанти́чна 113, 114, 151, 188, 189
Озна́ка фонети́чна 110

Означене 312
 Означеність / неозначеність 53, 55
 Означення (атрибу́т) 189, 213
 Означуване 109, 116, 160
 Означувальне 160
 Оказіональний 33, 246, 265, 269, 317
 Омóграфи 141
 Омóнім 141
 Омоні́мія 57, 60
 Омофóн 141
 Омофóрма 141
 Ономасіоло́гія 301
 Ономато́пєя (звуконаслі́дування) 88
 Онтогенéз 108, 149, 281
 Онтогенéз мóвлення 108
 Оперáтор 315, 316
 Опози́ція 12, 29, 34, 46, 57, 145, 166, 221, 230, 255, 263
 Ору́дний відмінок 33, 134
 Орфогра́фія (право́пис) 242, 284
 Осóба 33, 42, 56, 61, 64, 76, 80, 99, 108, 133, 145, 163, 173, 193, 202, 204, 207, 231, 268, 273, 279, 287, 288, 295, 296, 311, 314, 321

Осóба дієслова 59, 288
 Осóба друга 276, 288
 Осóба перша 69, 76, 288, 320
 Осóба третя 274, 288, 320
 Особисті́сть 22, 50, 95, 123, 124, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 252, 257, 263, 264, 269, 270, 271, 272, 279, 281, 282, 283, 284, 323
 Особисті́сть мóвна 22, 104, 127, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 271, 281, 283, 284
 Особóвий 76, 77
 Особóвий займéнники 76, 77
 Офі́ційно-ді́лова 197, 203, 264
 Офі́ційно-ді́ловий (ді́ловий) стилé 197, 203, 264
 Оці́нка 73, 127, 135, 143, 144, 145, 146, 151, 153, 170, 191, 192, 222, 232, 237, 247, 286, 290, 306, 321

П

Па́м'ять 85, 104, 149, 150, 156, 165, 322
 Па́м'ять мента́льна 156
 Параді́гма 9, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 32, 34, 129, 142, , 160, 165, 167, 189, 324
 Параді́гма антропоце́нтрична 10
 Параді́гма генеративна 165, 166
 Параді́гма наукова 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 86, 147, 160, 163
 Параді́гма номіна́тивно-прагматична 161, 324
 Параді́гма номіна́тивно-екзистенці́йна 11
 Параді́гма постгенеративна 165
 Параді́гма постструкту́ральна 163
 Параді́гма (лінгво)структу́рна 263
 Параді́гма (суча́сна) лінгвісти́чна 10, 24
 Параді́гма функці́йно-семанти́чна 9
 Параді́гма функці́йно-сти́льова 151
 Парадигма́льна озна́ка 21
 Парадигматична асоціа́ція 91
 Парадигматична гру́па 140
 Парадигматичне відно́шення 49, 112
 Паралелі́зм 49, 206
 Параметри́чний прикме́тник 142
 Параметриза́ція 248
 Пароні́мія 140

Парцеля́т 269, 276
 Парцеля́ція 310
 Паси́вна констру́кція 299
 Паси́вний стан (паси́в) 40, 288
 Па́цієнт (па́цієнс, па́цієнти́в) 13, 167, 172, 173, 297
 Пере́клад 13, 37, 113, 164, 213, 218, 298, 299, 312
 Пере́клад (машинни́й) автоматични́й 166
 Пере́клад машинни́й 166
 Перемика́ння ко́ду (ко́дів) (ко́дове перемика́ння) 194, 198
 Перетво́рення синтакси́чне (трансформа́ція) 9, 16, 29, 39, 40, 41, 42, 43, 99, 110, 114, 123, 149, 189, 266, 269, 274
 Перлоку́ція (акт перлокути́вний) 11, 67, 68
 Перлокути́вний ефект 313
 Персоналіза́ція 227, 283
 Перспекти́ва кому́нікативна 305
 Перформати́в 314
 Перформати́вне висло́влення 67
 Перцепти́в 151
 Писе́мність 89
 Питальне рече́ння 315

Піджин 191, 196, 201, 222
Підмет 39, 43, 56, 159, 160, 173, 261, 262, 275, 288, 290, 293, 298, 300, 301, 305, 311, 312, 317, 318, 319
Підмет інфінітивний 293
Підмет номінативний 293
Підрядна допустова 133
Підрядна мети 280
Підрядна наслідкова 22, 49
Підрядна підметова 268
Підрядна порівняльна 275
Підрядна причинова 22, 49, 280
Підрядна умови 280
Підрядний (субординативний) зв'язок 239
Підтекст 171, 266
План вираження 134
План змісту 134
Плюсквамперфект (давноминулий час) 219, 314
Поведінка вербальна 226
Поведінка комунікативна 226, 235, 282
Поведінка мовленнєва 37, 80, 103, 120, 152, 191, 194, 223
Повідомлення 52, 69, 70, 71, 78, 86, 106, 112, 115, 125, 175, 176, 177, 223, 231, 270, 295, 305, 306, 317, 319
Повтор 48, 206, 223, 267, 271, 273, 274, 275, 281
Повтор лексичний 48
Повтор семантичний 48
Поле семантичне (лексико-семантичне) 129, 139, 140
Поле синтаксичне 138
Полісемант 140
Полісемія 140, 238
Політика (національно-) мовна 192, 194, 216
Політика національно-мовна 194
Полонізм 247
Поняття категорія 10, 11
Поняття 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 34, 36, 38, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 52, 53, 55, 56, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 74, 76, 81, 89, 91, 92, 95, 106, 108, 109, 111, 113, 122, 123, 128, 129, 131, 136, 137, 147, 148, 151, 152, 156, 157, 158, 162, 168, 170, 171, 183, 184, 187, 191, 194, 197, 199, 200, 201, 202, 206, 208, 209, 211, 213, 214, 226, 227, 236, 237, 238, 243, 247, 252, 262, 263, 270, 272, 283, 285, 290, 292, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 309, 310, 312, 315, 316, 317, 319, 320
Поняття видові 11
Поняття наївне (формальне, побутове) 15

Поняття наукове 21
Поняття родові 11
Порівняльний метод 29
Порівняльно-історичне мовознавство 29, 299
Порівняльно-історичний метод (порівняльно-історична парадигма) 29
Породження мовлення
(продукування мовлення, породження мовленнєвого висловлення, продукування мовленнєвого висловлення, процес вербалізації) 42, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 97, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130
Породжувальна семантика 36, 164, 165
Портрет мовленнєвий 237
Порядок слів 38, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 305, 318
Посесивний 111
Посесивність 111
Постпозитивний 47, 308
Постпозиція 267, 298
Потік мовленнєвий 25, 36
Похідне (мотивоване) слово (дериват) 163
Походження мови 25
Правила спілкування 223, 225
Правопис 215
Прагматика 65, 76, 77, 78, 79, 80, 81
Прагматика когнітивна 80
Прагматика комунікативна 81
Прагматикон 136, 143, 145, 212, 237
Прагматична пресупозиція 64, 65, 66, 315
Прагматична ситуація 152, 153
Прагматичне значення 79, 146
Прагматичний метод 80
Прагматичний постулат 74
Практика дискурсивна 237, 244
Предикат 43, 53, 55, 63, 64, 98, 111, 113, 115, 153, 160, 167, 173, 206, 275, 276, 277, 280, 290, 291, 293, 297, 300, 308, 309, 310, 315, 316, 319, 322
Предикат комунікативний 317
Предикат психологічний 293, 294
Предикат фактивний 313, 314
Предикатна лексика (слова) 137, 138
Предикативна функція 63
Предикативне відношення 53

Предикативність 112, 290, 295
 Предикація 34, 52, 112, 113, 295, 312
 Пресупозиція 48, 63, 66, 75, 121, 122, 265, 292, 315, 316, 317
 Пресупозиція прагматична 64, 65, 66, 189
 Пресупозиція семантична 64, 65
 Приймєнник 271
 Прикладка (апозиція) 275
 Прикладка відокремлена 275, 277, 279
 Прикладна лінгвістика 285
 Прикмєтник 33, 64, 113, 115, 129, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 186, 216, 259, 260, 261, 287, 288
 Прилягання 239, 240, 260
 Принцип аантропоцентризму 20
 Принцип експланаторності 21
 Принцип кооперації 71, 72, 81
 Природна мова 22, 96, 130, 196
 Присвійний (посесійний) 183
 Прислівник 73, 115, 239, 240, 260, 267, 318
 Прислів'я 34
 Прісудок 61, 160, 274, 277, 293, 300, 308, 309
 Прісудок дієслівний склєдений 277

Прісудок іменний (прісудок іменний склєдений) 277
 Прихована комунікативна невдача 73, 74
 Проудування мовлення 121, 147, 149, 281
 Проудєнт (автор, адресант, відправник, мовець) 173, 236
 Пропозитивний (пропозиційний) 65, 70, 88, 109, 111
 Пропозиція 55, 64, 71, 90, 109, 111, 113, 115, 156, 187, 240, 268, 275, 292, 314, 316, 317, 321, 322
 Простє рєчення 258, 261
 Прєстір дискурсивний 247, 248, 252, 253, 256, 257
 Прєстір когнітивний 155, 163
 Прєстір комунікативний 247, 248, 251
 Прєстір концептуальний 154
 Прєстір парадигмальний 226, 283
 Прєстір семантичний 129, 132
 Прєстір текстовий 246
 Прєсторіччя 201, 202, 203, 209, 210
 Прєтєтїпний підхід 90

Р

Реакція 12, 32, 33, 34, 68, 69, 73, 90, 91, 135, 136, 223, 229, 235, 313, 316
 Реакція вербальна 33
 Реквєстїв 314, 315
 Реконструкція 31
 Реконструкція мовної свідомості 31
 Реконструкція прафєрм (архетїпів)
 Рєлєвєнтний 23, 59, 107, 114, 176, 185, 188, 189, 206
 Рєлєвєнтність 176
 Рєма (новє; ядрє вїсловлення; психологїчний прєдикат) 266, 267, 268
 Рематїзація 267, 268
 Рєплїка 175, 317
 Рєпрєзентатїв (асертїв) 70
 Рєпрєзентатївність 140
 Рєпрєзентация 13, 28, 30, 54, 85, 121, 127, 135, 148, 149, 150, 156, 158, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 183, 189, 324
 Рєферєнт 49, 52, 53
 Рєферєнтний 49, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 184, 186, 292, 312
 Рєферєнтність 147, 148, 161, 228
 Рєферєнція 11, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 66, 67, 160, 161, 184, 186, 187

Рєферєнційний 55, 56, 59, 60, 61, 63, 66, 161, 323, 324
 Рєфлєкс 25
 Рєфлєксїя 25, 96, 97
 Рєципїєнт (адресат, отримувач, слухач, читач) 113, 115, 121, 123, 126
 Рєчення 9, 11, 13, 14, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 74, 98, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 130, 148, 149, 151, 154, 156, 159, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 169, 172, 173, 185, 187, 204, 224, 231, 236, 239, 257, 258, 260, 262, 263, 267, 269, 276, 277, 279, 286, 290–324
 Рєчення двосклєднє 277
 Рєчення елемєнтарнє 13, 131, 167
 Рєчення називнє 262, 263
 Рєчення неелемєнтарнє 131
 Рєчення номїнатївнє 276, 277
 Рєчення односклєднє 159, 160
 Рєчення питальнє 271
 Рєчення прєстє 133, 258, 261, 279
 Рєчення склєднє 134, 279, 280
 Рєчення склєднопїдряднє 131, 132, 274, 281
 Рєчення склєдносуряднє 40, 131, 132

Риторика 279
 Рівень 13, 34, 35, 107, 124, 155, 219, 224, 237, 250
 Рівень денотативний 11
 Рівень лінгвокогнітивний 232, 247
 Рівень мовної особистості лінгвокогнітивний 232
 Рівень мовної особистості мотиваційний 232
 Рівень мовної особистості прагматичний 232
 Рід граматичний 287
 Рідна мова 195
 Рогатів 314
 Родовий атрибутивний 33
 Родовий відмінок (генітив) 33, 134
 Розділовий знак 280

Розряд (категорія) лексико-граматичний 9, 114
 Розряд лексико-морфологічний 9, 129, 285
 Розуміння 13, 19, 21, 22, 23, 24, 29, 44, 46, 47, 55, 56, 59, 64, 65, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 83, 85, 93, 98, 99, 101, 107, 115, 121, 125, 147, 148, 149, 152, 153, 157, 158, 164, 165, 168, 174, 175–190, 192, 193, 194, 203, 205, 227, 235, 243, 252, 259, 263, 266, 267, 281, 283, 290, 293, 294, 299, 300, 303, 315
 Розуміння мовлення 87, 115, 148, 150, 281
 Русизм (росіянізм) 246
 Русифікація 212, 215, 216, 217
 Русифікація в СРСР 212

С

Сарказм 235
 Свідомість 13, 23, 26, 37, 38, 39, 40, 80, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 103, 116, 117, 121, 123, 127, 135, 137, 151, 163, 164, 165, 185, 212, 220, 222, 229, 232, 255, 262, 265, 270, 297, 301, 319
 Свідомість мовна 14, 91, 92, 95, 96, 97, 127, 129, 130, 154, 135, 137, 139, 235, 271, 293
 Свідомість національна 237
 Сегмент 277, 280
 Сегментація 277, 280
 Сёма (множник семантичний) 35, 137, 142, 240, 270
 Семантика 10, 12, 35, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 71, 74, 76, 79, 86, 99, 114, 129, 133, 134, 137, 150, 153, 154, 160, 166, 167, 168, 173, 185, 238, 239, 241, 266, 268, 271, 273, 275, 276, 277, 280, 281, 283, 286, 287, 288, 291, 292, 303, 309, 320, 321, 322, 323
 Семантика внутрішня 13
 Семантика екстенсивна 187, 188
 Семантика загальна 24
 Семантика категорійна 9
 Семантика когнітивна 176
 Семантика концептуальна 150
 Семантика мовна 69
 Семантика породжувальна 167, 168
 Семантика рольова 167
 Семантика синтаксису 21
 Семантика фреймова 150

Семантична валентність 13, 167
 Семантична категорія 171
 Семантична компетенція 175, 177
 Семантична позиція 240
 Семантична пресупозиція 64
 Семантична роль 43
 Семантична сітка 115, 130, 168
 Семантична структура 13, 53, 73, 90, 169, 213, 240, 291, 308
 Семантична трансформація 110
 Семантичне відношення 50, 51
 Семантичне поле 49, 127, 129, 138, 139, 140, 141
 Семантичне правило 113
 Семантичний аналіз 54, 184, 291, 292
 Семантичний аспект 188
 Семантичний відмінок 115, 173
 Семантичний диференціал 90
 Семантичний зв'язок 30, 130, 139
 Семантичний клас 108, 113
 Семантичний компонент 34, 65, 110, 317
 Семантичний континуум 129, 137
 Семантичний повтор 48
 Семантичний примітив 133
 Семантичний простір 129, 131, 132, 137, 239, 241
 Семантичний рівень 82, 154, 231, 232
 Семантичний словник 30, 138
 Семантичний трикутник 52, 184
 Семантичний універсум 153, 206
 Семасіологія 86
 Семема (семантема) 65, 188, 206
 Семіологія = семіотика 24, 76, 150, 183, 184
 Семіотика 24, 76, 150, 183, 184

Сигніфікат (інтенсіона́л) 11, 134, 137, 161, 172
 Сі́ла і́локути́вна 71, 73, 291
 Сі́мвол 35, 55, 100, 109, 162, 170, 183, 191, 237, 293, 303
 Сі́мвол верба́льний 183
 Сі́мвол націо́нально-ку́льту́рний 183
 Сіме́трія 257, 271
 Сіме́трія / асіме́трія 97, 280
 Сінгуля́тність / Оди́нність 52
 Сино́нім 48, 58, 77, 91, 95, 102, 199, 207, 217, 218, 219, 222, 223, 288, 319
 Сино́німи абсолю́тні (по́вні) 140
 Сино́німи за́гальномо́вні 140
 Сино́німи ситуати́вні (контекстуа́льні) 140
 Синоні́міка 219
 Синоні́мічний ряд 129, 141, 278
 Синоні́мія 47, 55, 140, 199, 288
 Сінта́гма 107, 112, 184, 307, 308
 Сінтагма́тична асоціа́ція 91
 Сінтагма́тичне відно́шення 49
 Сінтаксе́ма 34, 35, 240
 Сінтаксис 9, 10, 13, 21, 42, 44, 76, 129, 159, 165, 166, 169, 273, 274, 280, 297, 313
 Сінтаксис когні́тивний 164, 170, 172
 Сінтаксис кому́нікативний 172
 Сінтаксис констру́ктивний 170
 Сінтаксис поети́чний 274
 Сінтаксис функці́йний 303, 304
 Сінтаксі́чний ріве́нь 15, 17
 Сінта́ктика 170
 Сінтез 24, 158, 323
 Сінтез мо́влення 214
 Синте́тичність 9
 Синхро́нізм 302
 Синхро́нія 302
 Систе́ма 13, 15, 16, 18, 19, 20, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 39, 42, 43, 46, 53, 54, 64, 65, 86, 95, 98, 105, 110, 112, 115, 124, 127, 128, 130, 139, 143, 149, 153, 155, 156, 157, 158, 163, 164, 166, 167, 179, 185, 186, 188, 189, 197, 202, 204, 205, 206, 208, 215, 216, 227, 230, 232, 236, 261, 266, 272, 283, 284, 287, 288, 302, 304, 324
 Систе́ма грама́тична 214
 Систе́ма зна́кова 128, 183, 186
 Систе́ма катего́рійна 227, 282, 283, 285, 287
 Систе́ма інфо́рмаці́йна 100
 Систе́ма когні́тивна 43
 Систе́ма кому́нікативна 20, 194, 197, 214
 Систе́ма конвенці́йна 65

Систе́ма концептуа́льна (структу́ра концептуа́льна) 55, 151, 153, 154, 155, 156, 165
 Систе́ма ле́ксико-сема́нтична 152
 Систе́ма мо́ви 127, 130, 134, 204, 270
 Систе́ма мо́вна 64, 105, 127, 128, 129, 130, 134, 136, 137, 139, 140, 143, 163, 183, 198, 209, 212, 287, 323
 Систе́ма синтаксі́чна 261
 Систе́ма соціа́льно-кому́нікативна 197
 Систе́мність 193, 258, 302
 Систе́мність мо́ви 193
 Ситуати́вна грама́тика 224, 225
 Ситуати́вна моде́ль 250
 Ситуа́ція 13, 16, 19, 37, 39, 40, 46, 50, 53, 54, 57, 63, 65, 66, 77, 80, 81, 98, 100, 103, 104, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 122, 125, 132, 133, 152, 153, 159, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 179, 195, 203, 209, 210, 213, 222, 230, 240, 274, 279, 283, 298, 299, 305, 314, 320, 321
 Ситуа́ція зна́кова 55
 Ситуа́ція кому́нікативна 77, 152, 153, 184, 222, 223
 Ситуа́ція кому́нікативна 116
 Ситуа́ція мо́вленнєва 50, 76, 77, 78, 79, 82, 293, 306
 Ситуа́ція мо́влення 77
 Ситуа́ція мо́вна 76, 194, 197, 214
 Ситуа́ція прагма́тична 63, 153
 Ситуа́ція спілкува́ння (кому́нікативна) 98, 210
 Сі́тка асоціати́вно-верба́льна 28, 29, 30, 31, 32, 33
 Сі́тка сема́нтична 115, 130, 168
 Складне́ рече́ння 134, 279, 280
 Складно́підря́дне рече́ння 131, 132, 274, 281
 Складносу́рядне рече́ння 40, 131, 132
 Сленг 204, 207
 Слова́ дейкти́чні 76, 137, 183
 Слова́ застарі́лі 219
 Слова́ звуконаслі́дувальні (онома́топетичні) 88
 Сло́вник 28, 29, 32, 33, 60, 61, 67, 88, 89, 105, 108, 156, 179, 215, 216, 217, 224, 238, 239, 240, 255, 259, 278, 279
 Сло́вник акти́вний (акти́вний сло́вниковий за́пас) 30
 Сло́вник асоціати́вний 33
 Сло́вник зворóтний (інверсі́йний) 32
 Сло́вник ідеогра́фічний (сло́вник анало́гічний, сло́вник сема́нтичний), сло́вник тема́тичний, тезау́рус 30, 127, 139

- Словник інтегральний 30
 Словник комбінаторний 30
 Словник лінгвістичний 149
 Словник мовця 30
 Словник (лексикон) мовця активний 30
 Словник (лексикон) мовця пасивний 30
 Словник семантичний 30, 138, 139
 Словник синонімів 218
 Словник тематичний 30, 138, 139
 Словник тлумачний 30, 238, 240, 241
 Словникова стаття 237
 Словниковий склад 237
 Слово 11, 12, 19, 25, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 43, 45, 48, 49, 52, 55, 56, 58, 59, 61, 64, 66, 69, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 87, 89, 90, 91, 96, 98, 103, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 122, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 151, 152, 155, 156, 157, 161, 162, 172, 176, 177, 179, 183, 184, 185, 191, 197, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 215, 218, 219, 222, 228, 229, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 243, 247, 255, 259, 260, 263, 265, 271, 274, 276, 277, 280, 291, 292, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 309, 316, 317, 318, 320, 324
 Слово дейктичне 137
 Слово предикатне 137
 Слово повнозначне 265
 Словозміна 130
 Словосполучення 33, 34, 41, 43, 49, 151, 161, 163, 182, 186, 203, 204, 318, 320
 Словотвір 22, 127, 217, 259
 Словотвірна валентність 140
 Словотвірна група 140
 Словотвірна категорія 287, 288
 Словотвірна модель 32
 Словотвірна семантика 287
 Словотвірне (derivаційне) значення 129
 Словотвірний зв'язок 33
 Словотвірний рівень 148
 Словоформа 31, 32, 127, 230, 232, 238, 241
 Слухання 115
 Смак (смак мовний) 191
 Смысл 11, 19, 28, 29, 32, 34, 35, 42, 46, 49, 52, 54, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 66, 77, 80, 81, 82, 84, 87, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 110, 112, 122, 126, 129, 130, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 147, 151, 153, 158, 162, 163, 165, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 198, 199, 201, 206, 207, 224, 235, 237, 238, 240, 244, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 280, 290, 292, 293, 297, 306, 310, 311, 315, 320
 Смысл глибинний 270
 Смысл експліцитний 266
 Смысл імпліцитний (інформація) 266
 Соціалізація 123, 126, 194
 Соціалізація особистості 235
 Соціальний діалект 196, 204
 Соціальна роль (соціальні ролі) 194
 Соціолект (соціальний діалект) 65, 204
 Соціолінгвістика 194–225
 Соціолінгвістика діахронна 195
 Соціолінгвістика синхронна 196
 Соціолінгвістична компетенція 124
 Соціолінгвістичні методи дослідження 194
 Соціум 25, 37, 65, 86, 244
 Співтовариство мовне 15, 16, 17, 20, 193, 194, 195, 196, 197, 214, 225, 228, 283, 284
 Спілкування / Комунікація 22, 63, 65, 71, 74, 77, 98, 103, 104, 111, 112, 113, 114, 119, 121, 122, 123, 129, 137, 155, 175, 183, 191, 192, 195, 196, 197, 200, 201, 208, 210, 213, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 235, 237, 244, 249, 251, 265, 313
 Спілкування міжетнічне 108
 Спілкування міжкультурне 125
 Спілкування міжнаціональне 219
 Спілкування міжособистісне 119
 Спілкування мовленнєве 72, 76, 85, 198, 200, 223, 224
 Спілкування мовне 104, 198, 200, 223, 313
 Спілкування неформальне 237
 Спілкування особисте 227, 283, 284
 Спілкування формальне 237
 Спільнокореневі антоніми 140
 Спільнокореневі синоніми 140
 Сполука слів 11
 Сполучник 122, 132, 154
 Сполучні слова 132
 Сполучуваність 42, 64, 112, 124, 204, 206
 Спосіб 26, 28, 63, 80, 96, 116, 139, 159, 162, 167, 169, 201, 207, 270, 277, 287, 303, 311, 312
 Спосіб вираження 49
 Спосіб дії (рід дієслівної дії, аспект дії акціональний) 277

- Спостереження 15, 17, 18, 29, 37, 38, 39, 94, 96,
168, 171, 185, 202, 227, 234, 283
- Сприйняття 11, 13, 14, 39, 42, 43, 59, 78, 79,
98, 101, 113, 115, 125, 130, 146,
148, 149, 154, 155, 158, 161, 164,
165, 170, 171, 207, 214, 232, 237,
243, 253, 254, 255, 265, 266, 272,
273, 281
- Сприйняття мовлення 83, 85, 86, 93, 97, 98
- Стадія довербальна 155
- Стадія початкова 133
- Стан мови 228, 234
- Стандарт 17, 198, 201, 213
- Статика 302
- Статистичний метод 193
- Статус мови 252
- Стилістика / Лінгвостилістика 258, 265
- Стилістика функційна 127
- Стилістичний контраст 209
- Стиль 10, 127, 193, 196, 197, 199, 223, 273
- Стиль книжний 203
- Стиль конфесійний 203
- Стиль мовлення (мови) 205
- Стиль науковий 203
- Стиль офіційно-діловий / Стиль діловий 203
- Стиль публіцистичний 203
- Стиль розмовний 203
- Стиль функційний 203, 219
- Стратегія 13, 78, 79, 113, 118, 158, 168, 178,
179, 225, 232, 237, 242, 257, 272
- Стратегія комунікативна 153, 233, 235, 245,
246, 248, 254, 284
- Стратегія мовлення 152
- Стратифікаційна категорія 285
- Стратифікація мови функційна 199
- Стратифікація соціальна 220
- Структура 9, 10, 11, 12, 13, 18, 23, 30, 33, 34,
39, 41, 52, 53, 77, 86, 105, 109, 115,
123, 124, 139, 140, 141, 147, 148,
149, 150, 152, 155, 156, 158, 160,
161, 164, 166, 168, 169, 170, 171,
172, 179, 188, 212, 213, 215, 231,
237, 248, 255, 257, 261, 262, 266,
267, 269, 274, 275, 276, 277, 279,
280, 281, 290, 292, 295, 296, 305,
306, 308, 312, 313, 320, 322
- Структура вербальна 99
- Структура внутрішня 36, 37, 90, 113, 194
- Структура глибинна 37, 42, 130, 275
- Структура граматична 42, 110, 169, 305, 310
- Структура зовнішня 36
- Структура інформаційна 150
- Структура когнітивна 111, 116, 121, 123, 125,
126, 127, 130, 148, 149
- Структура комунікативна 291, 317, 318, 319
- Структура концептуальна 127, 152, 154
- Структура ментальна (мисленнєва) 149, 156,
165
- Структура мови 25, 41, 119, 193, 258, 259
- Структура мовна 87, 163, 168, 224, 304
- Структура невербальна 111
- Структура номінативна 275
- Структура поверхня 42, 44, 95, 101, 118,
166, 214
- Структура поняттєва 176
- Структура речення 9, 14, 111, 130, 149, 258,
263, 268, 269, 317
- Структура семантична 73, 90, 169, 214, 240,
291, 308
- Структура синтаксична 39, 41, 44, 73, 112, 114,
118, 130, 166, 169
- Структура текстова 45, 246
- Структура формальна 45, 157
- Структуралізм 286
- Структурна лінгвістика 68, 86
- Структурна парадигма 263
- Структурна схема 304, 310
- Структурна функція 277
- Структурний аспект 139, 189
- Структурний рівень 242
- Суб'єкт 26, 46, 53, 59, 64, 79, 94, 97, 103, 109,
110, 111, 112, 114, 134, 135, 146, 149,
152, 160, 162, 167, 170, 243, 268, 271,
276, 288, 290, 291, 293, 297, 298, 300,
308, 317
- Субстанція семантична 68, 207, 210, 296, 298,
299
- Субстрат 30, 157, 226, 282
- Судження 53, 65, 68, 69, 70, 148, 159, 160, 172,
187, 189, 293, 294, 297, 315, 316
- Суржик 209, 210, 211, 212, 213, 221
- Сурядний зв'язок 279
- Схема 13, 46, 81, 91, 96, 99, 100, 103, 104,
106, 108, 112, 114, 115, 116, 117, 118,
124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132,
133, 138, 142, 143, 144, 146, 152, 153,
156, 169, 171, 237, 288, 289, 295, 305
- Схема синтаксична 295
- Схема структурна 305, 310
- Сценарій 90, 152, 156, 167, 171
- Сценарій лінгвокультурно зумовлений 152

Т

- Табу́ (табу́ словесне) 211
 Тактика (тактика комунікативна) 232, 235, 237, 242, 257, 284
 Тактика мовленнєва 242
 Тезаурус 33, 127, 138, 156, 232, 236, 237
 Тезаурус тематичний 156
 Тезаурусний рівень мовної особистості 232
 Тékст 9, 21, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 64, 75, 76, 78, 79, 82, 90, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 104, 113, 115, 121, 122, 125, 127, 130, 147, 149, 152, 159, 165, 170, 172, 174, 176, 177, 178, 179, 182, 184, 185, 186, 188, 189, 193, 205, 206, 207, 208, 213, 214, 229, 232, 235, 236, 237, 239, 242, 243, 245, 247, 248, 252, 253, 256, 257, 263, 264, 265, 267, 270, 271, 273, 275, 282, 285, 310, 311, 312, 319
 Текстуалітét 254
 Тéma 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 311, 312
 Тéma висловлення 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 313
 Тéma тékсту 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51
 Тематична група 139
 Теорія актуального членування речення 294, 296, 297, 318
 Теорія аргументації = неориторична теорія аргументації = неориторика 75
 Теорія відмінків 43, 167
 Теорія генеративна 165
 Теорія гештальтів 12, 13, 168, 170
 Теорія дискурсу 170
 Теорія засвоєння мови 36
 Теорія звуконаслідувальна 88
 Теорія зв'язування 43
 Теорія значення 55, 76, 184, 185
 Теорія керування і зв'язування 42, 43
 Теорія когнітивної діяльності слухача 74
 Теорія комунікативних невдàч 74
 Теорія комунікації 86
 Теорія лінгвоперсонології 225, 226, 227, 228, 233, 242
 Теорія мовленнєвих àктів 11, 12, 21, 23, 67, 75, 76, 147, 158, 160, 161, 223, 224, 320, 321
 Теорія мовленнєвої діяльності 83, 86, 87
 Теорія мовних рівнів 233, 241, 284
 Теорія мовної особистості 228
 Теорія можливих світів 55
 Теорія наукової парадигми 18
 Теорія номінації 10, 160, 161
 Теорія обмежування 43
 Теорія обробки природної мови 164
 Теорія породження мовлення 112
 Теорія принципів і параметрів 42, 43
 Теорія психолінгвістики 83
 Теорія референції 11, 52, 55, 56, 61, 62, 66, 160, 161
 Теорія розуміння тékсту 122
 Теорія семантичних ролей 43
 Теорія сприйняття мовлення 115
 Теорія стандартна 41, 42
 Теорія тékстів 149
 Теорія тлумачення 177
 Теорія трансформаційного аналізу 42
 Теорія шгүчного інтелекту 157
 Тèрмін 13, 17, 34, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 55, 59, 65, 66, 76, 84, 85, 91, 122, 136, 151, 152, 163, 164, 170, 183, 184, 192, 193, 194, 196, 201, 203, 204, 206, 208, 209, 210, 213, 214, 223, 224, 226, 234, 242, 256, 257, 282, 291, 292, 293, 296, 305, 314, 315, 317, 318, 320
 Термінознавство 215
 Термінологія 81, 129, 201, 215, 219, 222, 254, 292, 293
 Типологія 51, 59, 73, 78, 132, 133, 137, 183, 226, 233, 238, 242, 243, 284, 285
 Тлумачний словник 238, 241
 Толерантність 250, 251
 Тóпiк 112, 114, 305, 312, 319
 Тóпос 153, 188, 189, 190
 Трансакційний аналіз 39, 42, 80
 Трансформаційна грамати́ка 29, 86, 110
 Трансформаційна методика 130
 Трансформація 9, 16, 29, 39, 40, 41, 42, 43, 99, 110, 114, 123, 149, 189, 266, 269, 274

У

- Узго́дження 55, 111, 115, 260, 299
 Україніза́ція 211
 Українська літературна мова 29, 196, 201, 203, 208, 217
 Умі́ння 151, 158, 167, 198, 241, 246, 278, 290, 312

Універбація (універбізація, універбалізація, синтетичне стиснення, стягнення, конденсація семантична, компресія семантична, словотвір компресивний, включення) 163
Універсалиа 265
Універсум 153, 206, 227, 283
Уніфікація мови 176, 215, 247

Упізнавання 11, 161
Уподібнення 214
Ускладнене просте речення 279
Усна комунікація 268
Усне мовлення 268
Уява 111, 135
Уява семантична 135

Ф

Фазове дієслово 316, 317
Факт комунікативний 226
Фамільярний стиль 209
Феномен 21, 23, 24, 35, 75, 94, 97, 100, 104, 106, 109, 121, 123, 134, 135, 137, 140, 145, 150, 159, 166, 219, 235, 237, 271
Феномен культурний 35
Феномен прецедентний 109
Феноменологічна когнітивна структура 123, 124, 125
Феноменологічна етика 227, 283
Феноменологія 149
Фігура 13, 36, 52, 319, 320
Фігура мовлення 319
Фігури мови 310
Філогенез 281
Філологічна герменевтика 175
Філологічний аналіз 175
Флєксія (закінчення) 107, 215, 302
Фокус 18, 111, 112, 319, 320
Фольклоризм 248
Фонд лексичний 216
Фонд синонімічний 218
Фонема 34, 104, 107
Фонетика 217
Фонетика функційна 303
Фонетичне значення 88, 89
Фонетичне слово 107
Фонетичний акт 67
Фонові знання 121
Фонологічна школа 25
Фонологія 165, 166
Фоносемантика 87
Форма 20, 29, 30, 32, 33, 34, 39, 44, 50, 65, 68, 69, 78, 89, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 108, 109, 111, 113, 116, 117, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 133, 134, 148, 149, 151, 155, 156, 160, 161, 162, 168, 169, 177, 178, 179, 182, 184, 185, 191, 192, 195, 196, 197, 199, 201, 204, 205, 206, 209, 210, 212, 213, 218, 223, 224,

225, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 246, 251, 256, 259, 260, 261, 262, 269, 271, 273, 274, 276, 277, 278, 280, 285, 286, 297, 288, 295, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 309, 310, 312, 314, 315, 320, 321, 323

Форма аналітична 274
Форма варіантна 192
Форма вербальна 99
Форма внутрішня 34
Форма граматична 12, 14, 97, 215, 217, 293, 301, 302
Форма звукова 44
Форма імператива 13
Форма мови 196, 208, 209
Форма мовна 11, 37, 148, 161
Форма морфологічна 9, 12
Форма слова 204, 205
Форма словосполучення 204
Формалізація 10
Формальна граматика 44
Формальна лінгвістика 10
Формальна модель 42
Формальна структура 96
Формальна теорія 85
Формальне моделювання 10
Формальний відмінок 173
Формотворення 51
Формування мовної особистості 229
Формула 105, 224, 232, 237, 304
Фраза 26, 46, 47, 52, 53, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 68, 77, 79, 81, 82, 107, 122, 162, 178, 237, 291, 297, 315, 318, 319, 320
Фразема 34, 246
Фразеологізм 246
Фразеологічний примітив 34
Фразеологія 96, 217
Фразовий наголос 307, 308, 318, 319
Фрейм 66, 90, 109, 152, 153, 163, 170, 171
Фрейм-структура 109, 163

Функційна (функціональна) графіка 29, 30,
127, 285, 302, 303, 304
Функційна (функціональна) лінгвістика 22, 39,
127, 129
Функційна модель 86
Функційна стилістика 127
Функційний аспект 50, 197
Функційний клас 106
Функційний (функціональна) метод 304
Функційний (функціональна) синтаксис 304
Функційний стиль 203, 218
Функційний субстрат 30
Функціоналізм 21, 22
Функція 9, 10, 12, 17, 22, 23, 29, 30, 33, 52,
59, 60, 68, 76, 97, 103, 123, 127, 129,
136, 137, 147, 160, 161, 163, 174, 184,
196, 203, 216, 221, 259, 267, 270, 274,
278, 285, 286, 293, 299, 300, 301, 302,
304, 305
Функція анафорична 49
Функція вторинна 136

Функція естетична 274
Функція когнітивна 147, 156, 163, 246
Функція комунікативна 74, 274, 291, 304, 317
Функція конативна 246
Функція контрастивна 299
Функція культурна 200
Функція мови 304
Функція ономасіологічна 304
Функція первинна 167
Функція поетична 177
Функція предикативна 63
Функція предикатна 301
Функція пропозиційна 110
Функція рематична 301
Функція синтаксична 62, 304
Функція службова 68
Функція структурна 277
Функція суб'єктивна 292
Функція суспільна 197
Функція фатична 244, 245

Х

Художньо-белетристичний стиль 219

Ц

Цитата 26, 164, 221, 262
Цілісність 45, 182, 221, 232, 265, 268, 269, 304

Цінність 143, 227, 234, 283

Ч

Час дієслів давноминулий 219, 220, 314
Час дієслів майбутній 132, 141, 276, 288, 314
Час дієслів минулий 141, 288
Час дієслів теперішній 29, 132, 288, 314
Частини мови 137, 154, 259
Частка 49, 73, 246, 267, 305, 308, 312, 318, 321
Числівник 38

Число 108, 109, 141, 286, 287, 288
Число граматичне 108, 288
Член речення (члени речення) 160, 293, 300,
301
Членування речення 290–322
Членування тема-рема 290–322

Ш

Шаблон 104
Шіфтер (шіфтери) 76, 78
Школа наукова 18, 19

Штучна мова 196
Штучний інтелект 75, 117, 121, 157, 165,
166, 167, 168, 169, 170

Я

Ядро висловлення (рема, нове) 290–322

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абеляр П., 177
Августин Аврелій, 174, 177
Авраменко В., 241
Авраменко О., 241
Адамец П., 294, 307, 309
Аделунг Й., 292, 293, 296, 299, 300, 302
Азімов А., 240
Аквінський Фома, 174
Акішина А. А., 245
Андерсен Г., 117
Андерш Й., 10

Андрухович Ю., 222
Антоненко-Давидович Б., 212, 217
Апресян Ю. Д., 29, 186, 189
Арістотель / Аристотель, 17, 160, 171, 177, 184, 188
Арно А., 297
Арутюнова Н. Д., 9, 47, 52, 65, 110, 137, 177, 186, 188, 311,
Асолов А. Г., 123
Ахманова О. С., 122, 163
Ахутіна Т. В., 130, 281

Б

Баллі Ш., 170, 192, 309, 318
Бандрівський К., 251
Баранник Д. Х., 47,
Баранов А. М., 83, 122
Барт Р., 270
Бато Ш., 292, 296, 297, 298
Бахтін М. М., 205
Бацевич Ф., 87, 248, 249
Бачинський І., 251
Безяєва М. Г., 162
Бейтс Е., 281
Беккер К., 292, 296, 299, 301, 302
Бенвеніст Е., 11, 48
Бердс С., 97
Берн Е., 80
Бердяєв М. О., 226, 282
Бернштейн С. І., 84
Белошапкова В. А., 9
Белянін В. П., 88
Беляєвська О. Г., 150
Бибик С., 266
Білас Д., 251
Білий Д., 239
Білик І., 240
Білодід І. К. / Белодед И. К., 217, 219, 248, 249
Білоус М., 248
Білоцерківець Н., 308
Бірвіш М., 154, 170, 187
Бірнбаум Л., 152
Блумфілд Л., 37

Блюменталь А., 84, 85
Богін Г. І., 174
Богранд Р. де, 165
Бодлер Ш., 189
Бодуен де Куртене І. О., 84, 170, 192
Бозе Н., 292, 296, 297, 298
Бондарко О. В., 10, 29, 127, 129
Борхес Х. Л., 78
Брайн К., 165
Браун Р., 84
Брежнев Л. І., 218
Брейн М., 110
Брентано Ф. фон, 159
Бреснан Дж., 155
Бровіньок Т. І., 251
Бродер А., 251
Бройко Н. А., 230
Брока П., 157
Бругман К., 76
Брюно Ш., 170, 192
Будний А. А., 97
Бузук П., 216
Буланін Л. Л., 9
Булаховський Л. А., 258
Булигіна Т. Б., 52,
Буслаєв Ф. І., 159
Бутон Ш., 103
Бюлер К., 76, 183, 184
Бялисток Е., 120

В

Вайсгербер Л., 242
Вайнрайх У., 76
Ван Валін Р. (мол.), 10
Ван Дейк Т. А., 152, 170
Вандервекен Д., 64
Вандрієс Ж., 192
Вахек Й., 304
Вежбицька А., 95, 138, 152, 156
Вейль А., 292, 293, 296, 298, 299, 300, 301, 302
Величковський Б., 119
Вендлер З., 54
Веренк Ж., 9
Верліх Е., 51
Верхратський І., 250

Веселовський О. М., 188
Виготський Л. С., 84, 94, 98, 99, 103, 112, 119, 123
Виноградов В. В., 9, 204, 205, 209, 294
Винокур Г. О., 192, 205, 206, 223
Вихованець І. Р., 9, 10, 292
Вітгенштейн Л., 184
Волошинов В. М., 62, 65
Врублевська Г., 212
Всеволодова М. В., 10, 11, 14
Вундерліх Д., 150
Вундт В., 84, 85, 159, 236, 283
Вусик О. С., 279

Г

Габеленц Г. фон, 293, 302
Гавранек Б., 192
Гадамер Г. Г., 161, 175, 178, 179
Гайдеггер М., 95, 160, 182
Гак В. Г., 45, 287, 292
Галантер Е., 108
Гардинер А., 105
Гарднер К., 92
Гарнхам А., 122
Гаспаров Б., 103, 104, 271
Герберт І. Ф., 159
Гес С., 121
Гете Й. В. фон, 251
Гівон Т., 316
Гійом Г., 95, 287
Гіндін С. Г., 45
Гіро П., 206
Гладкий Д., 251
Гнатюк В., 256
Головіна Т. А., 226
Головко А., 179, 240

Голоскевич Г., 214
Гомер, 62
Гончар О., 240, 307, 308, 309
Горбач О., 208
Гордасевич Г., 310
Горєлов І. М., 87, 104, 142
Грабович Г., 254
Грабовський П., 133
Грайс Г. П., 65, 71, 74, 76, 80, 81, 82, 122, 126, 178, 224
Грещук В. В., 247
Грицак Я., 218
Грицютенко І. Є., 247
Грідін В. М., 103
Грінченко Б., 210
Грушевський М., 214
Гумбольдт В. фон, 84, 85, 136, 170, 227, 232, 236, 283
Гуссерль Е., 66, 158, 175, 182
Гуцало Є., 308, 309
Гуцуляк О., 51

Г

Гадамер Г. Г., 19, 174

Ганцов Ф., 214

Д

Дамміт М., 187
Данеш Фр., 294
Даниленко А. І., 293
Даниленко В. П., 302, 303

Декарт Р., 39,
Дем'янков В., 147, 148, 149, 150
Денисюк І., 248
Дереш Любко, 239

Джекендофф Р., 13, 155, 167, 170
 Джемс У., 76
 Джонсон Н., 110
 Джонсон-Лерд Ф., 165, 187
 Дзюба І., 217
 Дідинський І., 251
 Дік С., 22
 Дільтей В., 174, 182
 Дімаров А., 239
 Дірван Д., 150
 Дмитерко Л., 241

Добіаш А. В., 294
 Добровольський Д. О., 83, 122
 Долгов Ю. С., 10,
 Домброван Т. І., 232
 Домишева С., 252
 Донченко О., 133, 240
 Дочинець М., 234
 Драгоманов М., 248
 Дюкро О., 53, 187
 Дюмарсе Ц., 292, 296, 297, 298
 Дьюї Дж., 76

Е

Ейгер Г. В., 116
 Ейнштейн А., 16
 Еліава Н. Л., 106
 Елліс Р., 117

Енгелькамп Й., 110
 Еп'ік Г., 240
 Ервін-Трипп С., 224

Є

Єльмслев Л., 170
 Єрмакова О.П., 73
 Єрмоленко С.Я., 219, 248

Єсперсен О., 76, 170
 Єфремов С., 214

Ж

Жаботинський В., 210
 Жакоб Є., 162
 Женетт Ж., 178
 Жилко Ф., 217, 248, 249
 Жинкін М. І., 84, 99, 100, 112

Жирмунський В. М., 9, 192, 193
 Жовтобрюх М. А., 219
 Жуков А. П., 89
 Журавльов А. П., 88

З

Забужко О., 48, 220
 Загнітко А. П., 159, 232, 233, 235, 237, 238,
 239, 242, 254, 270, 310
 Закревська Я. В., 250
 Залевська О. О., 115, 121, 127, 156
 Залізняк А. А., 288
 Затонський В. П., 211, 215

Заходер Б., 98
 Земська О. А., 73
 Зеров М., 133
 Зизанія Л., 217
 Зимняя І. А., 95, 99
 Зігварт Г., 159
 Золотова Г. О., 10, 14, 110

І

Івченко М., 311
 Ізарський О., 244, 245, 260
 Ілік Т. П., 209
 Ільясов І., 103

Інгве В., 109
 Ірванець О., 239
 Ісаченко О. В., 163

К

- Кант І., 175
Караванський С., 218, 278
Караджич В., 234
Карасик В. І., 231, 235
Караулов Ю. М., 22, 156, 231, 234
Каринський М., 159, 160
Карнап Р., 52
Карпа І., 239
Каррі Г., 192
Карсавін Л. П., 175
Карттунен Л., 122
Касевич В. Б., 47, 171
Катц Дж., 110, 165
Кауфман І., 150
Кацнельсон С. Д., 130
Кей П., 168
Керролл Л., 152
Кесе Дж., 121
К'еркегор С., 263
Кінч У., 115, 170
Кіфер Ф., 63
Класовський В., 159
Климент Александрійський, 174
Клікс Д., 154
Кліні С., 65
Клобуков Є. В., 9
Кобилянська О., 308
Кобринська Н., 255
Ковалик І. І., 9
Ковінька О., 187
Ковтунова І. І., 274, 296, 302, 306, 311
Косльо П., 48, 49, 50
Коен М., 192
Козланюк П., 269
Кознарьський Т., 212
Колесник П., 240
Колесников О. А., 9
Колшанський В. Г., 96
Кондаков Н. І., 65, 122
Кондильяк, 297
Коперник М., 16
Кореас де Г., 192
Корнійчук О., 212
Коруник К., 258
Косеріу Е., 201
Космеда Т. А., 231, 234, 235, 248
Котляревський І., 210, 234
Коул М., 97
Коцюбинський М., 229, 230, 231, 282, 308
Красникова Є. І., 89
Красних В. В., 109
Крашен С., 120
Кржижкова Є., 294
Крилова О. О., 293, 296, 311, 312
Кріпке С., 52, 62, 158
Кропивницький М., 210
Кротевич Є., 9
Крушельницька К. Г., 294
Куайн У., 52, 53, 55
Кубрякова О. С., 19, 20, 125, 147, 149, 150, 154, 156, 165, 166
Кудрявський Д. М., 84
Кун Т., 16, 17, 19, 20
Куно С., 320
Курило О., 216
Курціус Е.Р., 188

Л

- Лабов У., 193, 199
Лавуазьє А.Л., 16
Лайелл / Лаєлл, 17
Лайонз Дж., 63
Лакофф Дж., 12, 13, 165, 167, 168, 169, 170
Лангаккер Р., 13
Лансло К., 297
Ларин Б.О., 192, 193, 273
Лафарг П., 192
Ле Іван, 241
Левелт В., 110
Левицкий Ю. А., 312
Левінас Е., 283, 284
Лейбніц Г. В., 95
Ленакер Р., 12, 13, 167, 169
Ленець К. В., 212
Ленін В., 215
Леннеберг Е., 115
Леонтьєв О. М., 94, 96, 112, 113, 115, 119
Леонтьєв О. О., 83, 84, 92, 94, 95, 96, 97, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 130
Лепкий Б., 185
Лешка О., 9
Лихачов Д. С., 207
Лінський Д., 52
Локк Дж., 118
Ломов А. М., 11, 160, 161

Лопатін В. В., 163
 Лотман Ю., 183
 Лубківський Р., 267
 Лузіна Л. Г., 149

Лурія А. Р., 84, 89, 112, 119, 125, 129, 130, 135
 Луценко М. О. 9, 10
 Льюїс К. І., 76

М

Малишко А., 307
 Магритт Р., 94
 Майєрс Т., 164
 МакКоллі Дж., 54, 64, 187
 Малевич К., 79
 МакКоркодейл М., 107
 Мак-Нелі Б., 281
 МакНіл Д., 118
 Малик В., 239
 Масенко Л., 213, 216, 217, 219, 220
 Масицька Т. Є., 10
 Маслова В., 96
 Матвіяс І., 248, 249, 250
 Матезіус В., 192, 294, 297, 299, 302, 303, 304,
 305, 307
 Матіос М., 179, 182
 Медведєв Ф., 248
 Медвідь В., 48
 Мей Дж., 152
 Мейє А., 192

Мельник Я., 253
 Мельничук О. С., 9, 217, 292, 294, 295
 Мельчук І. О., 130
 Мерло-Понті М., 252
 Мещанінов І. І., 170
 Милославський І. Г., 10
 Мистрика Й., 294
 Михалкіна І. В., 124
 Мігірін В. М., 9
 Мід Дж. Г., 76
 Міклошич Ф., 159
 Міллер Дж., 83, 86, 106, 108, 110, 114, 167
 Мілль Дж. С., 52
 Мінський М., 152, 170
 Монбодо (Дж. Барнет), 292, 296, 298, 299
 Морріс Ч., 76, 183
 Муньє Е., 227, 228, 283, 284
 Мушинка М., 256
 Мушкетик Ю., 314

Н

Наумова Т. М., 84
 Негневицька Є., 103
 Нерознак В. П., 226, 228, 234, 282
 Нечуй-Левицький І., 50
 Нецименко Г. П., 210

Нікітіна А. Ю., 231
 Ніколаєва Т. М., 45
 Ньюмейєр Ф., 165
 Ньютон І., 16, 17

О

Овсянико-Куликовський Д. М., 84
 Огден Ч. К., 55, 184
 Олійник Б., 266
 Олкота А., 226, 282
 Онишкевич М., 248
 Ориген, 174

Осгуд Ч., 83, 86, 90, 107, 110, 281
 Остін Дж., 11, 67, 68, 69, 70, 76, 158, 161,
 162, 223, 313, 314, 321
 Островський М., 206
 Ощипко І., 248

П

Павільоніс Р. І., 150, 155
 Павличко Д., 218, 291, 307
 Падучева О. В., 11, 47, 52, 59, 65, 315, 316, 320

Панкрац Ю. Г., 149
 Панов В. М., 104, 202
 Панч П., 239

Панько Т., 248
Паре Ж., 9
Парті Б., 52
Патнем Х., 118, 187, 188
Пауль Г., 159, 205, 293, 302, 303
Пашківський Є., 48
Пешковський О. М., 84, 200, 293
Піаже Ж., 118, 123
Підмогильний В., 206, 311, 314
Піменов А., 103
Пінкер С., 119
Пірс Ч., 76, 183, 184, 185
Плесовських Т. С., 233
Плотникова С., 252
Плющ П. П., 219

Подерв'янський Л., 208
Поливанов Є. Д., 192, 193, 203
Поліщук В., 178
Полюга Л., 247
Поспелов М. С., 9
Постишев П., 214
Постовалова В., 96
Потебня О. О., 9, 84, 116, 227, 236, 260, 261, 262, 283, 312
Прата Л., 226, 282
Прибрам К., 108
Прохоров Ю. Є., 226, 282
Пруст М., 175, 178, 207
Птолемей К., 17
Пушкін О., 234

Р

Радбіль Т. Б., 232, 236
Радзієвська Т. В., 47
Райхерт Й., 250, 251
Распопов І. П., 294, 295, 296
Рассел Б., 52, 54, 62, 158, 187, 315
Растьє, 53, 174, 184, 186, 188
Ревзина О. Г., 287
Рембо А., 87
Ренув'є Ш., 226, 227, 282, 283
Рикер П., 95

Рильський М., 133
Річардс А. А., 55, 184
Розеншток-Хюс О., 92, 93
Рорті Р., 76
Рубінштейн С., 99
Руденко Д. І., 19
Рудницький Л., 248
Русанівський В. М., 219
Рябова Т., 103

С

Савченко О. С., 9
Самійленко В., 310
Санчес Ф., 297
Сахарний Л. В., 83
Світличний І., 218
Свіфт Дж., 183
Селищев О. М., 192
Селіджер Х., 120
Селінкер Л., 121
Селфридж Дж., 106
Семенко М., 178
Сенкевич Г., 254
Сербенська О., 212, 248
Серебренников Б. О., 22, 171
Серіо П., 48
Сеченов І. М., 84
Сеше А., 192
Седов К. Ф., 87, 104, 142
Сильницький Г. Г., 160
Синявський М., 216
Скляренко В. Г., 217

Сковорода Г., 230
Скрипник М., 211, 215
Скрябін О., 87
Сланський В. П., 293, 294
Слісаренко О., 314
Словацький Ю., 234
Слюсарєва Н. О., 10, 292
Смаль-Стоцький С., 9, 159
Смерчинський С., 9
Смирницький О. І., 294
Смолич Ю., 239
Собко В., 240
Соколов О. М., 101
Сологуб Н. М., 47
Солсо Р. О., 111
Соснова М. Л., 125
Соссюр Ф. де, 87, 105, 106, 139, 184, 185
Сосюра В., 308
Сталін Й., 211, 215
Сталнейкер Р., 317
Староста Ст., 155, 167

Старицький М., 210
 Стевік Е., 120
 Стейнберг Д., 119
 Стельмах М., 307
 Степанов Ю. С., 9, 110, 136, 183, 184, 185, 192
 Стернін Й. А., 226, 231, 234, 282
 Стівенсон К., 115
 Столнейкер Р. С., 64
 Стросон П., 11, 52, 53, 67, 68, 315

Стус В., 263, 264, 268, 273, 274, 275, 276, 277,
 278, 279, 280, 281
 Субтельний О., 218
 Супрун А. Є., 83, 87
 Суслів М. А., 220
 Сьоренсен Х. К., 187
 Сьорл Дж., 11, 52, 53, 66, 67, 68, 70, 71, 74,
 76, 162, 187, 223

Т

Тараненко О. О., 212, 213
 Тарасов С. Ф., 83, 85, 86, 103, 125
 Тарасова О., 94
 Тарновський С., 254
 Тарський А., 52
 Татаринцева О. М., 226, 233, 242
 Телія В. М., 137
 Теньєр Л., 10, 296, 301
 Тернер М., 119
 Тимченко Є., 9
 Тихомиров М. М., 171

Титоне Р., 103
 Ткаченко Б., 216
 Толстой М. І., 210
 Томас Дж., 122, 123
 Томпсон Х., 12, 13, 167, 168, 169
 Трахтенбург Ф. А., 159
 Труб В. М., 212
 Трубецької М. С., 226, 282
 Тураєва З. Я., 95
 Тургенєв І. С., 206

У

Уїлсон Д., 170
 Українка Леся, 133
 Улуканов І. С., 287

Утробіна Т., 95
 Уфімцева Н., 95, 96, 119, 184

Ф

Федосюк П., 311
 Феллер М., 211
 Фергюсон Ч., 213
 Філлмор Ч., 10, 12, 13, 115, 152, 167, 168,
 169, 171, 185, 316
 Фірбас Я., 294, 296
 Фішман Дж., 193
 Фіялко В., 240

Фодор Дж., 110, 155
 Фортунатов П. Ф., 9, 84, 293
 Франклін Б., 17,
 Франко І., 234, 247, 248, 249, 250, 251, 252,
 253, 254, 255, 256, 257, 278
 Фреге Г., 11, 52, 161, 185, 315
 Фройд З., 112
 Фрумкіна Р. М., 136

Х

Хадсон Р., 155
 Халле М., 110, 115
 Хамітов Н., 263
 Харитончик З. А., 150
 Харріс З., 37
 Хатч Е., 87
 Хвильовий М., 206
 Хвиля А., 215

Хінтікка Я., 52, 62
 Хоккет Ч., 37, 312
 Хомський Н., 10, 29, 36, 37, 38, 42, 43, 44, 83,
 86, 106, 110, 115, 118, 119, 121,
 162, 165, 166, 167, 178, 193,
 290, 291
 Храковський В. С., 10

Ц

Цветкова Л. С., 281

Ціхоцький І., 247, 248

Ч

Чейф У., 13, 152, 167, 170, 312, 318

Чигридова Н. Ю., 245

Чубайс А., 221

Чюрльоніс М., 87

Ш

Шагінян М., 307

Шамота М. З., 219

Шанже Ж.-П., 157

Шаум'ян С. К., 29

Шахматов О. О., 84, 159, 160, 219

Шахнарович А. М., 156

Шведова Н. Ю., 29

Швейцер А. Д., 197

Шевельов (Шерех) Ю., 9, 215, 244, 245, 246,
247, 257, 258, 259, 260, 261, 262,
263

Шевченко Т., 56, 230, 234

Шекспір В., 54, 251

Шелер М., 226, 283

Шелест П. Й., 218

Шенк Р., 152

Шестов Л. І., 226, 282

Шіллер Ф., 251

Шлезінгер І., 111

Шлейермахер Ф., 174, 175, 179, 282

Шмельов А. Д., 52

Шмельов Д. М., 136

Шпербер Д., 170

Шрамм Г., 136

Штерн В. Л., 226, 282

Штерн І. Б., 157, 164, 165

Шувалова С. А., 131

Щ

Щерба Л. В., 9, 95, 105, 107, 127, 186, 214, 294

Щербинський В. В., 218

Щурат В., 254

Ю

Юнг К. Г., 243

Юхвід Л., 241

Я

Якобі Ф., 226, 282

Якобсон Р. О., 76, 110, 178, 183, 184, 193, 224

Якубинський Л. П., 95, 192

Яремко Я., 248, 255

Ярцева В. М., 9

B

Batteux Ch., 297
Becker K., 301, 302
Brawn U., 84

Bierwisch M., 154
Blumenthal A. I., 84, 85

C

Carroll D. W., 83
Chomsky N., 167

Condillac, 297

D

Dumarsais C., 297

E

Eco U., 178
Ellis R., 151

Evans D. A., 151

F

Fayol M., 152
Ferguson A., 213
Firbas J., 302

Fishman J., 193
Fodor J., 155, 156

G

Garnham A., 121

H

Hatch E., 87

Herweg M., 154

J

Jackendoff R., 151, 154, 155, 167

K

Kay P., 183

Kuno S., 320

L

Levin B., 154

M

Mathesius V., 302, 303
McCauley R. N., 85

Monteil J.-M., 152

N

Nuyts J., 150

P

Pinker S., 154

Prideaux G. D., 83

R

Rastier F., 174, 189

Reber A. S., 84, 85

Rickheit G., 150, 154

S

Schleimacher F. D. E., 175

Soames S., 150

Schiffer S., 151

Schmidt H.-J., 121

Schwarc M., 150

Shevelov G. Y., 259

Strohner H., 154

U

Ungerer F., 121

V

Vachek J., 304

W

Widdowson H. G., 83

ДЛЯ ПОДАТОК

Навчальне видання

Загнітко Анатолій Панасович

ТЕОРІЇ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Редактор І. М. Колесникова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 03.09.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 30,69
Тираж 30 прим. Зам. № 57

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.